

ELSŐ ÉVFOLYAM.

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG
NÉPRAJZI, TÁRSADALOMRAJZI ÉS NYELVÉSZETI SZAKOSZTÁLYAINAK
KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRATA

HORGER ANTAL és Cs. SEBESTYÉN KÁROLY
KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTI
BIBÓ ISTVÁN

SZEGED
KIADJA A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG
1930

TARTALOMMUTATÓ

a Népünk és Nyelvünk 1929. évfolyamához.

	Oldal
<i>Bálint Sándor:</i> Parasztnóták Szegedről és környékéről — — — — —	49
— Heinrich Möller, Ungarische Volkslieder — — — — —	131
— Szegedi népies imádságok és ráolvasások — — — — —	189
— Szegedi népénekek — — — — —	302
<i>Banner János:</i> Halászat — — — — —	53
— Parasztnóták Apátfalváról — — — — —	113
— Szeged vízi élete — — — — —	117
— A békési pásztorok élete a XVIII. sz.-ban — — — — —	165, 222
— Gesztelyi Nagy László, A jövőendő intelligencia és a tanya- kérdés — — — — —	197
<i>Bátky Zsigmond:</i> Kecskemét. Ködszállás, Domahida, Tomaj — — — — —	38
— Bugac — — — — —	106
— Mégegyszer, Kecskemét — — — — —	173
— Bia és Bega — — — — —	293
<i>Bibó István:</i> Feladataink — — — — —	1
— Békés vm. Népművelési Évkönyve — — — — —	58
— Földrajzi, irodalmi és erkölcsi szempontok a magyar lélek mai megítélésében — — — — —	85
— Nagy Imre, Szentés monografiája — — — — —	122
<i>Bodó Mihály:</i> Tápéi népmesék — — — — —	50
<i>Bogner József:</i> Kellemetlen pénz — — — — —	111
<i>Böszörményi Jenő:</i> A magyar ember és a halál — — — — —	160
— A magyar nép lelkivilága — — — — —	269
<i>Csefkő Gyula:</i> A tulipán szó és motívum történetéhez — — — — —	15
— Markot ver — — — — —	42
— Cinterem — — — — —	109
— Szőlőhártya — — — — —	172
— Óvakodik. Ácsorog — — — — —	229
— Közöli a vágást — — — — —	300
<i>Dömötör Sándor:</i> Magyar adomaváltozatok — — — — —	303
<i>Ébner Sándor:</i> Ősi szállítóeszköz az alföldi lápokon — — — — —	309
<i>Ecsedy István:</i> A kilences szám a debreceni ember babonájában — — — — —	118
— Hat napos gazda — — — — —	193
— A nótás csikószámadó — — — — —	312
<i>Győrffy István (Szeged):</i> Bugac Kecskeméten—Bessarábiában — — — — —	106
<i>Győrffy István (Szigeti):</i> A matyó summás — — — — —	75
— A matyók — — — — —	137
— <i>Visky Károly:</i> At tatárrab — — — — —	240
<i>Horger Antal:</i> Alföldi magyar tájszótár — — — — —	44
— Vajz — — — — —	104
— Töszmékel, gyüszmékel, gyüsménkedik — — — — —	296
<i>Implom József:</i> Régi gyulai népdalok — — — — —	238
— Csikós betlehemezés — — — — —	239

	Oldal
<i>Joó Tibor:</i> Föld és Ember, Széphalom — — — — —	198
— Buday György, Ifjúságunk népművelési feladatai és az alföldi rádióleadó — — — — —	250
— Böszörményi Jenő, Magyar ég alatt — — — — —	313
— Ethnographia 40. évf. 1. és 2. sz. — — — — —	317
<i>H. Kovács Mihály:</i> Aratási műszavak — — — — —	47
<i>Kőműves Géza:</i> A csantavéri nyelvjárás — — — — —	114, 190, 243, 306
<i>Mészöly Gedeon:</i> Egy opsitos katonáról — — — — —	178
— Mióta lovas nép a magyar — — — — —	205
— Ural-altáji szó-e a lili vagy lilik — — — — —	292
<i>Móra Ferenc:</i> Az ismeretlen magyar parasztról — — — — —	69
<i>Nyarády Mihály:</i> A cintereni cikkhez — — — — —	301
<i>Cs. Sebestyén Károly:</i> A magyar ház ablaka — — — — —	20
— A magyar parasztbútor — — — — —	274
<i>Szabó Kálmán:</i> A XIV. sz.-beli alföldi magyar konyha emlékei — — — — —	82
<i>Szendrey Ákos:</i> A közigazgatás népi szervei — — — — —	26, 92
— Csongrádmegyei helynevek — — — — —	231
— Szentesi Tóth Kálmán, Lakodalmi szokások a Nagykúnságban — — — — —	314
<i>Szendrey Zsigmond:</i> Apróbb szokások, szokástöredékek — — — — —	6
— Szolnokmegyei mondák — — — — —	113
— Békésmegyei népszokások — — — — —	194
— Lakodalmi kurjantások — — — — —	215, 281
<i>Szöke Mihály:</i> Magyar Népművészet. R. F. Birmingham G. A. Wayfarer in Hungary — — — — —	63
— Mórícz Pál, A magyar sirató. Hortobágyi legendák — — — — —	315
<i>Tári Károly:</i> Elsejére, másodjára — — — — —	177
— A kocsi és a szekér részei — — — — —	236
<i>Ürmössyné Nagy Julia:</i> Régi utazások Magyarországon — — — — —	54, 119, 245
<i>Varga Sándor:</i> Max Wundt, Deutsche Weltanschauung — — — — —	132
— Keyserling ítélete az európai népekről és Európa hivatásáról — — — — —	251
<i>Visky Károly:</i> I. Györffy István. — — — — —	
— A hivatlanok — — — — —	51
— Csapóföld, csapómester — — — — —	110
— A tulipán szó történetéhez — — — — —	113
— Rovásírás Kalocsán — — — — —	170
— Zenei Szemle — — — — —	197
— Hátibőr — — — — —	231
Népművelés — — — — —	58
Nyelvjárás — — — — —	44, 47, 114, 190, 236, 243, 306
Szó- és szólásmagyarázatok — — — — —	42, 104, 109, 111, 172, 177, 193, 229, 231, 296, 300
Helynévmagyarázatok — — — — —	38, 40, 106, 173, 231, 298
Néphagyományok: — — — — —	
— betlehemes szöveg — — — — —	239
— népdalok — — — — —	49, 113, 238, 302, 312
— népmesék — — — — —	50, 178, 240
— népmondák — — — — —	113, 231
— népi adomák — — — — —	303
— lakodalmi kurjantások — — — — —	215, 281
— népszokások — — — — —	6, 51, 136, 194, 215, 264, 281, 317, 318, 319, 320

	Oldal
népbabonák — — — — —	118
népi imádságok és ráolvasások — — — — —	189
rovásírás — — — — —	170
Népfoglalkozások, népjellem — — — — —	51, 117, 193, 245, 309
Társadalomrajz — — — — —	122, 250
Kérdések és feleletek — — — — —	67, 135, 200, 261, 317
Könyvismertetések — — — — —	58, 122, 197, 251, 313
Hivatalos rész — — — — —	68, 265

Értelemzavaró sajtóhibák

a 40. lapon a Ködszállás, Domahida, Tomaj cikkekben 1 sor: *Kercsi* helyett *Karcag*, a 6-ik sorban *Kerzi* helyett *Keszi* olvasandó.

a 301. lapon A cinterem cikkekhez c. közleményben e helyett: „Mindig a templom *udvarára*”: „Mindig a templom *pitvarára*” olvasandó.

SZÓ- ÉS TÁRGYMUTATÓ*)

a Népünk és Nyelvünk 1929. évfolyamához.

Ablak 20	beneli 93
ácsorog 230	betlehemezés 239
adópiszkos 92	Bia 298
adószedő, -bírák 92	bíró, bírákok, bírók 24, 25
Ágosegyháza 39	bírói pálcza átadása 24
ágy 279	bíróválasztás 24
akalómester 29	biztos 92
akna 20	Bócsa 39
áldomásívás 13	boeszkorpénz 99, 195
állattenyésztés 147	bogyó 93
Aranyhomoka, Aranyegyháza 39	borbíró 27, 33
aratási műszavak 47	bordáscsik 152
aratóünnep 196	borfeltöltő 29
arató koszorú 197	borjúpásztor 98
ármás 32, 94	borkeresztség 8
asztal 279	borkötő 29
bába 119	bormester 27
bábaestély 24	boronaház 21
bagazia 153	bortiszt 27
bakter 32, 94	bördő 203, 263
baromőrző 98	büboskemenca 149
befordítás 319	bucék 318
Bega 298	Bugac > Bugeac 106
behajtó 99	bútor 274
béka 119	búvó 150
békéltető 24	cérna 119
belik 92	cibere 152
bellér 319	cicázás 11, 318

*) [Az írott betűvel szedett adatok a nyelvészet keretébe tartoznak].

- cigányasszony 119
 címerterem 109
 cinkusbíró 29
cinterem 109, 301
 cirkáló 93, 96
 colkert 95
 csamongó 93
 csaplár 28
 csapó föld, — mester 110
 csepegtető 29
 cserépfazék 319
 csetnek 93
 csik 152
 csika-mátka 318
 csikós 226
 csordás 98
 csordapásztor 98
csődörhomoka 39
 csörgősbót 97
 csősz 32, 96
 csőszbíró 37
 csűrbíró 37
 csűrőrész 37
 dinnyeszedet 13
 disznópásztor 98
 disznótor 319
 dobfarka 92
Domahida 40
 döngész 92
 dulló 92
 égettborbíró 28
 egzsektor, exactor 92
 elletés bojtár 193
ellik (lóra) 210
 előfutó, előhírnök 93
elsejére-másodjára 177
 elsőbíró 24
 elsőkihajtás 99
 elsőház 278
 emepásztor 98
 emésztőadó 92
 emlő 119
 eprészés 13
 erdész 96
 erdőbíró 38, 96
 erdőkerülő 96
 „ óvó 96
 „ őrző 96
 „ pásztor 96
 erdős 96
 eresz csepegője 119
 eskutya 92
 esküdt tanácsbeli 92
 fabíró 38, 96
 fafaragás 157
 fakutya 280
 falnagy 37
 falu dolga 95, 98
 falusi bíró 24, 92
 fandí 93
 fejős juhász 193
 fekete vasárnap 195
 fenőkö 84
 fertálmester 33
 festér (főster) 96
 fiaskutya 92
 fogadalmi búcsú 7
 „ harangozás 7
 „ istentisztelet 7
 „ nap 6, 264, 318, 320
 „ ünnep 6
 fosztóka 318
fő ló 211
 főmütőcske 318
 fullér 93
 futosó bíró 92
 fűbér 99
 fűbíró 37
 függöny 281
 fűpénz 99
 gazdálkodás 146
 gazdapásztor 98
 gereb 24
 gombóta 152
 göré 97
 gulyás 97
 guzsaly 157
 gyalogposta 93
 gyalogsor, -szer, -szeres 93, 95
 „ szék 150, 279
 gyám 92
 gyepe, gyöpi, gyepe, gyöppi 93
gyermek, gyermeklő 208
 sz. György nap 119
 Gyulaháza 138
gyűsménkédik, gyűszméköl 296
 had 159
 hadnagy 24, 30, 32, 93, 96

hajdu 32, 93
 hajkarika 84
 hajtó 96
 hajtóbér 99
 halál 160
 halászat 118
 halottkém, — gém 92
 halfogás kézzel 53
 haltaposás 53
 határbíró 37
     „ domb 25
     „ járás 25
     „ pásztor 96
     „ verés 14, 25
 hátibőr 231
 hat napos gazda 193
 havasbíró 37
 ház 149
 házasság 158, 319
 hegybíró 35
 hegygazda 35
 hegyi előljárók 36
 hegykerülő 96
 hegyközség 35
 hegymester 35
 hendergő 154
 kérész 159, 319
 hetelőrend 95
 hetelős, hetes, hétszám 95
 hidegház 109
 himzés 156
 hippi 93
 hites, -ember, hitesség 92
 hites borfelföltő 29
 hites dékán 26
 hivatlanok 51
 hambár, hambár 201, 263
 hordómérő 29
 húslátó 26
 húsvét vasárnapi szentelés 195
 húzó-vonó 92

 idegenmártás 14, 319
 ijedség 119
 ivó (vasárnapi tánc) 11

 javasasszony 119
 jobbágyság alól való szabadulás
     emléke 14
 Józsefpohár 13

Juhászegyházpuszta 39
 juhásztor 98

 Kacagány 231
 kádszűrő 29
Kakas-megya 39
 kamra 278
 kanász 98
 kanapé 279
 kapitány 30
     „ víz 31, 33, 264
 kapudeák, kapuőrző, kapus 94
 kárlátó (becslő) 94
 karszék 279
 Kecskemét 38, 173
 kelemetlen pénz 111
 kendő 281
 kendőfa 317
 kengyelvas 83
 kenyérkosár 280
 kenyérlátó 94
 keresztelés 194, 319
 keresztnév 8, 318
 kerítésből vágott szilánk 119
 kés 84
 kezes, egész-, fél- 76
 kilences szám 118
 kimuzsikálás 12
 királyi biztos 24
 kisbíró 92
 kisesküdt 93
 kitáncoltatás 12, 319
 kitették a szűrét 319
 koci és szekér részei 236
 koldusbíró 94
 kollektor 92
 kolompolás 195
 komaszilke 194
 komenció 77
 konyhaedények 83
 korombíró 33, 94
 korcsolyások 29
 kospásztor 98
 kovács 99
 ködszállás 40
 közbíró 24
közöli a vágást 300
 kuckó, kucik 279
 kulesár 29
 kupujka 280

- kútkáva 119
 kutula 93
 lábaserdőcsősz 96
 labdajáték 318
 láda 201
 lajmó 97
 lakodalom 319
 lakodalmi kurjantások 196, 215, 281
 lambó 97
 lármafa 97
 látó 93, 96
 látóbíró 26
 látópohár 27
 leánycégér 9, 317
 leányfürdés 11
 leánykelengye 155
 leánykérés 319
 leánykifőzés 10
 leánykitessékelés 13
 lebbencstésztá 279
 legényavatás 8
 legénybíró 100
 legényséta 10, 318
 lesák > szegénylegény 229
 létra 119
 letyetár 10
 levélhordó, levélvivőszerez 93
lili, lilik 292
 liliosmos láda 19
 lineás csősz 96
lófi, lófiú 210
 lúdpásztor 98
 lukodli, lukedli 93
 magyar nép jelleme 69, 85, 160, 269
 május 1. 195
 malombíró 27
 mancsózás 159
markot ver 42
 masina 150
 második bíró 24
 matyó, motyó 139
 matyók 73, 137
 „ eredete 138
 „ antropológiai szempontból 143
 ménespásztor 98
 mértéklátók 94
 mészárosbíró 26
 mezei rendőr 96
 mezőbíró 37, 96
 mezőkerülő 96
 Mezőkövesd 138
 mezőőr, ~ őrző 96
 mezőpásztor 96
 Miklóshór 14
 moh, moha, muj 203
 nádvágo 84
 nagyház 278
 nagypéntek 195
 népszószóló 32
 népviselet XVIII. sz. 166
 nyúzóké 92
 ól 145
 óra 279
 Orbánharang 320
 ordinánc 93
 ors 67, 135
 otó 279
óvakodik 229
 ökörpásztor 98
 ökrökcsordása 98
 öntözés 195
 öregbíró 24
 öregesküdt 92
 őszi bojtár 194
 pacalbíró 26
 pajtabíró, -mester 37
 pandur 93
 pántrész 84
 parasztbíró 29
 parasztvármegye 32
 pásztor 98
 pásztorbérmegeállapítás 167
 pásztorélet 222
 patka 150, 279
 patkó 84
 patró, patrógazda 94
 pénznyelő 92
 permester, perekmester 35
 pincebíró 28
 pipabíró 33, 94
 pirítos 152
 plajás 96
 policár 93
 postás 13
 pörnyebíró 94

- pusztabíró 37
 pünkösöd 190
 „rábűtölis“ 119
 radó 92
 ragyogó 155
 rajtaerős 318
 rándulás 189
 rétpásztor 96
 révbíró, révlátó 94
 rontás 118
 rovásírás 170
 sárlátó 94
 sarokpad 279
 sintér 93
 sírhalomról hozott föld 118, 119
 só 119
 soprony 193
 suba 153
 summás 75
 supellátos ágy 279
 sure 154
 sut 150
 szálmester 96
 számárpásztor 98
 székbíró 26
 székel 96
 szekér 236
 szekérútbíró 37
 széklátó 26
 szekrény 67, 200
 szeméttbíró 33, 94
 szemverés 189
 szénbíró 37, 38
 Szentes 122
 Szentistván 138
 szentjánosáldása 13
 szitokbíró 94
 szőlőbíró, szőlőbelibíró 35
 szőlőcsősz, -kerülő, -pásztor 95, 96
 szőlőhártya 173
 szőlőjárás 35
 szömölcs 119
 szűnyogháló 194
 szuszék 67, 200, 261
 szülés 194
 szűr 153
 szűrűbíró, ~ pásztor 37
 táblás 93
 tájszógyűjtés ügyében 44
 takaró 281
 tálás 279
 Talfa 39
 támadás (kelés) 119
 tánc 11, 318, 319
 tanyarendszer 146
 táplálkozás 152
 Tard 138
 tárgy, ragtalan 67
 -tatik, -tetik szenvedő haszná-
 lata 67
 tegezés 196
 tehénőrző, tehénpásztor 98
 téka 279
 településforma 144
 temetés 195
 tető 149
 tevepásztor 98
 Tiszakiirt, Tiszapolgár 138
 tiszta ház, tiszta szoba 278
 tizedes 31, 32, 33, 93
 Tomaj 41
 tor 195
 torok (kemence) 279
 tökebíró, tökegazda 35, 37, 38
 törkölylátók 29
 törvénybíró 24, 92
 tözsmékel 296
 tözök 150
 trónusos nyoszolya 110
 tudósasszony 160
 tulipán 15, 113
 tulipános láda 19, 279
 tükör 279
 túlkös, türkös 94
 tűzpad 150
 tyúk 119
 tyúktető 119
 utcabíró 31, 32
 utca kapitány 30, 136, 264
 utcaszer 30
 üstökös, bugyborékos tető 149
 vacok 150, 279
 vajz 104
 vályogtégla 149
 vámbíró 27
 varguncások 160
 városbíró 27
 városgazda 37

városi cseléd 94
városszolga 93
vasárnapi tej 193
vásárbíró 27
vasesat, vasszeg 84
vendégágy 279
viertelmeyster 33
vigyázó 94

viselet 153
vízi élet 117
vontató 309
zapisz, hadnagy, kapitány 32
zárszerkezet 84
zsibó 94
zsindikus 93
zsitár 93, 96

Kőműves Géza: Csantavéri nyelvjárás c. tanulmányához, — annak befejezése után — külön szótár készül.

Föladataink.

Nehéz gazdasági helyzetünkben, nemzeti leromlásunk közepette nagyon meg kell indokolnunk egy új tudományos folyóirat megindítását.

Lapunk megjelenésébe a szorosan vett tudományos szempontokon kívül más, úgy véljük tudomány fölötti szempontok is belejátszanak. A tudománynak a maga állandó, a jelenségeket igazságosan felmérő szempontjain kívül megvan a maga, szintén állandó mozgása, változása is. Minden tudomány bele van ágyazva egy nemzetközi, általánosan emberi kultúrába, de ezen belől, még a legelvontabb is, egy-egy specialis, nemzeti kultúrába. A tudós ember átlagos körülmények között elfelejtkezhet tudományos érdeklődése nemzeties színeződéséről s ezeket a tudomány általános jellegű szempontjai mellett számba nem vehető csekély értékű apró mozzanatoknak tekintheti. Vannak azonban idők, amikor a tudomány embereinek is észre kell venniök, hogy ezek a nemzeti jellegű, állítólagos inponderabiliák olyanok, mint a hajszálerek, amelyek finom hálózatukkal a legtávolibb részekbe is elágaznak, hogy a maguk piros vérével életet vigyenek az egész emberi szervezetbe s létének vagy nem létének egyik legvégsőbb alapját képezik. Egy-egy nagy háború esetében, amikor valamely nemzet legfontosabb érdekei forognak kockán, a tudósok is önkénytelenül megérik a tudománynak a nemzeties kultúrával való végső szervezeti összefüggését s ugyanaz a matematikus vagy természettudós, aki normális viszonyok között a legzavartalanabb összhangban dolgozik együtt tudománya más nemzetbeli képviselőivel, egyszerre elveszti nemzetközi tudományos habitusát s mint nemzetének lelkes és elfogult tagja kerül szembe, még tudománya területén is, az idegen nemzetbeliekkel. Hasonló erkölcsi, tudományfölötti tényezők működnek közre az egyes tudományok egymás közötti versenyében is. Látszólag valami általános, kívülről ható „korszellem” irányítja egyes tudományok fölvirágzását, mások háttérbe szorítását. Ez csupán annyiban igaz, hogy az ember önkéntelenül igazodik a lét általános nagy problémáihoz s a maga szorosabb nemzeti körén belől is érzékeny delejtűként reagál mindazokra a sorsdöntő mozzanatokra, amelyek egész emberi létét veszélyeztetik. Ez az oka, hogy egyes átmeneti korokban, amilyen a mai is, az egyes nemzetek nagy harca és kimerülése után, a porondon levők közös

érdeklődésekben találkoznak. Az érdeklődés, az eszmék közössége a legintenzívebb lévén az emberi individuumok legnagyobb egységében, a nemzetben, nem véletlen tehát, s nem valami-általános kor-szellem hatása, hanem az ember legbelsőbb lényével függ össze, hogy mindig az átmeneti, zavaros, bizonytalan korokban virágzik ki a tudományosság látszólag szürke, egyszínű birodalmában is a reális jellegű s ennek egyik szelvényeként a népről és a nemzetről szóló ismeret. Az ember az általános bizonytalanság közepette úgy érzi, hogy minden érték, a saját életének értéke is összeomlóban van. És hogy mindazok a kötelékek, melyek őt a földi élethez fűzik, végkép el ne szakadjanak, hanem épp ellenkezőleg újra megerősödjenek, ezért fordul az ember érdeklődésével bizonyos reális ismeretek, az erkölestudomány s más praktikus tudományok, a technika vívmányai, a kémia és fizika tudományainak gyakorlati alkalmazásai, a föld és a nép behatóbb ismerete felé. A világháború után az emberiség új vagy régi proféciákat keres, a vallási élet emelkedőben van, de ugyanakkor új, orvosi, kémiai, technikai találmányok kutatása irányában is igen nagy érdeklődés mutatkozik. Az ember saját jövője érdekében a múlt és jelen szilárd értékeiből igyekszik biztatást meríteni. A tudományos élet terén a nyugalmas idők aprólékos rendszerezői helyett a feltalálók, felfedezőik, a régi tételek megváltoztatói, új igazságok csoportosítói jutnak előtérbe.

Hogyan alkalmazkodjuk mi a megváltozott viszonyokhoz? A világháború a magyar nemzetet alapjaiban rendítette meg. A magyarság, mint egyetlen nemzettest 1000 év óta él e Kárpátok övezte földön s megszokhatta azt, hogy itt, a kelet és nyugat határán, a népek érintkező országútján, gyakori, sokszor folytonos harcok s küzdelmek közepette kell élnie. Ha a zavaros időkben néha évtizedekig tartó háborúk folytán országa területének egy részét elvesztette is, az életgazdag, harcos, magát soha nem hagyó nemzet önbizalmával bírva, nem sokat törődött vele; a rövid szánom-bánom, a magába szállás éveitől tovább élte a maga ügyes-bajos életét, melyben a komoly vagyongyűjtés, a könnyelmű életvidámság s a bajaiba belebúsuló mulatozás egymást váltogatták.

A múlt század hetvenes és nyolcvanas éveinek nagy gyűjtő korszaka után, egy folyton hanyatló nagyhatalom árnyékában, a kereskedelem és ipar fölvirágzása közepette a magyarság újra azt hiszi, hogy a könnyű szerzés módján a nehezen szerzettet is vígan pazarolhatja. Elfelejtkezik arról, hogy országa földrajzi helyzete miatt mindig résen kell lennie, lelki egyensúlyát mindig meg kell tartania, hogy szomszédjai által el ne nyomattassék. Trianon után a magyarság kezében alig marad meg más, mint a kereskedő és iparos *Budapest*, a *Dunántúl* területileg csekélyebb dombos és hegyes része s a *Nagy Magyar Alföldnek* síkságában és kultúrájában igen egységes, nagy földművelő mezővárosokkal és fehér tanyákkal sűrűn telített vidéke.

Azt óhajtjuk, hogy a magyarság úrnak maradjon s újra jobb létbe kerüljön ezen a megmaradt földön s önmagát újra megerősítse, annyira, hogy vissza tudja szerezni mindazt, amit jogos tulajdonának tart, a magyar nemzeti test elszakított részeit. Ehhez azonban nem elég célul kitűzni a kezünkön maradt egyetlen nagy, a földhöz közvetlenül kapcsolódó realitásnak, a földművelő Alföldnek gazdasági és megfelelő kulturális fölvirágoztatását. Nem csupán az Alföld területét kell földrajzi és gazdasági tekintetben a legpontosabban számbavenni, tüzetesen ismerni, a fölvirágzás lehetőségeit megfontolni s azokat a rendelkezésünkre álló eszközökkel előresegíteni. Az emberi *lélek* munkálkodik itt az Alföldön is s nekünk első teendőnk megismerni, milyen ez az alföldi nép, milyen a lelke: jelleme, viselkedése, gondja, vidámsága, foglalkozási és más társadalmi osztályokba való tagozódása, életmódja (háza, házatája, gazdasági és kényelmi eszközei), családi és társadalmi érzelmei, szokásai, szóval egész kultúrája. Tudnunk kell továbbá, hogy ez az alföldi magyarság gondolatát, cselekvéseit, érzelmeit miként fejezi ki, vagyis milyen nyelven s e nyelv milyen tájszólásaiban beszél. Az Alföld népének nem ismerése együtt járt az Alföld hosszú évtizedekre nyúló gazdasági és megfelelő kulturális elhanyagolásával. Mialatt a széleken élő nemzetiségeinkről néha vaskos könyvek jelentek meg (l. a Nemzetiségi Ismertető Könyvtárt), azt, hogy milyen az alföldi magyar, csak újságtárcákból, megszépített betyártörténetekből, a paraszti és az úri osztály egyoldalú, túlzottan jó- vagy rosszakarató leírásaiból, népszínművekből s elvétve egy-egy élesszemű szépíró, habár sokszor igen találó jellemzéséből legfeljebb csak *sejtjük*, de tudni egyáltalán nem *tudjuk*. Ugyancsak elégtelenek az alföldi ember megismerésére az egyes szórványos tudományos jellegű megfigyelések, egyes községek inkább szociális vagy speciálisabban földrajzi irányú leírásai s azok az újabban mind gyakoribb ujság és folyóiratcikkek, amelyek a földművelő s gazdálkodó ember gondjaival és bajaival, lelkületével s közben esetleg az alföldi emberrel külön is foglalkoznak. Ha azt akarjuk, hogy alföldi népünkről s ezen át az egész magyarságról minden egyéb (politikai, esztetizáló vagy egyoldalúan tudományos) tendencia nélkül végre valahára alaposabban és kimerítőbben *tudjunk* is valamit, akkor az Alföldnek — ahol a magyarság ma is a legnagyobb tömegben s aránylag legegységesebb kulturális viszonyok között él — népét a lehető legpontosabban, minden lelki és kifejezésbeli mozzanatra ügyelve kell megfigyelni. Folyóiratunknak az Alföld népe, egész lelkiségének pontos és részletező leírása, az erre vonatkozó adatok gyűjtése és közlése lesz legközvetlenebb feladata.

A további kérdés az, hogy milyen irányelvek alapján oldjuk meg feladatainkat s az Alföld népének, egész lelki világának lehetőleg pontos, részletező leírása milyen módokon szélesülhet ki nemzeti problémánk megoldása, a nemzeti megerősödés egyik főeszközévé?

Ha egy pillantást vetünk az alföldi tanyák eloszlására, szemünkbe tűnik, hogy a nagyalföldi tanyavilág fő gócpontja az Alföld közepén van, a legnagyobb földművelő mezővárosok: Szeged, Vásárhely, Orosháza, Szentés, Csongrád, Félegyháza, Kécskemét, Nagykőrös, Cegléd szinte egyetlen összefüggő bokorba kötve itt terpeszkednek s öntik a maguk bőven szaporodó munkás és földéhes népét az alföldi puszták kevésbé népes, tanyáktól addig mentesebb vidéke felé, sőt a szomszédos megyék területére.^{*)} Ebből a központi fekvésű mezőváros- és tanyavilágból kiindulva s onnét haladva az Alföld periferikus részei felé, óhajtjuk folyóiratunk útján vizsgálni, számbavenni az alföldi magyarság lelki megnyilvánulásait. Az alföldi magyarságot azonban nem úgy fogjuk fel, mint egyes társadalmi, foglalkozási osztályokba, kulturális és nyelvi különbségekbe szétszakadó tömeget, hanem mint állandó egymásrautaltságban élő, egyetlen *nemzetet*. Jóllehet kutatásainkban a minden nemzet legvégsőbb valóságából, a népi osztály vizsgálatából indulunk ki, ez nem jelenti azt, hogy a többi társadalmi osztályt kizárjuk érdeklődésünk, vizsgálódásaink köréből, annál is inkább nem, mert az Alföld gyökeres magyarságában a felsőbb osztály az alsótól soha el nem szakadt, hanem az úri osztály ma is, amint a múltban, közvetlenül a népből fejlődik ki vagy legalább is természetes egymásrautaltságában önkéntelenül kifejleszti a néppel való közvetlen lelki összeköttetéseit. Gondoljunk csak az alföldi magyarság kulturális elitjére, így az irodalom terén Dugonics András, Mátyássy József (Arany előzője), Katona József, Petőfi, Arany, Tömörkény, Gárdonyi Géza lelkiségére. Hasonlóképp nem állítunk fel szigorú korlátokat vizsgálódásaink számára az alföldi nemzetiségek, a németek, tótok stb. számbavétele tekintetében sem. Egyes nemzetiségek itt az Alföldön a magyarsággal szinte teljes symbiosisban élnek és éltek, már a népi osztályokban is egymással folytonosan keverednek és keveredtek, annyira, hogy egy-egy alföldi hely magyarságának lelkiségét az ugyanott élő nemzetiség ismerete nélkül sokszor nem is lehet megérteni.

Az alföldi nemzetiségek *nyelvének* vizsgálata természetesen nem lesz folyóiratunk közvetlen tárgya, mert ahol annyira a magyar nemzeti nyelv praedominál, ott az egyes kisebbségi nyelvekkel való foglalkozás inkább a nyelvészek s az egyes nemzetiségek speciálisabb feladata. Egészen más folyóiratunk helyzete a nemzetiségeknek a nyelven kívüli lelki megnyilatkozásai tekintetében. A magyar nemzet belső tagjait képező alföldi vagy más vidéki nemzetiségek lelki világának vizsgálata épúgy nemzeti feladat, mint a gyökeres magyar rész vizsgálata s folyóiratunk évszázados hiányokat óhajt pótolni, amikor az alföldi, nem magyar nyelvű nemzetiségeket is belefoglalja vizsgálatai körébe.

^{*)} Lásd Kogutowicz Zsebatlasza 1922. 85. l., tervezte Kogutowicz Károly.

Jóllehet a trianoni határok megállítanak az Alföld népe tüzetesebb vizsgálatában, vizsgálódásaink területét, amennyire ez lehetséges, kiterjesztjük kelet s különösen dél felé. Bácska és Bánát magyar, vagy jórészt magyarérzésű ma is, területeik népe az alföldi központi magyarság természetes kiegészítését képezi, valamint a keleti elszakított részek magyarsága is, messze az erdélyi bércek és a havasok felé. Kutatásaink tekintetében hogyan állíthatnánk itt bárhol is mesterséges határokat? A magyar lelkiség kutatásában legfeljebb önmagunknak szabhatunk nem mesterséges, sem természetes, hanem ökonomikus határokat. A magyar lelkiség kutatása ugyanis nem csupán speciális, az Alföldre szorítkozó, hanem általános nemzeti feladat. A kutatásoknak meg kell oszlania a négy mai kulturális göcpontra, a négy egyetemi város, Budapest, Szeged, Pécs és Debrecen között, amelyek mindegyikének a saját centrumából kiindulva, a többi kulturális centrummal békésen összeműködve kell a közös nemzeti feladat megoldását megkísérelni, hogy végre tisztában legyünk vele, milyen is a magyar?

Végül nem adhatnak számunkra mesterséges korlátokat a történeti idők sem, épűgy nem a jelen, mint a mult. Jóllehet mindenek előtt a jelen állapotokat kell számbavennünk, mert hiszen az idők s az emberek állandó változása miatt égető feladattá lett megmenteni azt, ami a magyar lelkiségből, jellemből, szokásokból, hagyományokból, a nyelvből még teljes épségben menthető, de a magyar történeti lelkiség kutatásából hogyan zárhatnánk ki bármit is; mikor minden szokás, hagyomány, a nyelv évszázados, sőt évezredes fejlődésre nyúlik vissza. Hogy a magyarság itt az Alföldön vagy bárhol is hogyan telepűlt, ősi nomád hajlamoktól űzve hogyan vándorolt, régi vagy új helyén milyen volt, milyen lelki tulajdonságokat mutatott vagy miként viselkedett és beszélt, az kutatásaink számára ép oly becses lesz, mint akár a mai állapot.

Folyóiratunk *jövő* céljai tekintetében feladatunk lesz nemcsak, hogy mindent, ami reánk tartozik, lemérjűnk, megvizsgáljűnk s kutatásaink, adataink révén a magyar lelkiség épűletéhez minél több anyagot, minél több szilárd követ szállítsűnk, hanem az is, hogy általános érvényű tételeket keressűnk. Ha azután az összefoglalások útján esetleg másoknak sikerűl majd beleilleszteni a gyűjtött anyagot a magyar nemzet nagy és újra megerősített szervezetébe, megelégedéssel fog eltölteni bennűnket az a tudat, hogy annak megerősítéséhez mi is hozzájárultűnk.

A magyarság jövőjére nézve ma is érvényesek a magyar lélek legkitűnőbb ismerőjének, Széchenyi Istvánnak szavai: „Népemben elpusztíthatatlan erő, elvitathatatlan tűz és megsemmisíthetetlen szellem rejtezik“. „A magyar gyermeknűp, most semmi, de minden lehet“. „A jövőndű lesz emberkora“. Ezeknek az igazságoknak erős hitében indítűjuk útnak folyóiratűnk.

Bibű István.

Apróbb szokások, népszokás-töredékek.

A jelen sorok írója és Madarassy László a Magyar Néprajzi Társaságtól megbízást kaptak a magyar népszokások összegyűjtésére és könyv alakjában való feldolgozására. „A gyűjtés munkája immár négy év óta folyik s munkaközben kiderült, hogy e téren majdnem kimeríthetetlen szellemi kincsesbányával állunk szemben. Alig van egy olyan magyar, vagy magyar vonatkozású oklevél, kézirat, nyomtatvány, amely a népszokásokra adalékot nem szolgáltat”.¹

A repertórium gyűjtögetése és az anyag rendezése közben számtalan olyan népszokásra akadtam, amelyre épen csak céloz feljegyzője, vagy amely eddig csak épen egy vagy egymástól igen távol eső egy-két helyről került elő, pedig történeti háttérük és ethnikai vonatkozásaik miatt ugyancsak fontos volna részletes és topografikus ismeretük. Ezek közül akarok egynehányra rámutatni, meggyőző példáiul annak, hogy mennyire felgyűjtetlen még a magyar folklor, — hogy mennyire szükség volna már egyszer egy olyan hivatalos szervezetre, mely a magyar folklor gyűjtését, kezelését intézné, mely tehát a magyar folklor múzeuma lenne. Amíg ez nincsen meg, addig minden magyar ethnologizálás elemer munka, mert régi feljegyzéseink ismeretlenek s mert hazánk folklor térképe tele fehér foltokkal, s amit ma az összehasonlító folklor, az ethnológia nagy képpel kimond, azt egy holnap előkerülő adat halomra dönti. Tolnai Vilmos pl. az *Esztergom megvételéről* szóló ballada sátorhalmáról kimondotta, hogy róla ‘eddig (1918-ig) semmiféle megerősítő adat nem került elő’ (Ethn. 29 : 131.) s ép azért kétségbevonja e mondatumot népi eredetét, magyarságát, — és én 1921-ben Pesty Frigyes kiadatlan Helységnévtárából s egyéb nehezen hozzáférhető forrásokból 14 olyan mondát gyűjtöttem össze, amely mesterségesen rakott és 5 olyant, amely sipkában összehordott halomról szól. (Ethn. 31 : 56—57.)

*

Bizonyos események emlékére itt-ott ‘napot’ fogadnak. Ilyen pl. a kaposfüredi Antal- s a szuloki Vendel-nap, amikor egy nagy jószágvédő emlékére, jószágát senki be nem fogja. (Somogy vm. mon. 208.) Érdekes volna tudni, van-e ilyen és ehhez hasonló *fogadalmi nap* más vidéken is és ha van, mily esemény emlékére s hogyan tartják meg.

Az ilyen fogadalmi napok igen gyakran vallásos jellegűek, valami egyházi szertartással, pl. harangszóval, isteni tisztelettel, körmenettel vagy búcsúval kapcsolatos *fogadalmi ünnepek*.

¹ Madarassy L.: Magyar aratószokások. Ethnographia, 39 : 84.

A pesti belvárosi templomban pl. minden éjjel 3 órakor ma is felhangzik az ú. n. 'pestis-harangszó' annak emlékére, hogy 'a legutolsó járvány alkalmával ez órában hűnyt el Pesten az utolsó pestises halott.' (Vas. Újs. 1884 : 510.) A biharmegyei Komádiban is minden hajnalban harangoznak annak emlékeztetére, hogy 1707-ben ez időtájt ölték le egy szálíg a községet oly gyakran háborgató rácokat. (Osváth 441.) Hajdúszoboszlón 'minden év utolsó estéjén a torony kivilágíttatik és a harangok félreverettetnek, ez által emlékeztetve meg,' hogy az 1559. dec. 31-iki török támadáskor a szoboszlói asszonyok úgy adtak irányt a már-már felbomló hajdúcsapatoknak, hogy a templom tornyát kivilágították, a harangokat meghúzták s az ekkor összeszedelőzködő hajdúk a törököt tönkreverték. (Orsz. Nagy Képes Naptár 1861 : 436., Vas. Újs. 1867 : 2., 18. sz., Király Miklós: Egy Szilveszter-éj H.-Szoboszlón, 1893., Magyarország 1926. jan. 10 : 28., Ethn. 38 : 3., 39 : 38.) A Tizsaszentmártonban és Zsurkon a karácsony szombatjának éjfelekor felhangzó harangszó s a toronyban összegyűlt fiatalság éneke annak az eseménynek emlékére ismétlődik, hogy a zsarnok Kéresy várurat a Mónus nevű jobbágycsalád férfitagjai vacsoránál megrohanván, megölték. (Pesty kézírata 38 : 345.) Udvardon 1860. szept. 16-án tartották meg az 'estharangszó' 551-ik (?) emléknapját, amikor a primás 'rendes évi szokás szerint a kálvária magaslatán a hazát mind a négy égtáj felé megáldá, azután déli angyali üdvözletre a harangot három versen meghúzá s magát az angyali üdvözlést a hívőkkel elmondá' (Orsz. Nagy Képes Naptár 1861 : 431.), de hogy minek az emléke ez a délben meghúzott estharangszó, miféle nevezetes esemény történt Udvardon 1309-ben, annak sehol sem talál-tam feljegyzését.

A szatmári evangélikusok augusztus utolsó vasárnapján három isteni tiszteletet tartanak egymásután; azt mondják, annak emlékére, hogy 1717-ben a feladásra felszólító tatár kánt úgy vezették a sikátorokon át utcáról utcára, hogy a fegyveres polgárság mindig elébe kerülhetett s így a kán nagyobb erőt képzelvén, mint amennyi valójában volt, társait a támadásról lebeszélte. (Nagy: Magyarország képekben 272.) Másutt az isteni tiszteletek a községet ért tűzvészhez kapcsolódnak, mint pl. Mocsáron a március 23-iki 1790-ben történt nagy égés emlékére. (Bars vm. mon. 53.) Néhol meg az ez okból tartott isteni tisztelet előtt vagy után körmenetet is tartanak, mint pl. Léván július 24-én az 1808-iki (Bars vm. mon. 139.) és Zalaegerszegen május 9-én az 1826-iki (Magyarország 1926. máj. 13.) nagy tűzvész fogadalmi napján. Talán ilyen egyházi jellegűek a Balaton-parti községek fogadalmi emléknapi is 'a tavon történt bal-esetek emlékére' (Somogy vm. mon. 208.); de hogy hol, mikor és hogyan folynak le ezek, arra nem kaptam adatot.

A búcsúk közül a folkloret csak azok érdeklik, amelyek nem egyszerű katolikus 'egyháznapiok,' hanem bizonyos fogadalommal,

vagy valami csodával függenek össze. Mindakettőből sok van. A fogadalmi búcsúk közé tartozik pl. a nagyszombatiak nov. 21-iki búcsúja a sasvári Szűz Mária-képhez, amely 1708-ban megkönnyezte a város pestisben pusztulását (Pozsony vm. mon. 179.), aztán a torockó-szentgyörgyiek búcsúja 'a mongolok felett kivívott győzelem emlékére.' (Orbán 5 : 225.) A pusztán csak csodával kapcsolatos búcsúk közé tartoznak a 'Mária-forrás, Mária-lábnyoma, Megálmodott forrás, Vándorló Mária-kép, Visszapattant golyó'-féle mondatípusok. (L. a 'Magyar népmonda-típusok és tipikus motívumok' c. tanulmányomat az Ethn. 33 : 58—59. l.)

*

Némely vidéken igen gyakori bizonyos *keresztnev* használata. Ha e szokásnak csak egyházi jellege van (a város védőszentje, a templom oltárszentje, bibliáskodás), vagy ha pusztán csak az apa, keresztapa vagy a földesúr nevének utánzása (mint pl. egykor Nagy-Károlyban az István, György és Melánia nevek), akkor kevésbé érdeklők a folklort. Néha azonban a keresztnév gyakori használatához valami történeti magyarázat is fűződik s akkor ez a szokás nem időleges, hanem állandó értékű. Ilyen pl. a matyók közt divatos Mátyás név magyarázata: a mezőkövesdiek Mátyásnak a csehekkel vívott háborúja alkalmával 20 saját költségükön fölfegyverzett katonát adtak, amiért a király viszonozás fejében a várost kiváltságokkal ruházta fel és később is állandóan érezte vele jóindulatát. A lakosság pedig halálját azzal iparkodott kimutatni, hogy fiúgyerekeit örömet kereszteltette Mátyás névre. (Népr. Ért. 14 : 222.) Ilyen messzikońba nyúlik a biharmegyei Súlyomkőn oly gyakori Dini (Dénes) név eredete is; a falu egykori birtokosa, Zólyomi Dávid u. i. egy január 1-én szeszélyből megparancsolta, hogy minden az évben született fiúgyereket Dénesnek kereszteljenek. (Vas. Ujs. 8 : 621.)

*

Ha egy jászgazdának valamelyik fiatal legény nagyon megtetszik, egyszer az ivóban koccintás közben felkéri: 'Engedje meg öcsém uram, hogy ezután keresztfiamnak szólíthassam!' Ez a *borkezestség* és e koma-viszony megpecsételéseül a keresztapa másnap egy ú. n. keresztborjút küld keresztfiának ajándécul. (MNyr. 29:90.) A szokás teljes megértésére tudnunk kell, hogy 'amikor a jász gyerek annyira megnő, hogy eszével élni tud, a keresztapja bárányt, borjút vagy malacot stb. ajándékoz neki, hogy a gyermek azt felnevelje; ezt hívják keresztbáránynak, -borjúnak, -malacnak stb.' (U. o.)

*

A *legényavatás* az eddig előkerült adatok szerint főképp dunántúli szokás. Mikor a fiú eléri 18-ik évét, legénnyé avatják. Ez a 'bekálolás' a Balatonfelvidéken egyszerű áldomásfizetéssel jár. (Nyelv.

Füz. 40 : 62.) Lakon és Nórápon az új legény a többiek közül keresztapát is választ magának s akkor 'mégfoggyák a kezit, lööntik borr'²ó, *valamit* mondanak' és a két legény ettől kezdve élte végeig keresztapám-nak és keresztfiam-nak szólítja egymást. (Nyelv. Füz. 17 : 62.) De hogy mi az a *valami*, amit a kereszteléskor mondanak, azt még eddig sehonnan sem ismerjük, pedig talán volna benne érdekesség. Vasmegyében a regősidő befejeződése után tartják meg a legénykeresztelőt: a köcsmában előbb elfogyasztják a közös keresztményt, aztán a 18 éves fiúk sorba állanak, bort hozatnak, mindegyik megtölt egy poharat s ezt annak a legénynek adja, akit keresztapául választ; ez kezét a fiú vállára teszi, a bort megissza, aztán kezét fogván a legénnyel, ezt mondja: 'Szerbuc, keresztfiam, legény vagy!' Ettől kezdve aztán joga van a lányos házakhoz és a táncba eljárni, sőt egész éven át az ő kötelessége a lányokat a mulatságokba meghívni. (Ethn. 13 : 365.) Nógrád megyében a legényavatás farsangkor történik: 'az avatandót borral megkeresztelik s a keresztapja kijelenti, hogy az ő druszája mátol legény számba megy, nem szabad tehát a szájából kivenni a csutorás pipát, sem pedig megrihasztanyi, ha estenkint bekopogtat valamelyik lányos ház ablakán;' az avatás borköltségét természetesen a felavatottak viselik. (Nógrád vm. mon. 155.) Hidas- és Torinyosnémetin a felavatandót 2—3 legény lábánál megragadja s a házhéja alatt a gerendázatig feltolja ('feltusolja,' MNyr. 31 : 550.) Epölön hamvazószerdán tartják a legényavatást: 'láncra kötik a felavatandó legényt, . . . s a falú költségére nagy borozást visznek.' (Esztergom vm. mon. 80.) A legényavatás tehát vagy egyszerű áldomással, vagy kézfogással, vagy megkereszteléssel, vagy végül egyéb ceremóniákkal (feltusolás, láncrakötés) is jár.²

*

Mikor a leány eladósorba lép és a szülők jelezni akarják, hogy most már szabad az út a kérőknek: Óriszentpéteren a ház elé ölnyi magas oszlopot ásnak, végére kis deszkáskára cifra korsót helyeznek azzal a forrás- vagy kútvízzel, amelyen a leány felnevelődött; a korsót piros, fehér, zöld szalagokkal körülpántlikázzák, a deszkát pedig piros kukoricacsővel körülaggatják. Ez a *leánycégér*; a vizet szerelemvíz-nek nevezik, s a korsóval együtt gondosan elteszik, mert a násznagy ezzel hinti majd be az új asszony tűzhelyét. A leánycégér

² Ilyen avató szokások még a vadász- és bányász-avatás is. Amaz a népnél is szokásos, emez pedig ma már csak a bányászakadémikusok között szokott. Amikor 'az újonc puskázó az első vadat leteríti, ennek emlékére társai puskavesszővel felesapják'. (Részó-Ensel 144.) Amikor valakit a bányászok közé fölvettek, az első bányászruha felöltésekor avatását is megtartották: bőrtáskáját leoldották és szíjját ketten kifeszítették, aztán a felavatandó kezébe egy kupa bort adtak és egy korty, egy ugrás mindaddig, amíg a kupa ki nem ürült; majd az áldomás következt, s ez után a legény bányásszá, ma pedig az akadémikus fuksszá lesz. (Részó-Ensel 240.)

oszlopának 'különös' hegye vasból volt s ezt a cégér eltakarítása után tulajdonosának, a falu kovácsának visszaadták. (MNyr. 34:222.) Kiskapuson konfirmációja után lép a leány eladósorba, amikor farsangon először viszik táncba; ez a tánc 3 éjjel s 3 nap tart és *leánykifőzésnek* nevezik. (MNyr. 11 : 92.)

*

A júl. 25-iki szántódi búcsúra az összes balatonparti agglomerációk összegyűlnek; egyet közülük előzetesen kiszemel a többi s annak az elnök ünnepség keretében átadja a *letyetárt*: egy kendőt t. i., melyet a társaság készítettett s amelynek olyan bűvös hatása van, hogy ha tulajdonosa valami hölgynek adja, az ott tüstént beleszeret és hű lesz hozzá mind halálig. A kendő vörös alapú, sárga pöttyökkel. A megtiszteltnek kötelességévé tétetik, egy éven belül megnősülni. (Föv. Lapok 1885. júl. 21., Budap. Hirl. 1885. júl. 23., 1886. júl. 28.) A szokás leírása meglehetősen hiányos, mert nincs megmondva, ki az a társaság, ki az elnök, milyen az ünnepség lefolyása, miért épen olyan színű az a kendő, mi adja bűvös erejét. Aztán talán nem is népszokás, hanem úri szokás. Eredete azonban elég világos: Szlavóniában a búcsúkon a mézeskalácsos (licitár) sátrának rúdjaire cifra kendőket aggat: a fiatalok szokták ajándékképen vásárolni jövődebőlüknek. (Ethn. 38 : 61.) Ez a szokás a névvel együtt (letyetárkendő) Somogyba is átjött: 'Mikor a polgárleány ismeretséget köt a legénnyel, visz neki letyetár-kendőt, ki azt gomblyukába kötve egyik sarkával, dolmánya zsebében hordja ünnepeken. Aki kitűzi, arról már azt tartja a falú népe, hogy jegyben jár. Midőn a kérők elmennek a lányos házhoz, magukkal viszik a kendőt, hogy ez-e az, melyet a ház virága vett s megkérik a leányt, aki szülei karjába borúlva könnyes szemét a kendőbe törli. Megkérés után a legény tovább viseli a kendőt a lakodalomig, még itt is gomblyukában van, mert a belesírt könnyek azt jelentik, hogy sírig tart az a hűség, melyet egymásnak fogadtak. Ezután elteszik a tulipános ládába s ott van mindaddig, míg a házastársak közül valamelyik meg nem hal s ráteszik a koporsójára.' (Budap. Hirl. 1885. júl. 28.)³

*

A 'jeles' napokhoz és alkalmakhoz kötött mulatságok természetesen a maguk helyére valók; itt csak azokat próbálom csoportosítani, amelyek tisztán alkalmiak.

Csak Bojtról (Osváth: Sárrét 285.) és Egerből (Ethn. 20 : 104.) ismerjük a vasárnap délutáni *legénysétát*, pedig úgyszólván általános legényszokás (Mezőkövesden, Szatmár és Bihar sok községében pl. magam is láttam), hogy vásár- és ünnepnapokon d. u. a legények

³ Ezeket az adatokat a „Magyar Népszokások“ repertóriumából (I. Ethn. 37 : 106.) átadtam S. S.-nak, aki az Ethn. 38 : 60. l.-nak 'Ki tud róla' rovatában a repertóriumra való hivatkozás nélkül részben le is közölte.

10—20 főből álló csapatokban s magukat részegnek tetetve, dalolva-ordítózva járják az utcákat s főkép a maguk fertályát és ilyenkor minden más fertálybelibe belekötnék. Egerben ezen a sétán a leányok is részt vesznek.

Vasár- és ünnepnap délutáni multság a *cicázás*, *cécó*, *játszó* is. Egy ideje ugyan ritkúl, mert gyakran verekedéssel végződven, a hatóságok sok helyt betiltották. (Móczár: Nagyszalonta monográfiája. 87.) A délutáni istentisztelet után kezdődött és késő estig tartott. Részt vett benne a falú mindkét nemű fiatalsága, még a gyerekek is, sőt az idősebbek is ki-kijártak gyönyörködni. Dalolás, *cicázás*, *lapdázás*, játék volt kitöltője ennek az ismerkedő 'párvalasztó' délután-nak, amelyről páronkint kézenfogva nótáztak haza. (Nagy: Magyarország képekben 2 : 33., Vasárnap megülése hajdan és most, Protest. Naptár 1858 : 89.; a húsvéti és pünkösdi *cicázás* forrásait itt nem idézem.)

Egyedülálló szokás a drávamenti *leányfürdés*: vasárnap este előre megbeszélt, de a legények előtt titkolt helyen fürdést rendeznek; a titok persze nem marad titok, s hol egyik, hol másik leány kerül a víz alá a jóval onnanról víz alatt odaúszó legények ügyeskedése következtében. (Nagy: Magyarország képekben 1 : 324.)

*

A *cicázás* helyett néhol *táncot* rendezett a fiatalság vasárnaponkint. télen pedig még ott is ez szokásos, ahol nyaranta *cicázni* szoktak. Ennek a vasárnapi táncnak legközvetlenebb formája az, amikor a leányok és legények egy-egy ház előtt csoportba verődnek, aztán előbb csak *danolásznak*, majd ha egy *harmónikás* vagy *cigány* kerül, néha esti *harangszón* túl is *eltáncolnak*. (Somogy vm. mon. 206.) Sok községben a kocsma előtti tér a gyülekezőhely. (U. o.) Az Alföldön majdnem minden faluban *táncházak* is voltak: egy szoba, amelyet a ház gazdája még *hétköznap* is kiadott a *táncolni* óhajtó pároknak; a muzsikást vagy *tamburást* maguk fogadták és reggelig is *eltáncoltak*. A komolyabbak azonban *kikapiaknak* tartották az ilyen *táncházakba* járókat. (Nagy: Magyarország képekben 2 : 35.) Eger vidékén 'ivó'-nak nevezik az ilyen vasárnapi *táncokat*. Hol egyik, hol másik gazda engedi át lakását a 'kapásifjak'-nak, de csak az olyan leány jelenhetik meg az *ivóban*, akiért d. u. valamelyik legény elment és oda vezette. Itt *kötődnek* az ismeretségek és *szövődnek* a házasságok, azért 'ha a lány még nem hivatott meg e népgyűlébe, szégyenli a dolgot s elhúzottan él, nehogy a sujader leánykák szemére lobbantsák, hogy még *ivóban* sem volt!' (Vahot: Magyarország és Erdély 79., U. a.: Magyarföld és népei 1 : 22., Délibáb 1853. 1 : 447., Réső 115., Ország Tükre 1862 : 1., István bácsi Regélő 1863 : 262., 1. még Ethn. 20 : 105. is.) Mezőlakon a legények muzsikaszóval és kezükben borosüveggel végigjárják a falut, s amelyik házhoz beszél-

nak, onnan a leány megvárja őket, amíg visszafelé jönnek s akkor egy csapatban mennek a vasárnapi 'báld'-ba. (Nyelv Füz. 17 : 62.) Bőjtidőben tánc helyett néhol az ú. n. ugrálás szokásos: a délutáni istentisztelet után a templomtéren kisebb csoportokban összefogózva körben forognak. (Lengyeltóti, Ethn. 8 : 439.) Aranyosszéken Szentgyörgytől Szentmihályig tart a vasárnapi tánc. A leányok is hozzájárulnak a helyiség és cigány költségeihez, amelyekért két választott legény kezességet vállal. Ezeknek joga a meghívás, a vendégfogadás és a rend fentartása. A tavaly még részt nem vett legényekre és leányokra meghívásuk *legény- és leányavató*. A tánc kora délutántól naplementéig tart. (Ethn. 2 : 243.)

*

A rátarti leányt nem szereti a falu népe; ha aztán az ilyen egy legényt ok nélkül megsért, kigúnyol, a táncban visszautasít: a falú a legény pártjára áll és társai kimondják a bosszút. Ez azonban titokban marad a legközelebbi táncig. Amikor itt már teljes a vendégserég, a legény a középre lépve, ácsít kiált a cigánynak. A párok elengedik egymást, a legények a muzsikások közé, a leányok pedig a túlsó oldalra húzódnak. S most a megbántott legény így szól: 'Aki engemet (itt meg itt, ekkor meg ekkor, ezzel vagy azzal a szóval vagy tettel megsértett, álljon ki!' s ekkor kinyitja az ajtót és a cigányokra rászól: 'Te még, cigány, húzd rá a nótáját!' Felzendül a Rákóczi, a leányok széthúzódnak az illető leány körül, aki hozzátartozói közt sírva indul a legény után. Ez a bosszú menyecskét, de legényt is érhetett; ezeknél azonban csak arra az egy alkalomra szóló büntetés volt, míg a leánynál sokszor két évre is kihatott, hacsak a legény vagy a közvélemény meg nem bocsátott neki. (Ethn. 2 : 295.) Ennek a 'palóc bosszú'-nak egy másik, szintén palóc megállási módja a következő: a legény csendesen köröz a leány körül, a banda észreveszi és köréjük lopakodik; ekkor a legény lassan a kijárat felé irányít, a banda követi s magával szorítja a leányt is; az ajtónál a legény hirtelen félreugrik, a folyton előrehaladó banda pedig kinyomja a leányt. Ha a leánynak védelmezője akad: 'párbaj' lesz a dologból, és ha ez győz: a leány muzsikaszóval visszavonul s reggelig a győztes legénnyel táncol, de ha a bosszút álló legény győz: a leányon örökös (?) szégyenfolt marad. (Ethn. 38 : 268.)

Ennek az egészen népi *kimuzsikálásnak* párja az iparos és félúri rend *'kitáncoltatás'*-a: ha az erkölcsi tekintetben kifogás alá eső leány vagy nő a sértő pillantások és megjegyzések ellenére sem hajlandó távozni, valaki gyorspolkára kéri, de az ajtó előtt megtorpan és megmutatja a kijáratot. Az is megtörténik, hogy egy másik hirtelen megnyitja az ajtót, a pár kihopszól, a férfi visszaugrik s a nő előtt becsapja az ajtót. (Röske, a Budap. Napló 1899. évfolyamából 1. Ethn. 10 : 333., Baja, Ethn. 39 : 125.) A kitáncoltatás e módját, s

épen hopszpolkával, magam is ismerem Kolozsvár iparos táncmulatásairól, ahonnan a hóstáti nép közé is leszállott.

Szegeden ismét más formáját ismerik a *leánykitessékelésnek*: a legény a szoba közepén csüngő petróleumlámpa alá lopja táncosnőjét, s kettőt fordúlva szó nélkül ott hagyja és mindjárt más leányt kér fel. (Ethn. 39 : 125.)

*

Régente nemcsak szőlőszüretet ismertek, hanem *dinnyeszüretet*-et is; a szürethez hasonló vidám ünnepség volt ez, de már mindenütt feledésbe merült. (Takács: Magy. nagyasszonyok 32.) Az 50-es években pedig még nagyban járta az *eprészés*. Mikor a cigányok hírül hozták, hogy érik az eper, a falú fiatalsága az erdőre indult; amikor már elégnék találták a szedett epret, nagy eszem-iszommal, játékkal, dalolással fejezték be az eperszüretet. (Napkelet 1857 : 481., Réső 86.)

*

Az adásvételnél 'annak bizonyoságául, hogy igaz jószág adatott el és vétetett meg,' ősi szokás az *áldomásivás* (Réső 144., Benedek: A magy. nép múltja és jelene 2 : 54); olyan fontos, hogy még a megállapított alkú is felbomlik, ha meg nem itták az áldomást. (Erdélyi: Közmond. 19.)

Összejövetelek, ivások alkalmával a búcsúzó vendéggel *szentjánosáldását* isznak. (Magyarság 1928. márc. 11.) A búcsúzáskor ivott pohár még 'pogány szokás,' a barátság fentartásáért volt. (Bod.: Sz. Heort. 149., MNyv. 6 : 351.) A 'Sancti Johannis haustus'-t a németek is ismerik és gyakorolják. (U. ó.) Erédetét arra vezetik vissza, hogy János apostolt mérgezett borral akarták megölni, de amikor a pohárba keresztet vetett, a méreg abból kígyó alakjában kisorsrant. (Kreszn., Dugonics: Közm. 2 : 195., MNyr. 41 : 79.) Ezért aztán János evangelista a bor védőszentjévé lett: neve napján a pap a hívek új borát megáldja (MNyr. 41 : 79., Magyarság 1928. márc. 11.), s a hívek ezt az új bort gondosan elteszik és csak a betegeket, búcsúzó vendégeket kínálják meg vele, mert aki belőle iszik, Szent János közbenjárására minden betegségtől, veszedelemtől megszabadul (Magyarság 1928. márc. 11.); egyes vidékeken a fájós fülbe vagy fogra szokás belőle cseppenteni. (Ethn. 7 : 17.)

Batthyány József gróf az 1820-as években az ikervári jobbágságnak ajándékozta az ú. n. Zsidakó legelőt azzal a kikötéssel, hogy emlékére a szobra előtt minden József-napján *Józsefpoharat* ürítenek. A hagyományos szokáshoz híven a község képviselőtestülete azóta minden évben megtartja e József-napi megemlékezést, mert ha ez az áldomás elmaradna, úgy megszűnne a legelő használati joga. (A szombathelyi Népakarat után Magyarság 1926. ápr. 1.)

„Hec autem emcio et vendicio in presencia villanorum quibus ipse prior et fratres sui dederunt mercipotum et *aldamasium ad bibendum* secundum consuetudinem illius loci (Sátoraljaújhely) aprobatam . . . facta est . . .“ (Anjou-kori okmánytár 1301–1321., MNyr. 8 : 79.)

A garádiak egyik dűlőjét mai napig a fejéregyháziak művelik, de a garádiak tulajdonjogának elismerése fejében a bírónak minden Miklós-napkor egy kakast és négy forintot küldenék *Miklósborra*; ezeket aztán a falú vénei közösen elfogyasztják. (Siebenbürg. Volkskalender 1845.) A szokás az utolsó Ungler-leány halálához fűződik. Ez t. i. az emberektől elhúzódva egyetlen lányceselédjével unglebergi kastélyában töltötte napjait s végrendeletében annak a falunak hagyta birtokát, amelyik eltemeti. Mikor meghalt, fejéregyházi cselédje hazafutott faluját értesíteni; ezalatt azonban arra járt egy garádi ember, a halottat ekéjére helyezte, hazavitte s mindjárt el is temették. (Kővári: Erd. rég. 156.)

*

A határdombok felhányásakor szokásos *határverés* közeli rokona az a palóc szokás, hogy a házalap letevésekor egy gyereket pár krajcár fájdalomdíj fejében 'megmustrálnak,' hogy a ház építési évének hiteles tanúja legyen. (Ethn. 4:10., Benedek: A magy. nép multja és jelene 2:54.) A derecskei templom alapkö-letelekor is 'történtek botozások, többek között egy nagy zsidó is önkéntesen ajánlkozott ez ostoba dologra.' (Osváth: Sárret 338.)⁵

*

A Körözs-menti falvakban régenten általános szokás volt az *idegenmártás*: ha olyan valaki jött a faluba, aki még sohasem járt ott, a nép belemártotta a Körözs vizébe, hacsak pénzzel meg nem váltotta magát. (Krekwitz: Descriptio Hung. 158., Wlislöck: Volksgl. und relig. Brauch der Magyaren 22., v. ö. Roth: Geschichte der Stadt München 2:311., Stahl: Das deutsche Handwerk 1:225.)

*

Alsórákoson 'pünkösöd után való vasárnap, kicsi pünkösdkor, a *jobbágyság alól való felszabadulás emléket ünneplik*.' (MNyr. 34:105.) Hogyan? nem tudjuk, csak épen ezt a táncdal-töredéket ismerjük:

Hála Isten, nyughatunk,
többet nem robotolunk;
dézsmá, robot elveszett,
mulathatunk eleget!

(Magyarság 1927. márc. 20.)

Szendrey Zsigmond.

⁵ V. ö. 'Radikovszky Kázmér azért végeztetett ki, mert önvédelmi harcunkban csapatjával hozzánk át akart jönni. Ennek sírjához a váradi leányok, deákok és volt honvédek éjjelenként tüntetés végett ki szoktak járni; egyszer azonban rájuk lestek s valamennyit megbotoltatták. Állítólag ily szomorú emlék után tudta a R. K. sírja helyét (mely a botozás után elegyengettetett) H. A. volt honvéd is.' (Osváth: Sárret 466.)

A tulipán szó és motívum történetéhez.

A Magyar Nyelv mult évi folyamában (XXIII, 201—205) Cs. Sebestyén Károly igen érdekes és több tekintetben nagyon tanulságos cikket írt a magyarság ládáiról, köztük természetesen a mind máig népszerű tulipános ládáról is. Erről az utóbbiról azt tartja, hogy már csak azért sem lehet a magyarság eredeti ládaformája, mert nevének mind a két alkotórésze idegen származású és azonfelül aránylag új szerzeménye szókészletünknek. A *láda* szó már a 15. szd.-ban ismeretes ugyan, de német eredetű; *tulipán* szavunk pedig, melyet az olaszoktól vagy talán szintén a németektől vettünk át, igen későn, csak 1685-ben bukkan fel először irodalmi emlékeinkben (Comenius: *Orbis sensualium pictus trilinguis*, vö. MNy. II, 265). Hogy a tulipános láda nem ősi ládaformánk, abban alkalmasint igaza van Cs. Sebestyénnek. De keletkezésének ideje véleményem szerint semmi kapcsolatban sincs azzal a körülménnyel, hogy a *Tulipa Gesneriana* mai magyar neve eddigi szótörténeti ismereteink szerint nem régibb a 17. szd. kilencedik évtizedénél. Ennek a nyelvtörténeti adatnak u. i. nem lehet korhatározó értéke a tulipános ládára nézve. Vagyis a magyar tulipán díszítő motívum története független a magyar tulipán szó történetétől, azonban bizonyára sokkal szorosabban függ össze a tulipán virág magyarországi elterjedésével. Gombocz is — igen helyesen — különválasztja egymástól a tulipán szó és a tulipán motívum történetét. Amde ő is azt véli, hogy a tulipán naturalisztikus ábrázolása szűrőkön, ládákon stb. nem lehet régibb a 17. szd. közepe tájánál, amikor a tulipán virág már a mi népünkönél is elterjedt (MNy. II, 266).

Azonban vizsgáljuk csak meg a tulipán virág európai és különösen hazai történetét, abból talán majd némi világosság derül a tulipán díszítő motívum és ennek kapcsán esetleg a tulipános láda történetére is. Remélhetőleg a magyar szótörténetnek is lesz valamicske haszna vizsgálódásainkból.

Tudott dolog, hogy a tulipán ázsiai növény. A virágkedvelő törökök hozták Európába több, ma már szintén általánosan elterjedt virággal, fával, díszcserjével (szekfű, jácint, császárkorona, orgona, hibiscus, vadgesztenye stb.) együtt. Tőlük került Közép- és Nyugat-Európa kertjeibe, állítólag I. Ferdinánd római-német császár portai követé, Augier Ghislain de Busbecque (latinus neve *Busbeckius*) útján (Szutórisz Fr.: A növényvilág és az ember 582), aki 1554-ben látott először tulipánt Konstantinápolyban. Az olaszok azonban valószínűleg közvetlenül a törökségtől kapták Velencén keresztül (vö. V. Hehn: *Kulturpflanzen u. Haustierte* 517). Szutórisz szerint a *Busbeckius* hozta tulipánhagymából a 16. szd. híres botanikusa és polyhistora, a svájci Gesner Konrád nevelte föl az első európai tulipánvirágot

1559-ben Augsburgban. Ezzel szemben *Takáts Sándor*, aki nagyérdemű művelődéstörténeti munkáiban többször is foglalkozik a tulipán hazai sorsával összefüggésben ennek a híres virágnak külföldi történetével is, alkalmasint német forrás nyomán azt állítja, hogy a tulipán éppen az imént jelzett időben virult ugyan *Herwardnak*, egy gazdag augsburgi patriciusnak a kertjében, ahová csakugyan *Busbeckius* ajándékképpen jutott el, csak hogy nem *Gesner* nevelése volt, mert a német *Pliniust* csak virulásának híre csalogatta oda. Le is rajzolta az első németországi tulipánt, rajzáról fametszetet készített és ez meg is jelent *De hortis Germaniae* c. munkájában. De ez utóbbira vonatkozóan meg azt olvassuk a Magyarország c. napilap 1928. március 18-i számában, hogy a tulipán első európai rajza egy másik nagynevű botanikustól, a bennünket tudományos munkásságának magyar vonatkozásai miatt is érdeklő *Clusius Károlytól* (*Charles de l'Escluse*) való és 1583-ban készült (*Clusius* rajzát l. a Magyarország id. helyén). Hogy ebben a dologban melyik közlésnek van igaza, azt nincs módomban eldönteni. Ez különben tárgyunkra nézve nem is nagyon fontos. Azonban annál inkább megjegyezni való, hogy 1565-ben a *Fuggerek* kertjében is nyílik a tulipán, 1573-ban jutott el ez a kedves virág Bécsbe és 1577-ben már Angliában is virít; 1629-ben 140 változatát ismerték Hollandiában (vö. *Hehn* i. m. 517, *Meyers Konversat. Lex.* XIX, 796).

Amde részünkről mindennél több figyelmet érdemelnek *Takáts*-nak azok a sorai, melyekben azt igyekszik valószínűvé tenni, hogy hazánkba előbb jutott el a tulipán, mint Németországba, ahol azonban *Gesnernek*, a 16. szd. *Linnéjének* érdeklődése következtében rögtön feléje fordult a már akkor is fejlett német tudomány figyelme. *Verancsics Antal*, a későbbi esztergomi érsek, akinek szép kertjeit, virágszeretétét számos egykorú forrás hirdeti, 1553-tól 1557-ig volt a magyar király portai követe. A szultánt ázsiai hadjárataira is elkísérte. *Takáts* szerint lehetetlen, hogy ez a szenvedélyes kertész ne vette volna észre a törököknek ezt a fölöttébb kedvelt, sőt ünnepelt virágát (vö. tulipán-ünnep) és egyéb törökországi ritka virágokkal együtt ne küldött, vagy hazaértékor, 1557-ben ne hozott volna belőle virágkedvelő hazai jóembereinek. (Rajzok a törökvilágból III, 380—181 és *Az Ujság* 1915, 153. sz.) Föltehető tehát, hogy nagyurainknak, a *Nádasdy*aknak, *Batthyány*aknak, *Zrinyi*eknek messze földön elhíresült kertjeiben már a 16. szd. közepén nyílt a tulipán, de egészen bizonyosan díszlett a török hódítás elejétől kezdve a magyarországi törökség kertjeiben. Ennél fogva aligha kellett hozzá egy egész század, hogy ez az akkoriban olyan gyors és általános divatra kapott virág, mely Európa-szerte egy több évtizedre menő korszak rendkívül élénk érdeklődésének középpontjában állott (tulpománia), a nép között is elterjedjen és mint kedvelt díszítő motívum alkalmazást találjon előbb a műiparban, majd később a népies művészetben is.

Gombocz szerint *Busbecq* említi először a *tulipán* szót egy munkájában 1589-ben. Van azonban reá két évvel korábbi adatunk is, mely annál becsesebb, mert a tulipán virág hazai elterjedéséről tanuskodik. *Takáts* közléséből tudjuk, hogy 1587. március 6-án *Honelius János* Marburgból ír *Batthyány Boldizsárnak*, *Clusius* mecénásának, és arra kéri őt, hogy küldjön neki jerikói rózsát, dupla violát, tulipánt, nárciszt és más ritkább virághagymát: „Rosam de Jeriko, Violas duplices, *Tulipan*. Narcisses et similia caepacea et rariora alia a magnificentia vestra, cum tempus sit rogo“ (I. m. III, 382). Tehát nem Németországból igyekszik újfajta virágokat szerezni, köztük tulipánt is, hanem egy nagy kedvvel kertészkedő magyar főúrtól, kinek ebbeli híre eljutott a külföldre is. *Honelius* kérését bizonyosan nem úgy kell értenünk, hogy *Batthyány* Törökországból szerezze meg neki a felsorolt akkor még ritka virágokat, hanem úgy, hogy az ő híres kertjeinek gondosan ápolt nevezetességei közül küldte meg számára. Nagyon valószínű, hogy abban az időben, de alkalmasint már 1587-et megelőzően is nemcsak *Batthyány* kertjeiben díszlett a tulipán, hanem más magyar nagyurakéban is. És kétségtelen, hogy fokozatos megismerése nyomán a kedvelt virágnak díszítő motívumként való felhasználása sem késhegett sokáig.

Midőn a fejlett hollandi virágkertészetnek a tulipán számos, szebbnél-szebb fajtáját sikerült fölnevelnie, akkor a virágkedvelők, a tulipán rajongói természetesen már nem tőlünk, nem is a törököktől szerezték meg a sokszor mesés értékű tulipánhagymákat, hanem Hollandiából. *Takáts* említi (i. m. és *Szegény magyarok*), hogy *Lórántffy Zsuzsánna* fejedelemasszony kertjében is előfordult a tulipán, mert többször hozat tulipánhagymát Pozsonyból, ahonnan egy *Janovics György* nevű ember küld neki az 1646. év őszén 131 drb. „tulipagyökeret“. *Takáts*nak ez a közlése, amint maga mondja a *Szegény magyarok* c. munkájának 395. lapján, a M. Tud. Akad. Évkönyveinek XIII. köt. 9. drb. 63. lapjáról való. Ez az adat azonos a NySz. következő adatával: „Az *tulipa gyökereket* is megvitték Nagyságodnak. Évk. XIII, 63“. Ennélfogva szótörténeti szempontból *Takáts*nak, illetőleg a NySz.-nak ezt az adatát kell a *Gombocz* (MNY. II, 265) közölte egybeállítás élére helyezni a *Comenius* Januájából (1649) származó *tulipa virág* elé, mint e népszerű virág nevének magyar nyelvű szövegbeli első előfordulását. *Takáts* 1665-ből is idéz egy magyar embertől származó adatot a *tulipán* szóra, igaz, hogy német nyelvű szövegből. *Nádasdy Ferenc* 1665-ben két megbízottját küldte Pottendorfól Hollandiába és meghagyta nekik, hogy „Blumenstöck, *Tulipán*, Nägl und Animoni, Ranunculos“ és egyéb virágokat hozzanak számára. (*Szegény magyarok* 403).

Jóval a Cs. *Sebestyén* említette 1685. év előtt ismeri már a *tulipán* szót költői nyelvünk is. Tudomásom szerint valamennyi költőnk közül a XVII. szd. nagy magyar epikusának, *Zrínyi Miklósnak* szó-

kincsében bukkan fel először. Hatalmas eposzának megírása előtt, midőn még a szerelemnek édes versével játszadozott, éneklí ezeket a sorokat a Fantasia poeticában, amely azonban csak 1651-ben jelent meg: „De mennire ismeg Rosmarin az chalánt, Mennire győzi meg Viola *Tulipánt*. És menni külömbség Váltia esztet s haynalt: | Annira győzőm én az rut chipás ebet“ (Akad. kiad. 299). A *tulipán* szó története iránt érdeklődő kutatók figyelmét bizonyosan azért kerülte el ez a becses adat, mert *Zrinyi* költői műveinek legjobb, legmegbízhatóbb kiadásához, a *Széchy-Badics*-féle akadémiai kiadáshoz függesztett Szó- és szólásjegyzékből véletlenül kimaradt ez a nevezetes szó. Viszont a NySz.-ből nem maradt ugyan ki, csak mint számtalan osztályos társa, nincs a maga helyén, hanem szerényen meghúzódik a *rosmarin* árnyékában (II, 1468). Hiába, nemcsak a könyvnek van meg a maga sorsa, hanem a szónak is.

A MNy. II, 265 szerint *Lippay János* Posoni kertje (1664) e szónak csak a *tulipa* alakját ismeri. Pedig megvan benne a *tulipán* is, pl.: „*Tulipánok*, Anemone, Liliumok, Narcissusok (I, 9) . . . némelly virágok pedig, kiváltképpen a' *Tulipán*, irtóznak a' ziros [így!] földtől (uo. 30). Az Niderlandi *Tulipánok* áthatatosak, és nem változnak színekben (uo. 41). Így cselekszenek az fő *Tulipanokkal* is“ (uo. 69) stb.

Az időrendben ezután következő adat szépirodalmi: *Gyöngyösi Kemény János*ából való (1693, MNy. II, 265). Két évvel később *Kőszeghy Pálnak* Bercsényi házassága c. munkájában megtaláljuk kicsinyítőképzős alakját. „Margit amaz, s az az kegyes | Juliánka, | Nem különb, mint kerti ékes *tulipánka*“ (99. l.)

Szutórisz említi, hogy Franciaországban nagy hatással volt a törökországi virágok elterjedése a művészi hímzésre, és hogy egy *Vallet Péter* nevű rajzoló a híres francia kertésznek, *Jean Robin*nek kertjében lerajzolta a különféle virágokat, köztük a tulipánt is, és rajzaiból mintakönyvet szerkesztett, hogy ennek alapján hímezhesék a királyi udvar ruházatát (I. m. 584). Franciaországban tehát először műipari termékeken jelenik meg a tulipán motívum. Valószínű, hogy ez nálunk is így volt, s a tulipános díszítés a művészi ipar készítményeiről került le a népies művészet motívumai közé. S hogy a 17. szd. közepén hazánkban már valóban szó esik tulipánmotívumos műipari tárgyokról, melyek bizonyára nem a följegyzésük esztendejében készültek, hanem talán már jóval előbb, azt bizonyítja a következő, 1651-beli adat, mely a báró *Esterházy Ilona* kisasszony után maradt drágaságok jegyzékéből származik: ... harmadik aranyos ezüst csésze *tulipán* az közepiben“ (*Radvánszky*: Családelet II, 312). 1688-ból való a MNy. i. h. *Tököly* Naplójából közölt „unus tora x... ad forman *tulipanorum*“. A 17. szd. második feléből ered egy följegyzés egy „*tulipán* formára kicsinált ezüst aranyos ... pár kapocs a l felvarrott nadrag“ról (TörtTár 1879, 146).

Már 18. szd.-beli adat a következő: „Más veres jancsik egészen ezüst *tulipa* és másféle ezüst virágokkal sűrűn rakva“ (1707, TörtTár 1879, 174). II. *Apafi Mihályné Bethlen Kata* hagyatéka két magyar nyergét említ, melynek négy szegletén négy *tulipán* van (Századok 1883, 789). Azt hiszem, ha a régi leltárak, hozományjegyzékek stb. készítői pontosabban írják le a férfi- és női ruhák anyagának mélt, nyomtatott, szövött, varrott, vagy egyéb használati tárgyak festett-faragott díszítését, és nem elégszenek meg az olyan általános megjelöléssel, mint pl. a virágos atlasz, virágos bársony, virágos kamuka, virágos burat, virágos brokát, virágos tabit, virágos tercelana, virágos abrosz, virágos cafrang, virágos kupa, pohár, superlát, szoknya, rece stb. (vö. *Radvánszky*: Családélet, Udvartartás), akkor a tulipán motívumnak sokkal több nyelvi emléke marad fenn a 17. szd.-ból, sőt talán akadna köztük 16. szd.-beli is.

Van azonban a hazai tulipános díszítésnek nemcsak nyelvi, hanem számtalan tárgyi emléke is az 1600-as évekből. Igaz ugyan, hogy a Nemzeti, Iparművészeti és Néprajzi Múzeum e korbelinek jelzett tulipán-motívumos tárgyai nincsenek, legtöbbször nem is lehetnek a század megállapításánál pontosabban keltezve; de föltehető, hogy nem valamennyi készült a 17. szd. második felében. Egészen bizonyos pl., hogy *Brandenburgi Katalin* magyar eredetűnek jelzett tulipán-motívumos díszruhája (l. az Iparműv. Múzeumban) a 17. szd. első feléből való. Nem lehetetlen tehát, hogy egynémely régi ládánk tulipános díszítése szintén ebből a korból származik, vagy talán még valamivel előbből is.

Befejezésül megemlítem, hogy *Gvadányi* generális uram nem tulipános ládát ismer, hanem *liliomosat*. Szerinte u. i. a Tiszaháton, a badalói (Bereg m.) bíró eladó leányának „Szép *liliomokkal* festve zöld ládája“ (Unalm. órákban való időtölt. 16, 1795). Liliommal díszített ládát emleget egyik szép népdalunknak következő szakasza is:

Édes anyám, csak egy a kérésem,
Csak egy *ládát* csináltasson nekem,
Négy sarkára négy szál rozsmaringot,
Közepibe dupla *liliomot*.

(*Vikár*: A magy. népkölt. remekei II, 190).

Csefkó Gyula.

A magyar parasztház ablaka.

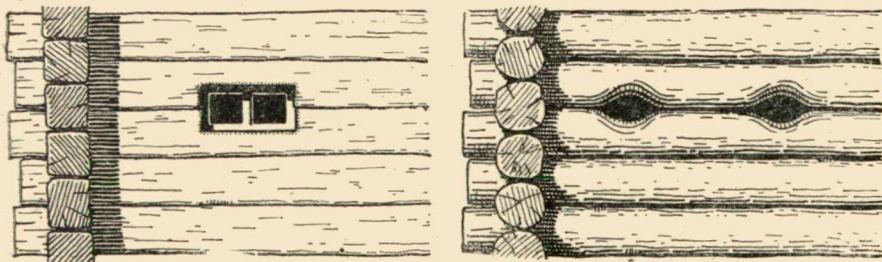
A mai lakóháznak kétféle nyílása van: közlekedés céljára szolgál az ajtó, világítás céljára az ablak. Ajtónyílása kétségtelenül már a legrégibb emberépítette hajléknak is volt, s ezt bizonyára csakhamar valamilyen ajtófélével is ellátták, de nem mindig a lakás elzárása kedvéért, hanem főleg azért, hogy belsejét az alkalmatlan állat látogatásától, azután a hidegtől, széltől és a becsapódó esőtől vagy a túlságosan erős napfénytől lehetőleg védjék. De ablaka csak sokkal később fejlődött a hajléknak. Messze vidékek primitív népeinek hajlékain még ma sincsen ablak, sőt vannak már meglehetősen fejlett kulturájú népek is, amelyeknél az ablaknak még csak igen alárendelt szerepe van. A finnugorok *kota*-szerű kunyhójának és a középázsiai türk népek *jurt*-jának sincsen ablaka, s a honfoglaláskori magyarság sátorán sem volt ilyen. (L. ezekről bővebben „Milyen házban laktak a honfoglaló magyarok“ c. cikkemet, Napkelet, IV. 691—696). Érthető ezek után, hogy az „ajtó“ igen régi fogalmának kifejezésére van nyelvünkben eredeti magyar szó, az *ajtó* (l. EtSz.), az „ablak“ sokkal későbbi keletű fogalmának megjelölésére azonban az idegen eredetű *ablak* (< szl. *oblak*) szót használjuk.

Nem kell azonban azt hinni, hogy az ilyen ajtóval már ellátott, de még ablaktalan hajlék (mint amilyen feltevésünk szerint a magyarság legrégibb lakóháza is lehetett), belül egészen sötét volt. Az ilyenekben ugyanis tüzeltek is, s ha égett a tűz, akkor annak a lángja világította meg a hajlék belsejét. És hogy a füst be ne töltse a házat, vagy a falak felső részén hagytak némi füstelvezető réseket, vagy a tető csúcsán hagytak nyílást, hogy a füst azon távozhassék. E nyílásokon elegendő világosság szűrődött be a hajlék belsejébe s csak nagy hidegben vagy esős időben zárták el; a tetőn levő nyílást valószínűleg egy alulról mozgatható fedőlappal. (Az ilyenféle szerkezetet ma *lappancs*-nak mondja a nép, vö. MTsz.) Hogy a honfoglalás korában és azontúl is egy darabig, hazánk területén is voltak ilyen felsővilágítású házak, arra nézve tárgyi bizonyítékaink ugyan nincsenek, de nyelvi bizonyítéka ennek az, hogy az *akna* szónak Dunántúl déli felében és Szlavóniában „kémény“ (MTsz, Népr. Ért. XII, 246), az Őrségben és Göcsejben pedig „padlásablak“ a jelentése. (Ethn. XXVIII, 103. Ugyanitt: *aknalik* „padlásablak“, Malonyai, A magyar nép műv. IV, 320.)

Első pillanatra talán azt lehetne hinni, hogy azért hívják a kéményt e vidékeken *aknának*, mert hasonlít a bánya aknájához (németül: Schacht). De ez a magyarázat már azért sem volna elfogadható, mert az *akna* szóra csak valamelyik nyelvújító ruházta rá a ma általánosan ismert „schacht“ jelentését. (Először Tsz. 1838!) Régebben mindig csak valamiféle *nyílást* jelentett az *akna* szó, pd.

sóbányaát (és nem a nyílás után következő csatornát), hordóét. És végeredményben *ebben* rejlik az oka annak is, hogy az *akna* szónak a fennebb említett vidékeken 'kémény' és 'padlásablak' jelentése van: a sóbánya vagy a hordó nyílásán kívül t. i. egykor még az egysejtű ház felső nyílását is kellett jelentenie, amelyen át a tűzhely füstje eltávozott, a külső világosság pedig beszűrődött. Mikor később már nem egyszerű lyukon engedték ki a füstöt, hanem mai nyelvünkön *kémény*-nek nevezett szerkezettel vezették el (l. erről MNy. XXII, 317), ezt a tökéletesebb szerkezetet is, mivel ugyanazt a célt szolgálta, mint régebben az egyszerű füstlyuk, egyes vidékeken továbbra is csak a régi szóval *aknának* nevezték. Más vidékeken pedig, mivel az újabb padlásablak éppen úgy világosságot szolgáltat, mint az egykori füstlyuk, a padlás ablakot továbbra is csak a füstlyuk régi nevével *aknának* vagy *aknalíknak* nevezték. Az *akna* szónak nyelvjárási 'kémény' jelentése tehát az egykori füst-lyuk *füstelvezető*, nyelvjárási 'padlásablak' jelentése pedig *világító* szerepének emlékét őrizte meg napjainkig. És amilyen úton ez a szláv eredetű *akna* szavunk az Őrségben és Göcsajben a 'padlásablak' jelentéshez jutott, ugyanígy fejlődött etymonjának a szláv *oknonak* is a legtöbb szláv nyelvben előbb 'padlásablak' majd általában 'ablak' jelentése. (Vö. EtSz. 48. A finn *akkuna*, *ikkuna*, észt *akken*, lp. *ikkon* szavak és az 'ablak' jelentésűvé specializálódott orosz *okno* átvételei).

Mai házaink ablaka azonban nemcsak az egykori füstlyukból származott, hanem még más úton is.

Az az ősi ház, melynek falai (és valószínűleg teteje is) sárral betapasztott vesszőfonásból állottak (vö. ném. *Wand* és *winden*, Kluge EtWB), ha ajtaja be volt téve, csak a tető füstlyukán, az *aknán* át kaphatott világosságot. De ősz eredeti egy másfajta ház is, a vízszintes gerendákból összerótt úgynevezett *boronaház*, ennek pedig valószínűleg nem volt a tetején füstlyuk, mert nem volt rá szüksége. A tűzhely füstje a gerendaközök résein távozott a házból, s a belsejét, ha az ajtaja be volt téve, ezeken a réseken beszűrődő fény világította meg. Mikor aztán az egysejtű ház tűzhelyét füstfogó köpenyeggel vették körül, amely a füstöt a ház felső részébe terelte, úgy-hogy most már padlással el lehetett választani a hajléknak szinte

füsttelen alsó részét a füsttel teli felső részéből: a gerendaközök réseivel elvesztették füstelvezető szerepüket, de a világítás tekintetében fokozottabb jelentőséghez jutottak. Tágítani kezdték tehát egyik-másik helyen a gerendák közötti rést, és ez adott alkalmat a mai értelemben vett ablak keletkezésére.

Szerkezeti okokból mindig csak két borona közét faraghatták ki e célból, nehogy egy egész vagy éppen több borona kifaragásával megbontsák s így gyengítsék a fal szerkezetét. Ez az oka annak, hogy a primitív viszonyok között élő falusi nép boronafalu faházain majdnem a legújabb időkig rendkívül kicsiny maradt az ablak, egész magassága ugyanis nem lehetett több, mint két szomszédos gerenda fél-fél vastagsága, vagyis összesen egy gerenda vastagsága. (L. az ábrát.) Még a régi palóc faházon is csak fél láb magas és egy láb széles volt az ablak, tehát 16 cm. magas és 32 cm. széles. (Vö. Tud. Gyűjt. 1819, VI, 41.)

Mivel a boronaközök primitív tágítása következtében a boronaház falán kifaragott nyílás többé-kevésbé kerek alakot kapott, érthetővé válik, hogy a magyar *ablak* szó eredeti je, a szl. *oblok* a „rotundus” jelentésű szl. *oblŭ* származéka. (Vö. EtSz. 6.) És mivel ez a megtágított és kívülről tekintve a szemhez hasonlított, vagy talán inkább azért, mert a bennlevő szemének mintegy ajtót nyitott a kifelé való nézésre, érthető az is, hogy a gótok *auga-daurō*-nak, azaz *szemkapunak* nevezték. Az északi germán nyelvekben is *vindauga*, azaz *szélszem* a neve, s ebből való a dán *vindue*, a svéd *vindöga*, az angol *window*.

A németek a *Fenster* < lat. *fenestre* szó tanúsága szerint a rómaiaktól tanulták el a kő- és téglafalú fejlettebb típusú, már négyszegletes ablakkal bíró lakóház építését, magyar eleink ellenben az *ablak* < szl. *oblok* szó tanúsága szerint a szlávoktól. Mivel az ablakot a szláv népek közül ma csak a horvátok, a szlovének és a tótok nevezik *oblok*-nak, azért *Melich* (Szláv jöv. I, 88) azt a véleményét fejezte ki, hogy *ablak* szavunk nem lehet bolgár, hanem csak szlovén vagy tót eredetű. Ezzel szemben *Asbóth* (Szláv jöv. I, 24—25) azt vitatta, hogy *oblok* valamikor közszláv szó volt, s azokban a szláv nyelvekben, amelyekben ma ismeretlen, csak elavult, tehát igenis lehet a magyar *ablak* bolgár eredetű is. Nem vitás tehát, hogy *ablak* szavunk szláv eredetű, de vitás, hogy a bolgároktól vetjük-e át vagy másfajta hazai szlávoktól. Nekem ebben a kérdésben a következő a véleményem:

A hazánk területén talált szlávok minden valószínűség szerint részint vesszőfonásos és sárral tapasztott, részint boronafalú faházakban laktak, még pedig fátlan sík vidékeken, inkább az előbbieken, erdős-hegyes vidékeken inkább az utóbbiakban. Mivel a mai értelemben vett ablak az előbbieken szerint nem vesszőfonásos, hanem boronafalú faházakon fejlődött, azért eleink, véleményem szerint

csakis olyan szlávoktól vehették át az *ablak* szót, akik *boronafalú* házakban laktak. Ebből a körülményből tehát arra lehet következtetni, hogy a magyarok először olyan szlávok szomszédságában kezdték felcserélni sátorlakásukat az állandó házzal, akik nem veszőfonásos, hanem *boronafalú házakban* laktak. Mivel *Melich* kutatásai szerint a honfoglalás táján csak a fátlan Alföldön volt némi gyér bolgár-szláv lakosság, ezek pedig aligha lakhattak boronafalú házakban, míg ellenben a Dunántúl és a Felvidék erdős-dombos vidékeinek sűrűbb másfajta szláv lakossága bizonyára boronafalú házakban lakott, azért fel kell tennünk, hogy ősünk *nem itt az Alföldön*, hanem a dunántúli szlávok szomszédságában kezdtek először állandó (boronafalú) házat építeni, s ennek következtében *ezeknek nyelvéből* vették át a házépitésre vonatkozó szláv eredetű műszavakat, egyebek között az *ablak* szót is, nem pedig az itt az Alföldön lakó bolgár-szlávoktól, akikről különben is bizonytalan, hogy használták-e még az *oblok* szót a XII—XIII. sz.-ban, mikor a magyarság tömegesebben kezdte felcserélni sátorlakását az állandó házzal.

Cs. Sebestyén Károly.*)

A közigazgatás népi szervei.

A legparányibb emberközösségi sejt is megalkotja a maga szervezetét, hiszen a legkisebb egység is ad jogokat, de legfőként köteleességeket. S amint az állandó letelepülés következtében többen kerülnek együvé a közösség, a falu keretébe, a legprimitívabb körülmények közt is szükség van bizonyos szervezethez. A fejlődésben pedig, amely nagyobb körök egymásra utaltságát idézi elő, számtalan újabb és újabb alakulat csatlakozik, s ezek mind vagy magának a népnek vagy a környezetnek, körülményeknek hatásaiként alakulnak ki. *Tagányi* is utal arra, milyen fontos néprajzi, jog- és gazdaságtörténeti szempontból a falusi nép jogainak és kötelelességeinek ismerete. Különösen ott jelentősek ezek, ahol az úgynevezett falutörvényeket a földesúri hatalom nem korlátozta, mint a székely falvak s a szabad községek, mezővárosok, pl. a hegyaljai és hajdúvárosok, nemesi közbirtokosságok stb. falutörvényei.

E dolgozat célja épen az, hogy összeállítsa a falusi közigazgatás szervezetét, az abban ténykedő személyek feladatkörét. Természetes, hogy itt nem választható el a szabad s úrbéri joghatóság alatt levő községek szervezete, mert a kölcsönhatás oly erős, hogy egyik a másik nélkül szinte meg sem érthető. Hogy milyen fontos ez a feladat, megállapíthatjuk abból, hogy — amíg a levéltárakban levő anyag,

*) A cikkemben felhasznált nyelvészeti adatok nagy részét *Horger Antal* szívességének köszönhetem.

bár jórésze kiadatlan s így alapjában véve ismeretlen, de mégis megmarad, — addig a nép tudatában levő íratlan anyag nyomtalanul elvész. E dolgozatnak tehát egyik főfeladata rámutatni a hiányokra s felhívni a figyelmet azok kiegészítésére abban az időben, amikor még talán valamit tehetünk. (V. ö. Ethn. 28 : 44.)

I.

A közösségnek vezetőre, irányítóra van szüksége. A család-közösségből faluközösség válik, melynek vezetőjét a közösség tagjai maguk közül választják. A község vezetője a bíró, választását, hatáskörét ma a törvény szabályozza. Az igazgatás feladatának kiszélesedésével az egyes körök szükségszerű megosztódása kellett, hogy bekövetkezzék s azok ellátói szintén bírók lettek, sőt midőn már egyes alantasok felett álló, mintegy ellenőrzőről volt szó, az is bíró elnevezést nyert. Ilyenek a következők:

közbíró: első bíró¹ vagy amint Comenius írja: arbiter², (királyi biztos³), schiedsrichter⁴, diaeteta, sequester⁵, békéltető⁶;

törvénybíró: apróbb perekben ítél⁷;

második bíró: vagyont kezel⁷;

őregbíró: arbiter, praetor urbanus, stadtrichter⁸;

parasztbíró: judex civilis, civilrichter⁹;

bírákok (bírókok): a falu előljárói¹⁰;

falnagy vagy falusi bíró¹¹; gereb, bíró¹²;

a nemes faluk bírása: *hadnagy*, „nemések, vagy városi s nemes között határ miatt vagy szőlőgyepű felől való döntésre a nemesség által választott principális“.¹³

Verőcén „a kegyelmes urbarium szerint minden esztendőben, mindszent havában történt a bíró választás, még pedig többnyire Erzsébet napján . . . Ekkor az uradalomtól meghatalmazott tiszt négy személyt, azaz két katolikust és két reformátust ajánlott, s ezekből választott azután a közönség egyet bírájának. A választottak minden vallási tekintet nélkül egyenesen az illető egyházba mentek párosan szép renddel, s ott egy rövid beszéd után az új bírót meghiteltették“.¹⁴ Érdekes szokás volt Kisvalkócon hajdan, hogy a községbeliek bírájukat hetenként választották.¹⁵ Az ország egyes részein a községbírói hivatalt jelképileg adta át a kilépő bíró az újonnan megválasztottnak, ez a „bírói pálca átadása“; ezen formalitás megtörténte után léphet az új bíró hivatalába.¹⁶ Agárdon bíróválasztáskor a kalodát felbokrétázva viszik az illető házához. Ilyenkor „oly komolyságot követelnek minden kísérőtől, hogy aki ide s tova nézne, vagy elmosolyodnék, azt megbírságnának“.¹⁷ A Sopron-megyei Szil és Kistata községekben a bíróválasztás után a közönség ősi szokás szerint viszi a bírói táblákat az újonnan megválasztott előljáró házához.¹⁸ Szarvason „a mindszentek napja előtt változó kisbíráknak és hadnagyoknak a volt bíró egy kis mulatságot ad („bábaestélye“),

és ezek az újonnan születendő gyermek mellett levő bába szokása szerint, a helyébe választandó bírót bevárják”.¹⁹

Kovács Márk a bíró kötelességeit a következőkben állapítja meg: felügyelet a személyi, erkölcsi és anyagi biztonságra, rendeletek végrehajtása, bűnösök megbüntetése s a közterhek igazságos felosztása.²⁰ Igen fontos feladat volt a községi közigazgatásban a határok megállapítása, megújítása abban az időben, mikor még azokat a hivatalos hatóság telekkönyvben nem fektette le. Ma már erre nincsen szükség, emléke azonban sok helyen máig fennmaradt s népi szokásként különféle magyarázatot adva neki, megünneplik. — A határokon magas dombot emeltek földből vagy kőből s midőn ez megtörtént, az előljáróság a néppel együtt a helyszínre ment s annak emlékeztetere a fiatalabbak közül néhányat a dombra fektetve megcsaptak e szavak kíséretében: „Emlékezzetek meg, hogy ekkor és ekkor stb. a határt itt hánytátok”. Néhol azután a megcsapottak jutalmat kaptak. Így jegyzi fel ezt többek között a dömsödi jegyzőkönyv 1755 karácson hó 11-én.²¹ A derecskei városi levéltár 1843-as adatai nyomán „ősi szokás szerint csupán azért, hogy a helyre az illetők inkább emlékezzenek, az új hányású határdombokon néhány suhanc megbotoztatott”.²² Csitáron határkő lerakáskor a bíró, esküdtek, kisbíró kiássák a gödröt; a bíró kezébe veszi a követ, mindnyájan letérdelnek s ezt mondják a bíró után: „Gyicsiértessen a Jézus Krisztus! Az Atyának, Fiúnak, Szentlélek Istenkiének nevében Amen. Aátkozott legyen a cseliéd mindezen, mind más veloagon, aki jezt a követ a tyisztet kütanoács tutta niekü emozdittya iés tyüzes ember voállýiék belüle”. Ezért az eljárásáért minden kő után 50 krajcár jár az előljáróknak.²³ Zala-Egerszegen minden évben Nagyszombaton éjjel van a határjárás, s ezt a nép ma történeti hagyományra, a török fölött egykor ugyanezen időben aratott győzelemre alapítja.²⁴ Székelyföldön húsvét szombatján tartottak minden évben határjárást: a templom előtt gyülekeznek vacsora után s ott egyikük elmondja, hogy húsvét szombatja lévén, ősi szokás szerint a határt megkerülni, a határhalmokat megújítani, forrásokat megtisztítani, a mezőre áldást s az égi csapások eltávozását kérni összegyülekeztek. Ezután vezetőket: főkirálybírót, dulókat, bírakat, kémet, káplárt, papot, énekvezetőt választanak, akik közül mindeiknek megvan a maga feladata. Ezután énekelve elindul a menet. Útközben azokra, akik már többször voltak határtkerülni s a határdombokat még sem tudják kijelölni, akik későn érkeztek az ünnepélyre, s akik útközben rendetlenkedtek, nem énekeltek stb. ítéletet mondanak, melyet a felhányt és megnyitott határhalmokon 6—12 pálca ütésig, végre is hajtanak. Menet közben az útkjokba eső mezei forrásokat kitakarítják s rövid imát mondanak, hogy az Isten bő forrással, jó ivóvízzel áldja meg azokat. Visszatérve a templomhoz, a főkirálybíró figyelmezteti őket, hogy az ősméneti szokást tiszteletben tartsák, a falu határait el ne felejtsek, az elhányt vagy felejtett

halmokat megújítsák, a község igazait védjék, stb.²⁵ Nyárádmentén (Szent-Gericze községben s környékén) is megvan a nagyszombati határjárás; itt azonban már a falu fiatalsága, a legények végzik. Ősszegyűlnek a piacon s a hagyományokhoz hűen választanak egy dulló-biztost, bírót, esküdtet, stb. Azután elindulnak a búzaföldre zsoltárokat énekelve, közben hálaimádságokat mondanak, hogy az Isten megóvta a határt s kéri, hogy adjon bő termést, stb.; a határon pedig mindkét község határának jó terméséért imádkoznak. A tisztviselők a rendre ügyelnek fel s a rendetlenkedők felett a dulló-biztos ítélkezik, amit a hajdú hajt végre (rendesen néhány mogyorófa-pálca ütés).²⁶ A szokás teljes elváltozását mutatja a következő Somogy-megyei szokás: Zimányon húsvét délután a lányok összefogóznak s hosszú sort alkotva nótaszóval megkerülik a falut.²⁷

Igen érdekes tárgyakat őriz Cegléd város irattára: egy nagy acélt egy erszénnyel együtt. A tárgyak 1723-ból valók s az acél szájhagyomány szerint Cegléd város bírójának hivatalos szerszáma volt, azzal a rendeltetéssel, hogyha valamely háznál kialudt a tűz, ha másképp nem lehetett, a bíró tartozott a hivatalos acéllal és kovával az illető ház számára tüzet csíholni.²⁸

¹ Nyitragerencsér, MNyr. 17 : 138. — ² PPIBI. — ³ Szenczi 43. Az OklSz. ugyan utal a „bíró“ címszó alatt, hogy keresendő a „közbíró“ címszó alatt, ahol azonban nincsen. — ⁴ MNyr. 17 : 39. — ⁵ Callepinus. — ⁶ NySz. — ⁷ Benedek 2 : 447. — ⁸ Mon. Hist. 1 : 40. — ⁹ DebrC. 81. — ¹⁰ Csetény, MNyr. 3 : 323., 5 : 426; Győr vid., MNyr. 6 : 272.; Udvarhely, MNyr. 3 : 261. — ¹¹ V. ö. magister pagi, Comenius 142., 175. — ¹² Verbóczy. — ¹³ Gazd. tört. Szemle 2 : 41. — ¹⁴ Héső 326. — ¹⁵ MOBars 47. — ¹⁶ Vas. Ujs. 1860 : 445. — ¹⁷ Vahot MO. 1853 : 2., 36., 39–40. — ¹⁸ Uj Nemz. 1925. márc. 22. — ¹⁹ Tud. Gyűjt. 1822. 11 : 24. — ²⁰ Kovács 13–14. Mint érdekességet említem meg, hogy a munkában versben is összeállítja a bíró kötelességeit, 22–29. — ²¹ Rész 145. — ²² Osváth 337. — ²³ MNyr. 29 : 140. — ²⁴ Napkelet 1857 : 401. — ²⁵ Uo. 399. — ²⁶ Ethn. 6 : 301. — ²⁷ MOSomogy 207. A határjárásra v. ö. még: Pesti határjárás, Pesti Napló 1862 : 3822.; Pesti határjárás, Pesti Hírnök 1862 : 255.; Jakab Ö.: Húsvéti határjárás Vadason, Erdély népei, 1898 : 28.; Gönczi: A határjárások, Uránia, 1904 : 11.; Pálffy A.: A húsvéti határkerülők, Erdély, 1907 : 43. — ²⁸ Herman: Ösfogl. 66.

II.

A község elöljárói közül az, aki a mészárszékek, vágóhidak felügyeletét látja el: *pacalbíró*¹, *székbíró*², vagy *mészáros bíró*³; a mészárszékeket és a húst vizsgáló mestereket *húslátóknak* vagy *székbíráknak*⁴, *széklátóknak*⁵ nevezték. Az ő híruk nélkül egyetlen marhát sem volt szabad levágni. Az esett marhák húsat is csak akkor volt szabad kimérni, ha a húslátó mesterek megengedték. A debreceni rendtartás szerint, ha valaki a *látóbírák* híre nélkül vág, a húst elkobozzák. A kemáromi rendtartás szerint a *hites dékán* mindennap végigjárta a székeket s a rossz és silány húst lefoglalta. Ha a városok maguk vágattak, akkor a székbírák vásárolták a marhát s ők árulták ki. A székbíráknak minden vásáron elsőbbségük volt és szükség idején rekvirálás útján is szerezhettek marhát.⁶ „Annak okaerth

minden mezaros, amely barmot az Coloswari hataron vezen, azt ad-degh sehowa se az varos mezejere se masuwa ne haythassa, hanem eloeb az lato avagj beliegzeo Mesterrel megh beliegheztesse“. ⁷ Vácon 1748-ban a székbírónak, a városi mészárszék ellenőrzőjének 75 rhénesforint volt a fizetése.⁸

Forrásaink szerint volt vásárfelügyelő, *vásárbíró*.⁹ agoronomus,¹⁰ marktaufseher, marktrichter¹¹ is.

A *városbíró*: judex fori, fizetése 1738-ban 50 rhénesforint Egerben,¹² judices fori.¹³

A *malombíróra* vonatkozólag ezt olvassuk: „A malmokban és őrlésekben tapasztalt többrendbeli visszaélések meggátlása tekintetéből két malombírónak felállítása szükségesnek találtatván . . . utasítván, hogy eljárásukban a fennálló kerületi közrendeletekhez alkalmazkodjanak“. ¹⁴ Verőcén az újonnan választott bíró rendelt maga mellé malombírót és *vámbírót*.¹⁵

Igen fontos jövedelmi forrása volt a városoknak a bor s a bírák gondja volt, hogy a csapolószék üressen ne álljon. De nemcsak a bírának, hanem a tanácsuraknak is érteniök kellett a borkérdéshez. Felsőbánya pl. kimondotta, hogy senki szenátor nem lehet, amíg csaplárságot nem viselt. A bíró kötelessége volt a kimérendő bort is megvizsgálni, e célból *látópoharat* küldtek neki, s ennek alapjáni megállapította, hogy mennyiért szabad a bort árulni a koresmában. A látópohár küldése országos szokás volt, melyet mindenütt helyi statutumok szabályoztak. Nagysága vidékenként változott, legtöbb esetben ejteles (fél liternél több) pohár volt. A máramarosi öt város statutuma szerint, ha valaki bort akar „kikezdeni“, kezdés előtt látópohárban egy ejtel borral és három pénzzel tartozik a bírónak. Ha pedig valaki a bíró híre nélkül „kezdené ki“ borát, a csapját elütik. Az ungvári (1593) szabályzat szerint, aki borát csapra akarja ütni, egy meszely bort tartozik a bírónak küldeni, aki azután lelkiismerete szerint dönti el, mennyiért árulhatja a tulajdonos. Visk város régi statutuma szerint nem csak a bírónak, de a két esküdt bírónak is kijárt a látópohár. Máramarossziget 1652-es statutuma kimondotta, hogy: „Ha a nemes avagy hajdú, látóba avagy kostolóba fél iccét az hadnagynak, ha pedig adófizető (polgár) az bírónak vigyen, míg ki nem kezdte s cégérpénzt is mind bortól, sertől egy icce árát vigyen. Az hadnagy vagy bíró jó lelkiismerettel úgy kezdje az sert vagy bort, az mind az időhöz képest érdemli . . . Ha pedig . . . magától el nem igazodhatnak, hívasson két hitös embert kóstolni s intézzék el“. ¹⁶

A városok legtöbbjében külön *borbírákkal* is találkozunk. ¹⁷ A borbíroság alacsonyabb tisztség volt. Kassa városa *bortisztekek*-, Szombathely *bormestereknek* hívta őket. ¹⁸ Egyébként az egész országban borbíráknak: judices vinorum vagy magister cauponarum urbanarum, aufseher der staedtischen Schenken nevezték őket, ¹⁹ tréfás népi elnevezéssel pedig borbogárnak. ²⁰ Ők állapították meg, hogy

mennyi bor van a hordóban s a pincékben. A fordult borból ők esináltattak ecetet; a borseprőt ők árúsították s ők kezelték a borok töltelékjét is (Debrecen város jegyzőkönyvei 1645), a kimérésre szánt bort limitálták; nekik küldték a látópoharat, s ennek alapján állapították meg a bor árát; addig senki bort nem kezdhetett, míg a cégérpénzt meg nem fizette a borbíráknak. Kassa városa vette ki először a bor árának limitálását kezükből s a tanács tagjaira bízta: „Kötelességük volt a város szőlőit serény tilalomban tartani, a szokványos művelésekre felügyelni, hogy a szőlők derekasan épüljenek“. Szüretkor nekik kellett bort foglalni s borokat vásárolni, Debrecen város pl. elrendelte 1571-ben, hogy a borbírák csak 3—4 tanácsos jelenlétében vásárolhatnak bort. Vigyázniok kellett szüretkor a „borszöktetésre“, azaz, hogy a dézsma megfizetése nélkül senki el ne vigye borát, s hogy a tilalmasok fel legyenek csóvázva. Vigyáztak a borcsempészekre; sok helyen előírják a borbírák utasításai, hogy „az idegen borok a város közönséges piacán kivágattassanak“, csak kevés helyen engedték meg az ilyen boroknak a városi tanács javára való lefoglalását. Ők végezték legtöbb helyen a hordómérést, vigyáztak a cégér nélküli koresmákra, mert a kurta koresmákban tilos volt a bormérés, aki ez ellen vétett, jószága elvételével s tilalom rontásért megpálczáztatott, sőt aki ilyen csapszékben ivott, megfizette a kárt és megcsapatott. A borbírák ügyeltek fel vásárok a sokadalom borának, (Karácsony, Húsvét és Pünkösdkor az ünnep borának folyására; ezt az ünnepbort néhol törvénybornak is hívták, mivel a bíró mérette ki.²¹ Az ő gondjuk volt az italmérés akár haszonbérbe adva, akár házilag kezelve.²²

A XVI. században kezdett elterjedni nálunk az égettbor (pálinka). Mivel ez csökkentette a bormérést, némely város tilalmazta a pálinkafőzést. Egyes helyeken azonban maguk a városok építettek pálinkafőzőt s maguk mérték ki az égettort. E városok aztán külön *égettborbíró*t alkalmaztak pl. Szegeden, akinek aztán ugyanaz volt a kötelessége, mint a borbírónak.²³

Képzettség dolgában azonban nem lehetett az utolsók között a borbíró, mert a régi városi utasítások kimondják, hogy együgyű, írást nem tudó emberek borbírák nem lehetnek. S tisztségük fontosságát mutatja Kassa város tanácsának szava 1697-ben: „Az nemes városnak főbbik kincse és nagyobb rész tárháza az bortisztekben vagy on helyeztetve“.²⁴ Szegeden a városbírák és borbírák 1724-től kezdve kaptak fizetést fáradozásaikért és pedig 30—30 forintot.²⁵

A borbírák alá tartoztak a csaplárok, akik a szorosán vett kimérést végezték, mert akár a város bora járt, akár a szabad bormérés ideje volt, hites csaplárok működtek mindenütt. A csaplárokat a borbírák állították a csaplárság tisztébe. (l. Debrecen város jegyzőkönyvében a csaplárok esküjét). Nekik azonban a bíró engedélye nélkül nem volt szabad bort mérni, különben kicsapták a csaplárságból

s kalickába tették. A tisztességtelen versenyre is volt rendelkezés, ha a csaplár egyiknek a borát alázza s a másikat dícséri, egy forint bírságot fizet. Ha hibázott a kimérésben, a kárt ő fizeti. Tartozott mindenféle mértéket tartani. Az ivóknak ételt nem adhatott. A debreceni 1645. végzés szerint maga méri a hordót. Csuprot, fát, gertyát a borbíró vett neki. Szabad borméréskor a városi magisztrátus adott hites csaplárt minden borgazda részére. Debrecen 1645. jegyzőkönyve szerint heti fizetésük 1 forint volt. A kassai 1683. rendtartás szerint szombatonként számoltak el s az elkelt bor árát pikszisben összegyűjtve a bortisztek jelenlétében beszolgáltatták.

A csaplárokon kívül a borbírák „botja” alá tartoztak a *korcsolyások*, akik a hordókat a pincébe bocsátották vagy onnét felvonták, — *hites borfeltöltők* s a *borkötők* vagyis kádárságbeli emberek. A borbírák gondja volt, hogy a borkötők a hordóra ne hat, hanem tizenhét abroncsot üssenek s az ő hordókat idejében felkarikázzák és megkössék.²⁶

A borbírákhoz közel állott a *törkölylátók* s ezekhez a *kádszűrők* hivatala. Feladatuk a szüret, borszűrés és bortakarítás idején kezdődött s legtöbb helyen a dézsmáló házakban gyakorolták. A törkölylátók tisztségét az teremtetten meg, hogy a törköly után dézsmát nem szedtek s így mindenki arra törekedett, hogy minél levesebben vigye haza a törkölyt, sőt eleven szőlőt is kevertek belé. Ezért a kádat megvizsgálták, nincs-e a maláta közt eleven szőlő, nem túlságosan leves a maláta s a csap helyén, a harmadik abroncson felül, másutt. a hetedik abroncsnál megfűrták a kádat s ami must kijött, azt elvették. A dézsmálás előtt meg kellett mutatni a hites bírónak t. i. törkölylátónak,²⁷ hogy nincs-e a maláta közt eleven szőlő. Később azután a sok panasz alapján a fűrást az ötödik abroncsra állapították meg.

A törkölylátók segédje volt a *kádszűrő*, *csepegtető*, szűrkaló. A törkölylátók, kádszűrők feladata azonban nem szűnt meg a szüret után, hanem mint borbírák, hordómérők, akolómesterek, borvetők, korcsolyások stb. szolgáltak tovább.²⁸

A régi mértékhitelesítést nemcsak a borbírák, hanem külön arra rendelt emberek is végezték: *hordómérők*, *mensuratores doliorum*, vagy *akolómesterek*, akik akófával mérték a hordót. A komáromi XVI. és XVII. századbéli jegyzőkönyvek szerint a hordómérők, mint kíváncsi személyek a belső tanács tagjai voltak s évenként újra választották őket.²⁹

Ilyen hivatalok voltak még: a *cinkusbíró*,³⁰ pincernarum iudex: *pince bíró* fizetése 30 forint,³¹ a *kulcsár* „havonkiént látogassa a városi korcsmákat, hogy mindent tisztán tartanak-e, italuk nem hamisított e.”³²

¹ MNyr. 17 : 91. — ² Uo. 2 : 513., 17 : 92., 138; v. ö. macelli praefectus; Simai, inhaber einer fleischbank, Mon. Hist. 1 : 78—79. — ³ Hornyig 2 : 214. — ⁴ Takács 3 : 273., Takács: Szeg. 360. — ⁵ Takács Magy. 323. — ⁶ Takács Szeg. 360—361. — ⁷ Magy. Jogt. Eml. 1 : 243—244. — ⁸ Karcusú 103.

— ⁹ Hornyig 2 : 214. — ¹⁰ Szecezi, Calepinus, Gazd. tört. Szemle 5 : 319., GérKárCs. 4 : 339. — ¹¹ Pécsváradi 829., OlNád. 41., Gazd. tört. Szemle 11 : 264. — ¹² Breznay 6. — ¹³ Hornyig 42—44., Kovács Szeged 87—92. — ¹⁴ Kiskőrfelegyháza tanácsülési jegyzőkönyve 1849., Karsú 1 : 95. — ¹⁵ Réső 326. — ¹⁶ Takács Magy. 103. — ¹⁷ Nógrádi Előb. 14., Hornyig 2 : 214., Benedek 2 : 447., Gazd. tört. Szemle 2 : 343., 5 : 175., Félegyháza, MNyr. 17 : 128. — ¹⁸ Gazd. tört. Szemle 5 : 173. — ¹⁹ Adal. Zemplén 5 : 279., Gazd. tört. Szemle 5 : 175. — ²⁰ Osváth 408., Hevesm. MTSz. 1 : 162. — ²¹ Takács magy. 321—322. — ²² Benedek 2 : 447. — ²³ Takács Magy. 321—322. — ²⁴ Uo. 327. — ²⁵ Kovács: Szeged 87—92. — ²⁶ Takács Magy. 330—332., Takács 3 : 262. — ²⁷ Gazd. tört. Szemle 4 : 525. — ²⁸ Takács 3 : 265—288. — ²⁹ Takács 3 : 257. — ³⁰ Székelyföld MNyr. 2 : 426. — ³¹ Karsú 1 : 77. — ³² Karsú 2 : 95.

III.

A városi tisztyviselők között mindjárt a bírák után következett a város *hadnagya* vagy *kapitánya*. Tagja volt a belső tanácsnak, feje a fegyvert viselő polgárságnak. Ő gondoskodott a város biztonságáról, védelmezte a várost, a zendülés és külső támadás ellen. Ezért értenie kellett a hadakozáshoz; támadás esetén vezette a fegyveres polgárokat és diákokat. Ő vette ki a jelszót minden este a bírótól s adta tovább a tizedeseknek. Gondoskodott arról, hogy takarodás után a bormérő helyek be legyenek zárva. Az éjszakai csendháborítókat és bűnösöket bezáratta. Gondoskodott továbbá arról, hogy éjszaka senki se járjon lámpa nélkül. Védelmezte a lakókat a tolvajok ellen, vigyázott a tornyosokra, hogy helyükön legyenek s tüzesetkor vagy veszedelem idején a harangokat félreverjék. Jelen volt a kapunyitásnál és kapuzárásnál. Az 1591. trencsényi rendelet szerint felügyelt a mészárszékekre, malmokra, töltésekre, halászatra, munkásokra, csőszökre és diákokra, hogy rendes időben végezzék a harangozást. Egyes helyeken a tiltott öltözetekben járókra is felügyelt. Ellenőrizte a dohányzási tilalom betartását (Vö. pipabíró).² A körösi 1636-os eskümintá kötelezte ennek feljelentésére. (Vö. Natorp.: Bevezetés és komáromi „tűzi rendtartás“). Sok helyen neki is küldtek „látópoharat“ az ár megállapítása végett. A hadnagy dolga volt a városi tanács rendeleteinek végrehajtása. Szoboszlón a városi tanácsal együtt nyíllal osztotta ki a szőlőföldeket (1726).³ Azon városokban pedig, amelyekhez puszták tartoztak, felügyelt a pusztákra is.

Az ország nyugati városaiban csak egy hadnagy vagy kapitány volt, a keleti részeken néhol húsznál is több hadnaggal vagy kapitánnyal is találkozunk. Ezeket *utca kapitányoknak* hívták.⁴ Főként az alföldi városokban találkozunk velük. Működésük az ú. n. *utcaszerrel* van összefüggésben. Debrecenben s másutt is az utcák vagy városrészek önkormányzattal rendelkeztek. Az utcákban a közigazgatás és a rendészet élén az utca kapitányok, az utca deákjai, a tizedesek és a tízházgazdák állottak. Az utca kapitányok állították elő a lakókat kivetett előfogatokat, hírmondósort, heti szereket. Ők vigyáztak az utak, gátok, palánkok, őrházak jókarban tartására.

Rendben tartották az utcaházát, felügyeltek az utca kocsisaira, beszédtek az adókat. Ők ellenőrizték, van-e minden háznál vízzel telt kád vagy hordó, hogy tűz esetén azonnal rendelkezésre álljon, Debrecenben azonban csak száraz időben volt kötelező a ház elé vízzel telt dézsát kitenni;⁵ ezt nevezték kapitányviznek⁶ s a hordót, amiben a kapitányvizet tartották, kapitányvizes hordónak.⁷ Sőt a tűzoltóság bevezetése után is fennmaradt ez a szokás. Székelyhidon a hordókat házszámmal kellett ellátni, azokat tűz esetén a tűzoltók vitték a vész helyére s utána visszaállították.⁸ De nemcsak az Alföldön találjuk meg az utcaszert s az utca kapitányokat, meg volt ez Tordán; Szatmáron is megvolt az utcák gyűlése az utcabeli kapitányokkal és dékányokkal s azon a megjelenés kötelező volt. Elmaradásért első esetben 1 forint, harmadik esetben 12 forint bírság járt.

Kecskemét 1677—1690. jegyzőkönyveiben szerepelnek a tizedesek s az utcabírák, s megállapított eskümintájukból kivehetjük feladatukat is. A tizedes feladata: „... hogy ebben a tizedességi tisztedben tehetséged szerént igazán eljárj, a gyilkost, a paráznát, tolvajt, hiti hagyottat, Isten káromlót, ha híreddel leszen, fő Bírádnak és Gondviselőidnek megmondod, a kurta korcsomárost is meg nem szenveded, hanem a szerént mint egyéb vétkest, megjelented. E mellett, a mi a szegény városnak jövedelme, pénze, sajátja, búzája és egyebek a mik kezekben forognak, azokról kis Bíráidnak igazán számot adsz. Ismét az hamis Istállósokat, kiben fadgyú hús, szíj és egyéb gonoszul szerzett jószág találtatik, úgy a sellyért is az hol találtatik, igazán bemondod, e mellett az lovas és szekeres embereket, kik ünnep napon korcsolyáznak (t. i. a szekérrel), fel alá járnak, bemondod“.⁹ Alárendeltjük volt az utcaesküdt, utcabíró, akinek a tizedes kötelességein kívül még a következőkre kellett esküt tennie: „... az erdő lopót, hasonlóképen el nem szenveded, hanem a szerént mint egyéb akármilyen vétkest megjelented. Tizedesed mellett mindenekben igazán eljárj. Tizedesedben lakó gazdát, sellyért és Rideget ki micsodás életű, megcirkálsz és valamikor feles és sereges hatalmasok, akár Törökök, akár felső és alsó magyarok városunkra jönnek, hivatlan a város házához jössz, és tehetségek szerént mindenekben Bíráid mellett híven forgolódol“.¹⁰ A tizedesek feladatát találjuk meg a következő esküformában is: „... e tizedesi hivatalomban szentül, híven, szorgalmasan eljárók, azaz: minden zendülők, éjjeli csavargók, idő utáni dobzódók, lármázók, verekedők, népnyugtalanítók, rablók, egyházi vagy polgári hatalommal dacolók, és nyilváni káromkodók zabolázására mindig kész leszek; — a bíró vagy hadnagy parancsára tüstint futok, sőt ha lármát hallok, s veszedelmet sajdítok, még a parancsot is megelőzőm; — végre, hogy senkinek bűnét el nem titkolom, ha testvéremé legyen is: hanem az előljáróságnak híven bejelentem“.¹¹ Gyergyóban a tanácsos egy tizesrészt feje.¹²

A hajdú városokban teljesen katonai szervezet volt. A hét, illetve nyolc hajdú város élén állottak a hadnagyok, s ezek felett volt a kapitány. A hadnagy volt a feje a tanácsnak és a városnak. Alárendeltjei pedig az utcabírák, tizedesek, ármások, bakterek, hajdúk, esőszők. A hadnagyok intézték a város ügyeit s ítélkeztek a bűnösök felett.

Igen érdekes népi intézménye a törökvilágnak a *paraszt vármegye*, mely az e korbeli rendetlen belviszonyokból származott rendőrségi intézmény volt. Rendeltetése a személy- és vagyonbiztonság fenntartása a nagyon elszaporodott tolvajok, kóborló zsiványok s fosztogató hajdúk ellen. Feladatuk továbbá a káromkodók, szitkozódók, dohányzók megbüntetése, Hontmegyében az idegen borok lefoglalása. Gondoskodniok kellett arról, hogy a szegényeknek fegyverük legyen. A paraszt tisztek hat forintig büntethettek s a bírságon osztozkodhattak. Falugyűjtéskor a harangokat félreverték és minden fegyverfogható embernek a hadnagyok rendelkezésére kellett állania. A parasztvármegye nem hirdethet gyűlést, csak ha az alispán vagy szolgabíró engedélyt ad. Több község tartozott egy kerületbe, amelynek élén a parasztkapitány vagy főgondviselő (sok esetben azonban csak a hadnagy) állott, alatta állottak a hadnagyok és minden faluban egy-egy tizedes. A paraszt tiszteket a faluk választották, de az alispán előtt tettek esküt. Pestmegye 1725-ben, Nógrád 1734-ben szüntette meg a parasztvármegyét, illetve helyüket elfoglalta a pusztázó csendbiztosi intézmény.¹³

Több vármegyében a parasztvármegyék példájára a nemesség is tartott gyűléseket, ezt nevezték *zapisznak*. A megyét kerületekre osztották, amelynek élén állott a *zapisz hadnagy* vagy *kapitány* s alattuk a tizedesek. Feladatuk volt a nemesség védelme a tolvajok és rablók ellen. Barsmegyében az erkölcstelen nőket is össze kellett fogniok és a zapisz elé állítaniok; Esztergom megyében a dohányzási, káromkodási tilalmat is ellenőrizték s az ellene vétőket megbüntették. A XVIII. század derekán ez az intézmény is megszűnt.

1741 táján Szegeden a hatósági szolgálatra megválasztottak között voltak a *népszószólók*: tribuni plebis. A szószóló a külső tanács elnöke s a belső tanács ülésén két segédjével mindig jelen volt. A részére felállított külön elkorlátolt helyen; a város polgárainak, közönségének érdekeit sértő tanácsi határozatokat „vétőjával“ függőben hagyhatta s a Communitás elé terelhetette.¹⁴ A szepességi városokban ugyancsak a külső tanács küldött népszószólót a belső tanácsba.¹⁵

¹ Az egész fejezetre l. Takács Magy. 99–115. — ² Gazd. tört. Szemle 5: 174. — ³ Uo. 3: 91. — ⁴ Zelizy 33., Nyelv. tud. Közl. 26: 339., 344. — ⁵ Zelizy 33., Karesú 2: 67., MNy. 15: 98., MNy. 44: 125. — ⁶ Abaúj, Zemplén vm., MTSz. 1: 1044., Zelizy 33. — ⁷ Rimaszombat, MNy. 5: 272., Breznay 27–28. — ⁸ OMM. 7: 412. — ⁹ Hornyig 2: 508. — ¹⁰ Uo. 2: 509. — ¹¹ Kovács 35. — ¹² MNy. 34: 331. — ¹³ Gyárfás 10–11. — ¹⁴ Kovács Szeged 96. — ¹⁵ Demkó 2: 173.

IV.

A felső-magyarországi, legnagyobbrészt német polgárlakosú városok rendszeresen négy negyedre voltak osztva, minden negyed 3—3 tizenkettőre oszlott. A negyedek élén a „Viertelmeysterek“, a tizenkettők élén a „Rothmeysterek“ állottak.¹ Vácon 1743-as feljegyzés szerint 3 negyedmester volt.² Egerben a városi hivatalok között találjuk a decuriót is; fertálymester-néven csak 1736-ban szerepelnek először. Ezután — sőt előbb is — előfordul néha, hogy tizedeseknek írják a hites nótáriusok, de végre úgy 150 év óta maradandó lesz a fertálymesteri cím.³ Breznay könyve megadja az egri fertálymesterség s feladatainak történeti fejlődését. Az 1717-es jegyzőkönyv említi őket először: „Pro Decurionibus ad Lat. Dn. Jur. ordinatus...“ néven, de már az 1716-os jegyzőkönyv is ismeri őket, mert benne azt olvassuk: „rendeltetett az kik minden fertály esztendőben az series-beli Tizedessel együtt az házakat fogják meg látogatgatni az tűznek veszedelmes volta el távoztattatása miatt“. (Prot. 163.) Kezdetben tehát eléggé alacsony rangú tisztviselők voltak, akiknek a XVIII. század folyamán a következők voltak kötelességeik: a hivatalos iratok kézbesítése, idézések hírülvitele, az adóintő cédulák kihordása, felügyeltek a rendre, tisztaságra, ellenőrizték, hogy végrehajtja-e mindenki a hatóság rendeleteit, engedelmeskednek-e parancsnak; később az írásbeliség terjedésével megkövetelték az írni-olvasni tudást is, továbbá, hogy háztulajdonosok legyenek.⁴ Az 1805 március 9-én kelt jegyzőkönyv pedig a következőkben állítja össze kötelességüket: bormérés (v. ö. borbíró), gyümölcsfák tisztításának, szemét (szemétbíró), dohányzási tilalom (v. ö. pipabíró), különböző népszokások tilalmának, utcai csoportosulás, tűz esetén készentartandó hordóvíz (v. ö. kapitányvíz), koresmai záróra, csavargók, vásárlás, kémények tisztításának (v. ö. korombíró), szőlőmunkások, cselédekre és diákokra vonatkozó rendeletek ellenőrzése.⁵ Öt évvel később 162/1810. szám alatt még szorosabban és részletesebben szabályozták feladataikat: mindenben a főbíró rendelkezésére kell állaniok, rendeleteit végrehajtaniok, s „hites személyek“ voltak az előforduló dolgok kivizsgálására. Lényegileg az utcai rendre és csendre való felügyelet volt kötelességük. Épen ezen jellege miatt a tekintélyes polgárok azzal igyekeztek alóla szabadulni, hogy beállították a helyettesi intézményt, ez azonban csak 1810-ig maradt meg.⁷ A tanács 242/1810. szám alatti rendelete kimondja, hogy: „a fertálymesteri hivatal közteher“ s a „zsoldos“ helyettes helyett inkább a tanács jelölte ki azt az előző évi fertálymester személyében.⁸ Megjegyzendő még, hogy a fertálymesterség csak egyszer viselhető egy évig.⁹ Széfehérvár 1689. rendtartása elrendeli, hogy „minden városi ember a maga házánál jó tűzlajtorját, csáklyát, vödört vagy másféle edényt, akiben vizet a tűz oltására hordjanak, készen tartson“. Tűz esetén

mindenki fertálmesteréhez fusson, akivel együtt a tűzhöz siessenek s annak oltásában serényen részt vegyenek.¹⁰

A fertálmesterek választott tisztviselők, de hogy kik választották, arra nézve ingadozók az adatok. Eleinte úgy látszik a tanács, a XVIII. század második felében a negyedek, ez azonban inkább csak jelölés volt s a tanács választott közülük. 1790-ben pedig már maguk a negyedek választottak s csak megerősítés végett terjesztették be a tanácsnak. 1828-ban már „a Városi és külső Hóstyai előkelő uraság és gazdák által” választattak s ez már úgy látszik a mai rendnek megfelelő, mikor is a negyed fertályviselt polgárai választanak. A megválasztott fertálmesterek esküt is tettek s ennek állandó időpontja a XVIII. század második felétől kezdve Apollonia napja.¹¹

Jelvényük az ezüst csattos és bokáig érő, százgallérú fertálmesteri köpönyeg,¹² s az egyik-másik negyedben a még ma is meglevő felszalagozott fertálmesteri bot.¹³

1805-ig a fertálmesteri állás fizetéstelen, illetve igen csekély javadalmazású volt. 1722-ben hét kiló búza és 3 pár csizma, 1725-ben készpénzben 4 rhénesforint és 15 krajcár volt, 1805-ben 12 forint s a búza, de már csizma nélkül.¹⁴ 1805-ben azután változás történik, a fertálmesterséggel járó terhek t. i. annyira megnövekedtek, hogy azt az illetők saját ügyeik mellett nem tudták ellátni s ezért 6 úgynevezett „szegődményes“-t alkalmaztak, kiknek fizetése 40 forint és 25 véka búza.¹⁵ 1808-ban azonban visszaállítják a régi tiszteletbeli hivatalt, mert a fizetéses fertálmesterek megbízhatatlanok voltak, kötelességeiket elhanyagolták.¹⁶ 1840-ben ismét 40 forint és 14 véka búza, 1907-ben 90 forint a fizetésük.¹⁷

Ma az egri fertálmesterség egyszerű polgári megtiszteltetés és feladata, hogy „valami testületi szellemet teremtsenek meg e nagyszámú érdemes polgárok között”.¹⁸

¹ Demkó 45. — ² Karcsú 1:95. — ³ Breznay 5. — ⁴ Uo. — ⁵ Gazd. tört. Szemle 5:37. — ⁶ Breznay 27—28. — ⁷ Uo. 29—32. — ⁸ Uo. 37. — ⁹ Uo. 10. — ¹⁰ Gazd. tört. Szemle 5:37. — ¹¹ Breznay 23—25. — ¹² Uo. 3. — ¹³ Uo. 21. — ¹⁴ Uo. 39—40. — ¹⁵ Uo. 11—15. — ¹⁶ Uo. 15. — ¹⁷ Uo. 41. — ¹⁸ Uo. 43—44.

V.

A szőlő s a belőle nyert bor igen rég óta fontos részét képezte a magyar gazdasági életnek. A XI. században alig volt vidék, ahol ne gyakorolták volna a bortermelést, XII—XIII. században pedig már jelentős tárgyát képezte a bel- és külkereskedelemnek.¹ A szőlőtermelés, mint a gazdálkodás bármely ága külön rendet, védelmet igényel s annak ellátása régóta gondoskodás tárgyát képezte. A szőlőbirtokosok, szőlő vagy hegybeliek külön önálló szervezkedése igen régi. Szervezkedésük, rendtartásuk alapját vagy az urasági rendtartások állapították meg, vagy nemes községeknél maguk sezt azután a szükséghez képest tovább fejlesztették.

A szőlőbirtokosok, szőlő vagy hegybeliek előljárója a *szőlőbíró*: *magister vineae*, *bergrichter*, *weingartenmagister*²; *hegymester*³; *bergmeister in den weingebirgen*⁴; egyéb elnevezései: *hegybíró*, *szőlőbeli bíró*⁵, *tőkebíró*⁶, *tőkegazda*⁷, *hegygazda*, *hegybíró*, *permes-ter* vagy *perekmaster*, mert a szőlőbeli perekben ítél.⁸

A jobbágyság idejében közvetítőféle volt az uraság s a hegy-község között. Összeszedte és eljuttatta az urasághoz a szőlők után járó úrbéri járandóságot, a hegyvámot⁹, ezért gondoskodnia kellett arról, hogy senki borát a dézsmálás előtt el ne vigye.¹⁰ Ellenőrizte, hogy szőlejét senki el ne adja az uraság tudta nélkül,¹¹ a duna-almási hegyközségi rendtartás szerint köteles volt az eladó előbb a hegybírák útján szomszédainak felajánlani a vételt s csak ha azok nem nyilatkoztak 15 napon belül, adhatta el másnak a szőlejét.¹² Ügyelt arra is, hogy adás-vételkor a szőlősgazdák csalárdságot ne kövessenek el.¹³ Az adás-vételnél némi díjat is kapott a hegybíró, Duna-Almásan 40 dénárt,¹⁴ ezt a borraivalót nevezték borvada píznek.¹⁵ Ha a közös szőlőt fel akarták osztani, a hegybíró hajtotta azt végre.¹⁶ Gondoskodott arról, hogy az állatok kárt ne tegyenek a szőlőben,¹⁷ a kárt okozó állat gazdáját megbüntette s a kárvallott gazdának elégtételt szolgáltatott.¹⁸ Megbüntette a tolvajokat, verekedőket, káromkodókat,¹⁹ a vasárnap dolgozókat, ez utóbbi esetben, aki pl. gyümölcsöt szedett, azt elkönfiskálták.²⁰ Ítélezett abban az esetben is, ha valaki a szomszéd földjén annak engedelmé nélkül átjárt vagy utat csinált.²¹ Gondoskodott arról, hogy a szőlők fel legyenek mérve s minden gazda a szőlője végében levő utat, gátakat, gyepeket kijavítsa s ha ez nem történt meg, megbüntette.²² Alsó-Lendván Szt.-György napkor volt a határjárás s határkönyvet vettek fel, melyben „minden határok circumferentiáját specific“ fel kellett írni.²³ Munkácson a választás után az új hegybíró kivezette a hegynépet s együtt vizsgálták meg a gyepeket.²⁴ Duna-Almásan, ha a gáton rés volt s a marha bement, négy forint a büntetés, ha az uraságé a marha 2 frt. 75 dénár, ha a helységé 1 frt. 25 dénár.²⁵ Zala-megyében, ha valaki a gyepek megvizsgálása után, a megállapított hibát ki nem javította, négy forintra büntették. A büntetéspénzekből ősszel és tavasszal misét szolgáltatnak, hogy az Isten a hegyet minden csapástól megóvjá. A megmaradt pénzen áldomást tartottak.²⁶ Vácon minden héten megjárta a szőlőt s ha rendetlen vagy rossz munkát találtak, jelentették a bírónak.²⁷ A hegyalján minden két hónapban kellett a gyepeket megjárni.²⁸ Ságbon Szt.-Fülöp napján volt a „hegybeli gyűlés“, mikor is megjárta a gyepeket, aki nem javította ki a hibákat, megbüntették.²⁹ A mező- vagy szőlőbírságot *frangnak* nevezik a Balaton vidékén.³⁰ Ítélezett végül abban az esetben is, ha a gazdák között összeütközés támadt az utak és mesgyék, mesgyekövek vagy gyümölcsfák miatt s igazságos igazítást tartozott tenni.³¹

A hegyalján a hegymestert egy évre választották. Ő határozta

meg a szüret kezdetét s vezetése alatt választották meg gyümölcs- és szőlőérés idején a szőlőpásztort.³² Feladatuk volt továbbá, hogy a kötelességeket megmagyarázzák a külső embereknek,³³ Duna-Almászon a szüret előtt, amíg az uraság tisztjei le nem mentek, kellett felolvasni az „articulus“-okat,³⁴ hogy senki magát tudatlansággal ne mentegethesse.

A hegyalján a hegymestert egy évre választották a földesúr tisztjeinek jelenlétében,³⁵ midőn is esküt tartozott tenni,³⁶ ha pedig ezen választást elfogadható ok híjján visszautasítja, büntetéspénzt tartozott fizetni,³⁷ illetve megválthatta magát 12 forintért.³⁸ Munkáson húsvét harmadnapján volt a hegybíró választás, „a ki akkor hegybíró tételre nem compareált, tehát egy forint a büntetése; nem különben ha a hegy népe valamely személyt, érdemes lévén ahoz, és el is viselhetné, hegybírónak válasszanak és akaratoskodván, fel nem akarná vállalni, az olyatén két köből borig fog büntetődni“.³⁹ A sághi hegyközség rendtartása szerint Szt.-György napkor „rendeltek” belső és külső hegymestereket, akiket Fülöp-Jakabkor a helység főesküdtje a gyepükön belül megeskettett.⁴⁰

Göcsejben a hegyközség hatósága a hegymesterből s 6–12 esküdtből állott; ha pedig több községnek volt egy hegykerülete, mindegyik községből legalább egy esküdt. Régen hat évre, most három évre választják őket. A hegyi előjárók az ú. n. hegyterminuskor gyűltek össze, évente háromszor: Szentgyörgy napkor, amikor az előjáróságot választották s a gyepüket járták meg; ősszel szüret után, mikor a „bemondás” volt, melyen a följelentéseket (lopás stb.) tárgyalták; s terminuskorra bírságokat fizettek be a büntetettek. A gyűléseket az ú. n. hegység háznál tartották, ez a szőlőhegy közepe táján volt s a hegybirtokosság tulajdonát képezte; kalodával is el volt látva. Minden új szőlőbirtokosnak esküt kellett tenni, hogy a hegyi-artikulusokat megtartja s a kihágásokat feljelenti; ezt nevezték „beesküdisnek“.⁴¹

¹ Gazd. tört. Szemle 1:129. — ² Uo. 168. — ³ Karcusú 1:79., Kreszn., Gazd. tört. Szemle 1:33., 2:55. — ⁴ Ballagi. — ⁵ Gazd. tört. Szemle 2:181., 6:44., MNyr. 17:138., Mindszent, Szentés, MNyr. 17:223. — ⁶ Nyitragerencsér, MNyr. 17:138., Halas, MNyr. 17:91. — ⁷ Szentés, MNyr. 17:223. — ⁸ Nitragerencsér, MNyr. 17:38., v. ö. permester: bányatiszt, bányafelügyelő, Nagybánya vid., MNyr. 14:238. — ⁹ Gazd. tört. Szemle 6:467., Kovács 47. — ¹⁰ Gazd. tört. Szemle 2:55. — ¹¹ Uo. 1:168., 2:55. — ¹² Uo. 6:44. — ¹³ Uo. 2:365. — ¹⁴ Uo. 6:44. — ¹⁵ Tinnye, MNyr. 7:39. — ¹⁶ Gazd. tört. Szemle 6:46. — ¹⁷ Uo. 2:182., 363. — ¹⁸ Uo. 6:45. — ¹⁹ Kovács 47., Gazd. tört. Szemle 1:87., 168., 2:55., 6:46. — ²⁰ Uo. 6:44. — ²¹ Uo. 6:45. — ²² Uo. 2:182., 6:46. — ²³ Uo. 2:342. — ²⁴ Uo. 2:363. — ²⁵ Uo. 6:44. — ²⁶ Budap. Hirl. 1908: aug. 4. — ²⁷ Karcusú 1:79. — ²⁸ Gazd. tört. Szemle 1:470. — ²⁹ Uo. 5:21. — ³⁰ MTSz. 1:637. — ³¹ Gazd. tört. Szemle 6:45. — ³² Ethn. 11:138. — ³³ Gazd. tört. Szemle 2:55. — ³⁴ Uo. 6:46. — ³⁵ Uo. 1:168. — ³⁶ Uo. 1:87., 168. — ³⁷ Uo. — ³⁸ Uo. 6:45. — ³⁹ Uo. 2:363. — ⁴⁰ Uo. 5:119. — ⁴¹ Gönczi 580.

VI.

Tágabb értelemben a bíró valamire felügyelő, ellenőrző s esetleg ítélkező. A jobbágyság idejében s ma is az egyes gazdasági ágakban végzett munkánál felügyelőre van szükség,¹ de magának a községnek is szüksége volt ilyen felügyelőkre. Ilyenek:

a *pajtabíró* vagy pajtamester, aki a pajtákra ügyel fel s a gabona mennyiségéről számol be.²

szűrűbíró, szűrűpásztor, nyomtatáskor, csépléskor, szóráskor a szérűre ügyel fel, hogy ott valami baj, lopás ne történjék;³

csűrbíró: villicus,* verwalter,⁴ polgárviselt, esküdt ember, akit a gazda maga alkudott a csűrbe. Igazában nem bíró, hanem látó volt s hogy többet lásson, a legtöbb helyen esküdteket is adtak melléje; ahol nem alkalmaztak külön mezei bírót a tizedszedéskor, ott a csűrbíró dölga volt a tizedkévék beszédése, azaz felróvása is. Vigyázott a csűrben csépléskor és szóráskor, hogy tékozlás ne legyen, s valaki tüzet nem gyújtson pipájával. Gondoskodott az emberek járandóságáról is, s ellenőrizte munkájukat. Sok helyen mellette még külön majorbíró is alkalmaztak.⁵

szekérúti bíró: inspector currum mundinariorum, aufseher der marktwegen. (1678.)⁶

szénabíró: custos foeni, heuaufseher⁷ és

fűbíró,⁸ a széna vagy kaszáló helyek felügyelője;⁹

határbíró: inspector,¹⁰ a pásztorok felügyelője;¹¹

Katánfalva székely falu 1720-as törvényeiben olvassuk a választott határbírák feladatait: nem volt szabad megkezdeni a kaszálást s a sarjúra barmokat hajtani az ő engedélyük nélkül, a határpásztorok a kártevőket hozzájuk vitték s ítélkezett felettük;¹²

csőszbíró: judex vagiatorum, richter der feldhüter (1668.);¹³

mezőbíró, feladata a mezők ellenőrzése s ha abban kihágás történik, bíraskodása;¹⁴

pusztabíró, a puszták felügyelője, feladata: kerüli a határt, a bitang juhót befogja; Péterin neki adták tavasszal a ménésbe való csikót, lovat.¹⁵

Havasbíró: „A memoria hominum szabadságok volt magok közül esküdt havasbírákot válogatni a megírt negyedfél megyebelieknek, tisztességbeli személyeket, kik a havasokra gondot viseljenek“. Végrehajtották a havasi rendtartást, mely a kaszálásra, legeltetésre stb. vonatkozott s az ellene vétőket megbüntették. Ha valakit havasőrzésre kiküldtek s az nem ment, 1 forintra büntették. (A negyedfél Csík-megye havasgyűlésének határozata közös havasiak rendtartása iránt 1666-ban);¹⁶

tőkebíró gyakrabban *tőkegazda*, egy közösen használt vagy bírt pusztá felügyelője, vigyázott a pásztorokra és ellátta őket, beszédte

*) Városgazda, falmagy, schultheiss. (Szenci 698, Száz. 15:626., v. ö. csűrőrző: hórrearius. PPBL.)

a gazdaktól az illetményeket, ha baj volt, értesítette a jószág tulajdonosait; Demeter napkor elszámolt;¹⁷

fa-, széna-, tőkebíró többekkel közös fa, széna, tőke tulajdonosai társaságának elnöke;¹⁸

fabíró, Háromszékben az az előljáró, ki a község erdejére ügyel fel,¹⁹ vagy fabecsléssel megbízott ember;²⁰

erdőbíró, erdőfelügyelő, erdőmester, erdész,²¹ uradalmakban is előfordul,²² az erdők kezelésével és hasznóvételek ellenőrzésével megbízott tisztviselő.

Ezen állások vagy megszűntek, mint feleslegesek, vagy hatáskörük átment más törvény által szabályozott állás körébe (vö. erdész) vagy pedig, minthogy sok esetben magánjogi jellegűek voltak, megmaradtak ma is annak.

¹ MNyr. 17 : 223. — ² Horpács, MNyr. 14 : 432., v. ö. pajtapásztor, MNyr. 17 : 223. — ³ MNyr. 17 : 223. — ⁴ OklSZ., PPBl., GÉRKárCs. 5 : 316., Gazd. tört. Szemle 6 : 178. — ⁵ Takács 3 : 227. — ⁶ Debrecen város jegyzőkönyvei, Nyelvtud. Közl. 26 : 344. — ⁷ Mon. Hst. 1 : 183., 239. — ⁸ Kisvárdá, Etéd, Háromszék megye, MNyr. 17 : 138., Tör. Magy. Eml. 1 : 183.; v. ö. valami élelmezési tiszt, MNyr. 17 : 91. — ⁹ Háromszék megye MNyr. 17 : 137. — ¹⁰ Gyergyó, MNyr. 34 : 321. — ¹¹ Péteri, Kúnszentmárton, Szentest MNyr. 17 : 223. — ¹² Gazd. tört. Szemle 6 : 82. — ¹³ Urb. et Cons. 1 : 26. — ¹⁴ MNyr. 17 : 223. ¹⁵ Péteri, Kúnszentmárton, Szentest, MNyr. 17 : 223. — ¹⁶ Gazd. tört. Szemle 6 : 306., erre vonatkozólag v. ö. még Tagányi: Magy. Erdészeti Okl. 5 : 343. — ¹⁷ Geleji 2 : 337., MNyr. 17 : 223. — ¹⁸ MNyr. 17 : 138. — ¹⁹ Tör. Magy. Eml. 1 : 139., MNyr. 17 : 39., 137. — ²⁰ Borszöresök, MNyr. 17 : 138., 176. — ²¹ Kisvárdá, MNyr. 17 : 525., Etéd, MNyr. 17 : 138., 91., Gazd. tört. Szemle 5 : 408., 462. — ²² MNyr. 17 : 138.

(Folyt. köv.)

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Kecskemét.

E névről már többször írtak, legutóbb a *Magyar Nyelvben* (XXIII, 75), ahol eredetére határozott felvilágosítást most sem tudnak adni, de felhívják a figyelmet arra, hogy össze lehet vetni a *Kecskemégy*, *Dinnyés méd* stb. helynevekkel, mert hangtörténetileg a *méty*, *mét*, *mégy*, *méd* egyazon szónak a változatai. Kecskemét tehát összetétel és bátran kereshetjük benne a *kecske* szót.

Ez a magyarázat csak félig elégíthet ki bennünket. Hogy a névben *kecske* szavunk benne van, régen megírta *Hornyik* (Kecskemét története 1860, I:106, 140 stb. és posztumusz munkája: Kecskemét gazdasági fejlődésének története 1927). Sőt a második tagot is magyarázza a feltételezett *mét* (*megy*) szóból, vagyis a név annyit jelentene, mint *Kecskejárás*, *Kecskelegelő* s a nevet az eredetileg kir. udvarnok-telep „nagyszerű kecsketenyészetétől kapta“. Még vigasztalja is polgártársait, hogy ne röstelkedjenek, hogy elődeik kecskepásztorok voltak. Akkor persze Kecskemét még kisebbszerű falu lehetett.

A név második tagjában csakugyan *megye*, *megya* = mesgye, határ, szél, vég stb. jelentésű szavunkat tételvezhetjük fel. Ez összetett.

birtokos alakban sűrűn és korán előfordul helyneveink között. Pld. *Megyeág* (vö. *Végág*), *Megyehid*, *Megyepatak* (vö. *Határpatak*) stb. Néha nehéz elválasztani a hasonlóképen írt *meg* (möge valaminek), sőt *meggy* szavunktól is, de előjön olyan összetételekben is, hogy a *megye* az utólag. Pld. *Ölvesmegyája*, *Leánymegyealja* (vö. *Leányhatár*), *Mező-ér megye* OklSz. „ér“ alatt), vagy *Kakasmegya*, semita metalis terrae Szil 1276-ban, azaz *Kakas megyé*-nek nevezett határösvény. Idevaló talán Nagybjom közelében *Székmegye-tanya* (tehát nem *Székmegye-tanya*).

Kalocsa környékén több *mégy* összetételű helynevünk van (Kecskemégy, Homokmégy stb.). A szomszédban találjuk *István megyé*-t. Ez jelenleg Baja egyik városrésze, Szent István falu szomszédjában, vagyis bizonyára annyi, mint Szent István határa, széle. Ennek alapján is azt mondjuk tehát, hogy az eredeti alak a *megye* volt s ez vonódott össze *mégy*-gyé, talán a birtokos ragnak érzett e elhagyásával. Támogatására felhozzuk a csanádmegyei *Mégy*-et (*Borovszky*: Csanád vm. tört. I:109, II:383), mely 1393-ban *Meeg*-nek (olv. Mégy), 1590-ben *Meghe*-nek (olv. Megye) volt írva, ma pedig szerb ajkon *Megye*-nek mondják.

Kecskemét tehát szerintiünk úgy tagolandó: *Kecske megye* s ebből lett talán ilyen sorrendben *Kecskemégy*, *Kecskeméd*, *Kecskemét*.

A *kecske* azonban itt szerintiünk nem köznév, hanem személy- és ebből birtoknév. A *kecske* személy- és helynévként előfordul. A Kúnságon meg éppen gyakori a másik török kecskét jelentő szóból képzett személy-helynév a *Teke* (pld. *Tekehalom*), a török *Tepe*-halommal együtt.

A *Kecskeméttel* azonos képzésű *Kakas-megya*-ban (Tolna m.) az előtag szintén személynév, ha esetleg nem is birtoknév. (A kúnsági *Kakassék* se a kakasról van elnevezve.) Meg kell ehhez jegyeznünk, hogy Tolnában *Kakas* család és *Kakasd* falu is volt. (*Csánki*.)

A *Kecskeméttel* egyidős, szomszédos puszták, csaknem mind személynevekből vannak képezve. Ilyen tehát váracsunk neve is, vagyis „nagyszzerű kecsketenyésztést“ vagy „terjedelmes juhászatot“ a szomszédos *Juhász-egyház-pusztá* neve alapján itt ne keressünk.

A várossal szomszédos *Kerekegyháza* mellett volt *Aranyegyháza* helység. Semmi kétség, hogy ebben az előtag az alapító *Arany* családnév s így a vele határos *Aranyhomoka* is *Arany* nevű birtokosa után kapta nevét (vö. *Alpár* homoka, *Ugula* homoka, *Kolpa* korhánya stb. u. ott). Ezzel viszont *Chederhomoka*, Hornyik szerint *Csödör homoka* volt szomszédos (i. m. 15), amiből azonban akárcsak az arany-ból még boldogemlékezeti Hornyik sem következtetett csödörtenyésztésre. Nem is lehet, mert ez a szó akkor még nem volt meg nyelvünkben s a *Cheder*-ben bizonyára a régi *Chidur* (olv. *Csidur*) személynevünket gyaníthatjuk pld. *Tihanyi összeírás* 1211). Ez lett a nép száján *csödörre*, amint ugyanitt a két *Agosegyháza* is eredetileg bizonyára *Akusegyháza* lehetett (török sz. név) s *Tölfá*-ból is *Talfa* (Talfája) lett idők folyamán.

Hogy helyneveink ismerete mennyire fogyatékos a „honismeret“ mai korszakában is, mutatja hogy pld. az Ifjúság és Élet c. földrajzi lapunkban is *Bugaci* pusztát olvasunk, holott annak *Bugac* a becsületes neve, lévén régebben *Bugac-háza*, tehát *Bugac* nevű embernek a „szállása“, amiképpen van ma *Bócsa*, régebben pedig *Bócsaszállás*.

Bátky Zsigmond.

Ködszállás, Domahida, Tomaj.

Ködszállás kun falu volt a mai *Kercsi* határában. A hódoltság végén pusztult el. Emléke határnévképen ma is él. *Lipszky* „*Köd*, vel *Ködszállás*“ néven sorolja fel.

Semmi okunk sincs feltenni, hogy előtagja nem a magyar *köd* (nebula) köznévből alkotott személynév. *Ködegyház* (1437: *Kwdeghaz*, *Kydeghaz*) nevű község volt Zarándban *Gyarmat*, *Kerzi* (török nevek) táján a Fehér-Körös közelében (*Csánki* 1:737 és *Márki*: Arad m. tört.) *Köd* itt is személynév. Hogy ez van-e a bihari *Kügy* (1448: *Kyd*, *Kywd* v. ö. *köd-kögy*, *Somogy*, *Szinnyei* Tsz.) nem dönthetjük el, de lehetséges. Az Esztergomban Dorog vidékén 1249-ben említett *Kved* patak nevét azonban nem olvasnánk *Köd*-nek, mint *Jerney* (*Ortvay*: *Vízrajz*), hanem inkább *Küed* (küved)-nek. A székelyföldi *Köd* hely- és pataknév (*Orbán*: *Székelyföld* II, 65 és 86) esetében aligha személynévvel van dolgunk, bár éppen idevaló analógiák alapján ez se lehetetlen, mert hegyeket és vizeket előszeretettel neveznek itt el személyekről. Persze ilyen egymagára álló *Köd* magyar személynévet a régiségből nem tudunk idézni, ami azonban még egyáltalán nem jelenti, hogy nem volt. Van-e ma ilyen családnév nem tudjuk. Mínt hogy pedig *Ködszállás* kun-török telep volt s névadója is bizonyára az volt, s mivel tudjuk, hogy a török népek névadásában az időjárás jelenségek köznevei (eső, zivatar, hó, hótorlasz, jég, stb.) sűrűn használatnak személynévekként (pl. *jagmur*, *kerzi*, *kürt*, *borán*, *buz* stb.) joggal gondolhatunk arra, hogy a magyar *Köd* sz. névnek megfelelő török párjára (oszm.: *duman* v. *tuman*, kun: *touman* stb.) is ráakadunk török személynévek között.

Igy is van. *Gombocz* említ egy *Taman tarchan*-t (*Magyar Nyelv* XI, 438), *Nagy László* egy *Duman oglu*-t (Aus den Forschungsarb. d. Coll. Hung. etc. Berlin 1927). Az előtagot egyikük sem magyarázza, mert csak a *tarkan*, ill. *oglu* szóval volt dolguk. Elő- és Belsőázsiai török népterületen aztán bőven felbukkannak ilyen helynevek. Pld. *Tumanüi zalyi*, a Kaspi egyik öble, *Tuman-tó* és *Tumanszk* város Szibéria, *Tumany* és *Tumantu patak* stb. (*Stieler Atlasz és Potanin*: *Material etc. Mongolii St. Péterburg* 1883); amelyek közül egyesek már *Egli* ismeretes földrajzi szótárába is belekerültek, aki ezeket *köd*-nek fordítja.

Ezen a nyomon haladva aztán csakhamar találkozzunk magyar adatokkal is. A fehérmegyei hantosszéki kun kapitányságban a XV. sz. elején és később egész sereg kunnak mondott *Thoman* (alakváltozat: *Toban*, *Taban*, *Tobay*, *Gyárfás*: *Jászkunok*) nevű birtokos, köztük kapitányok is szerepelnek. Semmi kétség, hogy a fentemlített török *Toman*, *Duman* és a magyar *Toman* nevek ugyanazok (A *Vár. Reg.*-ban szereplő bihari *Tumu* is alkalmasint *Tuman*).

Ezzel aztán zsilipet nyitottunk fel e személy- helyneveink számára, mert utána keresgélve azt látjuk, hogy szanaszét előfordulnak hazánkban, mégpedig a rendes szokás szerint csaknem kivétel nélkül más törökös helynevek társaságában. De erre most nem térünk ki. Ime néhány példa: Egy *Toman* nevű birtok volt Pozsonyban (*Kovács*: *Index*). Mai neve *Doma*. (Erről az alakról lentebb.) Itt említjük meg, hogy az *Etym. Szótár* *Dama* (*Doma*), *Damán* neveinket a *Damján* sz. névből vezeti le, olyanformán, hogy *Damján* *Dam*-má rövidül, s ez az alak kap aztán a

és a képzőt. Egyes esetek így is elképzelhetők, de azt hisszük a mi magyarázatunk megfelelőbb. Lásd még a példákat lentebb. *Toman* (Tomany) nevű falut Zarándban a Fehér-Körös partján 1258-ban osztnak hatféle és népesítenek be a Becse-Gergely nembeliék. Nevét két *Tamánd* nevű puszta őrzi ugyanott. Ez a *Toman* nem is esett messze Ködegyháztól. Régi telep, mert már a *Vár. Reg.*-ban előfordul *Dolman* néven a közeli *Kalocsa* bihari faluval kapcsolatban. (Ez a szervetlen *l*, mint ismeretes, sok régi szavunkban feleslegesen ott lábatlankodik). E *Dolman* alakot tekintve valószínűnek tartjuk, hogy a valkói *Tolman* (Tulman) is (1211: terra hereditaria comitis *Sacmor!*) *Toman*-nak magyarázható. (Kovács.) Egy 1299-es adat így szól: Dionis. fil. mortuo, *Tolmany* dictus (u. o.). Gondolhatunk ugyan arra is, hogy a *dolmak* (= jóllakni) igéből származik (pld. olup *tolma*), de egy ugyancsak 1299-ből származó szepesmegyei adat inkább az előbbi magyarázatot támogatja. Ez így hangzik: *Dolman vrese* (ülése) poss. versus Zeek. Ennek mai neve ugyanis *Dománfalva* vagy *Domanyócz* (Lipszky), tót fordításban *Domanovec*. Lehetséges, hogy ugyanaz a fogarasi *Dolmanest* is (Lipszky, ma nincs meg), a szokott oláh végzettel (pld. *Bajest, Tatarest* stb.).

Thoman (1231, *Thamanya* 1461), ma *Tománya* van Szatmárban Erdőszádi mellett. *Damana* (1308, köznemesi birtok), ma *Domonya* Sopronban Csepreg mellett, *Damonya*, *Domonya* (tótul *Domanice*) Ungban, *Domony* (1430: *Daman*, *Damon*) Pestben, *Tomanlehota* (1473) ma *Tomanova* Nógrádban, *Domán* (1370, Lipszky magyar falunak jelzi) Krassóban. *Tomona* (1219) volt valahol Csanádban (*Borovszky*: Csanád m.), (*Domonyarév* (1365), ma *Domanicz* a Lendva mellett Vasban és *Domafölde* u. ott.

Hevesben volt *Dománháza*, ma *Domaháza* (ilyen képzés péld. *Kőkehényháza* és *Kőkeháza* ugyanaz a falu Veszprémben, *Csánki*; *Tömörkehény* és *Tömörke*, Györköny és Györke, vagy alkalmasint a szabolcsi *Gyomán* és békési *Gyoma*, szintén bizonyára sz. nevekből stb.) Borsodban *Domaháza*, Gömörben *Domaháza* (*Dománháza*), Szatmárban *Dománhida* (1332–7), ma *Domahida*. *Domafalva* Moldvában is van (*Jerney*: *Kel.* ut. I. 172).

A hantosi *Toman*-okat mint láttuk *Toban*-nak is írták. Lehetséges, hogy ugyanaz a változat van itt is előttünk, mint *Temer* és *Teber* esetében (*Gombocz*: M. Ny. XI. k.). Írták azonban, (ha ugyan jól írták) *Tobaj*-nak is. A Hantosszékből szereplő *Tobaliszentpéter* nevű *Toman*-szállás talán ezzel függ össze. Ennek alapján talán felvehetjük azt a gondolatot, vajjon *Tobaj* és *Tomaj* nem épen ilyen alakváltozatok-e? *Toboy* is, *Tomoy* is előjön a régiségben sz. névképen. Egy *Toboy* sz. név előfordul Sopronban (1274 *Kovács*) s egy *Tomay* birtok, bizonyára sz. név után (1405) ugyanott. Hogy *Toman*-ból *Toma* (*Doman*, *Doma*) lett, fentebb láttuk (vö. *Szoltán*, *Szolt*, *Kőkén*, *Kőke*, *Gyomán*, *Gyoma* stb.) A győri *Tapan* (*Toban*?) így változott: *Topan*, *Tapa*, *Táp*; szintén sz. név volt. *Gyomán* talán a kun *jaman* = gonosz? (Cod. Cum.) Nem lehetetlen már most, hogy a *Toma* alakhoz járult a *j* kicsinyítő.

A zalamegyei *Tomaj*, alakjai: *Tolmaj*, *Tolmad*, *Tolma* (*Toma*?). *Tome*, *Tomaj*. A *Tomaj* nemzetség tudvalevőleg az *Örkény* és *Szalók* nemzetséggel együtt a besenyő *Tomuzoba*-tól származik. Nyelvészeink feladata, hogy ezt a gondolatot felülvizsgálják. *Bátky Zsigmond*.

Markot ver.

Györffy István abban a kitünő dolgozatában, melyet a Népr. Ért. 1928. évi 1. füzetében az alföldi takarásról és nyomtatásról írt, a címbeli kifejezéssel is foglalkozik néhány sorban, anélkül azonban, hogy kielégítő magyarázatát adná neki. Elmondja, hogy arra a kérdésére: miért nevezik a levágott és rendekben heverő életet összegyűjtő munkást *marokverő*-nek, kapott is feleletet, nem is. Ahol tudták, vagy legalább is akarták magyarázni, ott azt mondták róla, hogy az összegyűjtött markok tövét gereblyével szokták veregetni és innen származik a *marokverés*, *marokverő* elnevezés. De erről aztán jól mondja *Györffy*, hogy ez az állítólagos veregetés olyan lényegtelen, aprólékos mozzanata a marokgyűjtés munkájának, hogy aligha szolgálhatott az elnevezés alapjául. Ezzel a magyarázattal tart közel atyafiságot *Czuczor—Fogarasi* Nagy Szótárának föltevése is. A NISz. u. i. a *marokverő* szónak két jelentését ismeri: jelenti 1. az arató munkást, ki a marokra [így!] rakott gabonát kévékbe köti, 2. azt a cöveket, mellyel a kévékötő munkás a kötelet a kévékre tekeri, s azokat *veregetve* egyengeti. Világos, hogy *Cz. F.* véleménye szerint erről a *veregetésről* kapta a *marokverő* nevet nemcsak a kévékötőfa, hanem a markokat kévébe kötő munkás is. Ennek a magyarázatnak azonban semmivel sincs több valószínűsége, mint az előbbinek, mert *Györffy* találó ellenvetése még jobban illik rá, mint amarra.

De hogy célhoz érjünk, tartsunk rendet és először azt nézzük meg, hogy mi a szóbanforgó *marok*. *Györffy* helyes megállapítása szerint eredetileg a sarlós aratás műszava volt és azt a gabonmennyiséget jelentette, melyet az arató egyszerre megmarkolt, hogy sarlójával levághassa. Az aratásnak alkalmasint erről a módjáról éneкли *Kisfaludy S.* a *Somló* c. regéjében, hogy: „Elek napja [júl. 17] folytába' / Súlyos *markok* hanyatlottak / A sarlóknak horgába“. Ennek a *marok* szónak régebben szélesebbkörű használata lehetett a gazdasági életben, mint ma. A MTSz. Vas és Zemplén megyéből a len- v. kender-nyalábka *marok* nevét közli. *Cz. F.* pedig nemcsak *egy marok búzát, árpát* ismer, hanem *egy marok nádat, kákát* is, értve rajta azt a mennyiséget, melyet az arató egy nyalábban a földre fektet. Ezeket a markokat aztán sarlóval, villával, gereblyével, gamóval, káköval, szárvágóval v. esetleg a kévékötőfával is (vö. *Györffy* i. m.) összeszedi, összegyűjti az aratónak az a segítsége, akinek a munkája *marokszedés, marokgyűjtés, marokverés*, neki magának meg *marokszédő, marokgyűjtő* v. *marokverő* a neve.

Közbevetve megjegyzem, hogy a markot nemcsak *szedik, gyűjtik, verik*, hanem *hajtják* is. *Arany* éneкли így öregkori költészetének egyik kis remekében, a Vásárban c. versben: „Mikor én is *markot hajtani* kezdtem, / Nem sikerült, bár hogy' s mint igyekeztem“. De ismeri ezt a kifejezést a népköltészet is, pl.: „Kicsi ez a búza, nagyot kell hajtani. Mégis az én rózsám tud *markot hajtani*“. (*Vikár*: A magy. népkölt. rem. I, 81.)

A *marokszédő, marokgyűjtő* s alkalmasint a *marokhajtó* is tehát összeszedi, egybegyűjti, halomba rakja a markokat. Azt teszi ugyebár, a *marokverő* is. És ha afoglalkozásuk teljesen azonos, vajjon nem vehetjük-e az utóbbi kifejezés utótagjaként szereplő *ver* igét is a *széd, gyűjt* igével ebben az esetben azonos jelentésűnek? Azt hiszem, igen. Aki a pénzt zsu-

gorgatva gyűjtögeti, arra azt szoktuk mondani, hogy élére *veri* a garast, vagyis élére rakva összegyűjti, összehalmozza. A szorgalmas ember idő múltán egy kis vagyont *ver* össze, vagyis magát törve-verte összeszed, összegyűjt valamicskét öregségére. Valószínűnek tartom, hogy a *ver* ige-nek ez az 'összegyűjt, összehalmoz' jelentése van meg a *marokszédő*-vel, *marokgyűjtő*-vel teljesen azonos értelmű *marokverő* szóban is, mely ennélfogva teljesen egyező összetétel a Szeged vidékén használatos *lóverő cigány* jelzős kifejezés előtagjával. Ha ez a kifejezés csak azt akarná jelenteni, hogy a cigány *veri* a lovát, akkor a *lóverő* szó valóban nagyon henye jelző volna a *cigány* előtt, hiszen nyilván tudjuk, hogy fáraónak csaknem valamennyi ivadéka rosszul bánik a lovaival. Ezt az általánosan ismert körülményt megkülönböztetést célzó jelzős kapcsolatban még külön is kiemelni igazán fölösleges volna. De a *lóverő cigány*-nak nem is ez a jelentése, mert voltaképen a. m. 'cigány lócsiszár, lóval kereskedő cigány'. A lókupec pedig, ha mindjárt cigány is, nem *veri*, kínozza a lovát, sőt inkább azon van, hogy a kezére került jószágot mindenféle szakbeli furfanggal minél hamarabb „följavítsa“, mert csak úgy tud rövidesen és jó áron túladni rajta. Így tesz a *lóverő cigány* is, akit bizonyára azért neveznek így, mert kupeckedvén, összeszedi, összegyűjti a lovakat, mint a *marokverő* a markot. Különben *lószedő* ~ *lósződő*-nek is hívják, épen úgy, mint ahogy a *marokverő*-t is mondják *marokszédő* ~ *maroksződő*-nek. S hogy a rendszerint kévekötfának nevezett szerszámnak Cz. F. szerint *marokverő* neve is van, annak alkalmasint az az oka, hogy *verni*, azaz *szédni* avval is szokták a markot (l. fentebb).

Györffynek abból az érdekes megállapításából, hogy a *marokverés*-t és a *marokverő*-t a 90-es évek óta a *marokszedés* és *marokszédő* szók kezdik kiszorítani, azt lehet következtetnünk, hogy amazok a régibb keletűek. És ha ma már — amint Györffy állítja — idegenszerűséget éreznek rajtok, az bizonyosan csak azért van, mert félig-meddig már elavultak, legalább is a magyar nyelvterület egyik-másik részén már kevésbé használatosak. Alkalmasint a *ver* ige többféle jelentése miatt használják szívesebben az egyjelentésű *széd*, *gyűjt* ige-t a *marokverő*-nél manapság sokkal elterjedtebb *marokszédő*, *marokgyűjtő* összetételekben. (Az elavulás hasonló esetének példáit l. Horger: Nyelvtud. Alapelvei? 148. §.)

E pár sor kapcsán talán szabad lesz rámutatnom Györffy nagyértékű tanulmányának egy apróbb tévedésére is. A nyomtatásról szólva u. i. azt mondja az érdekes szerző, hogy Nagyszalontán is patkós lóval nyomtattak, legalább ezt bizonyítják Arany következő sorai:

„... hét-nyolc ló patkós lába
Kering a világnak legszebb búzájába“.

Azonban ennek az idézetnek nemcsak az a bökkenője, hogy a szövege hibás, hanem méginkább az, hogy nem Aranyból való és nem is Nagyszalontára vonatkozik, mert Csokonai éneklí a Dorottyábani (Második könyv), egy békésvármegyei nyomtatás emlékeképen írván a következőket:

Végezván a lengyelt, stájerén forognak,
A szála közepén tipegnek, topognak.
Így lépked, így kereng Békés vármegyében,

Az alföldi magyar gazdag szűrűjében
Hét-nyolc nyomtató ló, midőn patkós lába
Tapos a világnak legszebb búzájába.

Természetes, hogy ha az ember nem tudja biztosan a szerző nevét, akkor e gyönyörűen perdülő sorok pompás magyarságában *Arany* szavát véli felismerni. És méltán, mert így csak *Arany* tudott írni, no meg az a másik nagy magyar költő, aki egyben-másban neki is mestere volt: aranyszavú *Csokonai*.

Csefkó Gyula.

NÉPNYELV ÉS NÉPHAGYOMÁNY.

Alföldi Magyar Tájszótár.

Nemcsak kedves Alföldünk megismerése szempontjából, hanem általában a magyar nyelvtudomány érdekében is nagyon kíváncsiak volnánk egy Alföldi Magyar Tájszótár szerkesztése és kiadása. Folyóiratunk szerkesztősége ezért elhatározta egy ilyennek megalkotását. Nyilvánvaló azonban, hogy valamely nagyobb terület tájszókészletének összegyűjtése teljességgel meghaladja egy ember képességét, mert hiszen mindenki csak annak az egy községnek a szókészletét ismerheti alaposan, megbízhatóan, amelyben született és felnövekedett, vagy amelyben évek hosszú során át lakott, mindennapos állandó érintkezésben a köznép egyszerű embereivel. A Népünk és Nyelvünk szerkesztősége tehát ezennel felkéri folyóiratunk olvasóit, hogy szíveskedjenek bennünket egy Alföldi Magyar Tájszótár anyagának összegyűjtésében tőlük telhetőleg támogatni. Nem kell ehhez semmiféle különösebb tudományos előképzettség; részt vehet e munkában mindenki, aki jól ismeri valamely alföldi magyar község nyelvjárását, s akiben van egy kis önzetlenség és nemes áldozatkészség e nemzeti és tudományos szempontból egyaránt fontos ügy támogatására. Hogy szándékunkat helyeslő és bennünket nehéz feladatunk megoldásában támogatni akaró olvasóink munkáját megkönnyítsük, az alábbiakban egy kissé meg akarjuk magyarázni, hogy mit gyűjtsek és milyen módon gyűjtsék a gyűjtendőket.

Először is arra kérjük tisztelt olvasóinkat, hogy gyűjtsék abban az alföldi községben, amelynek nyelvjárását jól ismerik a következőket:

1. A tulajdonképpeni tájszavakat, vagyis az olyan magyar szavakat, melyek a köznyelvben teljesen ismeretlenek. Ilyenek pl. *ácsánkodik*: 1. erősen vágyakozik, sóvárog, áhitozik, 2. irigykedik, *bárány-farsang*: a húsvét és pünközd közötti idő, *cickéz*: üt, ver, *gubánc*: gebe, *hajkora*: szelebürdi, bolondos. (Ha valamely szónak többféle jelentése van, akkor ezeket 1., 2., esetleg 3., 4. stb.-vel jelölve mind közölni kell.)

2. A jelentésbeli tájszavakat, vagyis az olyanokat, melyek a köznyelvben is megvannak ugyan, de abban a községben más a jelentésük. Ilyenek pl. *róna*: víztükr, *sivatag*: sívó-rívó (pl. asszony, gyermek), *szusz*: góg, *támadás*: gyulladásos kelés, kelevény.

3. Az alakszerinti tájszavakat, vagyis a köznyelvi szavaknak hangalakbeli változatait. Ilyenek pl. horpad helyett *horkad*, igen h. *ügön*, jegenye h. *egönye*, kemence h. *kemince*, különös h. *külömös*, lapocka h. *lapicka*, mennykő h. *ménkő*, keserű h. *kesere*, savanyú h. *savanya*, sorvad h. *zsérvad*, sótalan h. *sajtalan*.

4. A köznyelvben szokatlan szólásokat, fordulatokat vagy mondatnyi kapcsolatok. Ilyenek pl. *kézre ad*: beárul, elfogat (bűnöst). Pl. *Vigyázz magadra János, mert kézre adlak!* Ráült Lackó a nyakára: lusta. *Nagyobb valakitől*: nagyobb vkinél. Pl. *Egy arasszal nagyobb az öccsitű. Törődik valamin*: törődik vmivel. Pl. *Ném törődik ő azon sémmit*.

5. A hiányzó közszavakat, vagyis a köznyelvnek olyan fontosabb szavait, amelyek az ottani nép nyelvében nem szokásosak, habár talán megértik is a jelentésüket, ha műveltebbektől hallják őket. Vannak pl. egyes vidékek, ahol a nép nem ismeri (vagy legalább is nem használja) a *bodza*, *tölgyfa*, *bozót*, *rőzse*, *ikér*, *nevet*, *összezsúfol* szavakat. Ilyenek feljegyzésekor lehetőleg azt is közölni kell, hogy mit használnak helyette. Pl. így: *Nebet* hiányzik; helyette: *kacag*.

6. A családneveket. Ezek sorából azonban mellőzendők az i képzővel helynevekből (pl. *Budai*, *Debreceni*, *Temesvári*, *Veszprémi* stb.), a közhasználatú mellékevekből (pl. *Kis*, *Nagy*, *Fehér*, *Fekete*, *Sánta* stb.) és a közismert mesterséget jelentő főnevekből (pl. *Kovács*, *Molnár*, *Szabó*, *Asztalos* stb.) alakultak. Tehát csak olyanok gyűjtendők, amilyenek pl. *Bakucs*, *Barkács*, *Bardóc*, *Barra*, *Busa* stb. Ugyanígy kell eljárni az úgynevezett ragadványnevekkel is, de ezeknél szükség esetén azt is meg lehet röviden jegyezni, hogy miért ragadt rá az illető emberre vagy családra ez a megkülönböztető név. Pl. ilyenformán: *Bérsák* ragadványnév. (Állítólag < *borzsák*, így pedig azért nevezték el, mert részeges volt). *Hebri* rn. (Hadarva beszél). *Káté* rn. (Betéve tudja a kátét, s mindig abból mond kádenciát). *Nyakó* rn. (Félreáll a nyaka). *Pühü* rn. (Nagyon kövér ember, s mikor jár, erősen liheg: pü-hü, pü-hü).

7. A keresztnévek és becéző alakjaik sorából azokat, amelyek a köznyelvben nem általánosak. Pl. mellőzendők *János*, *Jánoska*, *Jani*, *Janika*, de feljegyzendők pl. *Márcélla*, *Zélinda*, *Albin*, *Vendel*, *Népomuk* és *Annók*, *Anci*, *Ancsa*, *Anka*, *Ani*, *Anikó*, *Anni* stb.

8. Azon helyneveket, amelyek nem a köznyelv szavaiból lettek tulajdonnevekké. Tehát feljegyzendők pl. az ilyenek: *Áj*, *Csomp*, *Debrő*, *Dombó*, *Erge*, *Gagy*, *Kőrez*, *Sziagy* stb., de mellőzendők az ilyenek: *Arok partja*, *Domb oldala*, *Nagy János erdeje*, *Farkasverem*, *Hidegvölgy*, *Szépmező* stb.

A feljegyzés módjára nézve a következőkre kérjük t. gyűjtőtársainkat.

1. Csakis azt jegyezzék fel és közöljék velünk, amiről egészen bizonyosan tudják, hogy ott használja a nép. Amiben nem feltétlenül bizonyosak, azt tessék inkább mellőzni.

2. Tájszavak jelentését, köznyelvi szavak eltérő jelentéseit vagy sajtóságos fordulatokban, szólásokban való használatát mindig néhány jól választott jellemző példával kell megvilágítani. Még pedig nem önkényesen szerkesztett, hanem a nép szájáról ellesett példakkal. Pl. így: *uzová!:* gyakorol, üz. *Uzovájja kigyelmed még most is a mestérségét? Ertheti, tuthattya, hisz mindig aszt uzovájja. A fonást mos má nem uzovájják az úri családokba.*

3. Ami a nép szájáról való, tehát maga a tájszó és a hozzátartozó példamondatok is, azt ne tessék a közéleti helyesírás szabályai szerint írni, hanem lehetőleg híven a kiejtés szerint. Tehát pl. ne így: *fogtam, apádtól, négyszer, négykor, dobsz, ázt,* hanem így: *foktam, apáttól, nétyször, nétykor, dopsz, aszt.*

4. A kiejtésnek lehetőleg hű feltüntetése céljából szükséges legalább néhány a közéleti írásban nem szokásos betűjel használata is. Ilyenek a zárt *e* hang jelölésére szolgáló *ě*, pl. *lě, ně, emběr, těttem, věttem, lěhetětt* stb., a hosszú *a* és *e* hangok jelölésére szolgáló *â, ê*, pl. *âra, êre, mēre* stb., és az ajakműködés nélküli *a* hang (a hosszú *â* rövid párja) jelölésére szolgáló *ă* Pl. az Alföldön is hallható több palóc eredetű nyelvjárás-szigeten ilyen ejtés: *âd, âdogût, lâkâdâlom, âpâm, mâtâr, bûrâtom* stb.

A gyűjtéseket szíveskedjenek a Népünk és Nyelvünk szerkesztőségébe küldeni (Szeged, Egyetemi Könyvtár). Nemcsak teljes, kimerítő gyűjtéseket kérünk, hanem kisebb terjedelmű alkalmi feljegyzéseket is szívesen fogadunk. A gyűjtött anyag értékesebb részeit folyóiratunk Népnyelvhagyományok c. rovatában fogjuk közölni, a többi pedig majd a szótárban fog megjelenni, minden egyes adat mellett pontosan megjelölve, hogy kinek érdeme az illető adat feljegyzése s ki felel egyúttal a hitelességéért.

Ezenkívül még arra kérjük ez alkalomból tisztelt olvasóinkat, hogy szíveskedjenek nekünk abból a községből, melynek nyelvjárását jól ismerik, 1—2—3 írott lapra terjedő prózai szöveget is beküldeni, természetesen szintén a kiejtésnek lehető leghívebb feljegyzésével. A közlemény tárgya nem fontos; lehet népmese, egyszerű emberek között való beszélgetés leírása, vagy bármi más. Az ilyen híven lejegyzett prózai szövegekből számos tudományos tanulságot vonhatnánk le az egyes alföldi vidékeknek többé-kevésbé eltérő nyelvjárásaira nézve.

Mind a tájszó-közléseket, mind a szöveg-közléseket szíveskedjenek a papirosnak csak egyik lapjára írni. (A papiros háta tehát maradjon üresen.)

Horger Antal.

Aratási műszavak Apátfalváról, Bökénypusztáról, Királyhegyesről és Makóról.

(A műszó utáni betű a használat helyét jelöli.)

ágyás: 'a szérűre nyomtatás (lóval való cséplés) alá leteregetett gabonakévék rakása'. A., B., K., M.

ágyásol: '(lóval való cséplés esetében) gabonakévéket nyomtatás alá lerak a szérűre'. A., B., K., M.

alsó-pap, *ásó-pap*: 'legalsó kéve a keresztben, amelyre a többbit támasztják, s amely nem látszik ki'. A., B., K. (l. még *fej-alja*.)

arat. A. ritk., B. ritk., K. ritk., (l. *fél-takar* és *takar* a.), M. (l. még *összetősz* és *takar* a.)

aratás. A. ritk., B. ritk., K. ritk. M. (l. még *takarás* a.)

asztag: 'ki nem csépel gabonakévék nagy rakása, kazla', A., B., K., M. Az asztag 'a következő részekből áll: *ódal*, *far* v. *kan-far*, *szakasz*, *hajazat* v. *tetēj* (ezeket l. címszókként).

banda: 'részesaratásra összeálló 5–8 ember'. A., M.

banda-gazda: 'részesaratásra összálló 5–8 ember vezére, aki az aratni valót elvállalja'. A., M.

csépel A., B., K., *csépöl* M.: 'géppel csépel' A., B., K. (l. még *gépel* a.) M. (l. még *gépel* és *elveret* a.) (Vö. *nyomtat*.)

cséplés: 'géppel való cséplés A., B., K., M. (Vö. *nyomtatás*.)

csirke: 'favillára ráférő egy kévére való gabonacsomó', M. (l. még *vëlla-hëgy* a.)

csirkéz: 'a gabonarendet (lekaszált sor gabonát) favillával kévékbe összetolja', M. (l. még *vëlla-hëgyöz* a.)

el-rugat: 'nyomtat (lóval csépel)' A., B., K., M. (l. még *nyomtat* és *tapostat* a.)

el-veret M. (l. *csépel* és *gépel* a.)

far: 'az asztag rövidebb gömbölyű oldala', A., B., K. (l. még *kan-far* a.) M. (Vö. *asztag* a.)

fej, *fé*: l. *rënd-fej* a.

fej-alj: *fé-ajj*: 'alsó kéve a keresztben, amelyre a többbit támasztják s amely nem látszik ki'. M. (Vö. *alsó-pap* a.)

fél-takar: *fő-takar*: 'arat' A., B., K., (l. még *arat* és *takar* a.)

fordít: 'a szérűre leteregetett kévéket favillával a másik oldalára fordítja. A., B., K., M.

fölöz: l. *lë-fölöz* a.

fölözö: 'hosszúnyelű seprű, amellyel szelelésnél a levegőből visszahulló gabonacsomót leseprik'. A., B., K., M.

fölözö-rësta: 'a búzának polyvától és egyéb piszoktól való megtisztítására szolgáló nagy lyukakkal ellátott rosta'. A., B., K., M. (l. még *tökreresta* a.)

garmada: 'kicsépel gabonaszemek kisebb csomója'. A., B., K., M.

gazda: l. *banda-gazda* a.

gépel A., B., K.: *gépel*, *gépöl* (ritk.) M.: 'géppel csépel'. A., B., K. (l. még *csépel* a.) M. (l. még *el-veret* és *csépel* a.)

hajaz: '(asztagol) betetőz; az asztag felső kévét tetőszerűen helyezi el, hogy esőzés esetén a víz lecsorogjon'. M., A. (l. még *tetejez* a.) B., K.

hajazat: 'az asztag teteje (a felső kévék tetőszerű elrendezése, hogy esőzés esetén a víz lecsorogjon)' A., M. (l. még *tető* a.) (Vö. *asztag*.)

hajt: l. *lë-hajt* a.

hal-héj: *hal-hé*: 'kereszttekben való rakáshoz előkészített teljes részével egymás felé fordított két sor gabonakévé' M. (Vö. *ötösöl*.)

hal-héjba rak: *hal-héba rak*: 'gabonakévéket kereszttrakáshoz előkészít; a kévéket két-két sorba rakja úgy, hogy a kévék fejes része egymás felé legyen fordítva'.

M. (l. még *hal-héjjaz* a.) (Vö. *ötösöl*.)

hal-héjjaz: *hal-héz* M. (l. *hal-héba rak* a.)

hány: l. *kötelet-hány* a.

hányó: l. *kötél-hányó* a.

hord: 'csépelni való gabonát a cséplés helyére hord' A., B., K., M.

hordás: 'a csépelni való gabonának a cséplés helyére való összehordása'. A., B., K., M.

huja: pihenő'. A., B., K. (l. még *pipa-huja* a.)

kan-far A., B., K. (l. még *far* a.) (Vö. *asztag*.)

karima: 'a szérű egyik oldalán félkör alakban lehúzott törekesomó (amelyben gabonafej is akad, s amelyet néha újra tapostatnak)' A., B., K., M.

karimáz: 'a kicsévelt szálak szalma lehúzása után elmaradó töreket, amelyben gabonafej is akad, az ágyás szélére félkör alakban lehúz'. A., B., K., M.

kérészt A., B., K. *köröszt* M.: 'gabonakévék keresztalakú rakása'. (Egy keresztben általában 18 kéve van, Apátfalván, Bökényben, Királyhegyesen esetleg 17; ez utóbbi esetben nem tesznek u. n. „alsópap“-ot.)

keresztbe-rak: *kérezbe-rak* A., B., K. *körözbe-rak* M.: 'gabonakévékből keresztalakú csomókat alkot'. A., B., K. (l. még *kérésztől* a.); M. (l. még *körösztől* és *körösztbe tősz* a.)

kérésztbe-tész: *körözbe-tősz* M. = *keresztbe-rak*. (L. ezt és *kérésztől*.)

kérésztől A., B., K., *körösztől* M. = *keresztbe-rak*. (L. ezt). M. (l. még *kérésztbe-rak* és *kérésztbe-tész* a.)

kötelet-hány: 'a kévék megkötéséhez szükséges zsineget v. gabonaszárból csavart kötelet dobálja' A., B., K., M.

kötél-hányó: 'az, aki a kéve bekötéséhez szükséges zsineget v. a

levágott gabonából csavart kötelet dobálja'. A., B., K., M.

láb: l. *rënd-láb* a.

lajt: 'kocsira szerelt hordó, amelyben az aratók ivóvize áll'. A., B., K., M.

lő-fölöz: 'a megszelelt gabonacsomó tetejéről a polyvát és egyéb piszkot egy hosszúnyelű seprűvel lesepri'. A., B., K. (l. még *lő-hajt* a.)

lő-hajt = *lő-fölöz*, M.

levelibe-köt: 'a lekaszált gabonából csavart kötéllel köti a kévét'. M. (*Elfogyott a párga, mit csinájunk? Na hát akkor eszt mög it hagyjuk, oszt estére levelibe kötjük.*)

markot-széd A., B., K. *markot-szöd* M.: 'a levágott gabonát (kévenagyságú csomóba összetolja és) kévébe köti. M. ritk., A., B., K. (l. még *markot ver* a.)

markot-ver A., B., K. ritk., M. = *markot széd*.

marok-szédő A., B., K. *marok-szödő* M.: 'az, aki a lekaszált gabonát (kévenagyságú csomóba összehúзва) kévébe köti'. M. ritk., A., B., K. (l. még *marok-verő* a.)

marok-verő A., B., K. ritk., M. = *marok-szédő*.

nyomtat: 'lóval csépel' A., B., K., M. (l. még *el-rugat* és *tapostat* a.) (Vö. *csépl.*)

nyomtatás: 'lóval való cséplés'. A., B., K., M. (Vö. *cséplés*.)

ocsú: 'a búza alja; aprószemű v. összetört nagyon szemetes búza'. A., B., K., M.

oldal: *ódal*: 'az asztag hosszabb oldala'. A., B., K., M. (Vö. *asztag* a.)

össze-tész: *össze-tősz*: 'arat' M. (l. még *arat* és *takarj* a.)

ötösöl: 'gabonakévéket keresztberakáshoz előkészít'. A., B., K. (Vö. *hal-héba rak*.)

pap: 'legfelső kéve a keresztben (amely régebben a papé volt)' A., B., K. (l. még *alsó-pap* a.) M.

pipa-huja: 'pihenő'. M. (l. még *huja* a.)

rënd A., B., K. *rönd* M.: 'lekaszált gabonaszor'. A., B., K. (l. még *rënd-láb* 2. a.) M.

rënd-fej: *rënt-fé* A., B., K. *rönt-fé* M.: 'a gabonarend azon része, ahol a kaszálást kezdték'.

rënd-láb A., B., K., *rönd-láb* M.: 1. 'a gabonarend azon része, ahol a kaszálást végzik'. M. 2. 'lekaszált sor gabona' A., B., K. (l. még *rënd* a.)

rugat: l. *el-rugat* a.

szakasz: 'a gabonaasztag „szakasz“-okra van osztva; az asztag része, kb. 280–300 kéve'. A., B., K., M. (Vö. *asztag* a.)

széd, *szöd*: l. *markot-széd* a.

szelel: 'a kicsévelt gabonát a benemaradt polyvától és egyéb piszoktól megtisztítja úgy, hogy falapáttal egy-egy csomó gabonát a levegőbe feldob, s a szél a gabonánál könnyebb piszokot kiragadja'. A., B., K., M. (l. még *szór* a.)

szelelés: 'a kicsévelt gabona megtisztítása a polyvától és egyéb piszoktól a szél segítségével'. A., B., K., M. (l. még *szórás* a.)

szérű: *szűrű*. A., B., K., M.

szór A., B., K., M. (l. még *szelel* a.)

szórás A., B., K., M. (l. még *szelelés* a.)

takar A., B., K. (l. még *arat* és *fél-takar* a.), M. (l. még *arat* és *össze-tész* a.)

takarás M. ritk., A., B., K. (l. még *aratás* a.)

takaró: 'a kasza nyelére alkalmazott vessző, amely a gabonaszort rendre ledönti'. A., B., K., M.

tapostat A., B., K., M. (l. még *nyomtat* és *elrugat* a.)

tész: l. *össze-tész* a.

tető: *tetēj*, *teté*. K. ritk., A., M. = *hajazat*. (Vö. *asztag* a.)

törek: 'nyomtatásnál, cséplésnél összetört szalma és polyva (amelyben esetleg gabonafejek is vannak)'. A., B., K., M.

törek-rësta A., B., K., M. ritk., (l. még *fölözö-rësta* a.)

vág: 'kaszál'. A., B., K., M.

vëlla-hëgy A., B., K., *vëlla-högy* M.: 'favillára ráférő egy kévére való gabonacsomó'. M. (l. még *csirke* a.) A., B., K.

vëlla-hëgyëz A., B., K., *vëlla-högyöz* M.: 'a gabonarendet favillával kévékbe 'összetolja' (l. még *csirkéz* a.), A., B., K.

ver: l. *markot-ver* a.

veret: l. *el-veret* a.

H. Kovács Mihály.

Parasztnóták Szegedről és környékéről.

Főszántatom sejehaj, főszántatom a
[szögedi nagy úccát,
Cimbalommâ rakatom ki az ájját.
Cimbalom mög citura lössz seje-
[haja az ájja,
Szépen szól maj, ha rúzsám mén
[rajta.
(Szeged-Alsóváros.)

1. Aszt gondolod, hogy szeretlek,
Ha mán ëccő mögölellek,

Még szásszor is mögölellek,
Még sëm igazán szeretlek.

2. Aszt gondolod, hogy én bánom,
Hogy tëtülled ë kő válnom.
Éválásom nem sajnállom,
Csak a régi jókat bánom.

3. Aszt gondolod, eső esik,
Pedig a szömöm könyvedzik.
Szömöm könnyes, orcám nedves,
Mind tëérted van e' kedves.
(Szeged-Alsóváros.)

1. Mikor engöm sorozatra vittek,
Széköt attak, akire lőüjtek.
Széköt attak, lő is ültem rájja,
Elős olló göndör hajam vágta.

2. Göndör hajam lőhullott a földre,
Gyere rúzsám sződd föl a kötődbe.
Ahán szálát szőcc föl a kötődbe,
Annyi száasszó jussak az esződbe.
(Szeged-Alsóváros.)

1. Sándorfalva tele van ibolyává,
Gyere rúzsám sződd a kötőd ájjába.
Lukas a rúzsám kötőjje, sejehuja
[az a lila,
Kihúllik az őszi tējjes iboja.

2. Tele van a temető árka vízzé,
Tele van a szívem keserűségé.

Jó az Isten, kiapasztja csuhaj a
[vizet, a vizet,
Ad szeretőt, ki vigasztal engömet.

3. Most akartam hozzád járni, nē
[tuggyák,
De az egek rám világositották.
Rám világositotta a literős üveg,
[az üveg,
Barna kislán sosē löszök a tized.
(Sándorfalva.)

Sarkon van egygy ögyvezasszon
[tanyájja,
Otott rúzsá nyílik az ablakába.
Bús gilice szokott rájja lészállni,
A lányátú bajos vóna mögválni.
(Szeged-Alsóváros.)

Lejegyezte: *Bálint Sándor.*

Népmesék.

1.

Éccör éty cigán a rétön járt. Möglátott éty nyulat. A nyúl alutt.
„Mögfogom eszt a nyulat, asztán eladom. Vöszök a zárán egy malacot.
Ar ikó maj mögnyöl, fjadzik kilencet. Most ezök is mögnyölnek, akkó
lösz tiz. Most ez a tiz fjadzik kilencet-kilencet. Mos mán lössz egy csürhe.
Kali Bandit fogadom mög mellé kanásznak“. Kali Bandi a Tiszán túl
vót. A cigán lēmönt a réhő, aszt áthujántott: „Kali Bandi gyere át a
kinyéré!“ De ére a nyúl fölugrott, észalatt. „Hűj oda a szörönese, elsőb
mök köllött vóna fogni!“
(Tápé.)

2.

Éccő vót, hun nem vót, de mégis csak vót éty cigán, aki gajjé mönt el
az erdőbe. Fömönt egygy magos fűszfára. Ara mönt egygy katona, odaszólt
neki: „Te cigány, aszt a zágat vágod, akiinn álsz!“ „Hej nem vagy tē az
én Uram-Teremtóm!“ „De az vagyok én!“ „Na ha avvagy, akkó mond
mög, hogy möddig élök?“ „Addig, még a szürke lovad hátulsó felit be-
ékelöd, asztán onnan háromszó ki nem esik“. A cigánnak vót még éty
feketējje is. Akármöre mönt, mindig a feketét bísztatta: „gyü fekete, nē
húsz szürke!“ Éccör egy magos rampára igyekösztek. A szürke elejinte
nem húszta, de mikó látta, hogy a fekete éggymaga nem bírja, nagyot
rántott a kocsin, de az éket kilükte. „Na kettő már az élet!“ — sóhajtott a
cigány. Mögén möntek, möndögéltek, mögén csak egygy rampához értek.
A cigán ihéjjába hajtogatta: „gyü fekete, nē húsz szürke“ — újra a szürke
húszta, de mögén kiesött az ék. „Na oda a szörönese: egygy mán az élet!“
Mögén möntek, möndögéltek, éty hídon halattak át. A szürke itt is na-
gyot rántott a kocsinn, az ék harmaccó is kiesött. Keserveset sóhajtott
a cigány: „nincs mán élet!“

Nyár vót, a híd alatt békák kruttyoltak. Aszongya a cigány: „de szépen éneköltök kis angyalkájajim.“ Lémönt hozzájuk, léfekütt a híd alá, hisz úty sincs mán élet. Nem sok üdő váltva éty halottat hoztak átal a hídonn. Főkelt, mökkérdöszte a halottvivőket: „a kentők halottjuk nem éhös? — Em mán avvag yok“. Jó mögverték a cigánt, azután aszonták neki, hogy nem azt köllött vóna mondani, amit mondott, hanem azt, hogy az Isten nyúgosztájja a kentők halottját. „Jó, maj másszó aszondom“. Mönt, möndögélt, éccő disznópörzsölő embörökké tanálkozott. Odaszóll a cigány: „az Isten nyúgosztájja a kentők halottjukat“. Mögén jó kikapott, mē azt köllött vóna neki mondani, hogy a zórán-szájján főjjon a zsír. „Jó, maj másszó aszondom“. Tovább mönt, möndögélt, asztán éty társaságga tanálkozott, nagyon veszeköttek egymással. A cigán nem álhatta szó nekü: „A zórán-szájján főjjon a zsír!“ Itt is mögverték a cigánt. Aszt köllött vóna neki mondani, hogy az Isten válassza szét úket! „Jó maj másszó aszondom!“ Mögén mönt, möndögélt, éccő csak éty templomot ért é. Éppen akkó gyüttek ki az esküdörü. A násznép közé mönt, asztán aszontá: „Az Isten válassza el úket“. Itt kapott ki a cigány a legjobbban, mē azt köllött vóna neki mondani, hogy az Isten aggya össze úket.

Halgatott a szavukra, kívánta is az új párnak, hogy az Isten aggya össze úket. Aztán ű is émönt a lakodalomba, ott mulatott hét nap, hét éjjē. Még tán most is ott van velük, ha még mög nem halt.

Mindkettőt lejegyezte: *Bodó Mihály* 1928.

(Tápé.)

NÉPI FOGLALKOZÁSOK, NÉPSZOKÁSOK, NÉPJELLEM.

A hivatlanok.

A Pesti Napló 1928. szept. 25-i számának 3. oldalán a következő szomorú történet olvasható: „Lakodalom — karhatalommal és 32 súlyos sebesülttel. Miskolc, szeptember 24. — A Vay-úton egy kocsis tartotta lakodalmát, amelyre mintegy 30 vendég volt meghíva. A vacsora után még mintegy háromezrőzzen jelentek meg a lakodalmon és táncolni akartak. Ebből szóváltás, majd később verekedés keletkezett, amit a rendőség egymagában képtelen volt elfojtani, úgy hogy katonai karhatalmat kellett igénybevenni. — Közben Kajeczki Géza munkást hasbaszúrták, aki koponyaalapi törést is szenvedett. A véres verekedésnek 32 súlyos sebesültje van, köztük egy rendőr“.

A jólnevelt újságolvasó leteszi újságját reggeli csészéje mellé s egy pillanatig elgondolkozik vagy felháborodik az erkölcsök ily elvadásán. Eszébe jut a háború, a sok fegyver, az olcsó vér, a forradalom és szerzői... alighanem nekik köszönhetők az efféle kései kései 'kilengések'. Eszébe jut a család és a család szentsége, 'az én házam az én váram', lakodalomról a vendégség, vendégről a vendégjog s a népies olvasónak talán az is, hogy 'hivatlan vendégnek ajtó mögött a helye', a nótakedvelőnek netalán hogy: 'akkor gyere, mikor hívlak'... Juthat eszébe sok minden egyéb, ahogy képzeleti játéka kijátsza, csak az nem, hogy a hivatlanoknak is joga van a tánchoz. Persze ez a jog szokás-jog, nincs róla paragrafus, s valószínű, hogy a minap elkészült magán-

jogi kodexünkbe se vették bele. De azért a jog még sokáig jog marad s ennek 'érzetében' (jogerzet) harmincegy ember ontatja ki vérét s téteti magát súlyos sebesültté. A népek a sophokleszi 'íratlan törvény' is törvény.

Nem szándékunk messze menni ez egyszerű etnologiai adalék magyarázatában, csak annyit említünk, hogy a magyar nyelvterületnek különösen keleti szélein még ma is az egész falu hivatalos a lakodalomban. Nemzetiségeinkről, szomszédainkról, távoli primitivebb népekről nem is szólunk. Mentül messzebb megyünk, annál több joga van a köznek mindenhez, amit errefelé a műveltebb világban családiniak vagy éppen egyéninek nevezünk.

A nép tehát az íratlan szokásjogot éppen úgy tiszteli, mint az írottat, sőt az előbbi jobban, már azért is, mert ismeri; az utóbbit kevésbé, már azért is, mert nem ismeri. — Az a forma, hogy — a konkrét szomorú eset mellett maradva — a lakodalom örömeihez nemcsak a hivatalosoknak, de a hivatalnoknak is joguk van, a szokásjogon alapuló 'jogélvezet' átmeneti formája, mely a közönséget, mint az egykori homogén 'jogalanyt' nem azonos jogú két felekezetre osztja. — Ily megoszlás a zavartalan — primitív — fejlődésben többnyire nagyobb zökkenők nélkül szokott végbemenni. Hogy éppen az Alföldön s közeli környékén ily súlyos zökkenők vannak, — természetesen nemcsak a tánckérdésben — annak a természetes fejlődésbe való erőszakos beavatkozás is oka. E beavatkozás a török megjelenése, hódoltatása, az apró községek szétszüllesztése volt. A táncbéli hivatalnok esetét nézve, az ilyen súlyos kirobbanásokat a következőképen próbáljuk magyarázni: — az alföldi népek addig nem ismert nagy parasztvárosokba, részben gazdavárosokba sűrűsödésével nem járt együtt a szokásjogok pusztulása, csupán valamely kényszerű taxálása. A hivatalnok jogát nézve pl. Hódmezővásárhelyen vagy Kecskeméten az egész várost meghívni nem lehetett, de kizárni sem az ősi szokásjog megsértése nélkül. A kényszerűség az óriásfalvak lakodalmas népét kétfelé osztotta: hivatalossá és hivatalnáná. A távoli cél persze már régi idő óta az, hogy a hivatalnok lassanként kiszoruljanak. Ezt a célt még nem értük el, amiről a fenti újsághír is tanúskodik. De ma már a társadalomnak nem az a része reklamálja a hivatalnok jogait, mint régen. Miskolcon egy kocsis lakodalmáról és annak közönségéről van szó. Régebben azonban, pl. Nagyszalontán nem is csak a földmives rend kérte ki jussát hivatalnán a lakodalomból meg-ezelőtt két nemzedékkel is, hanem az iparosság is. Őreg emberek alföldszerte tudnának beszélni a régi hivatlankodásokról, azokról a lakodalmakról, ahol akár mint hivatalosak, akár mint hivatalnok *lakodalmaztak, hivatalba táncoltak*. Ez utóbbiról már a szalontai nép nyelvéből c. anyaggyűjteményemben megemlékeztem így (Nyelvészeti Füzetek. 69. 1913.): „a lakodalomban a hivatalnoknak is szokás volt egy nótát húzni [helyesebben húzatni]; ilyenkor a hivatalosak félre álltak, a nóta végén pedig a hivatalnoknak el kellett távoznia”. (24. l.) A baj mindig csak annyi volt, hogy nem akartak távozni. A helyzet enyhébb volt olyan helyen, ahol szokássá vált a lakodalmakat (ha valami könnyen megeshető szükség korábbi dátumot nem parancsolt), mint az Első lopás embere is tette, újbóron 'tartani fel' (összel), s ekkor is többnyire a hétnek csak egy napján. Így egy-egy nap 4—5, sőt 10 lakodalom.

is volt, tehát a hivatlanok is megöszlöttak, azaz egyik lakodalomról a másikra esapva jobban is kielégültek s nagyobb baj nélkül mult el a *ny kasztó nap*.

Természetesen ismeri ezt a szokást Arany is, Szalonta kiváló etnográfusa s bele is dolgozza Toldi szerelme XII. énekébe (108. szakasz):

„Csakugyan egy napra gyűlt is a vendég, — és
Három vármegye lett: Bihar, Arad, Békés;
Ennyi csak a hívott; hát még a hivatlan!
Ki ha szépen mulat, teheti bántatlan;
Amelyik ellenben részeg vagy garázda,
No! abbul a lelket a násznagy kirázza;
Toldi az a násznagy; . . .“

Szalontán tehát jussa volt s talán még ma is van — a hivatlanoknak egy nótához, sőt egy-egy pohár borhoz is. Miskolcon — úgy látszik — már ezt az egy nótát sem adták meg a hivatlanoknak, amihez pedig „o g u k’ volt. Ebből támadt a vérontás.

Viski Károly.

Halászat.

Adalékok a haltaposáshoz. A Népélet I—II. évfolyam 1—3. számában Ecsedi István dr. Haltaposás címén adatot közöl a debreceni tanyai ember halászati módjáról, melyet a hálóval nem halászható csekély vízben alkalmaznak. E halászó módszer elterjedéséhez módomban van egy újabb adatot közölni. Az adatot egy öreg vésztoi halász embertől hallottam, aki valamikor a róna vizeken a Sárrét békésmegyei részén, mint kint lakó pástor ember halászott. Elbeszélése szerint, mikor az állatokat tavasszal a mély vizeken keresztül a zöld gyepes szigetekre átúsztatták, sokszor tapasztalták, hogy az úszó lovak által felkavart vízből a halak a szélekre menekültek és a part mellett vergődtek. Ez a tapasztalat érlelte meg bennük a haltaposás gondolatát. Mikor aztán halra éheztek, minden halászó eszköz nélkül fogták a halakat. A lovakat a szigetről egy-egy zártabb medencébe hajtották s addig úsztatták, míg a víz egészen eliszaposodott. A partra menekülő halakat aztán kézzel összefogdosták és zsákba rakva vitték magukkal a szigetre. Sokszor annyit fogtak, hogy egyszerre elfogyasztani nem tudták, mikor is a szájon és kopolytún áthúzott póréra fűzték és a vízbe eresztve a parton levert karóhoz kötötték.

Haligás kézzel. A Kőrös mellett az öregebb halászok mindenütt beszélnek a szabad kézzel fogott halról, de különösen két helyen volt nagyon elterjedve, sőt az egyik helyen nagy ritkán még ma is látható. Kőröstarcsán és Békésen emlegetik a legtöbbet. Az utóbbi helyen magam is láttam. Mindkét helyen a csekélyebb vízben halásznak így. A kikeresés módja mind a két helyen egyforma, de a fogásban van némi különbség. Jól ismerik azokat a helyeket, ahol a nagyobb hal feküdni szokott. A magas parton lévő fészkeket óvatosan közelítik meg, mindig a vízfolyás irányában. Mikor a fészek közelébe érnek, egészen a víz alá buknak és nyitott szemmel keresik meg a fekvő halat. Aztán a vízfolyás irányában végig tapogatják. A hal a csak gyengén hozzáérő kezét nem

veszi észre s így mikor mind a két kéz megfelelő helyre került, hirtelen szorítással megragadják és kiemelik a vízből. — Békésen két oldalról ragadják meg s a két hüvelykujjat a *koppótia* felső szélére illesztik, a két középső ujjal pedig beroppantják a kopoltyú alatti gyengébb részt. Tarcán egyik kézzel a nyak táján, másik kézzel a faroknál fogják meg s a megragadás pillanatában meg is görbítik, miáltal a farok csapó ereje azonnal elvész. Ezzel a módszerrel Szeghalmon is kísérleteznek, de előbb rövidebb hálóval körül veszik a fészket s egy halász belől kerülve igyekezik a halat megközelíteni. Az öregebb halászok sokat tudnak beszélni a szabályozatlan vízben történt kézi halászatról. Dobozon a régi híd alatt voltak a legnagyobb halfészek, hol temérdek hal tanyázott. Itt az eredményes halászathoz már egy jó erős vászonzsákra is szükség volt. Rendesen ketten szálltak le, az egyik a kitapogatott hállal szemben tartotta a zsákot, a másik pedig vagy a fentebb leírt módon megragadta a halat, vagy megugrasztva a zsákba szalasztotta. A zsákban fickándozó halat nehezebb volt felhozni, mintha szabadkézzel fogták volna.

Banner János.

Régi utazások Magyarországon.

Ha az egyes adatokból meg akarjuk szerkeszteni a régi és a mai magyar nemzet folyton alakuló, de alapjaiban mégis állandó lelki képét, e cél elérésére alig találunk megfelelőbb segítséget, mint idegeneknek magyarországi utazásaikról szóló feljegyzéseit. Az utolsó 70—80 év lelkiségét erősen befolyásolta a XIX. század első felének Magyarországa s így reánk nézve mindenkép fontos, hogy egyes külföldi utazók, akik a tapasztalt tényeket szemmelláthatólag tárgyilagosan írják le, itt Magyarországon, annak egyes nemzetiségeiről: jellemükről, viselkedésükről, lelki és gazdasági életükről, házuk tájáról, stb. miket tapasztaltak.

A sorozatot a híres német utazó és ethnografus *Kohl*, Johann Georg: *Reise in Ungarn* (I. Abteilung. Pest und die mittlere Donau. 2. Abt. Das Banat, die Pusten und der Plattensee. Dresden und Leipzig. 1842.) c. munkájának ismertetésével kezdjük meg, a lapszámok szerinti sorrendben ismertetve megfigyeléseit, attól kezdve, hogy Pecsényéd, (Sopron m., németül *Pötsching*) mellett a magyar határra lép.

Ő maga mondja munkájában, (I. 117. l.) hogy nem célja a magyarok vagy osztrákok védelmezése, hanem mint ethnografus teljesen pártonkívül írja le a tapasztaltakat.

E számban a munka első része első harmadát ismertetjük.

A Szerkesztő.

3. I. *Pecsényéd*. Ausztriában mindenütt szabad dohányozni, Bécsben is, de nem lehet kapni élvezhető dohányt; Magyarországon viszont többféle kitűnő dohány van, de nem szabad füstölni a kisebb falvakban sem és főként nem az utcán. Erre nagyon szigorúan vigyáznak, mert a községek legnagyobb részét fából vannak építve és így ki vannak téve a

meggyulás veszedelmének. A gyakori tűzvész ellen szolgál védelmül az ablakok külső oldalán levő bádog tok . . .

18. l. A Fertő-tó nyugati oldalán sok magyar község van, amelyeknek csupán a neve német; a magyarok is német néven nevezik. Fordítva természetesen még több van, amelyeknek csak a nevük magyar és a német lakosok is magyar néven nevezik . . .

20. l. A magyar parasztházak, melyeket itt (Ruszt) és a szomszédos községekben most láttam először, mind egyformára vannak építve a következőképen: kicsik, barátságosan fehérre meszelték, frontjaik nem az utcára, hanem udvaraikra tekintenek. Az utcára mindeniknek csak egy kicsiny ablaka van. A háznak ugyanezen oldalán egy függélyesen felállított vastag gerenda van, mely a tetőt támasztja alá. Az oszlop alját egy rendkívül nagy tölgyfa-tuskó képezi, mely símán fekszik a földön, de be van illesztve a falba s ezt a ház előtt levő padként használják. Több ház belsejét is megnéztem s úgy találtam, hogy éppen csak annyi holmijuk van az ott lakóknak, amennyire szükségük van. — A magyar falvak persze mincsenek mind ilyen jó móddal építve, mint pl. Zinken-dorf, a házak nagyrésze szalmával, vagy nádtetővel fedett, agyagtéglából összetakolt vagy vesszőből fonott négy falból áll és ugyanilyen fallal 2 szobára, konyhára és éléskamrára vannak osztva: ősidők óta ez a magyar parasztházak szokásban lévő építési módja. Mégis azt hiszem, hogy a magyar paraszt rendszerint összehasonlíthatatlanul jobban lakik és él, mint pl. a litván és azt, mert sehol sem láttam Magyarországon olyan állapotban levő falvakat, mint azon a vidéken. Az bizonyos, hogy a magyar község épen úgy felette áll a bolgár vagy szerb település falú és háztömegeinek, mint az osztrák a magyar felett.

34. l. *A Hanság-mocsár és a gulyás.* Han-nak nevezik magyarban a gyepet, pázsitot és így a Hanság gyepes, mocsaras vidék, A Schütt-(Csallóköz)-szigetet körülvevő Dunaág és a Fertő-tó között levő mocsaras földet (területet) nevezik a magyarok tulajdonképen Hanságnak s ez tulajdonnévvé lett a földrajzban.

40. l. Olyan területre értünk, ahol a talaj állandóan ingadozott alattunk. Nem volt ugyan semmi veszély, de sajátságos érzést keltett bennünk ez az állandó ingadozás. Találkoztunk nádvágókkal, kaszásokkal, kik talpuk alá kis deszkalapot kötöttek, hogy bátrabban léphessenek. Fejük és arcuk körül fűből készült paróka lógott, hogy megvédje őket a mocsári szunyogok szúrásaitól. Fűvet dugtak a kalapjuk mellé is, hogy fejüket a nap hevétől megvédjék.

Előttünk volt a Hanság belseje egész vadságában: beláthatatlan sík pusztaság, egymással határos nádrengetegek, közöttük mocsaras rétek és a horizont legtávolában a mocsár közepét alkotó nagy égererdő. „Nyáron majdnem mindig borús a Hanság“ — jegyez meg kísérom. Az egész Hanság fölött sűrű, tikkasztó volt a levegő. A szunyogsereg még homályosabbá tette a kilátást. Minden szénaboglya és szénakazal felett oszlopként magaslott a táncoló szunyogok tömege. Szeretném tudni, miért keresnek ezek az állatkák mindig egy ilyen támpontot? Az egész Hanságot megtöltő boglyák, kazlak, szunyogoszlopok százai között vándoroltunk.

Ezenkívül van egy másik fajta szunyog is a Hanságban, melyet a németek „Minkerl“-nek neveznek. Ez a kis állat úgy az emberre, mint a

vidék állatvilágára valóságos csapás, egyidejűleg azonban üdvös, mint köpülőző. Kísérőm mondta, hogy tavasszal a hansági állatok sokféle betegségnek vannak kitéve, mert télen át rendszerint nagyon nyomorúságosan élnek, tavasszal viszont tobzódniuk a dúsam felsarjadzó, bönédvű mocsári füvekben, amitől igen sűrű lesz a vérük. Sok állat elpusztulna, ha júniusban nem jönnének a szunyogok, hogy megcsapolják ereiket, mitől az állatok jobban lesznek s a hirtelen halálesetek megszűnnek.

41. l. A le nem kaszált füvet legeltetik az állatokkal. Évről-évre nagy szarvasmarhájuk élnek a Hanságon. Ezek az állatok mind vadonélőknek nevezhetők, mert sohasem volt kötél a szarvuk körül és soha nem lélegzették az istálló levegőjét. Télen a pásztorok nyájaikkal inkább a mocsár szélére, a falvak és erdők közelébe mennek és fedél nélküli körülkerített helyiségben telelnek át. A tehenek februárban a szabadban ellenek és a kis állatok az anyatest melegéből a legnagyobb fagy idején is egész frissen és vidáman jönnek elő a hideg hóra. Télen át szűken táplálkoznak. De mindezt a nélkülözést, aminek elviselését a hansági élet szükségessé teszi, csak itt született, hansági tehenek képesek elviselni. Más állatok nem tudnának itt megélni.

A magyarok az ilyen egész éven át szabadban élő szarvasmarhanyáját gulyának nevezik. A szelíd nyájra más nevet használnak. A pásztort gulyásnak nevezik. A disznó, ló, juh, stb. pásztoroknak mind külön nevei vannak, mint egy igazi pásztorkodó országban. Minden délkelet-európai országban megtalálható ez a körülményes pásztor-terminológia, így a magyarok-, oláhok-, tatárok- és másoknál. Amíg a Magyarországon a földművelésre vonatkozó általánosan elfogadott kifejezések részben szlávok, részben németek, részben magyarok is, addig a pásztoréletre vonatkozó kifejezések majdnem mind magyarok és ezeket az ott lakó németek és szlávok a magyaroktól vették át.

Messzebb haladva 400 drb. szarvasmarha, fiatal ökör és vad tehénből álló nyájra találtunk. Amint közeledtünk, mindnyáján már messziről meghökkentek, abbahagyták az evést és félve összeretelődtek. Egy pár nagy fehér bozontos, különleges fajtájú kutya rontott nekünk. Elhárítottuk őket és közelebb mentünk. Az egész nyáj vad zajjal kereket oldott s a pásztorok csak fáradtságosan tudták őket jó messzire megállásra bírni. Amint a pásztorokkal beszédbe elegyedtünk, — kik közül egy a himbálózó pászitra elébünk szökött — bátran a marhák közé vegyülhettünk, legelték tovább nyugodtan; bámultam ez állatok ösztönét, amelyek kivétel nélkül azonnal megismerték, hogy idegenek vagyunk, viszont most mint védőik ismerőseit jóbarátoknak tekintettek.

43. l. A pásztorok valódi magyarok voltak bő vászonnadrágban (Gatje-hösen), rövid kabáttal és széleskarimájú kalappal, hosszú fekete hajjal, jellegzetes élesmetszésű arcvonásokkal és tüzes szemekkel. A magyarok a pásztorkodást úgy megszerették és begyakorolták, hogy gyakran a németek szolgálatában is végzik. A legtöbb német falunak a Fertő mellett magyar pásztorai vannak.

Követtk az embereket lakásukba, mely nem volt messze. Mocsaras, ingadozó gyalogút vezetett oda. A Hanság gulyása a tél kivételével, amikor fagy, sohasem találhat szilárd talajt a lába alatt. Kúpalakúan épített

nádkunyhójuk teteje is szalmával és náddal volt fedve. Középen négy összeszegezett, agyaggal bevont deszkán állott a kályha és tűzhely. Az oldala mellé három szalmaágy volt elhelyezve. A párna juhborrel bevont fatuskó volt. Ha az ember éjjel ebben az ágyban megfordul, himbálózik a talaj és remeg az egész kunyhó. Télen át is ilyen lakásban laknak a gulyások. Mégis makkegészségesek. Főtoplálékuk az egész Magyarországon híres gulyáshús: kis darab marhahúsokból áll hagymával és paprikával összekeverve és megsütve. Fődolog benne a paprika (ungarischer Pfeffer). Olyan paprikásnak kell lenni, hogy égesse a száját. Én is ettem egyszer Magyarországon gulyáshúst, amit nekem egy pásztor adott, de sokáig azt éreztem utána, mintha izzó parázs lenne a gyomromban. Ehhez zavaros, langyos mocsárvizet isznak, mert tiszta forrás természetesen nincs a Hanságban. Ha inni akarnak, hasra fekűszenek, vagy leguggolnak és egy nád segítségével a mélyből szívják a vizet. Egy gulyás megmutatta nekem, hogy csinálja. Levág egy nádszálat, kellően megnyesi és egy rőf mélyen a mocsárba dugja. Aztán fölszívja a mélyből a szájával a vizet és kiköpi. Csupa mocskos barna lé volt. Minél többet szívott, annál tisztább lett a következő víz. Végül iható vizet talált, ekkor ismét kihúzta a nádat és begöngyölte a végét egy darabka gyolccsal, ami szűrésre szolgált. Ekkor megpróbálta a nádat a ronggyal ismét a lyukon a vízbe tenni, felszólított, hogy igyam, azzal a megjegyzéssel, hogy a víz most nagyon kellemes. Lehajoltam és ittam a rőfnyi hosszú nádon keresztül a langyos vízből és azt gondoltam hozzá, hogy az éppen olyan, mint a rőfnyi hosszú pezsgős poharak, amelyekből Bécsben a habzó szőlőlevet isszák. Mekkora ellentét ilyen csekély távolságban! Minden ágy előtt láttam egy ilyen nádcövet a földre szúrva. Mindenikben egy csinos kis dugó volt. Reggel, amint felkelnek, mondták az emberek, első dolguk, hogy a földre fekűszenek és húznak egyet a nádból: ez a reggelijük. Nagyon ízlik nekik. Midőn én a nádat vigyázatlanul megfogtam, kértek engem, hogy óvatosan bánjak vele, mert könnyen megzavarhatom a mélyben a vizet . . .

52. l. A Hanság mellékén lakóknak és a pásztoroknak főoglalkozásuk szabad idejükben a nád szárítása és a dúrva gyékényfonás, amit Bécsben „Deken”-nek neveznek. árúk csomagolására és egyéb célokra használják. Velencében és a Schwartzwaldban és másutt a pásztorok a legcsodálatosabb szalmafonatokat csinálják. Ha azt a szalmafonatot ezzel a Deken-nel összehasonlítjuk, mértéket kapunk két vidék művészi ügyességéről, összehasonlítván a hansági pásztor iparát a schwartzwaldi pásztoriparral.

59. l. A pozsony-komáromi síkságon a földművelés legalább is olyan jelentőségű, mint az állattenyésztés. Itt van Magyarország két legnagyobb gabona- és állatellátásító helye Sopron és Moson. Magyarország összes külföldre vitt gabonaneműjét és állatait itt gyűjtik össze és innen küldik a határon keresztül . . .

A Mosony és Pozsony közötti területet Haidboden (fenyér)-nek, hangásföldnek nevezik. A kis és nagy Rába közötti területet „Raabau”-nak hívják. A Haidboden és a Raabau (Rábavidék) között van a Hanság. Tovább utaztam a *Rábavidéken*. Az egész ország hasonlít egy szántófölddel váltakozó dús mezőhöz. Forró napsütés volt . . . Kocsisom, valódi magyar, könnyen dacolhatott a nappal nagykarimájú kalapjával, de én

csupán sapkám ellenzójének csekély árnyékában nagyon szenvedtem. Intézkedéseket láttam a napsütés és a vidék másik ostroma, a szunyogok ellen. A lovak mind fűzfaágakkal vagy más bokrokkal vannak ellenük felfegyverkezve, — egy magányos fa árnyékában táboroztak a pásztorok lovaikkal és juhaikkal, amelyek örültek, hogy fejüket az árnyékba dughatták. Az egyetlen fa árnyékában több ember gyűlt össze különféle fajta állatokkal: libák, kecskék, disznók, marhák együttesen...

62. I. Vasárnap lévén, sok díszesen öltözött emberrel találkoztam. A magyaroknak itt is széles kalapjuk volt, mint Sopronban a horvátoknak, egész ágyás élő- és művirággal, strucc- és pávatoll bóbitával és különféle tarka szalagokkal megrakva. Ezt egyébként másutt nem láttam a magyaroknál, úgy látszik, ez a szokás a horvátokról ragadt rájuk. Némelyiken különösen nagy és szép fekete tollbokrétát láttam. A férfiak itt is, mint Kis-Martonban és Sopronban mellényt viseltek. Egyiken észrevettem, hogy tarka csipke rozettát visel a mellényén. Az asszonyok fejükön sálát, sok csipkét, szalagot viselnek, úgy, hogy rendkívül pompázónak kell az öltözködésüket mondanom.

A mezőkön látott pásztorok öltözködése és viselkedése hasonlít a híres bakonyi disznópásztorokéhoz. Nekik is olyan fekete színű, belevarrt piros virágokkal díszített köpenyük van, mint azoknak, hajuk két merev virágokkal díszített köpenyük van, mint azoknak, hajuk két merev copfba van összecsavarva, mely mint két korbács lóg a fülük előtt. Később a Bakonyi erdőben még jobban megbámultam őket. (Folyt. köv.)

NÉPMŰVELÉS.

Békés vármegye törvényhatósági iskolán kívüli népművelési bizottságának Évkönyve. 1928. Szerkesztette Tantó József Békés vármegye népművelésügyi titkára. Átnézte dr. Daimel Sándor alispán, elnök.

Karácsonyi János alapvető munkája (Békés megye története I—III. 1896) után évtizedek óta alig jelent meg könyv, mely az Alföld központi részén levő megyék egyikének kulturális állapotát tüzetesebben tárgyalja. A Békés vármegye áldozatkészsége révén s Tantó József népművelésügyi titkár szerkesztésében megjelent évkönyv a felnőttek oktatásának szemszögéből nézve ismerteti Békés megye kulturális viszonyait. Az úttörők lelkesége ömlik el Tantó művéen. Aránytalanul sok benne a személyi mozzanat, annak leírása, hogyan, miként, kiknek a buzgó közreműködése, helyi és központi (miniszterialis) hatóságok jóakarató támogatása és szervező munkája révén lett számottevő aránylag rövid idő alatt Békés megye iskolán kívüli népművelése. Kevesebb a könyvben a tényleges leírás, az állapotrajz, viszont sok a ma divatos statisztikai tabella, amely egymagában még a képbeli ábrák útján sem eléggé beszélő szemléltető eszköz.

Megkísérjük az Évkönyvben közölt statisztikai állapotrajzokból, összevetve azokat más rendelkezésre álló adatokkal, következtetéseket vonni arra nézve, hogy Békés megye községeinek kulturális állapota milyen volt régen, hogyan fejlődött s végül milyen irányt vett a meg-

szervezett iskolai és iskolán kívüli népművelés következtében. Régebbi statisztikai adatokból, az 1715-ös és 1720-as adóösszeírásokból tudjuk s a régi leírások is megerősítik, hogy a XVII. század elején, a törökök kikutarodása, német és tatár hadak, rabló szegénylegények pusztítása után Békés megye területe mennyire néptelen, mocsaras, vadvizekkel telített és műveletlen volt. 1720-ban Békés községben csupán 149, Gyulán (és Gyulavárin) 129, Szeghalmon 84, Békéscsabán 58 család él s az egész megye 13 községének (6 lélekkel számítva minden egyes családot) mintegy 7476 lakosa van, Szarvasnak, Orosházának, Mezőhegyesnek, Endrődnek és sok más községnek pedig vagy egyáltalán nincs nyoma, vagy csak mint lakatlan puszták szerepelnek. Az apránként visszaszívargó régi magyar lakósokkal és más magyar, tót és német, sőt oláh településekkel a megyének 1773-ban már 45.000, további 50 év múlva 1827-ben már 130.000 lakosa volt. Amerikai jellegű népszaporodás ez, amelyben egyformán résztvesz úgy a bevándorlók tömege, mint az új népesség friss, a televény föld bő termésével lépést tartó gyors szaporodása. 1827-ben már Békéscsaba 22.000, Békés 15.000, Orosháza és Gyula 10—10.000 lakosságú nagy mezővárosok és falvak. Innét kezdve a megye lakossága tízévenként átlag 10%-kal szaporodik, 1910-ben már 298.000 a lakosok száma s 1920-ban, az 1914—18-iki óriási vérvesztés után is, eléri a 311.000-et. 1827 óta már kevés a betelepülések nyoma, sőt a század vége felé oly nagy a túlszaporodás, hogy Orosháza, Szarvas, Csaba népessége hatalmas rajokat bocsájt ki, új községek, a tanyák egész sora keletkezik. 1920-ban Békés megyének a XVII. század eleji 13 községe helyén 30 községe van, bár nem egy még mindig igen nagy határral rendelkezik.

Ha a békési magyarság dús szaporodását, vándorlási és települési kedvét, beolvadó képességét, más népekkel együtt való szorgos, munkás gazdagodását, kulturális fejlődését a szürke számokból akarjuk kiolvasni, akkor a most ismertett fejlődést össze kell vetni a Békés vármegye községeiről Tantó által közölt mai statisztikai állapotrajzokkal (I. Evkönyv 71—80. l.). Föltűnik mindenekelőtt, hogy a kevert településű helységekben az idegen (tót és német) nemzetiségűek jelentősen elmagyarosodtak, így Csorváson, Békéscsabán, Gyulán, Szarvason és Kondoroson. Különösen meglepő az eredetileg tót többségű Kondoros szinte teljes elmagyarodása. A nagy helységek aránylag jobban megtartották tót nemzetiségüket, így Szarvas és Békéscsaba, de Szarvason már határozottan többségben van a magyar, a megye magyar vérkeringésébe bele nem kapcsolódott, félreeső Tótkomlós azonban túlnyomóan tót jellegű maradt. A német jobban megtartotta nemzetiségét (Mezőberény), reá azonban a városibb jelleg hatott erősen beolvasztólag (Gyula). Leginkább megtartotta nemzetiségét az oláh (Kétegyháza), amelyre a város beolvasztó hatása is csekélyebb (Gyulán). A színmagyar Orosháza a kis-községek egész raját telepítette. Szarvas a maga tótjaival Mezőberényt, Tótkomlóst, Kondorost, Békéscsaba Dobozt és részben Csorvást népesítette be. Jellemző, hogy a német és az oláh nem szívesen települt tovább, hanem ahová letelepítették, ugyanott maradt, míg viszont Orosháza magyarsága egészen a legújabb időkig folytonos mozgásban volt s messze környékét, sőt a szomszéd megyebeli Vásárhely egy részét is betelepítette. Ne gondoljuk tehát, hogy a békési lakosság települési mozgalmában csakis gazdasági okok működtek közre. Így Orosházán a *szűk határ*

a nép nagyobb vándorlására, ha bizonyos mértékig indító okul szolgált is; ez egymagában mégsem adja meg a feleletet az erősebb népmozgalmakra, mert Gyula kishatárú, de vegyesebb nemzetiségű népe jóval inkább egy helyben maradt.*) A másik gazdasági ok, a foglalkozás ilyen vagy olyan volta sem adja meg az egyes népmozgalmakra a kellő feleletet. Igaz ugyan, hogy a kitűnő termőföld egész Békésben túlnyomórészt földművelésre utalja a lakosságot, a földművelés pedig helyhez kötött foglalkozás. Békés nagyközség például óriási határának (60.902 katasztrális hold) s kitűnő földjének köszönheti, hogy magyar lakossága jórészt egy helyben maradt s megtartotta földművelő jellegét (csak $\frac{1}{7}$ -e iparos). Oroszháza lakosságának azonban $\frac{1}{3}$ -a iparos, ami földművelő jellegű városban óriási arány s amit sem az orosházi szűkebb határ, sem az útvonalak szerencsés találkozása nem magyarázhat meg kellőképp. A legfőbb indító ok magában a lélekben van, nem pedig gazdasági jellegű. A magyarság szeret vásárokra járni, ügyes fűró-faragó ezermester s más okok mellett ez okozta, hogy Oroszháza lakóinak jelentékeny része vásárokra járó kézi iparos, míg Békés nagyközségben az eredeti lelki hajlam határozottan elnyomódott. A gazdasági okok inkább csak elősegíthetik vagy hátráltatják a belső lelki okok nagyobb vagy kisebb érvényesülését.

A lelkiség teljes kifejlődésének bizonyos megbénulását Békés megye egyes községeinek kulturális állapotából is kiolvashatjuk. Az analfabéták rendkívül nagy százalékszámát mondhatni egész Békésben erős függvénye a közlekedési viszonyoknak. „Az úttól félreeső tanyavilágot, az erős ősz beálltával a feneketlen sártenger miatt alig-alig lehet megközelíteni késő tavaszig”. (Évkönyv 66. l.) Ennek következtében az analfabéták száma azokon a helyeken a legnagyobb, ahol a lakosság jó része nem a belterületen lakik, hanem a tanyákon. Így a nagy külterületű Endrődön (15%), Békéssámsonban (16%), Csorváson (17%), Nagyszénáson (13%), Szentetornyan (17%), Pusztaföldvárt (15%) rendkívül nagy százalékot mutat. Látnuk, hogy több az analfabéták százalékszámát azokon a helyeken, amelyek a fő vasútvonalaktól jobban félreesnek (Füzeggyarmat 14%, Szeghalom 14%, Vésztő 14%, Gyula 16%). Ez a körülmény még az olyan helyeken is észrevehető, ahol a külterület aránylag nem oly nagy, így Békés községben 12%, míg a fő vasútvonalon lévő Oroszházán és Gyomán 10%, Mezőberényben 10%, Békéscsabán 8% az analfabéták százalékszámát. Hogy azonban a gazdasági okok nem abszolút jellegűek, hanem csupán függvényei az alapvető lelki habitusnak, az abból látható, hogy a lakosság tünnyább gondolkodásán s kevesebb mozgási, cselekvési készségén sem a belterületen lakás, sem a kitűnő közlekedési útvonal nem sokat segít: a túlnyomórészt oláh lakosságú Kétegyháza az analfabéták száma 42%-ra emelkedik. A gazdasági okok mellett a letelepült nép lelkiségének milyensége is hozzájárult tehát ahhoz, hogy a békési nép fejlettebb kulturájú vagy pedig kulturális tekintetben visszamaradt. Fejlettebb kultúra alatt természetesen nem csupán az iskolázott tudás, az írni-olvasás stb. értendő, hanem az ember egész lelki-

*) Gyulát annyiban lehet kisebb határúnak tekinteni, mert határában (32.946 kat. hold) aránylag sok a nép sűrű letelepedését gátló nagybirtok. Vegyes lakosságú népéből csakis a magyar rész települt tovább, Csorvást telepítette.

világa: értelmesebb volta, cselekvésre való nagyobb készsége, családi és társadalmi életének gazdagsága.

Mindezek ismeretében vegyük most szemügyre a békésmegyei iskolánkívüli népművelés eredményeit. (Évkönyv 83—190. l.) Békésben a népnevelők buzgalma az iskolánkívüli népművelést, a felnőttek oktatását a mult szerény eredményeinek nyomán továbbhaladva, a nagy arányok felé fejlesztette. 1921-től 1928-ig a népies ismeretterjesztő előadásokat hallgatók száma 34-szeresre, az elemi ismeretterjesztő tanfolyamokon résztvevőké 26-szorosra, az analfabéta tanfolyamban résztvevőké 9-szeresre emelkedett. Nagy gond fordítottak az ifjúsági és levente egyesületi élet fejlesztésére (Évkönyv 180—183. l.). Orosházán, Nagyszénás-úpusztán, Békés-bélmegyeren, Gyula-gyürkehelyén új *nép-házak* épülnek, nagy előadóteremmel, színpaddal, vetítógéppel népművelési és zeneelőadások számára; helyet találnak ott a könyvtárszoba, műzeumi terem, házi gyógyszerár s külön helyiségek vannak ugyanott a szövetségek, gazdakörök, ifjúsági és levente egyesületek számára. A közművelődési és társadalmi egyesületek az iskolánkívüli népművelés hivatalos közegeivel: a Népművelési Bizottsággal és titkárral közösen vesznek részt a népnevelés munkájában. A vallás- és közoktatásügyi s a földművelésügyi minisztérium viszont a Népművelési Bizottsággal s a Békésvármegyei Közművelődési Egyesülettel karöltve fejleszti a nép- és közkönyvtárakat. A kultuszminisztérium országszerte megszervezi a népművelési előadóképző tanfolyamokat s a szegedi, kiskúnfélegyházai, győri, sárospataki, kalocsai előadóképző tanfolyamokon a békési népnevelők szép számmal vettek részt.

Békésben — épenúgy, mint máshol is — a népnevelés szépen fejlődő ügye csakis akkor válhat valóra, akkor mehet át általános kulturált-ságba, ha a népnevelők buzgalmához még egy tényező járul: a nép lelki világának pontos és tüzetes ismerete. Egyetlen népfajt, de egyetlen társadalmi közületet sem lehet teljesen kulturálttá tenni, ha nem ismerjük annak speciális lelki világát. A magyarság oktatásának teljesen a magyar nép és a nemzetiségek ismeretén kell alapulnia. Nem csupán azt kell a népneveléssel foglalkozónak tudnia, hogy az egyik népfaj tanulékonyabb, a kulturára fogékonyabb, mint a másik, hanem azt is, hogy a mezőberényi, csabai, kétegyházi vegyes népségű és eredetű társadalom milyen jelleget tüntet fel, milyen az orosházi evangélikus és katolikus, az endrődi katolikus, a békési és gyomai református magyarság, milyen a mezőberényi katolikus német és evangélikus tót, milyen a *városi*, *falusi*, a *tanyai* népség, milyen a földművelő, az iparos, a kereskedő, a szegény és -a gazdag, a kismember és a hivatalt viselő, a férfi és az asszony, a fiatal, a középkorú és öreg és így tovább. Hogy mindezek alapos ismerete nélkül a népnevelők buzgalmának bármily nagy eredményei csakis efemer értékek lehetnek — nem állandósulhatnak, nem mehetnek a gyökerekig, a lelki élet igazi mélyébe, — azt a rendelkezésünkre álló statisztikai táblázatokból szintén kiolvashatjuk. Azt tapasztaljuk, hogy a népművelési előadások közül legkedveltebbek a népies ismeretterjesztő előadások és az elemi ismeretterjesztő tanfolyamok voltak, az analfabéta tanfolyamok jóval kevésbé. Ennek magyarázatul a gazdasági okok, „a lakosság tanyaszerű elaprózódása, szétszóródása“, sőt a magyarázatul

odavetett lelki ok „a nép bizalmatlansága“ egymagukban nem elégségesek. Az igazi, legmélyebben fekvő ok, a békési népesség túlnyomó nagy részének, a békési magyarságnak speciális lelki berendezettség. A primitivitás bizonyos fokán a nép (akárcsak a gyermek), így a magyar nép is előszeretettel érez a konkrét képek iránt, a tisztább absztrakcióktól pedig húzódozik. Ami azonban a magyarságot elválasztja egyes más hazai népektől, — így különösen a tunyább gondolkodású oláhtól, a lassúbb gondolkodású, de tüzetesen pontos némettől, sőt még a szintén élénk képzelemű, de kisebb, zártabb körben mozgó tóttól is — az élénk, gyors, de egyben rendkívül értelmes, higgadt felfogása. Ha a magyarság tulajdonságaival nem számolunk, minden népnevelői munka statisztikailag bármily szépen festő, de csakis pillanatnyi eredményeket tüntethet fel. Mivel a magyar élénk, gyorsfelfogású, de egyben józan, higgadt értelmű is, a valóságtól soha el nem szakad, éppen ezért jobban vonzódik a gazdasági ismeretek, a kézzel is megfogható és megtapintható realitások felé, s ezért kedveli a történelmi és irodalmi plasztikus képeket, a vetítógépes előadásokat, a földrajzi utazásokat és a mozgófénykép felvételeket. Ha tehát a magyart már gyermekkorában nem tanítjuk meg — és pedig újra csak a konkrét képek hathatósabb segítségével — alaposabban az írás-olvasásra, nagyon könnyen felejt, mert a realitások iránti erős hajlama a nagynehezen megszerzett absztrakciókat, így az írást-olvasást is, igen könnyen elnyomja. A magyarság kulturális nevelésében rendkívül fontos a rövid iskoláztatást kiegészítő felnőtt oktatás, amely a már kevésbé hajlékony elmének s a magyarság hajlamainak egyformán megfelelően, aránytalanul inkább a konkrét képeken kell, hogy felépüljön, nem pedig absztrakt fogalmakon. Hogy a magyar népművelés irányának tényleg ilyennek kell lennie, azt maguk a tények bizonyítják. Nézzük csak mennyire érdeklődik a némelyek szerint állítólag maradi, konzervatív szokásaiba látszólag mintegy beléfult, tanyai, falusi vagy városi magyar a népies és általános ismeretterjesztő előadások iránt, ahol legnagyobb részben reális: erkölcsi, irodalmi, történelmi, földrajzi, gazdasági, állampolgári, természeti, egészségügyi ismereteket, gyakorlati számolást, mérést stb. tanítanak, ahol vetítógépes, mozi, műkedvelői és hazafias előadásokkal próbálják a kulturális érdeklődést a lélekben felkelteni. (V. ö. Évkönyv 104—135., 140—151. l.) A néplélek és a népi társadalom ismerete mellett s megfelelő módszerek útján a gondolkodásában, cselekvésében kevésbé friss, de alapérzelmeiben jóindulatú kétegyházai vagy gyulai oláhság is megmenthető és felemelhető a kultúra és pedig elsősorban a magyar kultúra számára (l. a kétegyházai elemi ismeretterjesztő és analfabéta tanfolyami eredményeket: Évkönyv. 138, 142, 151. l.).

Az iskolán kívüli népművelés eddig is helyes utakon járt, amikor a konkrét ismeretek megfelelő kiszélesítésére helyezte a súlyt és ezt a békési szép eredmények méltán bizonyítják. Az eddig járt utakat azonban ki kell építeni s a lelkiség ismeretének követelményét tudatossá kell tenni. A népi társadalmak, a néplélek pontos és tüzetes ismerete, minden erre vonatkozó ismeret és kutatás előmozdítása Tantó József és lelkes társainak s minden néplélekkel tudományosan foglalkozónak jövőbeli feladata!

Bibó István.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Magyar Népművészet. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tára megbízásából és anyagi támogatásával kiadja a Kir. Magy. Egyetemi Nyomda, Bpest, (1928. XXIII. 240. l. Megjelent franciául is).

Azt hinné az ember, hogy az a nagy érdeklődés, amely a magyar népművészet jelenségei iránt egy félszázad óta megnyilvánul, már régen előteremtette e valóban a legszélesebb közönség figyelmét megkapó tárgykör alapvető kézikönyvét. Hogy népművészeti irodalmunk gazdag, ahhoz szó sem fér, hiszen e tárgy nemcsak a néprajzi tudományt érdekli, hanem — mintegy félszázad óta — az iparművészeti oktatást és termelést s ezen keresztül a művészetek iránt érdeklődők szélesebb rétegeit is. A magyar népművészet egész területén széttekintő könyvünk azonban mostanáig nem volt. Malonyay érdemes vállalkozása lehetett volna ilyen, — legalább képanyagát nézve, — ha nem marad befejezetlenül. — Kétségtelen, hogy múzeumainkban, kiadványokban, rajzban és fényképben a magyar néprajz egy tárgycsoportja sincs olyan gazdagon fölgyűjtve, mint népművészetünké. E hatalmas anyag rendszeres összefoglalásának tehát itt az ideje. Ha e most megjelent könyvben legalább annyi hely jutott volna szövegre, mint ábrázolásra, ez összefoglalást is meg lehetett volna csinálni. Azonban a könyvnek első célja más volt — (ezért jelent meg első sorban franciául), s így másról is kellett beszélni benne, még e szűk helyen is, mint magáról az anyagról. Meg kellett mutatni, hogy e hagyományos értékek megbecsülése nálunk közel száz éves s hogy a rendszeres kutatás és publikálás, múzeumszervezés is a múlt század 70-es évéig megy vissza s hogy e tekintetben is nyomában voltunk a művelt Nyugatnak. De azt is bizonyítják a bevezetés fejezetei, hogy a magyar népművészettel való foglalkozás már nem műtyürekzés, hogy túl van romantikus korszakán, rendszerező munkája közel van a befejezéshez, s most már a jelenségek magyarázata a feladat. E feladat körvonalai bontakoznak ki a könyvben, mely a következő fejezetekre oszlik:

1. A könyv célja. 2. A tárgy terjedelme. 3. Az érdeklődés, kutatás multja. Az irodalom jellemzése. 4. A hagyományörző társadalmi rétegek. 5. A magyar népművészet tájszólásai és összetevői. 6. Mai állapota. 7. Áttekintése (anyag szerint). E bevezető részt Viski Károly írta. Ezt követi: A képek jegyzéke, magyarázata, amelyet Bátky Zsigmond és Györffy István írt. Mindhárman a néprajzi múzeum tudományos tisztviselőkarának tagjai, a magyar népművészet régi kutatói. A szöveg után 240 oldalnyi képanyag következik, melynek kb. harmadrésze színes. Részben ugyan ismerős ábrák, de mind válogatottan jellemző; persze bőségesen van benne új anyag is; különös gonddal figyelték a szerkesztők arra is, hogy az Alföld méltóképpen legyen képviselve, annál inkább, mert e nagy magyar földdarab e tekintetben sokkal kevesebb figyelemben részesült eddig, mint a magyar nyelvterület szélsőbb részei. Pedig az Alföldnek nemcsak szücs- és szűrszabó-ornamentikája érdemel díszhelyet minden magyar népművészeti könyvben, de bőr- és szíjmmunkája, keramikája is mindenekelőtt sajátjának mondható; még a fafaragásban is találkozunk remek darabokkal, ha ebben nem is versenyezhet az alföldi magyarság a székelységgel vagy a dunántúli pásztorokkal. A könyv ki-

állítás is méltó a belső tartalomhoz, s hisszük, hogy a külföldiek kezébe kerülve, a magyar értékek megbecsülésének öregbítéséhez minden elismerésre méltó súlya szerint fog hozzájárulni. Ugy értesülünk, hogy első bemutatkozása, az 1928. október elején Prágában lezajlott nemzetközi népművészeti kongresszuson, hiánytalan sikert aratott. Máltán. R. V.

Birmingham, George A.: A Wayfarer in Hungary. — London, Methuen and Co Ltd. 8°, 210 l. + 16 kép.

Birmingham Magyarországi Utazása nagy nyeresége a magyarságnak és méltán illeszkedik a népünket és földünket tárgyaló angol nyelvű művek közé. A mű fontos, házagpótló szerepre hivatott: a háború utáni Magyarország politikai, néprajzi, kulturális, gazdasági vonatkozású megvilágítása, annak a nemzetnek a nyelvén, amelytől ezidőszereint talán legtöbbet vár a tragikus sorsú trianoni Magyarország. Nem propaganda-munka, nem is úti-kalauz. Ezek gyakran kétes értékét hangsúlyozza is a szerző. De mélyenlátó — ha az elmélyedés nem egyszer szélsőyes felszínes megjegyzéssé, odavetettséggé fajul is, a magyarságot nagyra becsülő, komoly munka.

Birmingham két évet töltött Magyarországon. A budapesti angol-követség és a magyarországi anglikán egyház lelkesze volt ez idő alatt. Rokonszenvvel, kíváncsian jött hozzánk. Amit Magyarországról mond, mind személyes tapasztalata. Soha senkit meg nem kért információ adására, bár a magyarok, mondja, lelkiismeretbeli kötelességüknek tartják a propagandát és mint Irországból (szerzőnk ír ember), itt is bőségesen vannak emberek, akik mindazt elmondják, amit — szerintük — az idegennek országukról tudnia kell.

Meg akarta ismerni Magyarországot, aminthogy minden ír ember is kíváncsi ránk. Hisz a „The Resurrection of Hungary“ (Magyarország feltámadása) röpirat indította meg a Sinn-Féin mozgalmat. Az is izgatta képzeletét, hogy a magyarság-faj tekintetében Európa minden más néptől elüt.

Csak kevés könyv szól — mondja — a háború utáni Magyarországról, ezek is propaganda-ízüek. Könyve szeszélyes, maga is elismeri, éppen úgy, mint saját érzései: egyik nap magyar-barát, a másik nap magyar-ellenes. Jérôme és Jean Tharaud: Quand Israël est Roi c. könyvét olvasta a legszívesebben a mostani Magyarországról, idéz is bőven belőle.

Könyve 19 fejezetre oszlik. Az első a Bécsig, Pozsonyig való eljutásáról szól. Nyomatékosan hangsúlyozza, hogy Nyugateurópa számára itt kezdődik a Balkán, mi vagyunk keletfelé a végső európai állomás. De viszont Konstantinápoly és a Balkán felől jöve, azt látja az utazó, hogy ez már Európa, a civilizáció. Jó lélekkel ajánlja mindenkinek, hogy ha jól akarja érezni magát Magyarországon, ha meg akarja szeretni a magyarokat, előbb menjen le Londonból, Párisból Konstantinápolyba, a Balkánra s úgy jöjjön el hozzánk.

A következő három fejezetben a Bécs—budapesti hajóutat ismereti. Pozsony, Komárom, Esztergom, Visegráddal kapcsolatban felejtetlenül szép sorokban emlékezik a ragyogó magyar multról, csodálatosan szép szavakat talál a magyar hűség, lovagiasság, becsületesség jellemzésére. A trianoni határok ideiglenes voltát fejtegeti a Pozsony feletti Millenniumi Emlék romjai meglátásakor, Komáromnál a magyar szabadságharcról emlékezik, Jókait említi, Esztergomnál Szent István-

nak, Visegrádnál Szent Lászlónak, Mátyás királyunknak szentel szép sorokat.

Nyolc fejezet Budapesté. A Duna két partján fekvő épületek, paloták szépsége bilincseli le figyelmét. Arról is beszél, mennyire szeretnek a magyarok ünnepelni (a Petőfi-ünnepségek juttatják eszébe). A magyar borokról, szeretné, ha nagyobb mértékben jelennének meg ezek az angol piacon. A cigányzenéről szólva, bosszankodó hangon említi jajongását, zajosságát. A borraivaló-rendszernek is esküdt ellensége. Beszél a magyarországi zsidó-kérdésről is. A Margitszigetet, Budapest hóforrásait, Magyarország drágaköveinek mondja.

Angliában — mondja — azt tartják, hogy a magyar igen szép külsejű nép. Ez nem igaz. A parasztság és a városokban élő alsóbb néposztály telt, négyszögletes arcú, magas, kiálló arcsontozatú. A legtöbb arc mongol-típusú. A magyar arisztokrácia ellenben, nagy részben, kimondott szépség. Jó természetű, szép alakú, nyílt, bátor arcúak.

Egy-egy fejezetet szentel Széchenyi Istvánnak (A Patriot) és Tisza Istvánnak (A hungarian Gentleman). Prózaí költemény mind a kettő. E két gyönyörű emlékezésért szívesen megfedekezünk a szerző irónikus, néhol egyenesen bántó, vállveregető megjegyzéseiről.

A magyarság háborús és háború utáni tragédiájával a Tisza Istvánról szóló részben ismerteti meg olvasóit, jelenlegi helyzetével a megszállt területek (The lost provinces) és a „Jövő“ c. fejezetben. Az Alföld és a környező hegyes vidék egymásrautaltságát ismerteti. Az Alföld búzát és állatot adott a Felvidék fájáért, szenéért, a határmegállapító és rendező bizottságok minden mesterkedése sem tudja ezt az összhangot helyreállítani. Érzelmi, politikai, gazdasági kapcsolatai vannak a hegyektől övezett Magyarországnak. — A menekült egyetemek sorsáról emlékezik meg, a megszállt területekről jövő diákok nehéz sorsáról. Angol nyelvi lektorként működött a budapesti egyetemen, itt is, de máshol is, ahol egyetemi hallgatókkal találkozott, meglepte bámulatos szorgalmuk és érdeklődésük, tudásvágyuk.

Egy-egy fejezet szól a ruházatról és a Nagy-Alföldről. Magyar népi hímzések, kézimunkák Londonban is kaphatók, de silányabb minőségűek, mint az itthon eladásra kerülő árúk. Az újabb hímzéseket össze sem lehet hasonlítani a régi magyar népies hímzésekkel. Lehet, hogy az árú iránt megnyilatkozó fokozott kereslet, meg a nyerési vágy, az üzleti szellem dűrvitotta el a nép ízlését. Az is lehet, hogy a divat elkozmopolitászódása tünteti el a kimondottan szép munka iránti szeretetet az egyszerű nép között. Bármilyen legyen is az oka, az új munkák színe gyakran rikító, a rajzok lélek nélküliek.

Részletesen leírja a magyar váll-, fejkendőt, a sálát. A sál selyemből készül és sok mindenféle szín van beleszőve anyagába. Különösen a sarka és széle erősen színes.

Ha majd a népi öltözetet felváltja a nyugateurópai ruházatkodás, a magyar vidéki élet festői szépségéből is el fog tűnni egy jó rész. A magyar paraszt szívesen viseli népies, nemzeti ruháit, nem mutogatásból, hanem azért, mert lelkéhez van növe, szereti.

Majd leírja a mezőkövesdi ruházatot.

Az egész országban nem viselnek egyforma ruházatot, egyöntetű magyar ruházatról beszélni sem lehet. Nemcsak az erdélyi különbözik az

alfölditől, hanem a Nagy-Alföld lakosságának ruhái is, egymás között. A suba és a szűr leírását egy meg nem nevezett magyar író után adja.

A Nagy-Alföldet a következőképen mutatja be: bájos legendát mond el a délibábról. Azután a földről beszél, amely az éltető lelke itt mindennek. Itt minden a föld felé hajlik: a búza kalásza, ha megéri, a legelő állat feje, a földet művelő ember arca. A földből jön a táplálék, az ital, az élet, az öröm, azért fordul feléje minden. A magyar parasztot a Tharandok munkája alapján jellemzi. Említi a pusztai társadalom hármastagozódását: a csikóst, gulyást, juhászt. Ezek a vándorló pásztorkodó emberek régebben egyik helyről a másikra húzódtak, friss legelőt keresve és magukkal vitték a cserényt (movable huts), amit mindig úgy ütöttek fel, hogy kelet felé nézzen. A juhászoknak szintén volt ilyen hordozható karamjuk. Ezek nagy fehér kutyákat is tartottak, hogy elriasszák a farkasokat.

De mindez az élet már szünőfélben van, vagy már el is tűnt. Az eke már birtokába vette a legelőt. A szántó-vető már itt az úr, nem a vágató csikós, vagy az álmódzó juhász. A cserény is ritkaság már. A nép nagy falvakban lakik, sokkal nagyobbakban, mint amilyenek az angol falvak. Az uccák szélesek. A falu közepén a templom; a házak mind alacsonyok és végükkel fordulnak az uccának, — különös szokás — ez bizonyos vákság-jelleget kölcsönöz az uccának. Nem nyílik ablak az uccára, nem látni arcot kitekingetni. Mintha valami keleti vonás nyilatkozna meg ebben, a család tulajdonának a csak a maga számára való biztosításában.

A Tisza-melléki mocsarakat lecsapolták és a halászházak, akik itt tettek a legjobb fogásokat, eltűntek. Minden megváltozott, csak maga a Nagy-Alföld nem. A házatáblák közt, a puszta fölött, mindenütt végtelen csend honol. Mérföldekre ellátni, sehol semmi zavaró jelenség, se domb, se erdő sehol. Csak itt-ott szomorkodik egy-egy gémeskút.

A Nagy-Alföld nyugodt, higgadt parasztja volt mégis az, aki megtörte a bolsevizmus hatalmát. Nem adott élelmet Budapestnek, hiába küldte le a szovjet rendcsinálásra Szamuelyt.

A Nagy-Alföld után még a Dunántúlra visz el bennünket a szerző. Panonhalmát festi le meleg színekkel, s a Balatonra, a balatoni fürdőkre hívja fel olvasói figyelmét.

Azután a főkérdés következik: mi lesz e szerencsétlen, szép ország jövője? Idézzük csak a szerzőt: A felelet sokkal inkább Magyarországtól magától függ, mint bármelyik ellenséges szomszédjától, mint a nyugati hatalmak szépen kicirkalmazott politikai állásfoglalásától. Ha Magyarország megtudja őrizni nemzeti érzését, ha lelkiülete törhetetlen marad, kétségtelen, hogy helyzete hamarosan tűrhető lesz. Előbb-utóbb eljön Magyarország számára az idő. Balkáni állapotokat teremtettek a békeszerződés Európa keletén, ne csodálkozzunk, ha a balkánszerű megmozdulások szakítják majd meg a békés állapotokat. Háború lesz-e ez, egy-két forradalom, a bolsevizmusnak a hullámszerűsége a Keleten, a Balkánon, akármelyik meghozhatja Magyarországra számára az időt. Akkor pedig a jövő csak tőle függ, vezetőinek, kormányférfiainak talentumán és mindenek felett: a saját lelkiületén.

Még egyszer: Birmingham könyve megértő, elfogulatlan, — szeszélyes kihangzásai ellenére is — értékes munka. Megvilágítja a magyarság

hibáit, jól látja tévedéseinket. De rokonszenves a hangja és kiemelkedik a többi hasonló tárgyú külföldi mű közül. Sir Robert Donald *The Tragedy of Trianon* c. könyvével kiegészítve, a Wayfarert bizalommal adhatjuk minden magyarbarát angol vendégünk, ismerősünk kezébe.

Szöke Mihály.

KÉRDÉSEK.

1. Hiba-e a hivatalos nyelvben a szenvedő alak? Nem volna-e jobb helyette a cselekvő igés szerkezet?

2. Van-e az alföldi nép házában bizonyos ládafajta, amelynek *szék-rény*, *szökrény* vagy *szuszék*, *szuszik*, *szuszek* a neve. Szíves választ kérünk arra nézve, hogy hol ismernek ilyen ládát, mi a neve, milyen célra használják és milyen az anyaga, alakja és díszítése. Szívesen vennék esetleg egy kis rajz vagy fénykép mellékelését.

3. Ismeri-e valahol az alföldi nép az *ors* tájszót? Ha igen, mi a jelentése? Kérünk 1–2 mondatot, amelyben használni szokták.

FELELETEK.

Felelet az 1. kérdésre. A szenvedő alak a rokon nyelvektől való elválás után fejlődött ki a magyar nyelvben a cselekvő tárgyas igeragozásból. Régen a tárgynak nem volt ragja (ma is még: *fa-vágó*, *fa-vágni*, *kalap-levéve*). Tehát ha azt akarták mondani, hogy „a fát eltörik” vagy „a fát eltörék”, így mondták *ragtalan tárggyal*: „a *fa* eltörik”, „a *fa* eltörék”. Azt, hogy *hallják*: audiunt id., regen úgy mondták, hogy: *hallik*, azt, hogy *hallák*: audiebant id., így: *hallék*. Tehát ha *ragtalan tárggyal* azt akarták mondani régen, hogy: „a *zajt* hallják”, „a *zajt* hallák”, így kellett mondani: „a *zaj* hallik”, „a *zaj* hallék”. Mikor aztán a *ragtalan tárgy* mellett kifejlődött a *-t* ragos tárgy („a *fát* eltörik”, „a *fát* eltörék”), az ilyen mondatokban, mint „a *fa* eltörik”, „a *fa* eltörék”, a *fa* alanynak, az *eltörik* visszaható vgy szenvedő állítmánynak tetszett. A visszaható igékről az *-ik* rag mint egyes harmadik személyrag áttért a tárgyatlan cselekvő igékre is; a régi *aluszon*, *észén* v. *ész* helyébe ez került: *aluszik*, *észik* (az *ész* ma is tárgyas: „ész a fene”). A régi kódexekben ilyeneket olvasunk: „az imádságot *elvégezik*” (cselekvő) és „az imádság *elvégezik*” (visszaható). Azt, hogy „a munkát más által végeztetik”, *ragtalan tárggyal* így mondták: „a munka más által végeztetik” — íme ez a példa mutatja, hogy lett a szenvedő *-tatik*, *-tetik* a művelető *-tet* képzőből és az *-ik* a többes harmadik személyragból.

A *-tatik*, *-tetik* tehát nem finnugor, nem is ugor, de nem is idegen, hanem tősgyökeres magyar származású.

Hogy vele élni szabad-e, nem-e: az nem nyelvhelyesség kérdése, hanem stílus kérdése — műfaja válogatja.

Mindezeket a közel jövőben bővebben fogom kifejteni.

Mások szerint ugyanis a *-tatik*, *-tetik* valamikor *-tatvik*, *-tetvik* volt. Ebben a *v* finnugor eredetű visszaható képző lett volna, de már eltűnt a *t* után; az *-ik* pedig azonos volna egy „maga” jelentésű *vogul ták* szóval.

Mészöly Geedon.

A Szegedi Alföldkutató Bizottság Néprajzi, Társadalomrajzi és Nyelvészeti Szakosztályainak Közleményei.

A Szegedi Alföldkutató Bizottságot 1928 elején a szegedi Ferenc József-Tudományegyetem tanárai alakították meg. A bizottság díszelnöki tisztét gr. *Klebelsberg Kunó* vallás- és közoktatásügyi miniszter, elnöki tisztét Dr. *Somogyi Szilveszter*, Szeged sz. kir. város polgármestere voltak szívesek vállalni. A Bizottság ügyvezető elnöke Dr. *Kogutowicz Károly* egyetemi nyilv. r. tanár. A bizottság az Alföld rendszeres tudományos feltárását tűzte ki feladatául az egyes tudományágak képviselőinek tervszerű együttműködése alapján. E cél érdekében a Bizottság a maga körében több szakosztályt alakított, amelyek közül a Néprajzi és Társadalomrajzi, valamint a Nyelvészeti és Irodalmi szakosztályok május 4-én alakultak meg. E két szakosztály vállalta mindazon kérdések tudományos kutatását, amelyek az Alföld vidéki és városi különféle osztályaira, népi, társadalmi és jogi szokásaira, népi és nemzeti jellemére s az itt élő népek nyelvére és irodalmára vonatkoznak. Az alakuló ülés a Néprajzi és Társadalomrajzi szakosztály vezetőjéül Dr. *Bibó István* min. tanácsos, egyetemi könyvtárigazgatót, a Nyelvészeti és Irodalmi szakosztály vezetőjéül pedig Dr. *Horger Antal* egyetemi nyilv. r. tanárt választotta s kimondotta, hogy fennálló részletezett céljai elérésére szükségesnek tartja e két szakosztály együttműködését és *Népünk és Nyelvünk* címen egy tudományos, de egyben közérdekű folyóirat megindítását, amelynek szerkesztésével (Dr. *Horger Antal* és Dr. *Cs. Sebestyén Károly* közreműködésével) Dr. *Bibó István*-t bízta meg, s megkérte őt egyúttal a két szakosztály adminisztratív teendőinek ellátására is.

E határozatok foganatosítása céljából mindenekelőtt ki kellett építeni az egész Alföld területét behálózó tagsági szervezetet. (Tagjaink névsorát a boríték 3. oldalán közöljük.) Mivel a tudományos rendszerező munka elengedhetetlen előfeltétele a megfigyelő és adatgyűjtő munka, ki kellett építenünk megfigyelő és adatgyűjtő hálózatunkat a kisebb települések, tehát az Alföldet annyira jellemző tanyák világára is. Ennek a feladatnak a megvalósítása érdekében elsősorban a néprajzi és polgári, valamint a középiskolák tanszemélyzetét igyekeztünk munkánkba bevonni. Eddig 44 iskola tantestülete jelentette be csatlakozását. (Az iskolák névsorát a boríték 4. oldalán közöljük.)

Ezen előkészítő munkálatok után útnak indítjuk folyóiratunkat és ez alkalommal is kérjük mindenkinek, aki munkánk iránt érdeklődik, anyagi és szellemi támogatását.

Egyúttal azzal a kérelemmel fordulunk adatgyűjtőinkhez, hogy a jelen füzet *Alföldi Magyar Tájszótár* című cikkében, valamint a következő füzetekben megjelenő hasonló tárgyú adatgyűjtési tájékoztatókban foglalt útmutatásokat vegyék lehetőleg figyelembe. Elsősorban azokra a kérdésekre adjanak kimerítő és pontos választ, melyeket a *Kérdések* rovatában intéztünk mindenkinek, aki az Alföldkutató ügye iránt érdeklődik. Akiknek e tekintetben bárminemű felvilágosításra van szükségük, forduljanak a folyóirat szerkesztőjéhez.

A szakosztályok vezetői.

Az ismeretlen magyar parasztról.

I.

Hét-nyolc évvel ezelőtt történt, mikor a politikai kényszerűség divatba hozta a megmaradt hazában a magyar parasztot és Halbör Förgeteg János rangemelésben részesült a sajtóban is. A tárcáfigurából vezércikk-téma lett és a juhbőrből való ködmönt tógával takarta be korunk publicisztikája. Természetesen a tóga tulipánokkal volt körülteremtettéve, hogy a Jánosok nagyobb bizodalommal igazítsák bele magukat.

A Jánosok azonban, akiknek ösztönös védekezése a bizalmatlanság, mint nyúlnak a futás, nem igen kaptak az újmódi után. Először, mert nem foglalkoznak ujságolvasással, másodszor, mert csak magyarul tudnak, s így ha ujság kerül is a kezükbe, vezércikkíróink nyelve idegen idióma nekik. Mikor először kezdték emlegetni, hogy a paraszt a *nemzetföntartó* elem, valamelyik tanyai gazdakörben majdnem mártírrá bicskázták az igehirdető városi kortest. Deres fejű öreg magyarok úgy értették, mintha azzal vádolná őket az úrféle *gyűttmönt*, hogy ők *tartják föl a nemzetet* a haladásban.

Nem költött történetet kenek rá a Jánosok egyikére, megmondom a nevét is, utána járhat, aki nem hiszi.

Börösök Pálnak hívják, Nagyszéksóson van szép cserepes tanyája, negyven-ötven hold földje, azzal járó tekintélye. De tekintély volt addig is, még így föl nem gazdult. Úr, paraszt mindig megbecsülte a nyílt eszű, tisztességtudó, külsejében Deák Ferencet formázó embert. Tanyai esküdtnek is megtették s a háború előtt való ráérős világban az akkori polgármester, Lázár György esztendőnként háromszor-négyszer kivasárnapolt hozzá egy pohár borra, meg egy kis józan magyar világnézetre.

A háború után, a kiscgazda-világban, mikor olyan sokat szaladoztak az urak a tanyára és testvéresedtek a kint való nemzettel, egyszer a Pali bácsi tanyáját egy valódi miniszter szállta meg pesti és szegedi kíséretével. Lehettek vagy harmincan és sok szép fölkö-

szöntőt mondtak a hazára is, meg egymásra is. Pali bácsit egy pesti fiatal köszöntötte fel, abban az időben elég ismert nevű újságíró ügyvéd, ha azóta igen elment is nevével az idők hajója. Nemesak mint házigazda köszöntődött fel az öreg nagyszéksósi esküdt, hanem mint a magyar szellem reprezentánsa is s főkép mint a keresztény eszmének homokon sarjadt turáni bajnoka. A beszéd szép volt, mint olyan, mingyárt ki lehetett volna nyomtatni vezércikknek, de Pali bácsi némely részben zokon vette. Ezt rögtön meg is mondta őszintén, mikor a pesti fiatal odament hozzá koccintani.

— Szervusz, bátyám!

— Szervusz, kéröm szépen, — adta vissza a tisztességet Pali bácsi nagyszéksósi óvatossággal. — A méltóságos úr is valami miniszteri ragadvány?

— Nem, bátyám, én csak testvér vagyok, — rázta meg a pesti fehér kéz a tanyai napégett kezét.

— No testvér, kéröm szépen, — feddette meg Nagyszéksós Budapestet szelid szigorral, — akkor máskor ne sértögesse a szögény embört.

— Én, bátyám? — csodálkozott el a másik. — Hát nem a szegény embert aposztrofáltam éppen most dicsőítő szavakkal?

— Azt nem tudom, kéröm szépen, mert nem nagyon értöttem. De amit mögértöttem, azzal jobb lőtt volna nem tréfálni. Mert homok, az van itten, hála istennek, mög sarjú is, körösztenynek is köröszteny vagyok, azok vagyunk így mindnyájan, de a bajnokságbul én mán kiöregödtem, nézze; osztán annyira mög fiatalkoromba se vótam, hogy neköm túrnom köllött volna.

II.

Asattam odakint Nagyszéksóson, kint is éjszakáztam s lefekvésig Pali bácsival felejtkeztem új bor mellett. Egy darabig ő okosított engem a szegényemberes tudományokban, aztán én magyarázgattam neki a Hampel régészeti tábláin, hogy mi mindent lehet előszedni a föld alól.

Megnézett Pali bácsi mindent, amit mutattam neki, de meg is mosolygott minden magyarázatot. Utóljára aztán megsokaltam a nagy jókedvet, meg is mondtam neki.

— Mért nevet maga engem ki, Pali bácsi? Hát nem hiszi, amit mondok?

Ijedten kapott a szavamba.

— Isten őrizz, hogý az igazgató urat nevetném ki! Csak még beszélt, egyre az öregapámra gondoltam, oszt azon nevettem. Hogy mit szólnak majd akkor, ha azt kitalálják ásní.

— Hát mit szólnánk? Betakarjuk újra. Nem kell nekünk az olyan halott, aki mellett semmi sincs.

— De ű mellette van ám, — kacsintott Pali bácsi. — Nagy törvényű embör volt, szegény: Minden fogát magával vitte a sírba.

— Olyan fiatalon halt meg?

— Dehogy. Hetvennyolc esztendőös korában.

— Akkor a fogai lehettek nagyon jók.

— Ötven éves korára mind kihullott.

— No.' Mégis a sírba vitte őket?

— Hát. Mondom, nagy törvényű embör volt. A hogy hullogattak a fogai, az elsőől az utolsóig mind elrakta egy bőrzacskóba, oszt möghagyta, hogy mikor eltemetjük, a kis acskót is vele adjuk, mert ő a másvilágon is húson akar élni, nem tejbekásán. Hát mög is töttük neki, amit kívánt, oda helyhöztettük a bőrzacskót az ölibe. Már most azon névetgéröztem én itten magamban, hogy ha maguk ráakadnának eccör itt a partoldalban, milyen *szépeket kitanádnának* maguk arrúl, miféle embör löhetött ez, akinek nem a szájába voltak a fogai, hanem az öliben. Mert tudom, hogy *az ilyen úrféle nem nyugszik addig, még ki nem talál valamit.*

III.

Nos, ami az eleven magyar parasztról való tudományunkat illeti, ott még több a baj, mint a kiásott halottakról való tudományban. Ott a tudomány még a kitalálásokat is rábízza a szépirodalomra. Tudom magamról, milyen zavarba jön az ember, ha nagyritkán meg-esik, hogy érdeklődő külföldiek a magyar parasztról szóló irodalmat követelik rajta. Nyelvészet, etnografia, folklóre ma már van, hála Istennek. De az idegen a legtöbb esetben se nem nyelvész, se nem etnografus, se nem folklorista. Neki összefoglaló könyv kellene, amiben summázva van a magyar parasztkérdés minden eredménye. Neki a magyar paraszt monografiája kellene, csakhogy ilyen nincs. A magyar kotlónak a monografiája meg van írva, a magyar birkáé is, talán a magyar lóé is, de a magyar paraszté nincs. Nem is lehet, mert előtanulmányok sincsenek hozzá. Mi magunk se igen tudunk többet a magyar parasztról — mint aki közvetlen tapasztalatból nem ismeri — mint amennyit a szépirodalomban találunk róla. Most egy éve a közgazdasági egyetem egyik tanára engem kért meg, hogy szemináriumában tartsak nekik előadást az alföldi magyar paraszt lelkéről, mint „ennek a témának ma legjobb ismerője”. Anélkül, hogy magam szószerint venném ezt az indokolást, szószerint idézem a helyzet jellemzésére. A tudós, aki hallgatóival, a jegyző növendékekkel, mint gyakorlati közigazgatási emberekkel meg akarja ismértetni azt az anyagot, amellyel dolgozni fognak, kénytelen a szépíró segítségét kérni. Igen egyre megy, hogy az enyémet-e, vagy nálam magasabb irodalmi sarzsiét. A regényíró, vagy novellaíró soha se lehet tárgyilagoss és elfogulatlan a témáival szemben, még ha őszintén igyekszik

is az lenni. Munkáját használhatja a tudós, de az nem pótolhatja a tudósét.

A magyar tudománynak nagy mulasztásai vannak a magyar paraszttal szemben s az nem lehet mentsége, ha esetleg a német, a francia, az olasz tudomány is adós a maga parasztjának tudományos felderítésével. Egyik országban sem függ a nemzeti lét és a jövő alakulása annyira a paraszttól, mint nálunk. Soha se mondtam, se nem írtam azt, hogy a paraszt a nemzetföntartó elem, mert ez politikai tétel, — amelynek a konzekvenciáit nem szokás levonni. De azt igenis állítom, hogy az anyaföld, az őstalaj a paraszt s minden, ami nem paraszt, fölépítmény a paraszton. Az anyaföldön járunk, élünk, róla aratunk búzát és szedünk virágot, aszfaltot kenünk rá és csatornákat vésünk bele s a közben nem jut eszünkbe tanulmányozni az összetételét, az elrétegződését, tanulmányozni a vizeket és szeleket, amelyek évezredekken át összehordják és szétkoptatják, kötik és oldják, az atmoszfériákat, amelyek arculatját kiformálják és mindmáig folyton alakítják. Hiszen tulajdonképen még azt se tudjuk, hogyan jön létre a magyar paraszt osztály és milyen elemekből rétegződött föl. Acsády Ignác máig is egyedülálló munkáiban megírta a magyar jobbágyság történetét, de már mint kész geologiai alakulatét. A magyar paraszt őstörténetéhez ő se nyúl hozzá. Nem is tehetné, hiszen ahhoz írott történeti adatok nincsenek.

IV.

A legnagyobb szerénységtelenség és megbocsáthatatlan vakmerőség volna tőlem, ha akár csak magammal is el akarnám hitetni, hogy ennek a rendkívül bonyolult, sokrétű titoknak a kihámozására én volnék a hivatott. Az egész sereg elsőrangú tudós kollektív munkáját fogja majd megkívánni. Én magam csak csendes nézelődő vagyok, szántóvető parasztok ivadéka, aki meglátom a problémákat, amiket az ekém fölvet és tovább adom okosabb embereknek. Lökjék felre, ami bennök nem haszonra való és méltassék figyelemre, ha arra méltót találnak bennük.

V.

Körülbelül ismerem az ország minden vidékének a parasztját s látom, hogy az ahány, annyiféle fajta. Egységes magyar paraszt típus nincs, legalább ami a külső habitust illeti. S azt hiszem, a mi egyezés a lelki alapvonásunkon van, az mind a közös anyára, a földre üt vissza, amelyből születik, amelynek kebeléről soha se szakad el és amelyet haló porával termékenyít a paraszt. Ez a fogyasztásbeli közösség teszi, hogy a magyar paraszt lelkisége közelebb áll akár a dán, akár az orosz, akár a spanyol parasztéhoz, mint egy pesti nyom-

dászéhoz, vagy egy budai boltoséhoz. A forradalmi időkben, mikor Szegedet a franciák tartották megszállva, ismételten hallottam a francia cenzortól, aki mint tolmács sokat érintkezett a tanya népével is, hogy a magyar paraszt se nem jobb, se nem rosszabb a francia parasztnál, minden alaptulajdonságuk közös.

Kétségtelen, hogy a föld rányomja bélyegét leghívebb fiaira, de ez nem azt jelenti, hogy minden paraszt egyforma. Sőt, mint mondtam, minden vidéknek a parasztja más, még olyan geografiaillag egynek számítódó területen is, mint a Duna—Tisza köze. Ahogy más a kecskeméti pusztá, mint a szegedi, bár mindakettő ugyanaz a földrajzi formáció, egészen más a kecskeméti paraszt is, mint a szegedi. Egy országos ügyvédkongresszus, vagy tanárgyűlés közönsége sokkal homogénebb társaság, mint egy Budapesten tartott gazdaggyűlés. Amabból nehéz lenne kiválogatni, melyik a gyulai, vagy nagykőrösi ügyvéd, melyik a félegyházi, vagy szentesi tanár. A gazdaggyűlésen egy kis gyakorlattal könnyű megkülönböztetni, melyik a debreceni és melyik a kalocsai, melyik a ceglédi és melyik a vásárhelyi gazda. Persze nem az öltözetbeli, vagy a dialektusbeli különbségre gondolok, hanem egy nehezen kifejejezhető és szétbontható *différenca specificára*, amit könnyebb érezni, mint magyarázni. Más-más lélek ragyog ki a más-más vágású szemből.

Régi-e ez a különbség, vagy újabb keletű? Fokozódóban van-e, vagy enyhülőben? A felelet nem lehet más, csak az, hogy a különbségek lassanként elmosódnak, de igen régiek s valaha sokkal élesebbek voltak, mint most.

VI.

Huszonöt éve vallatom a földet három-négy vármegyében, mint a szegedi múzeumnak a maga nyomorúságán kiképzett autodidakta régésze s ez alatt föltártam tíz kisebb-nagyobb honfoglaláskori és időben szorosan hozzájuk csatlakozó árpádkori temetőt. Valamennyiben volt egy-két gazdagabb síron kívül több szegényes mellékletű, vagy egészen mellékletlen sír, de olyan temető egy se volt, amelynek minden lakója ugyanahhoz az anthropológiai tipushoz tartozott volna.

A szeged—halasi határban levő Ötömösön középkori kis mezei kápolna darázkövekből vetett fundamentumát ástam ki s körülötte rendes soros temetőt találtam száznál több sírral. Nehány halottnak a szájából Nagy Lajos szerezsenfejes ezüst-denárja került elő, amelyek pontosan megadják a temető korát: az Anjouk századát. Négy gazdagabb mellékletű koporsós halotton kívül a többi mind koporsótlanul volt temetve és szegényesen kiruházva a nagy útra. Vaskés, sarlótöredék, rossz-ezüst pitykegomb és több sírban hosszú bot, amely örölt kávéhoz hasonló barna porrá omlott a halott mellett. Azt hi-

szem, nem vakmerőség föltenni, hogy ebbe a Templomhegybe — gyakori halomnév a szegedi tanyákon — egy okmányokból egyelőre ki nem mutatható középkori uradalom béreseit, pásztorait, parasztjait temették. S a százegynéhány sírban világosan megkülönböztethető három koponya-típus: feltűnően kis fej, nyomott, lapos arccal, ami nagyon gyakori a kora népvándorlás szarmata temetőiben; hosszú keskenyarcú fajta; s végre széles, úgynevezett mongolos arccsontú koponya. A magyar paraszt akkor épp úgy nem volt egységes jellegű még ugyanazon a telepen se, mint ahogy nem az ma. Sőt a különbségeknek akkor még nagyobbaknak és élesebbeknek kellett lenni. Mint ahogy a patakkavicsok is annál szögletesebbek, minél közelebb esnek a folyó forrásvidékéhez és annál gömbölyűbbre egyformásodnak, minél messzebbre hömpölyögteti őket a víz.

Hányféle népkavicsból hömpölygette össze a magyar parasztságot a történelem folyama? Azt hiszem, legalább is annyiból, ahány népfaj, sőt emberfaj az ősidők óta meglakta a Kárpátok által körül fogott katlant. A Dunavölgy kőkori, rézkori, bronzkori történetéről nagyon kevés ugyan még az adatunk, de a népek sorsa, születése, élete, halála akkor se lehetett más, mint később. Azaz, hogy a népek halálában, amely az egyének megsemmisítését is jelentené, én nem hiszek. Nem hiszem el a középkori krónikások egymásból kiírt frázisát, hogy a győztes barbárok a legyőzött barbárokat egy lábíg kiirtották volna. Egy népet soha se lehetett kiirtani. Egy része elhullott a csatákban, másrésze elment új hazát keresni, ez természetes. De éppen olyan természetes, hogy kisebb-nagyobb hányada akár rabszolga gyanánt, akár szövetségesül ott maradt a régi földön s összevegyült a hódítóval. A régi hullámoknak és új hullámoknak ez az elkerülhetetlen, természetszerű összevegyülése számtalanszor megismétlődött tájainkon azóta, hogy a kőkor embere a peremhegyek közül kiszállt a folyók völgyébe. Ha a fémkulturák minden fázisát új népvándorlás hozta volna is, az sohasem pusztította el teljesen a régit, hanem a maradékát fölszívta magába. Így rétegződött bele a történeti idők hajnalán is a pusztító kelta a jazigba, a szarmatába, ez a hunba, hun a germánba, ez az avarba, avar a szlávba s ezt a népkeveréket szívtá föl magába a honfoglaló magyar, amely úr volt, katona volt s nem lehetett el szolgák nélkül, akik nyájait tereljék és később földjét megműveljék. Az bizonyos, hogy ilyen szolgálóelemeket már hozott magával a magyarság az új hazába, de még többet talált itt s ezeket az egymásra hányt néptagokat forrasztotta magyar paraszttá a közös történelem a Duna-völgy állandó tűznek kitett Medea-katlanában. Olyan magyar paraszttá, különösen a nagy katasztrófák után paraszttá szegényedő katona nemesség beolvadásával, amelynek tudatában nyoma se maradt a régi helyzetnek. Nem keverék, hanem vegyület lett belőle, mint ahogy új ércceé folyt össze Korinthos utcáin a megolvadt arany, ezüst, bronz és vas, mikor Mummius a várost fel-

égette. Kialakult a magyar paraszt, amelyet joggal lehet színmagyarnak nevezni, noha vérében tömérdek, már rég elfeledett s név szerint talán soha nem is ismert népfajok testi-lelki öröksége kering.

VII.

Nincs semmi ellenvetésem, ha e folyóirat szerkesztősége azzal a megjegyzéssel ad helyet soraimnak, hogy nem mindenben ért velük egyet, vagy semmiben sem ért velük egyet. A tudományok semmi ágában sincs céhbeli fölszerelésem s tisztességnak kell vennem, annak is veszem, ha halk megjegyzéseimet figyelmükre méltatják az erre hivatottak. Egyéb célom nincs is ezekkel a futtában papírra vetett jegyzetekkel. Nem vagyok több, mint gondos nézelődő, szántóvető parasztok ivadéka, aki meglátom a problémákat, amiket az ekém fölvet és tovább adom nálam okosabb embereknek. Boldog leszek, ha tévedéseimet helyreigazítják és módot adnak arra, hogy tanulhassak tőlük.

Móra Ferenc.

A matyó summás.

A matyó nép igen szapora lévén, már rég idő óta nem kizárólag abból él, amit a szülőföldje terem, hanem elmegy más vidékre dolgozni s abból telet ki, amit nyáron szerez.

Már egy emberöltővel ezelőtt azt írja róluk Istvánffy: „A lakosság vagyontalanabbjai, az u. n. *zsellérek*, amit nyáron át keresnek, abból éldegélnek a téli hónapokban, e végből aztán nyaranta csapatostól járnak el *sommás*nak az Alföldre, vasúti földmunkákhoz napszámosnak az ország legtávolabb eső vidékeire, sőt még a Vas-kapunál végzett medermunkálatokban is van részök a matyóknak. Téltre azonban október végével vagy november elejével visszahozza valamennyit a szülőföldhöz való ragaszkodás és szeretet . . . Nem igen volt még eset rá, hogy a matyó ember hűtlenné lett volna a földhöz, mely őt fölnevelte s idegenben telepedett volna le családjával“.

Azóta, hogy e sorok íródtak (1896), a megélhetés még sokkal nehezebb lett. A nép szaporodott, a birtok elaprózódott, úgy hogy a jobbágygazda gyermekeiből törpebirtokos lett, aki már csak 2—4 hold föld felett rendelkezik. Sőt azt is eladta, hogy legalább egy házaeskát szerezhessen s így *zsellér* sorba csúszott le.

A mult nyáron Kövesdről 12.000 munkás ment el summásnak. A matyó mint mezőgazdasági munkás országszerte jóhírű és mindenütt szívesen alkalmazták. Békeidőben Amerikába is sokan men-

tek. Ma Amerika nem engedi be, a magyar kormány meg nem engedi ki őket, így aztán itthon ott kell elhelyezkedniük, ahol kenyeret kereshetnek.

Summásnak elsősorban zsellér megy, akinek földje nincs. Gazdafiú, gazdaleány csak abban az esetben megy, ha sok testvére van. A gazdafiú azonban inkább cselédnek megy, mint summásnak. 10 hold birtok és 5 gyermek esetében két gyermek otthon maradhat, de háromnak el kell mennie. A jobb gazda fia is elmenne, de a summásságra rászoruló szegénység kinézi maga közül. Szegény ember gyereke otthon nem maradhat. Ez alól kivétel nincs! Ha nem kap summás munkát, akkor is el kell húzódnia hazulról másfelé munkára. Ha vegyesen leány és fiú gyermekek vannak, inkább a leányt tartják otthon. A fiú 12 éves korában már mint *félkezes* munkás megy summásnak. *Egész kezes* 16 éves korában lesz, mikor a kaszát és zsákot bírja. A leány 13 éves korában megy el félkezesnek és az marad még asszony korában is.

Január elsején kezdődik a summások toborzása és május utoljáig tart. A summás gazdák karácsony táján már kezdenek irkálni az uradalmaknak. Ha ajánlkozásukra kedvező válasz jön, akkor a munkások számára s a fizetségre is megállapodnak. Januárban a nagyobb uradalmak megszabják, hogy mit lehet adni. Amit az első uradalom megígér, rendesen azt fogadja el a kis uradalom is. Csak a tavaszi vagy az aratási két hónapra lehet a munkás jobban megfizetve, mint a hat hónapos summás.

Levelezés útján azonban nem lehet mindig helyet kapni, ezért a summás gazdák maguk is útra kelnek, s már januárban jönnek-mennek, bejárják az országot, keresik, hova kell munkás. Ha aztán olyan uradalomra talált, mely vállalná őket, a summásgazda megalkuszik az úrral s Kövesden „kidobolják a summasságot“, vagyis hány hónapra, hova, mennyi pár munkás kell, mi a fizetség a munkáért?, stb. Ha jó bért doboltat, akkor mennek hozzá jelentkezni. Mielőtt betelt a létszám, a summásgazda új embereivel a városházára megy, hol a főjegyző előtt szerződést kötnek.

Ezután a summások nyugodtan vannak tavaszig, míg indulni nem kell.

Ha azonban nem valami kecségtetők a feltételek, a doboltatás többször is megismétlődhetik, míg betelik a szám. Ha a summásgazda nem jól bánt a munkásokkal, ha a *komenciójokat* nem adta ki rendesen, vagy ha nagyobb bért várnak, akkor egyelőre nem szerződnek vele, hanem várnak.

A szerződést csak egy esetben lehet megbontani, ha t. i. az illető legény vagy férfi a városban szolgának áll be. Matyó leány, matyó asszony azonban cselédnek nem mehet sem otthon, sem egyebütt, a matyók törvénye ezt nem engedi, így tehát, ha summásnak leszerződött, az is marad.

Kövesden az év első hónapjaiban nap-nap után kétszer, há-

romszor dobolnak. Egy-egy summásgazda hatszor is kidoboltatja a summáságot, míg a szám betelik. Ha Kövesdről nincs elég jelentkező, elmegy a környező falvakba és ott doboltatja ki. Igér fűt-fát, csak-hogy az embereket leköthesse. Akárhol szedi az embereket, Kövesden kell velük szerződnie. A summásgazda a birtokossal szerződik és a birtokos nevében fogadja a munkásokat.

Akik szőlőmunkára szerződnek, már április elsején menniök kell, a mezei munkások azonban csak május elsején mennek.

A férfi kaszát, ültöt, kalapácsot, kapát, villát visz, ruhaneműt pedig 4 inget, 4 gatyát, 3 nadrágot, 1 nyári s 1 téli kabátot, 1 sapkát, 1 szalmakalapot, 1 pár ünneplő eszímát, egy pár bocskort vagy újabban e helyett szandált, 2 *előkés kötöt*. Takarónak kis dunnát vagy lópokrócot visz, derekaljnak pedig egy szalmazsákot. Apró készsége az oldalán csüngő bőrtáskában van, egyéb holmija pedig a summás ládában. A ruhaneműn kívül visz egy kis tarisznya *gombótát* (= tarhonya), egy pár gyurat lisztet. Evőeszközt kést, kanalat, villát, kis tányért, egy lábas serpenyőt vagy egy *kaszrojt*; bográcsot nem szoktak. Ivóedénynek korsót nem, inkább egy poharat vagy findzsát visznek, a vizet ugyanis az uraság a munkahelyére utánuk küldi hordóban.

A fehérnép kapát és villát visz. Ruhafélét pedig 4 hosszú inget, 3 bugyogót, 2 fodros szoknyát, 3 dologra való zubbonyszoknyát és egy ünneplő ráncos szoknyát. Visz egy cifra surcot, 1 nyakbavaló kendőt, 4 munkás *ráncikát* és 2 *fellököt*, mindkettő blúzféle ruha. Visz 3 *batiz* fejrevaló kendőt és 2 ünneplő kendőt, 2 munkás kötöt, 1 pár ünneplő cipőt, 1 pár *szandát*. Ágyneműből dunnát, párnát, szép fehér lepedőt, szalmazsákot. Apró használati tárgyait karjára fűzött kosarában hordja, egyéb holmija pedig summás-ládájában van. Evőeszközül kést, kanalat, villát és egy tálat visz. Ivóedénye pohár vagy findzsa. A lányok egy mosdó lavort is visznek, továbbá szappant, szódát. Némelyik elviszi a mosóteknőt is.

Mielőtt elindulnának, itthon készítik őket; mossák, javítják a ruhát.

A kövesdi állomásra kocsin viszik s ha megérkeznek, az uraság kocsija várja őket.

Egy egész kezes summás bére egy hónapra 180 kg. búza, 4 pengő s a *komenció*: 30 kg. liszt, ebből 20 kg. kenyérliszt, 10 kg. pedig főzőliszt, 4 kg. szalonna, 4 kg. hús, 3 kg. bab, 12 kg. krumpli, 1 kg. só, 1 liter ecet. Szeszies ital semmi. Ezenkívül szabad tüzelő és világító.

A félkezes munkásoknak, vagyis a nőknek és gyermekeknek a bére egy hónapra 125 kg. búza, 3 pengő, 30 kg. liszt, melyből 20 kg. kenyérnek való 10 kg. pedig főzőliszt, 3 kg. hús, 3 kg. bab, 12 kg. krumpli, 1 kg. só, 1 liter ecet, tüzelő és világító, amennyi szükséges.

A hat hónapi summás munka után a szállítási díjért 2 napig kell dolgozni, ezért tehát nem fizetnek.

A munkás a summásgazdának a beszegődtetésért nem fizet semmit. A summásgazda minden járandóságát az uraságtól kapja.

A summásgazda az uradalomtól havonta 2 mázsa búzát kap, ezenkívül ugyanazt a *komenciót*, mint egy egész kezes. Ezen felül kap egy hold kukoricaföldet megmunkálva, három disznótartást. Aprólékot annyit tarthat, amennyit akar. Ahány munkása van, annyiszor 5 kg. búzát. Idő kiteltével pedig 5 mázsa búza ajándékot az úrtól.

A summásgazda felesége is azt a bért kapja, amit az ura, kivéve a fejkvótát és az 5 mázsa búza ajándékot.

A summásgazda a fentiekén kívül még ajándékképpen zöldségnek egy fél hold földet is szokott kapni megszántva. Ebben zöldséget és krumplit termel. Láthatjuk tehát, hogy summásgazdának sokkal jobb lenni, mint summásnak!

Mikor megérkeznek az uradalom vasúti állomására, az uraság beszállítja őket a tanyára és kijelöli a szállásukat. Rendesen egy kitarított nagy hodályban helyezik el őket s mindenki ott foglal magának fekvőhelyet, ahol akar.

Mielőtt még megkezdődnék az aratás, az egész kezes munkás szemmel tartja a félkezes munkásokat, s ha nincs felesége vagy gyermeke, kiszemel magának egy félkezest marokverőnek. Felszólítás után az rendesen hozzá áll. Ha azonban nem akar vele együtt dolgozni, akkor mást kell választania. Ha nincs választék, a félkezesnek a summásgazda parancsából vállalkoznia kell.

Előre otthon nem igen állapotodhatnak meg, a nőtlenek vagy hajadonok, mert csak az állomáson tudják meg, hogy kik mennek. A summásgazda ugyanis apránként fogadta őket.

Egy bandában 15—20 pár, nagyobb bandában 40—50 pár van.

A szerződésben 8 napi betegség van kikötve. Eddig az ideig az uraság orvosolja a beteget ingyen orvossággal, bérlevonás nélkül. 8 napon túl, ha fekszik, a béréből levonják a *komenciót* is, a betegnapot is. Ekkor már a beteg haza is mehet. Ha otthon kigyógyítja magát, az uradalom köteles visszafogadni.

Táplálkozásuk nem változatos. Két tényező szabja meg: a konvenció mennyisége, illetőleg minősége és a gazdasszony lelkiismerete. A reggeli nyárson sült szalonna kenyérrel vagy piritóssal. Az ebéd mindig csíkleves (= laska) hússal, melyben krumpli is van. Kenyér hozzá, ha van. Uzsonna kenyér, szalonna. Vacsora egy kis liszttel és ecettel behabart bableves, melyben zsír nincs.

A koszt mindig ugyanez marad, egész 6 hónapon át. A kenyeret a gazdasszony süti a summások lisztjéből. Minden egyes summás egy hétre egy kenyeret kap, mely 5·5 kg. súlyú. A szalonnát a szerződés szerinti mennyiségben az uradalom kimérve egyenesen a munkás kezébe adja. A többi konvenciót a gazdasszony veszi át, abból süt-főz a munkásoknak. Vasárnap a gazdasszony nem főz vacsorát. Ekkor mindegyik summás azt főz magának, amit tud. Újabban 5 kiló

lisztet a gazda kiad a summásnak az ellátására visszatartott konven-
ciójából, ebből főzhet magának.

Ebéd idő egy óra, reggeli-uzsonnaidő fél óra.

A 4, illetőleg 3 pengőt is minden hónap elsején kiadja az urada-
lom a munkás kezébe. Ebből süt-főz a fehérnép vasárnaponként.

Mikor a summások két hónapot munkában eltöltöttek, némi elő-
leget is kaphatnak az uradalomtól. Fél idő elteltével pedig rendesen
ki kapják az addig kiérdemelt búzát. Ilyenkor hazamegy a summás-
gazda Kövesdre, kidoboltatja, hogy búzabért oszt, s a jelentkező hoz-
zártartozóknak kiadja.

Mi a dolga a summásnak?

Májusban kibúvik a kis répa, megkezdik a kapálást. Ezután jön
az anyaszéna kaszálása. Az egész kezesek kaszálnak, a félkezesek más-
nap forgatnak, harmadnap gyűjtenek. Ezután boglyáznak. A széna-
munka után folytatják a kapálást. A répát ugyanis háromszor kell
bekapálni. Közben a tengerit és krumplit is kapálni kell. Majd jön
az aratás. Az egész kezesek vágják, a félkezesek a markot szedik és
kévébe kötik. A marokverő sarlóval szedi a rendet hónaljakra. Ka-
szaverésre a férfiak naponta fél óra időt kapnak. A kapát csak va-
sárnap verik ki, hétköznap pedig csak reszelik.

A summásgazda nem dolgozik csak a görbebottal jár a munkás
után, ügyel, hogy rendesen és serényen végezzék munkájukat. A szük-
séghez képest rendelkezik, kiabál vagy káromkodik.

Sók függ attól, hogy ki az első munkás. Ezt mindig a summás-
gazda jelöli ki és ez halad a munkások élén. Ez a summásgazdától
titokban sápot húz. Ha kissé a bandát *meghúzza*, rá kiáltanak a sum-
mások: „Ne pengő, ne!” Ugyanis serénysége jutalma rendesen ennyi.

Az uradalomban 3—4 hét alatt befejeződik az aratás, ekkor meg-
kezdődik a hordás. Az emberek a szekéren vagy a kazalon vannak, a
félkezesek a kévét hányják. Hordás után a géplés következik, mely
5—6 hétig tart. A gép mellett a munkabeosztás az alföldi szokás
szerint van.

Ha elcsépeltek, egy kis szusszantás következik, de azért munka
mindig kerül. Töviset vágni vagy árkot tisztítani küldik őket, vagy
pedig az uradalom területén szétszórva apró-cseprő munkát végeznek.

Lassanként eljön a tengeritörés ideje, ezután pedig a répa és
krumpli ásás. Mikor ennek is végeszakad, kitelik a hat hónap.

A summások napfeljöttől naplementig dolgoznak. Mire a nap
feljön, a munka helyén kell lenni, akármilyen messzire is van az. Vi-
har, tűz, eső idején vasárnap, vagy éjjel is kell dolgozni, ezért külön
nem fizetnek. Ha nagy esők jönnek, száraz helyen dolgoztatják őket.
Ilyen munkák pl. a ganajhordás a hodályból, magtármunka stb. Ha
nem tudnak nekik munkát adni, akkor alhatnak.

A summáslány vagy asszony vasárnap reggel mos, foltoz, estére
vacsorát készít. A férfi vasárnap lábbelit javít, alszik, vagy elmegy
mulatni. Ha van templom a közelben, oda is elmennek. A legények

szoktak citerát vagy harmonikát is vinni hazulról s ezek hangjainál vasárnap egy keveset elmulatnak, néha még táncra is perdülnek. Kedvük azonban csak kényszeredett, mert ital nincs és vasárnap enivaló nem mindig jut jóllakásig.

A summások közös helyiségben lakván, minden egyes személy a köz erkölcsi felügyelete alatt áll. A tisztességtelen szándékú egyéneket rendre utasítják s hazajövetelük után az ilyenek mint rossz-hírűek szerepelnek.

Van nagy öröm, mikor november első napjaiban a summás nép hazajön! Mingyárt kicserélődik a szegény munkás, mihelyt pár napot pihent. Bizony nem egy kocsmában szól ilyenkor a nóta s egy pár liter bor is meglocsolja azt a nyáron sokszor eltikkadt torkot! De azért ebben is mértéket tartanak, mert a keresmény minden fillérjére szükség van. Hogy él egy családos summás a nyári keresetéből?

A férfi nagy leányával oda volt summásnak, felesége azonban nem mehetett az apró gyerekek miatt.

A férfi 10 mázsa búzát keresett. Ebből két mázsa búza a ház adójára megy. Egy mázsa tűzifára, egy mázsa szénre. A zsellér-summásnak ugyanis nincs sem szalmája, sem tűzegye, amivel tüzelhetne. Ném is kemencével fűt, hanem a szobában a kemence patkájára épített takaréktűzhelyen, a *masinán*. Ugyanezen főzi az ételt is az asszony, e miatt meglehetősen nagy gőz van a szobában. Egy mázsa búza káposztára megy, mely hordóba besavanyítva ott áll a szobában, hogy az ételgőztől szagos szoba levegőjét változatosabbá tegye. Egy mázsa búza árán krumplit vesznek. A krumpli meg a káposzta a szegény ember mindennapi téli eledele.

Négy mázsa búza marad kenyérnek, ezt megőröltetik. A nagy leány is odavolt summásnak, a maga keresményéből ő is járul a kenyérnekvaló búzához, a leölt disznó árába is levonnak tőle valamit. Egyébként a keresete fölött maga rendelkezik és igyekszik a kelen-gyét, ruházatát ebből megszerezni. A disznóra és annak tartására valót az otthonmaradt asszony szerezte napszámból. Minél több felnőtt gyermeke van a szegény embernek, annál többen adóznak a háztartásra, így annál könnyebben húzzák ki a telet.

Ha 8 gyermek van, ebből már 3 keres. Ezek segítik a családot, mert ha csak keresményük felét fordítják ruházatra, másik felét pedig beadják élelemre, akkor is könnyebben él a család s az 5 keresetképtelen apró gyermeket könnyebben nevelheti. A szegény embernek nem lévén vagyona, nem fáj a feje, mint a gazdagnak, hogy a birtok szétdarabolódik. Leányát, ha jó dolgos, könnyen férjhez adhatja egy maga forma szegény emberhez, ezért a gyermekek számát nem korlátozza.

A summás télen kényszerűségből pihen. Munka ugyanis ritkán akad, mert sok a munkaigénylő. Leginkább fát vágni megy a férfi, a nagy lány hímez, varr, apróbb testvéreivel bajlódik, anyja pedig napszámra, mosni vagy egyéb munkára jár, vagy otthon fon, sző,

varr, foldoz. Napszámos munkájából keresi ki a malac árát is, sőt abból neveli fel és hizlalja meg.

Ha jó szerencséje van az embernek, elmegy téli summásnak, ezzel megkeresi a ruházatát és otthon megmarad, amit egyébként megevett volna. Ennek azonban az az ára, hogy egész évben nincs otthon.

Ha a summás pár megöregszik, gyermekeire szorul. Mivel a ház az övék, a velük együtt lakó gyermek, ha egyébert nem is, már ezért is eltartja őket. De jók az öregek a háznál, mert legtöbbször ezek nevelik az unokákat, míg a szülők oda vannak dologra.

Hát az az öreg özvegy asszony hogy él meg, akinek gyermekei elhaltak, vagy nem törődnek vele?

Ime egy példa!

Az öreg Bora néni, akivel korhely fia nem gondol, a múlt évben így tengődött: Kora tavasszal gombát és sósikat szedett a község körül és a mezőkön, ezt a kövesdi piacon eladta. Az árából kis malacot vett. Nyáron az utcákon, város alatt, mezőn, füvet tépett neki, ezzel tartotta. Ősszel kukoricát, krumplit, apró tököt böngészett a tarlókon, innen-onnan moslékot szerzett, ezzel hizlalta meg s kapott érte 3-5 mázsa búzát. Ebből kitelelt és még maradt egy kis malacra valója.

Télen zsidóknak tollat fosztott. A megfosztott toll kilójáért 1-40 P-t és elegendő petróleumot kapott az esti világításhoz. Egy kiló tollat reggeltől késő éjjelig egy hét alatt fosztott meg. A lefosztott toll csévéje neki maradt, ebből *kenő-tollút* csinált, amivel a matyók a kalácsot, olajat, zsírt kenik. Ezért darabonként 10—12 fillért kapott a piacon. Ebből hetenként 10 darabot csinálhatott, mert kevés volt a nagy tollú. A kenő-tollú árából naponta fél liter tejet vett, vasárnap egy kis húsrá is jutott belőle, kevés ruháját is ebből vette. Aratás után a tarlókon kalászt szedgetett, ebből is lett egy kis tiszta-búzája, amit tartaléknak tart véletlen szükségletekre. Mint jóra való öregasszonyt, rokonok, ismerősök, szomszédok is segítik néha ezzel, azzal.

Az öreg ember sorsa sem könnyebb, ha nincs gyermeké, aki gondját viselné. Imitt-amott csöszködik, a más házában cseng-leng, végül az elesettek sorsa lesz az övé, koldus lesz belőle.

A koldussal szemben a matyó részvétellel viseltetik és tehetségéhez képest szívesen segíti. Azt tartják, hogy a koldusnak a természet elejéből kell adni, mert a koldus azt mondja: „Adjon az Isten ezerannyit“. Ha tehát rosszat vagy keveset adunk neki, az Isten is rosszat vagy keveset ad. „Mert a koldús kérése megadatik, — tartja az írás“. A koldusok szoktak virrasztani a halott mellett, ilyenkor is elég bőkezűen gondoskodnak róluk.

szigeti Győrffy István.

XIV. sz.-beli alföldi magyar konyha tárgyi emlékei.

A Népünk és Nyelvünk folyóirata nem tűzte ki céljául az Alföldön előkerülő archaeológiai leletek ismertetését — erre bátran lehetne egy külön folyóiratot is indítani. Leletünk azonban a magyarság és az Alföld szempontjából annyira jelentős, hogy ez indított annak itteni, minden részletezés nélkül való ismertetésére. Egyrészt ilyen lelet az országból még nem került elő, tehát egyedülálló, másrészt az Alföldön élő középkori magyarság életére sok tanulság vonható le belőle és Alföldünk más irányú ismertetésére is adatot szolgáltat.

Kecskeméten ez év május havában Faragó Béla orsz. tanító-árvaház udvarán a fászsínt más helyre helyezték át. Ez alkalommal, az egyik oszlop leásásakor, bukkant a leletre Zachár József árvatya. A leletről értesülve, azt múzeumunk részére kértük el s készséggel rendelkezésünkre is bocsátotta Mares Géza árvaházi igazgató úr.

A tárgyaknak lelőhelye a mai város szélétől mintegy fél km.-nyi távolságra fekszik.

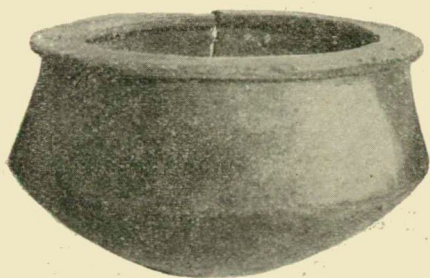
*

Ezeréves országunkat két szörnyű pusztítás: az 1242. évi tatár és az 1526-ban kezdődő török dúlás megfosztotta Árpád- és vegyes-házi királyaink korából való emlékeinktől. Az időjárás viszontagságainak ellenállóbb, nagyobb és maradandóbb emlékek is elpusztultak, nemhogy egy XIII—XIV. sz.-beli tanya, vagy pásztorgunyhó felszerelése megmaradhatott volna. E pusztítás után jött azonban az, annyszor kárt és veszedelmet jelentő homoktakaró, amely ma alapja Alföldünk szőlő- és gyümölcstermelésének s amely e leletet is megőrizte számunkra s ki tudja még mi mindent rejteget?

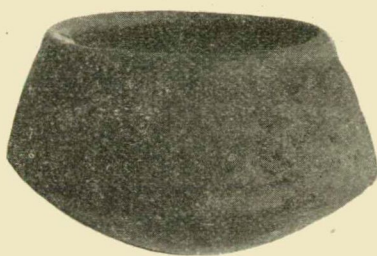
Ha a török hódoltság alatt az Alföldön százával elpusztult pusztatemplomok környékét kutatjuk, majdnem mindenütt kerül elő vörösesbarna színű, elég dúrva edényszél, melynek befelé forduló peremén, rendszeren páros, felfüggesztő lyukat látunk. Töprengtünk rajta elegenden, hogy milyen edények lehettek ezek s milyen célt szolgáltak. E leletünk fölvilágosító eredménye nélkül talán sohasem jöttünk volna rá.

Az 1—2. sz. edények megfejtették a rejtélyt. 5—6 literes, üstformájú cserépedények ezek. Az egyiknek ki- és befelé hajló peremén két helyen páros fölfüggesztő lyukkal, a másiknak csak befelé hajló peremén hasonló lyukelhelyezéssel. Az egyik vörösesbarnás, a másik füstös, feketés-barna színű. Mindkettő főzőedényül szolgált s szabadtűzhelyen, szolgafán, vagy ágason tűz fölé függesztve használták. Ehhez hasonló edények ez ideig ismeretlenek. Egyedül római emlékeink közt találtaknak hasonlókat (M. Nemzeti Múzeum), azonban

az időbeli távolság, mely római emlékeink és szóbanforgó tárgyaink közt van, kizárja azt, hogy ezek római edények utánzatai lennének. Nem is kereshetjük ezek eredetét máshol, mint a honfoglalás alkal-

1.

2.

mával itt élt népek hagyatékában, vagy — ami még valószínűbbnek látszik — a magyarság hozta magával fémüst formájában s csak később készítette ugyanazt agyagból.

A 3., 4., 5., 6. sz. ismert formájú és megszokott körvonalas díszítésű edények a IX. sz.-tól a XIV. sz.-ig itt-élt magyarság emlékei közé sorozandók. Leletünkben különös értéke van a 6. sz. edénynek, mert ennek aljában megvan az a bélyegnek, mesterjegynek, vagy mások által dísznek tartott jegy, ennél négy csillagforma, amely a honfoglalástól a XIV. sz.-ig előkerült magyar edényeket jellemzi.

3.

4.

5.

6.

Mai tudásunk szerint ezeknek a jegyekkel ellátott edényeknek kora a XIV. sz.-nál tovább nem nyúlik. Még csak annyit kell megjegyeznünk, hogy az 5. sz. edény hiányos, amennyiben nyakrésze, a mely vizespalaek formát kölcsönzött neki, letörött.

A 3. képünkön látható tárgyak közül különösebb jelentősége van a (7. sz.) kengyelvasnak. Alakjára nézve a honfoglaláskori és a mult századbeli pásztorkengyelek közé helyeződik és igazolja a

fokozatos fejlődést. Párja — sajnos — csak töredékben került elő.

A kengyelvas közepén (8. sz.) kis ezüst karika látható, amelyet gyermekkarperecnek is lehetne mondani, azonban valószínűbb, hogy felnőtt ember hajkarikája volt, amit igazolni látszik az egyik végére erősített egyszerű, kettős körömformájú kapocsszerkezet, amelybe a másik vég beleakasztható, épen úgy, mint a mai bubifrizurás világban a női hajtincseket tartó kapocsoknál.

A 9. sz. tárgy egy sarkos lópatkónak felerésze. Sarokkiképzése nem hasonló a mai lópatkóéhoz, azonban rendeltetésében annak tökéletes mása.

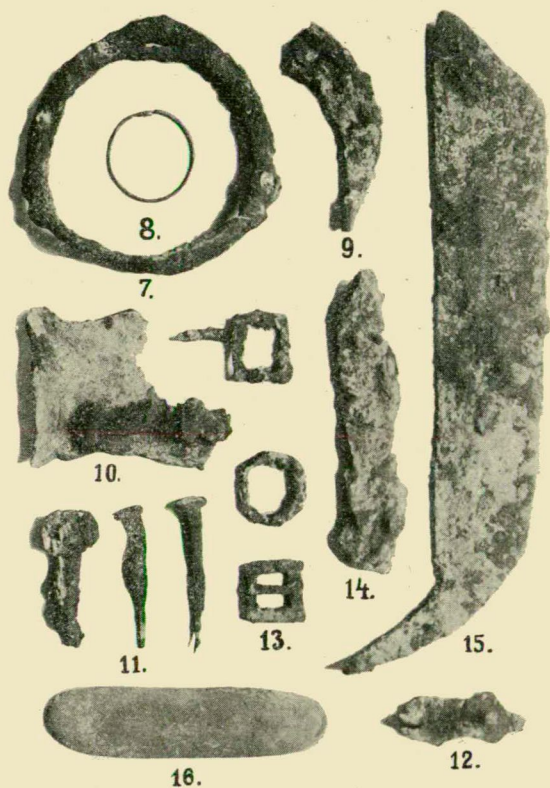
A (10. sz.) zárszerkezet, a (11. sz.) vasszőgek, az (12. sz.) iszákba, vagy pántféle eleség- és ruhatartó ládának lehettek alkotórészei. A (13. sz.) vascsatok és (14. sz.) kés a népvándorlás korától a mai napig bármely leletbe is beilleszenének, így kormeghatározó értékük nincs.

Nagyobb jelentősége van azonban a (15. sz.) nádvágónak. Erős kovácsolt vasból készült, 35 cm. hosszú. Azt hiszem ez is egyedülálló lelet még az Alföldünkön oly nagy mennyiségben fennmaradt díszes nádvágóknak őse s bizonyára kiinduló pont ahhoz, ha ezen nádvágók eredetét kutatjuk.

A (16. sz.) fenékkő, ha nem ezzel a lelettel, ha nem másutt kerül elő, akár kőkorszakinak is mondható. Finom, késfenésre és egyéb alkalmas szerszám.

Előkerült még e leletekkel egy — képpen be nem mutatott — rézüstdarab, továbbá egy főzésnél használt háromlábú vasláb, melynek edénytartó része kerekformájú s amely a mi vidékünk konyháin háromszögalakban lesz később általános.

Egy nagyobb, valószínűleg só, stb. törésére szolgáló kavics és néhány edénytöredék egészíti ki a leletet.

A lelet helyén a XIII–XIV. sz.-ban a várostól mintegy fél km.-re, vagy egy tanya, vagy egy pásztorgunyhó állhatott. Még csak egyre gondolhatunk: az ebben az irányban állott s a város védelmére szolgáló Homoki kapunak kapusa lakott itt s ennek nem is szegényes fölszerelését képezik e tárgyak. A város még ma sem terjed ki idáig, annál kevésbé a XIV. sz.-ban, ezt az ásatások is igazolták: nagyobb területen semmi más lakóhely nyomára nem akadtunk.

A kérdés magyarázatára megfelelő volna még a Győrffy István-féle „kertes város” fogalma is. Hogy a szőlőgunyhóra miért nem gondolhatunk, annak egyszerű magyarázata az, hogy a mai talajszin alatt átlag 1 m. mélységben hamú és égett fadarabok között, nem több, mint egy m² területen kerültek elő a tárgyak s azt a talajszínt, melyen ezek feküdtek, az ásatás helyén mindenütt meg lehetett találni. Ez a talaj pedig televényes, inkább szikes rét volt s erre rakodott csak rá idők folyamán az a körülbelül egy m. vastagságú homokréteg, amely szőlőművelésre alkalmassá tette ezt a területet.

A lelőhely megfigyeléséből levonható tanulság szerint tehát a város mellett, vagy tőle fél km. távolságra fekvő egy m. vastagságú homokréteg csak a XIV. sz. után került ide. És mivel Alföldünknek nincs egy km²-nyi területe, amelyen őskori, népvándorláskori, vagy korai magyar telephelyekre, illetőleg szórványos leletekre ne bukkanánk, a talajszintek eredeti s mai helyzetének megfigyeléséből s az adatok összegyűjtéséből Alföldünk talajtörténetét, illetve annak idők folyamán végbement változásait állapíthatnánk meg.

Szabó Kálmán.

Földrajzi, irodalmi és erkölcsi szempontok a magyar lélek mai megítélésében.

Milyen a magyar lélek? Ezt a kérdést a háború csapása s a nemzet létét fenyegető veszélyek mindinkább előtérbe juttatták. A magyar tudományosság mai nap élénk érdeklődéssel fordul a nemzeti múlt felé s a tudomány legmodernebb eszközeivel tárja fel, hogy a magyarság eredetében, nyelvében, fajiságában, elhelyezkedésében, gazdálkodásában, lelke művészi megnyilatkozásaiban milyen volt, milyen magatartást tanusított folytonos harcaiban, miként őrizte meg politikai függetlenségét. Az ilyen témák fölvetésében mindig ott lappang bizonyos, a magyar nemzetre, annak lelkiségére, a multon át a magyarság jövőjére vonatkozó kérdés és felelet. Hasonló védekező szempontok vezetnek a lelkes magyar érzésűek seregét is, akik nem annyira a tudomány lemerséklő értelmi szempontjai által, hanem he-

ves érzelmektől indítatva keresik a magyar lelkiiségben azokat az állandó vonásokat, amelyek a mai magyarság friss, előretörő életét, megújódását biztosíthatják.

A magyar lelkiiséggel mindjobban foglalkozó újabb nemzedéket — bár sokszor éles harcba keverednek egymás között — bizonyos közös vonások jellemzik. Legfőbb jellemvonásuk, hogy mindig bizonyos *igen egyszerű*, kiélezett *érték-ítéletek*hez folyamodnak. Egyik sémájuk, hogy a *térbeli* egyszerű felosztásokat, megítéléseket veszik alapul, például a magyarság keletről származását, vagy a magyarságnak a nyugattal s az evvel azonosított nyugati kultúrával, műveltséggel való szoros kapcsolatát tartják a magyar ethnikum végső kialakulására nézve perdöntőnek. Ugyanilyen alapon keletkeznek azok az értékelések is, amelyek bizonyos tájak (a Dunántúl, Erdély) magyarságát előbbrehelyezik más tájak (az Alföld) magyarságánál. Azonban az olyan szempontok is, amelyek eltekintenek a térrel szorosabban összefüggő értékelésektől, hűek maradnak az érték ítéleteknek ahhoz a neméhez, mely szerint a magyarság egy része (így pl. az u. n. fajmagyarság) minden kitűnő tulajdonsággal teljes, a másik pedig nagyrészt nélkülözi ezeket. Ha azt akarjuk, hogy a magyar lelkiiségre vonatkozólag valamikor véglegesebb, tudományos jellegű feleletet adhassunk, mindenekelőtt vegyük közelebből vizsgálat alá a közfelfogásban nyilatkozó különböző szempontokat.

1.

A mi „turánistáink“ a magyarság keletről jövetelét teszik jelentőssé s mai jellegzetes vonásaiban csakis a keleti, pusztai nomád s egyben török fajtájú népek tulajdonságait domborítják ki. A büszke rátartósság, a vendégszeretet, a komolyság azonban ép úgy tulajdonsága az arabs, tehát sémi fajtájú beduinoknak, mint egyes török fajú nomád, pusztázó törzseknek. A harciasság, a vitézség szintén ezekkel a népekkel közös tulajdonságok, de ép úgy tulajdonságaik a régi északi népeknek, a germánoknak, skandinávoknak, a közép-európai galloknak, de a régi finneknek, sőt egyes szláv (pl. szerb) törzseknek is. (V. ö. Szinnyi J. A magyarság eredete, nyelve és honfoglaláskori műveltsége. Csánki: Árpád és az Árpádok 28—31.)

Ne feledjük el, hogy a magyarság részben északibb vidékekről húzódott délfelé, amíg mai lakóhelyén végleg letelepedett. Az északibb vidékeken a megélhetésért folytatott állandó küzdelem, már magában is igen gyakran harciassá, önálló és független természetűvé teszi az illető népet vagy nemzetet. Az önállóság és függetlenség érzete viszont arisztokratikus hajlamokat virágoztat ki s nem véletlen, hogy az európai történelemben ép az északibb fekvésű államalakulatok közt találjuk az arisztokratikus monarchiák többségét. Aki tehát a nyelvi rokonság bizonyos tanúságai alapján a magyarság északi és ugor fajtabeliségét akarná vitatni, az ép úgy hivatkozhatna a magyarság arisztokratikus, önállóságra és független-

ségre törekvő tulajdonságaira, mint a turáni fajrokonságot vallók, annál inkább, mert a halászat és vadászat, amelyekben az ősgor népek állítólag kitűntek, szintén harciassággal, önállóságra való törekvéssel szoktak együttjárni. A vadászat ugyanis szintén a harenak egy neme s az ősi halászat sem volt föltétlenül békés foglalkozás. Völgösztjük nyelvrokonaink — akiknek mai főfoglalkozásuk a halászat — énekei folytonos küzdelmekről, hősi harcokról szólnak. Ámde azt tapasztaljuk, hogy Bolivia erdőlakó, vadász, halász indián törzsei bizonyos fokú harciasság mellett szintén függetlenségre, önállóságra törekvők s Erland Nordenskiöld, a híres fölfedező utazó az európai „kulturától“ még meg nem fertőzött bolíviai indiánok jellemvonásául, más ékes tulajdonságok mellett (vendégszeretet, becsületesség, házastársi hűség) éppen büszke arisztokrata voltukat emeli ki. Ezen az alapon tehát ők is fajrokonaink? Még az oly speciális tulajdonságunknak is, mint amilyen a sírva-vigadás, amelyet Vámbéri egyes keleti török népeknél felfedezni vélt, megtaláljuk némi analogonját az északi és délamerikai indiánok halálos komolysággal járt bizonyos táncaiban. (Vámbéri: A magyarság keletkezése és gyarapodása 376—377.) Egyik „rossz“ tulajdonságunkat, a magyar „szalmatüz“-et épúgy megeljük a belső braziliai indiánok hirtelen föllángolásában, a vadászatban való fáradhatatlan voltukban s másrészt a férfiak végnélküli heverészésében, mint az afrikai földművelőbb négerék ama tulajdonságában, hogy nagy tűzzel-lobbal fognak a munkához s esetleg kitűnően el is végzik azt, de amint érdeklődésük ellankad, hirtelen abbaahagyják s lefekszenek az árnyékba pihenni. Torday Emil Afrika-utazó e megfigyeléseinél nem jutnak e önkénytelenül eszünkbe Arany Magyar Misijének következő sorai:

„Mint sebes tűz a kezében munka úgy halad,
De henyélni jobban szeret barna hús alatt“.

Ugyanígy áll a dolog katonai és államszervező képességeinkkel, melyeket állítólag csakis keletről, török fajrokonaink köréből hozhattunk. Csakhogy az afrikai, nomádizáló galláknak olyan katonai és államszervezete van, amelyet nem egy török fajtájú nép megírágyelhetne. (V. ö. W. Schmidt—W. Köppers. Volker und Kulturen. Erster Teil: Gesellschaft und Wirtschaft der Völker. 217.)

A magyarság állítólagos excellens tulajdonságai nem annyira keleti s evvel összekapcsolt turáni fajrokonságunkra mutatnak, mint inkább arra, hogy nemzeti tulajdonságaink egy része igen sok egyszerűbb, vadász, halász, nomád pásztor, sőt néha földműves néppel közös. A sok egymásnak igen gyakran ellentmondó tulajdonság alapján, — nem ügyelvén arra, hogy az ellentmondások a mélyebb tudományos elemzések útján feloldassanak, — mindenki olyan vér- és fajrokonságot bizonyíthat be, amelyet éppen akar. Nem kell más hozzá, mint egy igen egyszerű ítélet, amilyen a kelet-nyugat vagy

a vele ellentétes, de egyenrangú érték-ítéletként kezelhető észak-dél ítéletei, továbbá, hogy az egyszerűbb gondolkodás módjára az ítélet egyik tagját (pl. a keleti vagy az északi fajrokonságot) jelentős, értékes tényezőnek tekintsük ítéletünkben, a másik, negatív tagját pedig egyszerűen elhanyagoljuk.

Ha a büszke, vitéz, rátartós, arisztokrata érzésű, államalkotó, keletről jött magyart külső ékességekkel is minél jobban felruházzuk, akkor előáll a lovához nőtt, kacagányos ősmagyar, vagy az egész nagyszerű faj legmértőbb képviselőjeként a régibb és újabb eposzainkban megénekelt „párducos” Árpád, *minden lehetséges* hadvezéri és államférfiúi képességgel felruházottan. Amíg az ősi magyarság esztétizáló fölfogása a költészet, az eposzok és egyéb költői jellegű verses vagy prózai elbeszélések terén maradt, nem lehetett eltelene komolyabb észrevétel, mert ugyan ki idealizáljon, ha nem a költő, a szépiró? Lassankint azonban az ilyen esztétizáló szempont a tudományos álláspontokban is gyökeret vert és egybekapcsolódott az érzelmeik által vezérelt lelkes magyarok, a turanisták hasonló jellegű álmaival, elképzeléseivel s ha a tudományos felfogást talán nem is, de az egészségesebb közfelfogást még ma is veszélyezteteti. Minden ilyen esztétizáló álláspont előtipusa Beöthy Zsolt oly megkapó vonásokkal felruházott magyarja: „Az ősidők homályából egy lovas ember alakja bontakozik ki szemeink előtt, amint a Volga melléki pusztán nyugodtan áll és figyel. Hegyes kalpagjában, párduc kacagányában izmos dereka mintha oda volna nőve apró lovához . . . Nyugodt, nem fél és nem képzelődik, csak az tartozik rá, amit lát s a pusztai képeken és erős világosságban edzett szeme mindent világosan lát, amit emberi szem egy pontról láthat . . . Várja a jövődőt és érzi, tudja, hogy a közös ügynek az ő erejére is szüksége van. Lelke az erő érzetével s a fajtájához való ragaszkodással van tele”. (Beöthy Zs.: A magyar irodalom kis tükre. 1—2.)

A szorosan vett tudományos álláspont és egy ilyen *megrajzolt előkép* alapján anticipált irodalomtörténeti szempont között nagy különbség van. A költői és a tudományos álláspont közötti főkülönbség épen a *módszerben* rejlik. A tudományos felfogás is előföltételeket használ, hiszen anélkül, hogy valaki előzetes álláspontot ne foglaljon el valamely tudományos kérdésben, nem juthatna semmiféle határozottabb tudományos eredményre. De ha valaki olyan előföltételekből indul ki, amelyek határozott, éles, az eredményt előzetesen eldöntő képét adják a kérdés megoldásának, akkor tulajdonképp vagy esztétikai vagy etikai dogmát állít fel, egy tételt *bizonyít*, nem pedig tudományos igazságokra lassankint *ravezet*. Az író kénytelen az előképhez szinte mindenben igazodni, az olvasó vagy a szép szavakat hallgató ítélete pedig aszerint alakul ki, hogy az író, a szónok, a próféta, a pap el tudta-e *hitetni* vele a föllállított tétel, kép, stb. belső, érzelmi s külső, a megszabott forma szerint való igaz-

ságát. Epen ezért a tudomány terén lehetőleg kerülnünk kell a határozottan kimondott tételeket, előfeltevéseket. Ezeket akkor használjuk az egyes tudományokban, így a matematikában és fizikában, ha olyan rész-kérdések továbbfejtéséről van szó, amelyek az illető tudomány már bebizonyított általános igazságain nyugszanak. A dogmák, előképek, hypotézisek felállítása előfordulhat akkor is, ha valaki új igazságok segélyével az eddigi, látszólag az illető tudomány gyökereibe fogódzó, de alapjában hamis tételeket hirtelen, de meggyőző erővel áttöri és a tényeket az eddigieknél jobban, helyesebben, igazabban magyarázza. A tudományosság terén tehát az előképek, hypotézisek, dogmaszerű tételek inkább csak *kisegítő eszközök*. Beöthy olyan tételeket, előképeket állít föl, az irodalomtörténet terén, amelyek sem bebizonyítva nincsenek, sem erős érzelmi színezetük miatt egyetlen absztrakt jellegű, a kételyt teljesen kizáró más igazságtételhez érzelmi maradék nélkül nem kapcsolódhatnak. Aki így jár el, az lehet a magyarság lelkes álmodója, esztéta, vagy valamely magasztos erkölcsi álláspont hirdetője, lehet esetleg nagyszerű konstruktor, tudós hajlamú művész is, de semmi esetre sem *par excellence igazságkutató elme*. Így találkoznak az esztétikai elképzelések a turanisták elképzeléseivel, a tudomány szigorú követelményeit egyformán maguk mögött hagyva.

2.

A magyar fajiság lelkes védői természettudományi vélt igazságokra támaszkodva keresik a magyarság jelentős tulajdonságait, amely igazságok alapján az igazi, a faj-magyarsághoz tartozók kiválaszthatók, a magyarság jelen és jövő életére nézve bizonyos okok folytán veszedelmes elemek pedig kizárhatók.

Ha nem vesszük is számításba, hogy a fajbiológiára vonatkozó emberi vérvizsgálatok még elég kezdetleges fokon vannak, nyilvánvaló és az anthropologia tudománya által is támogatott tény, hogy nincsenek „tisztá” vér, koponya, testalkat és más külső és belső testi jegyek által *élesen* megkülönböztethető *fajok*.¹ Az egyes emberek és ember-csoportok a történet folyamán és a mai nap is fizikai jegyek tekintetében folytonosan keveredtek és keverednek. Ezzel szemben a közös *lelki jegyek* alapján elkülönülő *népek* és *nemzetek* a különböző fajú egyének több-kevesebb, de szinte végtelen keveredése közben is előállnak és fennmaradnak.

Azok, akik a magyarság minden mástól megkülönböztethető jegyeit faji és vérségi alapon keresik, megfélekeznek arról, hogy a testi és lelki tulajdonságok csupán bizonyos mértékig hozhatók közös nevezőre s a szellem, a lélek tudományai és a természettudományok csupán *kiegészíthetik* egymást. Állíthatom és föltehetem ugyan,

¹ A vérvizsgálatok értékére nézve l. W. Scheidt. Rassenunterschiede des Blutes. Leipzig 1927. 72—75.

hogy a lélek a test függvénye vagy megfordítva azt is tételezhetem, hogy a test és a lélek egymással állandó összeköttetésben vannak, végül föltehetem, hogy a test és lélek, a testi és lelki funkciók egymásnak teljesen megfelelnek, mint ugyanazon lényeg két ellentétes oldala. De, hogy a test és a lélek egymással *teljesen* azonosak és így maradék nélkül egymás helyében tehetjük őket, azt nem tudjuk bizonyítani, mert ennek ellentmond a testek inkább térbeli, a lelki jelenségek inkább időbeli, tehát élesen, határozottan különböző jellege. A folytonos változás jelenségeit csupán olyan eszközökkel lehet megragadni és megérteni, amelyek a gyors változás jellegének megfelelnek. Különösen ott van ez így, ahol a gyors változás egyúttal a jelenségek teljes átalakulásával is jár. Nincs két lelki élmény, amely egymástól nem inkább különböző, mint egymáshoz hasonló lenne. Hogy a testi (fizikai vagy emberi test) jelenségekkel foglalkozó tudományok, amilyenek a természettudományok, a jelenségek megértésére és rendezésére nézve más módszerekhez kénytelenek nyúlni, mint a szellemi, a pszichikai (történeti, pszichológiai stb.) tudományok, annak végső oka a testi és a szellemi jelenségek egymástól különböző volta. Jóllehet a természeti vagy más fizikális tudományok és a szellemi tudományok egymás módszereit bizonyos fókig kölcsönösen felhasználhatják (így a pszichológia az u. n. pszichofizikai módszereket, a történettudomány és archaeológia az anthropológia eredményeit, a földrajz az emberi szellemnek a földfelszínt átalakító hatalmas tevékenységét), ez a felhasználás nem terjedhet a végletekig, inkább csak igen fontos *segédeszközként* szolgálhat. Azonban a testi és lelki jelenségek különbözőségétől eltekintve, minden a magyarságra vonatkozó fajbiológiai vagy anthropológiai állítást legyöngít a rendelkezésünkre álló tapasztalatok bizonytalan vagy hiányos volta. Így az anthropológiában is — bár a koponya vagy az emberi test méréseire nem hiányoznak a biztonságosabb módszerei — ami a magyarságot illeti, csupán aránylag kevés adat és bizonyíték áll rendelkezésünkre. Arra nézve pl., hogy milyen volt a honfoglaló magyarság faji összetétele, csupán a honfoglaláskori sírok gyér adatait vehetjük segítségül. Ez az oka, hogy a honfoglaláskori magyarság faji összetételét illetőleg kénytelenek vagyunk megelégedni igen tág keretek között mozgó hozzávetésekkel.² Ami pedig a mai magyarság faji összetételét illeti, erre nézve az anthropológiai mérések igen csekély számával rendelkezünk, a sok vidéket felölelő és igen sok szempontra kiterjedő bizonyítékok, sajnos, még hiányoznak. Először intenzívebbé kellene tennünk az ország, a felnőttek és gyermekek embertani méréseit, csak azután állapíthatunk meg a magyarság mai

² V. ö. Bartucz L.: A magyarság faji összetétele. (Term. Tud. Közlemény 1927. 74): „a honfoglaláskori temetőkből előkerült csontvázak tanulmányozása arra az eredményre vezetett, hogy a honfoglalások egyrésze keletbalti rasszjellegű volt, másrésze a kaukázusi és mongol rasszoknak sok évszázados keverékéből állott. Az előbbi volt az ugor ethnikumú nép, az utóbbi a török—tatár ethnikumú vezető elem“.

faji összetételére nézve valamelyes tudományos, vagyis állandó jellegű tételt.

Amikor tehát fajvédőink — még ha járatosabbak is a természet-tudományi módszerekben — *határozott* álláspontot foglalnak el a magyar *fajiság* kérdésére vagy ezen át a magyar lelkiség mivoltára vonatkozólag, ezt csupán egyéni, subjektív ítéletük fölényes biztonságának hitében, vagy a maguk speciális tudománya esetleg efemer értékű eredményeiben túlságosan bízva, tehetik. Külső formákban látszólag nagy a távolság a tudományos fegyverekkel is fölszerelt fajvédők és az inkább érzelmeik, elképzeléseik után induló turanisták között. Fajvédőink igen határozott erkölcsi ítélet alapján tesznek különbséget magyar és magyar között. Az ilyen ítéleteknek helye és jogosultsága van a gyakorlati, az erkölcsi, vagyis a társadalmi, politikai és nemzeti élet terén, ahol eredményt, sikereket csakis az erős meggyőződésű, akaraterős, rendkívülien céltudatos egyének érhetnek el, legyen célkitűzésük akár egyéni, akár a köz, a társadalom, a nemzet javát kereső jellegű. De bármilyen tiszteletreméltó is etikai álláspontjuk, a tudomány világában fajvédőink sem tesznek lényegében mást, mint a magyarság szép, ékes képein ábrándozók: egyéni hajlamaik szerint választanak a tudomány adatai között s egyes adatok értékét rendkívül megnagyobbítván, objektív, minden tekintetben megfontolt, bebizonyított tudományoszerű ítéletek helyett felmagasztaló és lekicsinyítő értékítéleteket alkotnak.

A magyar lelkiségre vonatkozó tudományos ismereteink sok tekintetben a kezdet-kezdetén vannak. Bizonyos azonban, hogy túl kell mennünk a subjektív, akár primitív (téri, földrajzi) jellegű, akár költői vagy erkölcsi, társadalmi álláspontokon. A magyarság kitűnő és alapos ismerői: Széchenyi István, Pauler Gyula, Beöthy Ákos mutatják az utat, hogy a további kutatásoknak merre kell haladniuk.³

Nem elhamarkodott ítéletek, költői elképzelések, erkölcsi megítélések, hanem pontos, szorgos, minden egyes mozzanatra ügyelő kutatások kellenek annak megállapításához, hogy a maga valóságában, a többi népekhez és nemzetekhez hasonló, de egyúttal annyira különböző voltában a történet folyamán milyen volt és milyen ma is a magyar.

Bibó István.

³ Széchenyi Istvánnak, mint a magyar nép és nemzet tudományoszerű characterológiájának megalapítójával külön tanulmányban fogunk foglalkozni. *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt c. művében s annak végső betetőzésekként foglalkozott a magyar nép és nemzet jellemével. (III. kötet 617—18.) *Beöthy Ákos*: A magyar államiság fejlődése c. művében (I. köt. 7—15.) tovább viszi Pauler megállapításait és vele a maga kitűnő munkáját alapozza meg. Mind a két munkára a mai irodalomtörténeti és történeti jellemrajzok ismertetése kapcsán szintén visszatérünk.

A közigazgatás népi szervei.

VII.

A bíró körül találjuk azután a következő hatósági személyeket: *öregesküdt, törvénybíró* vagy *esküdt tanácsbeli*¹ a községi tanács elnöke, feladata a tanács elé kerülő ügyekben a kihallgatás és a végzés kihirdetése, a bíró tanácsadója.² Ma már teendőt az 1886. XX. tc. szabályozza. Elnevezései *fiaskutya*,³ *hites*,⁴ a *hitesek* segítségére vannak a bírónak az igazgatásban és bíraskodásban,⁵ *fidus*, *juratus*,⁶ *juratus assessor*,⁷ *hitesember*,⁸ *eskutya*,⁹ *hitösség*: az esküdtek testülete.¹⁰ Ilyen esküdt volt a szolgabíró mellé rendelt kez is a községi közigazgatás végzésére.

Választott tisztviselő volt az *adószedő*¹¹ és Szegeden 1741-ben az *adószedő-bírák* és a *biztos* (comissarius) is.¹² Verőcén az újonnan megválasztott bíró rendelt maga mellé adószedőt.¹³ A magyar embernek az adóval s ezen keresztül az adószedővel szemben érzett ellenszenvét mutatja számtalan tréfás, csipkelődő megjelölés, mely az adószedő személyét s az adót illeti: *Radó*: tized- vagy adóbehajtó,¹⁴ *dulló*: adóbehajtó hajdú,¹⁵ *adópiszkos*,¹⁶ *dobfarka*, *nyúzóké*s, *pénznyelő*,¹⁷ *húzóvonó*,¹⁸ *egzsektor* (egzaktor),¹⁹ *exactor*, *coactor*, *eranarches*, *Calepinus* szerint *steuer einnehmer*.²⁰ *Belik*: bizonyos adónem,²¹ *emésztő adó*: fogyasztási adó.²² *Kollektor*: községi pénztáros.²³

Halottkém: *dögész*,²⁴ *halottgém*,²⁵ feladatát az 1876. évi 31.025. sz. rendelet szabályozta, ettől kezdve hatósági megbízott. (V. ö. *halólevél*, *halomány levél*, *halotti bizonyítvány*.)²⁶

Gyám:²⁷ *furmondor*,²⁸ hatáskörét szintén rendezte az újabb törvényhozás. (V. ö. 1877. XX.)

¹ Hornyig 2 : 214. — ² Kovács 29. — ³ Zemlen, MTSz. 1 : 585. — ⁴ Heves m. Székelyföld, MTSz. 1 : 869., Erdővid., Kriza 145. — ⁵ Kovács 32. — ⁶ Szenczi Diet. — ⁷ Hor. Mem. 641. — ⁸ Székelyföld, MTSz. 1 : 869. — ⁹ Tállya, MNyr. 4 : 565. — ¹⁰ Háromszék, Kriza 371. — ¹¹ Verőce, Rész 326., Hornyig 2 : 214. — ¹² Kovács: Szeged 91. — ¹³ Rész 326. — ¹⁴ Veszprém, MTSz. — ¹⁵ Dunántúl, Rábaköz, MNyv. 2 : 410., Balaton-mellék, Kemenesalja, MTSz. 1 : 438. — ¹⁶ Szentcs., MNyr. 6 : 179. — ¹⁷ Palócság, MNyr. 21 : 509. — ¹⁸ Tokaj, MNyr. 23 : 384. — ¹⁹ Tállya, MNyr. 4 : 434. — ²⁰ Calepinus, BécsiC., ErdyC., ErsC., I. Nyelvtört. Szótár., Landovics 1 : 92. b. — ²¹ Moldvai csángók, MNyr. 9 : 447. — ²² Szökedenes, MNyr. 3 : 141. — ²³ Nagyajta, MNyr. 34 : 105. — ²⁴ Örség, MNyr. 13 : 383. — ²⁵ Marostorda m., MNyr. 8 : 69. — ²⁶ Gyöngyös, MNyr. 4 : 470., 471. — ²⁷ Kovács: Szeged (1741-ből) 91., Keresz (1743-ból) 100. — ²⁸ Dunántúl, MNyr. 5 : 67.

VIII.

Kisebb községi hivatalok voltak még:

Kisbíró: *apparator*, *kleinrichter*,¹ *falusi bíró*,² *futosó bíró*,³ — Budán 1540-ben a beteg főbíró helyett a kisbíró (futosó bíró) intézte a

város ügyeit,⁴ — kisesküdt,⁵ apparitor, magister pagi, iudex minor: mai népi elnevezései: firmender,⁶ csetnek⁷ s a falu vagy város dobosa, aki a hirdetéseket kikiáltja, kutula,⁸ Gyergyóban a dobos „pógár“,⁹ Szegeden 1724-ben fizetése 30 forint, egy pár csizma s egy köpönyeg,¹⁰ szabados bíró: „Azon faluban wagon két szabados byro“.¹¹ Verőcén az újonnan megválasztott bíró választott magának kis bírakat és polgárt.¹²

Armás: községi szolgáló,¹³ *hadnagy*: helység szolgálója,¹⁴ *lictor*, *hascher*,¹⁵ *hajdú*: város cseléd,¹⁶ *pándúr*:¹⁷ vármegye szolgálója,¹⁸ bács-megyei szerb vagy szász születésű katonák, a vmegyékben rendőri szolgálatot teljesítő fegyveres közegek, *csetnek*: vármegye szolgálója,¹⁹ *látó*: u. a.,²⁰ *tizedes*: városszolga,²¹ *városszolga*: rendőr,²² *policár*: városi rendőr,²³ *zsitár*: határőr,²⁴ *cirkáló*: titkos őr, aki a mulatságok alkalmával a rendre ügyel, de úgy, hogy a mulatók észre ne vegyék,²⁵ *zsindikus*: községi alkalmazásban levő régi megyei út munkás,²⁶ *ordinánc*: szolgáló.²⁷

Látó: kiküldött lovas ember, aki az égés részleteiről hírt ad,²⁸ (mezei lovasok fizetése 40 forint)²⁹ fullér, furér: *fourier*,³⁰ előfutó, előhírnök, postás,³¹ táblás (táblás) levélhordó, levélvívó szeres,³² gyalogszeres: gyalogposta.³³

Községi közfeladatot végez a *sintér*. Az egyes helyek statutu-mainak különbözősége szerint néhol választották, másutt s általában a bíró fogadta fel. Egyéb népi elnevezései: boggyó,³⁴ bencli,³⁵ csaman-gó,³⁶ fandi,³⁷ gyepi, gyöpi, gyepű,³⁸ gyöppi,⁴⁰ hipi,⁴¹ lukodli, lokedli.⁴² Az 1888. VII. tc. szerint hatósági megbízott; régen a hóhéri teendőket is ellátta.

¹ M. Nemz. Múz. LT. (1535-ből), Urb. et Cons. 12/42. (1535-ből), u. o. 1: 21. (1668-ból), Mon. Hist. 1: 37., 20.: 57., 146., Hornyig 2: 214., Gazd. tört. Szemle 7: 406. — ² Comenius 142., 175. (1673-ból). — ³ U. o. 131., 162., Géc. Kács. 4: 286., 289., Arch. Rák. 5: 319. — ⁴ Takács Magy. 42. — ⁵ Kovács 33. — ⁶ Kassa vid., MNyr. 17: 238. — ⁷ Takács 2: 299., Dunántúl, MNyr. 5: 128. — ⁸ Makó, MNyr. 9: 377. — ⁹ MNyr. 34: 321. — ¹⁰ Kovács: Szeged 87. (Váro-si jegyzőkönyvek, 1724-ből). — ¹¹ Urb. et Cons. 64/35. — ¹² Verőcén. — ¹³ Szilágy m., Berettyó mellék, MNyr. 17: 133., Takács Magy. 111. — ¹⁴ MTSz. — ¹⁵ Régi M. Nyelvmemlékek 3: 93., Mon. Hist. Írók 8: 418., 419. — ¹⁶ Hódmezővásárhely, MNyr. 8: 92. — ¹⁷ V. ö. miles Rascius, Illyrici, Sándor. — ¹⁸ MTSz. 2: 70. — ¹⁹ U. o. 1: 284. — ²⁰ Bácska, RTSz. 284/a. — ²¹ Cegléd, MTSz. 2: 743. — ²² Hornyig 2: 214., Marosvásárhely, MNyr. 15: 289. — ²³ Patakfalva, MNyr. 34: 206. — ²⁴ Apáca, MNyr. 34: 49. — ²⁵ Rőjtök, MNyr. 2: 369. — ²⁶ Szilágy m., MNyr. 14: 431. — ²⁷ Gyergyó, MNyr. 34: 321. — ²⁸ Baja, MTSz. 2: 1299. — ²⁹ Kovács: Szeged 93. — ³⁰ KirBesz. 146., Tört. Tár 1: 159.; v. ö. fullajtár, OklSz. — ³¹ Tapolca, MNyr. 10: 475., Halas, MNyr. 14: 575. — ³² Székelyföld, MTSz. 2: 629. — ³³ U. o. 1: 744., v. ö. NyTSz. 3: 194. — ³⁴ Szilágysomlyó, MNyr. 16: 238. — ³⁵ Komárom, MNyr. 7: 281. — ³⁶ Kecskemét, MNyr. 4: 284., 9: 93. — ³⁷ Máramaros, MNyr. 4: 284. — ³⁸ Hetés, MNyr. 19: 575. — ³⁹ Örség, MNyr. 1: 462. — ⁴⁰ U. o. 7: 281., 19: 575., Göcsej, MNyr. 7: 281., 19: 575., Nagylengyel, MNyr. 7: 131. — ⁴¹ Máramaros, MNyr. 9: 428. — ⁴² Győr, MNyr. 7: 281., Fehér m., MNyr. 5: 36., Székesfehérvár, Baja, MNyr. 16: 141.

IX.

Régen, mikor a városok az állandóan várható ellenség miatt fallal voltak körülvéve, igen fontos volt a *kapuőrző*, *kapus* vagy amint Kassa 1630-as jegyzőkönyvében találjuk, a *kapudeák*¹ tiszte. A Kecskemét 1677—1690 jegyzőkönyvében felvett esküforma mutatja fontos feladatukat: „teljes tehetséged szerint az szegény városnak igazán szolgálsz, az kapukon ki s bejáró embereket hir nélkül ki nem bocsátasz, semmi néven nevezendő jószágával, szekereستül, marháستül, miglen Biró uramtul szabadság nem adatik, hirt tévén az város házához, a szerint kik az Város tilalmas erdeibül akár kocsin, akár gyalog fát hordanak, ha eszedben veszed, megmondod“.²

A bakter a német wachter után szláv közvetítéssel került bele a magyarba. Custos, wachter,³ előfordul mint patró,⁴ tülkös vagy türkös,⁵ városi cseléd,⁶ zсібó:⁷ éjjeli őr. Fizetése Szegeden 1760-ban 38 forint.⁸ Külön tisztség a patrógazda: aki az éjjeli őrséget, patróságot szervezi.⁹ V. ö. patrózik: bakterkodik.¹⁰ Eredete a váréletre megy vissza. Feladata volt a község őrzése éjjel, rendszeren 9-től hajnali 4 óráig járta óránként végig a falut, miközben minden órára verset énekelt. (V. ö. Bakternóták)¹¹ Vigyázott a tűzre, sőt erre napra is kellett vigyáznia. (Székesfehérvár 1689-es rendtartása.)¹² Megszűnésének egyik oka az volt, hogy az énekléssel egyáltalán nem szolgált a kívánt célt, mert a tolvajok mindig tudták, hogy merre jár; másik oka a rendőrség intézményének felállítása.

Ugyanilyen őrfélék:

vigyázó: toronyőr;¹³

korombíró: a konyhák tisztaságára s a tűzre felügyelő személy;¹⁴

pörnyebíró: a tűzbiztonságra s az ehhez tartozó dolgokra ügyel fel;¹⁵

pipabíró: azzal volt megbízva, hogy vigyázza meg, ki pipázik vagy szivarozik a faluban tilalom ellenére;¹⁶

szitokbíró: rendre felügyelő előljáró (V. ö. káromkodási tilalom);¹⁷

szemétbíró: curator stercoris, mistaufseher, misttraeger;¹⁸

sárlátó, mértéklátó, kenyérlátó és révlátó vagy *révbíró*: urfart-richter;¹⁹

kárlátó: a dulások s az átvonuló katonaság által okozott károkat becsülte meg;²⁰

a pásztorok előljárói között találjuk a *kútbírákat*: feladatuk valószínűleg a kutak tisztántartása volt (V. ö. határjárásnál a kutak tisztításának kötelessége);²¹

koldusbíró.²² Vácon 3 koldusbíró volt kijelölve a koldusok közül, akik ellenőrizték, hogy csak azok koldulhatnak, akiknek engedélyük van,²³ a koldusbíró főként az idegeneket ellenőrizte.²⁴

A közösséggel szemben fennállottak bizonyos kötelességek, amelyeket a lakosok nem úgy, mint az adót, pénzben fizettek, hanem ter-

mészetben, munkában végeztek. Ujabban törvényileg van szabályozva ez a természetben végzendő kötelezettség (kényszerszermunka), mely azonban ma pénzben is megváltható, sőt meghatározott esetekben kötelezőleg megváltandó. Ilyen kötelezettségek voltak:

faludolga: köteles munka, amelyet az egyes lakosok a falu számára tartoztak végezni,²⁵

gyalogsor: községi ingyenes gyalognapszám,²⁶

gyalogszer: gyalognapszám, kézi napszám,²⁷ gyalogszeres: gyalog vagy kézi napszámos,²⁸

hetelős: közszolgáltatásra kirendelt hetes pl. fuvaros,²⁹ v. ö. hetelőrend,³⁰ hetes:³¹ in hebdomadem se locans, mercenarius hebdomadalis, wochenlöhner, wochenwerker,³²

hétszám: urdolga vagy robot, amit a jobbágy hetenkint tartozott elvégezni,³³

colkert: olyan kert, amelyben a falu minden lakosa annyi ölet tartozik felállítani, amennyit kirónak rá.³⁴

¹ Takács Szeg. 378. — ² Hornyig 2 : 509. — ³ Gvadányi 290., Takács Magy. 111. — ⁴ Arács, MNyr. 22 : 239. — ⁵ Szentes, MNyr. 8 : 331. — ⁶ Nagykálló, MNyr. 12 : 429. — ⁷ Bars m., MITSz. 2 : 1072. — ⁸ Kovács: Szeged 94. — ⁹ Törökszentmiklós, MNyr. 32 : 53., Háromszék, MNyr. 25 : 383., Földes MNyr. 7 : 255. — ¹⁰ Székelyföld, MITSz. 2 : 97. — ¹¹ Székesfehérvár, 1689-es rendtartása, Gazd. tört. Szemle 5 : 37. — ¹² Kovács 28. — ¹³ Makó, MNyr. 9 : 378., v. ö. Vigyázó: excubitor, Calepinus; wachter, wache, Heltai 439., Pázmány 203., Zrínyi 1 : 50., 106., Arch. Beres. 279. — ¹⁴ Balaton vid., MITSz. 2 : 1181. — ¹⁵ Halas MNyr. 17 : 91. — ¹⁶ Röjtök. MNyr. 2 : 369., Nagylózs, MNyr. 30 : 444. — ¹⁷ Nagylózs, MNyr. 30 : 444. — ¹⁸ Bethlen, 2 : 12. — ¹⁹ Takács 3 : 274. — ²⁰ U. o. — ²¹ Takács 2 : 299. — ²² Takács Szeg. 378. — ²³ Karcstű 2 : 92. — ²⁴ U. o. 2 : 67. — ²⁵ Beregrákos, MITSz. 1 : 559. — ²⁶ Tinnye, MNyr. 7 : 89. — ²⁷ Székelyföld, MITSz. 1 : 744. — ²⁸ U. o. — ²⁹ Alföld, MNyr. 4 : 329., Mindszent, MITSz. 1 : 851. — ³⁰ Vajda 1 : 15. — ³¹ MNyTsz. — ³² OklSz. 375. — ³³ Háromszék m., MITSz. 1 : 850. — ³⁴ Székelyföld, MITSz. 1 : 243.

X.

Szőlők, erdők, mezők és állatok őrizete igen fontos feladat volt a vagyon védelme és a rendtartások betartása szempontjából. A bírák között több olyan hivatalt találunk, amely részben szintén az őrzéssel állott kapcsolatban, alapjában azonban inkább az örök ellenőrzője, felügyelője volt. (V. ö. hegybíró, határbíró stb.)

Szőlőkben a felügyeletet a szőlőcsősz, szőlőpásztor, szőlőkerülő látja el. Szőlőőrző: vinitor,¹ vineator,² weinbergshüter,³ vinearum custos, trauben hüter,⁴ weinberghüter.⁵ Hivatalba lépése előtt esküt tartozott tenni, hogy a szőlőhegy kerülésében híven eljár, gyepün belül levő szőlőt és gyümölcsöt el nem hordat, atyafiságot, barátságot, adományt, félelmet, szóval mindeneket hátrahagyván, teljesíti kötelességét. A szőlőpásztorok a főinspektor és a hegymesterek előtt tettek esküt (II. Rákóczy Ferenc szabályzata 43. §.);⁶ feladata továbbá, hogy a tolvajt megfogja s a hegymesterhez vigye megbüntetés

végett.⁷ Szőlőéréskor minden szőlőhegyen egy-egy ifjú legényt es-
kettek meg, „aki éjjel-nappal, nem úgy mint azelőtt, hanem híven
és igazán megőrizzé a szőlőket és haza ne hordja éjszakára s nappal
is másnak se adja el a szőlőt”.⁸ Hegyalján a szőlőpásztorok megvá-
lasztása után következik a „pásztortétel”: nyolc nap leforgása alatt
az őrzésében levő „törvény”-en el kell készítenie a kunyhót s ez előtt
a „szabadulás”-ig reggel, délben, este a „csattogtató kelep”-pel a szo-
kásos verseket eljátsza. Ezek után pedig a szükséges „kerülést” meg-
tenni el ne mulassza. A „szabadulás” az utolsó fürt leszedése után
volt, mikor a kunyhót felgyújtotta. Másnap reggel szedte be a „pász-
torbért”.⁹ Zalaegerszegen és Zemplénben¹⁰ az éréstől kezdve egész
szüretig az eladó lányok kiköltöznek a szőlőbe s az őrzésben segítsé-
gére vannak a pásztoroknak. Elnevezései: budár,¹¹ pendár.¹² — Az
1894. XII. tc. értelmében a hegyközségek a szőlőterület őrzésére meg-
felelő számú hegyőrt kötelesek alkalmazni, a terhet az érdekelt-
ek viselik.

A már említett erdő- és fabíróknak segítségére voltak az erdő fel-
ügyelői: az erdész, erdőőrző, — őriző: silvae custos, waldhüter,¹³ erdő-
pásztor: nemoris custos, salluarius, forster, waldhüter,¹⁴ erdőkerülő:
vagitor, custos silvarum,¹⁵ hegykerülő: berghüter,¹⁶ csősz: vagiator,
custos silvarum et pratorum,¹⁷ erdőóvó: custos silvarum, waldhüter,¹⁸
erdőbíró: magister silvae, waldaufseher,¹⁹ fabíró: custos silvae, wald-
aufseher,²⁰ székely: ör, kerülő. Zemplén-megyei Zomborról a szepesi
kamarákhoz intézett jelentésben 1573-ban: „mikor én székely vol-
tam . . .”; „székelyek voltunk negyedfél esztendeig”; „midőn egy ne-
hány esztendeig székely voltam . . .”.²¹ Az erdő őrizetét az 1879.
XXXI. tc. 17. §. rendezte. Népi elnevezései: festér (főster),²² erdős,²³
hajtó,²⁴ lábaserdőcsősz, aki a védelmi teendők teljesítésével van meg-
bízva,²⁵ szálmester²⁶ a fenyőszálak felügyelője; lineás csősz, aki a fa-
döntési, tűzifa kiválasztási és tűzifa fuvarozási munka vezetésével
és felügyeletével van megbízva.²⁷

A határ és mezők őrizetét a határbírókon, stb. kívül a mezőőr
végzi, feladata a határt barmoktól, emberek kártevésétől megvé-
deni, kárt okozó barmot behajtani, a kártevőt elfogni s a bírónak
átadni.²⁸ Egyéb elnevezései: mezőőrző: camparius, feldhüter,²⁹ mezei
rendőr, csősz,³⁰ mezőpásztor:³¹ vagiator, custos silvarum et pratorum,
feldhüter,³² mezőkerülő,³³ hadnagy,³⁴ mezőbíró,³⁵ rétpásztor,³⁶ határ-
pásztor,³⁷ cirkáló: csősz, rétpásztor,³⁸ zsitár,³⁹ látó,⁴⁰ plajtás.⁴¹ — Ve-
rőcén rendszerint Erzsébet napján választották a mezőcsőszet a többi
községbeli emberrel együtt.⁴² A csőszök fizetése Szegeden 1760-ban
fejenként 22 forint.⁴³ „Mezőkerülők(ne)k hasznok. Minden ekes em-
bertül fel vika Debr. buza, fel ekes embertül egy quarta.⁴⁴ Dinnye
Pásztorok(nak) fizetések. Minden nyilas dinnye földtül Debrecz vika
egy quarta idest negyed resz, es alfabona is egy quarta. Minden nyi-
lasbul negy dinnye — kit vehet maga hasznara”.⁴⁵ — Mezőrendőrség-

ről az 1840. IX. tc. s ennek hatályon kívül helyezésével az 1894. XII. tc. rendelkezik, melynek értelmében a politikai községek kötelesek megfelelő számú mezőőrt alkalmazni; a terhet az érdekelt birtokosok viselik. Járuléka a csőszkéve, a learatott gabonából a csősznek őrzési díj fejében járó rész.

A csősszel kapcsolatban álljon itt még e néhány adat: *goré*: kunyhó, csősz kunyhó, a csősznek magas oszlopokon álló vigyázó helye,⁴⁶ *lármafa*: csőszlábtó, földbe ástott és létrafogakkal ellátott faszál,⁴⁷ *lajmó*: kukorica csőszök vigyázó létrája, földbe ástott szálfakeresztben átdugott fokokkal,⁴⁸ *lambó*: u. a.,⁴⁹ *csörgősbót*: csőszök és pásztorok furkós botja, amelynek furkós vége felé egy-két vaskarika van lánccdarabként oda erősítve.⁵⁰

¹ BácsaiC. 183. — ² DuCange. — ³ Kronst. 1:102. — ⁴ Károli 1:528., Mikes 383. — ⁵ Gazd. tört. Szemle (1694-ből) 1:168. — ⁶ U. o. — ⁷ U. o. 1:87., Nagyszöllős, u. o. (1674-ből) 2:180. — ⁸ U. o. 2:199. — ⁹ Népr. Ért. 6:305. — ¹⁰ MOZemplén 158., Zalaegerszeg, Vas. Ujs. 1887:815. — ¹¹ Kiskúnhalas, MNyr. 14:286., Szeged, MITSz. 1:188. — ¹² Klézse, MNyr. 14:42. — ¹³ „Valentinum Erdewewryzew“, Múz. Kállay 14/39., Urb. et Cons. 12/42. (1587-ből), Tört. Tár 1:393. — ¹⁴ PPBl., Gyergyó, MNyr. 34:321. — ¹⁵ Verbőczy 33. (1639-ből), Simai 77. (1629-ből), GérKárCs. 4:286., 297., Gazd. tört. Szemle 5:407. — ¹⁶ GérKárCs. 4:456. — ¹⁷ Verbőczy 33., Index, Haan 2:222., Mon. Hist. 1:273. — ¹⁸ Arch. Batthy. Sebesiana, fasc. 2. nr. 4., Heim 120., Múz. Soós, v. ö. NytudKözl. 25:152. — ¹⁹ GérKárCs. 4:297. — ²⁰ Mon. Hist. 1:369. — ²¹ Gazd. tört. Szemle 2:291. — ²² Csik m., MITSz. 1:581. — ²³ Sorok, MNyr. 22:144. — ²⁴ Deésaknai, MNyr. 1:328., Marosludas, MITSz. 1:285. — ²⁵ Cserhát, Erd. Lap. 22:864. — ²⁶ Heves m., MITSz. 2:480. — ²⁷ Cserhát, Erd. Lap. 22:864. — ²⁸ Kovács 37. — ²⁹ Szenczi Dict., DuCange, GyöngySz. 3624. — ³⁰ Takács Magy. III. — ³¹ Balaton mellék, MITSz. 2:173., Rábaköz, MITSz. 1:609. — ³² Verbőczy 33., Haan 2:222., Mon. Hist. 1:273. — ³³ Nagyszalonta (1714-ből) Népr. Ért. 18:37. — ³⁴ MITSz. 1:274. — ³⁵ Takács Magy. 3:102. — ³⁶ Balaton mellék, MITSz. 2:240. — ³⁷ Gyergyó, MNyr. 34:321. — ³⁸ Balaton mellék, MITSz. 2:140. — ³⁹ Keresztúr vid., MNyr. 25:383., Lozsád, MNyr. 22:502., 23:144., Klézse, MNyr. 7:478., MITSz. 2:1079., Apáca, MNyr. 34:49., v. ö. zsitár: határőr, Apáca, MNyr. 34:49. — ⁴⁰ Baja, MNyr. 33:571. — ⁴¹ MNyr. 37:377., Arad, Nyelvtud. Közl. 12:108. — ⁴² Rész 326. — ⁴³ Kovács: Szeged 93. — ⁴⁴ Nagyszalonta, 1714-ből, Népr. Ért. 18:37. — ⁴⁵ U. o. — ⁴⁶ Balaton mellék, Kecskemét, Pálócság, MITSz. 1:707., Szeged, MNyr. 2:297. — ⁴⁷ Uzon, Csikszentkirály, MITSz. 1:1296. — ⁴⁸ Csallóköz, MITSz. 1:1280., Bácska, MNyr. 16:92. — ⁴⁹ Csallóköz, MNyr. 1:280. ⁵⁰ U. o. MITSz. 1:358.

XI.

Az állattenyésztés a magyarság legősibb foglalkozásai közé tartozik. Hazánk területén való letelepedése előtt a magyarság is nomád pásztor nép volt, mely fel s alá kóborolt baromcsordáival a kelet-európai pusztaságon. Később az állandó letelepedés következtében különválik a katonáskodó elem, mely a külföldön kalandozik, zsákmányol s az állatörző csikósok, gulyások, kanászok, akik már egészen külön néposztályt alkotnak. A csikós akkor még nem volt olyan általános elnevezése a ménések őrzőinek, mint ma; helyneveink

szerint lovászoknak hívták őket s a főlovászmester alá tartoztak. Eféle feladatot végeztek:

a gazda pásztor: summus pastor, oberhirt;¹

ménés pásztor: equarius, rosshirt;²

gulyás: vaccarius,³ pásztor boum, ochsenhirt;⁴

csordás (csordós): armentarius, viehhirt;⁵ csordapásztor: pastor armentorum, viehhirt;⁶ ökrök csordása,⁷ barompásztor: custos pecoris, viehhirt,⁸ baromőrző: pecorarius,⁹ viehhüter,¹⁰ tehénpásztor: pastor vaccorum, kuhhirt,¹¹ tehénőrző: pascens,¹² borjúpásztor: pastor vitulorum, kalbshirt,¹³ pásztor: pastor,¹⁴ hirt,¹⁵ ökörpásztor: bubulcus,¹⁶ v. ö. bubuleitare, bubulci officio fungi: pásztorságot tenni,¹⁷ ochsenhirt,¹⁸

disznópásztor: subulcus, suarius, porcarius: kánász,¹⁹ schweine hirt,²⁰ idsznőőrző: u. a.,²¹ subulchus: kánász,²² eme-pásztor: scrofi-pascus,²³ sauhirt.

szamárpásztor: asinarius,²⁴ eselwärter,

tevépásztor: camelarius,²⁵ kamelwärter,

juhász: pastor ovium, opilio (v. ö. opilonatus: juhtenyész, schäfer,²⁶ *kospásztor*: caprarius, ziegehirt,²⁷

lúdpásztor: anserarius,²⁸ gänsehirt.

Az állatok őrizetét a közösség által választott emberek végezték, amint az a Hegyhát vidékéről pl. fel van jegyezve, a választást áldomással ülik meg, a bort a fogadottak viselik, s a korcsmából a kisbíró segélyével nagy korsókban viszik a falu házához.²⁹ Fizetésük, ellátásuk különbözőképen történt, de alapjában mégis közellátás volt. Hegyhát vidékén tavasz kezdetén a csordás, kánász a kisbíróval házról házra járnak és hosszú mogyorófa pálcára róvással felmetszik a kihajtandó állatok számát. Minden darab után egy „fertál“ gabonát kapnak, a csordás azonkívül egy kenyeret, a felírásnál pedig tojást, zsírt, szalonnát és szerencse garast. A falu házában laknak, s lakásaik javítása is közmunka, „faludolga“.³⁰ — Nagyszalontán 1714-ben a pásztorok fizetése a következő volt: „Guljasok, minden öreg marhátul esztendeig 4 poltr. idest 12 dr. Ha karácsonig őrzi egy öreg marhatul 1 egy kenyér. Negy tavajitul karácsonig 3 három poltr. ket ket öreg marhatul 1 egy kenyér. Negy tavaiaktul 1 egj kenyér. Ha aratasig őrzi 2 poltr., ha aratas utan halytják eleiben esztendeinek-vigiig 2 poltr. 6 dr. Két öreg marha bőr edgyik cserzet, masik szőrös. — Ökrök csordássának Biri. Karácsonig két ökörtul 15 dr. két ökörtül egy kenyér, Bocskor(na)k egy szőrösbőr. — Tehenek csordassa(na)k jövedelme. Karaconig egy tehentül 2 poltr., ha aratásig őrzi 3 dr. ha arataskor hajtják elebe 3 denr. Ket tehenektül egy kenyér es edzeri telly fejis. Bocskornak egy szőrösbőr. — Borneyuk Pásztornak. Minden heten egyszer a teheneket meg felyheti. — Ménés Pasztornak Convencioja. Sz György napjatul fogva karacsonig minden lutul 15 denar idest tizenöt pinz. Két lotul egy kenyér, 10 tiz lo-

vak vidiekiek engettetnek meg boeskor pinzre, seilicet pinzes lovak“. ³¹ — Baranya-Ozd vidékén első kihajtáskor a jószágtulajdonos annyi tyúktojást vesz magához, a hány barinot bocsát a legelőre; kiáll a kapuba s midőn a gulyás, csordás, csikós odaért, neki adja a tojásokat, letevéen azokat magá elé a földre (t. i. azért, hogy amint lehajolni nem rest, ne legyen rest a jószág után futkosni sem). ³² — Vépen, Vas megyében Szt. Márton napján a kanász eljárja a házakat, elmondja mondókáját s mákos vagy túróslépényt s pénzt kap. ³³ — Rákospalotán régente karácsony szombatján a pásztorok kezükben fűzfa csomóval mindazokat a helyeket bejárták, ahol gondjukra bízott marha volt, s a fűzfacsomóval a háznépet meglegyintették, elmondották mondókájukat s a gazda korsójukba bort öntött, a gazdasszony pedig zsákiukba kolbászt, sonkát tett. ³⁴ — A Felvidék magyarulakta helyein mogyoró vesszőnyalábbal jártak karácsony böjtjén, a gazdasszony megajándékozva a csordást, 1—2 vesszót megtartott. ³⁵ — Szegeden 1760-ban a gulyások fizetése fejenként 74 frt. ³⁶ Jövedelmük még: a *behajtó*, ³⁷ *hajtóbér*, ³⁸ azaz bírságpénz, amelyet a tilosban kapott s behajtott állatért kell fizetni, *fűbér*: census pascui, a marhák legeltetéséért járó pénz, ³⁹ *weidegeld*, *weidelohn*, ⁴⁰ *fűpénz*: census pascui stb., ⁴¹ *boeskor pénz*, minden a legelőre kijáró tehén után a pásztornak fizetendő 4—6 krajcárnyi illeték. ⁴²

Hegyhát vidékén maig fennmaradt az a szokás, hogy a *kovácsot* is évről-évre választják, a „falu házában“ lakik, fizetése az ekevas élesítéseért, telkes gazda szerint természetben jár ki, többi munkáját készpénzben fizetik. ⁴³ — Szüret alkalmával a kovácsnak, valamint a kanásznak és csordásnak szabad a koledálás, midőn a hegyen végig mennek és minden pincében 1—2 liter mustot és némi válogatott szőlőt kapnak. ⁴⁴

¹ Monoszlai 2. — ² GérKárCs. 4:316., Mon. Hist. 1:29., LelKonv. 1425-ből, 45/53., OINád. „Szám“. 1544-ből, 40., Urb. et Cons., 1584-ből, 56/33., OINád., 1588-ből, 41., Népr. Ért. 18:37. — ³ PPBl. — ⁴ Mon. Hist. 1:280., Arch. Rák. 1:261., OINád. 1588-ből, 41., Nagyszalonta, 1714-ből, Népr. Ért. 18:37. — ⁵ Zichy Okm., 1400-ből, 5:116., PannLev., 1480-ből, 51. Rr., Arch. Batthy., 1488-ből, 3/3., u. o., 1489-ből, 3:2., VeszplLev., 1519-ből, 228., Urb et Cons., 1597-ből, 12/42., Mon. Hist. 147., Thaly Ad. 1:80. — ⁶ KanViz. 139., Kreszn. — ⁷ Nagyszalonta, 1714-ből, Népr. Ért. 18:37. — ⁸ Alvinczi 95., Geleji 1:155., Tyukodi 566. — ⁹ Calepinus. — ¹⁰ JordC. 587. — ¹¹ Ozorai 254., Molmár 52. — ¹² MünchC. 150. — ¹³ Urb. et Cons., 1554-ből, 45/36. — ¹⁴ Calepinus. — ¹⁵ PPBl., EhrC., BécsiC. 215., MünchC. 28., JordC. 118., Bornemisza 18., Félégyházi 14., GérKárCs. 4:368. — ¹⁶ Comenius 77. — ¹⁷ Gyöngy. Szótár 3324. — ¹⁸ Medgyesi 43. — ¹⁹ Száz. 16:33. — ²⁰ OINád., 1544-ből, 40., u. o. 1588-ből, 41., Gazd tört. Szemle, 1592-ből, 6:179., Calepinus, PPBl., GérKárCs. 4:455., Thaly 2:257. — ²¹ Arch. Batthy., 1505-ből, 697. — ²² Batthy-Leg., 1217-ből, 2:308. — ²³ Calepinus. — ²⁴ U. o. — ²⁵ U. o. — ²⁶ CornC. 319., JordC. 14., Bornemisza 282., Alvinczi 1:604. — ²⁷ Mon. Hist. 1:34. — ²⁸ PPBl. — ²⁹ Ethn. 11:139. — ³⁰ U. o. — ³¹ Népr. Ért. 18:37. — ³² Ethn. 9:378. — ³³ U. o. 31:97. — ³⁴ Népr. Ért. 15:220. — ³⁵ Ethn. 8:378. — ³⁶ Kovács: Szeged 94. — ³⁷ Udvarhely m., MNyr. 4:374. — ³⁸ Heves m., MTISz. 1:785. — ³⁹ Kreszn. — ⁴⁰ Ballagi, OINád., 1588-ből, 41. — ⁴¹ OINád., 1492-ből, 36:992. — ⁴² Hidas, Tornycsnémeti, MNyr. 31:349. — ⁴³ Ethn. 11:139. — ⁴⁴ U. o.

XI.

Amint a községeknek közigazgatási szükségletei kielégítésére megvolt a maga választott szervezete, úgy a legénysorba serdült ifjúságnak is megvan a maga vezetője: a *legénybíró*. A szokás igen régi; említi Gelei Katona,¹ Bartholomaeides,² Bél Mátyás³ és Dugonics.⁴ Sok helyen a városokban a fiatalság egyesületet alkotott s az előírt rendtartás szerint szabályozták a táncot. Ilyen pl. a kőszegi ifjak articulusai 1679., hogy azonban nem új dolog volt, megmondja a szabályzat: „a régi jó szokások alapján készült”. Minden évben választottak főtáncmestert és vicietáncmestert, s úgy ezeknek, mint a „reguláknak” engedelmességgel tartoztak.⁵ Legtöbb helyen választják a legénybíró,⁶ de hogy kik és hogyan (Kalotaszegen pl. „a legkorosabb legényt”), arról mit sem szólnak a feljegyzések. Az egyetlen Bény községből találunk adatokat, ahol a „legénycéh” megegyezett abban, hogy ki legyen a legénybíró s este, amikor az illető megérkezett a fonóba, „megemelték” s felkiáltották: Eljen a bíró.⁷ Muzslán a „fiatal bíró”-n kívül választanak még polgárt és két táncmestert.⁸ Ahol a pütkösi király a legénybíró, ott löversennyel döntik el a választást,⁹ s ez a falu leányaitól jutalmul fekete selyem kalapot s erre lengő tollat és tölgykoszorút nyer.¹⁰ Rakamazon az ú. n. királyfutáson a kocsisok lóháton, az ökrészek gyalog futnak a kitűzött cél felé, az első lesz a király, második a kisbíró. Kevés pihenés után a király és a kisbíró újra futnak s ha a király győz, a kisbíró annyi bort tartozik neki fizetni, amennyit az meg tud inni, ha pedig a kisbíró győz, a király köteles alattvalóit megvendégszolgálni.¹¹ Nyárasdon a választás után a legénybíró jelentkezik a községi bírónál s megkéri őt, hogy ismerje el az ifjúság bírójának, ami rendesen meg is történik.¹² Jelvényét csak egy adatban ismerjük: Nyárádmentén a kezében hordott bojtos pálcá.¹³ Nyárádmentén újévkor, Nyárasdon nagyszombaton történt a választás.¹⁴ — A legénybíró általános joga a táncmulatságok és kalákák rendezése s itt a rend fenntartása. Ugyanilyen feladatuk van Aranyosszéken a kezeseknek: ők gondoskodnak tánchelyről, annak feldíszítéséről, náluk jelentkeznek a táncolni akarók s ők fogadják a vendégeket.¹⁵ Nyárasdon körmenet alkalmával ő viszi a zászlót s vezeti a legények csapatát.¹⁶ Muzslán ünnepek alkalmával gondoskodik a templom feldíszítéséről.¹⁷ Kalotaszegen az esküdtekkal minden vasárnapi templomozás után gyűlést tart, s a káromkodáson, vagy más erkölcsiség elleni kihágáson talált hibás legényekre ítéletet hoznak s azt egy kifúrt fapálcával megveretik.¹⁸ Ő az eligazítója a legények egymás közötti viszályainak.¹⁹ Nyergesújfalun egy évig minden mulatságra hivatalos volt, korcsmászamláját a község fizette, lovait és marháit társai őrizték,²⁰ ez utóbbi szokásban volt Rakamazon is.²¹ Nyergesújfalun még az is szokásos, ha netalán apró vétséget követne el, azért testi büntetéssel nem illetik.²²

¹ Geleji 2 : 417. — ² Bartholomaeides 445. — ³ Bél I. 2 : 230. — ⁴ Dugonics 2 : 206. — ⁵ Takács: Szeg. 254. — ⁶ Dunaszerdahely, Uj M. Műz. 1 : 503., Nyárasd, MOPozsony 242., Muzsla, Vahot: 5 : 12., Kalotaszeg, Vas Ujs. 1856 : 144., Résző 175., Nyárádmente, Ethn. 10 : 47. — ⁷ Népr. Ért. 14 : 49. — ⁸ Vahot 5 : 12. — ⁹ Résző 213., Vas. Ujs. 1856 : 165., Honderű 1845 : I. 462. — ¹⁰ Nyergesújfalu, István b. Naptára 1856 : 55. — ¹¹ Honderű 1846. 2 : 57. — ¹² MOPozsony 242. — ¹³ Ethn. 10 : 47. — ¹⁴ MOPozsony 242. — ¹⁵ Ethn. 2 : 247. — ¹⁶ MOPozsony 242. — ¹⁷ Muzsla, Vahot 5 : 12. — ¹⁸ Vas. Ujs. 1856 : 144. — ¹⁹ MOPozsony 242. — ²⁰ Résző 217. — ²¹ Honderű 1846. 2 : 57. — ²² Résző 217.

*

Befejezésül még egyszer hangsúlyozni kívánom, hogy ez a dolgozat korántsem teljes, kimerítő feldolgozása a benne felhozott anyagnak. A cél az volt, hogy kiindulási alapot adjon az ezirányú kutatás számára.

Mindazonáltal megállapíthatjuk a következőket: a régi időben az állami közigazgatás csak igen kis körre terjedt ki. A nemesi községek privilégiumaikon belül maguk szabályozták főként gazdasági ügyeiket, — a jobbágyközségek részére részben a földesúr, részben annak jóváhagyásával maguk a községek állapították meg a szabályokat. A különleges gazdasági, társadalmi és politikai élet számos tisztséget teremtett, amelyek ma az állami közigazgatás kiterjesztésével legnagyobb részben megszűntek vagy teljesen átalakultak s feladatukörük a legszűkebbre szorult össze.

Ha végig tekintünk az egyes állások fejlődésén, majdnem mindenütt megláthatjuk, hogyan válik a körülmények által keletkezett állás szokásossá, — hogyan fejlődik ki feladata a falu, város keretein belül s hogyan lesz végül törvénné s ezáltal általánossá, egyöntetűvé amit elér ez a dolgozat, már akkor is megfelelt törekvésemnek, az egész országban. Epen ez az egyik igen fontos oka a gyűjtésre való felhívásnak, mert a régi, törvénybe be nem vett hivatalok, feladatok eltűnnek s az emlékezetből is kimennek. S ha ezen célból va-

Szendrey Ákos.

Az idézett forrásművek rövidítése.

1. Könyvek:

Alvinczy Péter: Postilla 1633.

Ballagi Mór: Szótára.

BSzD: Baróti Szabó Dávid Szótára. 1792.

Bartholomaeides: Inclyti.

Batty-Leg.: *Leges ecclesiasticae regni Hungariae et provinciarum adiacentium opera et studio Ignatii comitis de Battyán Episc. Transylvaniae collectae et illustratae.* 1777.

BécsiC.: Bécsi Codex, Nyelvemléktár I.

Benedek Elek: A magyar nép multja és jelene 1898.

- Benkő József*: Imago inclytæ in Transilv. nationalis Siculicæ 1791.
- Bél Mátyás*: Compendium avagy rövid summája az egész ker. tudománynak 1713.
- Bethlen*: gr. Bethlen Miklós önéletrajza.
- Bornemissza Péter*: Prédikációk egész esztendőre 1584.
- Breznay Imre*: A fertálmesterségről 1907.
- Calepinus* szótára 1592.
- Can. vis.*: Canonica visitatio, egyházlátogatás. Kiadta Szuhay Benedek 1900.
- Comenius Amos*: Janua lingue Latinæ reserata aurea, in hungaricam linguam translata per Stephanum Benjamin Szilágyi 1673.
- CornC.*: Cornides Codex, 1510., Nyelvelméltár VII.
- DebrC.*: Debreceni Codex, Nyelvelméltár XI.
- Demkő*: Felsőmagyarországi városok a XVI—XVII. században.
- Du Cange*: Du Cange: Glossarium mediæ et infirmæ latinitatis 1737.
- Dugonics András*: Etelka 1788.
- Ehrc.*: Ehrenfeld Codex, (Jókai Codex), Nyelvelméltár VII.
- ÉrdyC.*: Érdy Codex, Nyelvelméltár IV—V.
- ErsC.*: Érsekújvári Codex, Nyelvelméltár IX—X.
- Félegyházi Tamás*: Új testámentum. 1586.
- Felvinczi*: Az erdélyi protonotária és cancellária dicsérete. 1699.
- Gelei Katona István*: A váltáság titka. 1645.
- Gönczi Ferenc*: Göcsej. 1914.
- Gvadányi József*: Rontó Pál és gr. Benyóvszky Móricznak élete. 1807.
- GyöngySzótár*: A gyöngyösi szótár töredéke. Kiadta Melich János. 1898.
- Gyárfás*: Paraszttvármegye. Műveltségtörténeti értekezések.
- Haqn*: Békés vm. hajdana. 1870.
- Hajnik Imre*: A m. bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyesházi királyok alatt. 1899.
- Heltai Gáspár*: Száz fabula Aesopusból s egyebünne. 1566.
- Hornzyk*: Kecskemét város története. 1860.
- JordC.*: Jordánszki Codex, Nyelvelméltár V.
- Karcsú Antal Arzén*: Vác város története. 1880.
- Károli Gáspár*: Biblia. 1590.
- KirBesz.*: Királyi beszélgetések. 1749.
- Kovács Márk*: Falusi tisztújítás. 1847.
- Kovács János*: Szeged népe. 1901.
- KresznSz.*: Kresznerics Ferenc magyar szótára. 1831.
- Kriza János*: Vadrózsák.
- Kronst.*: Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt I—III. 1886—96.
- Landovics István*: Új segítség (prédikációk). 1689.
- Magy. Jogt. Eml.*: Magyar Jogtörténeti Emlékek. 1885.
- Medgyesi Pál*: Dialogus politico ecclesiasticus az presbyteriumról. 1650.
- Mikes Kelemen*: Törökországi levelek. 1794.
- Monoszlai András*: Apologia. 1588.
- MünchC.*: Münchener Codex, Nyelvelméltár I.
- Natorp*: br. Natorp Tivadar és Oroszi Bálványi Gyula: A dohány és dohány jövedék. 1896.
- Nógrádi*: Idvesség kapuja. 1672.
- Osváth Pál*: Biharmegye sárréti járása leírása. 1875.

- Ozorai Imre*: De Christo et ejus ecclesia. 1535.
PPBL.: Páriz Pápai Dictionarium latino hungaricum. 1708.
Pázmány Péter: Vasárnapi és ünnepi prédikációk. 1636.
Pécsvárad Péter: Felelet Pázmány Péter két könyvecskéjére. 1629.
Reizner János: Szeged története. 1900.
Réső-Ensel Sándor: Népszokások. 1866.
Sándor István: Toldalék a magyar deák szókönyvhöz. 1808.
Simai Kristóf: Nomenclatura seu dictionarium Latino Germanicum. 1809.
Szenczi Molnár Albert: *Dictionarium*.
Szenczi Molnár Albert: *Jubileus* esztendei prédikáció. 1618.
Szenczi Molnár Albert: A ker. *religiora* való tanítás.
Tyukodi Márton: József patriarcha élete. 1641.
Thaly Kálmán: Vitézi énekek. 1864.
Thaly Ad.: Thaly Kálmán, Adalékok.
Takács Sándor: Rajzok a törökvilágból. I—III.
Takács Sándor: *Szegény* magyarok.
Takács Sándor: *Magyar* mult tarlójáról.
Vahot Sándor: Magyarország és Erdély képekben.
Vahot MF.: Magyar Föld és népei eredeti képekben.
Vajda Sámuel: Krisztusnak élete. 1772.
Verbőczy István: Magyar decretum és Indexe. 1639.
Verancsics Antal: Memoria rerum és Lándorfejejvár elveszésének oka.
 — Monumenta Historica. III.
*Zelíz*y: Debrecen sz. királyi város egyetemes leírása. 1882.
Gr. Zrinyi Miklós munkái, Kazinczi Ferenc kiadása.
 2. *Folyóiratok és Lapok*:
Adal.Zemplén: Adalékok Zemplén vm. történetéhez. Dongó Gyárfás Géza
 IV—VI: 1898—1900.
BudHirl.: Budapesti Hirlap.
Erd.Lap.: Erdészeti Lapok.
Ethn.: Ethnographia. (Néplet.)
GazdtörtSzemle: Gazdagtörténeti Szemle.
Honderű.
István b. naptára: István bácsi naptára.
MNyr.: Magyar Nyelvőr.
MNyv.: Magyar Nyelv.
Napkelet.
NéprÉrt.: Néprajzi Értesítő.
NyelvtudKözl.: Nyelvtudományi Közlemények.
Száz.: Századok.
TörtTár: Történelmi Tár.
TudGyűjt.: Tudományos Gyűjtemények.
Uj m. Múz.: Uj magyar Múzeum.
Uj Nemz.: Uj Nemzedék.
VasUjs: Vasárnapi Ujság.
 3. *Levéltárak*:
Arch.Batthy.: Battyányi család körmendi levéltára.
Arch. Rák.: Archivum Rákócianum. II. Rákóczi Ferenc levéltára.
BércsLev.: Bercsenyi levelézései.

GérKárCs.: Géresi, Károlyi család levéltára.

Lelkonv.: Leleszi Konvent levéltára.

Muz.Kállay: Kállay család Nemzeti Múzeumban levő levéltára.

Muz. Soos: Soos család Nemzeti Múzeumban levő levéltára.

Ol.Nád.: Nádasdy család Nemzeti Múzeumban levő levéltára.

Ol.Nád.Szám.: u. a. számadásai.

Pann.Lev.: Pannonhalmi Levéltár.

Székelv. oklevéltár, kiadta Szabó Károly. 1812.

Szendrő város levéltára.

Urb. et Cons.: N. Múzeum Levéltárának „Urbaria et Conscriptiones” c. gyűjteménye.

Veszp.Lev.: Veszprémi levéltár.

Zichy okm.: Zichy okmánytár.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Vajz.

*Móra Ferenc*nek néhány hónappal ezelőtt *Mit mesél a vajz?* címen megjelent egy humoros tárcacikke, melyben a maga kedves módján arról számol be, hogy mi mindent nem hisz a szegedvidéki nép az archaeologiai ásatások alkalmával a föld mélyéből előkerülő csontvázakról. Engem e tárcában persze az a népnyelvi tény érdekelt legjobban, hogy a *váz* szónak ezen ujságközlemény szerint Szeged vidékén *vajz* alakja van. Azért is érdekelt engem, mert a *váz* szónak ez az alakváltozata *Szinnyei MTsz.*-ában nincsen meg, de főleg azért érdekelt, mert emlékeztem rá, hogy már néhány más szavunk népnyelvi változataiban is feltűnt nekem, hogy magánhangzó és rákövetkező *sz* vagy *z* között ennek vagy annak a vidéknek nyelvjárásában egy inetimologikus *i* (vagyis csökkentett nyomatékú *i*) hang fejlődött. (Ezt az *i* magánhangzót a mi közéleti helyesírásunkban legtöbbször a *j* betűvel szoktuk jelölni, pl. *haj*, *száj*, *fojt*, *új*, *tej*, *éj*, *íj*, *bőjt*, *gyűjt* stb.; ezért tehát a *vajz* hangsort is *vajz*-nak írjuk).

Eddig a következő ilyen természetű adatokról van tudomásom: *blúz*-ból Pápa vidékén *blujz* lett (EtSz. 423), *cuspájsz*-ból a sopronmegyei Csepregen *csujszpájsz* (MTsz.), a 'gumipuska' jelentésű diáknyelvi *csúzli*-ből több vidéken *csujzli* (EtSz. 1235), *flasztëroz*-ból Pozsonyban *flajsztëroz* (MTsz., ez azonban valószínűleg csak tökéletlen jelölés *flajsztëroz* helyett), *gaz*-ból Nyitra megyében *gajz* (Nyr. XXXIV, 42), a 'petroleum' jelentésű *gázból* a csanádmezei Apátfalván és Bereg megyében *gajz* (Takáts F.: Az apátf. nyelvj. 20. l. és MNy. III, 187), (hazai ném. nyelvj. *klazl* >) dunántúli *klázli* > *kélázli*-ből Sopron vidékén *kélajzli* (MTsz.), *susztër*-ből Dunántúl *sujsztër*, és *Bálint Sándor*, *Túri Károly* és *Körmöves Géza* urak szíves értesítése szerint *ananász* helyett is azt mondja a szegedi köznép, hogy *ananájsz*, és *kulimász* helyett a ceglédi köznép azt, hogy *kulimajsz*, a bácsmezei Csantavéren pedig arról a gyermekről, amelynek a szájára vagy az arcára étel vagy valamely más ragadós anyag kenődött,

azt mondják, hogy *majzos*, ami nyilván a köznyelvi *mázus* szó alakváltozata. Hozzájárul ezekhez most még a szegedvidéki *váz* > *vajz*, s így összesen tizenkét ilyen hangfejlődésről van tudomásom. A MŰTsz. szerint ugyan a Székelyföldön még *aszni* > *ajszani*, *asszony* > *ajszon*, *az* > *ajz*, *aztán* > *ojsztán*, *bosszú* > *bujszu*, *husztaj* 'vadállat, ragadozó állat (medve, farkas)' > *hujsztaj*, *lész*, *lészén* > *lőjsz*, *lőjszön*, *taszit* > *tajszit*, *tavasz* > *tavajsz*, *tészem* > *téjszém*, *utazás* > *útajzás*, *vészem*, > *véjszém* és *vissza* > *vijsza* is hallhatók volnának, csak hogy a MŰTsz.-nak ezen adatai kivétel nélkül mind *Kriza* Vadrózsáiból vannak véve, s én (NyK. XXXIX, 413–15) már 18 évvel ezelőtt kimutattam, hogy *Krizának* ezen állítása tévedésen alapul, hogy tehát ezen adatok — nem hitelesek.

Ezen inetimologikus *i* hang fejlődésének okát kutatva először is meg kell állapítanunk három tényt. Először azt, hogy az *i* ilyen hangtani helyzetben mindig csak az egyszerű köznép nyelvében fejlődött, ellenben a köznyelvnek, vagyis a műveltebb társadalmi osztályok beszédének egyetlen egy szavában sem. Másodszor azt, hogy mindig csak olyan szavakban észlelhetjük fejlődését, melyek a nép nyelvében szokatlanok, többé-kevésbé idegenek (a *váz* sem kivétel ez alól, mert csak 'madár-ijesztő' jelentésben népi szó; 'Skelet' jelentése csak az irodalmi nyelvből hatolt le az utóbbi időben a népnyelvbe), de sohasem a népnyelvnek közhasználatú, a gyermekkortól fogva megszokott szavaiban (pl. *asztal*, *megázik*, *úszik*-félékben). Harmadszor pedig azt, hogy mindig veláris (a szájüreg hátsó részében képezett) magánhangzó és *sz* vagy *z* között fejlődött, de sohasem palatális (elől képezett) magánhangzó és *sz* vagy *z* között, és sohasem akár veláris, akár palatális magánhangzó és valamely más mássalhangzó között. A vizsgálatunk tárgyát tevő jelenséget tehát szabatosan úgy határozhatjuk meg, hogy: a nép nyelvében, idegen szavakban, veláris magánhangzó és *sz* vagy *z* között több esetben inetimologikus *i* fejlődött. Szem előtt tartva e három tényt, és hozzávéve még azt a körülményt is, hogy valamennyi magánhangzó közül az *i* képzése módja áll legközelebb a *sz* vagy *z*-éhoz (e kettőnek képzésekor tudvalevőleg teljesen azonos minden más beszélszervnek a működése, csak éppen a hangszalagok működése tekintetében van közöttük különbség), már nem lesz nehéz megmagyarázni az okát annak, hogy miért fejlődött itt inetimologikus magánhangzóként éppen *i* (nem pedig valamely más magánhangzó), miért csak idegen szavakban, s miért csak a nép nyelvében.

Közismert fonetikai tény, hogy egy-egy szó hangsorának képzésekor beszélszerveinknek igen sokféle mozgást kell végezniök, s hogy e mozgások könnyen, gyorsan és pontosan mennek végbe akkor, ha már sokszor ejtettük ki a szót, ellenben nehézkesen, lassan és főleg pontatlanul akkor, ha még csak ritkán, vagy éppen még sohasem ejtettük. Természetes eszerint, hogy ha a népnek valamely egyszerű embere olyan szót akar kiejteni, melyet már hallott ugyan néha másoktól, de ő maga még sohasem használta, bizonytalanul, ingadozva, többé-kevésbé pontatlanul fogja végezni a hangsor képzéséhez szükséges artikulációs mozdulatokat. S ha e szó hangsorában veláris magánhangzó után *sz* vagy *z* következik, könnyen megeshetik, hogy nyelvét nem a legrövidebb úton fogja előrevinni abból a helyzetből, melyben a veláris magánhangzót képezte, abba a helyzetbe, amelyben majd a *sz* vagy *z* hangot kell képeznie, hanem egy kissé eltér nyelvvel a legrövidebb úttól, s ezen eltérés közben

érinti azt a helyet (egészen közel a *sz*, *z* képzése helyéhez), ahol az *i* hangot szoktuk képezni. Mivel azonban ez az eltérés azon mozdulat közben történik, melyet a fonetikában átmeneti kapocsnak szoktunk nevezni, azért ezen eltérés következtében nem teljes nyomatékú *i*, hanem csökkentett nyomatékú *i* keletkezik a veláris magánhangzó és a *sz* vagy *z* között. Ez persze, szigorúan véve a dolgot, hangképzésbeli hiba. S ha mi, műveltebb emberek, akik már sokszor hallottuk és ejtettük e szó igazi hangsorát, halljuk ezt az inetimologikus *i*-vel gyarapodott hangsort, világos tudatában vagyunk annak, hogy ez csak hibás ejtés következménye, ezért tehát nem utánozzuk, s így a műveltebb osztályokban nem terjed el ez a „hibás” új alak. De ha csekély műveltségű emberek hallják ezt az *i*-vel gyarapodott hangsort, akik talán, most hallják életükben először ezt a szót, azok bizony nem tudják, hogy hibásan volt ejtve, s ezért adott alkalmakkor ők is így ejtik, s lassanként mások is eltanulják tőlük, megszokják és állandóan használják egy-egy vidéken ezt az *i* hangú alakot. Ez a magyarázata annak, hogy 1. a nép nyelvén, 2. egyes idegen szavakban, 3. veláris magánhangzó és *sz* vagy *z* között, 4. ezen vagy azon a vidéken inetimologikus *i* fejlődött.

Figyelemreméltó azonban még az a körülmény is, hogy a *blúz* > *blujz*, *csúzli* > *csujzli*, *kulimász* > *kulimajsz*, *mázus* > *majzos* és *váz* > *vajz* esetében az inetimologikus *i* fejlődésével kapcsolatban megrövidült a megelőző hosszú magánhangzó: *ú*-ból *u* lett, az *á*-ból pedig — mivel ennek rövid párja, az illabiális *á*, az Alföldön nem szokásos — hanghelyettesítéssel labiális *a* lett. Ez az érdekes hangtani jelenség eddig teljesen elkerülte a magyar nyelvészek figyelmét. E fennebbi öt példán kívül egyelőre magam is csak annyit tudok róla, hogy egyes székely vidékeken is megrövidült az a hosszú magánhangzó, amely kettőshangzóvá fejlődött. Pl. (*volt* >) *vót* > *vout* vagy *vyot > *vuot* > *vuət*, (*zöld* >) *zöd* > *zöüd* vagy *züöd > *züöd* > *zü d*, *réce* > *rëjce*, *szekér* > *szekëjr* stb.

Horger Antal.

Bugac.

I.

„Bugac” Kecskeméten — Bessarábiában!

Nem kenyerem a nyelvészkedés, így nem is merek ellenkezni *Bátky Zsigmond* úr szófejtésével: „... Bugac a becsületes neve, lévén régebben *Bugac-háza*, tehát *Bugac* nevű embernek a „szállása”... és a t.” (v. ö. *Népünk és Nyelvünk* I. évf. 39. l.) Valahogyan azonban én más megfontolást gondolok.

Feltűnőnek találok ugyanis, hogy a kecskeméti Bugac puszta növényzete az orosz steppek növénytakarójával nagyon rokon, az viszont a bessarábiaival. És Bessarábiában az egyik nagy steppe neve szintén „Bugeac”, melyről most frissiben írt talajtani tanulmányt egyik oláh pedologus: *P. Enculescu*: Die Bodenkarte der Steppe von Süd-Bessarabien (Bugeac) — Proceedings and papers of the First International Congress of Soil Science, Volume IV. Washington 1928: 469–471 — amely cikkben szerző következetesen „Bugeac”-ot ír mindig. Botanikailag e

területet szintén oláh növénygeographusok méltatták: Prof. Dr. *Traian Savulescu* si Dr. *T. Rayss*: Materiale pentru flora Basarabiei I—II. rész. (Megjelent a *Buletinul Agriculturii* Vol. II. függelékül Bucuresti 1924. 1—80. l., második részében u. annak Vol. III. 1926. supplementumául, Bucuresti 1926, 81—230. l.) E munkájukban a szerzők mindenütt „stepa Bugeacului (Basarabia de Sud)“-ot — emlegetnek az oláh, és „la steppe de Bugeac“-ot a francia kivonatott szövegben (c. f. édh. p. 221.) — Dr. *Traian Savulescu*: Die Vegetation von Bessarabien mit besonderer Berücksichtigung der Steppe (Beil. zu Bulet. Agricult., Bd. III. 1927. Bucuresti 1927) c. munkájában is a „Steppe Bugeac“ növényvilágát óriási táblázatokban külön is felsorolja, 2. térképén pedig, mint Bessarabia déli, hatalmas területét magába ölelő részt be is rajzolja.

Itt valamiképpen a *táj képét, jellegét, a térszíni viszonyokat* növénytakarójával együtt jellemző *jelzőről* lehet szó! Nem igen valószínű, hogy „Bugac“ uramnak akár Kecskeméten, akár Bessarábiában ekkora nagy „szállása“ lett volna. Véleményemet megerősíti *Zach. C. Pantu*: Plantele cunoscute de poporul Roman. Vocabular botanic etc. Bucuresti 1906 c. könyve, melyben a következők olvashatók: „*Bungiac, Bugiac*, így nevezik az igen nagy mennyiségben megjelenő mohá tömegeket, amelyek szép zöld, puha párnát alkotnak („*Bungiac, Bugiac*, se numeste un complex de mai multi muschi, cari formeaza impreuna un frumos covor verde si moale“ *Pantu* id. h. 31. l.)

Györffy István (Szeged).

II.

Válasz Györffy István úrnak.

Aki a magyar helynévadás lélektanába sok-sok száz eseten keresztül belepillantott, tudván tudja, milyen gyakori nálunk, más nemzetekkel ellentétben a pusztá személynévből alkotott helynév. Abban sem kétkedik, hogy *Bugacháza* annyi, mint *Bugac* nevű embernek a háza, laka, helye, szállása, ülése, teleke, stb., más szóval, hogy *Bugac* személynév, családnév. Arra, hogy ez a *Bugac* a régiségben élő név volt, elég, ha egy 1469-i oklevelet szolítunk ide tanúnak, melyben *Bugac Benedek* „uram“ szerepel, aki még hozzá Bugacházán lakik, s a dömsödi jobbgyokkal keveredik perbe egy kis marhaelhajtás ügyében. (*Gyárfás*: Jászkunok története III. k.) Ebbe hát bele kell nyugodnunk.

A beszarábiai *Bugeac* (~ *Bugeag*) — *sztyep* (és nem *steppe*) neve pedig a magyar helyesírás szerint átírva: nem *Bugac*, hanem *Budzsák*. Mert így ejtik ki ezt a szót az oláhok. Jól ismerjük mink magyarok is, amennyiben nálunk is van egy sereg *Budzsák* a Duna—Tisza derekától délre, teszem azt mindjárt Szeged szomszédságában. Horgos és Törökkanizsa határnevei között, mindenütt vizek mellett *vízszeg*ek-ben, *vízköz*ök-ben. Ilyen helyeken vannak nálunk a *Szeg*-ek és *Szeged*-ek is. Különösen gyakori a *Budzsák* Bács-Bodrog falvainak dűlőnevei között. (Maga a Helységnévtár négy nagy *Budzsák* nevű pusztát ismer.)

De van aztán török népek lakta területeken is. Erre elég, ha egy

részletesebb *Handatlas* mutatóját megnézzük. S ez érthető is, mert *budzsák* (~ *budzsa*) köztörök szó, jelentése annyi, mint 'szöglet, köz, zúg' (a keleti törökben, mely a kunnal rokon, 'vidék'-et is jelent). Így magyarázza ezt, egyebekről nem szólván, — már *Egli* is *Nomina geographica*, 1872, című munkájában a kisázsiai *Budzsák* város nevét tárgyalva, s ugyanezt mondja *Larousse* nagy francia lexicon, a besszarábiai *Boudjak*-ról, valamint az oláh *Tiktin* szófejtő szótára is.

Hozzánk valószínűleg a hódoltság korabeli oszmánli-törökök hozták. Hogy ők vitték-e Besszarábiába is (*Etelköz*-be; etül = törökül 'folyó'), ahol sokáig uralkodtak, nem tudjuk. Lehet, hogy korábbi ott lakó török népek (besenyők, kunok, tatárok) maradéka.

Vetsei Pap István Magyar geográfiájában (1757) a „fene paraszt Ásiabeli Tatárok“ országát leírván a 293. lapon ezt mondja: „Egyik része Butsáki vagy Bialográdi Tatár Ország. Sok keresztyének, Géták, Oláhok, Lengyelek, számkivetett Magyarok is laknak itten“. (*Bialográd* törökül *Akkerman*, magyarul *Dnyeszterfejevár*.)

Hát ez az a néhai törökből oláhvá lett *Bugeac*. (Két *Budzsák* különben a szomszéd Dobrudzsában is van). A magyar *Bugac*-nak és oláh *Bugeac*-nak eszerint semmi köze egymáshoz.

Hogy a folyóirat előbbi számában adott megjegyzéseimet félre ne értse senki, még egyszer ismétlem: *Bugac* első neve *Bugac* volt (legkorábbi említése 1391-ben?) *Blasius de Bugac* birtokosa után. Később, amikor a *Bugac* nemzetség úgy látszik tartósabban megülte, *Bugacháza* nevet kapott (1451-ben). Mikor a török világban elpusztult, érthetőleg újra csak régi *Bugac* neve éledt fel. A *puszta* megjelölést csak az iskolás gyakorlat teszi hozzá, mely térképeivel megszoktatott bennünket arra, hogy ne *Balaton*-t és *Vértes*-t stb. mondjunk, hanem *Balaton-tó*-t, *Vértes-hegység*-et stb. Allig győzzük irtani ezeket a germánizmusokat.

Ideírom még, hogy *Bugac* nevét ezelőtt kb. száz évvel *Jerney János* (Keleti utazásai stb.) a Moldva-Etelközi *Bogicse* nevével vetette össze. Ebben a formában ez nem áll meg, de semmi nehézséget sem látunk abban, hogy Moldvában *Bugac* fel ne bukkanhasson. *Bugac* alkalmasint kun-török név, Moldvában pedig, mint említettük, korábban kunok laktak. IX. Gergely pápa még 1234-ben is ezt írja Béla hercegünknek: „A kunok püspökségében (t. i. Moldovában), amint halljuk, vannak valami népek, akik magukat oláhoknak hívják“ stb.

A *bundzsák*-ról (lehet, hogy azonos az oszmánli *bundzsuk* 'apró mag, golyó, gyöngy' szóval; *Tiktin* szerint az albán *bunk* 'Eiche' származéka), mohárról, s homokos, szikes, száraz Bugacunk növényességi-tájbeli arculatáról stb. nem szólok, mert botanikával régóta nem foglalkozom. De e folyóirat tudós szerkesztői feladhatnák egy tanítványuknak a következő témát: A növények és növénytársulatok szerepe a helynévképzésben Alföldünkön (vagy mondjuk, egy természetes, kisebb darabján) most és a múltban. Ugyanezt meg lehetne csinálni az állatvilággal, talajjal, térszínnel, vizekkel. Meglepő tanulságok szűrődnének le belőlük az eddig csak szájkunkban hordozott magyar tájszemlélet javára.

Bátky Zsigmond.

Cinterem.

Nyelvészeink már többször foglalkoztak ezzel a szóval, melyről tudva van, hogy *cintorom* alakváltozatával együtt a 'temető' jelentésű klassz. lat. *coemeterium* szónak (ez meg a 'dormitorium' jelentésű gör. *koiméterion*-ból való) klat. *cimiterium* ~ *cimiteriom* > *cinterim* alakjaiból származott. Ez utóbbiból u. i. a *t* előtti *m* > *n* hangváltozással lett a *cinterim* és ebből a *cintērēm* ~ *cintorom*. (Vö. EtSz.) Eredetileg temetőt jelentett nyelvünkben is. De mivel a legrégibb temetők a templomok körül létesültek, a magyar *cintērēm* ~ *cintorom* szónak a nép nyelvében nemcsak temető a jelentése, hanem — legkivált Erdélyben — templom-udvar is, pedig oda már ritka helyen temetkeznek (vö. MTSz., Nyr. 42:477).

Az is tudott dolog, hogy a *cintērēm* szót az írók közül többen félreértették. Nem tudták v. megfeledeztek róla, hogy a *cintērēm* — *Gvadányiként* — az a hely, — a'hol is ásatik minden holtak verem (Unalm. órákban való időtölt. 174); s mivel azt hitték róla, hogy valamiféle termet kell értenünk rajta, azért vártermek, lovagtermek v. a paloták dísztermének megnevezésére kezdték használni. Így tett pl. Kiss József is a Gedővár asszonya c. költeményében. (Más eseteket l. Nyr. 42:336, MNy. 3:475 és 23:74.) Később észrevette tévedését, kiigazította az illető helyet és a *cintorom*-ból *várterem* lett (vö. MNy. 4:47). Legutóbb a Magyarság c. napilap 1928. június 15-i számában követte el ugyanazt a kis baklövést egy —ly jegyű író. Hogy ez az —ly dictus magister, a dúsképzeletű hírlapi Anonymus milyennek gondolja a cintermet, annak bemutatására hadd álljon itt cikkének következő pár sora: „Sötétbarna faragott faburkolat fedi a falakat. A négy hatalmas ablak üvegberakásán keresztül tompa fény szűrődik az óriási gótikus [így!] terembe. Olyan ez a roppant dolgozószoba, mint a lovagvárak óriási *cinterme*. A falakon régi olajfestmények, a teremben faragott ládák, nehéz asztalok, gótikus székek, mind komoly-színű ósrégi díőfából”. Nyilvánvaló, hogy az imént idézett névtelen író a paloták azon díszes termének gondolta a cintermet, melyet *Jókai cimerterem*-nek mond az Egy az Isten c. regényének ezen a helyén: „Én jobban akarom, mint ön, hogy Zboróy Blanka ravatala körül égjenek a viaszgyertyák a Cagliari-palota *cimertermében*” (Nemz. kiad. XXVII, 65).

Egészen sajátos jelentésben használja a *cinterem* szót *Jókai* A magy. nép éle c. adomagyűjteményének ezekben a soraiban: „Azzal összebeszéltek, hogy majd a *czinteremben* találkoznak, melynek pítvarába be lehetett menni; ott közel a temető, éjszaka senki sem mer arra járni” (3. kiad. 184, 1872). Az adoma címéből (A tolvaj a sekrestyében) arra lehet következtetni, hogy *Jókai* a cintermet — legalább is idézett helyen — sekrestyének vélte.

Van azonban a *cintērēm* szónak egy olyan, szintén újabb keletű használata is, mely eddig tudtommal elkerülte nyelvészeink figyelmét. A szegedi napilapokban pl. elég gyakran olvashatni, hogy valakit a szegedi zsidó temető *cinterméből* fognak örök nyugalomra helyezni, mert t. i. az elhunytat nem a lakásán, hanem a temető halottas kamrájában ravatalozták fel. Világos tehát, hogy az említett hírlapi közlésekben a *cinterem* szó a temető halottas házát, halottas kamráját, a hétfalusi csángók nyelvén *hidegház*-át, vagy amint a Szegedi Napló 1922. április

16. számában olvassuk, a temető *gyásztermét* jelenti („A farkasréti temető *gyásztermében* ravatalozták fel“). A *cinterem* szót ebben az értelemben ismeri a szépirodalom nyelve is. Megvan pl. *Krúdy Gyulánál*: „Borzadállyal tekintetem az ágyra, mely olyan volt e percben, mint a *cinterem* asztala, ahová egymásután fektetik a hullákat“ (Déli Hírlap 1918. aug. 29-i száma). Megtalálható *Mikszáthnál* is: „A sírhalmok és kőkeresztek erdeje közt egy bádogfedelű kupola áll — a *cinterem*. „A sírvermek előcsarnoka“ (Rubinyi: Mikszáth stílusa és nyelve 122).

Látnivaló, hogy a címül írt szó az utóbb idézett helyeken a temetőnek már csak egy részét jelenti, éppen úgy, mint *Kunoss Szófüzérében* (1836), ahol 'sírbolt' a jelentése. Ennek az új használatnak bizonyosan ebben az esetben is az a feltevés volt az alapja, hogy a *cintérem* valamilyen teremtet jelent; s mivel az írók tudatában még homályosan élt annak az emléke is, hogy ez a szó valami úton-módon a temetővel kapcsolatos, azért a temetőbeli teremnek, vagyis a temetők halottasházának bizonyára régiesnek v. népiesnek gondolt megnevezéséül kezdték alkalmazni.

Csefkó Gyula.

Csapóföld, csapómester.

A debreceni csapók céhlevele a XV. században kelt s a város e tisztés korú céhlevelén kívül *Csapó utcájában* is, legalább ez idő óta, őrzi e nagymúltú s a régi világban nevezetes magyar mesterség emlékét. Ez volt a gyapjúcsapók, szűresapók utcája, mert régen az volt a régula, hogy utcák szerint külön-külön sorakozzanak a mesterségek. Hogy e mesterség milyen régi és milyen magyar, az Oklsz. szokatlanul sok *Csapó* személyneve is igazolja: harmincnál többet idéz csak az 1213 és 1519 közötti időből is, tehát a középkorból. Hogy azonban régen sem csupán gyapjút csaptak az emberek, azt bizonyosra vehetjük. Csapták egymást is, sőt talán éppen úgy, mint ma, 'egyet-mást' is elcsaptak néha, ha szerét ejthették. Geleji Katona István szerint a beszéd is lehetett *csapó*, ha csélcsap volt, s méltán viselte a *csapó* nevet a kard is. Neveztek *csapónak* kosárfélét is régen — s így talán mégsem bizonyos, hogy az Oklsz. csapóharmincada mind a gyapjúcsapásról kapta a nevét, mint ahogy a Szótár érdemes szerkesztője gondolja.

Most e sok csapóhoz még egyet akarunk hozzácsapni. — A Duna—Tisza közén sok helyen ismernek egy sárga földfélét, amit tapasztásra, síkálásra használnak s *csapóföldnek* neveznek. Hogy pontosabban szóljunk: a *csapóföld* nem egyéb, mint „meszes talajú szikes vízállásnak és tavaknak a feneké. Világossárga színű, nagyon meszes, szikes márga, mely vízben szétfolyik, azonban ha megszárad, kőkeménnyé lesz. A duna menti meszes szikesek vízállásaiban gyakori, ugyan másutt is előfordul, de ritkábban. Tapasztásra használják“. (Treitz: A szikes talajok javítása. Bpest, 1924. 231. l.)

Házak megcsaptatása ma divatból kimenőben van, de régen, pl. a XVI—XVIII. században nagyon fontos volt az efféle mesterség. Az Alföldön nemcsak a házakat, de a várakat sem mindig építették, hanem gyakran 'fonták' s azután sárral becsaptatták. Még a nevezetes Kanizsa, Érsekújvár vára is fából, sövényből, sárból épült, annál inkább pl. te-

szem azt Szegedé. — Ghyezy Farkas írja pl. 1562-ben: „az kastély felállítása, fonyása, tapasztása kész; az belső palánk felállítása, fonyása kész, csak kötéseket kellene kötni, lövőhelyeket vágni“. Nem különben vágták tehát nevezetes várak lőréseit, mint ahogy az alföldi szegény ember vágja ma sárlháza ablakait.¹ Takács Sándor írja, hogy „többször emlegetik egyik-másik községnek kitűnő tapasztó vagy sározó mestereit. Különösen híresek voltak a pápai *csapómesterek*, akik „*csapómível keresik kenyerüket*“. (1561-i jelentés).²

Nagy fontosságú mesterség volt tehát ez a csapóság is, s nagy tudomány is kellett hozzá, hiszen még „a több emelet magasságú bástyák is fa- és agyagalkotmányok voltak“.³

Eszerint mind a *csapó föld*, mind a *csapó miv* igen régi szó lehet, különösen a kötelen Alföldön. Nemkülönben mesterének, a csapónak neve is, hiszen az efféle primitív építés multja meghaladja a honfoglalást, sőt a történelemelőtti időkig nyúlik visszafelé. Elég pontos, részletes tudósításunk van pl. az avarok ilyen gyepűépítkezéséről s számtalan magyar nyelvi emlék is beszél róla (pl. Sövényvár, Sárvár, Gógányvár, Baranya, Kolozsvár stb.).

E régi jeles erősségek egyik mestere, a *csapó* — úgy elmerült az időben, mint ahogy művei, várai, — ha csapó földből, szikból épültek, valósággal szétfolytak, visszaültek a sárba, ahonnan fölemelkedtek. — Erről a csapóról és mesterségé anyagáról nem emlékeznek történeti szótáraink. Talán némi emléket őrzi mégis Molnár Albert, Páriz—Pápai szótára a „trulla, mauerkelle“ jelentésű *falcsapó* szóban (NySz.), amit ma „kőműveskanálnak“ szoktunk nevezni. A duna—tiszaközi *csapó föld* viszont a Tájsszótárból hiányzik. De ha él ez utóbbi szó, vajjon nem eleven-e ma is ezen a tájon a csapó föld mesterének, a csapónak neve is?

Viski Károly.

Kellemetlen pénz.

Hogyan? Lehet a pénz kellemetlen is? Hiszen az mindig kellemes, sőt mennél több van belőle, annál kellemesebb az embernek! A torontál-megyei Torontáltorda község nyelvjárása szerint lehet az bizony *kölle-metlen* is. Csakhogy ott nem azt jelenti ez a *kölle-metlen* jelző, amit köznyelvi *kellemetlen* alakváltozata, t. i. 'unangenehm', hanem 'überflüssig, nem okvetlenül szükséges, nem föltétlenül kellő' a jelentése. Azt mondja pl. a torontáltordai magyar, hogy: *Van azoknak a sváboknak ölég kölle-metlen pénzük!* Vagy: *Nincs neköm egy garasom sē kölle-metlen* (= amely ne kellene föltétlenül, amely nélkülözhető volna).

A *kölle-metlen* > *kölle-metlen* szó e feltűnő nyelvjárási jelentésének okát kutatva először is feltűnik, hogy ellentét van a *kell* igének 'oportet, debet, bedürfen, müssen, sollen' és két származékának, a *kölle-metēs* és *kölle-metlen* mellékneveknek 'gratus, angenehm' és 'ingratus, unangenehm'

¹ Mind erre mind általában a törökvilágkori várépítésre nézve l. Takács Sándor: Rajzok a török világból. II. A magyar erősségek. Bpest, 1915. A fenti idézet: 45. l.

² Takács: Uo.

³ Takács: Uo. 43. l.

jelentései között. Utána járva ezen ellentét okának, kiderült a NySz.-ban található adatokból, hogy a *kell* igének régi nyelvünkben mai jelentésén kívül még 'libet, lubet, placet, gefallen, belieben, angenehm sein' jelentése is volt (pl. a Kulcsár-kodexben: *Kelyen the nedek uram, hogy zabadoh meg engemeth: complaceat tibi domine, ut eruas me*), a *köllemetës* melléknévnek pedig mai jelentésén kívül még 'necessarius, nötig' jelentése is volt (pl. az Érsekújvári-kodexben: *Sokak kelleme tessek arra [= sok kell ahhoz], hogy a gyonas ygaz legen*). Régi nyelvünkben tehát még teljes volt a megfelelés a *kell* igének 1. 'libet, lubet, placet, gefallen, belieben, angenehm sein', 2. 'oportet, debet, befürden, müssen, sollen' és a *köllemetës* melléknévnek 1. 'gratus, angenehm', 2. 'necessarius, nötig' jelentései között, és nyilvánvaló, hogy a *kell* igének mai egyetlen jelentése és a *köllemetës* melléknévnek mai egyetlen jelentése közötti incongruentia úgy keletkezett, hogy a *kell* igének az utóbbi évszázadok folyamán elavult az egykor megvolt 'libet, lubet, placet, gefallen, belieben, angenehm sein' jelentése, a *köllemetës* melléknévnek pedig ellenkezőleg elavult az egykor megvolt 'necessarius, nötig' jelentése.

A *kell* igének és a *köllemetës* melléknévnek fennebb ismertetett jelentései alapján egészen bizonyosan arra következtethetünk, hogy a *köllemetës* ellentétének, a *köllemetlen* melléknévnek is kellett valamikor az 'ingratus, unangenehm' jelentésen kívül 'nem kellő, nem szükséges' jelentésének is lenni. Nyelvemlékeinkből ezt a jelentést nem tudjuk ugyan kimutatni, de ime, megtaláltuk megőrzött régiségként, ma is élő használatban a torontálmegyei Torontáltordán.

A *köllemetlen* melléknév csak egyetlen Cornides-kodexbeli adattal szerepel a NySz.-ban és ez a következő: *Feelveen, hogy istennek kellemetlen lehec*. Kérdés, hogy mit jelent e mondatban a *köllemetlen* szó. Azt-e, hogy 'ingratus, unangenehm', mint a mai köznyelvben, vagy azt-e, hogy 'nem kellő', mint ma is Torontáltordán? Én azt hiszem, hogy igazában egyiket sem, hanem, hogy ez az adat érdekes példája annak, hogy hogyan csúszott át a *kell* igének (és vele együtt származékainak) kétségkívül eredetibb 'libet, lubet, placet, gefallen, belieben, angenehm sein' jelentése lassanként a mai 'oportet, debet, bedürfen, müssen' jelentésre. Hisz régi tapasztalat, hogy ami eleinte csak kellemes az embernek, az sok esetben idővel szükségessé, okvetetlenül szükségessé, sőt végül valószínűsággal nélkülözhetetlenné válik számára. Tehát van egy-egy olyan időszak, mikor nehéz kétségtelenül eldönteni, hogy valami inkább 'kellemes'-e vagy inkább 'szükséges', és negatív értelemben inkább 'unangenehm'-e, vagy inkább 'nem kellő, szükségtelen'. A *köllemetlen* melléknév a mai köznyelvben eredeti 'unangenehm' jelentésében használatos, a Cornides-kodexbeli példában az eredeti 'unangenehm' és a későbbi 'nem kellő' között van a jelentése, a torontáltordai *köllemetlen* péz v. *garas* esetében pedig napjainkig megőrizte a továbbfejlődött 'nem kellő, szükségtelen' jelentést.

A tulipán szó történetéhez.

A N. és Ny. I. 8. lapján olvassuk *Csefkó Gyula* érdemes dolgozatában, hogy a magyar *tulipán* szó költői nyelvünkben 1651-ben bukkan föl először s azután csak 1693-ban. E két időpont közé esik alábbi adatunk, amely annál érdekesebb, mert már nem *tulipán*, hanem a ma is általánosabb *tulipánt* alakban jelentkezik. Előfordul pedig a *Csikcsobotfalvi Kézirat* (Kájoni-énekgyűjtemény) 34. lapján eképpen: *Menyországnak szép Tulipantya, piros rosája*. Ugyane kézirat egy másik énekében viszont még ezt olvassuk: *Bé hintem virággal a szénat s — rósával Liliom-mal színlem.* (31. l.) — A kézirat, mely a Nemz. Múz. zenetörténeti gyűjteményében van, a zenei szakemberek megállapítása szerint 1651–1675 között íródott, azaz a *Kisdi Benedek*-féle *Cantus Catholici* megjelenése és a *Kájoni-Cantionale* ajánlásának dátuma között. A kézirat azonban mind a benne levő kótás zenei emlékek, mind pedig a szövegek vallomása szerint sokkal régibb népénekeket foglal magában, mint amilyen régiségre az 1651-es évszám mutat. — A kézirat nyelvtörténeti vallomásaival más helyen szándékozom foglalkozni.

Viski Károly.

NÉPNYELV ÉS NÉPHAGYOMÁNY.

Paraszt nóták Apátfalváról.

1.

Mán Pátfalván mi történt?
Lány kérte meg a legényt.
De a legény azt mondja:
Nem mék én férhez soha.

Dunnám, párnám tötetlen,
Derekaljam szövetlen,
A tollam a vadliba
A kert alatt hordozza.

2.

Ha kimegyek a tanyára aratni,
Ez a kis lány marokverőm fog
[lenni.
Majd mikor az aratásnak vége lesz,
Ez a kis lány nekem feleségem lesz.

Ha kimegyek a tanyára aratni,
Ez a legény segítségem fog lenni.
Majd mikor az aratásnak vége lesz,
Ez a legény nekem hites uram lesz.
Főzők neki zsírba kemény tarho-

[nyát.

Ha megeszi, megcsókolom a száját.

3.

Pátfalvai embernek,
Jó két lova mindnek.

Van két lova jó hámos,
Bagaria szerszámos.

Mégis elhajtja borért,
Felesége (a babája) kedviért.

1925 nyarán lejegyezte: *Banner János*.

Szolnok-megyei mondák.

A csépai Véghalom régebben a szelevényi pusztához tartozott, de a török uralom alatt azon törvéynél fogva, hogy minden helység 30 aranyat tartozik fizetni, ha valahol török halott fedeződik fel, Kürthé lett. Mert Véghalmon egy török katonát az országúton menő magyar katona

meglátván, lovát kantárszáron tartva aludt, fellovagolt a halomra s felköltötte s mint a magyar nemzet ellenségét meggyilkolhatta volna, de nem cselekedte, hanem párviadalra hívta s a magyar született vitézséggel agyonvágta. Szelevény nem tudott fizetni, hát Kärth fizetett s a puszta az övé lett s Pörösföldnek nevezetik.

A dévaványai Képtisza mély halászó víz, kévéből kötözött lápon nádkunyhókban vonultak meg a tatárok elöl az üldözött magyarok, hol a legbiztosabbán elzárkózva lettek volna, mintán az áttörhetetlen nádas közt egyetlen u. n. rónán lehetett ezen tisztásra bejutni, ezt pedig a menekültek levert cölöpökkel s ezekhez erősített kaszákkal s más szűrő-vágó eszközökkel erősen eltorlaszolták; azonban csendes időben a Dosztahalomról az ott tanyázott tatárok mintegy félmérföldnyi távolból kiabáltak magyarul: „Sári, Mári, gyertek ki! elment már a kutyafejű tatár!“ Így sokat kicsaltak, akiket aztán elhajtottak és soha vissza nem is kerültek.

A tiszabeői Tátosról a nép ajkán még mai napig is hallható azon rege, mely sz. meséli, hogy régenten a közös ménesből egy elszaladt ló ezt a részt egészen befutván, nyomában mindenütt víz merült fel s maga a jószág örökre eltűnt s azóta még a legnagyobb szárazságban is ezen laposokban folytonosan víz uralkodik.

Midőn Árpád Alpárt elfoglalta, Tiszán innen kedvező hadi szempontból sátort ültött, táltságait Tiszakürthön telepítette le; ezek ivadéakai a mai Táltság család.

Tiszakürth községet gyarapította a török bevonulás, kinek meghódolt s titkos szigeteit felfedezte és e bizalomnál fogva itt albasaság volt, ki is az összefogdosott fiataltságot ide gyűjtötte s szigetein tartotta, kik Rab név alatt meghonosodtak; török s tatár fajbeliek is Bézi s Tatár név alatt, kik jellemökre nézve kiismerhetők mai napig is irígy s alattomos erkölcsökről.

Tisza-Várkony szájhír- és hagyományból onnét vette volna elneveztetését, miként a megtelepülés alkalmával bizonyos embernek a sertvése, melyet konyának nevezett, a rétbe szaladt, honnét ki nem bírván hajtani, ezen szavakkal fenyegette: „Várj, konya!“ tehát innét nevezetnék Várkonynak.

Pesty Frigyes magyar nemzeti múzeumi kéziratából (Helységnévtár 1864) közli

Szendrey Zsigmond.

A csantavéri nyelvjárás.

Csantavér nagyközség Észak-Bácskában, Szabadkától délkeleti irányban 25 km.-re fekszik. Lakosainak száma körülbelül 8–10.000-re rúg, legnagyobb részt magyarok, csak elszórva található a községben egy-egy bunyevác familia, ezek is már többé-kevésbé elmagyarosodtak. Szorgalmas földmívelő nép, melynek csak két évtizede nyílt lehetősége a nagyobb arányú fejlődésre; amióta vasúti összeköttetést kapott a buda-pest—újvidéki vasútvonallal.

A község nevét az etimologizáló nép a *csont* és *vér* szavakból származtatja s szerinte a község valamikor véres magyar-rác háborúknak lett volna színhelye, amire nem kis mértékben büszkéek. Ez a magyarázat azonban történelmi alap híján csak a község magyar érzésére

és nemzeti büszkeségére szolgáltat jellemző tanúságot. A tény az, hogy a régebbi oklevelekben ez a név *Chontafeyer*, alakban fordul elő s ez *Pais Dezső* magyarázata szerint (MNy. XII. 15.) nem egyéb, mint a *Csonta* személynévként és a *fehér* szó eredetibb *fejér* alakjának összetétele. A neve tehát eredetileg *Fejér* volt, mely egy *Csonta* nevű magyar főúr birtokát képezte. Ez a *Csontafejér* név aztán *Csantafér*, majd később néprymologia útján *Csantavér* alakot vett fel.

A község történetére *Iványi István*, Szabadka városának érdemes levéltárnoka derített fényt. Egy 1462-ből származó oklevél szerint a község még Csongrád megyéhez tartozott s Hunyadi János özvegyének, Szilágyi Erzsébetnek tulajdona volt. Ettől kezdve gyér adataink vannak a községről. A mohácsi vész idején a hirhedt kalandornak, Czerni Ivánnak vezérlete alatt benyomult rác hordák garázdálkodásai és a törökök hosszú uralma tönkretették a Szabadka környékén fejlődő falvakat, úgy hogy a török kivonulása után 12 elpusztult falut — köztük Csantavért is — mint pusztát kapcsoltak Szabadka területéhez. Ebben az időben Szeged, Zenta, Csonopla és Halas voltak Szabadkához legközelebb eső helységek.

E tarthatatlan állapot megszüntetésére Mária Terézia 1764-ben Cothmann udvari kamarai tanácsos indítványára a vármegyei ügyek és a katonaszállítás megkönnyítése végett Szabadkát két pusztájának betelepítésére kötelezte. Sok huzavona és késedelmeskedés után először Bajmokat telepítette be a város, majd több rendbeli sürgetésre 1780-tól kezdve Csantavért is gyarmatosítani kezdte. A házak csakhamar fel is épültek, de települő csak kevés számmal akadt. Ezért a város az akkor divó szokás szerint egy-egy vállalkozó szellemű szabados parasztot bizonyos kiváltságok fejében arra szerződtetett, hogy más helységekből jobbmódú, római katolikus vallású jobbágyokat áttelepülésre birjanak. Ily módon 1779–1784-ig körülbelül ötven családra szaporodott a lakosság, melyek különböző vidékekről (Majsa, Hegyes, Félegyháza, Topolya, Izsák, Pécska, Tardosked, Poroszló, Makó, Naszvadfalva, H.-M.-Vásárhely, Palota, Újkécska, Heves) költöztek át. Valószínű, hogy a XVIII. sz. végén határőrvidéki szolgálatra betelepített katolikus rácok (dalmaták, bunyevácok) közül is sokan Csantavéren állapodtak meg.

A telepítés ezután is tovább folyt, míg végre 1802-ben kiszakították a községet Szabadka területéből s a vármegyéhez kapcsolták. A lakosság ezután is folyton szaporodott, a szabadságharcot és a rákövetkező súlyos időket minden nagyobb zökkenő nélkül élte át, nagyobb mérvű fejlődésnek azonban csak az 1900-as években indult a község.

Nyelve nem sokban különbözik a köznyelvtől; palóc és dunántúli nyelvsajátságok mellett szláv és német hatás is mutatkozik rajta. Megtartott azonban a község több régi magyar sajátságát és megőrizte magyar érzését, amelyet a már tizedik éve folyamatosan levő szerb megszállás és az ezzel együttjáró szerb betelepedés nagy veszéllyel fenyeget.

Fonetikai sajátságok.

I. A község nyelvében körülbelül ugyanazok a hangok használatosak, mint a köznyelvben. Megjegyzendő azonban, hogy az alsó nyelvállású *ä* és *ē* hangok is igen gyakoriak. Az *ly* és *ly* hang teljesen kivesztett, helyettük ma részint *l*, részint *j* vagy *j* hangokat találunk (v. ö.

43., 45. §). Az *n* és *ny* helyett szó végén legtöbbször orrhangú magánhangzót ejtenek (v. ö. 41. §).

Magánhangzók megnyúlása.

2. A magánhangzók megnyúlása különösen mássalhangzók kiesésével kapcsolatos. Hangtörvényszerű a szótagzáró *l* kiesésénél (v. ö. 39., 40. §): *avitt* (< *avélt*), *bagó*, *bóha*, *dógozik*, *elátat*, *eméni*, *emédd*, *fódoz*, *hère* (< *helre*), *incsekedik*, *kúdús*, *közé*, *lészó*, *nékü*, *péva*, *pokóvar*, *úcca*, *vógybe*, stb. E sajátság az egész ragozás folyamán érvényesül, ha az *l* szótagzáró helyzetbe kerülve kiesik. Pl. *emelék*, *emelünk*, stb., de *emész*, *emétünk*, *eméni*, stb.

Hogy e hangváltozás milyen régi lehet, mutatja az a körülmény, hogy ilyen helyzetben a várható *á* hang helyett némely esetben *a* hangot is találunk: *asztára*, *avvá*, *kapává*, *kaszává*, *nappá*, *sivázkodik*, *urátat*, *ódárú*, *vággá* (< *vágval), *zárrá*. Ez azt mutatja, hogy az *l* kiesésével kapcsolatos nyúlás még abban a korban ment végbe, mikor e vidéken még megvolt az illabiális rövid *á* hang.

3. Kevesebb következetességgel, de meglehetősen sok esetben nyúlt meg a magánhangzó ikerített *-rr-* megrövidülésével kapcsolatosan: *ára* ~ *ára*, *amára* ~ *amára*, *ére*, *emére*, *mére* (~ *mére*), *árébb*, *amárébb*, *fór*, *fóró*, *fóráz*, *ór* (de *var*, *varás*, *virad*). Az *ára*, *amára*, *amárébb*, *árébb* alakok arra mutatnak, hogy a megnyúlásnak *e* fajtája is akkor folyt le, mikor az *á* hang még szerepelt e nyelvjárás hangkészletében.

4. Több esetben azonszótagú *i* kiesésével kapcsolatban jelentkeznek az ilyen megnyúlt alakok: *bütöl*, *nyútani*, *gyútani*, *gyűteni*, *gané*, *karé*, *paré*, *zsétár*.

5. A *-hoz*, *-héz*, *-höz*, *-kor* és *-szor*, *szér*, *-ször* szuffikszumoknak végső mássalhangzójuk elyesztésével kapcsolatosan (v. ö. 41. §) megnyúlt a magánhangzójuk: *házhó*, *tűzhó*, *kézhó*, *akkó*, *mikó*, *másszó*, *kéccé*, *öccő*, stb.

6. Egyéb köznyelvtől eltérő nyúlások: *búza*, *cúkor* (*cúkört*), *csíra*, *finyás*, *hivatal*, *kácsa*, *kána* (*kanna*), *kormány*, *kőr* (de *körü*), *ménkü*, *parkét*, *pászol*, *pósta*, *síma*, *tislér*, *tükör* (*túkört*).

Néha érzelmi hangulat kifejezésére nyújtanak meg egyes hangoikat: *te csípás*, *csúnya*, *jó pipa*, *nágyon*, *déhogy*, stb.

7. Nemi nyúltak meg, hanem eredeti rövidségüket megtartották a *dérekajj*, *hetfü*, *meszet* 'mész', *hanyadik*, *ovakodik*, *sohajt*, *csörge*, *akar* (akár), *gëga* szavak magánhangzói.

Magánhangzók rövidülése.

8. (*e* >) *i* > *i* rövidülés történt a) az *-a*, *-e* harmadik személyű birtokos személyrag magashangú alakjával ellátott névszók ragos alakjaiban: *kezit*, *szémit*, *fülibe*, *kedvire*, stb. (ezek hatása alatt a *béke* szó szuffikszumos alakjai is hasonló változást szenvedtek: *hagy neki békit*, *maragy békivé*; v. ö. még *télire*); b) néhány hagyományosan megmaradt felszólító módú ikes igealakban: *egyik ké*, *igyük ké*, *gyűjjik ké*, *mennyük ké*, stb. (v. ö. 67. §); c) a *ként* ragban: *eggyénkint*, *naponkint*, *hetenkint*, stb. és d) a következő szavakban: *bilindék*, *billeg*, *csete-pati*, *ippen*, *enyim*, *lepin*, *gölödin*, *pinték*, *szurgyik*, *teli*, *uzsgyi* (*girizd?* V. ö. MTsz.).

9. (ó, ö >) ü, ű > u, ű rövidülés történt a *dülleszt, düllő, hetfü, térgyepül, égyugul, ékutyul, sutul* szavakban.

10. Rövidülést szenvedtek továbbá a határozóragok és névutók személyragos alakjai (*belülem, tüled, ütüle, rulad, nekem, alulam, fölüled, felüle, mellüle, megülünk*) és ez a pár szó: *muszaj, gácsér, firhang, lül*.

11. Nem rövidültek meg a *kísír, kísirt, kísírtet, ígír, ígíret, dícsír* és a *hálá* szó ebben a kifejezésben: *hálá Istennek!*

Magánhangzók fejlődése.

12. Idegen eredetű szavaknál többféleképp fejlődött magánhangzó: a) szó elején: *iskola ~ oskola, isztronga, iskátula*; b) szó végén: *fásli, pertli, dékli, rádli, hokédli, hajzli, guráhli*, stb.; c) szó belsejében: *krévo-vica ~ kërrovica, garádics, Kalára, kovártél, guruska, borozda, háromas* (hármás).

Magánhangzók kiesése.

13. Ha szóösszetételben vagy *h* kiesése következtében két magánhangzó egymás mellé kerül, az egyik közülük kiesik: *gazdasszon, komasszon, hasajja* (= hasa alja), *tokajja* (= toka alja), *áprëndál, rádás, mûta ~ mûte, mé* (= miért).

Nyílt szótagban gyakori a magánhangzó kiesése: *bajszom, csatló, csörge, magló, vackol*.

14. Hapológia vagy hanyag kiejtés következtében jöttek létre a következő alakok: *adde, adi, acide, hocide, kē* (~ *kének, kēdet, kētek*), *gyükkē, gyükkētēk, nézhedd, láthadd, oszt* (= aztán), *bon* (= bújjon), *esígat* (= esittítgat), *hallám* (= hadd lássam), *hanném, hász, hászē, hászēn* (= hát hiszen), *tá, tán, zargat, ládd, nēm tom, mék* (= megyek), *kék* (= kellene), *a nótának a zárja* (= áriája).

15. Nem esett ki a magánhangzó a *tekenyős* (-béka) és *kerepölő* szavakból.

(Folytatjuk.)

Körműves Géza.

NÉPI FOGLALKOZÁSOK, NÉPSZOKÁSOK, NÉPJELLEM

Szegedi vizi élet.

A vízi malmok ideje lejárt. Szeged környékén, ahol a múlt század derekán az egymás mellett álló malmoktól alig lehetett a vízen közlekedni, ma már egy sincs. A Maros nekünk maradt szakaszán, Szegedtől—Nagylakig 1924-ben még három malom volt. Egy Bökény alatt, kettő Apátfalván. Az első átment Romániába, az egyik apátfalvit 1925 telén elpusztította a zajló jég; ma még egy van belőle a Marcika család tulajdonában. Sok szép faragást rakott rá az öreg Marcika szabad idejében. De már ez is nagyon rozoga állapotban van.

A szegedi tanácsai jegyzőkönyvekben többször van róluk említés. Több olyan *rév* volt, ahol a malmok dolgozhattak. Nyár idején aztán valamennyinek a gazdája a Tisza közepén lévő szigeten rendezte a mindig híres molnár bálát, mint azt egyik öreg halásztól hallottam. A révek

pontosan ki voltak jelölve s a malmok helye is pontosan megvolt határozva.

Az egyik révről ezeket találtam az 1800. évi jegyzőkönyvben: „A malmoknak a hajdani katonai ispotál és most város épülete irányában Bánát felé nyúló révét, melyben első helyen Koren György, másodikon nemes Wolford József úr, harmadikon Nagy Pál József, negyediken Temesvári Mihály, ötödiken Milkovics János, hatodikon Csöveszki János úr, hetedikén Ádám Mihály, nyolcadikon Böresök János, kilencediken Vekerdi Antal, tizediken Böresök Ferenc malmai forognak, megvizsgálta és úgy találta, hogy mivel még a bánátosi partig 52 ölnyi térség maradna, sem a hajózásnak, sem a halászatnak akadály nem vetődne, különben is a Tisza apadásával ezen malmok más helyre eresztetnek, holott Hódi úrnak malma a tizennegyedik helyen megférne, e szerint ezen tizenegyetik hely Hódi Imre úrnak átengedettik“.

Levéltári adatok a szegedi halászatához. A városi tanács jegyzőkönyvéből néhány adatot ragadunk ki a halászat történetéhez. Nagybárra olyan halászati módról szól ez a néhány adat, amelyet ma már nem ismernek Szeged környékén. Az 1800. évi jegyzőkönyv 1900. sz. alatt olyan halászatról beszél, melyek közül a két elsőt már egyáltalában nem ismerik. Szó szerint idézzük a jegyzőkönyvet: „Vizsgálat alá vétetett a kiárendálendő nagy halászatnak kontraktusa is, mely jövedelemhez jövedőre minden apróbb: pirittyes, veiszes, kecsés, tapogató stb. halászatok is a Maty hidig és bodoni halászaton kívül, sőt jövő első májustól ezen jövedelemhez fog kapcsoltatni a Marostói halászat is, melyről az új kontraktusban emlékeztet fog tétetni“. A veiszékről még egyszer tétetik említés, mikor is Váradi Antal fakereskedő arról panaszkodik, hogy a vízi malmok és halászó rekeszek miatt nem tudják Bereg- és Ungmegyéből a fát lehozni. Még egy adatunk van a Matyéri halászatról ugyancsak ebből az esztendőből. Amikor is „Jerney József a Matybeli halászatnak arendátora engedelmet kér, hogy a Maty parton a vendégfogadó istállója mellett csekély épületet tétethessen, ahol hálókat szárítani lehessen“. A kérést a tanács „megvételte“ s így a bérlő a halásztanyát nem rendezhette be.

Banner János.

A kilences szám a debreceni ember babonájában.

Bár a debreceni ember alapjában nem babonás, mégis él lelkében egy néhány őseitől rámaradt babona, melyekben ha nem is hisz, de elmondja, tartja és szorultságában alkalmazza. Ha nem használ, annak szerinte az az oka, hogy nem hiszi, vagy közelében van néhány hitetlen.

A babonában ritkán a hármas szám, de leginkább a kilences szám a döntő.

Erre bemutatok néhány népi babonát.

1. Ha valamely gyermeket megrontanak, fürdőt kell neki készíteni. A fürdő készül kilenc kútból hozott vízből. De a vízhozónak nem szabad köszönni senkinek, nem szabad széjjel mézni, hanem egyenesen menni. A vízbe tesznek 9 sírhalomról hozott földet, kilenc deszka kerítésből vá-

gott szilánkot. Ezt jól megfőzik, mikor lehiggadt, a rontásban levő gyermekeket benne megfürösztik.

2. Ha a szoptatós asszonynak meghal a gyermeke és emlője megdagad, kilenc sírdombról vesznek egy-egy csipet földet, azt ráteszik az asszony emlőjére és eloszlik a teje, lelappad az emlője.

3. Ha az ember a tyúkólban megrakodik tyúktetűvel. A kút kávét kilencszer kell körüljárni és ezután belenézni: ekkor a tetű elmegy az emberről.

4. Ha valaki testén *támadás* (kelés) lesz, Szent György napja előtt nyársra húzott és megszáritott göröngyi béka orrával kell a daganatot kilencszer *körülkeríteni* és aztán ugyanezzel rája keresztet vágni és akkor a daganat elmúlik.

5. A szömölesöt cérnával kilencszer göresre körül kell kötni. Az így keletkezett göresös cérnát az eresz csepegőbe kell elásni és az kilenc hét múlva elrothad, de ekkorra a szömöles is elmúlik.

6. Ha a gyermek megijjed, kilencszer kell vizet itatni vele. Ha nem akar inni, akkor is bele kell diktálni, hacsak egy-egy kortyot is, mert különben halálos beteg lesz.

7. Ha a tyúk nem tudja eltojni tojását és ha épen a tojás keresztben van benne akadva, akkor a létra foga közt kell a tyúkot kilencszer átvenni: a tojás megfordul benne. Ahol létra nincs, ott az asszonyok terpesz állásban állanak és tyúkot a lábok közt a bokájuk táján körözve veszik át kilencszer és ekkor is azt hiszik, hogy megfordul a tojás a tyúkban.

8. Ha az ember a haragosát elakarja emésztetni, kilenc pénteken böjtöljön rá és az hamar el fog pusztulni a „rábütölis“-től.

9. Ha javasasszony, bába, cigányasszony jár az udvarban, mikor távozik, kilenc kis darab sőt, kilencszer egymásután kell utánna dobni, akkor nem tud megrontani senkit.

A kilences számnak nemcsak a Magyar Alföld népe babonájában, hanem ráolvasásában, közmondásaiban, sőt nótáiban is nagy szerepe van; ezt kutatni nagyon hálás feladata a magyar ethnográfusnak.

(Debrecen.)

Ecsedi István.

Régi utazások Magyarországon.

(Kohl I. G. 1842-i magyarországi utazásának második közlése. Első közlést l. az 1. sz. 54—58. oldalon.)

63. I. Szent-Miklóson és Kapuváron utaztunk keresztül, anélkül, hogy valami emlékezetest észrevettünk volna. Egyik községben feltűnt nekem a magas tükösvény; a sövénykerítés élén nagy mennyiségű tüske volt felhalmozva, úgy hogy egész tüsketetőt képezett, amilyen a féltelmes farkas nem tud könnyen keresztül jönni. Ez a tövis-sel való körülkerítés épen így van szokásban egész Dél-Oroszországban. Ezt tartják a legkönnyebb és legjobb védőeszköznek a farkas ellen...

Ezen a vidéken kezdődik a szép magyar dohány termesztése. A leghíresebb magyar dohányfajták egyikét termi ez a vidék, így pl. az általánosan kedvelt „Lettinger“-t.

Csodálkozóba ejtett, hogy a dohánytövek között itt-ott káposztát láttam. A kukorica között is káposzta volt ültetve, de olyan földet nem láttam, amelyen kizárólag káposztát termeltek volna. 300 évvel ezelőtt — hihetetlenül hangzik — nagyon ritka helyen volt káposzta ezen a vidéken. A németek hozták be és terjesztették el ezt a hasznos növényt. A magyarok még tudni sem akartak róla. Lekicsinyelték és legfeljebb disznójuknak adták, szidták azt is, aki behozta hozzájuk. Persze ez most már jelentékenyen megváltozott.

Csornán ebédeltünk. Eerre minden faluban és mezővárosban szőlőtermelés folyik és ha bármily kemény az utazó elé tálaalt sült, keserű az uborka és vizes a leves: könnyen kárpótlást talál a finom szőlőben, amely a kocsiban hozott bécsi zsemlével együtt fogyasztva könnyen és kellemesen jóllakot.

Hintókkal és a felsőbb társadalmi osztályba tartozó egyénekkal egész győri utazásunk alatt nem találkoztunk, mert ez az út az ország belsején keresztül vezető mellékút volt. Ellenben minden pillanatban láttunk valahol egy-egy marhanyáját keresztül haladni. Libanyájakat is láttam, amelyek olyan nagyok, amilyeneket ritkán lehet még egy országban látni, mert egész nagy falvak hajtadják ki libáikat egy közös pásztorral, — majd nagy disznósordákat láttunk Győrből Sopronba hajtani, — hova a Dunán gőzhajón Törökországból érkeztek, a világ legnagyobb disznópiacára. Ezen állatok továbbszállítása rendszerint a következő módon történik. Egy ember megy elől egy kis zsákkal, amelyben kukorica van. Rázza a kukoricás zsákot ide-oda, mellyel csalogatja a disznókat, mintha etetni akarná őket. A disznók mögött megy egy másik hajtó hosszú ostorral, amellyel a hátramaradókat biztatja a csalogató követésére. Ilyen módon — a vezető a kukoricát, a hátulmenő az ostort állandóan rázva — csalják és hajtják a disznókat a soproni vágóhidra és piacra.

66. l. Estefelé a falvakba hazavonuló nyájak is emlékezetesek maradtak előttem, rendszerint $\frac{2}{3}$ részben bivalyból áll a nyáj; vonulási módjuk mindig a következő: a tehenek mennek elől a csalogató után és a bivalyok anélkül, hogy a tehenekkel összekeveredtek volna, követték őket szorosan egymás mellett.

67. l. A Csorna és Győr közötti úton egy nagy faluba, Enesébe érkezünk . . . Itt egy nagy teremben legjavában folyt a vidám bál. Miután az utazás fáradalmait kipihentem, én is részt vettem a bálon; mindjárt láttam, hogy itt a magyar városka alsóbb néposztálya élvezi a táncot, amit később gyakran alkalmam nyílt észrevenni. Az itt táncolók legnagyobb részét kézművesek és iparosok voltak. Fia tal asztalosok, szatócsok, kötélverők és mészárosok. — Egyenlő számban beszéltek magyarul és németül. Legnagyobb részük német ruházatot viselt. Nagy részük magyar nemzeti viseletben büszkélkedett, de ez az ilyen közepszerű embereknek nagyon költséges. A magyar ruha a következő darabokból áll. Először is viselnek egy nagyon szűk, bokáig érő, feszülő nadrágot, erre ráhúzzák az ezüst sarkantyús rövid csizmát. A szűk mellény fölé vesznek egy díszes, vállukon szabadon lógó dolmányt; a mellény és a dolmány sűrű sorokban nagy erős ezüst gombokkal van ékítve. A dolmány elől egy hosszú, mellre lógó ezüst láncsal van összefogva, mellyel

úgy büszkélkednek, mint az aranygyapjas lovagok az ezüst láncukkal. Fejükön magyaros, kissé ferdén álló kalpag volt. Hajuk szokás szerint hosszú, vékony fonatban lógott az arcukba a fülük előtt. Csinos fiatal legények voltak, kik ebben a díszes ruhában büszkélkedtek. Legnagyobb-részt született magyarok, de voltak köztük bevándorolt német kézműves-legények is, kik elmagyarosodtak és legfőbb büszkeségükre szolgált a dolmány, kalpag, ezüst sarkantyú és lánc. Az egész öltözet kb. 200 aranyba, sőt többre is kerül. Táncozták a mi német táncainkat is és a valcert. De minden valcer- befejezése után rendesen mindenfelől hangosan és viharosan kiabáltak: magyar! magyar! amivel a magyar táncot követelték. Néha nem is hagyták befejezni a német táncot, kényszerítették a muzsikust heves magyar, magyar kiáltásaikkal a melódia megváltoztatására. Ekkor rögtön egyes párokra bomlott a táncoló tömeg és mindenütt, ahol csak hely volt, egy nő és egy férfi szembe állottak egymással ide-oda hajladozva. A férfiak időnkint megragadták a nőket, megforgatták maguk körül, csörgött a lánc és a sarkantyú, repültek a dolmányok ide-oda, csillogtak a szemek és a zene erőteljes, de melankólikus moll hangnemben zengett hozzá.

Vidáman szemléltem ezt a feledhetetlen szép élményt . . .

97. l. *A Bakony lakóiról.* . . . Az erdőt keresztül-kasul bejártuk, vad lakóival megbarátkoztunk és bizalmukat megnyertük. A nagy tölgyerdők rendkívül elősegítik itt a disznótenyésztést; a disznók itt a legkiválóbb állatok, mint Magyarország egyes vidékein a marha, más vidékein a juh. Gyermekkoruktól kezdve nem tanulnak itt mást az emberek, mint disznópásztorkodást, — megélhetésük a disznótenyésztésre van alapítva — sem nem olvasnak, sem nem írnak és nem is vallásosak. Rendszerint nem esznek egyebet szalonnánál és disznóhúsnál, amit paprikával fűszereznek. Kívülük senki sem merne ilyen megpaprikázott húsba beléharapni. Magyar bort isznak hozzá, amennyit csak szívük kíván. Emellett szabálytalan, szigorú életet élnek és rendszerint rossz és jó időben éjjel-nappal az erdőben laknak. Ilyen módon természetesen érthető, hogy nagy barátjai az egyenlőségnek és szabadságnak; még hozzá borzasztóan dacosak, makacsok.

Ezeket a disznópásztorokat kanászoknak nevezik. Általában nagy, bő, köpenyegnek nevezett felöltőt viselnek. Azt a vastag, fehér gyapjúanyagot, amiből a köpeny készül, szűrnek hívják. Sok vörös cifrasággal és virággal van díszítve, melyek vörös foltokból és fonalakból vannak varrva . . .

99. l. Általános jelenség az egész földön, hogy a pásztornépek rabló hajlamúak. Vándorló és változatos életük rossz útra téríti őket. Emellett nincsenek elpuhulva, erősek és erejüket néha a letelepedett gyengébb polgárok ellen használják, akik gyűlölik őket. Minden bakonyi pásztossal úgy áll a dolog, hogy nem lehet biztosan tudni, becsületes disznópásztor-e vagy rabló.

Ehez járul, hogy Magyarországon a törvények az olyan kanászt, aki uraságának nyáját engedelme nélkül elhagyja, minden további nélkül rablónak tekintik és egy időre fogságba vetik. Egyébként ezek a fickók nem rossz emberek. A szegényeket rendszerint futni hagyják. A gazdag nemeseknél eltekintenek ettől a nagylelkűségtől, mert amint

mondják, ők patrioták és barátjai a szabadságnak, meg egyenlőségnek...

101. l. Főfegyverük a csákány. Ez egy kicsi, csinos formájú vas szekerce (bárd), körülbelül 3 láb hosszú nyélen, rendszerint sétatálcának használják, vagy pásztorbotnak, vagy favágásra. Ha az erdőben összejönnek, azzal szórakoznak, hogy a csákánnyal valami kitűzött célt eltaláljanak. E játék által a csákánnyal való céldobásban oly rendkívül ügyességet sajátítottak el, hogy 30—40 lépés távolságra kicsiny tárgyat is el tudnak találni...

102. l. Ilyen módon a csákánydobásban olyan szerencsétlen ügyességet sajátítanak el, hogy később már nemcsak fákat és bivalyokat, hanem embereket is célba vesznek. Ha valami fölött perlekednek, a viszálykodásoknál ép olyan nagy szerepe van a fokosvetésnek, mint a spanyoloknál a tördöfésnek. Nem ritka eset, hogy egy pár fickó, akik kezdetben veszekednek, aztán tettelegességre vetemednek, hirtelen szétugranak, egymástól eltávolodnak, hogy kellő távolságuk legyen súlybavenni és kidobni a fokost. Ha valakin rajta akarnak ütni, egy bokorból csákánydobást irányítanak feléje, mint más banditák a pisztolylövést...

103. l. Azért nem lehet mondani, hogy a Bakony egyenesen banditákkal van tele, de van arra ott ember bőven, akik rablással foglalkoznak, s egyáltalán nem lehet bennük bízni, kivéve, ha valaki magát az ő védelmükre bízza, ha őket erdei kunyhójukban és pászortüzüknél felkeresi és velük beszédbe elegyedik. Akkor a legnyíltszívűbb, legvendégszeretőbb, legbecsületesebb emberek a világon. Ilyen módon felkerestem őket és igen érdekes órákat töltöttem el velük.

(Folytatjuk.)

Németből fordította: *Ü. Nagy Julia.*

TÁRSADALOMRAJZ.

Szentes.

I.

A magyar városok monografiája c. vállalat kiadásai során, Nagy Imre szerkesztésében, a város címerével ellátott ízléses kötésben, 1928-as jelzéssel megjelent *Szentes* monografiája. Az előszóban a város jelenlegi polgármestere, *dr. Négyesi Imre* a következőket mondja: „Egy marék tiszaparti fekete humusz áldott öléből kisarjadt termést gyűjtöttek össze e könyv szerzői, hogy odanyújthassák gyermekeik, unokáik kezébe: Imre az apák számadása, gazdálkodjatok, gyarapítsatok tovább... A magyar élni akarás, a magyar faj ezeréves tragikus sorsának, szenvedésének és dicsőségének egyik epizódja Szentes város multja, jelene és jövője“.

A könyv tartalma valóban az előszó szavait, egy jellegzetes magyar város multját, küzdelmeit, a magyarság szívós és törhetetlen élni akarását tükrözi vissza. A szerkesztő, városa legjelesebb szakíróit, tollforgató

embereit gyűjtötte össze, hogy beszámoljanak Szentes földrajzáról, geológiai viszonyairól, növény- és állatvilágáról, történetéről, hiteléletéről, közoktatásáról, kulturájáról, politikai és társadalmi életéről. Ugyancsak szemléltető leírásokat nyerünk Szentes közegészségéről, közigazgatásáról, népességéről s annak foglalkozásairól: mezőgazdaságáról, kereskedelméről, iparáról.

A beszámolók azonban igen különböző értékűek, ami kihat a szerkesztő összefoglaló munkásságára is. Az ilyen több szerzős munkánál kénytelen a szerkesztő is megelégedni az egyes részek egymás mellé rakásával s legfeljebb azt nézheti, hogy bizonyos logikus sorrendet adjanak s a tárgyat elég sokoldalúan kimerítsék. Mindez a teljesség bizonyos látszatát adja. Mégis ha közelebből szemléljük a dolgot, hiányokat fedezünk fel úgy az egyes cikkek megírásában, mint összetartozásában. Egyes cikkek igazán jól megírottak, így mindjárt a Szentes és környéke természeti viszonyairól szólók (dr. Kovács József és Derzső Kovács Jenő cikkei Szentes város földrajzáról, állat- és növényvilágáról). Hogy azonban Szentes lakossága milyen mértékben függ a természeti és környezeti viszonyoktól, ez a körülmény a leírás főszempontjai mellett alighogy jelezve van. Az ember szerepe nem érthető meg, ha helyzetét, lakóhelyéhez, környezetéhez való viszonyát tüzetesen, a történet minden változó fázisára nézve meg nem magyarázzuk. Ilyen módon nincs meg az összekapcsolódás a további cikksorozathoz sem, amelyek Szentes város történetét tárgyalják. Itt is a leírás, — hogy mi minden történt — fontosabb az események megfelelő értékelésénél. A szerkesztő, Nagy Imre, igen kimerítően s a helyes arányok megtartásával írja le Szentes és környékének történetét a honfoglalástól egészen a legújabb időkig (37—93 lap). A történetírás szempontjaiból egyes következtetései kifogástalanok, így például meglepő az a biztosság, amivel „Szentes” elnevezését a Szente—Mágocs nemzetség földesuraságából és telepítései révén származtatja. Ezzel szemben a lakosság belső története hézagos, nincs eléggé érzékeltetve, hogy ez a lakosság a hosszú évszázadokon át milyen *jelleget* volt, milyen lelki fázisokon és alakulásokon ment keresztül. Még nagyobb hézagokat tüntet föl a következő fejezetcsoporthoz, amelyben Szentes hitéletének történetéről van szó. Az egyes fejezetek belső életéről, a római katolikus és a református lakosság lelki világáról aránylag keveset tudunk meg, mert a történet inkább csak az események leírására, felsorolására szorítkozik. Ez a fejezet elosztódásában is aránytalan, inkább csak arra néz, hogy *minden* fejezet története benn foglaltassék s a görögkeleti egyház története aránylag nagy részletességgel van leírva, jöllehet ez, híveinek igen csekély száma mellett, inkább csak kulturtörténeti és politikai kuriózum.

Az aránytalanságok és az egyes részek össze nem fűzőtsége különösen akkor tűnik szembe, amikor a régibb idők történetétől Szentes újabb történetéhez jut el az olvasó. A város történetírója, éppen történetírói szempontjánál fogva a múlt idők történetére fekteti a súlyt s az újabb idők történetét (1848—1914) csak igen hézagosan, mintegy a jelenlegi viszonyokra való futó átmenetként vázolja. Pedig a csupán átmenetinek tekintett 1848 és 1867 utáni idők Szentes további fejlődésére rendkívül fontosak. Hosszú évtizedek alatt fokozatosan fejlődik Szentes *állatte-*

nyésztő és földművelő városból *par excellence földművelő* s mellette ipart és kereskedést is jobban űző várossá. A hivatalos adminisztráció kiszélesül, az iskolák és más közintézmények istápolását, igazgatását és fejlesztését jórészt az államhatalom veszi át. Közben a város külsőleg is szembetűnő átalakuláson megy keresztül, a régi egyszerű földszintes házak között emeletesek is nyúlnak fel, a középületek már díszesebbek. E lassú átmenet, fejlődés határozottabb érzékeltetése nélkül, a különböző szerzők részletszerű beszámolója során egyszerre jutunk el Szentes legújabb közigazgatása, közoktatása, kulturális, politikai, társadalmi élete, közegészségügye, igazságszolgáltatása, rendszete, mezőgazdasága, kereskedelme és ipara leírásához. Elismerjük, hogy a mai Szentes egyes leírásai között sok igen jó is akad. (Ilyenek például a város népessége, közegészségügye, a mezőgazdasági viszonyok leírásai.) De van sok részletes leírás, amelynél a külső szemlélő jóval inkább szeretné tudni, hogy például miként fejlődött az iskolaügy, milyen volt az iskoláztatás külső és belső eredménye az elmúlt hosszú évek alatt, milyen nagy volt az analfabéták száma a *városi* és a *tanyai* részeken a múltban és mennyi mai nap-*stb.*, mint azt, hogy személyenkint kikből áll a tantestület a tanyákon, kik voltak a tanárikar tagjai az állami főgimnáziumban az 1926/27. évben s mik az iskolai és társadalmi elfoglaltságaik, kitüntetések stb., ha mindez Szentes jelenlegi közönségét bármennyire is érdekelheti.

Szentes kulturális, politikai és társadalmi életét nagyrészt Schupiter Elemér tollából igen ügyes, körültekintő leírásban, sok találó megfigyeléssel kapja az olvasó. Azonban, hogy például milyen Szentes *népe*, férfiai és asszonyai, az minden különösebb indoklás nélkül, tényként van odavetve és nem mélyebb lelki analízisek s Szentes népe multbeli lelki kifejlődésének ismertetése alapján és következményeként. A társadalmi élet leírása is igen elnagyolt, tényként odavetett, pedig ez is csak az évszázados és az újabb fejlődés alapján érthető. Nem szerencsés a politikai élet leírása és értékelése sem. A politikai élet sem érthető meg az előzmények, a történeti fejlődés alapos és körültekintő analízise nélkül, a mai politikai állapotok részletezőbb kritikája pedig nem való egy város általános monografiájába.

Mindaz, amit Szentes monografikus leírásáról elmondottunk, csupán részletenkint való kritikát jelent. A munka a maga egészében sok és érdemes munkásságot ölel fel. Éppen ez a sokoldalú és érdemes munkásság indított bennünket arra, hogy a számtalan adat felhasználásával, — kiegészítve őket társadalomrajzi, néprajzi és általános néptani ismereteinkkel, — megkíséreljük ez ősi magyar város történetének és mai állapotának összefoglalóbb, rövid képét adni, népének egész lelki világát nagy vonásokban megrajzolni. Folyóiratunk e számában egészen 1848-ig tekintjük át Szentes történetét, a következő számban pedig arról szólunk, miként rétegeződött reá Szentes újabb társadalmi a történeti alapokra és miként alakult tovább népének lelki világa.

II.

Mi a végső, a következményeket leginkább determináló oka annak, hogy itt a Tisza mellékfolyója, a Kurca partján nagy határú, kitünő termő talajú, *jellegetesen magyar* város fejlődött ki? Nem csupán az, hogy

„Szentés területe vízben igen gazdag. A város keletkezése, települése, lakosságának küzdelmes élete a vizektől elválaszthatatlan“, hanem ennél jóval inkább: a magyarság ősi, víz mellett való elhelyezkedése. A magyarság honfoglalás- és árpádkori nemzetségei jórészt a Duna, Tisza, Maros, Körös, Szamos stb. két oldalán telepednek le, szállásaik és későbbi megyéik is a folyók partján alakulnak ki, ami teljesen megfelel a honfoglaló magyarság állattenyésztő, a víztől tehát elválaszthatatlan jellegének.¹⁾ Ezekhez az elsődleges okokhoz járult, mint másodlagos ok egy kitünő vízi átszállóhely közelsége s így történt, hogy Csongráddal s az Árpádkor híres tiszai átszálló helyével, a földi révvel szemben (Amonymus 40., 50.) „Ond vezér népének egy kicsiny része a Kurca folyó partján ver tanyát s ez a néhány sátoralja családból tömörül később faluvá, majd sok-sok szenvedés, megpróbáltatás után várossá, a mai *Szentés*. A Kurca melléke pompás halászó helyeket kínál. A nádasok tűzrevalót adnak, vad is bőven akad, míg a partosabb helyek buja legelőkben bővelkednek. A primitív életet élő, pásztorkodó, halászó és vadászó népnek igényeit bőven kielégítik“. (Monográfia 67–68.).

Az a lovas nép azonban, amely Keleteurópa és Nyugatázsia mezősegeiről jöve itt megtelepszik, a primitív népeknek ahhoz a rétegéhez tartozik, amely egy vagy egypár nemzetséget, „nagycsaládokat“ képezve előtérben álló állattenyésztése mellett is megőrzi foglalkozásbeli sokoldalúságát. Így a földet főként az asszonyok, gyermekek és szolgák művelik, kését, kardját és más fegyvereit maga kalapálja, ruházatát maga varrja és ékíti. Nem volt tehát semmi nehézsége annak, hogy a tiszavidéki magyarság az itt talált gyér szláv lakosságot is a maga nagy családjába földművelő elemként beolvassza s a szállások környékén megszokott szláv helyneveket viszont a maga nyelvébe átvegye. „Ekként bővül a magyar nyelv a Kurca, Kórogy, Toplika, Zalota, Pankota, Csongrád (Csernigrád, Surungrád, Csongorád) stb. helyi nevekkel“. (Monográfia 68.).

Ami Szentés és környéke árpádkori és további történetét illeti, az egyformán jellegzetes a magyarság történetére és egész jellemére. A magyarság nem volt helyhez kötött hajlamú, mint amilyen például a földművelést különösebben szerető egyes szláv és egyéb törzsek. A magyarság — akár ugor, akár török eredetű vagy keveredésű volt is — eredeti kóbor hajlamait Keleteurópa és Nyugatázsia mezősegei és erdőségei a maguk óriási területeikkel is csak fokozták. Eredeti kóbor hajlamain, primitív lelkiületén az sem sokat változtatott, ha sok évszázados keleti

¹⁾ Így a honfoglalás során a Kisalföldön Huba és Lél törzse, az ország közepén a Duna két oldalán, sőt a Tisza két partjára átnyúlólag Árpád, a fejedelem törzse, Baranya és Bács között Botond törzse, a Maros két oldalán a Gyulák törzse, a Tisza és Körös partjain Ond törzse, a felső Tisza és mellékfolyói partjain a kabarok három törzse, a Szamos két partján Kende törzse foglal helyet. (V. ö. Homan B. Magyar történet I. 125. 145. [térkép]). A Gyula fejedelmi és Szt. István korában kialakuló *megyék*, — amelyeknek ispánjai, comesai jórészt Árpád nemzetségbeliek vagy más magyarok — szintén a folyók két partjára terjednek, így Pozsony, Komárom, Esztergom, Bars, Hont, Csanád, Csongrád, Szolnok, Békés, Borsod, Zemplén, Szatmár, Doboka, Kolozs, Torda.

vándorlásai alatt huzamosabb ideig letelepültebb s műveltebb népek (bolgárok, kazárok, ałánok stb.) szomszédságába s hatása alá került is.

Amikor a magyarság a mai hazát elfoglalta, kóbor hajlamainál fogva nemzeti elosztódásai ellenére is, igen össze-vissza települt az Alföld és a Dunántúlra a Dunához közel eső része nagy térségein. Ez volt egyik oka, hogy például az Ond törzséből származó s a Csongrád és Csanád megyék területén excelláló Bór-Kalán nemzetségnek e tájékon kívül Baranyában, Tolnában, Szabolesban és Szatmárban is voltak nemzeti birtokai és szállásai.²⁾ Kóborlásra és helyváltoztatásra kész hajlamai mellett a mezősegi és folyómenti részekben magát szinte mindenütt otthonérző magyarság, ha e századok során bármily nagy vész érte is, aránylag könnyen regenerálódott. Az Ond törzséből származó Bór-Kalán nemzetség a XIII. század kun és tatár dúlásaiban majdnem teljesen kiirtott Csongrád és Csanádmegyei lakosságot a dúlásoktól jobban mentes dunántúli véreiből pótolja. Az új telepítések jórészt ugyanazokat a neveket viselik, mint a baranyaiak s így keletkezik a XIII. század elején fölvirágzó, nádort, püspököt, bánt, főispánokat, kanonokokat adó Szentemágocs ág közvetítésével Szentetornya a mai Békésmegyében, Nagymágocs Csongrádmegyében; hasonlóképp őrzi a nemzetségnevet ugyanott a Mágocsér név s kap végleges nevet az új telepítések révén *Szentes*. (Monográfia 68—69.)

Ez a vérbeli utánpótlás többször megismétlődik. A törökdúlás alatt és után a magyarság nagy vándorlási készsége és nemzeti, majd nemzeti egysége alapján Csongrád—Békésmegye a Hajdúságból, Biharból, Szilágyságból, tehát a törökuralomtól mentesebb vidékekről kap nagy rajokban pótlásokat, annyira, hogy az eredeti ő-ző nyelvjárás, amely a szomszédos Hódmezővásárhelyt máig is megmaradt, Szentes környékén i-zővé változik át. (Monográfia 69.)

Igy éri el Szentes és környékének népe sok viszontagságok közben a Pósfiaiak (XIII—XV. sz.), a Szántai Petőfiak (XIV—XV. sz.), a Guthi Országok (XV—XVI. sz.), a Thornyaiak, Pestyéniak, Muthnokiak, Dócziak, az erdélyi Kemények (XV. sz.) több-kevesebb részen való és folyton változó földesuraságában a XVII. századot. A nép foglalkozása jórészt ugyanaz marad, bizonyos tekintetben belterjes (vagyis egy nagyobb falu köré koncentrált), de többfelé ágazó. A XVI. század zivatáros idői azonban újra mindinkább előtérbe juttatják az állattenyésztést, mert a lábas jószágot a háborús veszedelmek elől a legkönyvebb megmenteni, megközelíthetetlen nádasok, mocsarak közé hajtani. 1528 körül Dóczi János szentesi uradalmából tömérdek lábasjószágot rabolnak el. (Monográfia 74.) Maga a nép még inkább szegényedik és pusztul s Ferdinánd adórovói 1553-ban Csongrád megyében csupán 4 faluból tudnak összeszedni némi adót. Már Temesvár elestével (1552) Csanád és Békés megyében 20 falu népe kerekedik föl s vonul biztonságosabb helyre. Szentes népe ekkor is kitart, aminek egyik oka nyilván az, hogy a Kurca mocsarai és nádasai kitűnő menedékhelyül szolgálnak. Szentes 1553-ban 20 porta után

²⁾ V. ö. Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig I. 139, 245, 253, Monográfia 68.

fizet adót és így 400 főnyi lehetett adófizető lakosságának száma (Monográfia 75.). Hogy azonban a magyarság amilyen könnyen elhagyja otthonát, ép oly gyorsan telepedik vissza, az látszik abból, hogy a pillanatnyilag beállott békésebb idők alatt „az elbűjdosott lakosság újból megszállja a falvakat s Csongrád megye 1564-ben már 496 portát számít adó alá“, míg 1553. évben az egész megyében ((Szentés 20 portáját is beleértve) csak 36 portát tudtak összeírni (Monográfia 75.). Az ilyen gyors ide-oda mozgás jellegzetesen magyar sajátosság, a magyarság már keleten híres villámgyors hadi mozgásairól (v. ö. Böles Leo. 57—59.) és ezt a jellemző vonását csak fokozza az állattenyésztés újabb előtérbe nyomulása. Az állattenyésztő nép ugyanis jórészt a szabadban él s nem épít mást, mint legfeljebb földből döngölt putrikat, házakat, amelyeket könnyű újból felépíteni, házbeli holmija is kevés és szekérre rakható. A földművelést vagy ipart is űző nép nehezkesebb mozgású, háza is szilárdabb, holmija is több van és így ha mindenét veszve menekülni kényszerül, nehezebben jön vissza, mert ha közben új otthonot alapít, újabb érdekei révén könnyen ottmarad. 1566-ban a törökök Gyula várát is elfoglalják s a tatárok rettenetesen végigpusztítják az Alföldet. Romokban hever s újra lakatlanul marad Csongrádmegye egész tiszántúli része, Csanád, Békés és Zaránd megyék s a Nagykunság. Szentest azonban újra megmenti sajátos földrajzi helyzete s jóllehet a tatárok felgyújtják a várost, leölik vagy elhurcolják az ottmaradtakat, mégis a lakosság nagyrésze bemenekül a Kurcán túli hatalmas tiszai rétségbe s ott várja meg a tatárság kitakarodását. (Monográfia 75.) Ugyanez ismétlődik meg a XVI. századvégi hosszú háború alatt (1593—1608), s utána Szentés néhány más vízmelletti faluval együtt újra gócpontja lesz az alföldi magyarság folytonos, friss és gyors regenerálódásának.

A XVII. század távolról sem hozza meg Szentésnek a kívánt nyugalmat s a város tovább tengődik a тұrhetőbb s a legrosszabb háborús lét között. Csak 1620 körül erősödik meg, amikor a váci püspökdézsma lajstroma „jó városnak“ jegyzi meg. Bocskay és Bethlen meg-megújuló szabadságharcai alatt már állandó hetipiaca van, melyen nagyrészt török portékát árúsítottak. (Monográfia 81.) Mindez arra mutat, hogy még nincs önálló, jelentősebb ipara, a lakosság jórészt állattenyésztésből él s a város az egész törökuralom alatt megőrzi szerencsés *révbeli átjáró* helyzetét. Békés és Csongrád megye hatalmas legelő területein „a megsemmisült falvak határában mindenfelé virágzott a jószágnevelés, sőt egyetlen kereseti ág volt s az összegyűjtött jószágot Szentésen keresztül szállították át“ a Tiszán, Dunántúl és Bécs felé (Monográfia 81.). A török viszont török mohamedán földművelőket telepít le Szentésen, ami a földművelés újabb előnyomulására ad magyarázatot.³⁾ 1686-ban Budavár visszavétele s utána a szentesi csata jórészt véget vet a török uralomnak s eldönti Szentés további sorsát is, bár az 1693-iki utolsó tatárdúlás újra fölkretekteszi Szentést, a Körös—Maros közét s a Nagykunsági részeket. „A ki-

³⁾ Állítólag ezek egyrésze ittmaradt s innét a sok Török nevezetű család. A világháborúban elesett hősök jegyzékében 21 a Török nevű, 10 a Horváth, 9 a Tóth, 7 a Németh, 6 a Rácz, 3 Oláh, 8 Székely. (V. ö. Monográfia 82. 101—107.)

vándorlásra kényszerített lakosság elbújdosik Tokajig, Debrecenig, Körös, Kecskemét és Halasig". A szentesiek az imént felprédált Böld romjai között húzódnak meg, amíg 1695-ben Gyula elestével a Körös–Maros köze teljesen föl nem szabadul a törökuralom alól. De „Hódmezővásárhely üresen, romokban, Makó-lakatlanul áll, Szentestől Biharig és a Marosig néptelen az egész vidék". (Monográfia 83.) A viasziető és más vidékről jövő lakosság hamarosan megszállja az elhagyott helyeket, de az idegen hadaktól behurcolt 1709-iki pestis Szentesen oly nagy pusztítást viasz végbe, hogy „egykorú feljegyzések szerint 900 lelket meghaladó vesztesége volt a lakosoknak. Elhalt a város lakosságának közel fele része". (Monográfia 83–85.)

A XVIII. században a szatmári békekötés után Szentés és messze földön kipusztult környéke gyorsan benépesül. A magyarság könnyű mozgékonyasága, minden más vidéki magyart és idegent könnyen beolvasztó ereje ugyanúgy hozzájárul a fejlődéshez, mint a közben beállott békésebb idők. Amint a két század óta kínzott magyarság valahol egy kis lélekzethez jut, sorra kisarjadnak az ősi, gyors regenerálódásra, szaporodásra képes erők. Minthogy a régi birtokos nemes családok vagy kipusztultak, vagy nem tudják kellőleg beigazolni ősi jogigényeiket, „Szentés mint a szegedi katonai praefectura jobbágyközsége viseli a gyűlölt német ígát". (Monográfia 85.) Ebben az időben Szentés kiterjedésében is nagyon megváltozik. „A város területéhez számítanak Tőke, Hékéd, Szentlászló, Szentmihály, Dónáttornya elpusztult helységek. Viszont haszonbérbe bírja a város az akkor még megtelepítetlen Szegvárt, továbbá Fábiánsebestyén, Ecser, Veresegyháza és Bökény megsemmisült falvak határait. Ezen a terjedelmes, közel 40.000 kat. holdat kitevő területen, mely azonban legnagyobb részben vadvizektől elárasztott kaszálókból, legelőkből áll, folytatja a földművelést s különösen az állattenyésztést a pestis által megféleztet lakosság". (Monográfia 85.) A lakosság jóléte, a virágzó állattenyésztés és földművelés, legfőképpen pedig Szentés geográfiai helyzete arra indítja a hadvezetőséget, hogy az újból fellángoló török felszabadító háborúban Szentést élelmezési gócponttá tegye". (Monográfia 85.) Itt szerzik be a szükséges vágómarhát, a szentesi és környéki kaszálókról a szénát, Csongrádról hozzák a rozsot és a bort, itt sütik a kenyeret. „Mindez nagy jövedelmet nyújt a város lakosságának, de előnyére válik a hadvezetőségnek is". (Monográfia 86.) A kancellária a fényes pénzügyi eredményért 24.000 forinttal jutalmazza Harrucker (későbbi nemesi nevén Harruckern) János György hadbiztossági igazgatóhelyettest, aki ezen az összegben felül még 13.000 forintért megveszi majdnem egész Békés- és Zarándmegyét, Csongrád egy részét, benne Szentest a hozzátartozó pusztákkal, először zálogként, majd 1723-ban örökáron. Mindez új utakat nyit Szentés fejlődéséhez, képessége regenerálásához. „Harruckern, noha buzgó katolikus volt, az üldözött, szökevény jobbágyokat, bújdosó protestánsokat, kiszolgált katonákat szívesen fogadja birtokain s kedvezményeket, mentességeket ad a letelpülni kívánó jobbágyoknak". „Ez a politika meg is termi gyümölcsét. A hatalmas uradalom szemlátomást népesedik, a meglévő néhány helység erősen szaporodik s újabb és újabb rajok telepednek le a pusztán álló falvakba". (Monográfia 89.) Szentés és környéke is megtelik a legkülönbözőbb nép-

pel, jórészt főszyökeeres magyarokkal és kálvinistával.⁴⁾ Messzi vidékről, de nagyrészt az alföldi vagy más síkabb vidékű területekről rajzik ide a magyarság: „A hajdúsági, debreceni, Kecskemét tájéki, fejérmegyei, sármelléki, pápai, veszprémmegyei s végül a Léva környéki népviseletek, mind egyidőben honosok“, amint ezt Gál István kálvinista prédikátor egykorú följegyzéseiből megtudjuk. Harruckern János György birtokpolitikáját és jó bánásmódját követi fia Ferenc, aki mint buzgó katolikus arra törekszik, hogy Szentes református voltát róm. kath. hívekkel ellensúlyozza, továbbá arra, hogy az addig őstermeléssel foglalkozó lakosság közé iparúzókat telepítsen s e célból alsóausztriai iparos családokat telepít Szentesre. Ez utóbbi törekvése nem jár sikerral, mert az osztrákok sem a moecaras kerület maláriáját nem bírják, sem kellő munkaalkalmat nem találnak s jórészt megszöknek. Szentes népe ekkor még állattenyésztő és földművelő jellegű s az ilyen népnek nem volt szüksége a sok és sokféle iparra.⁵⁾ Jóval eredményesebb Harruckern Ferenc másik telepítése, amelynek során Szentes mátraaljai szorgalmas és takarékos katolikus magyarsággal gyarapodik. (Monográfia 91.) A református és a katolikus alföldi magyarság között ugyanis sem lélekben, sem ellenálló képességben nincs lényeges különbség, hiszen mondhatni, mindnyájan ugyanazon természeti és történeti környezet szülöttei s legfeljebb a hosszú századok alatt húzódott a síkabb, vízdúsabb helyekről a folyók mentén a dombosabb, hegyesebb részek felé.⁶⁾ A két Harruckern 50 évi földesuraságának legszebb eredménye az 1773-iki népszámlálás, amikor Szentes 1715. évi 1500 főnyi lakossága 7250 főre emelkedett, habár az 1739. évben kitört bubópestis 1100 embert, közel a város egyharmadát viszi sírba. „Pest város lakossága ugyanezen időben alig haladta meg a 9000 lelket, pedig a császári kamara minden eszközt megragadott, hogy Pestet népessé tegye“. (Monográfia 91.)

Szentes politikai, külső életét az úrbériség rendezése óta (1767) a földesuraival, a Harruckernek örököseivel való folytonos küzdelem követte le. Lakosaira nézve az úrbériség rendezése nem jelentett könnyebbséget, némi fölszabadulást, mint az ország számos más helyén. Éppen ellenkezőleg, az eddigi robotot és dézsmát nem ismerő szabad költözködésű haszonbérli jobbágyokból földhöz kötött jobbágyok lettek, akiket a földesúri hatalom mind nagyobb mértékben kényszerít a robot, kilenced és fuvarozások végzésére. Mégis ennek a 70 éven át tartó folytonos küzdelemnek kell betudni, hogy Szentes népe újra szinte egyjellegetűvé kovácsolódott s részben e küzdelem okozta, hogy ez az őseredetű nép úgy foglalkozásában, mint lelki világában nagyjából ugyanaz maradt. A földesúri

⁴⁾ Szentesen még 1783-ban is 5883 protestáns és csupán 1620 róm. kath. van. (Zsilinszky Mihály: Csongrád vármegye története II. 296.)

⁵⁾ Szentes régi történelmének iparosságára és elosztódásának mérvére némi fényt vet a világhátori hős halottjainak nomenclaturája: 41 Szabó, 31 Molnár, 22 Kovács, 10 Varga, 8 Mészáros, 8 Kádár, 7 Takács, 6 Fazekas, 5 Bodnár, 3 Szűcs, 3 Pintár, 3 Kenyeres, 2 Lakatos, 2 Szíjjártó, 1 Sütő. (Monográfia 101—107.) A csizmadia 1743-ban, a takácsok 1767-ben, a szabók és szűcsök 1777-ben kaptak szabadalmat céhek alakítására. (Zsilinszky Mihály: i. m. II. 160.)

⁶⁾ V. ö. Györffy István: A feketekörösvölgyi magyarság települése. Budapest 1914. 36. és Mályusz Elemér: Túrócmegye kialakulása 1922. 1—5.

kényszer ugyanis nem volt eléggé erős ahhoz, hogy a város hatalmas, békés fejlődését, népesedését, habár már lassulni kezdő, kívülről jövő települését megakadályozza.⁷⁾ A folytonos küzdelem viszont újból megacélozta a lelkeket, az ősi szabadság, függetlenség megőrzésére és hozzájárult a régi foglalkozásokkal összefüggő alkat megmaradásához. A város most is megőrzi par excellence östermelő jellegét. Az állattenyésztés még mindig előtérben van, bár a békés idők beálltával mind intenzívebbé váló földművelés már szinte egyenlő értékű vele. Minthogy a földműveléshez jóval több műveltető eszköz szükséges, a hozzá jobban kapcsolódó iparosság is önálló fejlődést vesz s az iparososztály már erőteljes, vagyonosodó társadalmi réteget alkot. „A céhek már mind kialakulnak. A hetipiacok, vásárok élénkek”. A társadalom más tekintetben is differenciálódik. „A jobbágyság mellett a házas és háztalan zsellérek elszaporodnak s a közös legelők használata folytán tekintélyes jószágállomány felett rendelkeznek. Mindent egybevetve a város rohamos fejlődés képét mutatja”. (Monográfia 93.) Meglepetéssel látjuk azonban, hogy a város népe a 70 év eltelte alatt és után is megtartja az ősi lelkiiséget s a fejlődés határozott jelei mellett is mennyire megmarad az ősi, egyszerű formák mellett. A foglalkozások nem differenciálódnak élesen, határozottan: a földművelő nem csupán a röögöt túrja, hanem ép olyan, sőt sokszor igen nagy mértékben állattenyésztő; az iparos is szinte ugyanolyan mértékben állattenyésztő és földművelő, vagy legalább kertés szőlőművelő is, viszont a földművelők és állattenyésztők közt is sok a mindenhez értő, főzni-faragni szerető, barkácsoló ember. Ez a társadalom csupán az ősi jellemvonásokat viszi a fejlődés vonalán tovább. Az ilyen társadalomban, ahol a külső, a szabadságot s a jólétet veszélyeztető ellenséggel szemben évszázadokon át, sőt a legújabb időkig közösen védekezni kell, bizonyos irányban erős közérzés fejlődik ki. Szentes népe még ma is, sok alföldi város, így Kecskemét, Kunszentmárton népéhez hasonlóan, vásárnapokon, — akár az Árpádok korában a vásár napján, — a templomtérre gyűl, hogy az őt érdeklő közös ügyeket megbeszélje. Ennek megfelelően, amikor a XVIII. század utolsó harmadától kezdve Szentes lakosságának védekeznie kell a földesúri önkény ellen, újra feltámad a népgyűlések ősi szokása, amely már a vezérek korában és később is annyira jellemző a magyar népre. „Ez pótolta akkoriban a városi közgyűléseket”. (Monográfia 93.) A szónokok szava, a szépen és szívhezszólás most is megejtí Szentes népének friss, élénk képzelmet s mialatt ősi függetlenségi, szabadság vágyát a folytonos harc és küzdelem ébren tartja, a túlfűtött képzelem ereje harci kedvre s túlzásokba ragadja. A szüntelen civódást, perlekedést a város földesurai végre is megúnják s a XIX. század harmincas éveiben hajlandók a város népét jobbágyságából fölszabadítani. Szentes népe a szabadság reményében és örömmámorában olyan örökváltsági szerződést köt földesuraival, a Károlyiakkal, amely teljesítőképességét messze túlhaladja (1836). A nemfizetés körüli pörösködéseknek csupán az 1848-as törvények vetnek véget, amelyek teljesen megszüntetik a földesúri hatóságokat.

⁷⁾ Szentes lakosainak száma 1783-ban már 8223, 1785-ben 8996, 1827-ben 15.840, 1830-ban 20.060. Thirring G. A magyar városok statisztikai évkönyve 1912. 53. és Monográfia 258.

Ha a lehető legrövidebben akarjuk kifejezni Szentés történeti lélek- és társadalomrajzát, ezt a következő egyetlen mondatban foglalhatjuk össze: *Szentés népe több mint kilenc századon át a folytonos változások ellenére is, úgy foglalkozásában, mint lelki világában, a lényegét tekintve, ugyanaz maradt!*

(Folytatjuk.)

Bibó István.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Ungarische Volkslieder. Das Lied der Völker. Eine Sammlung von fremdländischen Volkliedern, ausgewählt, übersetzt und mit Benutzung der besten ausländischen Quellen und Bearbeitungen herausgegeben von Dr. Heinrich Möller. Band 12. Edition Schott (1928?)

A híres mainzi Schott-cég gyűjteményes vállalkozása, a címben jelzett: *Das Lied der Völker* azt a célt szolgálja, hogy közelebről megismertessen bennünket korunk nagy zenei renaissance-ának megindítójával, a modern muzsika leghatalmasabb inspirálójával: a népdallal. E népszerű sorozat szerkesztője, Möller az egyes népek dalainakból a legjellegzetesebb és a legszebb meloszú dalokat iparkodik összeválogatni. Ebben a kiszemelésben különös gondja van azokra a népdalokra, amelyek a műzenének a népi muzsikával való kapcsolatait illusztrálják. Ezt az illusztrációt könnyű elvégezni a XIX. század népiességű műzenéjén, hiszen itt — mint ismeretes — a népdal általánosságban csak *exotikus témául* szolgált, amint a mi esetünkben elégséges Liszt Ferenc „Magyar” Rapszódiaira, Brahms „Magyar” Táncaira, Hubay Jenő „magyaros motívumú” ópuszaira utalnunk. A modern, expresszionizmusba hajló muzsika emmyivel már nem elégedhetik meg: a népdal lelkét, különös hangulatát, primitív építésmódját, egyszerű: *újyszerű lehetőségeit* vonja be alkotó ihletének körébe. Gondoljunk a legnagyobbra: Bartók Bélára, mindjárt mellette Kodály Zoltánra, az idegenek közül pedig Stravinskijra. Itt aztán a zenefilológus helyzete sokkal kilátástalanabb, hisz egészen misztikus folyamatot kell megvilágítania: „Valaki az Értől indul el — S befut a szent, nagy Óceánba”.

Jelen, 44 dalt tartalmazó *magyar* füzet a magyar népdalt történeti fejlődésében igyekszik megmutatni. Ez a felfogás szempontnak ugyan lehetséges, abszolút helyességében azonban kételkednünk kell. (Álláspontunk igazolása szétfeszítené e szerény ismertetés kereteit.) Möller szerkesztői eljárása szerint a magyar *népdal* fogalma alá tartoznak a Bartalus István, Bartók Béla és Kodály Zoltán gyűjtéséből való igazi népdalok mellett — amelyekről kénytelen elismerni, hogy egyikükben-másikukban, talán még az ázsiai őshazából velünk-hozott pentatonikus hangsor él — pl. a magyar gályarabok éneke, a kurucdalok, sőt Szentirmaynak és másoknak „nemzeti szellemmel tele” *műdalai*.

A lejegyzésről és a kísérő jegyzetekről általában jót mondhatunk, az *Előszó* azonban a dogmákban gondolkodó tudós biztonságáról, sok elfogultságról, kevés megértésről tanúskodó hangjával komoly aggodalmat keltett bennünk, ugyan ehhez a németek — *magyar* értékről lévén szó — már ismételtelen hozzászoktattak bennünket.

Az Előszóban Möller a magyar népdalról, mint *problémáról* szól. A magyar népdal fogalmát nem látja szabatosnak. Amíg ugyanis Liszt, Brahms, Hubay, Chován és mások a cigánymuzsikát és az újabb keletkezésű műdalt a magyar népzene alkotórészének értelmezik, addig a modern népdalkutatók a cigányoktól befolyásolt dallamokat és a népieskedő műdalokat általában *nem hajlandók* népi dallamoknak elismerni. E felfogás szerint a népdal a *parasztnóta* fogalmára, mint egy ősi, tisztább kultúr-állapot hordozójára szűkül. Csak az az igazi magyar népdal, amelyet egyszerű emberek, parasztok énekelnek. Ebben a felfogásban Möller nem lát puritánizmussal és régieskedéssel elegy ábrándozó romantikánál egyebet.

Azt olvassuk továbbá, hogy a cigányos értelmezésben elterjedt dalt a magyar népdal fontos alkotóelemének kell tekintenünk, még ha tudjuk is, hogy a cigányoknak teremő tehetségük nincs. Szerepük csak a daloknak állandóbb formába öntésére és közvetítésére szorítkozott. Interpretálásuknak jellegzetes karaktere azonban a népi muzsikát annyira átformálta, hogy a tiszta magyar és a cigányoktól befolyásolt dallamstílus között éles különbségtétel Möller szerint többé már nem lehetséges. De ha sikerülne is a parasztnóta kiemelése a magyar népdal teljességéből, akkor sem mennénk sokra, mert Möller doktrinér önkényeskedésnek, elavult és tudománytalan eljárásnak nevezi azt a felfogást, amelyik a nemzeti zenestílus meghatározásában, kialakításában egyetlen néprétegnek, éppen a parasztságnak dalállományát tekinti legfőbb tanácsadójának.

Nagy kedvünk lenne Möller több megállapításával perbe szállani. Nem tesszük meg, hiszen tőle, a józan német zenetudóstól problémánk átélését hiába is várnók. Amikor azonban idehaza a magyar népdalnak talán tudósnak is legklasszikusabb ismerője, Bartók Béla szinte tudományos exaktsággal bizonyítja eredeti magyar dallamstílusok létezését, amikor nem kisebb muzsikus, mint Kodály Zoltán hangoztatja, hogy a magyar népi zene az egész, történelmi magyarság lelkének tükre, akkor azt gondoljuk, hogy innen hazulról nem tettek jó szolgálatot a magyarság ügyének, amikor — lényegében Liszt Ferenc szomorú tévedésének felújításával — így informálták Möllert a magyar népdal mivolta felől. Mindegy: ha saját magunk sem ismerjük fel a magyar muzsika Hamupipőkéjében a királykisasszony szépségét, hogyan taníthatnók meg a Külföldet a benne való gyönyörködésre?

Bálint Sándor.

Max Wundt: *Deutsche Weltanschauung*. Grundzüge völkischen Denkens. München, 1926. J. F. Lehmann. 197 l. 8°.

Viharok, melyek az élet szokott menetét megzavarják, végső alapjaiban megrendítik, úgy egyeseket, mint népeket arra kényszerítenek, hogy azt, amin addig létük kételytől nem érintett, — mondhatnók — öntudatlan bizalommal nyugodott, öntudatos vizsgálódás tárgyává tegyék. „A beálló homályban kezd röpködni Minerva madara“. Az „ismerd meg tenmagadat!“ bölcs intelme ilyenkor egy az élete gyökerében megátadott néphez szól. A veszély csak akkor küzdhető le, ha felismerjük, s ha ez az ismeret visszavezet ahhoz a forráshoz, melyből életünk egészséges fejlődése kiindult és táplálkozott. A népies világnézet a nép ön-

ismerete, tényleges erőinek és fogyatkozásainak feltárása, valamint azoknak az eszményeknek világos felismerése, melyek fejlődését meghatározzák és lehetővé teszik. Ilyen népies világnézetre, az egész magyarságot egyesítő szellemi hatalomra a fennállásában oly erősen veszélyeztetett magyar népnek égető szüksége van. Sőt, ha a dolgok mélyére tekintünk, ez a mai magyarság legsürgősebb feladata. Mert a trianoni békével megpecsételt külső összeomlás egy belső összeomlásnak már csak a következménye, amely utóbbi nélkül az előbbi sem érhetett volna bennünket. Ezért, aki a magyarság egyesítésének, megerősítésének nagy munkáját szíven viseli, (s mely igaz magyar nem áldozna mindent érte?) — a magyar nép lelkének mélyén rejlő világnézet öntudatra emelésének, kifejlesztésének, s az egész magyar életet uraló hatalommá tevésének célkitűzését a magyarság legfontosabb ügyének kell, hogy elismerje.

A magyar világnézet megalkotása egy óriási feladat, melynek nehézségeivel eleve tisztában kell lennünk. Egyoldalú kutatások nem vezethetnek célhoz, részleteket nem szabad az egész helyett elfogadnunk. Forrásai: a történet, melynek váltakozó korszakait egységes folyamattá varázsolja a Duna—Tisza völgyében ezer éves történetet csínáló magyarság jelleme; a nyelv, mely a maga sajátos szerkezetében, szellemében a gazdag magyar lélek megismerésének kiaknázásra váró kincsháza; a jog és az erkölcs, a vallás és a művészet, melyeknek a minden nép felett álló eszméi a magyarság életében a magyar természetnek megfelelő formában érvényesültek stb., stb., más szóval az egész kultúra, mely a fejlődés biológiai alapját képező *fajokból* a történelem folyamán magyar népet alkotott. Ez a munka nagy részben még csak a jövő ígérete és sok magyar kutató önfeláldozó munkásságának várható gyümölcse. Mindez pedig kellőleg megindokolja, ha összehasonlítási alappul szemügyre vesszük a többi európai népek hasonló törekvéseit, esetleg elért eredményeit, melyek közül ez alkalommal a közös csapástól sújtott német nép egyik szellemi vezérének, *Wundt Miksa* jénai egyetemi tanárnak „Német világnézet” című művét fogjuk bemutatni.

Wundt műve a német nép önmagával való meghasonultságából, pártokra szakadásából, az egységes német szellem teljes hiányának a birodalom mostani válságos állapotában visszatükröződő aggasztó következményeiből indul ki, s az összeomlás idején (1918—1919) a német államot a bolsevizmusba való sülyedéstől megmentő *védelmi szervezetekre* (Wehrverbände) azt a hivatást bízta, hogy harcukat mint szellemi mozgalom folytassák tovább, melynek célja a németiség immár végzetessé váló egyenetlenkedésének megszüntetése legyen az igazi német világnézet diadalra juttatásában. Egy ilyen német népies világnézet nem áll ellentétben az igazság minden népek felett álló, egyetemes és örök érvényével, mert ha az igazság jelentése egyetemes és örök is, az igazság megismerése az egyes népek kultúrájában különböző mélyre hatol, különböző formákat vesz fel. A különböző népies világnézetek lehetősége tehát magán az igazságon, illetőleg az igazság ismeretén alapul. A világnézetek különbözősége ezek után a következő levezetéssel igazolható: Az ismeret a végtelen igazságnak a tudás véges formáiban való jelentkezése. Már most a végtelen és a véges viszonya négy irányban vezethető. Ha a végtelen és véges találkozásánál a végesről megfeledekezünk,

azt a végtelen mellett semminek vesszük, egy misztikus világnézethez jutunk, mint pld. az oroszok. Ezzel szemben a végtelen szem elől tévesztése és tagadása a naturalizmushoz vezet. A két szélső ellentét között áll a realizmus világnézete, mely végest és végtelent egymással mintegy párhuzamba állít, egyenlően értékeli. Ezen a világnézeten nyugszik a római kultúra. Minthogy azonban ez a világnézet a végtelen igazi jelentőségének fel nem ismerése miatt a végtelen és a véges viszonyát nem oldja meg helyesen, a végtelen lassankint kiszorul belőle s az egész a naturalizmusba süllyed vissza, amint azt a francia materializmus és angol pozitivizmus példázzák. A végtelen és a véges, vagy ahogy *Wundt* általánosabb használatban magát kifejezi, Isten és a világ viszonyát a német idealizmus fogja fel legmélyebben, midőn közöttük funkcionális viszonyt konstataál, melyben a végtelen a véges meghatározó törvénye és ideálja. —

Az ezen az alapgondolaton felépülő német világnézetnek három forrása van. Az egyik az ősgermán kultúra emlékei, az idegen hatásoktól, mert még minden keveredéstől mentes germánság világfelfogásának első nyomai az ősi vallásos és monda-világ ránk maradt örökségében. Vannak, kik a népies német világnézet egyedüli forrásának ezt ismerik el, tiltakozva a későbbi fejlődéssel felvett minden idegen hatás ellen. A *Wundt* által „árja hitnek“ nevezett ezen irányzattal szemben azonban *Wundt* helyesen hangsúlyozza, hogy ez a forrás egy, a mai komplikált életviszonyoknak megfelelő német világnézet felépítéséhez nem elegendő, ahhoz a történet folyamán kifejlett német kultúra gazdag kincstára is szükséges. Igaz, ebben a kincstárban, mint minden nép kultúrájában, sok az idegen eredetű. De az idegen hatások közül egyesek, mint a görög *platonizmus* és a *lutheri keresztyénség* a germán jellemnek megfelelnek s a nagy német gondolkodók: *Leibniz*, *Kant*, *Fichte*, *Schelling*, *Hegel*, *Goethe*, *Schopenhauer* stb. tanaiban egy sajátos, mély értelmű világnézetté nőttek össze, melyet a német világnézet keresőinek meg kell őrizniök, mert további fejlődés a német szellem számára csak ezen az alapon lehetséges. A német világnézet tartalmát tehát e nagy gondolkodók tanaiból kell meríteni, s az árja hitnek a német világnézet kialakításában, a mai viszonyoknak megfelelővé fejlesztésében csak regulatív jelentősége lehet azoknak a hatásoknak a megítélésében, melyek a német jellemnek megfelelnek, vagy a dolog negatív oldalát tekintve: azoknak, melyek fejlődését gátolják. Ilyen gátló mozzanatnak állítja *Wundt* a zsidó világnézetet (*Heine*, *Börne*, — *K. Marx* stb.), s annak a minden népies világnézettel ellenkező törekvéseit végső sorban arra vezeti vissza, hogy a zsidók a világnak Isten által Krisztusban való megváltását, Istennek a világgal való kibékülését elvetették s így a Krisztus-nélküli világban egy materialista világnézetnek lettek képviselői, élesen szembe kerülve az idealizmus gyökereiből táplálkozó népies világnézettel. A zsidó szellem a népies nemzeti irányzat legnagyobb veszedelme, uralomra-jutása az illető nép szellemi halálát jelenti, tehát ellemne a nép öntudatra ébredt fiainak s magának a népi élet külső kereteit megszervező és fenntartó államnak minden erővel (szellemi fegyverekkel, de a faj tisztaságát védő törvényekkel is stb.) küzdenie kell. A népies világnézet alapját képző idealisztikus felfogás igazságának belátása azonban *Wundt*ot visszatartja attól, hogy a népek fennállásában és fejlődésé-

ben általa oly fontosnak felismert faji tényezőt, a vér tisztaságát materialisztikusan értelmezze. A szellem az, ami szerinte a fajok kialakulását meghatározza, a szellem az, amiből a világnézetek különbségeinek magyarázatánál ki kell indulnunk. Aki tehát szellemi problémákat a faj materialisztikus faktoraiból próbál értelmezni, a *Wundt* által igazolt népies világnézettel ellenkező úton jár s egy felületes materializmusba süllyed vissza.

Ezek azok az alapgondolatok, melyekre támaszkodva *Wundt* a német világnézet körvonalait felvázolja. Természet és szellem, az ember élete és rendeltetése, nép, egyház, állam s a világnézet többi nagy kérdései érdekes és mélyreható megvilágításban váltják fel egymást könyve lapjain, melynek eszme-indító sorait az is tanulsággal olvashatja, aki a világnézet problémáiban más eredményekre jutott, vagy akit a mű egyoldalúsága, a tapasztalat tényeivel össze-összeütköző megállapításai ellenmondásra serkentenek. „Nagy hibák sokszor többre tanítanak, mint apró igazságok“. *Wundt* műve alapjául szolgálhat egy további fejlődésnek, mely a meglevő fokozatos javításával, az egyoldalúságok kiegyensúlyozásával a német nép szellemének mind igazabb tökérvé válik. Ebben áll *Wundt* művének számunkra is példát adó jelentősége.

Varga Sándor.

KÉRDÉSEK.

4. kérdés. Ismer-e az alföldi magyar nép egy *bördő*, *bordó*, *borgó*, *burdó*, *bérdó* vagy *borda* alakú tájszót? Hol, milyen hangalakokkal és milyen jelentéssel használják?

5. kérdés. Kérjük t. olvasóinkat, hogy olvassák el figyelemmel Szendrey Zsigmondnak N. és Ny. (ez lesz folyóiratunk Népünk és Nyelvünk címének állandó rövidítése) I. 16 stb. megjelent, és Szendrey Ákosnak u. o. I. 23 kezdődő tanulmányait, és közöljék velünk, hogy ismereteseke-e valahol az Alföldön a bennük említett szokások, vagy ezekhez hasonlóak. — Ismételjük ez alkalommal is, hogy igen nagyra értékeljük folyóiratunk olvasóinak anyag-gyűjtő és -közlő tevékenységét és számítnak e tekintetben szíves támogatásukra.

6. kérdés. Egyik könyvemben szeretném a *moh*, *moha* szónak értelmezését is adni, amelyet igen sokféle változattal hallottam széles e Hazában: *moha*, *muha*, *muji*, *mohó*, *moj* stb. Mivel a feleletet szószerint kívánom majd átvenni könyvembe, kissé bővebb fejtegetést kérek.

Györffy István (Szeged).

FELELETEK.

Felelet a 3. kérdésre. Ors. (N. és Ny. I. 67.) Valamennyi szótári előfordulása (MTsz., Tsz., Kassai) egy forrásra megy vissza, ez *Nátlý József* „Némely vélekedések a' magyar nyelv' ügyében“, (Szeged, 1825) című műve, amelyben mint szegedi szó: *reves*, *taplós* jelentésben van említve (34. l.). Szótárírói gyakorlatomból, egyetlen esetet kivéve, nem emlékezem, hogy szövegben valaha is előkerült volna. Ez az egy eset *Guadányi* nótá-

riusának első részében, a 42. versszak (sajnos, nem idézhetem az eredeti kiadásokból):

Jól ivott a gulyás: megtölté pipáját,
Nekem is szíronyos, sallangos zacskóját
Nyújtotta, azután meggyújtván taplóját,
Pipámra rátette egy *darab ors fáját*.

Már diák koromban én ezt úgy értettem, hogy az *ors fa* magyarázója a taplónak, és a szótári forrásokat nem is ismerve, szintén *reves, pudvás* jelentésűnek vettem; így magyaráztam mindig tanár koromban is, valahányszor sor került rá. De egyszer nagy meglepetés ért. Az Eötvös-kolegiumban nézegetve a könyveket, kezembe került a Nótáriusnak egyik eredeti, 1790-i példánya (bizonyára most is megvan), melyet Gvadányi maga kijavított, helyreigazítván a sajtóhibákat s kiírván a cenzurától törölt és pontozott helyeket. Ebből a példányból kijavítottam az én Olcsó könyvtár-beli példányom szövegét. Az idézett hely Gvadányi sajátkezű javítása szerint így hangzik:

meggyújtván taplóját,
Pipámra rátette egy *darabtskáját*.

E szerint voltaképen szedéshibával volna dolgunk, a szedő hibásan olvasta Gvadányi kéziratát, s így keletkezett az *ors* szó. Lehet ugyan, hogy ez valóban élő tájszó volt, s Gvadányi csak azért helyettesítette más szóval, hogy a szöveg érthetőbb legyen; de azért én mégis nagyon valószínűnek tartom a *hibás olvasás* esetét, mert más helyen Gvadányi sehol nem tesz a néha nagyon ritka tájszavak helyébe ismertebb szót, hanem jegyzetben maga magyarázza. Már most nekem az a gyanúm, hogy Nátly Gvadányiból ismerte ezt a szót, s beleiktatta tájszójegyzékébe, mintegy például, hogy írott szövegben is előfordulnak ilyenek. Mindenesetre meg kell nézni jól Nátly könyvét, valamennyi régi Gvadányi-kiadást (egy szintén sajátkezűleg javított példány van a M. T. Akadémia könyvtárában M. Irod. O. 79. jelzéssel); ha a szerkesztőség kérdésére seholnan nem érkezik válasz (Szeged vidékén kívül Szatmárból és Mátyus földéről is várható volna), akkor valószínű, hogy sajtó-, helyesebben olvasás- és szedéshibából keletkezett szóval van dolgunk. Ez sem volna egyetlen eset (vö. *főveg, nemtő*), csakhogy nem lett közkeletűvé. Nátly Józsefről írt Putnoky Imre, MNy. XI. 20.

Pécs.

Tolnai Vilmos.

Felelet az 5. kérdésre. Utcakapitány. Az *utcakapitány* hivatala, melyről Szendrey Ákos N. és Ny. I, 30 ír, ma úgylátszik már mindenütt divatját multá; sőt úgylátszik, mintha még maga a szó is elavult volna. mert mai szókészletünk két léggazdagabb tára, *Czuczor-Fogarasi Nagy Szótára* és *Szinnyei MTsz.-a*, egyáltalán nem ismeri. Brassóban azonban még él ez a szó, de persze megváltozott jelöléssel. Az egykori utcakapitány hivatalának, teendőinek halavány emlékeként ma azt hívják Brassóban *utcakapitánynak*, még akár leányt s, aki szeri: az utcán járni, sétálni, tartózkodni, csavarogni. Pl. *Hát hazajöttél végre, te utcakapitány!?* *Igazi utcakapitány ez a Mari!*

Horgász Pál.

A matyók.

Borsod megye nyugati oldalán, ahol a Bükk hegység beleolvad a tiszamenti síkságba, a magyarságnak egy érdekes népszízetét találjuk, a matyókat. Tarka viseletüket, de különösen színpompás himzéseiket ma már az ország határain kívül is ismerik.

Köztudomás szerint a matyók Mezőkövesden élnek. Vannak azonban egyebütt is matyók, akik több-kevesebb joggal viselik vagy túrik ezt az elnevezést.

Száz esztendeje, hogy a matyó népnév legelőször a Kassai Szókönyvben felbukkan s hetvenkét évvel ezelőtt készült a matyókról az első leírás,¹ mely eredetükről ezt mondja: „Mezőkövesd, Szentistván és még Tard népes községekben egy tájszólás, -viselet, -szokás, -jellemvonás tekintetében mintegy különvaló fajtát képezi a magyar népnek. Nevöket Mátyás királytól vették, aki őket, Mezőkövesd lakosait több szabadsággal megajándékozta, sőt egy okmányt részökre Mezőkövesden adott ki és írt alá, ahonnan Mátyás fiainak s végre Matyóknak neveztettek el később, és nemesak a kövesdi, hanem a tulajdonságaikat elsajátított két szomszédbeli lakosok is. A tardiak ugyan a tatárjárásból itt maradt néhány tatár ivadékának lenni mondatnak, amit ezen községbeliek egy része túlságos együgyűsége, soknak kiváló arczvonásai és a falu felett levő *Tatárhalom*-nak nevezett domb is hihetővé tesznek“.

A leírás ezután jellemzi nyelvjárásukat, elég jól leírja viseletüket, lakásukat, házassági szokásaikat, erkölceiket.

A matyókról azóta többen írtak, legalaposabb munkát Istvánffy végzett, aki 1897-ben könyv alakban is kiadta az Ethnographiában megjelent, a matyó nép életéről szóló cikksorozatát.² Azonban a matyók eredetéről sem ő, sem a többi írók nem sokkal mondanak többet, mint amit az 1857. évi leírás mond.

Istvánffy azt írja,³ hogy Mátyás királynak a csehek ellen viselt háborúja alkalmával a mezőkövesdiek a hadsereg létszámát 20, saját költségükön fölfegyverzett katonával szaporították, azonkívül a

¹ Napkelet I. 1857.

² A matyó nép élete. Miskolc, 1897. 8°.

³ i. m. 119 l.

hadak élelmezéséhez is jelentékenyen hozzájárultak, Mátyás király viszonzásul Mező-Kövesd városát kiváltságokkal ellátva előbb szabadkirályi várossá emelte, majd 1464-ben pecsétet adományozott neki. Nyolcz évvel később 1472-ben személyesen meglátogatja őket, s látván a nagy dűlást, amit a lengyelek rajtuk véghez vittek, adójukat örök időkre évi kétszáz arany forintokban állapította meg, s a várost önálló bíraskodási joggal ruházta fel.

1456-ból névszerint ismerjük a város előljáróit, a nevek mind magyarok, nagyrészek azonban ma már ismeretlen.

A matyókat még a mult század második felében is gyakran *matyók*-oknak írják és mondják. A *matyók* pedig a Mátyás név becéző, jelen esetben nagyító alakja. Kövesden a *Matyók* mellett a *Terók*, *Gazsók*, *Erzsók*, *Mihók* keresztnévformák szélτέben használatosak.

Utána néztünk a régebbi és újabb névszerinti összeírásokban, hogy csakugyan el volt-e terjedve a Mátyás vezetéknev Mezőkövesden, azonban úgy találtuk, hogy egyéb keresztnévek között mindig kisebbségben volt. Sőt a XV—XVI. századból fennmaradt töredékes névlajstromokban Mátyás keresztnévet egyáltalán nem találunk. A Mátyás keresztnév legelőször az 1682. évi összeírásban bukkan fel. Mezőkövesden az 5%-ot egyedül 1770-ben haladta meg, amikor a Mátyások száma a 10%-ot elérte, de ekkor sem ez volt a legelterjedtebb keresztnév.

Nem valószínű, hogy Mátyás király emlékére keresztelték volna gyermekeiket Mátyásnak. Ez esetleg indokolt lehetett volna Mezőkövesden, azonban Tardon Szentistvánon semmiképpen, mert ez a két falu sem Mátyás király korában, sem azután nem tartozott Mezőkövesdhez, sem azzal nem volt egy birtoktest. Tard a cserépi vár tartozéka, Szentistván az egri káptalané volt; Mezőkövesd pedig a diósgyőri várhoz tartozott. Tardon és Szentistvánon a Mátyás keresztnév — mondhatnánk — ritka volt, pl. 1828-ban mindkét helyen az 1%-ot alig haladta meg.

Az irodalom s a köztudomás a három említett községen kívül több matyót nem ismer, a nép azonban másfelé is tud matyókról. Igy például matyóknak tartják a Szabolcs megyében levő Tiszapolgár lakosait, sőt ami több, matyónak tartja és mondja magát az ottani nép is, amiről személyesen meggyőződtem. Matyónak tartják a Tiszapolgárból népesült s a borsodmegyei szomszédos Szederkény község határából nem rég alakult Gyulaházát is.

Pesty Frigyes Helynévtára 1864-ben azt írja Tiszakürt (ma Hejőkürt) borsodmegyei faluról, hogy Kürt pusztá a XVIII. században az egri püspökségé volt s 1783-ban Eszterházy püspök fel szólította Mező-Szemere és Tard lakosait, hogy üljék meg ezt a helyet. A következő évben csakugyan benépesedett Tiszakürt. 1804-ben a kassai püspökséghez csatoltatott, amikor új birtokosa tovább népesítette Borsod megye különböző katolikus helyeiről, s amint a

kürti előljáróság 1864-ben jelenti: „1819 óta, tehát folyólag *katholikus magyar, vagyis gúnynéven Matyó* nép lakja ezen Tisza Kürtöt“.

A matyók mind római katolikus vallásúak. Ami kevés más-vallású beszivárgott nép van Mezőkövesden, nem számít matyónak még akkor sem, ha ott született. A matyók ezekkel nem házasodnak össze, de még a szomszédos matyó községekkel sem. A matyó nép vállalja, nem szégyenli a matyó nevet, sőt büszke rá s a három község közül a kérdezett inkább magát tartja *Matyónak*, a másik kettőt pedig *gahó*-nak csúfolja. Találtam ugyan olyan öreg-embert is Szentistvánon, aki azt mondta, hogy „Mink már nem vagyunk matyók, csak az apáink voltak azok!“ — Ezenfelül a tardiakat még azzal is csúfolják, hogy *tatárok*, amit azok többé-kevésbé vállalnak is.

A régimódi, elmaradott matyót Mezőkövesden „*ovas* (= avas) *matyó*“-nak csúfolják.

A matyó név azonban Borsod megyén kívül is használatos, és az Alföldön kálvinista vidéken mindenütt pápistát jelölnek, jobban mondva csúfolnak a *matyó* vagy *motyó* névvel, még pedig legtöbbször olyat, aki közéjük beköltözött, vagy akit közéjük betelepítettek. A matyó vagy motyó gúnynevet a Nyelvőr Nádudvarról, a Nagykunságból, Mezőtúrról és a Kiskunságból ismeri. Magam Karcagon, Dévaványán, Tiszanánán hallottam, mint a bentlakó római katolikus lakosság gúnynevét. Csakhogy míg Borsod megyében a matyók vállalják és nem szégyenlik ezt a nevet, Kálvinista vidéken szégyenlik és haragusznak érte. Meg kell említenem, hogy az ország némely részén⁴ a matyó szónak gyűge, gyámoltalan értelme is van.

A fentiekből az derül ki, hogy a matyó népnév a Mátyás keresztnevből támadt és az Alföldön kizárólag római katolikus vallású népelemet takar.

Vajjon egységes nép volt-e valaha ez a sokféle szétszórt matyó? Ezt a kérdést leginkább a családnévek vizsgálata alapján dönthetjük el.

Hézagos névlajstromok Mezőkövesdről már a XV. század közepétől vannak, rendszeres összeírások pedig mindhárom borsodi matyó községről a XVII. század második felétől.

Már felületes vizsgálat után is megállapíthatjuk, hogy Mezőkövesd, Tard, Szentistván mai családnévei sem sok hasonlóságot mutatnak, a régiek pedig jóformán semmit. A Tiszántúl lakó, matyónak csúfolt katolikus vallású, magyar nép vezetéknevei meg éppen nem egyeznek a kövesdiekkel.

Mezőkövesd bár a török világ alatt sokszor elpusztult, a lakosság folytonossága nem szakadt meg. Az 1682-ben összeírt családok nagyrészt ma is megvannak.

Ugy látszik, Tard népe sem pusztult ki teljesen, de a falu a XVII. század végére nagyon elnéptelenedett. A XVII. század utolsó

⁴ Szigetköz, Dunaszentpál, Hevès m. Tájcsótár.

negyedében 5—6 család lakott benne. Még 1720-ban is mindössze 20 család lakja. 1720 után a földesúr gömör-szepesmegyei birtokáról tót és német jobbágyokat telepít ide, akik 1828-ban a lakosság 16%-át teszik, utódaik azonban ma már teljesen magyarok. Szentistván Egermegszállásakor teljesen elpusztult, az összeírások az egész török világ alatt, 143 éven át állandóan mint pusztá helyet emlegetik s csak a törökök kiűzése után népesül újra, azonban nem Tardról vagy Mezőkövesdről, hanem 1695 táján főleg az egri püspökség egy másik felsőborsodmegyei palóc falujából, Apátfalváról. Legalább is a családnevek azonossága erre enged következtetni. Az a körülmény, hogy Mezőkövesd, Tard, Szentistván családnevei nem egyeznek, sőt e két utóbbi község részben vagy egészben újból népesült, azt bizonyítja, hogy az irodalomban ismert matyó nép sem egyöntetű. Amint alább látni fogjuk a többi matyóság pedig még kevésbé az. Tiszapolgár eredetileg hajdúváros volt. A török világ után az egri püspökség mint ősi birtokát visszaperelte a hajduktól. Miután kalvinista a hajduk elvesztették a pört, Polgárt el kellett hagyniok, helyükbe a püspökség, illetőleg a káptalan katolikus jobbágyokat hozott heves-borsodmegyei birtokairól és egyebünne. Plogár 1828. évi összeírásában már bőven találkozunk kövesdi és szentistváni családnevekkel. A matyó eredetű családok száma Polgáron mintegy 30% lehet. Szabolcs megye monografiája szerint a lakosság zöme palóc eredetű. Matyó eredetüket a *Nyírvidék*⁵ hasábjain 1924-ben Sándor Móric vitatja. A Tiszántúl kálvinista városaiba és községeibe a XVIII. század közepén betelepített róm. katolikus lakosság nem vállalja, csak túri a matyó nevet. Családneveik nem egyeznek a borsodi matyókéval.

A matyó név véleményünk szerint nem más, mint a Mátyás névből alakított gúnynév, melynek semmi köze nincs Mátyás királyhoz. Teljességgel valószínűtlen, hogy éppen a matyók nevezték volna el magukat ezzel a névvel. A gúnynév rá ragad az emberre, de maga nem gúnyolja önmagát. Tudjuk, hogy még a palóc sem igen vállalja a nevét. Ha azt kérdezzük tőle, hogy hol laknak a palócok, a maga faluját mindig kihagyja a felsorolásból. Csak az újabb időben kezdik már vállalni, sőt sok helyen különösen a fiatalabb nemzedék már büszke is rá. Mezőkövesden is azóta vállalják, sőt büszkéek rá, amióta valamely köztük élő literátus ember kitalálta és elterjesztette, hogy ez a név Mátyás király fiait, hiveit jelenti.

Hogy a matyó nevet nem a kövesdi nép adta magának, abból is kitűnik, hogy ő a Mátyást nem becézi *Matyónak*, hanem *Matyók*-öt mond. A matyó-vá csonkítást egy más dialektuson beszélő szomszédos nép végezte el, aki a *k* véghangzóban többesszám képzőt érzett s azt a névből elvonta. Az a gyanunk, hogy a matyó gúnynevet a szomszédos kálvinisták ragasztották rá a mezőkövesdiekre a köztük gyakori Mátyás—Matyók név csúfolására s ezekről általánosított-

⁵ 1924. évi május 24. és 28-iki számok.

ták aztán a szomszédos katolikusokra, akik a kövesdiekkel azonos dialektust beszéltek és viseletük, valamint egyéb néprajzi sajátosságuk hozzájuk többé-kevésbé hasonló volt.

A Mátyás név Alsó-Borsod megyében a róm. katolikus lakosság körében egyebütt is használatos volt, ha mingyár nem annyira is, mint Kövesden. Egerben pedig 1715-ben még gyakoribb volt, mint Mezőkövesden.

1636-ban Alsó-Borsod megye róm. katolikus községeiben, Tardot, Szentistvánt is közéjük számítva, összesen is csak egy harmadrésznyi népesség lakott, mint magában Mezőkövesden. Húsz év múlva, mikor Heves és Felső-Borsod megyékből a pusztán álló községek benépesítése javában folyik, Kövesd népessége pedig kitelepülés következtében csökken, Alsó-Borsod megye összes római katolikus vallású lakossága még mindig nem sokkal haladja meg Mezőkövesd népességét. Volt idő tehát, a XVII. század végén, mikor az alföldi, tiszántúli és alsó-borsodi kálvinista lakosság szemében a mezőkövesdi nép képviselte a katolikusságot, és előtte mezőkövesdi matyó és pápista egyet jelentett. Mivel pedig a Bükk hegységtől a Tiszaig a reformátusokkal szemben a katolikus frontot Tard-Mezőkövesd és Szentistván tartotta, elsősorban ezekre általánosította az eredetileg Mezőkövesd viselte *matyó* elnevezést. Ezek pedig a Mátyás királlyal való kapcsolatba hozás után nem láttak többé gúnyolódást vagy csúfolódást a matyó névben és mint népnevet vállalták, sőt büszkéek lettek reá.

Borsod megye róm. katolikus vidékein is matyó elnevezés alatt csak a kövesdieket, tardiakat, szentistvániakat ismerik, magukra ezt a nevet nem vállalják épúgy mint a palócot. A tiszapolgári, gyulaházi-, kürti- és a kálvinista vidékek matyóiról mit sem tudnak.

Valaki azt mondhatná, hogy a túlnyomólag református vidékek katolikus lakóira a matyó gúnynév az országszerte mindenütt megforduló matyó mezőgazdasági munkásokról, az u. n. summásokról ragadt. Ez azért lehetetlen, mert a matyó mint gúnynév a Tiszántúl a legöregebb emberek emlékezete szerint is régtől fogva használatos. A matyók pedig summás munkára a múlt század 80-as éveitől járnak, azelőtt állattenyésztésből éltek s a férfi népség a nyarat a Tisza rétjein töltötte, hol részint állatait legeltette, részint szénát kaszált.

A matyó nép eredetére vonatkozólag Istvánffy azt tartja, hogy ezek a Mátra északi és a Bükk hegység nyugati oldalán letelepült palócoknak kiszakadt töredékei. A palócokról pedig általánosan azt tartják, hogy a honfoglaló magyarokhoz csak lakozott kúnok ivadékaik, kiket Anonymus a Bükk és Mátra hegység déli lejtőin helyez el.

Anonymus szavahihetőségén nincs okunk kételkedni és ha szigorúan az ő szavaihoz ragaszkodunk, akkor azt kell feltételeznünk, hogy a magyarokkal együtt bejött kunok, akiket a palócokkal szoktak azonosítani, először a Mátra és Bükk déli oldalán helyezkedtek

el és csak később kerültek át az említett hegység északi oldalára. Bizonyítja ezt az alföldivel azonos település forma s a Bükk és Mátra déli lejtőjén és síkjain nagy számmal található török eredetű helynév, mely a hegyektől északra levő területeken már sokkal gyérebben található. Míg ideleenn szláv név alig kerül a helynevek között, fönn már inkább van. Ideleenn a barna törökös típus gyakori, oda-fönn szőke, a török jelleget kevésbé mutató, valószínűleg más népelemekkel keveredett nép lakik. Anonymus kunjai hazájának tehát Mátra és Bükk hegység termékeny déli oldalát tartjuk. A nép innen kelt át a tulsó kevésbé termékeny, hajdan erdőkkel borított oldalára, s a mezőkövesdi matyó, — akit mi is Anonymus kun népe maradékának tartunk — nem az északi palócokból szakadt ki, hanem elsőfoglalású földjén ül ma is, sőt palóc testvérei innen délről szakadtak mai földjeikre. Anonymus a matyóföld közvetlen szomszédságába a kun *Örsura*⁶ és népét telepíti le. A Tarddal mesgyés *Tiboltdaróc* falu határán az Örsök egyik fészkeben ott találjuk a török világ alatt elpusztult *Nagy-Balmaz* és *Kis-Balmaz* falvakat. A török nevű *Bik*, *Oszlár*, *Dorogma* szintén Örs birtokok voltak. Tard szomszédságában *Csáj* erdőt, *Csobánka* hegyet, *Bala* völgyet, *Tebely* hegyet találunk. Mindezek a török hangzású nevek török fajú telepésekre engednek következtetni. *Kunok* emlékét őrzi a környéken Harsányban a *Kunszállás*, Felső-Tárkányban a *Kunhegy*, Ároktőn a *Kunfok*.

Azonban a bessenyők is közvetlen szomszédságában voltak a matyóknak. A Kövesddel mesgyés Szihalom határán említi a százdi apátság alapító levele a XI. században a bessenyők kútját és a bessenyők sírhalmait. Az egykor Szihalom és Tárkány között feküdt *Buger-Bessenyo*, — mely az Örsnembelieké volt — szintén bessenyők emlékét őrzi, épúgy, mint az ezt környező falvak: *Dormánd*, *Tárkány*, *Maklár*, *Bő*, *Tepély* nevei stb. A Kövesddel szomszédos *Bogács* egyik birtokosa 1404-ben Bessenyo Demeter.

Helynevekben a tatároknak is bőven van nyomuk, de mivel ezeket a helyeket közelben lezajlott szerencsétlen mohi csata mongoljairól is nevezhetik, nagyobb figyelemre ez alkalommal nem méltatjuk.

A matyó családnevek között is vannak törökös hangzásúak, mint pl. a *Bilszon*, *Bota*, *Csirmaz*, *Domán*, *Gecse*, *Tuza* stb. Az *Ali* és *Bajzat* családok valószínűleg ozmán ivadékok.

Ha a matyók helynévből képezett családneveit vizsgáljuk, úgy találjuk, hogy neveikben inkább felföldi községnevek szerepelnek, vagyis a beköltöző elem inkább felülről jön; ami érthető, mert a népfelesleg évszázadok óta a természetlenebb Felföldről az Alföld felé szivárog. Ez a felülről lefelé irányuló belső elvándorlás a matyókon belül is észlelhető. A tardiak Kövesdre a kövesdiek Szentistvánra húzódnak. Általában pedig az egész matyóság a Tisza felé tart. A

⁶ Az a gyanunk, hogy a kun *Örsur* nevében az *ur* nem magyar szó, hanem a török *ul* = fiú. V. ö. *Uzur* kun, és *Inabur* bessenyő nevével!

Palócföld felé legesekélyebb elvándorlás sem észlelhető a XVII. század vége óta. Tót vagy egyéb idegen nevekkal Mezőkövesden úgy most, mint a múltban, alig találkozunk. Tardon — mint említettük — a XVIII. század folyamán a népesség kevés számú tót és német bevándorlókkal gyarapodott. Szentistvánon is tiszta magyar a törzsközségi lakosság, azonban a *Tóth* vezetéknévűek a lakosság 12%-át teszik.

A matyókat anthropologiai szempontból Bartucz Lajos vizsgálta. Szerinte „egységes matyó típus nincsen. A matyónak nevezett nép embertani szempontból épúgy több típus keveredéséből alakult, mint hazánk bármely más vidékének mai magyarsága. A különbség csak az, hogy a keveredés a matyóknál egyrészt jóval kisebb fokú, másrészt kevesebb számú típusra is terjed ki“.

„A másik fő mozzanat, amely e népet embertani szempontból különösen érdekessé teszi, bizonyos mongolszerű jelleg előfordulása. (1. és 2. ábra.) Gyakori ugyanis közöttük úgy a férfiaknál, mint még inkább a nőknél a rendkívül széles, lapos pofacsont, erősen benyomott széles orrgyök, széles orrcimpák, apró, valamint az u. n. „mongol redő“-vel ellátott szemek, sárgás-barnás szem és bőrszín, alacsony termet“.

Bartucz valószínűnek tartja, hogy a matyó nép egyik alkotó elemét bizonyos tatárféle nép alkotja. „Ugy a férfiak, mint a nők között a fiatal korban sok szép egyén található. A nők azonban a nagy gyermekáldás miatt igen korán hervadnak. A matyók ugyanis általában igen szaporák. A 30—40 éves nőknél az átlagos gyermekszám kilenc, nem ritka azonban a 13—14 gyermek sem“.

Hogy a matyóság nem a Bükkön-Mátrán túli palócságból szakadt ki s települt mai helyére, legjobban Mezőkövesd településformája bizonyítja, mely a legtipikusabb alföldi, téliszállás-eredetű településforma, melynek északi határvonala a Bükk-Mátra- és Cserhát-

1. ábra. Matyó menyecske. Mezőkövesd.

hegység gerincén halad. Az ezen határtól északra lakó palócok településformája teljesen eltér az alfölditől és megegyezik egyéb hegyvidékeinek településformáival, melyek egy európai településformának a változatai. Nyilvánvaló, hogy ezeken a helyeken a magyarság később jelent meg, és kialakult településformát vett át az őslakóktól, míg az Alföldön keletről hozott ősi településformájából, a téli szállásból fejlesztette ki falvait.

Ezeket az alföldi településformákat az jellemzi, hogy minden gazdának két beltelke van, de nem egymás mellett. A falu centrális

részen van a kicsiny-szűk lakótelke a lakóházzal, a falu periferiális részén, több utcával kijebb van a tágas, ólas- vagy szállás kertje. Ez 8–10-szer akkora nagy, mint a lakótelek. Az ólas kertben van az ól, a jószágállomány, a takarmány, tüzelő s itt végzik a nyomtatást, cséplést.

A matyó községekben még a mult század közepén sem voltak a telkek felkerítve, ezért ucca sem volt, jobban mondva a házon kívül mindenütt ucca volt. (3. ábra.) A község központi részén nem volt szükség kerítésre, mert a lakóház körül nem volt semmi, amit érdemes lett volna bekeríteni, a szélek felé levő ólak körül pedig a trágya önkénynt kínálkozott kerítésnek. Eredetileg a kerítést hívták kertnek, a kert tehát nem jelentett művelt területet.

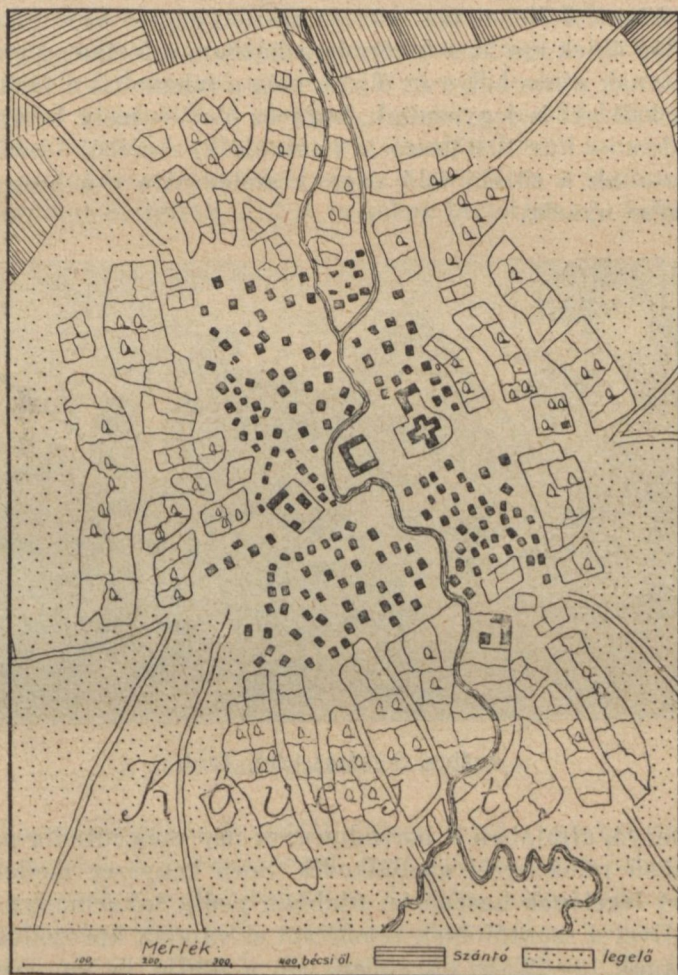
2. ábra. Matyó menyecske Mezőkövesd.

Az alföldi, közelebből pedig a matyó falu tipikus nomád települési forma. A gazdának ugyanis akkora jószágállománya volt régen, hogy a lakóház körül nem győzte volna elhelyezni, ezért be sem hozta a faluba, hanem a falu szélén tartotta nyájait s a féltettebbek számára ólat is épített, a többi pedig még télen is a szabad ég alatt állott az ól körül a kertben. A kert nem jelentett művelt területet, csak kerített helyet.

Ez a kettős település mélyreható nyomot hagyott az alföldi magyarság egész családi és társadalmi életén. Ennek folyománya maga

a tanyarendszer is. A matyó házban csak az asszony lakik a gyermekekkel s az öregekkel. A férfi nép künn az ólban tartózkodik. A fiú, ha eléri a 12-ik életévét, kikerül a házból az ólba, s egész életét ott tölti legalább is addig, míg ,megélemedett családapa legnagyobbik fiát meg nem házasítja. Ekkor már beköltözhet az asszonyhoz, ha van kedve. Egyébként azonban a férfiak csak ebédelni mennek be a házhoz.

3. ábra. Mezőkövesd belsősége 1767-ben.

Az ól különben elég kényelmes tanyája a férfiaknak. Egyik sarokban tüzelőhely van. E körül patkák, melyen esténként nagy társaság üldögel tüzelgetve, szalonnát sütve, beszélgetve. A zsellér család férfi tagjai is valamely gazda ólába járnak esténként tanyázni, sőt a legények gyakran ott is hálnak a jászolban, szénatartóban, a

tüzelő patkáin vagy a dikón. Az ólban csak nagyjóságot, főleg lovat, tehenet tartanak.

A lakosság rohamos szaporodása következtében már a mult század közepe táján a lakóházak is kezdenek a kertbe, az ólhoz kiköltözni, úgy hogy ma már a két telket birtokló és lakó családok száma nagyon megfogyott. Még leginkább Szentistvánon találjuk meg az ilyen ősi településmodot. Mezőkövesden a belső szűk lakótelek lassanként a szegénység kezére kerül, a gazda pedig tágas ólas kertjébe épít házat. Jóllehet ma már az asszonynéppel egy telken lakik, mégis külön élnek ma is, a fehérség a házban, a férfinépség az ólban. Az asszonynak nincs helye az ólban, még a tehenet is a férfi feji.

Meg kell azt is jegyeznünk, hogy az ólat — mely belülről nincs lepadlásolva — hús füstölésre is használják, e célból füstölő rácsokat akasztanak a tüzelő fölé vagy a szelemenre s a hús, szalonna itt lóg egész nyárig.

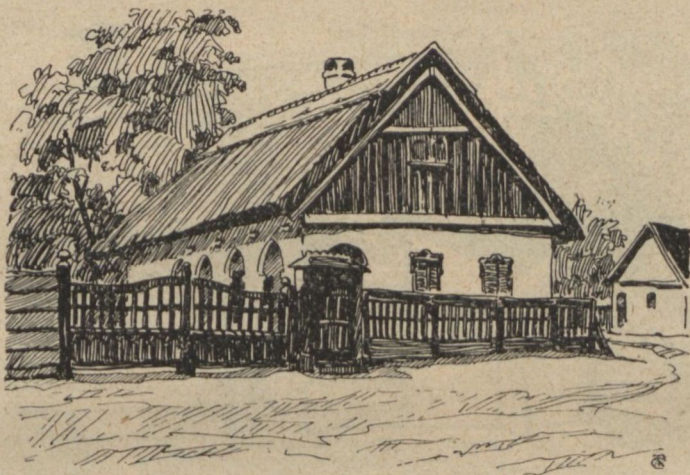
4. ábra. Sorházas telek, Tard.

A matyó, általában a borsodmegyei nép még mindig az ősi háromnyomású rendszerrel gazdálkodik vetés kényszer mellett. A fekete ugart legelőnek használta, újabban pedig takarmánynövényvel veti be. Mivel a szántóföldek rendkívül el vannak aprózódva és egy-egy gazdának 10—20—30 darabban van a földje, de meg vetéskényszer is van, itt még nem alakulhatott ki a tanyarendszer. A szomszédos Mezőkeresztesen 1910 táján tagosították a határt és a földhasználatot szabaddá tették. Erre pár év alatt a határ tele lett tanyákkal. Az alföldi tanyák ugyanis nem mások, mint a községből kitelepített ólas kertek. Az alföldi földművelő községeknek és városoknak a XIX—XVIII. században, míg a szántóföldközösség, tagosítatlan állapot, háromnyomás és vetéskényszer fennállott, a matyókéhoz teljesen hasonló településük és életmódjuk volt. A régi tisz-

menti, duna-tiszaközi népéletnek tehát valóságos muzeális példája a matyó népélet.

A matyó nép csak a múlt század közepe óta foglalkozik intenzíven a földműveléssel, azelőtt inkább állattenyésztők voltak. Borsod megye Tiszavidéke a gyakori kiöntések miatt, még a múlt század első felében is gyéren volt benépesítve és megműelve. A Tisza jobb oldalán beláthatatlan nagy legelők és rétek húzódtak a Sajótól egészen a Jászságig. Ezeket a pusztákat bérelték és állattenyésztéssel éltek a matyók. Tavasszal, nyáron résziben szénát kaszáltak, amit vagy hazahordtak a kezes jószágokba a kertekbe, vagy feletették a szilaj jószággal a réteken levő szállásokon. A szállásokon nem pásztorok gondozták a jószágot, hanem a család legény tagjai. A szállásban is tüzelő volt, mint az ólban, e körül tanyázott a legénység, egy-két öreg felügyelete alatt. A szél ellen a jószágnak szárnyékot, karámot építettek. Juhot is sokat tartottak. A fejős nyáját

5. ábra. Matyó gazdaház. Mezőkövesd.

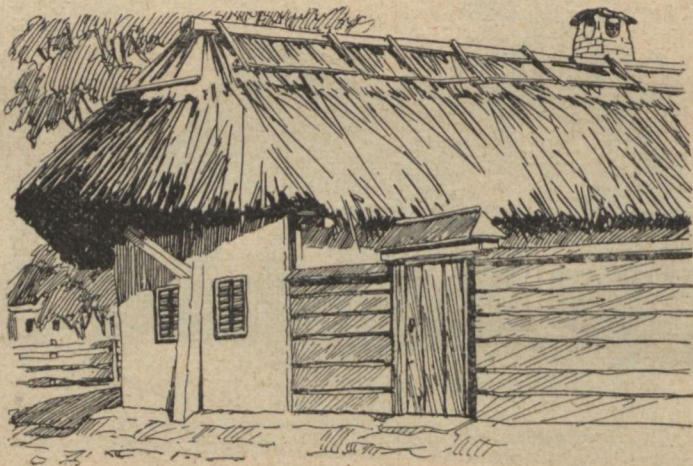
a község körüli legelőkön tartották épúgy, mint a csürhét vagy csordát, kezes ménest. A juhesztrengák bent voltak a községben a lakótelkek és a kertek közötti térségeken, de fejés, hálás után a nyáj ismét kiment a legelőre, csak ősszel hányták szét a nyáját gazdáik között, mert egy nyájban 5–10 gazdáé volt együtt. (120 fejős juh volt egy számban, egy nyájban.)

A matyó igavonásra lovat használ, ökröt alig lehet látni. Nem lévén náluk tanyarendszer, az élet behordása, a trágya kihordása elég nagy probléma. Ezelőtt az életet is lóval nyomatták, ma azonban már igen mindenütt géppel csépelnek. Régen több rozstot termeltek, mint búzát, ma megfordítva. Míg sárlóval arattak, magas tarlót hagytak s a csordát, csürhét aratás után ráverték a tarlóra. Ősszel a letiport magas tarlót összegereblyélték s ezzel tüzeltek, de

fedélnek is használták. Ma általánosan kaszával aratnak. A levágott életet kérébe, keresztbe rakják s ha az aratás befejeződött, nyomban behordják a faluba, a kertbe, hol a szérű mellett *kazal*-ba rakják. Tardnak, mint általában a völgyekben levő falvaknak, keskeny hosszú beltelkei vannak (4. ábra), melynek nem mindegyikéhez járul kerti telek. Az ilyen beltelkek hegyre nyúló végein szokott lenni a szérű, hol szóráskor szelet könnyebben kaphatni. A matyó a szérű mellett egy kis ólat-szint is szokott építeni, ebbe gyűjti nyomtatáskor a polyvát. Késő ősszel, mire a pelyvát feletette s a juh beszorul a legelőről, a pelyvás szín lesz az óla. A pelyvás szint gyakran az óllal egy fedél alá építik.

A matyó kétféle módon nyomtat. Egyik mód szerint elteríti az életet a szérűn, aztán rávezei a lovat, rendszeren 2—4-et. A lovak körbe járátva lépésről-lépésre körülhaladva kitapossák a szemet. Máskor pedig a szérű szélein 3 sorban gyűrűalakban fekteti le a ké-

6. ábra. Régimódi matyó üstökös ház. Mezőkövesd.

véket s a lóhajtó a szérű közepén egy helyben körbe forog a lovakkal. A kinyomtatott gabonát régen a szélén szórták fel, újabban már szórórostával dolgoznak. A cséplőgép bejövetele óta ennek a napjai is meg vannak számlálva.

A kinyomtatott, felszórt gabonát régebben földbevéajt vermekbe töltötték. A vermeket azonban a háború vége óta már nem használják.

Cséppel is szoktak csépelni, továbbá asztalhoz verve is, de mindig csak rozst. A nyert rozsszalmát, a zsupot régebben fedélnek használták. A búzaszalmát főleg fűtésre és alomnak használják, vagy szénával keverve takarmánynak.

A tengeri művelése úgy megy, mint egyebütt az országban. A szabadban álló tengeritartó, az u. n. göré azonban egyáltalán nem

használatos a matyóknál, a tengerit a ház padlásán elterítve tartják. Magtár-féle épületet sem találunk a matyó udvaron.

A matyó házat (5. ábra) sárból készült vályogból építi. A fecskerakást, vertfalat nem ismeri. A sarat a szérún lóval gyúratja, mint ahogy az ágyáson az életet nyomtatja, néha a jól megtaposott sarat ekével hosszában és keresztben is megszántja. Ha a sár kész, vályogokat szakaszt belőle s ebből nyersen rakja a falat. A vályoghoz kötőanyagot régebben nem használt, hanem a nyers vályogot csak megvizezte s az összetapadt. Az építést azonban 2—3 sor vályog felrakása után meg kellett szakítani, hogy a felrakott fal szikkadjon. Ujabban mintába gyúrnak a sarat, mint egyebütt az országban, az ilyen vályogot, melyet a napon megszáritanak, *vályogtéglának* nevezik.

7. ábra. Boglyakemence. Szentisván. (Ba'ogh Rudolf felvétele.)

A tető zsúpból vagy nádból készült. A matyónak egy sajátos fedélformája van az *üstökös* vagy *buggyos*, *bugyborékos* tető. (6. ábra.) Ez a ház végét védte. A régi matyó háznak nem volt tornácuk. A fejlődés során tornácot kaptak. A pitart a konyhától fal választja el, melyen ajtónyílás van, ajtó nélkül. Ebben a tekintetben a palóc és a Duna-Tiszaközi házzal egyezik. A matyó konyha sötét, csak az ajtó nyíláson, részben pedig a szabad kéményen nyer egy kis világosságot. Ujabban a tiszántúli tágas ajtónyílású világos konyha terjed. A konyhából fűtik a szobában levő boglyakemencét s a kemence szája előtti patkán fűzelnek, melynek két végén katlan van. A búbosnak nevezett kemence apró vályogból készül, melyet

napraforgó kóró váz körül építnek fel. *Patka* veszi körül, hátsó részén pedig *sut* van, mely a gyerekek hálólhelye. (7. ábra.)

A matyó ház díszé a *trónusos nyoszolya*, mely magasra van vetve s a párnákat a dunna koronázza, melyet úgy raknak fel, hogy lehetőleg a mennyezetig érjen. Míg a tiszántúl a díszágyat csak ritkán, vendégnek, betegnek bontják fel, a matyók alusznak is benne. Azonban nem bontják szét, hanem alul egy alvásra fentartott u. n. *búvó*-ban alusznak. Ellenben nem ismerik a Tiszántúl használatos *vackot*, mely a díszágy és a *sut* között levő kezdetleges ágyszerű fekvőhely.

A matyó házban férfiak nem alusznak. Ha van öreg gazdasszony, az a gyerekekkel, unokákkal a házban alszik. A menyecske, eladó lányok rendszeren a kamrában alusznak, melyet télen sem fűtenek. Ide szokott a fiatal gazda éjjel az ólból pár órára belopózni, azonban úgy, hogy a házban alvók ne vegyék észre, mert különben ebből nagy megbotránkozás lenne.

A matyó ház belső berendezése nem nagyon tér el az Al- és Felföldön ismert háztól. A régi matyó házbelső jobban hasonlított a palócokéhoz, az újabb pedig hova-tovább mind inkább olyan lesz, mint az alföldi. A kamara lassanként megszűnik hálólhely lenni, a szobába kerülnek az ágyak, a ládák helyett szekrényeket visznek be a lakásba. A további fejlődés során pedig a házból dísz szoba lesz s a lakószoba szerepét a kamra veszi át.

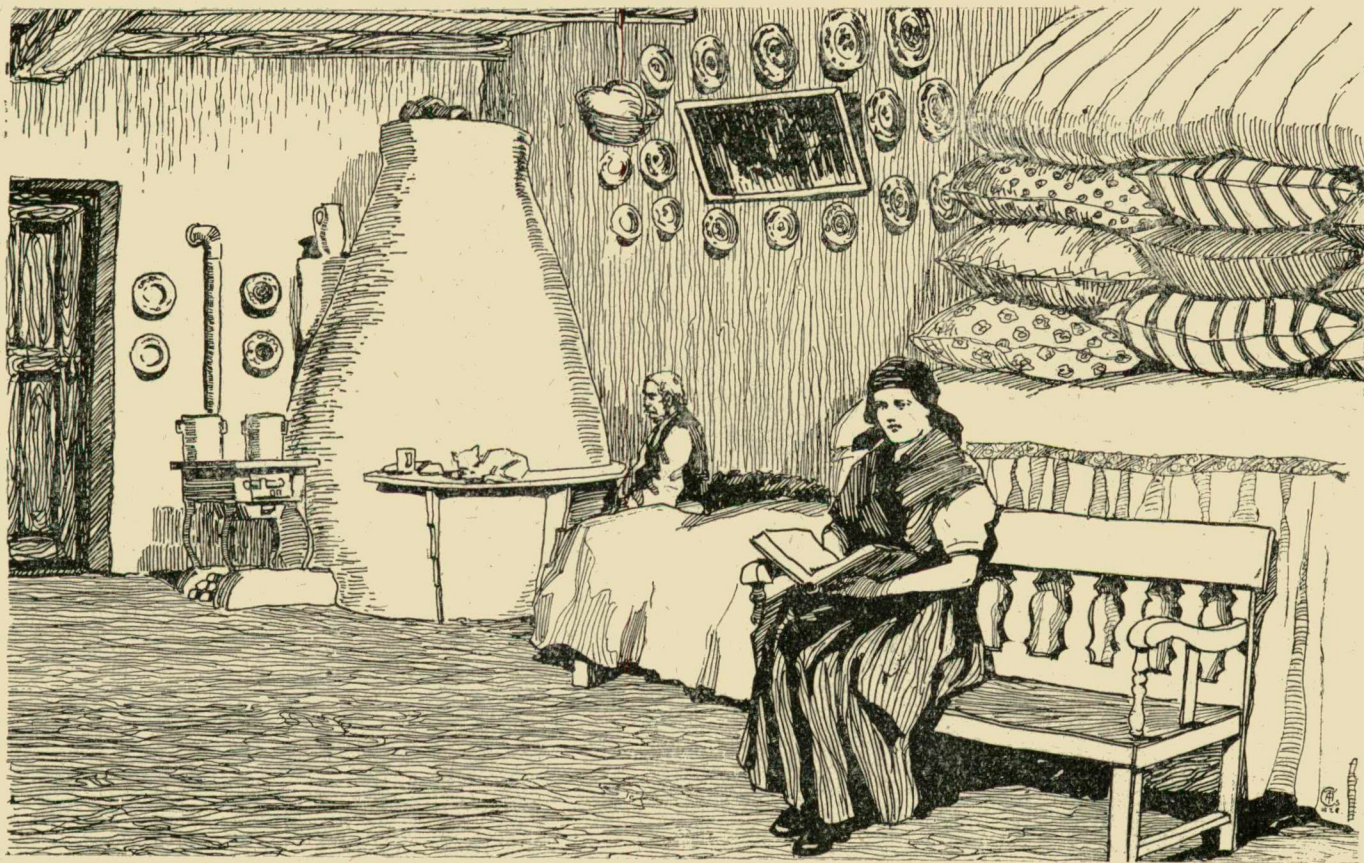
A ház feje az öreg gazdasszony. Míg ő él, addig a menyecskének a kamrában van a helye. A menyecske semmiféle holmiját nem viheti be a házba, mindenét a kamrában kell tartania, vagy a padláson. Ha meghalt az öregasszony, csak akkor lehet ő úr a házban.

30—40 év óta legalább is télen a házban főznek a kemeccéhez épített takaréktűzhelyen, a *masinán*. A konyha inkább csak a fűtés helye, s részben lomtár. Ahol még használják a tűzpadot, vasháromlábban vagy serpenyőben főznek. A matyó az alföldi bográcsot nem használja. Cserépfazékban is szoktak főzni a *tűzpadon* vagy a kemencében. Tüzelőnek szalmát vagy *tőzők*-öt használnak. A tőzeget híg trágyából formába öntve készítik; nem egészen úgy, mint az Alföldön.

Nyáron a pítvarban, télen a házban esznek. A nyári asztal alacsony, *gyalog széken* ülik körül. Gyerek a felnőttekkel egy asztalnál nem ehetik. Rendszeren az asszony sem ül az asztalhoz, ellenben a szolga mindig ott ül, sőt ő vág előbb kenyeret, ő szed előbb az ételből. Szedhet annyit, amennyit akar, azonban kétszer szednie nem szabad. Közös tálból nem esznek, mindenkinek külön tányérja van.

A matyó, mint buzgó vallásos nép, a böjtöt szigorúan megtartja. Böjtben leginkább olajjal vagy vajjal készült eledelokkal él. Fejős tehenet minden gazdaháznál tartanak s a tejet részint eladják, részint elfogyasztják. A tejet nem isszák, hanem mindig kanállal eszik. Böjtben juhvaját a szomszédos juhtartó *Gelejből* hoznak.

8. ábra. Újabb berendezésű matyó szoba belseje. Tard.

A matyók táplálkozásában legnagyobb szerepe a lisztes tápláléknak jut. Ilyenféle étele a matyónak igen sok van. Általában a matyó konyha nagyon változatos, de azért az ételekben nem tobzódnak úgy, mint az Alföldön. Kásának a kölesen kívül a tengerit és az árpát is használják. A tengeri málé kedvelt eledelük. Az alig száz éve elterjedt krumplit oly sokféleképpen tudják készíteni és felhasználni, mintha több évszázad óta élnének vele. Az alföldi tarhonyát — melyet ők *gombótá*-nak hívnak, hosszabb időre előre elkészítik. A nyújtott tésztát laskára vágják, s ezt ők *csik*-nak nevezik. Lakodalmakra készítik az alföldi csigatésztát is, mit *bordás csiknak* neveznek, mivel a szövőbordon sodorják. Ugy látszik, ezt az Alföldtől vették át. Az alföldi rántás nélküli vizes lebbencslevest nem csinálják, illetőleg az alföldi szokástól eltérőleg rántással készítik. Száraz főzeléket sokat fogyasztanak. A lencsét azonban nem eszik, épúgy, mint az alföldi magyarság.

A férfinép nagyon szereti a sós hájas pirítóst. Ezt az ólbeli tüzelőben szokták elkészíteni és elfogyasztani, rendszeren társaságban. Szoktak nyáron szalonnát is sütni hozzá. A szalonna a régi világban az ólban lógott a szelemenről. Elegendő kenyeret is tartottak az ólban, míg az nem volt egy telken a házzal. Ma már reggelenként be-megy a férfinép a házba enni. Délben meg ott ebédel.

9. ábra. A matyó viselet 1857-ben.

A szegény embernek fontos és gyakori tápláléka a sült tök. Szegényétel a *cibere* is, mely poshasztott vizes korpa levéből fő, s ha felforrt, tojással vagy tejföllel behabarják.

Amint a tésztát sokféleképpen tudják főzni, épúgy nagy változatosság van a sült tésztákban is. A *köttes tésztákat* olajban is szokták kisütni.

Juhhúst ma már nem esznek, mert nincs juh, de lakodalomra ősi soron most is juhot vágnak. A káposztás juhhús a lakodalom főétele. A matyó nem sok hússal él. Leginkább disznóhúst, szalonnát fogyasztanak.

A matyó névnapot vagy születésnapot nem tart. A disznótort

vendégeskedésre nem használja fel. Nagyobb vendégeskedés a matyónál csak lakodálomkor van, az is nagyon egyszerű az alföldihez képest.

A matyóviselet a köztudatban úgy szerepel, mint valami ősi keleti, ázsiai örökség. Tarka színpompája mintha egyenes folytatása volna honfoglaló őseink keleti színdús viseletének. Ez azonban nem így van. Ami a matyó viseletben ősi, keleti eredetű ruhadarab, az egyebütt is megvan a magyarságnál. Ami pedig a színpompát illeti, az a múlt század vége felé, szinte a szemünk előtt fejlődött ki.

A matyó viseletről a legrégibb ábrázolás 72 éves, melyet a Napkelet c. képes folyóirat őrzött meg számunkra. (9. ábra.) Amint a képen látható, a matyó férfi és nő viselete még nagyon egyszerű és semmiben sem különbözik az

akkori jobbágyviselettől, mely az Alföldön és Felföldön csaknem teljesen egyforma volt. Különböztetést bizonyítják azok a 75—80 éves öreg emberek is, akiket Kövesden, Tardon, Szentistvánon erre nézve kihallgattunk. A férfiak rövid derekú inget hordtak, melyhez tüszőt hordtak, mint ma a tótok. Az ingujja borjúsájú volt, de a szertelenül hosszú és bőujjú inget a matyó férfi csak a múlt század 70-es évei óta viseli. Eleinte ezt is csak lyuggalásos hímzéssel díszítették, a színes pamut és selyem hímzés csak a múlt század végén hatalmasodott el rajta. A férfiak, nők cifra ködmönt már a múlt század közepén is viseltek, a férfiak ezenkívül cifra subát is

10. ábra. Menyecske hétköznapi. Mezőkövesd.

(11. ábra), ezeket azonban nem a nép készítette, hanem a szűcs-mester. Eleinte ezeket a bőr felsőruhákat inkább színes irhavicokkal díszítették, mint például ma is készítik Tardon, a selyem hímzés a múlt század második felében terjedt el rajtuk. (12. ábra.)

A férfiak szüre — melyet szűrszabók készítettek — szintén a múlt század közepe óta lett cifra, főleg pedig a 70-es évek után.

A lányok ezüstös pártát tarka, festő szoknyát és nyakbavaló kendőt, lábukon pedig piros csizmát hordanak. A nők szoknyája elől végig fel volt hasítva, mint a kalotaszegi asszonyok *bagaziája*, úgy hogy két oldalt fel lehetett tűzni a koreba. Ez esetleg lehetett keleti hagyaték náluk, ma már azonban nem divat. „Az

asszonyok“ — mint a 72 év előtti leírás mondja — „ha még csak három napos menyecske is, nagy fehér kendővel beborítva, elül-hátul összekötött fejjel, panyókára felvetett világoskék zsinóros dolmány-nyal, vagy szinte panyókára felvetett ködmönnel mennek a templomba“. Ennek a viseletnek már vége. A panyókára vetett női ködmönt is csak Tardon lehet még látni. A kontyot védő kúpalakú tok és az ebből kifejlesztett díszes menyecskefőkötő (13. és 14. ábra) öregasszonyok tanusága szerint a 60-as évek után keletkezett. Ennek

11. ábra. Matyó férfi subában. Mezőkövesd.

további fejleménye, az asszonyok sátoros kendője, továbbá a kövesdi csavaritós kendő, mely a múlt század második fele óta divatos. A kövesdi hosszú *hendergő* szoknyák is az újabb divat szüleményei. Hasonlóképpen a fekete cifra, himzett sureok is, melyeket a 70-es évek óta készítenek és használnak. Általában a kövesdi viselet szeszélyes gyorsasággal változik, de azért egyéniségét megőrzi. Ha a kövesdi matyó nők az úri viselet egy-egy darabját felveszik is, ünnepélyes alkalmakkor mindig saját divatjuk szerint öltözködnek. Szentistvánon, Tardon a viselet lényegesen különbözik a kövesditől, annak egy elmaradott, régibb formáját mutatja. Legősibb a matyó viselet Tardon, mely több rokonvonás mutat a palócokkal. Tardon és Szentistvánon még rövid szoknyát hordanak a nők. Azonban a tardiak, még-

inkább a szentistvániak szemlátomást igyekeznek a kövesdi viselet-hez igazodni, mert előttük ez a városi viselet.

A matyóknak gyakran szemükre hányják, hogy viseletük drága és keresményük tekintélyes részét ruhára költik. Pár év előtt maga az egyház vette kezébe a viselet rendszabályozását és a gyári készítményű ruhadíszeket, az aranyos flittereket, paszomántszerű díszítményeket — melyek rengeteg pénzt emésztettek meg — eltiltotta, sőt a ruhákról leszedette és nyilvánosan megégette. Ez mindenesetre jótékony hatású volt a matyó viseletre, mert az arany és ezüst ragyogó ruhákon a himzés rovására terjedt s félő volt, hogy pár év

alatt a hímzést teljesen leszorítja a ruháról. Érdekes azonban, hogy a matyó a megszokott paszománt díszítményeket most selyemmel hímézi és az ezüstöt helyettesítő fehér, az aranyat helyettesítő sárga szín hímzéseiben újabban nagy szerepet játszik. A *ragyogóktól* tehát megvált, de annak sem formáit, sem színeit nem adta fel.

A matyó viselet igaz, hogy drága, mert egy fiatal lány iskola-hagyott korától férjhezmenéséig, tehát 6—8 évig jórészt a kelengyé-jére és ruhájára keres.

Egy szegényebb lány kelengyéje a következő: 7 párna és 2 dunna, 1 nyoszolya, 1 szekrény, 1 kisláda. Ruhafélék pedig 5 nyakba-való kendő, 6 szoknya, 2 kötő, 3 *surc*, 8 *testálló* (blúzféle), 5 selyem-kendő és egy hárász *csavarító kendő*, 5 *pendel* és 5 *szűkujjú* (ingféle) hozzá. 1 *suta* (*fékető*). Egy fejrevaló kendőt és egy pár jegycsizmát (újabbán cipőt) a vőlegény vesz. A jómódú leány kelengyéje ennek kétszerese vagy háromszorosa.

Mielőtt azonban megítélnők a matyó fényűzést, tudnunk kell, hogy a kiházasító ruha egy életre szól. A matyó asszony nem csináltat minden évben egy-két új ruhát, mint az alföldi, hanem szépen rendre elviseli, amivel kiházasították. Az nem baj, hogy a matyó divat közben tovább halad a maga útján és megváltozik. A matyóknál a ruháról körülbelül azt is le lehet olvasni, hogy az asszony mikor ment férjhez.

Jellemző a matyóra, hogy átveszi ugyan az úri divat egy-egy megnyilatkozását, a mellett azonban az ősi hagyománynak is eleget tesz. Ma a legények már nem viselik a bőgatyát, hanem briesesz nadrágban járnak s a bajszukat borotválják. Esküdni azonban ma is lobogós ujjú ingben és bőgatyában szabad, még télen is. Ez a lange magyar viselet kissé komikusan hat a borotvált arc mellett.

Akárhány gyermeke van is a matyó asszonynak, azokat tőle felhetőleg szépen öltözteti. A gyermekeket ugyanúgy öltözteti, mint a felnőtteket s ruhácskáikon a hímzés éppolyan gazdag és színpompás, mint a felnőttekén. (15. ábra.)

Röviden meg kell emlékeznünk a matyó hímzésről is! A nagy-

12. ábra. Matyó suba válla. Mezőkövesd.

közönség ezt is hajlandó valami ősi, évezredes hagyatéknak tekinteni, pedig ez sem tekinthet nagy multra vissza. A matyók legrégibb hímzései Tardon bizonyos geometrikus díszű főkötők (16. ábra), Kövesden ágylepedőbetétek, Szentistvánon pedig nő kabáthímzések. A tardi főkötőhímzés kiveszett, ma nincs folytatása, épúgy, mint a szentistváninak. A legrégibb ránkmaradt kövesdi lepedőbetétek legfeljebb száz évesek. Ezek piros és kék pamutfonallal hímzett igen egyszerű mintájú virágfélék. Ennek mintái azonban ma már nem használatosak.

13. ábra. Matyó menyecske főkötőben (suta).
Szentistván.

eredmény aztán ennek megfelelő. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a matyó asszony a maga és családja szükségletére mindig lelkiismeretes munkát végzett és végez ma is.

A nagyközönség szívesen hivatkozik valami szép ősi matyó hímzésekre, melyeket szembe állít a mostaniakkal. Ismervén azonban a múzeumok és magángyűjtők régi darabjait, nyugodt lélekkel mondhatjuk, hogy a matyó hímzés 20–30 év óta napjainkig csak fejlődött, nem pedig hanyatlott. Szomorú is volna, há nem így lenne! A piacra dobott nagy tömegű selejtes holmi mellett ma is készítenek gyönyörű darabokat saját használatukra. Rossz szolgálatot tesz te-

A mai matyó hímzés nem ezekből a régebbi hímzésekből fejlődött ki, hanem a mult század 60-as éveiben született, még pedig a szűeshímzésből. Eleinte csak egyes motívumokat vettek ki a szűesornamentikából s azt a régi kék és vörös pamut anyaggal hímezték, majd később nagyobb bátorsággal több mintát és több színt vettek át. A 80-as évektől kezdve már színes gyapjufonallal is hímezték, a 90-es évektől kezdve pedig selyemmel is. E század első éveiben kezdenek először idegenek, úri közönség számára hímezni és a vászon helyett fekete klottot használni. Majd a közvetítő kereskedelem veszi kezébe a dolgot és az addig kompozíció nélkül vagy kezdetleges kompozícióval dolgozó matyó asszonyt bizonyos sablonos formák hímzésére szorítja. A jel-
szó: olcsón sokat termelni! Az

hát az a magyar népművészet hírérek, aki az új matyó hímzést különbség nélkül ócsárolja.

A mai matyó hímzés, mint mondtuk, a matyó szüeshímzésből sarjadt ki. A matyó szüeshímzés eredetét azonban nem tudjuk. Lehet, hogy igen régi, amit az is alátámaszthat, hogy ornamentikája minden más magyar vidék szüesornamentikájától különbözik, habár a magyar szüeshímzés minden bélyegét magán viseli. A tömeggyártás révén elfajult matyó hímzés reformálására újabban ismét visszatértek a szüeshímzés kiapadhatatlan forrásához és a matyó hímzés jó hírnevét visszaállították. Érdekes körülmény, hogy a matyó férfiak egészen napjainkig viselik a cifraszűrt, mégis annak ornamentikája alig hatott a matyó hímzésre. Még a szüesmunkákból is csak az asszonyok viselte *kuzsu* az, melynek mintáit átvették, a férfi ködmön virágait inkább a férfiak ingeire alkalmazzák, azonban színesen. Sajnos, úgy a szűrszabó, mint a szüesmesterség utolsó óráit éli s az eredetileg férfi készítette szüeshímzés leányágon, az asszonyok kezén fog tovább élni. Ma hímzőművészetük leginkább a saját használatukra készült surcokon vagy kötényeken nyilatkozik meg.

A matyó nők régebben keresztiszemes hímzéseket is készítettek, ma már ilyen leginkább Tardon láthatunk. A fonás-szövés az újabb időben nagyon hnyatlott, különösen Kövesden. A diszes mintájú szőttéseket még megtaláljuk mind a három matyó községben, de ma már inkább csak Tardon csinálják.

Népművészetről szólva, meg kell emlékeznünk a fafaragásról is. A matyó férfi ügyesen farag. E nemben legszebb munkái a guzsalyok. A guzsalszárakat bekarcolják és választóvízzel színezik. Guzsalydíszítő elemeik között félre nem ismerhető keleti motívumok

14. ábra.
Matyó menyecske főkötőben. Mezőkövesd

is találhatók Kövesden. Az ólban levő tüzelők, szénatartók oszlopait is ki szokták faragni.

A matyó igen vallásos és szigorú társadalmi törvények szerint élő nép. Régi szokásaihoz szívósan ragaszkodik. Néha azonban nem éppen logikus újításoknak is teret enged, amikor az újítás nagy gyorsasággal általános lesz és szintén törvényes formák között áll — és rögzítődik meg. A matyókat éppen sajátságos szokásai, felfogása különbözteti meg a környező magyarságtól, sőt e tekintetben még a matyó községek között is különbségek vannak. Innen van aztán az, hogy a három matyó község egymással sem házasodik össze, sőt régen még a felvégi az alvégiel sem házasodhatott össze. Ma már nagy ritkán leányt kiadnak a községből, de idegen fiú ritkán

nősülhet be. Ha például kövesdi leány Tardra megy férjhez, leveti a kövesdi ruhát, de nem ölti fel a tardi viseletet, hanem egy semleges, mesterasszony viseletbe öltözik.

A matyóknál a szerelmi házasság majdnem teljesen ismeretlen. Már 1857-ben azt írja róluk a Napkelet: „Nálok nem a szerelem szerzi a házasságot, hanem a szokás. Nem a házasulandó választ magának földi élte pályájához élettársat, hanem a szülők néznek ki számára olyant, akit jónak látnak. A matyó többnyire a Tisza mellett haszonbélrelvén pusztákat, nyaronta többnyire ott lakik, s ha a fiú, kit szülei házasodásra

15. ábra. Matyó gyermekek ünneplőben. Mezőkövesd.

alkalmasnak látnak, ami eddig többnyire 19—20 éves korukban történt, ősszel hazajön, — az apa vagy anya azon hírrel lepi meg fiát: „no megházasodnál Bera?”⁷ Mire a fiú azon kérdést intézi viszont: „Kit vettem el?” Mire az elvett vagy kinézett lány neve tudtával adatván, akár ismeri a fiú, akár nem, belé nyugszik, hiszen ez volt a szokás nálok még apja, vagy élő nagyapja emlékezetére is“. Amit a Napkelet 72 év előtt megírt róluk, ma is változatlanul fennáll. A legény ma is 20 éves korában házasodik, ez is egyik oka, hogy

⁷ = Albert.

a matyó nép gyorsan szaporodik. A szülők fő szempontja gyermekeik megházasításánál a vagyoni állapot, másodsorban a család jó hírneve. Szerelemről szó sincs, még csak a tetszésről sem. Az eljegyzés is csendben és titokban történik. A menyasszony ezután a jegyínget készíti, melyet az esküvő napján a nyoszolyó lányok a bokrétaikkal díszes menetben viszi a vőlegény házához. Esküvő előtt viszik a menyasszony ágát is. Lakodalmas menet a matyóknál nincs, s az esküvőn még csak a szülők sincsenek jelen. Mihelyt hazamennek, a tánc megkezdődik az udvaron emelt lakodalmas sátorban, legelőször a fiatal pár jár egy táncot, azután a megjelentek. Lakomba elsősorban a *hadat* hívják meg, azután a komákat, szomszédokat. A hívatlan vendégek a ház előtt gyülekeznek s bizonyos megszorítás mellett ők is táncolhatnak. Hasonló multság folyik ezalatt a menyasszony házában is. A menyasszony vendégeit, a *hé-részt* estére várják, akik kezükben égő gyertyával érkeznek. A vacsoránál az ülésnél és evésnél sok ősi szokás van. A lakodalom után a fiatal pár külön alszik s esetleg hetek telnek bele, míg a fiatal férj a menyecskét meg tudja közelíteni és hódítani. A matyó menyecske a férj bátyjait nagyuramnak, öccseit kisuramnak szólítja. A férj az asszonyt tegezi, az pedig kend-nek szólítja férjét.

A fiatalság régen sokféle társasjátékot játszott, ma már elhagyogatják. Szentistvánon szokásban van a palócok *mancsózás* nevű tekejátéka, melyet azokéhoz hasonló cifra mancsozó fával játszanak. A leányoknak a legényekkel közös társasjátékuk nincs, csak a fonóban kerülhettek össze. Táncolni egészen a legújabb időkig csak lakodalmában lehetett. Táncukat minden temperamentum nélkül járják s a leányt szinte percenként adják kézről-kézre. Kövesden az újabb divatos táncokat is ismerik és járják. Népdaik is többnyire újabbak.

A betlehemjárás a matyóknál is szokás, azonban Kövesden az ország más vidékétől eltérőleg a betlehemmel lányok járnak.

A matyó bár igen vallásos és templomos, mégis az ősi néphit

16. ábra. Régi főkötő himzése. Tard.

sok emlékét megőrizte. A környéken Tárkányban, Novajon vannak híres tudós asszonyok, akikhez tanácsért járnak. De a matyók közt is nem egy tudós asszony kerül. Egyik ilyen volt pl. „Kis Kati néni, akinek az asztal sarkában a sarokpadon egy olyan viaszbabája volt, mint egy eleven kép. E nélkül nem tudott volna gyógyítani. Ha evett, minden ételből egy kanállal vetett az asztal alá a babának; s ebéd után nyoma sem volt az ételnek az asztal alatt, pedig macska sem volt benn“.

A vargoncásokról — akik egyszer a boszorkány, máskor a táltos szerepét töltik be, sokat tudnak beszélni. A magyar táltos legjobb leírását Istvánffy gyűjtésében Tardról ismerjük.

A matyó a jászok mellett hazánk legszaporább népe. Rendkívüli szorgalma, munkabírása, józan, vallásos, erkölcsös élete, hagyományaihoz való szívós ragaszkodása, művészete mindenképpen méltóvá teszik arra, hogy a magyar nép reprezentánsa legyen.

szigeti Györffy István.

A magyar ember és a halál.

Amikor még pesti lakos voltam, különös örömmel tanulmányoztam azokat az egyszerű, többnyire a faluról felkerült igénytelen embereket, akik a nagyvárosba jöttek kenyeret keresni. Tanulmányom különösen arra irányult, hogy a pesti forgatag mint alakítja át őket a nagyváros képére és hasonlatosságára. Szomorúan láttam, hogy lassanként levetkőztetik a hazai vonásokat és felöltöztetik lelküket abba a ruhába, amelyet igen sokszor sem magyarnak, sem nagyvárosinak, hanem nemzetközinek lehet csak nevezni. Az ilyen átgyúrt familiának a gyermeke már mósolyog, amikor — néhány napra — hazakerül a szülei falujába. Ott minden idegen neki. A gondolkodás naivitása, az érzelmek egyszerűsége és az akarás hétköznapi törekvése. Érthető ez, ha arra gondolunk, hogy pesti levegőben nőtt fel és egy parányi gondolat sincs már a lelkében abból a világnézetből, amelyben még — például — a nagyszülei, vagy idősebb rokonai éltek. Hivatásomnál fogva abban a kedvező helyzetben voltam, hogy a régi, nagy Magyarország mindegyik részéből Pestre-került ilyen magyarokkal találkozhattam. Mikor aztán tizenhat esztendővel ezelőtt visszakerültem az Alföldre, két gondolat ragadott meg a magyar néppel, vagy helyesebben: az alföldi magyarral történt találkozásom alkalmával. Az egyik, hogy az a magyar, akiről a szépirodalom különböző fotográfiákat készített regényekben, novellákban, szindarabokban (a kabaré-paraszt visszataszító alakját nem is említve) éppen nem az, amilyen a magyar a valóságban. Ezek a rajzolt alakok nem húsból és vérből, hanem csak olyan elgondolás-féléből valók. A legtöbb esetben. Különösen az újabb, modern írónál. A másik gondolatom pedig az volt, hogyha így rohan az élet és a kultúra a szélesebb

néprétegeket áthatja, akkor nem telik bele egy félszázad és az ősmagyar, az évszázadok folyamán csodálatosan megőrzött jellemvonások elmosódnak és amint a magyar viselet a legtöbb vidéken kihalóban: úgy jár a magyar lélek ruhája is és bizonyos nemzetközi vonások lesznek jellemvonásaivá.

Mindezek arra indítottak, hogy szívvel-lélekkel belemerüljek a néplélek tanulmányozásába és adataimat aztán irodalmilag dolgozzam fel. A magam elé tűzött kérdések a következők voltak:

1. Milyen a magyar paraszt felfogása az életről, gyermekről, házasságról, a földről?

2. Hogyan gondolkozik a halálról?

3. Milyenek a hétköznapijai és milyenek az ünnepei?

4. Milyen akkor, midőn csend van a lelkében és milyen akkor, midőn viharok zúgnak el felette?

5. Hogyan lehet nagy dolgokra lelkesíteni és megmozdítani?

6. Milyen ma a hősiessége, amely egy évezreden át jellemző vonása és ragyogó ékessége volt?

Körülbelül ezeket a kérdéseket tűztem magam elé.

Egy esztendei tanulmányozgatásom után kitört a háború. Menem kellett nekem is. A mozgósítás 1914 július 26-án volt. Következő nap, hajnalban már néhány ezren vártuk a vonatok indulását, mely vitt bennünket a háborúba. Az egyik csapat Csaba felé, a másik Szeged felé vette az útját. Pestnek kevesen indultunk. Az én utam nagyon tanulságos volt. Mindegyik állomáson sok nép. Búcsúztak a bevonuló katonáktól szülők, élettársak, gyermekek. Mindenütt könnyzáró öntözte a földet. Ennél meghatóbb látványt képzelni sem lehetett volna. Az első nap! Néhány nap múlva már Szarajevó felé robbogott a vonatom. Ugyanaz a kép ismétlődött meg. Amíg azonban magyar földön mentünk, feltűnt nekem az, hogy az övéitől búcsúzó katonák szemében nem láttam sehol könnyet. Mi lehet ennek az oka? Talán nem fájt nekik az elválás, mikor ismeretlen világ felé visztük, ahonnan azt sem tudják, hogy visszatérnek-e valaha? Nem és ezerszer nem. Erre a magyar lélek természete ad magyarázatot.

Voltam fronton, voltam tábori kórházban, voltam ragálykórházban. A háború minden szörnyősége felvonult előttem. A régi monarchia különböző népeivel találkoztam. Azt találtam, hogy a magyar katona másként nézett szembe a halállal, mint ők. A hallgatag, komor, nyugodt és még a szörnyű megpróbáltatások között is méltóságos magyar talán sohasem volt előttem olyan felségesen, megdöbbentően szép, mint amikor a halállal állott szemközt. Ekkor értettem meg, hogy a hősiesség fundamentuma a hazaszeretet, mert enélkül nincs hősiesség. De viszont a *rettenthetetlen bátorságnak egyik és pedig igen lényeges magyarázója az a nyugalom, amellyel egy nemzet szembenéz a halállal.* A magyar gyakran küzdött idegen érdekekért. És meghalt jajszó nélkül. Mi a magyarázata ennek? Az, hogy *ránézve az élet éppen olyan természetes valami, mint a halál.*

Egyik hajnalon istentiszteletet tartottam a harcba induló zászlóaljnak. Előzőleg sorra beszélgettem a katonákkal. Mind magyar volt. Színtiszta magyar vidékekről való. De nyugtalanság nem volt az arcokon. Olyan csodálatosan nyugodtak voltak, mintha táncba indulnának. Az egyik azt mondta:

— Na, nem adok neki egy órát, már tűzben leszünk.

— Egy óra múlva — okoskodott a másik — már lehet, hogy sebesült leszek.

— Délre már, lehet, hogy el is temetnek, — mondotta egykedvűen a harmadik.

Mindenki tudta, hogy hamarosan találkozik a halállal. Voltak közöttük, akik kétszer, háromszor is sebesültek már: de az arcok nyugodtak voltak. (Ilyenkor különösen büszke voltam, hogy magyarnak születtem).

És hányszor, de hányszor láttam ezt!

Künn a fronton és benn a kórházban.

Hogy a magyar; meg a török atyafija egymásnak: ekkor lett a lelkem megdönthetetlen bizonyosságává. A kórházunkban néhány hétig török sebesülteket is ápoltak. Természetesen: külön termekben feküdtek és nem együtt a mi katonáinkkal. Az imám olyan szíves volt, hogy bevitt a török sebesültekhez. És kérdéseimre magyarul felvilágosításokat adott. Majd a betegeket kérdeztem meg a tolmácsom segítségével. Felejthetetlenül szép órákat töltöttem náluk. Ugy találtam, hogy nemcsak az arcuk, nemcsak a nyugodtságuk, hanem a halállal szembenézésük is hasonló a magyaréhoz. Súlyos sebesültek! és egy jajszó nincs az ajkukon. Egy arcizmuk nem rándul meg. Komoran, hallgatagon néznek maguk elé. Akárcsak a tiszamenti magyar!

De most hagyjuk a harcot. Búcsúzzunk el a kórháztól. Gyerünk haza.

Valamelyik háznál halott van. A város végén, vagy a közepén: mindegy. Hogy állanak a megszorodott felek a halállal szemben?

Ilyenkor szokatlan ünnepélyesség hullámszik a lélekben. A férfiaknál könnyek nem igen hullanak. Egy-egy pillantásra felzokog a kedves halott ravatala mellett a fájdalom, de letörli könnyeit és ismét nyugodt, felségesen nyugodt. Talán nem sajnálja? Nincs szíve? A világért sem! Más oka van annak. Meggyőződése szerint száz, kétszáz, ötszáz, vagy ezer évvel ezelőtt is éppen ilyen volt a magyar, mikor halott volt a háznál. Ezt a vonását semmiféle kultúra nem változtatta meg. Ösmagyar vonás az. Ázsiából hozta. Hogy tudniillik: a halál ránézve nem félelmes hatalom, hanem éppen olyan természetes és — talán éppen olyan áldástárasztó — mint maga az élet. A szív fáj a veszteség miatt. A lélek elborul. Halott van a háznál. Mindenki komoran jár. Milyen meghatóan szép egy ilyen magyar halottasház! És mégis mindenki azt érzi, hogy a halál olyan közönséges, érthető, mint például egy kisdéd születése. Nincsenek könnyek!

Miért lennének? Így kellett lennie. Így hull le a falevél. Nincs ellene fellebbezés. Ez azonban nem fatalizmus, hanem — meggyőződése szerint — az őshazából hozott világnézet egyik rendkívül érdekes megnyilatkozása, mely évszázadokon át beidegződött millió és millió magyar lélekbe és onnan kiirtható sohasem volt. A keresztyénség átalakította, megnemesítette a magyar világot. Új fény ragyogott fel. A halál úgy tűnt fel az igehirdetésben, mint égi követ, aki a lelket egy szebb és boldogabb hazába viszi át. A keresztyén gondolat szerint: a halál nem rettenetes hatalom többé. „Halál! hol a te fulánkod? Pokol! hol a te diadalmad? . . . De hála az Istennek, aki a diadalmat adja nekünk a mi Urunk Jézus Krisztus által“. Ezt mondja az apostol. Ezt hirdeti a keresztyénség. Az ősmagyar gondolat át meg át volt itatva annak bizonyosságától, hogy a halál éppen olyan természetes valami, mint az élet.

Most menjünk tovább. Haldoklik valaki. Együtt vannak a rokonok. Átjönnek a szomszédok. És a beteg előtt úgy beszélgetnek a halálról (és esetleg a szegény beteg haláláról), mintha az már ott ülne az ágy szélén. Mint a legtermészetesebb dologról, ami elképzelhető a világon. Például:

— Éjszaka felriadtam, — meséli az asszony, — és azt hittem, hogy szegény apjukom meghalt. Odamentem az ágyához. Hallgatóztam. Lélezett. Hála Istennek! Él még.

A beteg ezt hallgatja. Int a fejével, hogy minden szó úgy igaz, mint az asszony mondja. Hát kiméletlenség ez? Beteg előtt a haláláról beszélni! Szörnyűség! mondja a kultúremler. Pedig nem az.

— Azután hajnalban megint felriadtam, — folytatja az asszony. — Istenem, már nem lélezkik csakugyan! Odarohanok az ágyához. Hát él! Oh, hála legyen a jó Istennek!

Az ilyen beszélgetés sokféle változatban ismétlődik meg. A végrendelet-készítésnél, előtte és utána a főtéma: a halál. Ebben is a magyar lélek igazmondását látom, mely nem képes arra, hogy haldoklójának — kultúremlerként — azt mondja, hogy: semmi bajod sem lesz és hamarosan elmegyünk a Rivierára.

Sokszor állottam haldoklók ágya mellett. De a legnagyobb ritkaságszámba ment, hogy a haláltól való félelemmel találkoztam volna. A hősiesség azért ragyogott olyan dicsőségesen egy évezreden keresztl, mert a halálnak nyugodtan nézett a szemébe mindig a magyar.

Sokat gondolkoztam a temetőkről. Tagadhatatlan, hogy a temetők elég sivár helyek az Alföldön. Nem mondom, hogy egyik-másik falunak nincs gondozott temetője, de általában nem az a virágos kert az, amilyenek külföldön látjuk. Aztán az is érdekes, hogy míg a friss sírokra jut virág és koszorú, de már a régi sírok olyan szomorúan néznek a világba, mint az elhagyatott árvagyerek. Sohasem mondanám, hogy ez a kegyelet hiánya miatt van. Valaki egyszer — búzatermő földeken — utazott keresztl az Alföldön. Elszörnyűködve

beszért nekem a temetőkről. Milyen kopárok? Milyen elhagyatottsomorúak! Kérdezte, hogy mi ennek az oka?

Én csak egy okot említettem akkor. Azt mondtam:

— Kérem, jőjjön velem. Kiviszem a határunkba. Megyünk tanyáról-tanyára. Lát csudaszép buzaföldeket. Lát rendezett gazdaságokat. De virágoskertet annál kevesebbet lát. Mert itt minden gondolat: a buza, árpa, kukorica. A kiskertekben van ugyan muskátli, vagy az, ami. De nincs igazi virágoskert. Hát a temető sem az a virágoskert, amilyennek szeretnénk. A magyar komorság ott van a temetőinkben. És ha szép a csupavirág-temető, másfelől zord fenséget látok a virágtalan, egyszerű fejfás magyar temetőn, amelynek minden külső szépségnélküli — sokszor megrázóan fájdalmas — elhagyatottsága hirdeti, hogy akik a temetőben pihennek: azok is így veszítettek el minden földi szépséget és lettek por és hamu!

Nagyon érdekes, hogy mennyire foglalkoztatja a népet maga a temetés. Az alföldi magyar életében semmi sincs, ami olyan fontos helyet foglalna el, mint a lakodalom és a temetés. Erről évek múlva is beszélnek. A legszegényebb halottnak is igyekeznek szép temetést rendeztetni a gyászolók. És ha valaki véletlenül kimaradt volna a búcsúztatóból: ez igen nagy sérelmet jelent.

Bár inkább novellába kíváncsoznék, mégis itt mondom el először azt a rendkívül drága történetet, amelyet a vázlatkönyvemben őrizek.

A városunkat ágyúzták. Mindjárt a vörös-román harc kitörésekor. Röpködtek a gránátok a fejünk felett. Egy öreg házaspár lakott valahol a város vége felé. Az utcai szobában ültek. Hallgatagon. Komoran. Egy szót sem szóltak. A haláltól nem féltek. Apró, kis tábori ágyúk csaholtak nem messze a házuktól. Ezt a csaholást nem bírták hallgatni. Azután arra is gondoltak, hogy az utcájukat ágyúzzák és beszakadhat az utcai szoba. Ekkor jött az a gondolata az öregembernek, hogy menjenek be a hátsó szobába. Abba, amelyik a konyha mögött van. Bementek. És most már nyugodtan, mintha mi sem történnék: beszélgetni kezdettek és mosolyogtak azon, hogy milyen kitűnő gondolatuk volt ez a szobacsere. A halál: az mellékes. De ez a gyalázatos csaholás: kibírhatatlan. A belső szobába csak nem hal-latszík már úgy. És így minden rendben van.

Azt gondolhatná az idegen nemzetségbeli, hogy akinek ilyen felfogása van a halálról: az közönyös, fásult, keményszívű lehet. Éppen az ellenkezőt tapasztaltam. A magyar lélek két jellemvonása: a hősiesség és a gyengédség. Egymás mellett ez a két ellentétesnek látszó érzelem. Haldokló katonáknak naponként írtam levelet. Ők diktálták. Én írtam. Felejtethetlen, drága emlékek. Hányszor megtörtént, hogy bizonyosan tudták: menniök kell innen. Talán csak néhány nap, vagy néhány óra van már hátra. És írátták a levelet:

— Ne aggódjanak miattam. Sokkal jobban vagyok. Ha így megy: hamarosan otthon leszek. Tisztelek mindenkit.

És este már halott volt. Micsoda megkapó kép. A halál már fogja a kezét, de nem akarja, hogy otthon nyugtalankodjanak miatta. Küldi hát a hazájába a kedves hírt, hogy: hamarosan hazakerül. Hősiesség és gyengédség egymás mellett. Meghalni tudás és bensőséges szeretet.

Az áttüzesített magyar lélek: a hősies, diadalmas és legyőzhetetlen lélek. És millió és millió ilyen magyar lelken keresztül jön majd el és bizonyos, hogy eljön egykor: a nemzet feltámadása.

Böszörményi Jenő.

A békési pásztorok élete a XVIII. században.

„100 vonás forint, 25 köből buza az öreg debreceni vékával, 25 köből árpa, 16 szekér széna, akár 8 forint, akár egy öllő sertés, egy mázsa só, vaj és méz két-két pint, faggyú 30 font, egy veder túró. Ordinarium stolare: keresztelés 1 máriás, praedicatiós halottul 3 máriás. Tüzifa elegendő. Egy nyilas tengeri, buza, dinnye, len, kender-szántás. Fűtő minden ágytul 2—2 kéve nád“.

Ez volt a fizetése és jövedelme annak a Szikszai Györgynek, akinek a nevét 1774-ben a békési református egyház halottainak könyvében találjuk feljegyezve. Abban a könyvben, melyet 1773 január elsején ő maga kezdett vezetni. Addig nem volt anyakönyv, vagy ha volt is, a sok viszontagság között elkallódott.

Szikszai György öreg tiszteletes úr, akit az Isten 75 éves korában szólított magához, nem igen kapott hivatalosan rubrikázott anyakönyvi lapokat a felettes hatóságtól, de volt annyi tapasztalata, hogy tudta mit írjon ezekbe a könyvekbe. Egy pár szóval úgy elintézte a születés, halál, vagy esküvő kérdését, hogy a személyazonosság megállapítása nem igen hagyott kétséget. Csak két bejegyzést említék:

„Április 3. Hégy István, részeges ember. Középidéjű“. „Június 14. Gonosz természetű juhász Kónya János“.

Mind a két feljegyzés maga helyett beszél. De az utóbbi megérdemli, hogy vele behatóbban foglalkozzunk s beletekintsünk nemcsak a Kónya János, hanem a többi gonosz természetű juhász életébe is. Nagytiszteletű uram csak a juhász Kónya Jánost bélyegezte meg örök időkre, pedig alig pár évvel később, 1782-ben már „a mindenféle pásztorok megzabolázásáról s a henye élethez szokott fel s alá járó betyárokról s egyéb gonosztevőkről“ szól a rendelet. Már pedig a pásztorélet addig volt igazán szabad, ameddig a pásztor bérét nem a megye szabta meg a limitációban, öltözetét, cifrázkodását nem korlátozta a currens levélben foglalt rendelet.

Addig volt irigyelt élet, míg a vásárokon is a szabad mezei vi-

seletben mutogathatta magát. Bár a rendeletekkel teleírt currens levelek tönkretették a pásztorélet romantikáját, de ezerféle tilalmukkal fenntartották mindenféle huncutságának emlékét.

Becsületes ember neve ritkán került a köröző levelek közé. Az eféléből csak a nagyon nagy urak találtak ott helyet, azok is leginkább csak a haláluk után. Akkor se mindig olyan társaságban, amelyben életükben is jól érezhették volna magukat.

Azok az emberek, akiknek neve százszámra porolódik a sárguló írások kriptájában, kevés kivétellel olyanok, akiknek a törvénnyel gyúlt meg a baja. S ha a maga idejében átokkal ejtették is ki a nevét s ha kézrekerült a szél hordta is el a haját, a róla szóló pontos leírással hálára kötelezte a mai kor ethnografusát, aki a jelen sivár vásári hivalkodása elől hozzá menekül, ha igazán népies viseletet akar szemlélni. A sok száz körözött közt a természet szabad fia, a pásztorember fordul elő legtöbbször. Nézzünk ilyen személyes leírásokat, vagy személybeli leírást:

„Táncos Ferkó 20 esztendőös legény. Kondás módra viseli magát. Setétkék nadrágja, sárga széles zsinórra, rövid szegett kankója és kondások módja szerint való szűre vagyon“.

„Csordás György kanász, sárga haját nagy csimbókra viseli“.

„Nagy András, hosszú fürtű viselt szűrben, kinek az ujjá be vagyon kötve, zsíros kis ködmönben és fekete süvegben csákó nélkül, kinek az alja háromrendűen cérnával megvagyon tűzve. Jó dudás“.

„Erdődi József, pásztorbéli szolgálatokra adta magát; öreg fejér szűr, széles szíjjas kötővel, új fekete sarkantyús csizma, új vászon ing, hasonló lábravaló, fekete csákós süveg“.

„Csikós bojtár, ruházata nagy karimájú kerek kalap, hol szűr, hol kifordított bunda, rövid ing, bőv gatyá“.

„Sonkolyos János kanász, vállig érő hajú, néha csomóba is köti haját, sötétkék bugyogós nadrág, néha bő cifra s kötögetett gatyá, bocskort visel, széles szíjjra és kanászosan feltekeri a lábszárára, különben a viselete nem igen kanászos; fátyol nyakkendő citrán kivarrrva és piros pántlikával beszegve, néha kék posztó lajbit is visel, az ingbe citrán kivarrott részt; kötöt, mely 7—8—9—10 ágú is és a végén rojt van, a gatyakötésig leér, a lajbiján kívül viseli, a lajbit csak alól gombolja be“.

„Gulyás ember, haját a fején környös körül lelógva viselte, ing, gatyá, gömbölyű kalap, öreg szűr, bocskor a viselete“.

„Juhász bojtár, gesztenye színű hajú, aztat gombra kétfelé viseli, feketéskék nadrág, öreg szűr, flanel lajbi, fekete galanggal beszegett kalap, bocskor“.

„Mihály nevű sertéshajtó; sárgás haját két gombra szokta viselni; fekete lengyel süvegben jár, sipkája is vagyon és öreg szűre“.

„Szabó Mihály, kanász, haját elől rácosan fonva szokta viselni, kalap, fehér lajbi, bő gatyá, csizma“.

„Kopasz István, kanász, válláig érő hajú, hosszú kanász szűr, vörös posztó lajbi, kerek kis kalap vagy rajta“.

„Balog János, vagy másként amint neveztetett Kiss erős magyarosan, pásztormódjára felöltözve“.

A currens levelek eme sokszor szűkszavú feljegyzéseiből magunk elé állíthatjuk a 18.-ik század mindenféle fajtájú pásztoremberét abban a köntösben, amelyben a békési határt is róta, hol a szárazon, hol a rétes vizeken, nádasok közt.

Más volt akkor a világ. Kezeim közt van egy 1793-ból való térképe a megyének; világosan mutatja, hogy a ma tanyákkal teleszórt, buzatáblákat rengető területen alig van olyan rész, amely ne víz-állásos lett volna s még ha száraz volt is, inkább legelőnek, mint szántóföldnek használták. Ennyi legelő mellett könnyen megérthető, hogy a megyét lakó 69.598 léleknek 40.150 szarvasmarhája, 42.536 juha és 19.986 lova volt. Ennyi állat mellé valóban szükség volt a pásztorokra, vagy ahogy a currensiek mondják, a pásztoros emberekre.

Ebből a sok állatból mindenféle területre jutott. Korán tavasszal, mikor a füvek zöldülni kezdtek, mindenütt volt legelni való. De mikor a nyári meleg napok bekövetkeztek, odahúzódtak az állattal, ahol a mocsaras, vizes föld zölden tartotta a réteket. S ha amazon a területen csak a folyton ólalkodó tolvajok és farkasok ellen kellett védeni az állatokat, emitt vigyázni kellett arra is, hogy a vízbe, vagy kotuba bele ne fulladjanak.

Hogy ez az eset is megtörtént s ilyenkor számadásra vonták a juhászt, bizonyítja a vésztői tanács előtt folyt perekről szóló jegyzőkönyv, ahol 1844-ből az alábbi bejegyzés olvasható:

„Popovits Demeternek a mult ősszel két birkaürüje a kotuba beledöglőlvén, kéri a juhász által megtéríteni kárát. Végzés: Mint-hogy a juhász a nyájtól messzire leült és S. Nagy István és Szabó Sándor kutyái a nyájra rászaladván riasztották meg a nyáját, melynek következtében szaladt kotusirjába a két ürü, egyik ürüt, vagy annak 10 vf. árát tartozik a nyáját messzihagyó juhász megfizetni, a másik ürüt pedig a két kutya két gazdája, minthogy pedig ezen utóbbi ürűnek húsból és bőrből Popovits Demeter négy forintot árult, mindegyik kutya gazdája 3 vft lesz köteles fizetni“.

A farkasok pusztításáról is beszélnek a jegyzőkönyvek. 1746 március 20.-án a békési tanács előtt Gellai Balog István pörét tárgyalták, aki Nagy János tinóját azért „fogta el“, mert pásztorsága idején egyik sertését megölte a farkas. Fábíán Ferenc tanusága szerint csak „egy pár botskornyi bőr maradt meg rajta“.

Mint ebből is látható, a pásztoremberek foglalkozása nem volt felelőség nélkül való. Természetes, hogy anyagi boldogulásukról igyekeztek maguk is gondoskodni, ha nem is mindig törvényes alapon. A törvényes járandóságot a megye limitálta.

Az első ilyen bérmegállapítás 1752-ből maradt ránk a békési

currens levelekben. Eszerint minden pásztornak (a currensiek szerint: kanász pásztor, gulyás pásztor, pásztoros ember, sertés pásztor, marha pásztor) esztendeje Szt. György napján kezdődött. Erre az egész esztendőre a következő bért kapta:

„Feles marha mellett lévő öreg *Gulyásnak* egész ruha és 20 frt készpénz. Bojtárjának egész ruha és 8 frt. készpénz. Ha pedig a gulyás marhaszámra alkuszik, lészen fizetése minden marhátul ott, ahol álló, vagy folyóvízből itat 3 kr., ahol a kútból itat és vizet húz 4 kr. Ezenkívül minden két öreg marhátul egy kenyér fog adatni.

Ménés pásztornak feles ló mellett egész ruha és 20 frt. készpénz. Kevesebb ló mellett egész ruhája és 18 frt. Bojtárnak egész ruha és 8 frt. Azhol pedig a ménésekben ló számra fizetnek egy pár lótul 9 kr. és egy kenyér adassék. *Első csikós* mellett levő első *Göblyösnek* Holnap számra lészen fizetése 3 frt. Második göblyösnek 2 frt. 30 kr. Harmadiknak vagy szénásoknak 2 frt.

Nyári juhásznak 100 juhtól hasonlóképen 2 bárány és fél gúnya, úgy mind a két felének 10 juhtól egy kenyér. *Fejős juhásznak* akár vasárnapi tej, nadrag, szűr és botskor, vagy pedig helyette 10 frt. *Kos pásztornak* minden kostul 3 kr. Ezenkívül minden kostul egy kenyér.

Mezei *kondásnak* öreg szűr, kankó, salavári, Pluder, két pár fehérruha, süveg, bőrkapca, elegendő botskor, ezenkívül 4 frt. *Csürhe kondásnak* (egyik szegedi jegyzőkönyv szerint: „az ifjú sertések őrizője, vagyis tsürhés“) egész ruha és készpénz 3 frt. Kevesebb disznó mellett lévő kondásnak egész ruha és készpénz 1 frt. 30 kr. Alábbvalónak egész ruha és 1 frt.“

Ez a limitáció olyan közmegelegedésre intézte el a béreket, hogy újabbat csak 1791-ben adtak ki. Ez az újabb megállapítás nagyobb körültekintéssel készült s úgy látszik a szerzett tapasztalatokat is figyelembe vette.

„Az olyatén gulyásoknak és csikósoknak, aki folyó vizen itat, egy darab szarvasmarhátul vagy lótul legyen 3 polturája és 3 darabra egy kenyere. Aki pedig kutakon itat, annak legyen egy darabtól 3 garasa és két darabtól egy kenyere, két tavalyi borjút vagy csikót egy darabnak számlálván. E mellett minden gulyásnak és csikósnek bakancsra vagy bocskorra egy öreg számú marha bőr adassék. Bejáró tehén csorda pásztornak minden darabtól két petákja, vagy 1 petákja és sor szerint való tartása. Borjú pásztornak minden darabtól legyen 1 petákja. Ezen fizetésbe pedig tartozni fognak a pásztorok elegendő bojtárokat felfogadni. Amely helységben pedig annyi számú ló nem találtatik, amelyből a feljebb említett rendelkezés szerint a csikósnak elegendő élelem ki nem telnék, legyen a csikósnak a fent jegyzett kenyéren és bőrről felül 34 frt.

A fejős juhásznak 6—6 véka búzája, egy pár bakancsa, egy pár bocskora, tartása és minden héten egy napra teje. Nyájjuhásznak akár nyáron, akár télen minden darabtól 1 polturája ruhára és 6 pár

bocskora, emellett tartására minden 10-től egy kenyér és 20-tól egy font szalonnája. Kos pásztornak minden darabtól egy garasa és két-tőtől egy kenyere, idei báránytól egy polturája és 10-től egy kenyere.

Számadó kanásznak készpénzül 20 frt., 6 pár bocskora és tartása, minden héten két kenyér és egy font szalonna. Mindennap bejáró csürhész kanásznak minden darabtól egy garasa, sor szerint való tartása és átaljába 3 pár bocskora“.

Az utolsó megállapítás 1807-ből maradt meg a currensekben. Ez a megállapítás már egyenesen „pásztorbér“ gyűjtőnév alá foglalja az angáriákat. A bérek a következők:

„Ökör csordásnak, aki kúton itat 1 ökörtől 15 kr. és 3-tól egy kenyér, aki kúton nem itat 1 ökörtől 9 kr. és 3-tól egy kenyér.

Gulyásnak 1 marhától 6 kr. és négytől egy kenyér. Csikósnak 1 lótol 10 kr. és 3-tól egy kenyér. Tehén csordásnak egy tehéntől 6 kr., négy itze buza, négytől egy kenyér és egy fejés tej, vacsora nem adódik, Borjú csordásnak 4 borjútól 1 véka buza és egy sor tej, de kenyér nem adódik.

Fejős juhásznak 8 bárány, 6 véka buza, vasárnapi tej, 1 pár csizma és egy pár bocskor.

Nyáj-juhásznak Demeter napig a négyétől a juhnak 2 kr. vagy 60-tól egy bárány, a báránytól egy poltura, 10 öreg juhtól egy kenyér, 20 báránytól egy kenyér. Őszi időre vagy télre minden juhtól egy poltura, vagy 100 öreg juhtól egy bárány, 15 juhtól egy kenyér.

Kos pásztornak minden öreg kostól 3 kr. A báránytól 1 poltura, 5 öreg kostól 1 kenyér, 10 báránytól egy kenyér“.

Emellett a fizetés mellett meg lehetett ugyan élni szárazon, mert a mindennapi legszükségesebb kitelt belőle. Ennivaló pedig ott, ahol száz meg ezer számra legelészett a lábasjóság, mindig csak került. Természetesen a húsételhez juthattak legkönnyebben, hogy aztán ez honnan és hogyan került bográcsba, az a pásztor dolga volt. Azt úgys hiába firtatta a vármegye. „Megdöglött, oszt, megdöglött“.

Elég is lett volna ez a fizetség, ha csak kenyéren és vízen éltek volna. De a szétszórt pusztai csárdák, be-becsalogatták a pásztoros embereket s ha pénzüik nem volt a mulatásra, kifutotta az árát egy-egy eltűnt állat. Ki kereste ennek a nyomát.

Ha a csárda messzi volt, az a ló baja volt, nem a pásztoré. Lovat pedig régebben mindenféle pásztor tartott. A nyereg felszerelésére kiváló gondot fordítottak, amint egy elveszett nyereg leírása mutatja: „csontoskerületű, egészen katona formára felállított, sebesi pokrotzal s tarka vásári nyeregtakaróval ellátott“ nyergeket szerettek. Ugy látszik a sok kóborlás, mulatás, verekedés s a nem mindig józan állapotban elkövetett útonállás szigorú intézkedésre készítette a vármegyét. 1748-ban találkozunk az első szigorú rendelettel, amely a pásztorokról szól:

„A pásztoroknak lovat maguk körül sem gazdájukét, sem magukét tartani, lovuk elvesztése alatt, szabad semmiképen sem lészen,

tsikósokon és göblyösökön kívül, kiknek egy nyerges lovat, amely nem a pásztoré, hanem a gazdájé lészen, minden előadható szükségre egy-egy farka ló vagy ökör mellett tartani megengedtetik. Minden akármely néven nevezendő pásztorok és szolgák maguknál írva convenciót tartsanak, különben találtatván mint csavargók azonnal fogattassanak s tömlöceztessenek. Mindezen pásztoroknál, ha valamely fegyver, flinta, tudniillik pisztoly, kard, úgy tsákány, fejsze és akármely nevezeten lévő hasonló fegyveres eszközök a pásztorbeli boton kívül találtatnak, személy válogatás nélkül vetetessenek el.

Ugylátszik a pásztorbeli boton kívül nagy előszeretettel ragaszkodtak az öldöklő fegyverekhez. Süveges József kondás mint „elillantott” ember is fel volt szerelve ilyesfélyel. „Szűr és ujjas lajbi, az alatt tarka zsinóros kék lajbi, bocskor, vállán széles szíjj, balta és két mordály”-lyal lépett el.

Dé a kiadott szigorú rendelkezés nem lehetett valami nagy hatással. Nehéz volt a szabad élethez szokott embereket hivatalos rendhez szoktatni. Rend volt ugyan kint a pusztán is de az nem hasonlított ahoz, amit a megye urai kívántak. A község, a megye darab-számra követelte a másra bízott állatot. A pásztor pedig úgy gondolta, hogy a hatalmas Isten csak jobban tud a csillagnyájára vigyázni, mégis sok megszalad belőle. A lábasjóságból is sok megszaladt, sok megdöglött. Pedig dehogy . . . dehogy. Ha a puli beszélhetett volna, majd tudott volna beszélni a neki dobált finom csontokról, amelyről lekerült húsok a pásztorok lakomáján tűntek el a gyomrok fenekén, a bőre meg a cifra nyeregszerszám díszéül szolgált. De hát a puli azért puli, hogy esze is legyen hozzá, mert az ő mestersége se csak olyan akármilyen, rákell arra is születni, mint a pásztor-ságra. Ha már büntárs lett a puli, csendesen hallgatott, legfeljebb a szájaszélét nyalogatta. A lábasjóság pedig sohase került elő.

De ami sok, az sok. A megye rendet akart s 1782-ben hozzá is kezdett a rendesináláshoz. Kiadott egy 31 pontból álló rendeletet. Annyi pontja volt mint az Aranybullának, de nem jogokat adott, vagy erősített meg, de elvette a pásztoroknak minden szokás szentesítette képzelt jogát s spanyolcsizmába szorította a csizmás, bőr kapeás, bocskoros szabad pásztoros embert.

(Folytatjuk.)

Banner János.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Rovásírás Kalocsán?

Hogy a székelyek a többi magyarétól különböző betűkkel, azaz rovásírással éltek, arról Kézai mestertől kezdve Túrócín, Bonfinin, Oláh Miklóson, Verancsics Antalón, Szamosközin keresztül, a följegyzéseknek tekintélyes sora tanuskodik. Azonkívül néhány fölirat s számtalan irodalmi emlék azt is tanúsítja, hogy a rovásírás iránt a laikusok érdeklő-

dése úgyszólván napjainkig eleven volt. De hogy a székelységen kívül egyebütt is használatos lett volna, vagy hogy a XVI. századon innen bárhol az országban (a székelységet is beleértve) a nép élt volna az írás ilyen módjával, arról a legújabb időkig szó nem volt. Nem tud erről az e kérdésben legilletékesebb Sebestyén Gyula sem, sőt világosan megírja *Rovás és rovásírás*¹ c. alapvető művében, hogy a székelységen kívül „a magyarság területén a rovásírásnak nyelvtörténeti és művelődéstörténeti úton nyomára akadni nem lehet”. Így állt a rovásírás ügye a mult esztendeig, amikor Madarassy László 1802-ből származó — kétségkívül nem egészen biztos hitelű — rovásírásos pálcikákat hozott elő a kiskunhalasi városi levéltárból, amelyekkel odavaló pásztorféle emberek fenyegették volna meg a városi tanácsot, lopván ablakába egy csillagtalan, sűrű-sötét éjszakában. — Annál nagyobb meglepődéssel olvassuk most egy régi könyvben, hogy megint nem székel, hanem ugyancsak dunatiszakai területen a XVIII. században szigorú büntetéssel tiltják vala a rovásírás használatát. E különös és hihetetlen dolgokról Száldobossy és Márkói Paap János értesít *Hat hangú ének. Avagy: hat nyelveken folyó . . . nemzeti beszélgetések* (Buda, 1796) c. könyvének XI. lapján a következőképpen: „*Panaszkodik ez a' Nemes nyelv (t. i. a magyar) még ezen kívül azokra is, a' kik az ő természetéhez alkalmaztatott, és napkeletről született földéből ide ki-hozott negyven számot is felyül haladó betűit, mint a' nyelvnek, és beszédnek meg kíváncsi eszközzeit véle le rakatták: sőt még Kalotsán ellene szegénynek ezt a' ítéletet hozták: Hogy ha valaki Mántúl, vagy Contraktus Írásokban, vagy Kezes Levelekben, vagy akár minémű fen maradandó Rajzolatokban, ezen Scythiai, magyar nyelvnek Betűivel, [mint a Pogányságnak meg meg annyi szembe tűnő jeleivel élne] annak az embernek, ha Nemesi rendből találna lenni, 12 forintokat kellene fizetni. Ha Paraszti sorból való vólna, 12 páltzát büntetésül kellene szenvedni. Mondhatták akkor a' mi nagy Atyáink: Atya, Anya, Szép gyöngy, öröm, s küllő, Sas, 'Sidő, 's más ilyen nyelvünkhöz alkalmaztatott hangokat, minden másoktól köldült betű, össze rakás nélkül: mondhatta e' felett Ábrahám, Ezékiel, ebben a' három egy mástól különböző ugyan annyi A-t,³ formájában is: már most a' fejek felé bizonyos húzásokat, jeleket, kalapokat, ha nem tesziünk: olvashatatlankok írásaink”.*

E tudósítás konkrét adatai a biztos tudomás jeleiként úgy hatnak, mintha Paap János a rendeletet két szemével látta volna. Ha a dolog így állana, az eddigi rováskutatás anyagában nagy súllyal feküdne el Paap János e nehezen megemészthető adaléka. Viszont a *Hat hangú ének* szerzője képzett ember, a *bölcsességbeli tudakosság mestere*², több külföldi és hazai tudós társaság *allectusa, társa, tagja, titoknoka, frigyesse*³, aki — mint könyve bizonyítja — a nyelv életéről, gyakorlatáról ma is érdekes észrevételeket ad. Tudatlansággal vádolni, adatát tiszta koholmánynak tartani nem igen lehet. Talán értesültsége nem volt kifogástalan? Talán csak híre, hallomása volt a dolog felől; vagy félre értette, esetleg félremagyarázta a hallottakat. Annyi bizonyos, hogy csakugyan van ka-

¹ Sebestyén: *Rovás és rovásírás*. Bpest, 1909.

² A rovással való fenyegetésnek egy XIX. századi emléke *Ethnographia*, 1928. 1—11. l.

³ Az eredetiben nincs kötőjel.

locsai rendelkezés, s éppen a *Papp János* századából, amely pontosan azonos számú páltza ígérétevel tiltja — nem ugyan a rovásírás, hanem — a rác nyelv használatát. A rendelkező: Patachich Gábor kalocsai érsek, az érsekség egyik újjászervezője, Kalocsa újratelepitője, aki 1733—1745 közt ült az érseki széken⁴ s „*az illyr nyelv használatát tizenkét botnak vagy forintnak büntetése alatt megtiltotta. Így lett a rác Kalocsa magyarrá*“.⁵ A telepesek között — ha egy részük déli-szláv katolikus volt is — bizonyára nagyobb számmal voltak a keleti vallás hívei, s a féktelen katolizálás korának érseke nyilván nem annyira a magyarosodás érdekében, mint a keleti vallás ellen buzgólkodott. S ha küzdött a rácok nyelve ellen, bizonyára egyházi nyelvük s ennek hivatása letéteményezője, a hagyományos cirill betű ellen küzdött. — Erről szerezhetett tudomást *Paap János*, talán kerülő úton, úgy, hogy mire hozzá jutott vallamiscsoda hagyományos, a magyartól elütő betűk üldözésének híre, a cirill betűkből *scythiai magyar nyelvnek Betűi* lettek.

Ez azonban csak föltevés. Kalocsán főiskolák s rajtuk tudós professzorok vannak. Őket kell megkérnünk: szíveskedjenek ezt a kérdést a helyi hagyományok és levéltári emlékek alapján megvizsgálni. A Duna-Tisza-közen ime most már másodszor, Kiskunhalas után Kalocsán, bukkán föl kétes színű értesítés arról, hogy a szittya betűket ezen a tájon is rovogatták.

Viski Károly.

Szőlőhártya.

Ez a szegedvidéki tájszó nem a szőlő termésének, bogyójának finom, bőrnemű takaróját jelenti, amint azt az első hallásra bizonyosan sokan gondolják, hanem a szőlőművelésnek egyik térszíni formáját. Különben pusztán csak *hártyá*-nak is mondják, és mind jelzős, mind jelzőtlen alakjával a szőlő barázdái között hosszan elhúzódó emelkedést nevezik meg, mely a tökéek mellől kikapált földből hompozódott fel.

Szótáraink nem ismerik. Tudtommal nyelvtudományi irodalmunkban is csak egyszer fordult elő, akkor is csak szegedvidéki szólás értelmezésében (Nyr. I, 227); de a figyelmet ott már azért sem vonhatta magára, mert könnyen sajtóhibának gondolhatta az olvasó. Az említett helyen egyik népnyelvi gyűjtőnk írja a *nyakába tette Lackó a körtét* szólásról, hogy azt a lomha férfimunkásra vagy a *szőlő-hártyán* ülő szüretelő leányokra szokták illeszteni. A szépirodalom nyelvébe a nagy szegedi író, *Tömörkény István* vitte be ezt a tájszót; az ő munkáiban többször találkozunk vele. Itt csak néhány példáját idézem: „Almaérés idején a szőlőben lehet néha látni a *szőlőhártyák* között vagy valamely bokor tövében egy kis homokkupacot. (Egyszerű emberek 126). Dolgaiban is javarészt egymaga van, ha legeltet, ha szánt, ha a *szőlő hártyáját* kapálja (Jegyenék alatt 130). S a szüret áll. Az utakon, a táblákban, a *hártyák* között a leányok dévaj serege (Förgeteg János 96).

Ami mármost ennek a *hártyá*-nak az eredetét illeti, természetes,

⁴ L. Galgóczy K.: Pest-P.-S.-Kk. m. monographiája. Bpest, 1877. III. 295. l.

⁵ Marczali: Magyarország. II. József korában. I. 248. l. L. Balassa J.: Ethnographia. 1898. 194. l.

hogy semmi köze sincs a latin *chartea*-ból származó „membrana, hant, pergament” jelentésű *hártya* szavunkhoz, hanem inkább a szintén térszíni formát jelölő *hát* szóval függ össze. A kecskeméti szőlősgazdák u. i. a Mfisz. tanúsága szerint nem a *szőlőhártya*-ról beszélnek, hanem a *szőlőhátja*-ról (ejtsd *szőlőháttya*) és a szőlőtőkék mellett két oldalról kikapált és hosszan elnyúló feldombozott földet értik rajta, vagyis olyasféle földemelkedést, melyet más vonatkozásban is *hát*-nak szokás nevezni (v. ö. *árokhát, hegyhát, mezőhát; Tiszahát, Szamoshát; Ellepi a rónák dombjait és hátját* (Arany), *Másnak zöldell a domb hátja* (u. a.), v. ö. még Györffy Föld és Ember I. évf. A *szőlő hát*-ját egyébként ismeri *Melius Péter* is, mert Herbariumában (1578) azt mondja valamelyik növényről,

hogy: „Terem a *szőlőc hataiban* és mesdyén” (Ny. Sz.). Feltűnő, hogy a nagykorösi nyelvjárásban a *háttya* (valószínűleg < *szőlőháttya*) a. m. összetört szőlő. (Ny. F. LVII, 42). Ha ez az értelmezés nem félreértésen alapul, akkor ez a *háttya* csak a szőlőbogyó bőrmemű héját jelentő *háttya* szóból származhatik. Könnyen meglehet azonban, hogy ebben az esetben is a szőlőművelésnek fentebb említett térszíni formájával van dolgunk, melyet csak a nem eléggé tájékozott közlő magyarázott másként, és akkor a *háttya* itt is *szőlőhátja* volna.

Ebbe a *szőlőhátja* > *szőlőháttya* szóba aztán az *r* hang alkalmassint a köznyelvi *hártya* hatása folytán került bele. A *szőlőhártya*-ból pedig jelentéstapadással vált ki a vele azonos jelentésű *hártya* szó. S mivel ez utóbbiról most már a nyelvészem kívül senki sem veszi észre, hogy egykor egy birtokos összetétel jelölt utótagja volt (*szőlőhát-ja*), ennélfogva zavartalanul fölveheti újra a már egyszer elhomályosult 3. szem. birtokos személyragot (*szőlőhártya-ja*).

Csefkó Gyula.

Mégegyszer Kecskemét.

A *Népünk és Nyelvünk* 1929: 38. lapján fentírt helynévről közölt magyarázatomat a *Magyar Nyelv* levélszekrényében (XXV: 80) P. D. szövéteszi.

Am azt a megjegyzését illeti, hogy a *m t, megy* szóról *Hornyikkal* kapcsolatban általam mondottakba beleolvasható az, hogy arról ő is adott olyasféle magyarázatot mint *Hornyik* (ill. *Czuczor*), félreértésen alapul. Ezt én egyáltalán nem állítottam, sőt egyenesen azt mondtam, hogy *Kecskemétről* adott véleménye csak félig elégíthet ki bennünket. Annyiban t. i., hogy az előtagot már *Hornyik* helyesen magyarázta. Ha a másik tagról, a névtörténeti igazoláson kívül, etimológiát is adott volna, azt minden bizonnyal kötelességszerűen megemlítettem volna. Ez úgy hiszem fölment a fenti vád alól, még ha egyébként nem világosan fejeztem volna is ki magamat.

Írásának második felében, ha jól értem, az foglaltatik, hogy az előbb magára vonatkoztatott vádat most az én fejemre olvassa, mondván, hogy *Czuczor* koramult módszerét követem és jelen próbálgatásomban ma is az ő fölfogását hirdetem.

Ki kell jelentenem, hogy *Kecskemét*-ről adott magyarázatomban egyáltalán nem *Czuczor* nyomán jártam (bár néha még neki is van igaza,

l.: *M. Ny.* XIX: 142 és XXIV: 345), s nem fogy a csodám, hogy *P. D.* ezt állítja rólam.

Hivatkozott cikkében (*M. Ny.* XXIII.) ezt mondja: „Kecskemét nevében bátran kereshetjük a kecskét, amit különben a város címere is mutat (!)“.

Ezzel szemben én kétféle meggondolás, és szerintem idevonható példák alapján azt mondom, hogy a *kecske* itt nem köznévi, hanem tulajdonnév. (Ez tehát új állítás. Hogy igaz-e, más kérdés). Még néhány újabb példát is szólíthatok ide: Az *Orsz. Levéltár* kamarai térképek Nr. 830. számú „Handatlas 1767 bis 1779“ című gyűjteményében látom, hogy van Inám mellett (Somogy) *Kecske* és *Cseke* prádium. Vajjon nem személynevek ezek (a *Kecskédekről* nem is szólva)? Karcag határában van *Kecskeri*, a nyíri Rétközben *Kecskertókája* (*Györffy István* adatai: *Kecskere* és ~ tókája). Aligha kétséges, hogy ezek is azok. Hogy viszont a tímári (Tokaj m.) *Kecskévásár*, a tiszakenézlői *Kecskelapos*, a bábonyi *Kecskeoldal* és kisgyőri (Borsod) *Kecskévár* dülönevek közül (ugyanazon térkép), vagy *Kecskefok* Dusnokon (*Pesty*: Helynév kézírata stb.), melyik az, melyik nem (a családnevek ismerete hiányában is), nehéz eldönteni.

A *mét*, *megy*-ről ezt mondtam: „A név második tagjában csak ugyan *megye*, *megya* = *mesgye*, *határ*, *szél*, *vég*, stb. jelentésű szavunkat *tételezhetjük fel*“. Hogy ebből miképpen lehet kiolvasni azt, hogy *megye* szavunkat bármiféle kapcsolatba hoztam a *Czuczor-féle megy* igével, nem tudom.

Erre pedig azért gondoltam, mert ez a délszláv (*Melich* szerint hovát-szlovén) eredetű *megye* (*megya*), a *Mégy*-eken kívül, éppen itt a Duna-Tisza közén és környékén, tehát helynevekben már esetleg korán délszláv hatásokat szenvedett területen (*Kecskemét* említése 1384-ből) elég sűrűn fordul elő dülönévkeppen ma is, bár ezek alkalmasint újabb eredetűek (pl. *Baja*: *István megye*, *Begecs*: *Czrna megye*, *Kölpény*: *Bukovina megye*, *Ófutam*: *Dolna megyavrga*, a Néprajzi Múzeum régi kataszteri térképmásolatok gyűjteményében Bácsból). Mivel pedig láttam azt is, 1. hogy a csanádi *Mégy* (*Meeg*) helynevünk később *megye*-nek (*Meghe*) van írva, és ma is az, 2. hogy van *Székmegy* helynevünk is, s ehhez még pótolom, hogy az Okl. Sz. szerint a régiségben *Megyedg* nevű patakok szerepelnek, ma pedig *Megyága* dülönövet találok *Tiszalökön* (*Orsz. Lvt.* fenti mappája), vagy Sárosban: *Megyepatak*, *Megye* község és *Megymezeje* (*Tóth S.*: Sáros monogr. Somogyban: *Meghfalu*, PRT. I.: 813 stb. Nógrádban *Megefælde Czínár* stb.), jóhiszeműleg azt tételeztem fel, hogy a *megye* rövidülhetett *megy*-re s ebből lett valamiképpen *mégy* (l. lentebb. Gondoltam itt a *Becskereke* > *Becskerek* és *Hegymege*, *Hegymeg* stb. helyneveinkre is). Sem a *mét*, *mégy*-, *méd*-nek esetleg hangrövidítő alakját (*mét*: *meté* stb.), sem a *megyé*-nek a *mégy*-gyel való egybeartozását kétségtelen adattal igazolni nem tudtam. Az utóbbira a bilhári *Székmegy*-et is említettem. Volt még két másik példám is, amik talán idevonhatók. Most leírom őket. Az egyik az, hogy a szeremlyáni halastavak között a XIV. sz. végén szerepel *Mégytő* (*Meegtő* = *Mégy* v. *Mégy*; *Megtő*, *Meügtő*, *Mügtő* = *Mögytő*?) s ugyanott egy *Megyehullo* tó is (*Zichy*: *Okm. tár.* Apatin határában van *Hullósziget*, Bács táján volt *Hullatag* község). Azt gondolom, ez a kettő ugyanaz a szó (tehát talán

nem *Mög+tó*) s a *Meeg* nem feltétlenül *Mégy*, hanem *Mëgy* (l. *Etym. Sz. csépp* a.) s ebből lett a *Meügy, Mögy*. Ezt tehát feltételeztem. A másik a *Kovács-Index*-ben van. 1274-ben szerepel egy *spinosum Mege* s ugyanazon a helyen egy locus *Megkerék*. Ezeket is egy szónak gondolom, s azt hiszem a *megye, megy* itt *gyepüt* jelent. Ezt látszólag a következő adat is támogatja: Hont-ban többször emlegetik a XIII. sz.-ban a *Megepotoka*-t. (Az adatok *Kovácsban* és *Ortvayban*. Úgy látszik ez az *Okl. Sz. Meddeu* pataka, l. „meddő“ címszó alatt, mert erről írják, hogy „rivulus cadit in Seunche“ = *Szöncse, Szövéncse?* és nem *Selmec?*! de ugyanazt korábban *Meges potók*-nak hívják. Ez utóbbinak pedig a *Gyepüsptak* felel meg (l. még *Mégapotok* 1208, a mosoni határszélen s talán *Esztermeg* patak 1257, *Vasban*).

A *mëgye* > *mëgy* feltételezésében *Zolnai Gyula* „*gyëpü, gyëp*“ cikke (*Nyelvőr* 28. k.) befolyásolt, akinek az 524. lapon közölt példáihoz még másokat is kerestem. A két szót úgy látom, még *Gombocz* sem választja külön (*B. T. Lehnwörter*).

Nagyobb gondot okozott a *mëgy* > *mëgy* indokolása, persze a saját megnyugtatólásomra, mert minden gondolatomat nem írtam bele a cikkbe. Ennek jól tudom többféle nehézsége van. A legfőbbet abban látom, hogy a *mëgyé*-ben, (vagy *megy*-ben) az *e* zárt hangzó, melyből pár száz évvel ezelőtt alakulhatott *mögy* (így a Kiskunságon is, s ezt gondoltam a szeremlyéni *Meug-tó*-ban), de *mëgy* bajosan. Minthogy azonban azt láttam (a *gem, gén, stb.* és *Écs, Ecse* alakpárok elvetése után), hogy az ugyancsak zárt *e* hangzójú szláv *čer*-ből a magyarban *cser* és *csér* is lett (l. pl. *Etym. Sz.*: „Minthogy van olyan *Csér* helynév, mely régen *Cseri* volt“ u. ott *csérfa* és *csér*), megnyugodtam, hogy esetleg a *mëgy*-ből is lehetett *mëgy* (v. ö. még *Melich* magyarázatát a *Szepesről M. Ny. XXV.*: *szëp* > *szép* > *szíp*). Az *Ölyvesmeggyéje* (*Okl. Sz.*) alapján így gondoltam tehát: *Kecske+meggyéje, Kecskemëgye* (mëgye?), *Kecskemëgy, Kecskemëgy, Kecskeméd, Kecskemét*. (A *megy*-ből *mëgy* talán értelmi okból lett).

Hogy ennél egészen más és jobb megoldás is lehet a *mëgy*-re, egy percig se kételkedem. Abban azonban igen, hogy a *P. D.* felhozta (Dinyés) *Méd* (*M. Ny. XXXIII.*: 75) összevethető-e a *mëgy*-gyel. *Mede* ~ *Medee* (Tolma.) *Meddes* (Zala, régen *Medus* és *Medes*, Gönczi szerint is *Medes*: Göcsej monogr., l. *Medus aqua* 1271). *Medes* (Bihar), *Meddes* (Szatmár, oláhul *Medisa*), *Medesér* (Udvarhely) ennek mintha ellentmondának. (Lehet, hogy evvel függ össze a lipthói terra *Medekes, Medekus*, alighanem sz. név is. Hogy a fehérmegyei *Méd* sz. név, arra l. 1298: terra *Meed*; de akkor *Kecske+mét*-ben a *kecske* aligha köznév. Kun területeken különben gyakori személyhelynév a *Teke* „kecske“ is; l. *F. és E. 1926*: 234).

A *mét* értelmezésében gondoltam a *métely, mét* szavunkra is (*Tsz.* = *mételyfű, posvány*. Dülönevek: *Mételypást* Tergenyn, *Mételyerdő* (Kissalón Hont m., *Mételes tó* *Okl. Sz.*, *Métlevél laposa* és ~ *kút Kúnhegyesen* Györffy I. újabb adata; l. ehhez: *Levélkútárok* Veszprém m.), de bár kecségtető volt, nem tudtam dülőre jutni vele (l. lentebb).

Nem tudtam mit kezdeni *P. D.*-nek azzal a megjegyzésével sem (*M. Ny. XXIII.*: 75), hogy *Kecskemét* neve a város törökkori okleveleiben *Kecskemek*. Még azután se, amikor átvettem *Pais Dezső: Sukoró és Homocrog* cikkét. (*M. Ny.*: XX. Más ilyen példa: *Szombot* és *Szombok, Zsám-*

bokrét és Zsámbokrét stb. Vagy egyéb helyzetben Szatmár és Szakmár, gesztenye és geszkenye stb. A szatmármegyei adatot különben oda kell helyesbíteni, hogy annak első alakja nem *Humuruk*, hanem *Homorod*; *Czinár*: Index). Ugyane cikkben ezt olvassuk: „*Beseny* úgy keletkezett *Besenyő*-ből, hogy a képző gyanánt (!) felfogott ő-t leválasztották”. Vagy u. ott: „*Sukár*, *Csukár*, egyaránt lehet *Sukar*, *Csukar*, minthogy a szózáró *ar* magánhangzója más *ár* végű szavak, főképpen *nevek* hatása alatt is megnyúlhatott”. A *Besenyő* > *Beseny* alakulásra volt egy másik példám is, t. i.: a *Fekete* > *Fekető* > *Feket*, mégpedig nemcsak a régiségből (l. *Okl. Sz.*: *Feket aqua*, *Feketherek*, *Alfeket* stb. v. ö. *Steph. Feket* kun ember, Kecskemétről *Gyárfás*: III. 698), hanem mai adat is, t. i. *Feket dűlő* a Fekete mocsárról, *Dusnok-Miske* Pest m. (*Pesty*: i. h.). Most aztán azt gondoltam, hogy a *métely*, *métel*-ből lett *métő* (pld. *Neszmő*, *Gyermő*, *Csermő*, a *Neszmély* stb.-ből), s ebből lehetett a *Besenyő* módjára *mét*. De ez a megoldás nem elégített ki, s visszatértem a *megyé*-hez, mert éppen ezen a tájon (Kálcsa) vannak ilyen helynevek, s mint *Drágszél* és *Sár-vég*. Az első kétségtelenül sz. név, tehát egy *Drág* nevű emberről elnevezett föld *széle*, *határa* stb. (l. *Csánki* III.: 325). Ehhez tárgyilag közel állana a *Kecskesmegy*.

Ilyen elgondolások alapján írtam cikkekémét abban a hitben, hogy közben egy rövid lépéssel mégis előbbreviszem a kérdést, s ezen a nyomon talán valaki megtalálja a helyesebbik utat. Nagyon megengedem most is és megengedtem cikkem megírásakor is, hogy nincs igazam, s Kecskemét neve továbbra is rejtély marad, vagy „rebellis”, ahogyan *P. D.* mondja. De akkor, tisztelettel arra kérem, tegye meg azt a fáradságot, mutasson rá hibámra és írja meg pár sorban, hogy állításom hangtanilag, alaktanilag stb. tarthatatlan. Kecskemét is és talán én is megérdemlünk ennyit (l. ehhez a *M. Ny.* XXIII.: 595). Mert amióta a *Föld és Ember* című földrajzi honismeretű folyóirat megalakult (melynek eredetileg ez a cikk is, válaszképen egy érdeklődő kérdésére készült), azt az új szerepet szántam magamnak, hogy a magyar helynevek kérdésén a *honismeret tanítóinak körében* állandóan ébrentartom. Ébren úgy, ahogyan tudom. Legelső ilyen „próbálgatásom” alá (*F. és E.* 1921: 138) ezt írtam: „Meg kell mondanunk, hogy sem nyelvész, sem történész nem vagyunk. Cikkekünknek geográfus olvasóinknak szánjuk, a nyelvészek felülbírálását szükségesnek tartjuk és köszönettel fogadjuk”.

Ha aztán a *M. Ny.*-ben (XXII.: 218) illetékes tollból a *F. és E.* ismertetése kapcsán ezt olvasom: „*B. Zs.* sok helyes névmagyarozatot közöl”, vagy „*B. Zs.* tollából több értékes földrajzi névmagyarozatot találunk” ebben én csupán jóákaratú buzdítást láttam.

Néha ismertettem is olvasóink számára nyelvtudósaink megállapításait. Így pl. *Melich János* szép cikkét a nyugatmagyarországi helynevekről (*Klebensberg emlékkönyv*). Így írok róla: „Világosan kiderül belőle, hogy a hitvány és becsületlen osztrákok mennyire igazán történeti földet raboltak el itt tőlünk. Ezt kell elsősorban tanítani ma a magyar iskolákban, s csak azután azt, hogy deflációs-e a Kálsalföld, meg milyen kőből van a Lajta-hegység” (*F. és E.* 1925: 120). Én, a geográfus hirdetem ezt és tudok tamárt, aki megfogadta.

Mindebből pedig sem érdemet, sem mentséget nem akarok faragni magamnak. Egyikre sincs szükségem!

Mihelyt ezt, a talán nem is mindig hálás szerepet, más hozzáértőbb fiatal nyelvtudós átveszi tőlem, szívesen visszavonom.

Ezzel kapcsolatban azonban legyen szabad a következőket megjegyezni: Annak, aki erre vállalkozik, nemcsak a *történeti*, hanem a *jelenkori* helynevek mezején is munkálkodnia kell, mert egyebet nem mondva, magamon tapasztalom, hogy ezek sokszor kisegítenek amazok értelmezésében, s mivel továbbá ezekben a nyelvi jelenségekben szerény nézetem szerint egy kevéske etno-geográfia is van, nem ártana, ha az illető ifjú megtanulna belőlük legalább annyit, amennyit én a nyelvészet e hajtásának készületéből megtanultam.

Hogy a tudományos műhely-munka érdekében egy teljes *Helynév-szótára* akkora szükség van, mint a falat kenyérre, sajnos, nem nekem kellene hangoztatnom. Mikor boldogabb időkben illetékes helyen azt javasoltam, hogy a pusztulásba hányt kataszteri térképeket Magyarország minden községéből be kell menteni, ezt a választ kaptam: Hol adjunk helyet nekik?! Most, siralmas esettségünkben, a Néprajzi Múzeum szédegeti össze a megszállott területek határmesgyéiről azt, amit tud. Néhány száz év múlva majd ezeket is okleveleknek fogják minősíteni, s lesznek talán nyelvészek is, akik szemelgetnek rajtuk. A német államok e térképeket és a hozzájuk tartozó iratokat sokszorosítva bűváraik rendelkezésére bocsátják, hogy „nemzeti” tudományt csináljanak belőlük. Miunk erre, ősi szokásunk szerint, csak a vállunkat vonogatjuk.

Bátky Zsigmond.

Elsejére, másodjára.

Cegléden a kukoricát kétszer szokták megkapálni. Mikor *elsejére* kapálnak, akkor csak a dudvától tisztítják meg, a *másoggyára* való kapáláskor föltöltik. Az *elsejére* vagy *másoggyára kapálni* kifejezést csakis a a kukorica kapálására használják. A krumplit először *megkapálják*, másodszor *főtölik*, vagy csak *tötik*. A szőlőt *kinyitják*, kétszer-háromszor *meghorolják*, vagy egy *horolás* helyett egyszer *megkapáják* s utoljára *érés alá kapálnak*. A szőlőt be is szokták kötözni kétszer-háromszor. Mikor először kötözik, azt mondják: *szőlőt kötözzünk*, azután már csak *igazgatnak*. A szőlőt meg is permetezik először, másodszor, harmadszor, sőt ötödször is, ha a nyár esős. Ha a tél beáll, akkor disznót ölnek *először*, *másodszor*, *harmadszor*. De még olyat nem hallottam, hogy *elsejére* vagy *másoggyára* kapáltak volna krumplit, horoltak, kötözték vagy permeteztek volna szőlőt, vagy öltek volna disznót. Azt látjuk tehát, hogy a gazdasági életben többször megismétlődő munkálatok közül csak a kukoricának kapálására mondják, hogy *elsejére* vagy *másoggyára kapálunk*. Erről nótá is szól:

Piros kukoricaszár másoggyára kapálatlan marattá,
Szőke legim, barna lá öleletlen, csókolatlan marattá.

Most az a kérdés, hogyan elemézhetők az *elsejére*, *másodjára* szavak? Mi volna a kukoricának az *elseje* v. *másodja*, amire kapálnak? Harmadik személyű birt. személyragnak fogva föl a hangsor *-ja*, *-je* részét, semmi értelmük sem volna e kifejezéseknek. De rögtön érthetővé vál-

nak, ha feltesszük, hogy itt ugyanolyan esettel állunk szemben, mint amelynek a *Szegedébe, elébe, nyárára, télire* határozók. T. i. a lativusi *-á, -é* (*~ -i*) ragnak funkciója elhomályosodván, megtoldták még egy (irányt jelölő) *h o v á*, (illetőleg, mivel a helyhatározóból lett az időhatározó: *m i k o r r a*) kérdésre felelő helyhatározó raggal. Tehát *Szeged-é > Szeged-é-be*, s ugyanúgy **elsej-é > elsej-é-re* és **másod-á > *másod-ára*. Hogy **másodára* helyett ma *másodjára* (: *máscggyára*) használatos, annak az az egyszerű magyarázata, hogy a nyelvérzék, mikor a lat. *-á, -é* rag használata kiment a divatból, tévesen személyragnak fogta fel a **másodára -á-ját*, (ahogy pl. a *nyárára, télire* esetében is annak érezzük ma az *á-t* és az *i-t*), s mivel *d* végű szavakhoz ma *-ja, -je* alakban járult a 3. szem. birt. személyrag (v. ö. pl. *főggye, zőggye, hóggya, móggya* stb.), azért a régiebb **másodára* helyébe is *másodjára*, azaz *máscggyára* lépett.

Túri Károly.

NÉPNYELV ÉS NÉPHAGYOMÁNY.

„Egy Opsitos Katonáról.

Meltosagos Oberster Urnak ajánlva

Varga József

közzítész 4 Compag.”

(Közlő: Mészöly Gedeon.)

A bosnyák háborúból beszéli ezt az emléket Kenedi Géza:

„Éjjél után volt, hogy emberi hangokra és melegre ébredtem föl. Odább egy hatalmas máglya égett; vörösre világított ábrázatok környeztek. Valami hihetetlen tünemény. Az egész század odagyülekezett a máglya köré és elgémberedett tagjait engesztelte. A nagy tűz tulsó oldalán pedig, ahova a füst nem ért, ott ült egy megfordított bornyúra telepedve Baghy Mihály, a gyalogos, a mesemondó.

Valamely misztikus, soha el nem felejthető magasztos látványa az emberi nyomorúságnak. A magyar népköltészet jótékony geniusza szállott le itt a holtrafáradt harcosok közé és homlokon csókolta az egyszerű mesemondót.

A szegény fiúról szólott a mese, akit a szívtelenség kiüldözött az otthon édes melegéből és nem vitt magával mást, csak néhány pogácsát a tarisznyájában, de az is hamuból volt sütvé . . .

Erdőkben bolygott és betévedt az egyszemű óriás hajlékába; medve, róka, farkas volt az igazi pajtása, nem az ember. De ment előre a maga erejéből a maga végzete felé.

Következett a szarkalábon forgó vár csodálatos históriája; az elátkozott királykisasszony, akiért küzdeni kell emberfölötti vitézséggel, mert megérdemli. Sötétbarna haja van neki és a hajnali csillag ott ragyog a homlokán. Vállaira az ég harmatja szállott le és ha beszélni kezd, eláll az erdők suhogása. A szíve telve van kimondhatatlan jósággal és szeretettel s hogy a szegény fiút megégeti a sár-

kány által kifútt parázs, elég, ha kezét a fájó sebre ráteszi; menten meggyógyul tőle.

És folyt a mese tovább; nem szakadt vége azzal, hogy a csodaszép királykisasszonyt a szegény fiú megszabadítja. Az asszony alakja egyre tisztábban válik ki a mesemondás tündéri ködéből és földönjáró testté változik az egyszerű mesemondó ajkain a ködös képzelet. Kiérzik a hangjából, hogy most már a maga szívének a dolgait meséli tovább.

A katonák pedig csöndesen hallgatják, amit Baghy Mihály beszél. Fölpiskálja egy ággal a hámvadó tüzet és amint új láng csap föl a zsarátnokból, új lángra kap a mesemondás is; de ez már egészen Baghy Mihály lelkéből fakad . . .

A tizenkétfejű sárkány ott hevert már a vár alján és lánggal égett a vére, mint ahogyan ez a tűz ég itten e! hatalmas lobogással. A legény pedig elvitte a leányt az égésen köröszül az elátkozott várból.

Hét esztendeig tartott, ameddig hazaértek a legény falujába. Este jöttek meg és világosság támadt az utcán; amerre végigmentek. A kutyájuk megismerte őket és megnyalta az új asszony kezét. A haj, ami tündér volt benne, lefoszlott róla az új házban, csak a szíve maradt meg a tündérnek mindörökre. Szántó-vető ember lett belőlük. Nyáron szántottak, vetettek, arattak; két fehér ökrük van nekik, két tehenük, egy üszőjük és két erős lovuk. Az egyiket, a fehérét, Tündérnek hívják az asszony nevére, a másiknak Villám a neve; az az erősebbik. A kutyájuknak bodros, fehér a szőre, fekete foltok vannak a hátán és Bodri is a neve. Az asszonynak kék ruhája van fehér pöttyökkel és aki egyszer a szemébe tekint, szelíd lesz tőle, mint a bárány, mintha tulajdon magára a boldogságos szűzre tekintene. Még a kis Jézus is ott van az asszony karjain. Festő le nem festheti azt olyan szépnek, amilyen az az asszony, amikor kis fiával a karján búzát szór az aprómarhának az udvaron. Mert isten áldása fakad a kezéből állatra, emberre.

Amikor vége van a mezei munkának és elkövetkezik az őszi eső, kosarat fonnak a hajlós fűzfavesszőből, ami ott terem a házuk végében a Tisza partján. De csak az a vessző is különb akármelyiknél, mert nagy áldása van rajta a jó istennek. A királyok házában nincsen akkora békesség . . .

Íme, a mesemondó, mesealakító, magyar katona! Nem köti magát padkán ülő vénasszony módjára a hallott, tudott mese szavaihoz, nem szolgálja tárgyának, hanem ura. Teremt a maga képére és hasonlatosságára: a sárkányölő hőst félretolja ő maga, a magyar legény, a királykisasszony helyébe meg odavezeti a maga babos szoknyás kedvesét.

Mesélő katonák a világháborúban is voltak. A kiskunsági Kerekegyházán él egy fiatal gazdaember; nehéz táborozásokban, sanyarú fogságban mindig tartotta pajtásaiban a lelket mesemondá-

sával, s mikor a mesebeli nagy boglyáról beszélt, amelyiknek hat lovas hintó járhatott az árnyékában, annak a tetején nem a mesebeli együgyű Erős János állott, hanem ő, a hadifogságban mezei munkára küldött, életrevaló magyar katona — igen, olyan magasan volt már, hogy egészen közel a potyogó tüzes ménkűhöz . . . „Hogy nem talált el, he?” — kérdik közbe. „Csak úgy, hogy szétvetettem a lábamat, kétfelé csaptam a gatyaszárát, osztán ott sistergett el a ménkű a két lábam szára közt!” Fogadni mernék, ha valaki avval a kérdéssel szakította volna félbe, hogy mért nem gyújtotta föl a tüzes ménkű a szénaboglyát, arra is meg tudott volna felelni, mert a magyar katonán ki nem fog se kérdés, se ördög. Igen, a miles gloriosusból, a Falstaffból csúfot űz mindenki, a mesebeli obsitos azonban, noha nagyobbakat tud füllenteni Plautusnak, Shakespearenek szájas katonáinál, soha nem marad alul, elbánik mindenkivel. Miért? Mert a mese katonáját maga a mesemondó katona teremti magáról, magából pedig komédiát nem csinál.

A mesemondó magyar katonák nevezetes részt vettek népköltészeti gyűjtésünk munkájában is. A németül is író, de mindig magyarul érző Gaal György, egy Máriássy-regementbeli óbester barátja útján bécsi magyar katonáktól maguk által írásba foglalt magyar népmeséket szedett össze úgy az 1820-as években s ennek a gyűjteménynek nagy részét kiadta Toldy Ferenc és Kazinczy Gábor 1857—60-ban. E gyűjtemény kézirata a M. T. Akadémia kéziratárában van (Írók 4-r. 66. sz.) s e kéziratgyűjteményből közlök itt egyet (X.), semmit nem igazítva az eredetin, meghagyva még a nehéz kezű közvitéznek helyesírási hibáit is. Ezt a mesét Toldyék nem közölték. Talán azért, mert nem találták elég kerekdednek, hogy néhai Réthy Lászlóval szóljak: „szabványos“-nak. Én azonban éppen azt tartom jellemzőnek, üdítőnek, lelket éreztetőnek benne, hogy a különböző elbeszélés-, mese-, anekdota-elemek összekeverésében, a fölfogásban, a hangban mindenütt ott látjuk, halljuk magát a mesemondó magyar katonát, kinek megelevenedő alakja talán nem külső, de annál inkább belső egységbe foglalja a mese különböző elemeit.

És ezt a mesét Varga József közlegény a méltóságos óbester úrnak írta, aki az effélet éppoly gyönyörűséggel hallgatta a német földön, mint Infanterist Baghy Mihály meséjét Kenedi a bosnyák hegyek között. Bizony hallhatott elég magyar mesét a táborban az a fiatal gróf is, ki huszárjaitól szerette meg a magyar szót és a szittya lelket annyira, hogy annak életben tartására, nevelésére megalkotta a Magyar Tudományos Akadémiát.

A régi osztrák armádia kegyetlen disciplináját sokat emlegetik, bizonyára igaz is. De hogy az igazi magyar tisztet a magyar közlegénnyel mindig eggyé tudta fűzni a magyar szó és lélek, azt fényképszerűen igazolja ebben a mesében az, ami nem mese. A méltóságos óbester úr a többi katonával együtt gyönyörűséggel, megbecsü-

léssel lesi a szót Varga József közvitéznek bajusza alól, mely szónak betűvel jegyzett folyamatja ez:

*
*   *

Volt egy időben német országnak a legszebb részében egy szép erdőtske melyet egy kis fojó víz keresztül hasított és ott a víz partján építet magának egy öreg ember egy kis kunyhótskát ot lakott ő mint egy két esztendeig magánosan egyszer a mint a víz mellet halászatot egy bokorba valami gyermek sírást hall oda megyen hát mi tűnik szemébe mint az hogy ott egy kis gyermek be van pólálva mingyárt a gyermeket fel vette az ő öreg karjaira és be vitte a kis kunyhótskájába ottan mindjárt aról gondoskodott hogy a kisdédnek táplálásáról gondoskodjon itten ő mindjárt ott tüzet rakot és vizet melegitet a gyermek meg fürösztésére a víz meg melegedet és ki akarta a gyermeket pójálni hát egy levél tsak ki esék a rúha közzül itten a szegény ember tudot valami kitsit olvasni el olvassa a levelet hát ez vólt bele írva. Hogy ezen gyermeket a ki meg leli itt minden Esztendőben nézze meg ezt a bokrot és ott fog találni 200 váltó forintokat és nevelye fel a gyermeket belőle 18 Esztendeig ekkor osztán botsássa el útyára had menjen neki a hova tetszik oda és hívják *Vintze Pálnak* Itt hát az öreg mindjárt megmosta az gyermeket és apolgatta így bement a városra és vet a gyermek számára telyet és azt meg forralta és úgy tartotta a gyermeket itt már a gyermek fel nót lassan lassan és mindég szebb szebb let anyira hogy már 10 eztendős de az öreg ember mindég meg nézte azonba a bokrot ahol a gyermeket találta de ő ezen pénzt nem költöte mind el hanem a gyereke számára el tette Itt már ő fel adta a fiút oskolába és a gyermek igen jól tanúlt melyért a tanítója igen szerette hanem ő egyszer mit gondol azt teszi fel magába hogy ő már 16 Esztendős és bé áll katonának mivel néki a katonaság nagyon meg tetszet és aravaló nézve *be is állot a Máriási Regementyébe* ő tehát ezt már az előt meg mondta eztet az öreg atyának és hogy meg egyezet benne aztat általata és adot néki az atya 100 forintot hogy ő se lenne utolsó és meg mondta néki hogy ha akár mikor meg szorúlna hát mindenkor fogja segíteni már ő tehát katoná itten szolgált ő betsületesen és hogy nagyon fris katoná vólt meg tetszet a káplárjának és ez bé adta a kapitányának hogy nagyon jó viseli magát a Vintze itten a kapitány ur hogy derék Ember is is vólt nem sokára frájter lett és így tovább káplár egyszer kirúkolnak ök a Brigadiros elébe valami prádéra és meg tetszet az én Vintzém a Brigadirosának mindjárt mint hogy magas ember vólt a Gránátérosokhoz adták mint káplár itten is szolgált ő betsületesen egy darab ideig de ő azonba sokszor el mént az öreg atyához és mindég kapot tőle pénzt amenyi néki szükséges vólt.

Egyszer mit gondol ő hogy el kellene szökni hogyha egy köz ember el tud mért nem tudna egy káplár és itt bé telyesedet azon magyar példa beszéd hogy akor vész meg a kútya mikor jól van dolga néki is jól vólt dolga még is el szököt mert *akori időbe jobb volt katonáskodni amint mondják mint most még pedig egy Gránátéros Káplárnak* ő tehát fel tette magába hogy el szökik és el is ment először az öreg atyához mikor bé megyen a kunyhóba és mit lát azt hogy az öreg atya meg van halva akor még nehezebben eset néki és még inkább készlette az el szökés ekor

gondolkodott hogy mitévő legyen mindjárt eszébe jutott hogy van az öregnek sok pénze és ő aztat fel kereste a kunyhóba és meg is találta nem sok keresés kellett néki melyis hogy a pénzt meg számlálta ment mind össze valami 600 forint és egy néhány (Krajtzára (de ott nem voltam hát bizonyosan nem tudom.) Ekor onnan vette az útyát egy erdőbe amint ezen erdőbe tébojog el estveledett és le ült egy fa alá itten hogy már el fáradt el aludt egyszer fel ébredett hanem mi volt néki nagy baj mind az hogy már ehetnék itten már kénszerittette az éhség bément egy közel lévő falúba és hogy jó írás tudó ember volt vett magának papírost tintát pennát és ott írt egy szabadság levelet és el is ment ő evel a levél jó darabig és mint egy már két hónapig volt oda az alatt szerentsétlenségére éppen ara masirozott a Regement is a melyikbe ő szolgált hanem már ekkor néki paraszt ruhája volt és nem is esmerték volna meg hanem a mint a regement be quarteljozott abba a falúba itten *mint szokás a katonának mindjárt a kortsmát keresi* a Vintze meg esmerte az ő pajtásait, hanem ütöt egyik sem, még itten bégyültek a többi katonák is a kortsmába a Vintze pedig fizetést nekik mert már ő ebbe a falúba ser főző legény volt és már itten is meg is akart házasodni és így hát már volt pénze és fizethetett miből egyszer a mint a poharakat egy más kedviért ugyan tsak üritgették hát tsak bé lép egy öreg Granátéros ez mindjárt meg szölliája hol jársz itt Vintze itten mindjárt körül tsipik a katonák és kivallatják véle hogy ő dezentor neki mint hogy már a serfőzést is meg ünta nem sok vallatás kellett itten mindjárt bé vitték a stok házba és jelentették az Regementsadjutántnak az az Obesternek és így ő stok házba és Felher alá került már ő itten nyugodot békével itten már három statziara voltak ahoz a városhoz a hova meni szándékoztak bé is értek szerentsésen és bé költöztek a kaszárnába az én Vintzém a stok házba ül de ötöt nem sokára halasztották hanem kijött néki hogy legyen örökre köz ember és 6szor le 6szor fel legyen meg veszőzve.

De mint hogy ő igen szép ember volt nagyon sajnálta az Obester úr is mert az egész regementbe nem volt párja mind tudományára mind szép segére es derék segére nézve senki olyan mint ő és azonba ő azt maga is tudta a Vintze hogy szereti az Obestere anél fogva hogy sajnáljais így tehát ezt jól meg gondolta hogy jó volna meg kérni személyesen az Obestert mint hogy ő *sokszor mulattata az Obestert üres óráiba vagy verseivel vagy meséivel mint énis most Méltóságodat* vagy más virgontz beszédeivel enél fogva meg kérte hát és a kérése ebből álot hogy engedné meg az obester úr hogy a veszőt az ingen által verjék el rajta melyet meg is engedtek néki és nem gondolván azt meg micsoda tsaláság fog kijönni belőle így tehát más napra kelvén ki rúkolttatják a háromszáz embereket és ottan volt maga az Obester úris meg pedig kardosan *meg lehet hogy szokásban volt az anak előtte hogy minden stabálikok kardosan jelenjenek meg az veszőzésnél hogy annál inkább végbe hajtódjon.*

Itten tehát még egyszer meg újította kérését az Vincze Pál azért czettette [i. e. ezt tette] mellé hogy ha meg engedik ezt néki úgy meg fogja az Obester urat minden tisztekkal együt köszönteni hogy még olyat sohasem hallott. Már tehát el olvasták ő előtte a szentencziát és belé tették aztis hogy ingen által verjék el rajta reá ütötek a dobra és néki már járni kellett a dúpla marsot hanem mi történt itt nagy nevetés mert ő

nem ment ki a glédába hanem levettette az inget és bé hajította és ezt kiáltotta hogy üsének az inget eztet maga is az Obester úr nagyon nevette és ditsérte az Vintzének az eszét hogy ilyen okosan ki tudta vágni az eszével magát hanem ellenben kérdezték tőle hogy mit akarna hanem ő ere csak könnyen meg felelt azt mondta hogy nem egyebet hanem azt amit néki az méltóságos obester úr meg engedett hogy csak az Ingre verjék el a veszőt hanem ő azt nem tette hozzá hogy ő is benne lenne melyet is ezt mind helybe hagyák hogy igasága van a vintzének már monda az obester úr ez derék hanem büntetetlen meg nem szabadulhatz és mészály valami más strófol szenvedni leg alább 30 botot melyet a vintzének mészály volt el állani itten gondolkodik hogy most *tekerje fel bibasz eszét* és így gondolkodott hogy ha meg engedné a méltóságos Obester úr, hogy ugy feküdne a pankra a hogy ő szereti az obester tekintvén fortélyát ismét gondolkodott hogy hogy fog most a tzélja néki ki ütni de ezt is meg engedte néki azért tehát két káplár aki már akarta verni mellé állot a panknak ő pedig meg a pank előtt állot ekor nem soká tétovázván mondják hogy feküdjön le ő tehát le feküdt de nem a pankra hanem alá így ismét nagy nevetést ütöttek rajta és ekor monda az obester hogy meg fog szabadulni büntetés nélkül és eztendő múlva hogy ha meg betsüli magát visza fogja kapni a káplárságát illetén formán kirúkoit a Companiába és meg betsülte magát és visza kapta a káplárságot.

Már most itten ő szolgált és igen szépen kitötötte a kapitulatziót és meg kapta az opsitot már most tehát el botsátották ütet haza hanem hova és mere azt senki sem tudta — hanem ő azt jól tudván hogy sem országa sem hazája hova s mere fog menni ő ara határozta magát hogy amere a szeme és az egyenes út vezet és mint hogy katona és hát ha valami tsalárdságal pénzre szert tehetne és így valamire boldogulhatna, így tehát már ő ment mendegélt sok országokon keresztül a mint ő egyszer egy erdőn menne keresztül hát meg látja hogy a füles bagoly egy odúba ottan szól mindjárt oda megyen és ki veszi a bagolyt és meg köti spárgára és így mind a ketten utaznak a mint útyokat fojtatják hát elér egy falút a mely falúba talán még annak előtte sohasem láttak katonát és bagolyt ottan bémegyén egy házhoz hogy szállást kérjen magának és madarának éppen az a ház volt az a hol a bíró lakott a bíró pedig oda haza nem lévén tehát csak a gazdaszonyt találta oda haza attól kért volna ő magának szállást de az nem biztatta magát mert ő akkorára várta a szeretőjét az az a falúbeli fő Papot mert e volt a szeretője a birónénak itten még is mint hogy *a katona azt mondják hogy szemérmellen* ő is meg maradt és a gazdaszony ambár látta hogy nem akar el menni hát már többet nem is szót néki hanem enni adot és meg monda hogy feküdjön le a sútba itten a katona az én Vintzém adott az ő madarának és lefeküdt a sútba de ő azonba nem aludott el hanem nézte hogy mit fog a gazdaszony tsinálni látta hogy sütöt főzött gondolta hogy jó volna nékem abból enni és hogy még eszem is belőle itt gondolta az aszony hogy alszik a katona már ekor minden készen volt hát csak halya hogy zörgetik az ajtót kérdezi hogy ki légyen és észre vette hogy az Ura ekor a menyetske mindjárt takarított mindent félre hogy az Ura észre ne végye a Pogátsát fel a kementzére a bort az ágya alá a Liba petsenyét az almáriomba és így a többit más felé bé lép az úra és mondja

jó estvét feleség az aszony fogadja ura köszöntését melyre tovább az mondja az aszony hogy vanitt egy katona egy madáral szállást kért hogy még életembe soha sem láttam olyat mindjárt mondja a katonának hogy keljen fel *tekintetes vitéz katona úram* és pirongatya a feleséget hogy mért nem vetett neki az ágyába ágyat gondolja magába a katona tudnád tsak mért nem más képpen beszélne fel kél a katona és köszönti a gazdát hogy légyen jó egészségbe itten mondja a bíró hogy örvendek hogy van szerentsém vitéz úrat hajlékomba tisztelni itten *a katona hogy tudott egy kis emberséget monda részemről a szerentse kedves bíró uram* itt mindjárt szemébe tűnt a bírónak a madár és kérdi tőlle hogy miféle állat volna az a val a nagy szemivel és órával füleivel mondja a katona ez a madár jövődö mondó és e meg tud mondani mindent hogy mi történt ennél a háznál itt már nem kellett a Vintzének több tsak hogy ez nyelvére jött mondja majd jól lakom most is *meg verem ezt a tetves ágyékomat jó féle húsal mert azt mai világba jól tudják hogy a katona most is szereti a húst* tehát azt mondja a gazdának hogy mit akar meg tudni hogy mi van a házába ere mindjárt meg szállal a gazda hogy szeretné biz ő mert úgy is gondol valamit a kedves feleségéről mindjárt azt mondja a gazdának van é valami nyershús itten vólt néki nyers disznó hús és bé hozat egy darabot el vág belőlle egy kitsit és ekkor oda adja a halgatag bagoly madárnak és az órára ütöt ekor mint hogy a madár szereti a húst mindjárt húhogot ekor mondja hogy mit mondot most a katona úram madara mondja azt a Vintze hogy most azt mondta hogy a kementze tetején van a turós béles oda megyen a gazda hogy igaz é hát riktig meg találja a bélest mondja tovább a katonának hogy kérdezzen még valamit másodszeris madarának ad a vintze húst és megint mondja a madár hogy hú hú kérdezi a bíró vintzét hogy mit mondot vintze azt mondja hogy most azt mondja hogy az almáriomba van a liba hús nézi eztet is a gazda hát meg találja és az asztalra teszi és mondja a Vintzének hogy kérdezzen még valamit, harmadszor is oda ad a madárnak húst akoris a madár mondja hogy hú hú kérdezi a biro hogy most mit jövődölt mondja vintze, hogy most azt mondja hogy az ágya alat van a gazdaszonynak egy kulats bor nézi a gazda hát eztis meg találja eztis az asztalra teszi és mondja a Vintzének hogy üljön hozzá és egyenek mind a ketten és híjja a feleséget is de az nem akart menni hanem mondja a gazda gyere egyél mintha tsak te tsinaltad volna ezt itten mondja az aszony hogy nem akarok ördög húst enni mert el hitte a gazda hogy azt nem az felesége tsinalta hanem az madár jövődölte meg.

Mármost jól laktak és lefeküdtek az jó vetett ágyba a katona még akkor éjtzaka a gazdaszonyt is meg kereste és meg monta néki hogy ha nem áll az akaratyára hát még többet is fog jövődölni a bagoly itt az aszony vagy akarta vagy nem meg kellett néki leni és még azon kívült adot 100 forintot a katonának, fel ébredtek hát ők reggel és ara határozta magát a bíró hogy akar mibe kerülis meg veszi a madárt reggel tehát meg alkúsznak 200 forintert és oda adja vintze a madarát gondolyja hogy nem hilyába hordozta ezt már olyan régen már most van az Vintzének 300 forintya kettőt a gazda a madárért adot egyet pedig az aszony.

Már most itten el indul ő a maga útyára hadjuk itt a bagolyt tsinaljanak a parasztnok vele amit akarnak hanem megyen a vintze minden

falán városon keresztül pénze van anyi mint a korpa de az ő pénze nem sokáig tartot mert egy városba béült a kortsmába és mind el kártyázta és meg itta már itt a komisz nadrág is nem igen jó volt a kabát *amit innen el vitt a regimentül* el szakadozott a dolog nem 'smakolt néki hogy kereshetet volna a mint ő gondolkodásába kimegyen aból a városból előtte lát egy nagy várost amelybe a tsászárlakot és gondolkodott hogy hogy mehessen be már ebbe a nagy városba amint egy kis erdőbe megyen hát csak majd fel búkik egy ágosba nézi az ágost itt pedig volt egy nagy kőszikla is ahol mesélték az emberek hogy itt ördögök járnának rá néz ő itt mondom ere az ágosra hát meg látja hogy kúts juk van benne mindjárt gondolóba eset próbálja kinyitni egy kis szegel hát csak kinyitja mit lát nem egyebet egy kis viasz gyertyánál és egy tzin masinát hát kiveszi mintha érezné hogy sokkal erősebb volna mint edig volt le ül oda egy fa alá hát meg gyútya hát csak elébe úgrik egy vas ember és mondja hogy mit parantsolsz felséges fejedelem ekor örül meg az én vintzém hogy már most ő az úr mindjárt mondja hogy mi vagy te és mint jöttél ide mondja néki az vas ember csak parantsoly minden meg lesz mihint a gyertyát meg gyútod akkor elő úgrom most tehát mondja a vintze hogy tsinály nékem egy olyan nagy rezidentziát hogy még a tsászárnak sem legyen olyan alig mondotta ki hát már ő az asztal mellet ül és gondolkodik, hogy most mit tsináljak ehetném azt mondja de hiszen mit meg gyútya a gyertyát és mindjárt oda elébe úgrik a vas ember és mondja hogy mit tsináljak felséges fejedelem most a vintze egész örömeben volt és mondja hogy *nagyob úr vagyok mint az egész regimentembe valo káplár* mindjárt mondja hogy hozzá nekem eni valót a mi leg jobb és leg drágább alig mondta ki már minden meg volt csak enni és inni kellett volna *kinek előtte a nagy meg teritet asztal és csak maga ül mellette jól lakik* és gondolkodik ismét hogy már jó volna pipázni is meg gyútya a gyertyát mindjárt elébe megyen a vasember és azt mondja néki hogy mit parantsolsz fő úrunk mondja a Vintze hogy *hozzál nekem pipát dohányt még pedig fajt hogy a tsászárnak se legyen olyan mint nekem* ekor már meg volt egyszeribe. Már itten a Vintzének semi baja nintsen jól éli világát eszik iszik és van néki pénze egyszer amint az ablakán könyökölné ki fele meg lát egy szegény legényt hogy igen rosz ruhába ara felé jön mondja a vintze hogy győjjön közelébb a legény leveszi a sapkáját és mondja mit tetszik parantsolni az urnak? mondja néki a vintze hogy én nem parantsolok hanem csak kérdezek mond meg nékem hogy hova akarsz most menni ilyen rosz ruhába mondja néki a legény én katonává akarok lenni melyet mihént meg halott a vintze mindjárt adott néki 40 aranyat és mondta hogy ezen vegyel magadnak a mi tetszik és *a Máriási regementyébe ály mert én is ott szolgáltam a tsászárt 14 Esztendeig* és ekor meg kaptam az opsitomat lád most milyen nagy úr vagyok itten meg köszönnvén a szegény legény a pénzt melyet néki az Vintze adot és monda hogy ha az Isten élteti meg fogja még azt néki jutalmaztatni ha mindjárt életébe is kerülne és evel útyára ment és be is állot katonának oda ahova a vintze néki mondotta.

Már most hát vintze itt éli világát bódogúl és csak egy hibádozt néki mely is az volt hogy szeretett volna még ő a fejer személyekkel mulatozni néha néha itt mindjárt meg gyútya a gyertyát és elő úgrik a

vas Ember és kérdezi mit parantsolsz ó uram melyre a vintze nagy kevélyen azt mondja hogy hozd ide nékem a királynak a jányát minden ágyastul a hogy most fekszik épen este volt az oda való királynak volt egy szép leánya még nem volt több mint 16 Esztendő *az anygyalok hozza képest csak bivaly bornyúk valának az ő beszédje pedig olyan volt hogy az Apolló műsikálása és a Céres füttyölése tsak Bivaly bögés volt hozza képest* tehát ezen szép leányt alig mondta ki a Vintze mindjárt a vas ember ágyastól együtt oda vitte *ekor mellé feküdt tudjuk már azt hogy az öreg ketske is megnyalja a sőt és úgy is van a katonának ideája az ilyen fel vonásról nem hiszem hogy anyit tudnának a prozentirozásról.*

Már meg kezdet világosodni felkelt a vintze és meg gyűtya a gyertyát és mondja a vas embernek hogy vinné vissza a király kis aszonyt alig monta ki mindjárt ágyastól együtt vissza vitte ahol anák előtte volt itten a leány mint hogy még annak előte ezt soha sem próbálta nagyon el volt bádjadva néki pedig szokása volt az hogy az atyát minden reggel meg látogassa hanem ekor még tsak az ágyból sem tudott a gyenge leány fel kelni tsak ott feküdt itten fel öltözik a király bé megyen a leányához hogy meg kérdeze hogy miképen aludt a leány mondja hogy ötet egy vas ember el vitte nem meszire ágyastól egy úrhoz és ottan megmondta az atyának minden szemérem nélkül hogy mit tsináltak velle az atya ezen igen tsúdálkozótsan hanem gondolta hogy tán többet nem viszik el de az en Vintzém nem elégedet meg aval az egy éjtcaával hanem másik éjtca is aképpen tselekedet más nap ismét vissza vitette a vas emberrel itten megint a király mondja az leányának hogy talám most is el vitték a leány még beteggebb volt mint az előt való nap.

Mindjárt a király öszve gyűjteti a tanátsosait és elébek terjeszti a dolgot a tanátsosok nem tudtak szólni hogy mi féle ember tselekszi azt *hanem azt jól tudták hogy nem bolond embernek kell lenni* hanem egy öreg aszony volt ott ez azt mondta hogy az ágya fenekére tegyék egy tele sákot kölesel és ha majd el viszik a leányt hát a köles fog fojni és az nyomán el lehet menni harmadnapis *az Vintzét megint elérte a nyavalya és megint kívánta a fejér tselédet* mondja a vasembernek hogy hozza megint a vas ember azt mondja hogy hagyná el mert majd rajta fog vesztetni de a vintze ezt monda hogy mit én parantsolok ki állhat nékem ellent itten a vas ember el hozta hanem észre vette a tsalárdságot hogy ott van a köles hanem mindjárt fel vette a leányt ágyastól és a király háza körül ösze meg öszve hűrtzolta még tsak a köles ki nem hűlöt ekkor osztán úgy vitte a leányt vintzének itt vintze elvégezte a dolgát és ismét vissza vitette a király felkél és mindjárt néki hírül vittek hogy már a leány ide haza van és nézik a kölest hát nem találják sehol anyomát így tehát itten sem tudtak semmire menni a vas emberrel hanem *a vintze megint el hozatta már estve tudjuk azt hogy ő is katona volt a katona pedig az ilyen dologal telhetetlen akor mondja a vas ember hogy hagyna fel már a király jányával* hiszen van itt más leány is a városba ki még szebb a király jányánál is jó lenne az is, de a vintze a mellet maradt míg a vas ember ura parantsolatyára ismét elhozta és *a vintze hogy jól ki babrálta magát nagyon el aludt* és nem ebredet fel reggelre már 9 óra is volt de a király meg fel kelt 5 óra kor hogy meg nézze a leányt hogy él e még vagy nem hát tsak a hűlt helyet találta itten mindjárt öszve hivatya a tanátsosít és meg parantsolja nékik hogy ke-

resék minden háznál a városba és el mentek a Vintze rezidentziájába is ott rihtig meg találtak a leányt meg akkor is mellette feküdt az opsitos vitéz mindjárt fel költötek és meg kötöztek és kérte hogy tsak a ládájába had nyúljon de aleany ezt mondotta hogy nem kel semihez sem hagyni nyúlui mert ha fel eresztik akkor mindjájoknak vége lesz ekor ötet el vitték a király hoz és ottan le tették a leg alsób tömlőtzre és ő már itt vólt egészen két hólnapig és tsak napjára egy itze víz és egy font kenyér volt az elele fen tartására és harminzt hat fontos vas kezére labára rakva iten ötet a *Gránáterosok strásálták* mert a tsászáar nem akarta fel akasztatni hanem hogy itt szenvedjen egyszer ő búvába ki néz az vas rostéljon keresztül hát mit lát mint azt hogy azon katona akit ő szegény korába meg ajándékozott itten meg szólitya hogy vajon meg ismeri e mondja neki hogy nézen le le nézet hát mit látot nem egy ebet mint azon embert a ki néki pénzt adot mikor katona va lett eszibe jutot hogy mit fogadot ő hogy hamindjárt eletibe kerülne még is meg szabadítaná kérdezi mindjárt hogy mibe lehetne néki segíteni mindjárt mondja hogy nem egyebbel mint ha elmenne azon házhoz és ottan van egy láda és a láda fíjójába van egy kis viasz gyertya és egy tzin masina tsak ezt kel lene néki el hozni és ha ezt el hozta akkor ő is meg szabadúlna és ő sem lenne katona itten mindjárt mondja hogy a most meg nem lehetne hanem ha edig tudot várakozni még várakozzon 24 óráig majd most úgy is mindjárt ablezolják a vártát és ha haza megyen *parantsolat után* el fog oda meni itten ő *egy néhány lábli prótot vitt az aristánsnak* és nem sokára haza is mentek és mas napra kelve felvátyák a vártát hát ide épen *egy spormaisztert felczoltak a ki félt ettő az erős aristanstól* ő pedig mindjárt kapot rajta és el megyen mondja bizony pajtás hamis aristáns az hanem hogy ha el menék helyeted ugyan mit adnál e mondja barátom lene *egy itce dupli pitésből* ez pedig mindjárt mondta hogy ted ki ekor ők meg egyeztek és magát jelenté a kaplárnál hogy kimene sétálni a káplár ismerte hogy jó viseletű ember hát meg enged te néki ez pedig egyenesen megyen abba a házba a hol magyarázták néki megis találta nem sokára és el vitte magával hogy eről nem tudot semit másnap el megyen vártára és oda áll sirbakra itten mindjárt mondja hogy itt a gyertya elveszi az én Vintzém és azt mondja hogy még egyszer vagyok vintze ekor letérdepel és imádkozik hogy még egyszer meg szabadult mindjárt el megyen a szegeletébe a tömlőtznek és meg gyútya a gyertyát elő áll a vas ember már most innen ki mehetet volna hanem ő ezt nem akarta itten parantsolja a vas embernek hogy a tsászáar nak a házát szélyel kell szórni de csak felét itten alig mondja ki hogy eszre vette mindjárt szóródot szélyel itten már most gondol kodik a tsászáar hogy ugyan mit vétett ő az Istenek eszébe jutot hogy azon aristánsot ki kellene eresztteni mindjárt parantsolya hogy ereszkék el és vigyek ő elébe itten a tsászáar parantsolatyára meg nyílik a tömlőtz ajtó és azt mondják hogy jönne ki megyen a vintze és el megyen a tsászáar elébe ekor mondja a tsászáarnak hogy mért hivatta a tsászáar mondja hogy nem egyébbért mint azért hogy meg engedet néki és menyen ahova néki tetszik.

De itten a vintze más keppen gondolkodot mert azt mondta a tsászáarnak hogy nem megyen adig míg a printzesznét nem adják néki a

tsászárt azt mondotta hogy az nem lehet ekor el ment a Vintze de ő megint meg gyútotta a gyertyát és parantsolta a vas embernek hogy most a tsászárt házárt hányák szélvel és tsak a maradjon meg akibe a leány és az atya van ekor ismét oda ment a Vintze és monda hogy ide adják é a leányt azt monda a tsászárt hogy oda hanem még a leánynál had beszélyen mondja mingyárt hogy várakozanak a szobába itten mondja a leánynak hogy mit gondol a leány meg egyeztet bene és ekkor elvitte magával az ő házába és a tsászárt házárt is meg tsináltatta.

Már most itt élnek ők egy darabig egyszer ő ki mégyn az erdőbe sétálni a mint otan sétál mint hogy mar ő igen öreg volt érzi hogy alig tud meni inen haza felé indúlt és haza is ért de már akkor a gyertya a feleségénél volt mert volt néki egy szobája a kibe senki sem járt de hogy ő oda volt be ment a felesége is meg akarta vetni az ágyat hát ottan meg lelte a kis viasz gyertyát és el tette a kebelébe azért veszet el az ő ereje mindjárt amint haza ment hát bé megyn a szobájába hát látja mi újság mindjárt tudta hogy az ágya meg volt vetve és kereskedet de ő nem találta az gyertyáját mondja a felesége mit keresel te öreg ez pedig azt mondja hogy semmit itten már azt mondja hogy majd most beszéllek velled meg mutatom hol a gyertya ere tsak meg gyútya hát elő úgrik a vas ember mondja hogy mit parantsolsz feleséges aszonyom nem egyebet hanem hogy ezen embert vigyének a tizen harmadik szigetyébe a tengernek itten mindjárt fel kapták el vitték hanem parantsolta hogy vigyetek néki tizenkét kenyeret is úgyan anyi szalonát és tizenkét hordó bort el vitte a vas ember és ott letette a mint ottan le tette hát ott hagyot tizen ket üres skatuját és egy gyűrűt az újába és ott hagyta egyszer fel ébred hát már látta hogy egészen más világon van szélvel néz maga körü hogy mit lát hát látta hogy a sok kenyér szalonna és a sok hordó bor mellete van és akkor azt mondta hogy mégis tsak jó volt hozzám nem kívánta hogy meg halyak éhen itten már ő hogy meg ehez hozá fogot kenyeret szeget és evett szalonát és ivot bort így élt ő ott magánosan egy darabig míg tartot az enni valóba de hogy már el fogyot akkor tsak ezdet gondolkodni hogy mi tevő legyen mert nem látot ő tsak egy embert is a mint ő törte a kezét hát valahogy tsak meg fordúlt az újába a gyűrű és ki úgrott tizen két óriás hát itten mondjak néki hogy mit tetszik paran tsolni ekor ő azt mondja hogy egyebet nem hanem vinnek ki a szárazra alig monda ki mindjárt a katujájával együt oda tették a szárazra már most szárazon van hanem nem tudja hogy hol és mere vólna itten gondol kodik hogy most mere menyen és nem jutot eszébe hogy a gyűrűnek olyan nagy hatalma van azt mondja hogy mit tsinálók én evel a katujával nem emelem ezt és üresen főthöz vág egyet hát mindjárt olyan nagy vár lett belőle hogy még annak előtte soha sem látott olyan szepet így gondolkodik hogy mi tsináljon a várba ott ehen is megkel halni és se pénz se posztó hogy valamit tudjon venni és mi leg főbb az hogy itt embert sem lát akinek eladja és ha mind a tizen két katuját földhöz üti is még sem ér vele semit itt hát már ő nem ütöt többet oda hanem meg tartotta és megint kezdi a kezét törni hogy mitévő lenne ere meg fordul az gyűrű és ki jön a tizen két óriás és mondja mit parantsolsz gazdam ő már itt okosabban tudott elni mert mindjárt kérdezi hogy miből jön néki azom erő csak mindjárt mondják néki hogy mit parantsolsz feleséges királyunk ez pedig mindjárt parantsolta hogy a

király hazát mire reggel fel kél mindjárt hányák szélyel és hogy ha fel ebred magát egy sátorba találja alig mondotta ki már ő ezenn parantsolatot mindjárt meg vólt tselekedve hát egyszer tsak a király meg fazik és kiáltja a szoba leányát hogy hozanak néki kávé de *még jó lett volna ha tsak egy kis dúplitét hoztak volna kavé helyet és tsúkor helyet egy kis jó siros bagót is* de sem só sem kenyér nem vót anál fogva fel öltözik a tsászár hát látja magát hogy egy rongyos sátorba van és nintsen senki mellette mert azalatt az idő alatt míg a vintze oda vólt a leánya a tsászárál mindeg egy szobá ba vólt demár most nem is látta a leányát ezért ilyetd meg olyan nagyon azomba a vintze megint meg forditya azalatt az idő alatt a 12tt orias és parantsolja nekik hogy hozzák elő a királyt alig mondhatta ki mindjárt ott termet a király elebb ugyan nem akarta ki mutatni magát a vintze hogy ő ki légyen hanem azútan hogy meg sajnállotta meg mondotta hogy ő volna az a kit a leánya szám ki vetésbe küldöt és még is ő nem halt meg hanem meg most is nagyobb úr mint anak előtte ekor osztán azt mondotta hogy él é meg a felesége vagy nem a király pedig tódítottta hogy azolta olyan beteges mert nagyon sajnálotta és az óta mindeg az atyával vele lakot így éltek ők itten egészen három napig egyszer a mint fel kelnek meg forditya a gyűrűt az úlyába hát mindjárt elő termet az orias és mondja a királynak hogy ezek az én legényeim ekor parantsolatot adot néki hogy ötet minden háza népestől együtt vinék haza mely[et] az oriasok meg is tselekedtek és meg találták a feleséget mert ez már akor az atyáért küldöt hogy hozzák haza de a vas ember meg találta az orias pajtásokat és még ő is segítet ekor meg nagyobb lakadalmat tsaptak és úgy éltek együtt és parantsolta az oriasoknak hogy ötet változtatásák fíjatalá és így meg jobban szerette a tsászár jánya és még éltek sokaig

Ekor osztan fel ébredtem

Finis hújus operis

segits úram többreis.

Vége.

Szegedi népies imádságok és ráimádkozások.

Szömverésrű való.

Pálma szülte ágát, virága szülte Szent Annát. Mídon az Úr Jézus a földön járt, előtanált három zsidólánt. Eggy asz monta: de szép vagy Jézus, mind a nap. Másik asz monta: de szép vagy Jézus, mind a hód. Harmadik asz monta: de szép vagy Jézus, mind a hajnali csillag. Ez a három zsidólány mögverte Jézust szömmé. Evitte Márija Jézust a Jordán vizire, ahun vizet merített, asztán fehér márvánkűre öntötte. Ezön kisedrű a verést, fájdalmat mosom lē evvê az imáccsággá.

Rándulásrű való.

Úton mén a Szentasszony, Szentasszonnak Szengyermök a kezibe, Szengyermöknek szent körösz a kezibe. Icemödés, ficemödés, inaknak, csontoknak hejjibű kimönete. Kűdöm Márijáhon, Márija kűdi Szent Fiáhon, Jézus kűdi hejjire.

Imáccság.

Jégön mén egy madár, de nem madár: szárnyas kisangyalka. Szárnya alatt szent ótár, szent ótárba igaz hit, igaz hithe Boldogasszony.

Kitekint a napkeletre. Ott látott egy aranyos házat: kívül aranyos, belül irgalmas, abba jártam térgyig vérbe, könyékig könybe. (Aki eszt az imáccságot este-röggé émongya: hét halálos büntü mögmenekszik).

Imáccság.

En főkelök én ágyambú, mind Űr Jézus koporsóbú, mellém töszöm két karomat, két misemondó gyértyámat. A kakasok mökszóllaltak, Máriját kiátanak: kéjj fő szép Szűz Márija, mökfókták Szent Fijadat, körösfára feszítötték. Kiécs csöpp vére écsöppent, az angyalok főszótték, cintányérokba tötték, kehőbe öntötték, paradicsomba vitték. (Aki eszt az imáccságot émongya: része lögyön a paradicsomba).

Szeged Alsóváros, 1928—1929-ben lejegyezte:

Bálint Sándor.

A csantavéri nyelvjárás.

(Második közlemény.)

Magánhangzók zártabbaválása.

16. A XVI. sz. előtti é hangból egy fokkal zártabb í lett: ágyík, árnyík, bámíszkodík, bugyburíkul, csípöl, csírín, dícsír, edín, egíssz, emísz, emlík, fehír, fík, fősvín, gím, gyíkín, ígír, ítík, ízík, kík, kemín, kíń (= kén), kínyémes, kíntelen, kísű, kiesz, kive, kímíl, kísirt, kökín, körösztín, kukuríkul, lík (~ lék), mellín, níz (~ néz), nyöstín, pacsít, pícéz, píz, remáll, rikát, seregín, sirín, sikít, sitít, tányír, típ, természet, tessík, törtíník, törvín, vilemín, vófín, szekrín, avítt (< avélt). A -ség, -vény, -mény képzők kivétel nélkül zárt magánhangzóval fordulnak elő, az -ék azonban mindkét alakban használatos (takaréék ~ takaríék, törmeléék ~ törmelíék, kaparéék ~ kaparíék, stb.). Ezek analógiás hatására a nehézség és nehéz szavak is előfordulnak nehíssíg és nehíz alakban.

E zártabbá vált alakok í-je utóbb több esetben megrövidült. (V. ö. 8. §.)

17. A köznyelvi ó > ú és ö > ü változás itt is végbement, még pedig nagyobb arányban. A -ból, -böl, -ról, -röl, -ól, -öl ragok kivétel nélkül zártabb alakban járulnak a főhöz: házbú, kertbú, árú, érú, hazúrú, úta, stb. Ezeken kívül zártabbaválás történt még a fúrú, kanesú, kúdús, mogyorú, nyoszojú, rúza, turú, bú, bú, dúl, dü, fenyű, herkentyű, kú, tú (~ tüve), ü, úk, úkeme, kisű, söprű, szű (~ szűvés, de szövet), dö-pörtyű szavakban is. A zártabbá vált ú, ü néhány esetben megrövidült (v. ö. 9. §).

18. Számos esetben o > u és ö > ü zártabbaválás történt: ahun, hun, ehun, hunnan, ahunnan, othun, bukréta, bukor, bugyburíkul, bundzsúr, csuda (de kicsoda, micsoda), csudákozik, csukor, csurdul, csurog, csurgó, düngó, düng, furma, furt, kuffer, muzi, kukuríkul, ustor, uzsonnya, vánkus, Vilmus, fujt (esuma?); büffen, büfög, güdör, cüvek, gyün, gyükér, lük, lügdös, lüvödöz, lül, püffed, püffeszkedik, üsztökél, üvé.

19. Szórványos esetek:

$\bar{e} > i$: ádvint, bikacsik, csírín, gírízd, gírinc, gílice, gírind, legis (-legjobb), sírín, sítít, szilíd, kikírics, kinyér, bílindék.

$e > i$: erígy, erigyeték, erízd (= ereszd), kerizsgél, kilis.

$e > u$: sutú, sutul, $a > o$: komra, nyovoja, potkú, vocsora.

20. Nem vált zártabbá az $\acute{e}$ a még (= mig), amég, hénár, mindég, szék (= szik) szavakban és az $\bar{e}$ a *nēnē!* (= nini!) indulatszóban.

Magánhangzók nyíltabbaválása.

21. Ez a hangváltozás úgy folyt le, mint a köznyelvben, csak szórványosan találunk eltérő eseteket.

$\acute{i} > \acute{e}$: aféktéroz, rēszkéroz, sifanér, staférung, székéroz, méhel.

$i > \bar{e}$: lēmonádé, rēgēmēnt, rētērál, stanēcli, tēnta, vēlla, venyēge, frēcska.

$o > a$: hambár, kabak, lakadalom, patya, randa, pranda, sifanér, virgane, vakondak.

Hasonló esetek még: Blaho, cakompak, podva, onoka, cepel, lehég, penetēncia, sarágja.

Érdekes, hogy az érdemēs, érdemöl, lélek, fecske, fest, fékető szavakban mindig nyílt e hangot ejtenek (v. ö. még örömembe).

22. Nem váltak nyíltabbá, hanem eredetibb magánhangzójukat tartották meg a *-tú, -tű* rag és a *nēnē, oszt, osztán, ótvar, tē* (-nēktek); *tē* (-nálatok), *sarampó*, *magos* szavak. Ilyen megőrzött régiségnek tekinthető a *lábom, lábod, tálol, várjonak, írjonak, lássonak, álom* (= állam) szavak zártabb hangzója (talán a *hetis* 'hetes' szóé is).

Magánhangzók labializálódása.

23. Az $\bar{e}$ hangnak $\bar{o}$ -vé labializálódása több esetben eltér a köznyelvtől. Szabályszerűen végbement ez a hangváltozás azonszótagú l előtt, pl. csípöl, köll, kerepöl, lefetyöl, pöhöl, pöröl, szerepöl, tisztöl, szentöl, ünnepöl, stb. Az l kiesése esetén persze ilyenkor $\bar{o} > \bar{ö}$ változás történt (v. ö. 2. §).

Csak labializált alakban használják a földő, ösmer, körösz, Örzse, Örzsi, öspörös, pöhöl, pöndöl, söpör, söprü, szög, vödör, föl szavakat.

$i > ü$ labializálódás történt az *üdő, üzen, süket, nekük* (=nekik) szavakban.

24. Nem labializálódott az $\bar{e}$ a következő szavakban: bēgre, bēng, bēngéz, csēnd, csēpērēg, csēpp, gyēnge, gyēp, hívēs, mēg (~ mēge, mēgé, mēgēt, mēgü), pēng, pēndül, pērēg, pērget, pērnye, pēdēr, pēndērít, pērse, pērcēg, rēstēll, sér. sérēllesztő, sēntēs, tēmērdēk, szēndērēg, zsēmje, mēg (-ver). A *kōtt* mellett *kētt* (-tészta) is előfordul s indulatos kifejezésekben *ördög* helyett *ērdēg* is hallható.

Nem labializálódott az i és $\acute{i}$ a *hivelk, kint, kiso* (< *külső), *räh, rihēs, sin* (-disznó), *sirēg* (-forog), *gidrēs* (güdrös), *hivēs, nyíves* szavakban (a *mēhel* szóhoz v. ö. 21. §).

Nem történt meg a labializálódás a *fékető* szóban v. ö. 21. §) s nem labializálódott az ómagyarban használatos $\bar{a}$ hang azonszótagú l és talán ikerített rr előtti helyzetben (v. ö. 2., 3. §).

Magánhangzók hasonulása.

25. A hangrendi egység törvénye körülbelül oly mértékben érvényesül, mint a köznyelvben. Eltérő esetek a következők:

A feltételes mód *-né* jele a jelen egyes sz. 1. személyében szabályosan illeszkedik: (én) *néznék, látnék, hallanék, innék*, stb.

Hangrendi kiegyenlítődés folyt le a *heptike, eitora, fárba, kalandárjom, porcolán* szavakban.

26. Érdekes sajátossága a község nyelvének, hogy a translativusi *-é* rag még illeszkedés nélkül fordul elő: *saré vát, poré lett, ez a bor vére vát bennem, a víz boré vátozott, küjé, sójé vát*.

A lativus illeszkedés nélküli *-é* ragja maradt fenn néhány esetben a középfok *-bb*-je előtt: *árébb, amárébb, odébb, hátrébb* (ezek hatására a *hamarabb, közelebb* mellé is keletkeztek *hamarébb, közelébb* alakok). V. ö. 70. §.

A *csíp* és *irint* 'csuszkál (a jégen)' igék összes alakjaikban mélyhangú szuffikssumot vesznek fel (de ismeretes a *csipédett, csipétke* is). Nem illeszkedik még az *-él (-ól, -öl)* képző az *avitt* szóban.

Köznyelvtől eltérő vegyes hangrendű szavak: *abrincs, srégan, géga* (v. ö. még 28. §).

A labiális illeszkedés is eltér a köznyelvtől. A *-hoz, -hez, -höz* csak *-hó, -hő* alakban használatos s a *-szor, -szér, -ször* labiális *-szó* alakja illabialis hangrendű tőhöz is járulhat: *kilencő, tissző, ezersző*.

27. Világosan feltüntetik a hangrendi küzdelmet a következő alakpárok: a) ikerszavak: *cica-maca, cífitecafát, mïjen-hojan, nyífég-nyafog, sirég-forog, ripsz-ropsz, sűr-fór*; b) önnállóan használt alakváltozatok: *csimpaszkodik: csimpeszkedik, hamarabb: hamarébb, hanem: henem, odébb: odább, kukkant: kukkint, iskola: iskola, nyarvíkol: nyérvákol, géga: gëga: guga, nyarvog: nyérvog (~ vérnyog), onnat: onnét, hunnat: hunnét, amonnat: amonét, sëhunnat: sëhunnet, tompa: tømpe, sëdër: sodor, poszog: pösözg, alig: elig, esánesog: eseneség, eseli hó: hajsز hó, esombók: esömbök, kahácsol: köhécsöl, mûta: mûte, nyaggat: nyegget, ehun: ehën. A *hóbörtös, péröl* és *zomok* szavak használatosak, de megfelelő párjuk, a *hóhortos, zömök* és *párol* ismeretlenek.*

Magánhangzók hasonlalanulása.

28. Ide sorozhatók azok a szavak, melyek nem hangtörvényszerűen, hanem csak szórványosan, talán játszi szóalakítás következtében, vagy szomszédos hangok módosító egymásrahatása folytán egyik-másik veláris hangjukat palatális hanggal cserélték fel. Ilyenek:

á > ë: cigérëbta, rëport, rëpërál, komëndëroz, trëktál.

a > ë: nyérvákol, nyérvog, onnën, amonnën, hunnën, vakërál, vértyog, vérnyog.

a > i: sïpka, kukkint, faricskál, mutizsd.

o > ë: bërdó, bërnyú, konyërál, sëravad, gëlvas.

o > i: csimbók, abrincs.

u > i: kanesika.

(Folytatjuk.)

Körműves Géza.

NÉPI FOGLALKOZÁSOK, NÉPSZOKÁSOK, NÉPJELLEM.

Hat napos gazda.

Hajduszoboszlón a régi juhászatból maradt fenn mind e mai napig a hat napos gazda intézmény, melyet a kutatók eddig nem tártak fel. Újabb kutatásaim alapján a következőket tudtam meg az öreg juhászoktól és juhtartógazdáktól.

A hat napos gazda intézmény összefügg a juh, illetve a birka fejésével és a juhtej feldolgozásával. Tavasszal a juhot két csoportra osztják. A meddő és ürü megy a nyájba a külső legelőre, az anyajuh és bérányból falkát vernek és a belső legelőn a „Sopronyon“ marad. A kisebb gazdákból hat gazda ver egy fejős falkát és fogad hozzá egy „fejős juhász“-t. A fejős juhászt április 1-től kisasszony napig (szeptember 8.) fogadják. Április 1-től hat hétig, tehát május 15-ig a fejős juhász nem fej, hanem ellet, a bérányokat gondozza bojtárjával, az „elletős bojtár“-ral, mivel ez fiatal fiú, sokszor elletős gyerekek is nevezik.

Bár a fejős juhász konvenciót kap, mégis míg nem fej, a hat gazda megcsúszik, hogy melyik melyik hétre „készíti“ ki a juhászt, vagyis látja el eleséggel.

Megegyeznek tehát azon, hogy melyik lesz a hétfői napos, keddi, szerdai stb. napos. Az első héten a hétfői napos gazda készíti ki a fejős juhászt. Ad a juhásznak és bojtárjának két kenyeret, két kiló szalonnát, fél kiló sót, egy liter kását, 6 levél tésztát, egy fazék ételt két, három jó darab füstölt disznóhússal. Ez az étel vereshagymás ecetes, aprókáposzta stb. lehet.

A második hétre már a keddi napos gazda készíti ki. A harmadik hétre a szerdai stb. A juhász élelme biztosítva van, mert a hat napos gazdája olyan jól kikészíti a hat munkanapra, hogy bőven jut a hetedik napra, a vasárnapra is. Ha nem jutna, azért kap konvenciót, hogy ezen az egy napon, melyen fejés időben a tej az övé, éljen a magából.

A hat hét lejárt. A hatodik hét végén, rendszeren szombaton reggel „leválasztják“ a bérányt. Tovább nem szopik a bérány, megkezdődik a fejés. A juhász az elletős bojtárt elbocsátja.

A juhász az egész fejős nyáját este magához hajtja és megfeji szombaton este, vasárnap reggel és délből. Ez a három fejés tej az övé, béréhez tartozik, „szegődségbe van“. Ez a „vasárnapi té“.

Vasárnap este a juhász annak a gazdának udvarába kapja a fejős nyáját, aki neki először „kenyeret tett“, tehát a hétfői napos gazdához. Itt megfeji vasárnap este, hétfőn reggel és délből. Minden fejésnél átadja a tejet a gazdasszonynak, aki „feljes ellátást ad úgy magának, mint tulajának“.

Hétfőn este áthajtja a keddi napos gazdához és itt is megfeji háromszor. Így megy ez sorba egész héten. Vasárnapra magának fej, hétfőn kezdi elől. És ez így megy szeptember 8-ig.

A gazdasszony gomolyát, zsedicét, tejfelt, ótást csinál a juhtejből. Az a juhász áll nagy becsben a gazda, különösen a gazdasszony előtt, aki többet fej. Ezért mondja a nóta:

Ez a fejős juhászok nótája.
Félig van a tíz iccés roetskája.
Béviszi a gazda pitvarába.
A gazdasszon' keresztbe níz rája.

Onnét viszi bé a kamarába . . .
A gazdasszony csak azt hajigájja:
Ugyan apjok, ugyan mit gondoltok?
Ezt a juhászt, hogy el nem csapjátok?!

Anyok, anyok, a juhász nem oka,
Mer' a juhász a juhrak bolongya.
Hát a nyáron mír' nem termett kender?!

Mer' az Isten mindenbe' a mester.

Újabban már nem hajtják a fejős farkát az udvarra, hanem a város déli és nyugati oldalán elterülő legelőn, az úgynevezett „Sopronyon“, a karám mellett fej a juhász. A gazda minden fejéskor kimegy a karámhoz és beviszi házához a tejet.

A fejős juhász fizetése április 1—szeptember 8-ig 8 mázsa buza, a vasárnapi tej és ellátás olyan bőven, hogy családjának is jut belőle.

Kisasszony napján a fejés megszűnik, a fejős juhot a nyájba verik, ráeresztik a kecs. A fejős juhász ideje kitelt. Rendesen juhával együtt megy a nyájba, beáll a nyáj juhászhoz *őszibojtár*-nak.

Debrecen.

Ecsedi István.

Békés-megyei népszokások.

1920-ban a Magyar Néprajzi Társaság megbízásából Gyula vidékén gyűjtöttem. A gyűjtés utolsó napjaiban végigfutottam Szarvast, Szentandrás, Mesterszállást, Öcsödöt és Künszentmártont is. Főleg babonagyűjtés volt a célom, de — természetesen feljegyeztem minden folklorisztikumot, ami elém akadt.¹ Ebből az időből és alkalmából valók alábbi feljegyzések is.

Szarvason a magyarok szülés előtt leveszik a szalmazsákokat és az ágy elé a földre helyezik, aztán fehér lepedővel letakart rongydarabokból, ócska szoknyákból és vizitkékből készítik el a szülőágyat. A szalmazsák csak akkor kerül vissza, amikor már az asszony tiszta; az ócskaságokat pedig a legtöbb helyen *elégetik*. *Szentandrás*on a betegágy köré *szűnyoghálót* feszítenek. Itt és a tanyákon, a szegénység között, még ma is előfordul a *földön* guggoló szülés úgy, hogy székbe kapaszkodnak, vagy két combjuk alá hátul összeérő két zsámotyt tesznek. *Öcsödön* és *Szentandrás*on a betegágy ideje alatt a rokonok és ismerősök egész sora keresi fel *komaszilké*-jével az asszonyt; s ezek valamennyien hivatalosnak érzik magukat a keresztelőre is.

*

*Szentandrás*on a keresztelés rendszeren a születés harmadnapján reggel 7—8 óra között történik. Hazajövet beköszönés után a baba a szoba

¹ L. erről a M. Nyv. 24 : 293.
feljegyzések is . . .

közepén a földre teszi az újszülöttet, mondván: 'Pogánkát vittünk, báránkát hoztunk, akki szereti, av vegye fel!' Az apa, vagy távollétében a család más legidősebb férfitagja, felveszi és anyja mellé fekteti. Aztán a *flöstökhöz* ülnek; ez persze a család vagyoni állapota szerint különböző, de rendszeren a következő táltelekekből áll: aprójószág, ludaskása, birkapaprikás, sütemények, alma, dió, befőttek. Az utolsó tál után a bába kendővel leborítván tányérját, az asztal közepére teszi és ezt mondja: 'Jaj, de elkopott a cipőm a kicsi körül, bocskort kék venni!' Erre minden jelenlevő a zsebébe nyúl, s a tányér megtelik a *bocskorpíz*-zel. Néha (mert hiszen a tányákon nincs hivatalos szülesznő, csak afféle tudósasszony) cikornyásabb a *bocskorpízkirő*: 'Amíg a kereszttelön jártunk, hát olyan göröngyös úton mentünk-jöttünk, hogy mind szétment a cipőm a nagy talpalásiban; pedig még sok dolgom lesz a kis Janesika körül: új bocskort kék hát venni!' S néha meg a vendégek nem tartják meg a szokást, hanem még a tányér leborítása előtt 'ódalba nyomják' a bábát, azaz oldalt állva, ölébe csúsztatják a neki szánt bocskorpénzt. Flüstök után a keresztanya pénzt tesz a fejpárna alá vagy a pólyába, mondván: 'Ide szántam, használjátok el egészséggel!' Ezt az ajándékot aztán esztendő múlva a korozsma követi: nbony, ing, ruhácska, fejrevaló, szalag.

*

Mesterszállásán a halottat srimfliben temetik és csizmáját a lába mellé teszik a koporsóban. *Szentandrason* kalapot tesznek bal vállá fölé, olvasót és imakönyvet adnak kezébe. *Szarvason* a pap, tanító és éneklő gyerekek számára sátozt készítene. S ha leány vagy legény a halott, a koporsót cimborái párosával kísérik; a legények vállán fehér szalagátvető, a lányok pedig fekete ruhásan s hajukban fehér viaszvirággal és fehér vagy fekete fátyolátvetővel. A temetés után a legények kis fehér zsebkendő, a lányok pedig delin fejkendő kapnak emlékezésül a halott hozzátartozóitól. A *tor* mindenütt szokásos, majdnem ugyanazokkal a fogásokkal, mint a kereszttelön.

*

Szarvason fekete-vasárnap a katolikus leánygyerekek menyasszonyból kontyolt menyecskének öltözve, papírszalagokkal díszített neccfőkötővel, kézenfogva házról-házra járnak s közben forogva éneklük, hogy: fekete sört főznek, leitatják a bíró fiát, ha nem iszik: ökleikkel elverik, — s aztán tojást, vagy inkább krajcárt kérnek és kapnak.

Mesterszállásán május elsejének hajnalán a béres zöld galyat tűz a magasba eresztett kútgémre, s e galy délig ott marad. A szentasszonyok pedig a templom falait zöldágozzák fel.

Ugyancsak *Mesterszállásán a nagypéntekről nagyszombatra virradó éjjel* 2 óra körül a cselédség kolompolva, csengetve körüljárja az ólakat és istállókat.²

Húsvét vasárnapján Szarvason kalácsot, *Szentandrason* és *Mesterszállásán* sonkát és bort is szentelnek. *Öntözni* is szoktak másodnapján és pedig e szavakkal: 'Egíssigire váljon, haja nagyra nőljön!'

² *Kúnszentmártonban* is szokás ez a kolompolás: a fiúgyerekek és suhancok végig kolompolják és csengetik az utcákat.

Pünkösdkor Mesterszállásán a szentasszonyok körülvirágozzák és zöldágazzák a templom falait. A rokonok, ismerősök és szomszédok pedig e versikével üdvözlik egymást:

Piros pünkösöd napja van ma,
siessünk hát az templomba!

A lánygyerekeket piros ruhába öltöztetik s hajukba is piros rózsát tűznek.

*

Szarvason az *aratás* befejeztével kis kaskát, koszorút fonnak, bojtokkal kicifrázzák s így vonulnak hangos énekszóval a gazda udvarára, ahol áldomás várja őket. *Mesterszállásán* birkapaprikából és túróslepenyből álló ebédet kapnak, azonkívül minden arató 2–5 kilós kacskarin-gósan felhajtott (u. n. dubik-) kalácsot is. A kalászkoszorút a gazda az eresz alá, vagy a konyha falára akasztja az újig, s akkor az új búza közé keveri.

*

Szentendrén a legény tizenötödik éve után is *tegezi* a leányt, ez azonban már magázza. Ha pedig nem magázná, a legény megmondja neki áperté: 'Nem nézek többet reád, ha tenek hísz!' Vagy valami közös menyasszonyismerősükkel megüzeni, hogy ő már legény.

*

Végül ime néhány *lakodalmi kurjantás*, amelyeket *Öcsödön*, egy épen akkor tartott esküvő alkalmával le tudtam jegyezni:

Ez az utca víggel ére,
szíp menyasszonyt viszünk ére. —
Ugyan kis ján, ne nizz ére,
van má ennek szeretője. —
Aki minket meggyaláz,
pokolba legyen kanász. —
Aki miránk báméskodik,
a lagziba kívánczik. —
Aki bennünket meg nem lát,
nem eszik este káposztát,
se csirkelábat, megymást. —
Ez az utca tekeredik,
a menyasszony keseredik —
Réztepsibe süll a málé,
a menyasszony jaj de málé. —
Eresz alatt görbe koesi,
vőfény alatt bög a csacsi. —

Szendrey Zsigmond.

KÖNYVISMERTETÉSEK. — FOLYÓIRATSZEMLE.

Dr. Gesztelyi Nagy László: A jövődó magyar intelligencia és a tanya-kérdés. Szeged, 1928. Bethlen Gábor Kör kiadványai: 3. sz.

Nem régiben egyik szegedi tanyai iskolai körzet igazgatójával beszélgetve hallottam, hogy a szegedi tanyai iskolákban nem egy olyan gyermek jár, aki soha nem látta a várost és soha sem látott négy-öt háznál többet közel egymáshoz. Fogalma sincs arról, hogy milyen lehet egy falu, mert azt legfeljebb képen látta a beszéd és értelem gyakorlati tanítása alkalmával. Hirtelenjében az jutott eszembe, vajjon ennek a gyerekeknek lehet-e nehezebben megmagyarázni a város fogalmát, vagy a városi gyerekeknek a tanyáét? Azt hiszem tökéletesen egyiket se lehet. Be kell hozni a tanyai gyereket a városba, a várost kivinni a tanyára, mert a képnek elevennek kell lenni, amit semmiféle beszéd és értelemgyakorlat tal pótolni nem lehet.

Ilyen elgondolás vezethette a Bethlen Gábor Kört is akkor, amikor a magyar tanyavilág egyik kitűnő ismerőjét, Gesztelyi Nagy Lászlót kérte fel a fenti kérdésről szóló előadás megtartására, amelyet most nyomtatásban is hozzáférhetővé tett.

A magyar parasztot már sokan felfedezték: az üzleti ügyekben utazó varrógépügynöktől a képviselőjelöltig sok mindenféle ember. Volt, aki cifra bútort gyűjtött a házában, aki hímzéseit szedegette össze, aki lelkivilágának kincseit leste el tőle, de az életével senki sem törődött. Hiszen a tanyai ember jól él, mindene megvan, amit szeme-szája megkíván. Igénye pedig minimális. Ez volt az elgondolás.

A tanya kérdés pedig nőtt önmagától, észrevétlenül s ma, amikor a csonka ország lakosságának 19 százaléka, kerekén másfél millió ember él odakint, szerző szerint „legtöbb helyen emberhez alig illő helyzetben“, annyi problémát rejt magában, hogy nehéz volna megállapítani, melyiket kell és lehet legelőször megoldani.

Mi a magunk részéről az egész kérdést kulturális kérdésnek látjuk, amelynek csak mellékhatásai azok a kérdések, amelyeket szerző felel. Mellékhatások, de olyan szerepük van, mint a növény hajsza gyökereinek: ezek szívják fel a kultura táplálékát. Az utak, a közegészségügy, a közigazgatás, a gazdálkodás kérdésének megoldása mind a kultura előhaladásának lehetőségét jelenti s bármelyiknek megoldása ehhez a végső célhoz vezet.

Meg kell barátkozni azzal a gondolattal, hogy a tanyai ember nem olyan kuriózum, amit az idevetődő idegennek meg kell mutatni a maga — amúgyis megváltozott — „eredetiségében“, hanem olyan tagja a magyar társadalomnak, amelynek joga van — nem csak a lehulló morzsákhoz — hanem a kultura asztalának fehér cipójához is.

Aki a tanyát csak eldorádónak képzei, annak melegen ajánljuk figyelmébe Gesztelyi Nagy László füzetét, amelyből megismeri a nehéz valóságot: a betevő falattal talán mindig rendelkező, de minden egyebet nélkülöző tanyavilágot.

Banner János.

Zenei Szemle. Főszerk.: *Járosy Dezső*. Fel. szerk.: *Szabolcsi Bence*. Főmunkatárs: *Tóth Aladár*. 1929. I. k. 84 l. — A nagyérdemű Járosy Dezső temesvári zenekutató és zeneesztétikus által alapított havi folyóirat eb-

ben az évben negyedévi szemlévé alakult át s a felelős szerkesztést Major Ervintől a Kodály, Bartók iskolájában nevelkedett fiatal zenekutató: Szabolcsi Bence vette át. — Úgy látszik, hogy minden hangos bejelentés nélkül lassanként ez a szemle lesz a magyar népzenei kutatás propagálója és eredményeinek gyűjtőhelye; ezért folyóiratunknak is méltó figyelemmel kell kísérnie működését. Programja azonban nem csupán a népzene, felöleli a „grand art“ jelenségeit és problémáit is s ebben a körben meggyőződéses harcosa annak az iránynak, mely a magyar népzene méltó számbavételétől, értékelésétől és tanulmányozásától várja nemzeti zenénk és zenekulturánk diadalmas jövőjét, aminek mesteri alapvetését Kodály és Bartók már megadta s amely irány tulajdonképpen (Petőfi és Arany régen megjárt útja felé mutat. Erről szól *Tóth Aladár* kitűnő cikke: *Zenekulturánk alapja: a népzene!* — A szélesebb társadalmi rétegek zenei művelődésének kérdéseit és lehetőségeit is érinti *Lichtenberg Emil* alapos elmélkedése: *Rádió és zeneművészet.* — *Bartók Béla: Zenefolklore-kutatások Magyarországon* címen a prágai népművészeti kongresszuson bemutatott jelentésének vázlatát adja. — *Domokos Pál Péter* csikszerepai tanár — Csik megye lelkes néprajzi kutatója. — *A csiksobotfalvi Kájoni-kézirat* c. tanulmányában egy a múlt évben általa fölfedezett, régi egyházi népénekeket tartalmazó kótás kéziratos könyvről számol be, amely énekgyűjtemény, szerinte, a *Kájoni-Cantionale első kézirata*. Közül egy hasonmást és tíz dallamot. (A kéziratot a Nemzeti Múzeumnak szereztük meg.) — *Lajtha László: Népies játékok és táncok Magyarországon* c. dolgozatát először a prágai kongresszuson mutatta be. Egyebek közt hangsúlyozza az alakoskodásokban és gyermekjátékokban lappangó egykori táncaink töredékeinek tánc történeti fontosságát. — *Szabolcsi Bence* a tőle megszokott filológiai lelkiismeretességgel *Tinódi zenéje* címmel közöl nagyobb tanulmányt; foglalkozik a Mátray-féle megfejtésekkel, Tinódi dallamainak a régi népénekekhez s a ma is élő népi dallamokhoz való viszonyával, adván a variánsok bőséges sorozatának könyvészetét is. A nagyértékű cikkhez kapcsolódik ugyancsak Szabolcsinak a szemle e számához mellékelt kiadványa: *Tinódi dallamai* (35 l.), melyben 24 kóta hasonmása és megfejtése foglaltatik a régi és népi variánsok bibliografiájával együtt. (E két tanulmány együtt is megjelent *Kodály* szerkesztésében sorakozó *Magyar Zenei Dolgozatok* 6. számaként.) — *Ugyanő: Két énekelt verbunkos* c. közleményében újra kiadja a *Gvadányi* által szerzett s már 1790-ben megjelent ilyen jellegű dallamot, továbbá *Csokonai: A korán megtisztelt virtus* c. ünnepi köszöntőjének hasonló természetű kótáját, — utóbbit a Nemzeti Múzeum kézirata alapján; (másik ismert kézirata a sárospataki kollégium könyvtárában.) — Az említeteken kívül több értékes cikk szól — folyóiratunkat kevésbé érdeklő — zeneművészeti és zenetörténeti kérdésekről.

Viski K.

Föld és Ember. IX. évf. 1. sz. — „Nyíregyháza és Debrecen településformája“ c. cikkében *Györffy István* egy Treiber G. nevű erdélyi szász mérnök hasonló című két cikkével foglalkozik, melyek a „Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde“ tavalyi évfolyamában jelentek meg. Györffy cikkéből úgy tűnik ki, hogy Treiber „a településtörténelmi adatok teljes mellőzésével pusztán alaprajz vizs-

gálat alapján megállapítja, hogy e városokat a középkorban németek alapították“. Ezzel szemben Györffynek az a véleménye, hogy „mindkét cikk a felületességnek és tudománytalanságnak olyan példája, amilyen-nel német író tollából nem igen szoktunk találkozni“. (1 l.) Az értekezés két részre oszlik. Egy negatívra, mely teljes mértékben megcáfolja Treiber naiv következtetéseit és egy pozitívra, mely a két város település-formájának helyes magyarázatát adja. Treiber Nyiregyháza és Debrecen térvezrajzából igyekszik a legrégebb település formáját megállapítani és azt a német városok formájához hasonlónak találván, pusztán ennek alapján a két várost német településnek jelenti ki. Györffy ellenben a teljes történeti adattömeg, oklevelek, feljegyzések felhasználásával kimutatja, hogy ezen a vidéken soha német telepesek nem éltek. Nyiregyházát nyilván izmaeliták, vagyis mohamedán kunok vagy bolgárok alapították, később magyarok, az eredeti települések elpusztulásával a XVI. sz.-ban a hajdúk, majd oroszok és végül nagyobb számban tótok telepedtek ide. A magyarság a tótok betelepülésekor kevés kivétellel elhagyta Nyiregyházát s a betelepült tótok az egész várost megszállották s a város település formáját nekik köszönheti.

Debrecen sem német település. Györffy szlávnak sem hiszi. Itt is az árpádkori magyarországi törökségre gondol. „A név legrégebb alakja a Várad Regestrumban előforduló Debrezun, olv. Dēbrēsziun. Ez az alak egy török Dēbrēsziun megfelelője (v. ö. Németh Gyula M. Ny. XXI. 273). „Szászoknak pedig Debrecen településformájának kialakításához semmi közük“. Mert a Treiber által elképzelt „kőfalaknak sehol semmi nyoma nem került napfényre soha . . . Nem is volt itt a kőépítkezés szokásban még a közelmúltban sem. A tágas telkekből álló széles utcátömbök, a kifele szélesedő utcák azt mutatják, hogy állattenyésztő, földművelő népek szállották meg Debrecen s azok alakították ki mai formáját“. (21 l.)

Széphalom. III. évf. 3—4. sz. — A folyóirat állandó „Alföld“ rovatában két bennünket érintő cikket olvasunk. Az egyiket *Lambrecht Kálmán* írja Móra Ferenchez intézett levél formájában a pusztuló szélmal-mok érdekében. Megírja, hogy Angliában és Hollandiában egyesület alakult abból a célból, hogy a régi malmok teljes eltűnését megakadályoz-zák, s így hazájuk ethnográfiai kincséből egy ilyen rendkívül jellemző elemet elveszni ne hagyjanak. Egyenesen társadalmi úton tartanak fent néhány malmot. Lambrecht Kálmán most arra kéri Mórát, hasson oda, hogy a város urai határozzák el magukat és „vásároljanak meg a dorozs-mai határ legendás szélmalmai közül egyet, ha futja, kettőt vagy többet is és kezeljék városi üzemként. Örlessék rajta a város cselédeinek liszt-jét, örlessenek rajta akár egyebet is és mentsenek meg még vagy egy paprikamalmot is“. Mi magunk is csak szívből üdvözölhetjük ennek az eleven múzeumnak a tervét.

A másik cikket a szerkesztő egyenesen „A Szegeden megjelenő Né-pünk és Nyelvünk c. folyóirat, a szegedi Alföldkutató Bizottság és a többi „alföldi“ kulturális tényező figyelemébe“ ajánlja. *Karl János* írta és címe „A dán alföldön“. A kis rajz impressziókat vázol egységes képpé fogva eleven, élvezetes módon. Igen jó összefoglaló képet ad a dán alföld terepéről, birtokviszonyairól, a dán kishirtokos alakjáról és okos, cél-tudatos gazdálkodásáról, mely a modern technika összes eredményeit

felhasználja s a maximumot produkálja. Az ember ezt az írást is azzal a kesernyés mosollyal olvassa, amivel minden a boldog Dániát ismerető írást: mit lehetne csinálni *itt, nálunk, ezzel az emberanyaggal*, ha... Tessék elolvasni Milotay István vezércikkét a Magyarság május 5-i számában.

Joó Tibor.

KÉRDÉSEK.

7. kérdés. Élnek-e még az Alföldön olyan öreg emberek, akik tudják a kun nyelvű Miatyánkot? Kik ezek, hol laknak, kitől tanulták, és hogyan hangzik ezen imádságnak általuk tudott szövege.

8. kérdés. Minek tartja az alföldi magyar nép az őskori kőbaltát? Milyen célra használja? Miféle babonák fűződnek hozzá?

9. kérdés. Szokás-e az alföldi magyar népnél, temetés alkalmával, a már felhantolt sír körüljárása? Ha igen ének hangjai mellett, vagy anélkül?

10. kérdés. Népvándorláskori temetőikben olykor csontfésűt is találni a halott feje mellett, vagy feje alatt. A múlt évben a kis-zombori temetőben, amely egyes leletek szerint gepidának, de minden esetre germánnak látszik, vagy ötven sírban találtam fésűt, még pedig férfi- női és gyermeksírban egyformán. Ugyanakkor öregebb napszámosaimtól azt hallottam, hogy *Kis-Zomborban még ma is eltemetik a halottal azt a fésűt, amivel utoljára megfésülték*. Ki tud róla, hogy az országnak mely részein van még szokásban a halottnak fésűvel való temetése?

Móra Ferenc.

FELELETEK.

Feleletek a 2. kérdésre. (I. N. és Ny. I, 67). *Szekerény* és *szuszék* név alatt ismert láda lakásokban mint használati bútort, tudtommal és a helyi lapokban tett felhívásomra nyert felvilágosítások alapján Szentesen ma már nincs. Talán néhol, mint lom még a padláson található, mint ahogy onnan került hozzánk a Csongrádmegyei Múzeumba, most a negyedik. Ezt az illető öregebb gazda *szekerénynek* nevezi és száz évesnél idősebbnek mondja. Eredetét és a többiét is (szentesit) a felvidékről származtatja, ahonnan a kanalas és sonkolyos tótok hozták. Két típusa ismeretes; domború és lapos tetejű. Bükkfából készültek, oldalai és teteje nem szorosan összeragasztott, csak egymásba illeszkedő deszkalapokból állnak, ami azért volt fontos, mert bennük romlandó élelmi cikkeket tartottak s hogy bár azt zárva tartották, mégis szellős maradjon. Állítása szerint *szuszéknak* nem ezt nevezték, hanem a hambár kicsinyített alakját, amelyben a házi szükségletre szánt búját tartották.

Érdekes megjegyzést is fűzött hozzá. Azt, hogy mikor a számár, rendszerint kora reggel, amikor éhes, rekedten ordít, azt szokták mondani: *kinyitotta a juhász a szekerény ajtaját*. Ugyanis az is, a reggelizés előtt történő felnyitáskor, hasonló hangot adott. Megkísérlettem s valóban minden myitásnál hasonló hangot ad.

A rajtok látható díszítmények közös eredetűeknek látszanak lenni; körök, félkörök, kereszték. Egyébként legközelebb küldök róluk fényképeket is.

Csallány Gábor.

Hódmezővásárhely város területének különböző pontjain személyesen eljárva, lelkiismeretes gondossággal kikérdezve a különféle nemű és korú lakosokat, jelentem, hogy Hm. v. lakosai ládafaajtákra — ha van is nekik — nem használják a *szekrény*, *szökrény*, *szuszek*, *szuszik*, *szuszek* elnevezést. Akármilyen anyagból van, akármilyen alakú, s akárhogy van díszítve, mindenképen csak *láda* a neve; legfeljebb úgy különböztetik meg, hogy *kis láda* — *nagy láda*. A *szuszek*, *szuszik* Erdélyben használt szavak s ott egy bizonyos ládafaajtának a neve, amelyben gabona és lisztmeműt tartanak.

Bányai Péter.

A *szuszik* elnevezés, illetve e nevet viselő búzatartó láda a Kunság több községében ismeretes és használatban is van. Az adatok begyűjtése (mérétek, rajzok, díszítményképzők) most van folyamatban. Ha a szükséges anyag együtt lesz, földolgozva beküldöm. *Bethowski Jenő* (Szolnok).

A *szuszek* tájszó Mezőfűron csak ebben a kifejezésben fordul elő: *álomszuszek*, a nagyon álmos ember epiteton ornausa. Van még *álomzug* és *sut* (kemence melletti fekvőhely) és *ászok*, amely a kamrában levő polcnak a népies neve.

Dr. Boross István.

Községünkben, Dunavacsán, egyetlen olyan ládáról van tudomásom, amelynek itt *szökrény* a neve s ez is az én tulajdonomban van. Ugyanis nagyanyámtól kaptam. Kemény fából, valószínűleg bükkfából készült. Alakja: téglalap alapú csonka gúla domború, felnyitható tetővel és 4 kis lábbal. Díszítése igen egyszerű: bevésett körök és egymást derékszögben metsző egyenesek vannak rajta. Nagyanyám elbeszélése szerint, aki ma 80 éves, nagyapám nagyanyja kapta hozományul, mikor férjhez ment. Tehát az 1700-as évek végén vagy az 1800-as évek elején készülhetett. Nagyanyám szerint ezelőtt 50—60 évvel *a legtöbb jóra való háznál megvolt ez a bútordarab* és a padláson szalonnát tartottak bene. *Eredetileg ruhás szekrény* s így a tulipános láda őse lehetett.

Bak Antal.

A *szuszek* szó Békéscsabán egykor nagyon használatos volt s jelentette a búzaladát, melybe körülbelül 10—15 métermázsza rendesen már megmosott búza fért, melyet azután a gazda saját használatára felőröltetett. Ez a *szuszek* nagyon becses volt s rendesen apáról fiúra szállt. Kemény fából készült, alapja kisebb volt mint a teteje, sokszor nagyon érdekes faragások voltak rajta. Békéscsabán ma már nagyritkán, csak a tanyákon, találhatók. Emlékszem még gyermekkoromból, hogy a magtár egyes retheszeit is *szuszek*nek nevezték. Negyven év előtt a délvidéken lelkeskedtem Tótaradácon szintén tót gyülekezetben és ott is nagyon sok művészies kivitelű *szuszek* volt és voltak híveim is, kiknek vezetéknevük *Szuszekár* volt, mely név valószínűleg onnan eredt, hogy viselői egykor a népnél annyira elterjedt *szuszek* készítésével foglalkoztak. A *szuszek* csak a tótság gömörmegei részénél és az alföldi (többnyire onnan eredt) tótságnál fordul elő; már a tótságnak a csehekkel határos részénél nem fordul elő.

Dr. Szeberényi Lajos.

Szekrény, *szökrény* néven nevezett ládafaajta nevével az általam ismert vidékek népi nyelvében nem találkoztam. A Sárreuten, Biharnagybajomtól Püspökladányig terjedő területen *szuszek*, gyakrabban *szuszik* névvel olyan *hombárt* (ott *hambárt*) neveznek, amely napszámosember nyári keresetének befogadására alkalmas, kb. 4—6 q búza fér bele. Itt,

Békéscsabán e szóval jelölik általában a szoros helyeket: komót végétől a falig terjedő keskeny zugot, bútorok között maradó arasznyi-forma részeket stb. Használatos a szó minden olyan befogadásra rendelt dolog megnevezésére, amely a megszokottnál kisebb méretű. Pl.: „Megvenném Bagdány Béni alsóvégi házát a vejemnek, de nem éri meg az árát, mert olyan kis *szuszik*“. Ez az értelmezés talán magyarázza a *szuszakol* igét is, ami itt is, meg egész Békésmegyében a beleerőszakol értelmet viseli! Kis helyre kényszerít.

Banner Benedek.

A „*szúszék*“ fogalma Félégyházán még ismerős, de mulófélben van. konyhában, kamrában tartott *láda*-faj volt, amelyben az élelmezéshez szükséges *buzát* tartották; ritkább esetben kétfelé osztva, a *lisztet* is ebben tartották. Lehetett *egy öl hosszú, 5 sák magas tetőjével* együtt és *fél öl széles*. — Teteje a hosszában nyuló *háztető* alakú volt, úgy látszik, nem fölnyitós, hanem rögzített. Mellő tető-síkján volt *kisebb fölnyitós ajtócska*, melyen át történt a ki-be-helyezés. Anyaga: tiszta deszka. Díszítését nem tudom, magam nem láttam. Mondják, hogy még akadna a városban. De viszont kérdeztem egy *84 éves gazdát is, aki nem ismeri*, nem is tudja, mi az a *szúszék*.

Toldy Jenő.

Túrkevéen *Szuszik* néven azt a — leggyakrabban keményfából készült, 25–30 cm-es lábon álló, 120–150 cm. magas s néha 2 méternél is hosszabb ládát értik, mely belül rendszeren 2–3 részre van osztva. Buzát, árpát s zabot tartanak benne. *Szuszik*nak azonban ma már csak az öregebb emberek hívják, a fiatalabbja *hombárnak* nevezi. Csak igen kevés háznál található eredeti alakjában s csak a kisebb gazdáknál, kiknek nincsen magtárjuk. Ezek is azonban ma már a közönséges fenyőfa ládákat használják erre a célra. Ungmegyének, a déli magyarlakta alföldi részén, pl. Tiszasalamonban, Csapon, Szüthén s több más itteni községben még általánosan használatos. Itt *szuszek* név alatt ismeretes. Más elnevezés nincsen is. Kizárólag keményfából készítik s némely helyen díszítik is bevéssett virágalakókkal.

Minay Lajos.

Csanádapácán van egy 80 esztendőes ember, ki a *szuszek* szót öregatyjától hallotta, de értelmét nem tudja. Családom egy tagja, hosszabb időn át tartózkodván Beregvármegyében, ott szintén hallotta e szót, de jelentését elfelejtette. Egy Beregből ide szakadt rokkanttól tudakozódván e szóról azt a felvilágosítást kaptam, hogy ott minden jobb gazda kamrájában van több *szuszek* tölgyfából vagy fenyőfából embernyi magasságban a falak mentén. Ezek rekeszek, melyekben gabonát tartanak, rozsot, buzát, zabot, árpát s melyekbe felülről zsákból töltik a gabonát. Ezt aztán elülső részükön készült, kicsi tolóajtókon veszik ki. *Sulyok István*.

Szülővárosomban Mezőtúron, de az egész környékén is *szuszek*, *szuszik*, másnéven *hambár*, tölgy- vagy bikkfából készült, gabona tartására való hatalmas 20–40 hl. ürtartalmú láda. Külső oldalai rovátkolással vannak díszítve. Gyermekekoromban még minden gazda kamrájában, pajtájában ott volt. Volt kisebb, láda nagyságú is, talán ezt nevezhették *ládának*, de ebben nem vagyok biztos.

Dr. Vörös István.

Feleletek a 3. kérdésre. (I. N. és Ny. I, 67, 135.) Az állítólagos ors táj szót nem ismerik Szentesen és vidékén (Csallány Gábor), Mezőtúron és vi-

dékén (*Dr. Vörös István, Dr. Boross István*), Hódmezővásárhelyen (*Bánya Péter*), Kiskőrösön (*Bucsek Gizella*), Kiskunhalason (*Déán Samuel*), Kiskunfélegyházán (*Toldy Jenő*), Dumavecsén (*Bak Antal*), Békéscsabán (*Banner Benedek*), Gyomán (*Kner Izidor és Mónay Ferenc*), Turkevén (*Minay Lajos*). *Sulyok István* úr Csanádapácáról ezt írja: „Egy Beregből ideszakadt rokkant szerint *ars* náluk a. m. a szövőszékben használt *vetelő* felső és alsó részét összekötő, fából vagy ércből készült rudacska, melyre a fonalat erősítik“.

Feleletek a 4. kérdésre. (I. N. és Ny. I. 135.) Bördőnek nevezi a fűvészember a *hagymák* (*Allium*) hasas, belül üres tőkocsonyát. A nép szájából is hallottam több helyütt, de mivel azt hittem, hogy közismert, bizony nem jegyeztem fel a helységneveket. *Györffy István* (Szeged.) — Szentesen és vidékén bördő a hagyma magtermő szára. Így hívják a tőklevél szárát is, melyből a fiúk játék-trombitát készítenek. A vastag szénára és szalmára is, melyet nem jónak tartanak, azt mondják, hogy bördős. Borda (köznyelvi testrész-jelentésén kívül) csigatészta előállítására használt és nádból készült eszköz. *Csallány Gábor.*

Feleletek a 6. kérdésre. (N. és Ny. I. 135). A 'musculus' Moos' jelentésű *moh* vagy *moha* szónak e kettőn kívül mai népnyelvünkben még *moha, muha, moho* és *moj* alakváltozatait ismerjük (MTsz.), régibb nyelvünkben pedig *móh* alakváltozatát (NySz.). A *moho* alakváltozat azonban, melyet valaki egyszer (Nyr. III., 238.) a Tisza mellékéről közölt, aligha hiteles, mert rövid *o* (ē, ō) eddigi tudomásunk szerint nem állhat többtagú magyar szó végén, s ezért ez az állítólagos *moho* valószínűleg csak tökéletlen írásmód, vagy sajtóhiba lesz *mohó* helyett. Ezt a feltevésünket most megerősíti a t. kérdéstevőnek azon közlése, hogy a *mohának mohó* alakváltozatát is ismeri. *Muj* alakváltozatot azonban eddig nem ismertünk; éppen ezért lekötelezne bennünket a t. kérdező, ha közölné velünk, hogy hol, mely vidéken hallotta a *moha* szónak *mohó* és *muj* alakváltozatait.

E szónak valamennyi ismert alakváltozata közül *moh* a legrégebbi, s ez nem egyéb, mint egy honfoglaláskori szláv *mŭch-nak (v. ő. ma pl. orosz *moch*, tót *moch*, bolg. *mŭh*, szerb-horv. *mah* 'Schimmel', *mahovina* 'Moos', szlov. *mah, maha*) átvétele. Meghonosodása után eleinte *much-nak vagy talán mindjárt *moch-nak hangzott nyelvünkben, de mikor az ó-magyar *ch* hangból a XIV. sz. folyamán szabályosan *h* lett (pl. HB. *chomuv, mulchotia* > mai *hamu, mŭlhatja*, 1055: *Tichon* > mai *Tihany*, 1359: *Chollo* > mai *holló* stb.; az utolsó *ch*-val írott adatok az 1400 körül keletkezett Jókai-kódexben s a Schlágli és Besztercei Szójegyz.-ben), akkor *moch-ból is *moh* lett. Ezt a helyesírás konzervatív természete miatt még ma is így, *h* betűvel írjuk, de már rég nem ejtjük így, mert a szótagzáró helyzetben levő *h* hang, egyelőre pontosabban meg nem határozható korban (valószínűleg a XV. vagy XVI. sz.-ban), elveszett. Pl. még ma is azt mondjuk, hogy *csehék, méhék, juhok, dűhös* stb., mert a *h* az ilyen esetekben szótagkezdő helyzetben van, de az egykori *cseh, méh, juh, dűh* stb. helyett ma már azt mondjuk, hogy: *cse, mé, ju, dű* stb. Éppen így az egykori *moh* helyén is *mo*-t ejtenénk ma, ha ez az alakváltozat még élne. De ez a köznyelvben már régen elavult; csak tudósok (különösen botanikusok) használják még néha, s ezek persze *moh*-nak ejtik,

h-val, mert nem az élő nyelvből ismerik, hanem csak könyvekből, ott pedig *h* betűvel látták nyomtatva, s ezért betű szerint úgy ejtik ki, ahogy nyomtatva van.

Mikor a *moh* még élő alak volt, sokszor minősítő jelzőt is tettek eléje, s beszéltek pl. *fa-moh*-ról, vagy *földi-moh*-ról, *vízi-moh*-ról (NySz.). De különösen gyakran beszéltek valamely *fa mohá*-ról, amit a folyamatos beszédben persze egybeesztettek, *famohá*-nak. S itt aztán megtévedt sok ember, nyelvérzéke: a *famoha* kifejezést, amelyben a *fa* nem minősítő, hanem birtokos jelző volt, a végső *-a* pedig e 3. személyű birtokosnak a ragja, tévesen úgy fogták fel, mintha olyan minősítő jelzős összetétel volna, mint amilyenek pl. *famoh*, *földimoh*, *vízimoh* voltak, s ezért kezdték ezt a *moha* alakot önállóan is, ragtalan alanyesetként használni, immár nem tudva azt, hogy hiszen a végén levő *-a* tulajdonképpen nem tartozik a szó tövéhez, mert ez csak 3. szem. birt. személyrag. (Ilyen téves appercepció következtében különben még számos más esetben is használunk ragtalan alanyesetként egy eredetileg személyragos szóalakot. Pl. a 'trifolium' jelentésű *lóhere* összetétel is eredetileg *ló her-e* volt, vagyis 'ló füve' (olyan fűféle, melyet a ló nagyon kedvel); s ugyanilyen eredetű pl. egyebek közt a *tüske*, *cserje* ~ *csere*, *káposzta-cika*, *zuza*, *vese*, *epe*, *here* 'testiculus, Hódé', *disznó-orja*, *éjtszaka* szavak végén levő *-a*, *-e*, vagy *-ja*, *-je*. Valószínűleg *inda* is ilyen eredetű; erről tudomásom szerint CSEFKÓ GYULA készül legközelebb írni). Ez az új *moha* (ebből a Székelyföldön később az *o* zártabbá válásával > *muha*) alak aztán mindjobban terjedt, s ma már teljesen kiszorította a köznyelvből az egykori *moh* (>*mo*) alakot.

A nyelvjárási *mohó* nem alakváltozata ennek a *moha* alaknak, hanem a régi *moh*-nak nagyító *-ó*, ő képzővel való továbbképzése. Olyan képzősű, mint amilyenek pl. *orom*, *kacs*, *rongy*, *fi*, a régi *koh*, *kürt* és *szél* (< *szél* < *szel*) mellett *ormó*, *kacsó*, (*rongyó >) *ringyó*, *fió-ka*, *kohó*, *kürtő*, *szellő*, vagy amilyenek még *apó*, *anyó*, *bátyó*, *Kató*, *Matyó*, *csomó*, *kigyó* stb. is.

A Dráva mellékén dívó *moj* alakváltozat *j* hangja úgy keletkezett, mint a *száj*, *háj*, *máj*, *fej* és *alj* szavaké. Ezeknek t. i. eredetileg *szá* (v. ő. még ma is: *szá-m*, *szá-d*, *szá-nk*, *szá-tok*), *há, *má, *fő* és *al* volt a ragtalan alanyesetük, s ugyanakkor 3. szem. birt. személyragos alakjuk *szája*, *hája*, *mája*, *feje* (mint pl. *erdő* mellett: *erdeje*) és *alja* volt. Ezekből aztán a nyelvérzék (a *tája*: *táj*, *lába*: *láb*, *szeme*: *szem*-féle irányítósorok alapján) elvonta a ma általában használatos új *j* végű *száj*, *háj*, *máj*, *fej* és *alj* alanyeseteket. A régi *moh* szövégi *h*-jának szabályos elveszése útján keletkezett magánhangzós végű *mo* alakváltozatnak is támadt (a hagyományos *h*-hangú *moha* 'sein Moos' alak mellett) a Dráva vidékén 3. szem. birt. személyragos *moja* 'sein Moos' alakja, s ebből az analógia éppen úgy vonta el a ma ott dívó *moj* alanyesetet, mint pl. a *szája* alakból a ma köznyelvi *száj* alanyesetet.

Hogy hogyan értelmezendő végül a NySz.-ban BEYTHE ISTVÁNBÓL idézett egy *móh* adat, arra nem tudok határozott választ adni. Ha ez az adat hiteles, vagyis ha csakugyan XVI. sz.-i *móh* vagy *mó* ejtést tükröz, akkor hosszú ó-ja mindenesetre nyúlás eredménye. De ilyenfajta magánhangzó-nyúlásra egyetlen egy analóg esetet sem ismerek.

Horger Antal.

Mióta lovas nép a magyar?

(Mészöly Gedeon bölcsészeti d. é. a szegedi egyetem évzáró ünnepélyén tartott előadása.)

Eötvös Károly a maga jóízű módján egy helyen arról okoskodik, hogy minden nép jellemét az a háziállat határozza meg, amely háziállattal főképpen bánt az illető nép. Úgy mondja Eötvös, hogy van lónép, ökörnép, juhnép. Természetesen a magyar lónép. (Utazás a Balaton körül II : 185).

Az *Eötvös* fél-tréfás szavaiban rejlő gondolat halálos komolysággal zendül felénk másfélezer év távolságából, a hunoknak egyik tanácskozásából, melyről régi kínai írások adnak hírt. A tanácskozáson a kínaiakhoz való hódolás ellenzői többek közt ezt mondják: „A hun nép nagyra tartja a bátorságot és az erőt; szemében a legnítványabb a meghódolás és szolgaság. *Lovon*, harcban és küzdelemben építette fel a birodalmat és szerzett hatalmat és tekintélyt az idegen népek százai felett“. (*Zichy*: A magyarság őstört. 46.) Ime a ló, mint a nemzeti öntudat fontos tényezője.

Természetes, hogy nemzetünk történetének mai tudós bűvárai szintén fontosnak tartják annak megállapítását, hogy mióta lovas nép a magyar.

Tudjuk, nagy hadi tudományú lovas vitézek a magyarok már akkor, mikor állapotukat, cselekedeteiket a Kr. utáni IX. században jegyezgetni, emlegetni kezdik a reánk maradt írott történeti kútfők. Az a kérdés tehát, hogy mióta lovas nép a magyar, már nem a történeti kornak, hanem az őstörténetnek kérdése. A magyar őstörténeti kutatás szolgálatában több tudomány áll: nyelvtudomány, régiségtudomány, néptudomány, embertan, állat- és növénytörténet; kétségtelen azonban, hogy e téren a nyelvtudomány szava a legdöntőbb. Csak vigyázni kell a nyelvtudósnak arra, hogy tárgyilagos módszerben ne engedje zavartatni magát más tudományág külön alkotott eredményeiből vett előzetes föltevésektől és óvakodnia kell attól, hogy a nyelvészeti eredményből olyan messzeható, részletes történeti következtetéseket ne kockáztasson meg, melyekre az őstörténet számos segédtudománya közül külön-külön egyik sem jogosult, még a nyelvtudomány sem.

A nyelvtudomány eredményein újabban az az őstörténeti vélemény alakult ki és terjedt el, hogy a magyarok őseit, a finnugor fajú és nyelvű, úgynevezett előmagyarokat, a Krisztus utáni első századokban meghódította egy nyugati török nyelvet beszélő, török fajú nép, s ez a török nép tette a halászó, vadászó, gyalogos előmagyart lovon nyilazó, viaskodó haddá és baromnevelő, majd gyümölcstermelő, kezdetlegesen földet is művelő gazdagabb néppé, vagyis a többszörös finnugor-török vérkeveredésből támadó, későbbi honfoglaló magyarrá. A történettudománynak azt a megállapítását, hogy a mai magyarság finnugor őseinek és török őseinek első találkozásakor a török a hódító volt, a finnugor, vagyis az előmagyar nyelvű fél pedig a hódított, főként azzal okolják meg a tudósok, hogy az előmagyarok nem lehettek, nem voltak lovas harcosok, a velük legelőször a Kr. utáni első századokban találkozott törökök pedig, az úgynevezett ogurok, olyan lovas harcosok voltak, mint a későbbi, történeti korbeli magyarság. Azt a műveltségbeli elsőséget pedig, melyben a török nyelvű ogurok a finnugor nyelvű előmagyarok fölött lettek volna s amelyből kivüláglanék az, hogy a magyar nyelvű elem nemcsak a mesterségekben, hanem politikailag is, nemzetalkotó öntudat dolgában is mélyen alatta volt a török nyelvű elemnek: ezt az általánosan elfogadott véleményt a történettudósok is főként legrégibb török jövevényszavaink tanúságára alapítják, vagyis azon török szavakéra, melyek még századokkal a honfoglalás előtt kerültek bele a magyar nyelvbe.

Hóman Bálint Magyar Története (I: 18—19) szerint „a feltevés, mintha a finnugorság keleti ága még az osztják-vogul-magyar nyelvközösség korában hatalmas-kulturális fejlődésen ment volna keresztül s szervezetlen, zsákmányoló ősnépből lovas, harcos, állattenyésztő néppé alakult volna, amire a honfoglaló magyarság kulturális színvonalán kívül az ugor nyelveknek (t. i. a magyarnak, vogulnak, osztjáknak) néhány lóra vonatkozó ősi szavából (*ló, másodfű, harmadfű, fék, nyereg*) szoktak következtetni, tarthatatlan. — Az előmagyarok primitív kultúrája csak valamely magasabb színvonalon álló, idegen kultúra tartós és intenzív hatása alatt mehetett át ily nagyarányú és minden tekintetben bámulatos fejlődésen. *E műveltségátalakító idegen hatás forrására nyelvünk altáji, vagyis török eredetű jövevényszavai vetnek világot*, amelyek századokkal a honfoglalás előtt rakódtak le a nyelv finnugor alaprétégére“.

Ezt mondja *Hóman* ismert nagy művében, a Magyar Történet „Őstörténet“ fejezetében. Amit *Hóman*ból idéztem, az nem éppen az ő egyéni véleménye, hanem többek tudományos meggyőződése; hogy azonban éppen *Hóman*ra hivatkoztam, annak oka az, hogy az ő kiváló műve elterjedtsége miatt hosszú időre lesz a magyar közönség, sőt a külföldi tudósok kalauza őstörténetünk útvesztőiben. Hogy pedig szóról-szóra idéztem *Hómant*, ennek célja az, hogy rámutassak igen tisztelt hallgatóim előtt arra, hogy ime, a történetíró is a nyelv-

tudományhoz fordul akkor, mikor meg akarja állapítani azt, hogy az első török hatás előtt milyen volt a magyarság műveltsége: lovas nép volt-e már, vagy még nem. Hómannak ezen módszertani állásfoglalása után, mellyel bizonyára többi történetíróink is egyetértettek, nem tudományágam iránti elfogultság tehát az, ha én most újra a nyelvtudományt szólaltatom meg perdöntőnek a fölvetett kérdésben. Vizsgáljuk meg, helyes-e az a nyelvtudományi alap, melyre *Hóman* épít s általában a magyar nyelvbéli jövevényszavak tanulságával összeférnek-e azok a politikai őstörténetünkre vonatkozó következtetések, melyeket régi török jövevényszavainkból vonnak le újabban tudósaink.

A *ló* nem török szó, nem ismerik a finnugor nyelvek nyugati tagjai sem, de közös szava a magyarnak, vogulnak, osztjáknak. A *csikó* szót azonban, mely már nemcsak ismerését, hanem nevelését is föltételezi a lónak, *Hóman* is régi török jövevényszavaink közé sorolja. Ez a föltevés azonban mind hangtani, mind nyelvtörténeti szempontból tarthatatlan. Hangtani szempontból azért, mert a „csikó” jelentésű csavas *tixa*, *tixa* szó kezdő *t* hangjának nem felelhet meg magyar *cs* hang, mint ezt a következő régi török jövevényszavak bizonyítják: *tiló*, *tinó*, *tanu*, *tar*, *tarló*, *teker*, *tengely*, *tenger*, *térd*, *teve*, *toklyó*, *tor*, *torma*, *tömény*, *tör*, *törvény*, *tulok*, *túró*, *turul*, *túzok*, *tükör*, *tün*, *tűr*, stb. (vö. *Gombocz*: *BulgTürk. Lehnw.* 164 és *EtSz.*) Ezek világosan mutatják, hogy a szókezdő bolgár-török vagy — mondjuk így — ogur *t* nem válik a magyarban *cs*-vé. Nyelvtörténeti szempontból pedig azért lehetetlen a *csikó* szót másfélezer esztendőös török szavaink közé sorolni, mert hiszen nyelvemlékeink tanúsága szerint nyelvünkbe nemhogy másfélezer éve került volna ez a szó, hanem három-négyszáz évvel ezelőtt is ritka volt még nyelvünkben s csak lassanként lett általánossá. Tudnivaló, hogy más nyelveknek is, a magyarnak is sok háziállat-neve vagy teljesen ismeretlen, vagy nagyon ritka még a régibb nyelvben; még pedig azért ritka, mert a háziállatok nevének nagy része csak az újabb korban alakult ki állathivogató szavakból. Nem is gondolnánk talán, hogy például a ma általános *csirke* szó nagyon ritka még a régi magyar nyelvben: a régi magyarok nem *csirkét* ettek, hanem *tikfiat*, *tyúkfiat*. A *csir-csir* hivogató szóból lett a becéző, kedveskedő *csirke* szó s ez csak lassanként szorította ki a *tikfi*, *tyúkfi* elnevezést. No mármost tudjuk, hogy a csikót némely vidéken úgy szólongatják, hogy: *csid-csid!*, némely vidéken úgy, hogy: *csih!* Ezekből az állatszólító szavakból lett tehát a *-kó* kicsinyítő képzővel a *csitkó* és *csikó* szó azonmód, mint a *csir*-ből a *-ke* kicsinyítő képzővel a *csirke*. Újabb eredetű szavunk tehát a *csikó* is, a *csikós* is. A *csikós* a régi magyar nyelvben *lovász*, a *csikót* pedig a legrégibb írások, levelek, könyvek, az ország minden részéből valók, szélteben *gyerméklónak* nevezik. A régibb *gyermékló* elnevezést csak a XVIII. században szorította ki nyelvünkbeli az újabb *csikó* elnevezés. A magyar nyelv-

történet tehát azt bizonyítja, hogy a csikó eredetibb, ősi magyar neve *gyerméklő* volt. Tehát őstörténeti szempontból nem a *csikó* szó eredete a fontos, hanem a *gyerméklő*é (vö. Kertész: MNy. VII : 293, Gombocz: MNy. VII : 353).

Az osztják nyelvben van egy ilyen szó: *ñěβar*, azt jelenti, hogy „csikó” (Paas.). Ugyanez a szó megvan a vogulban is *ñiβr*, *ñäβr*, *ñäγγr*. (Kann.), *ñaur* (A.), *ñūr* (Munk.) alakban s ott is az a jelentése, hogy „csikó”, de ezenkívül *m* képzős származékban jelenti még azt is, hogy „gyermek”. (A.) A két jelentés kapcsolata nagyon világos. Gondoljunk csak arra, hogy *süldő*nek eredetileg a malacot hívták, de most már beszélünk *süldőleány*ről is. A *kölyök* eredetileg csakis a kutya kölykét jelentette; ma már, ha a *kölyök* mellé nem tesszük oda azt is, hogy: *kutya*, mindenki fiúra gondol. Ha pedig azt mondjuk, hogy: *kamasz*, csakis emberfiára értjük, mert el is felejtődött már a *kamasz* eredeti jelentése, az tudniillik, hogy: „komondor”, „szelindek”, vagyis „nagycsontú, magasnövésű kutya” (*Horger*: Magy. Szav. Tört. 96.) Kedveskedésből adta rá a vogul apa a lova fiának elnevezését a tulajdon fiára, mint ahogy kedveskedésből nevezi a kirgiz völegény is csikónak a tulajdon szép menyasszonyát: „Mátkám, mátkám, édes mátkám, sötét kanca csikaja, te!” (Brehm: Az északi sarktól az egyenlítőig.)

Igy értvén mármost azt, hogy miképpen jelenthet ugyanaz a vogul szó „csikó”-t is „gyermek”-et is, tovább vizsgálhatjuk az elővett osztják és vogul szavakat alakítani és hangtani szempontból.

Tudjuk, hogy a finnugor nyelvekben igen gyakori egy névszókhoz járuló *m* képző, mely még a magyar nyelvben is élő képző volt a honfoglalás korában. Sok finn-ugor nyelvekbeli szót ismerünk, melyeknek megvan e képző nélküli alakjuk is, e képzővel megtoldott alakjuk is. A vogul *ur* jelentése „hegy” és „hegynyereg” s ennek *m* képzős alakja az *uräm*, mely szintén azt jelenti, hogy „hegynyereg”. A magyar *orr* < *or* eredetileg csak e testrész kiemelkedő részét jelentette s ennek *m* képzős alakja a hegy *orma*, régiesen: *orumja*. A vogulban *ñör*, *ñär*, a „mocsár” (innen a magyar *nyár-fa*), az osztjákban pedig *m* képzővel *ñöräm*. A vogulban *ñir*, *ñar* a „vessző”, „fiatal hajtás” (magyar tájnyelvben is a „szőlő *nyír*-ja” a szőlő „fiatal hajtás”-a MTSz.), az osztjákban pedig ugyanaz a szó *m* képzővel *ñerem*. Ezek az *ur* — *uräm*, *or(r)* — *orum*, *ñör* — *ñöräm*, *ñar* — *ñerem* alakpárok érthetővé teszik azt, hogy az osztjákban a *ñěβar* alak mellett van *ñěβrēm*, *ñaβrī* *m* avval a jelentéssel, hogy „gyermek” s a vogulban a *ñäβr*, *ñäγγr*, *ñaur* (Szil.) alak mellett van *ñaβräm* és *ñauräm* (Szil.) szintén „gyermek” jelentéssel (vö. Zsiray: MNy. XXIII: 310). Kérdés mármost, hogy ha az osztják *ñěβrēm*, a vogul *ñaβräm* szó a magyarban is megvolna, hogyan hangzanék az, milyen megfelelő magyar szóalakot várhatnánk az eddig megfigyelt osztják-vogul-magyar hangmegfelelések alapján. Mind én, mind *Horger* kartársam foglalkoztunk a közelmúltban hasonló finnugor hangviszony

kutatásával és lényegében egyező eredményre jutottunk (MNy. XXIII:499, XXIV:31—33). Itt csak annyit említek meg, hogy az osztják *näyar*, a vogul *näyr*, *naŕr*, *näbrā*, nyereg jelentésű szónak hangtanilag a magyar *nyerég* szó *nyer-* része felel meg; az osztják *mēual*, a vogul *mäyl*, *mäyl*, *mäyl* szónak, melynek jelentése „mell”, megfelel a magyarban: *mell*. Az ilyen jellegű szabályos hangmegfelelésekből aztán az következik, hogy az osztják *něbrēm* és a vogul *naβram* szónak a magyarban hangtanilag olyan szó felelhet meg, melynek *r* hangja előtt rövid *e* hang van, tehát olyan szó, melynek kezdete így hangzanék: *nyer-*. A vogul *urüm* szónak a magyarban *orom* felel meg, de e szónak továbbképzett alakjaiban már nem *orom*, hanem *orm-* a tö, például *orm-ó*, *orm-os*, *orm-oz* stb. Ha tehát a *něbrēm* magyar megfelelőjéhez még egy képző járulna, akkor az illető magyar szónak tövéül nem *nyerēm-*, hanem *nyerm-* alakot várhatnánk. Igen ám, de ha nyelvünkben az egyik szótag *ny-*nyel, kezdődik, a szomszédos másik szótag pedig *m-*mel, akkor, mint erre a *měgy* szó magyarázata alkalmával fölhivtam a figyelmet (Nyr. XXXVII:167), akkor a két orrhang közül az egyikből, az *ny-*ből, dissimilatio által sok esetben *gy* hang válik. Így lett az ómagyar *monyoró* szóból a későbbi *mogyoró*, a *měnyěk*-ből már az ómagyarban *měgyěk*, így van Dunántúl a *měnyétnek* az egyik tájnyelvben *měgyet* alakja is, így van a *nyomorgat* mellett a tájnyelvi *gyamar-gat* ige, így felel meg az osztják *humŕ*, vogul *hāmŕ* szónak a magyar *guomor*. Mivel tehát a *nyerm-*tőben az *ny-* szótagkezdet után *m-*es szótagkezdet következett, ezért a *nyerm-*tő már a magyar nyelvemlékek kora előtt *gyerm-* alakúvá változhatott. Tudjuk azt is, hogy több vogul és osztják szó magyar párja abban különbözik az illető vogul és osztják szótól, hogy a magyarban van olyan *k* vagy *g* képző, mely a vogul és osztják megfelelő szón nincsen meg. Így az osztjákban *tūr*, a vogulban *tur*, *tor* a *tor-ok*, a vogulban *ləl*, az osztjákban *lil* a *ləl-ék* ~ *lil-ék*, tehát az osztják *něbrēm*, vogul *naβram* szónak a magyarban nem pusztán a **gyerm-* tö felel meg, hanem e tönek a kicsinyítő *k* képzővel tovább képzett alakja, a *gyerm-ék* szó. Megjegyzendő, hogy ez a *k* kicsinyítő képző a vogul *naβram* szóhoz is hozzájárul, hiszen a vogul anya így említi gyermekét: *naβramakam* – ez a szó pedig ugyanaz, mint a magyar *gyermekém* (Munk: VogNépkGy. III. 456).

Szándékosan untattam ily hosszan a tisztelt hallgatókat a *gyermék* szó eredetének hangtani kérdéseivel, azért, hogy bemutassam, mily aggodalmasan kell magunkat tartanunk a hangtani útmutatók irányához, ha nem akarunk eltévedni hiú nyelv-, sőt fajrokonítások ingoványainak lidércfényére. Így aprólékos vizsgálódásunk után megállapíthatjuk azt, hogy a *gyermék* szó az osztják-vogul-magyar nyelvközösség idejéből való ősi szavunk, eredetileg egymagában is „csikó”-t jelentett, a ló fiát jelentette, később pedig nevezték e szóval az ember fiát is. Hogy a *gyermék* első jelentése csakugyan a „csikó”

volt, ezt az is bizonyítja, hogy a finn-permi nyelvekben éppúgy nincsen meg a *gyermék*, mint nincsen meg a *ló*. Ha a *gyermék* szónak ez a mai jelentése lett volna az eredeti jelentése, akkor a *gyermék* szó éppúgy meglehetne a finn-permi nyelvekben is, mint megvan a mai *fiú* szavunk megfelelője. A régi magyar *gyerméklő* pedig olyan jellegű összetétel, mint a mai *kölyökkutya*. Kétségtelen tehát, hogy a „csikó” fogalomra nem a törökségtől kaptunk szót, hanem a törökséggel való legrégibb érintkezésünk előtt, még az úgynevezett előmagyar korban, volt rá a vogulokkal és osztjákokkal közös szavunk, a *gyermék* vagy *gyerméklő*. Sőt mindjárt hozzátehetjük, hogy volt még a török hatás előtt egy másik szavunk is a csikóra. A magyar *fi* szónak pontos mása a vogul *pij* „fiú” jelentésű szó, ugyanis a magyar szókezdő *f* eredetibb *p* hangból lett; *ló* vagy debreceniesen *lú* pedig vogulul szintén *lū*. No mármost a vogul a csikót úgy is hívja, hogy *lū-pij* (VogNépkGy. IV:147), ez pedig szóról-szóra azt jelenti, hogy *ló-fi*, azaz „ló-fiú”. A csikónak *ló-fi* elnevezését eddig is tudtuk mind a régi magyar nyelvből, mind tájnyelvből, most pedig nemrég kelt egy híradás a Tiszahátnak egyik ódon nyelvű vidékéről, hogy ott a csikót úgy hívják, hogy: *ló-fő* (MNY. XXV : 14.), vagyis „ló-fiú” = „ló-fi”. Tehát nem hogy török szóra szorultunk volna a csikó elnevezése végett, hanem két szavunk is volt már rá az előmagyar korban: a *gyermék* vagy *gyerméklő* és a *lőfi* vagy *lőfiú*.

Van továbbá egy igen régi szavunk, mely szintén a lóval banás szavai közül való, de őstörténetíróink nem vesznek róla tudomást. Kihalt szó ez már, de valamikor a „lóra ülés” kifejezésére szolgált. Nincsen feljegyezve másutt, mint a Zsigmond király korában készült magyar bibliafordításban és egy ennek alapján készült, 1508-iki szertartáskönyvben (Husszita Biblia, Döbr. K.) Ezekben a nyelvemlékekben még csak a székre *ülnek* az emberek, ha pihenni akarnak, de a „lóra ülni” helyett még azt olvassuk ezekben, hogy „lóra *elleni*”. Bizony, Zsigmond király korában a dunántúli Örvidék vitézei (ugyanis annak a tájnak nyelvét tartotta fenn ama bibliafordítás), ha baj volt a gyepek mentén, még nem úgy *ültek*, hanem úgy *ellettek* a lóra. A „lóra *elleni*” kifejezés igéjének természetesen semmi köze sincs a mai *elleni* igéhez; ez az ómagyar nyelvben még úgy hangzott, hogy: *edleni* s ebből származott a pogány *Edelmes* női név. A „lóra *elleni*” igéjének pontos hangtani és jelentésbeli mását azonban megtaláljuk mind az osztjákban, mind a vogulban s ott szintén ezt a szót alkalmazzák a lóra ülés kifejezésére. Mikor a vogul rege hőse lova hátára ül, hogy a menő felhő, futó felhő közibe keveredjék, akkor a mesemondó a lóra ülést ugyanazzal az igével fejezi ki, mely a mi kihalt *elleni* igénk hangtani megfelelője (VogNépkGy. I:9; Simon y i: Nyr. XXXIX:434).

Tudjuk, hogy a csikó életkorát így határozták meg a régiek: „másodfű ló”, „harmadfű ló”. Ma is beszélünk még „másodfű csikó”-ról, „harmadfű csikó”-ról. Hogy a régiek „másodfű csikó” helyett „másodfű

ló' kifejezéssel éltek, ez is azt mutatja, hogy — mint fejtegettem — a *csikó* újabb szavunk. No mármost a vogul is azt mondja: *kit pum luß, xūram pum luß* — ez pedig szó szerint azt jelenti, hogy 'két-fű ló'. 'három-fű ló' = 'két éves, három éves csikó'. Tehát a ló, illetőleg csikó életkorának ez a megjelölése módja még az osztják-vogul-magyar nyelvi közösség idejéből való. A XVI—XVII. századból jól ismert szép magyar elnevezés a „prima” lóra a „fő ló”. Aki már nagy úrnak, fejedelmi személynek akart lóval kedveskedni, az nem imilyen-amolyan lóval állt elő, hanem csakis *fő* lóval (vö. R a d v. Csal. III:334). Ezt a régi elnevezést mi, noha nagy lótartó nemzet, már elfelejtettük, de a szegény vogulok, kiknél most már igazán csoda számba mehet egy-egy ló, régi meséikben még most is „fő ló”-nak mondják azt a lovat, amelyet fejedelemnek való fogathoz tartanak illendőnek (M u n k: VogNGy. IV : I.: 377). Tehát a mi őseink már a vogul-magyar együtt-élés korában ismerték a „fő ló” kifejezést, különbségtételül ló meg ló minősége között. Ez is azt mutatja, hogy már az osztják-vogul-magyar korszak népe lóhoz értő volt. Abból az időből való még a *nyerég* és az *ostor* szó is, és török hatás előtti, eredeti magyar szó a *fék* és *kengyel* is.

Most, a lóra és lóval bánásra vonatkozó előmagyar szavak számbavétele után fordítsuk figyelmünket arra, hogy legrégibb török jövevényszavaink között ugyan melyek a különféle háziállatokra, tenyésztésükre, haszonul tartásukra vonatkozó szavak. Ime ezek: *bika, ökör, tulok, tinó, ünő* (ez régen tehenet jelentett), *borjú, barom, kos, ürü, toklyó, gyapjú, disznó, ártány, kan, serté, kecske, kecske-olló, teve, tyúk, sajt, túró, író, karám, ól*; de egyetlen ogur-török szavunk sincsen olyan, mely a lóra, vagy a vele bánásra vonatkoznék. Semmi ok nincsen tehát arra, hogy török jövevényszavainkból azt olvassuk ki, hogy török fajú őseink tették lovas néppé magyar nyelvű őseinket. A nyelvtudomány eredményeivel ellenkezik az a megállapítás, melyet gr. *Zichy István* nyomán (A magyarság őstörténete 8.). *Hóman* könyvében olvasunk, hogy tudniillik az előmagyarok közül csak „egy-egy nemzetségfő nevelt magának fényűzésből vagy áldozat céljára lovat” (id. m. 17.). Ellenkezőleg: ha az előmagyarok a maguk nyelvén nevezték meg nemcsak a lovat, hanem a nyeret is, és volt külön szavuk a lóra ülésre, akkor bizonyára lóra ülő, lovon járó nép voltak s a lovon járást nem idegen néptől tanulták. Ha az előmagyarok az ő nemzeti jellemükre és sorsukra oly fontos lónak a tenyésztését is a törökségtől tanulták volna meg, mint a jámbor szarvasmarháét, disznóét, kecskéét, akkor lehetetlen volna megérteni azt, hogy a *bika, ökör, tulok, tinó, ünő, borjú, barom*, stb. szót a törökből vesszük át, de az ugor nyelvközösség eredeti magyar szavával nevezzük meg a lovat, annak csikáját pedig kétféleképp is, *gyermeklónak* vagy *lófiúnak*, s annak életkorát is az ugor nyelvközösség szavával jelöljük meg a szerint, hogy hanyadszor éri már meg a füvelés idejét: *másodfű, harmadfű ló*, sőt a ló minőségbeli osztá-

lyozására is eredeti közös kifejezése van a vogulnak a magyarral. Ha tehát nyelvünk vallomását nem akarjuk elnémitani, akkor el kell fogadnunk azt, hogy a mi finnugor őseink még az osztják-vogul-magyar egység korában váltak lovon járó néppé. Helyesen állapította ezt meg más bizonyítékokkal Munkácsi (Ethn. V: 166—69. és XVI: 70—72) s helyesen hirdette ezt Szinnyei legutóbb is (Die Herkunft der Ungarn).

Hogy régi török jövevényszavaink jellege bizonyítja-e azt, hogy a törökség a mi finnugor őseinknek meghódítója volt, arra nézve igen tanulságos, ha párhuzamot vonunk honfoglalás előtti török és honfoglalás utáni szláv jövevényszavaink között. Láttuk, miféle háziállatok nevét vettük a töröktől. Nos, vettünk át háziállatneveket s honfoglaláskor itt talált szlávoktól is; mégpedig lóra vonatkozókat is: *kanca, kabala, zablá, abrak, marha, csorda, számár, jászol, birka, esztrenga, kakas, jérce, galamb, gerlice*. Tehát még lóra vonatkozó szavakat is vettünk át a pannóniai szlávoktól, nem úgy, mint az ogur-törököktől; azért eszébe sem jut senkinek azt következtetni e szláv átvételekből, hogy Árpád apánkat Szvatopluk tanította meg lovagolni, vagy, hogy Zobor verte meg Bors magyarjait. A töröktől kaptuk a *buza, árpa, tarló, kepe, boglya, szór, öröl* szavakat, de hiszen éppúgy kaptuk a szlávtól a *gabona, rozs, zab, kalász, szalma, ugar, parlag, bázda, kazal, asztag, petrénce, garmada, molnár* szavakat. Ezekből a szláv szavakból senki sem olvassa ki azt, hogy a honfoglalás után ezen a földön a szláv volt a gazda, a magyar a szolga — miért akarják hát a hasonló török átvételekből azt olvasni ki, hogy a török volt a gazda, a magyar a szolga? A törökből való a *sarló, eke, tengely*, de hát a szlávból való a *kasza, kapa* (a < *kapál* igéből), *gerblye, villa, csép, ösztöke, csoroszlya, lapát, iga, járom, rúd*. Ha e szláv szavakat eltanulták a magyar gazdák a szláv szolgáktól, miért bizonyítanak hasonló jelentésű, török eredetű szavaink azt, hogy azokat a török szavakat, megfordítva, magyar szolgák vették át török földesuraktól? Török szavak a *gyümölcs, alma, körte*, de szlávok a *barack, dinnye, cseresznye, szilva, berkenye, naspolya*. Ha e szláv gyümölcsnevek nem bizonyítják azt, hogy a szlávok kapáltatták a magyarokkal a földet, akkor a török gyümölcsnevekből miért következne az, hogy a törökök igenis a magyarokkal kapáltattak. Sőt tovább mehetünk: szláv eredetű szavak az államéletre és közigazgatásra oly fontos szavaink, mint *császár, király, nádor, ispán, ispán, tárnok, bán, poroszló, porkoláb, megye* — holott mi az állam szervezését és a közigazgatás berendezését nem pannóniai szlávoktól tanultuk, kik e tekintetben mélyen alatta állottak Árpád utódainak. Miért bizonyítaná tehát az ellenkezőt a hasonló jellegű néhány török szó, különösen az első finnugor-török érintkezés idejére nézve? Hogy a honfoglaló magyarok előkelői közt sok a török név? Nem több, mint amennyi a keresztény szláv név az Árpád-királyok korában. Ezeket a szláv neve-

ket a meghódított szlávoktól vettük át: miért vallanának tehát a magyarok török nevei arra, hogy a törökök a magyarok hódítói voltak, különösen a történeti kor magyarjainak török nevei hogyan bizonyíthatnák a századokkal előbbi előmagyaroknak török hatalom alá jutását? A mi régi török szavaink tökéletesen olyan tárgykörökből valók, mint régi szláv szavaink. Mindenki tudja pedig, hogy a szláv nyelvi hatás oka az, hogy a pannóniai szlávokat meghódítottuk s a hódító magyar urak a nekik szolgáló szlávoktól hallották a szláv beszédet, szláv szavakat. A hasonló török nyelvi hatás tehát nem jelentheti az ellenkezőt, nem jelentheti azt, hogy az első finnugor-török érintkezéskor egy büszke lovas török nép gyalog bujkáló halásznak, vadásznak találta még az előmagyart; és hogy megtalálta volna, meghódította volna és parancsszóval, kultúrfőlénnel nemcsak csikóst, gulyást, juhászt, de még huszárt is faragott volna belőle.¹

Hogy az előmagyar nem volt lovas nép, arra bizonyítékul még azt is fölhozzák, hogy a vogul és osztják ősi nép-énekekben a ló nem az ember házi állata, hanem valami csodálatos lény, „isteneket hordozó szárnyaslábú szép állat“ (id. m. 17.). Ez ellenvetésre részletesen megfelelni nem a nyelvtudománynak, hanem a néptudomány mese-motívum-kutató ágának földadata. Röviden azonban megemlítem, hogy a lónak az obi-ugor énekekben való szerepe is arra vall, hogy azon énekek keletkezésekor az ugor népek, vagyis az osztjakok, vogulok, magyarok közös ősei, már lovas nép voltak. Ugyanis a mai obi-ugor énekek táltos-lovainak olyan sajátosságai vannak, amilyenek csak a magyar mesék táltos-lovainak és a tőlünk keletre, be egészen Ázsiába nyúló tartományok meséiben szereplő táltos-lovaknak vannak. Vagyis az obi-ugor énekekben éppen a csoda-lóval kapcsolatban találunk olyan mesemotívumokat, aminőket azok a par excellence lovasvidékek meséi ismernek, de már a tőlünk nyugatra, északra lakó európaiak meséi nem (vö. Soly mossy: Ethn. XXXIII. 33—35. és VogNépkGy. I: 6, 14, 18—19.). Az öreg csikós csillagos nyári estéken csodálatos táltos lovakról mesélget a bojtár-legényeknek, nem pedig csodálatos mandrillmajmokról. Ebből nem következik az, hogy az öreg csikós jobban ismeri a mandrillmajmot, mint a lovat. Az erdőket járó régi német favágók, kik több farkassal találkoztak életükben, mint lóval, nem arról meséltek kunyhóikban, hogy beteg, sovány csikóból miképpen válik gyönyörű táltos, miképpen vonatja be magát az nagy okosan kilenc bivalybőrrel a nagy küzdelem előtt, hanem arról, hogy a farkas egészben bekapja Piroskát öreganyjával együtt s ezek a farkas hasából megint épen előkerülnek; de ebből nem következik az, hogy a régi német favágók né tudták volna azt, mi a farkas, mi a kis unoka, mi az öreganya. Ma is megtörténik,

¹ Szinnyei is azt mondja az előmagyarokról: „Sie kämpften nicht nur zu Fuss, sondern auch zu Pferde“. (Die Herkunft der Ungarn 41. l. s. vö. 31—32. l.)

hogyan alanyi költő angyalnak írja le ideálját, holott nagyon is tudja, mi a nő.

A mi tárgyalt lovas szavaink a finnugor nyelveknek esakis legkeletibb ágában vannak meg, az ú. n. ugor ágban, melyhez az osztják, vogul és magyar tartozik; a nyugati finnugoroknál, kik soha nem voltak lovasnépek, nincsenek meg ezek az eredeti lovas szavak. Ez a negatívum is azt mutatja, hogy az előmagyarok még a török hatás előtt lettek nagy lótenyésztőkké, igazi lovasokká, mert hiszen, ha a török hatás előtt csak annyi közülük lett volna a lóhoz, mint többi finnugor testvéreinknek, a finneknek, a mordvinoknak, a cseremiszeknek, a votjakoknak, a zürjéneknek, illetve ezek őseinek, akkor nem lehetne megmagyarázni azt, hogy azokban a nyugati finnugor nyelvekben, mindben, jövevényszó a ló neve és a lóra vonatkozó kifejezések, egyedül a magyarban és a legközelebbi két rokon nyelvben nem.

Ugor szó a *tegez* is, és valamennyi finnugor nyelv közös élete korából való szavak a *nyíl, íj, ideg, lő*.

Most csupa ősi magyar, vagyis török hatás előtti szóval (természetesen mai hangalakban) elmondok egy jelenetet: „*A jó izmos ifjú a mezőről nem gyermeklovat vezet elő, hanem serény harmadfű lovat, fő lovat; féket von a fejébe, nyerget tesz a hátára, kengyelbe hág, lóra ellik; oldalán tegez, benne tollas nyílak, kezében íj, idege pattan,² ha ló vele; úgy megy a hadba*“. Ime itt van előttünk, már az előmagyar korból, a lovas vitéz képe, azé a lovas vitézé, aki büszkén bontakozik ki az ugor kornak ködéből, lován néz szembe a török fajú, nyelvű szomszédokkal, ha ví velük, két lovas fél ví egymással, ha testvér lesz velük, két lovas fél egyesül egymással.

Az ugor csoportnak a finn-permi csoporttól való elválását a tudomány a Kr. előtti III. évezred közepére teszi, az ugoroknak a török fajúakkal való érintkezését pedig a Kr. utáni első évezred első felére. Kétségtelen dolog tehát az eddigiekből az is, hogy a török hatás kezdete előtt, időszámításunk legkezdetén, már lovas nép volt a magyar. A török hatás kezdete előtt — ez a fölvetett kérdésre nyelvészeti úton adható válasz veleje. Hogy aztán ez a lovas ugor korszak Krisztus születése előtt mikor, és földünk mely tájékán folyt le, annak megállapítására nem egyedül a nyelvtudomány illetékes.

A nyelvtudomány világánál azonban kiderül az, hogy igenis a vogul és az osztják ősnyelvet beszélő népekkel együtt tipratta már a mezőket az az örök lovas magyar vitéz, aki utána 1000 év múlva Etelközben hullatta véré, ezer év múlva Satanovánál, de meg nem hal soha.

Mészöly Gedeon.

² Vö. vog. *patli* „pattan“, *patamti* „lő“ Szil.

Lakodalmi kurjantások.

(*Motivum- és típus-tanulmány.*)*

Ez a dolgozat célja szerint szorosan kapcsolódik az Ethnographia utóbbi évfolyamaiban megjelent következő című vizsgálódásaimhoz: Magyar népmonda-típusok és tipikus motivumok (33. k.), Népi találós kérdéseinek szerkezete (34.), A kortesnótákról (36.), Történeti népmondáink (34—38.)¹ Rátótiadák (37.), Falucsúfolóink. (38.). Céлом volt velük a magyar folklóre fajait s ezek motivumait és típusait megállapítani, mert bizony még mindig nem tudjuk: miféle önálló s ezen belül miféle alcsoportjai vannak a magyar folklórenak,² — nem ismerjük egyetlen fajnak sem a néplélekkel és népélettel való összefüggését, — nem ismerjük egyetlen faj tárgykörét, motivumait és típusait.

*

Lakodalmi kurjantásoknak nevezzük azokat a lakodalomra, lakodalmi menetre és házaseletre vonatkozó rigmusokat, amelyek a menyegzői menetben résztvevők vagy a nézők szájáról elhangzanak. Megkezdődnek már a lakodalmas házból való kiinduláskor a kapuban, folytatódnak a templomig haladva, újra felzúgnak hazamenet, majd a menyasszonyért menve és ezt ura házához vezetve; de ezeken kívül megvannak a külön lakodalmi táncszók is.

S a helyzet szerint, amelyben elhangzanak, 16 főcsoportba rendezhetők.

1: *Menetindítók.* Elkiáltásuk a kapuban néhol az első koszorúslány kötelessége.¹ Indulásbejelentők:

Piros rózsa borulóba,
mostan vagyunk indulóba.²

¹ Bessenyő, Ethn. 16 : 152. — ² Szalonta, NGy. 14 : 124., Göcsej, Ethn. 11 : 132.

2. *Célbejelentők.* Elindulás után, menet közben annak hangoztatása, hogy a menet esküvőre vonul. Nagy részük egyszerűen csak éppen ez:

Madár száll a fatetőre,
mos megyünk az esketőre.¹
Aranybárány, aranykos,
esküvőre megyünk most.²
Három fertá tizenégyre,
mos menünk az esküvőre.³

* Felolvasás a Magyar Néprajzi Társaság 1929. márc. 20. tartott ülésén.

¹ Ez — nem tőlem függő okok miatt — a török kor közepén abban maradt.

² V. ö. 1928-ban megjelent Tájékoztató-m I. §-át a Sebestyén-Bán 1912-iki Tájékoztatójával.

Vagy a vőlegényre, menyasszonyra mutatva:

Sárgarigu kalickábo,
vőlegín jár az uccábo.⁴
Füstölög a heggy föle,
menyasszont viszünk ére.⁵
Sárga murek, petrészsejem,
ez a lőján főrhez megyen.⁶
Borbásszegi kertészkerbe,
piros rózsza nyíllik benne;
piros rózsát leszakasztom:
most esküszik a menyasszony.⁷

De ez egyszerű célbejelentők mellett néha humoros körülíráso-
kat is hallhatunk. Egy részük csak a menyasszonyra vonatkozik:

Menyasszonnak gyöngy a nyakán,
nem lesz többet koszorúslány.⁸
Ma menyasszony, holnap asszony,
holnapután komámasszony;
esztendőre vagy kettőre
szüksége lesz a bölcsőre.⁹
Megálljunk az utcasarkon,
hadd hugyozzék a menyasszony.¹⁰

Más részük meg a vőlegényre:

Ez az ucca szűk ucca,
rozmaréngszál haséttya;
ha haséttya, ha nem is,
belemenünk azér is.¹¹
Kiesi járom, küs ökör,
mos fogják bé először:
még ma mindönt ésszetör.¹²

De van, amely mindkettőt, a vőlegényt és menyasszonyt is meg-
említi:

Tulipán szárostú,
vőlegín párostú.¹³

¹ Szallonta NGy. 14 : 124., beréksziére, Göcsej, Ethn. 8 : 467., 11 : 132., Gönczi 336. — ² Baja, Nyr. 29 : 95., Bács mon. 348., Egy szem búza, egy szem rozs, Batonya, KálmK. 2 : 160. — ³ Körmen, Nyr. 2 : 469., Örség, uo. 4 : 380., Bessenő, Ethn. 16 : 152. — ⁴ Göcsej, Gönczi 336. — ⁵ Göcsej, Nyr. 8 : 467., Ethn. 11 : 131., Gönczi 336. — ⁶ Diósd, Nyr. 28 : 381. — ⁷ Göcsej, Ethn. 11 : 132. — ⁸ Kiskanizsa, Ethn. 7 : 191., Szombathely, Nyr. 16 : 329., Somogy mon. 209. — ⁹ Miriszló, Lázár 90., Örség, Nyr. 4 : 380., Fehér m., NGy. 1 : 316. — ¹⁰ Bács mon. 348. — ¹¹ Göcsej, Ethn. 11 : 133., Bessenő, uo. 16 : 152., Szarvaskend, Nyr. 16 : 430. — ¹² Keresztúrfiszek, NGy. 11 : 450. — ¹³ Göcsej, Nyr. 8 : 468., Ethn. 11 : 133.

3. Párbejelentők. Megnevezik a menyasszonyos házat:

Kis ujjamon a köröm,
Káliékhá az öröm.¹

Megmondják a menyasszony keresztnevét:

A szobának négy szöglete,
menyasszonynak Mari neve.²
Tüzet, vizet a könyhára,
kilenc font húst a fazékba,
hadd szójják a muzsika:
mert menyasszony Zsuzsika.³

Nem ritka azonban a menyasszony vagy vőlegény teljes nevének kikiáltása sem:

Őszi rózsá s tavaszi,
Bürki Zsuzsi hazai.⁴
Cintányér, cimbalom,
Szabó Rózsi menyasszony.⁵
Kukorica szárastú,
Szabó Rózsi párostú.⁶
Cifra pohár, vízedény,
Gál Imre a vőlegény.⁷

¹ Bács mon. 348. — ² Hegyhát vid., Ethn. 11 : 313. — ³ Beregszász, Nyr. 39 : 335. — ⁴ Csíkszentdomokos, Nyr. 39 : 335. — ⁵ Zenta, Nyr. 2 : 420. — Bács mon. 348. — ⁶ Uo. — ⁷ Ada, NyF. 37 : 61.

4. *Párdicsérők.* Egy részük az új pár külsejére vonatkozik. Legegyszerűbb alakúak a menyasszonyra a „szép, gyönyörű, aranyos, ékes” jelzős dícsérők:

Ez az utca véggel erre,
szép menyasszonyt viszünk erre.¹
Aranybárány, aranykos,
szép menyasszonyt viszünk most.²
Abrakos a mi lovunk,
de szép a menyasszonyunk.³
Piros alma gömbölyű,
a menyasszony gyönyörű.⁴
Vöröshajma köserű,
menyasszonyunk gyönyörű.⁵
Egy szem búza, egy szem rozs,
menyasszonyunk aranyos.⁶
Ez az utca tekervényes,
menyasszonyunk igen ékes.⁷

Ugyane dícsérőjelzők néhány adatban a vőlegényre vonatkoztatva is előfordulnak:

Árpocifó, zabkényiér,
jaj de szép a vőlegény.⁸
Kövér a mi tehenünk,
de szép a vőlegényünk.⁹
Fehér borsó gömbölyű,
vőlegényünk gyönyörű.¹⁰

Ugyancsak ezek közé a pusztá szépséget kifejező párdícsérők közé tartoznak ezek a minden jelző nélkül való határozott kijelentések s körülírások is:

Három icce köleskása,
menyasszonynak nincsen mása.¹¹
Túl a vízőn meg innet,
tégöd a konty megillet.¹²
Esik eső, csakúgy szakad,
egy legénynek szíve hasad.¹³
Fiatal legénhó illik
a menyasszon, úgy tündöklük:
mint az arany, vagy sárgaré,
sokká édesebb, mint a méz.¹⁴
Öregpohár ragyogása,
vőlegénnek nincsen párgya.¹⁵

Határozott testi tulajdonságot kiemelő dícsérő rigmusok:

Sárga patkó, réz a szöggyé,
menyasszonnak kökén szemé.¹⁶
Ez a kis lány piros alma,
főteszik a sifonérra,
hogy a macska le ne verje:
Fukti András játszon vele.¹⁷
Sárgadinnye, görög divó,
a vőlegény rózsabimbó.¹⁸
Bécsületés egy pár személ,
orcájuk gyöngé, mint a téj.¹⁹

Végül ebbe a csoportba tartoznak a ruhadícsérők is:

Ez az ucca petrezselyem,
a menyasszony talpig selyem.²⁰

A párdícsérők másik nagy csoportja az új pár lelki tulajdonságaira, jellemére vonatkozik. S főképen a menyasszonyéra. S ezek a menyasszonydícsérők igen érdekes jellemtanulmányul szolgálhatnak: megmutatják t. i., hogy milyen leányt keres feleségül a magyar legény. Elsősorban erkölcsileg tisztát:

Fekete a hegy teteje,
fehér a menyasszony feje.²¹
Nem menyecske, hanem lyán,
pántlika lóg a haján.²²
Csak ek kicsi szűzecke,
ebből lesz a menyecske.²³

Aztán szemérmeset:

A menyasszony arany bárán,
aran bötű van a vállán;
a vőlegén elolvassa:
pirosrózsa nyílik rajta.²⁴

Kedveset, beszédeset, mosolygósat:

Ez az ucca leveles,
menyasszonyunk de kedves.²⁵
Ez az ucca de széles,
menyasszonyunk beszédés.²⁶
Ez az alma karikós,
menyasszonyunk mosolygós.²⁷

Végül szerepelnek még a menyasszony ügyessége, deréksége:

Ez az üveg de üres,
menyasszonyunk de ügyes.²⁸
Balog Gergő fejr házo,
fíérho mégy az Örzsi lányo;
elíg derík, elíg jó,
elíg jó takarítottó.²⁹
A vőlegény tapogatott,
derík menyasszonyra kapott.³⁰

és főkép takarékosága:

Ez az ucca kanyarékos,
a menyasszony takarékos.³¹

A vőlegénynél csak a derékséget és jókedvet emelik ki:

Sárgarépa, piros retek,
vőlegényünk derék gyerek.³²
Menyasszonyunk arany bárány,
aranybetű van a vállán;
vőlegényünk sem utolsó,
szeme, szája szép mosolygós.³³

A közös dícsérőkben pedig az egymás iránt való szelídséget:

Ez az erdő de szép erdő,
de szép madár laktya kettő;
sárga citrom a veséje,
ném keserű az epéje.³⁴

¹ Alföld, Koszorú 1864. 2:19., Nagy 1:118., Réső 44. — ² Uo. —
³ Bény, Népr. Ért. 1913:41., Esztergom mon. 82. — ⁴ Szalonta, NGy. 14:124.,
Kiskanizsa, Ethn. 7:191., Örség, Nyr., 4:184. — ⁵ Göcsej, Gönczi 338. —
⁶ Bács mon. 348. — ⁷ Vas mon. 374. — ⁸ Lovászpátona, NyF. 34:157. —
⁹ Bény, Népr. Ért. 1913:41., Esztergom mon. 82. — ¹⁰ Somogy mon. 209. —
¹¹ Szalonta (s. gy.) — ¹² Keresztúrfizék, NGy. 11:445. — ¹³ Vas mon. 372.
— ¹⁴ Kiskanizsa, Nyr. 9:181. — ¹⁵ Szombathely, Nyr. 16:329. — ¹⁶ Göcsej,
Ethn. 11:135. — ¹⁷ Baja, Nyr. 29:95., Zenta, MNy. 2:420., Bács mon. 348.
— ¹⁸ Szombathely, Nyr. 16:329. — ¹⁹ Kiskanizsa, Nyr. 9:181. — ²⁰ Bato-
nya, KálmK. 2:160., Ada, Nyr. 29:95., Bács mon. 348. — ²¹ Mert csak a
lánynak szabad mirtuszkoszorút tenni a fejére. Szombathely, Nyr. 16:329.,
Sorkitótfalu, Ethn. 7:67. — ²² Göcsej, Ethn. 11:136. — ²³ Miriszló, Lázár
83. — ²⁴ Göcsej, Ethn. 11:135., v. ö. Abafi—Székely 2:20. — ²⁵ Baja, Nyr.
29:95., vagy: Ez a rétes kerek, Somogy mon. 209. — ²⁶ Göcsej, Ethn.
11:135., Gönczi 338. — ²⁷ Somogy mon. 209., Vas mon. 374. — ²⁸ Somogy
mon. 209. — ²⁹ Göcsej, Ethn. 11:132. — ³⁰ Tokorcs, NyF. 33:36. — ³¹ Nyr.
29:94., Somogy mon. 209., Göcsej, Nyr. 8:468., 11:135., Gönczi 338., Kör-
mend, Nyr. 2:469., Lovászpátona, NyF. 34:158., Mezőlak, NyF. 17:61.,

Komárom m., Ethn. 2 : 211. — ³² Kiskanizsa, Ethn. 7 : 191., vagy Sárga csikó, arany nyereg. Nyr. 29 : 94., Somogy mon. 209., Göcsej, Ethn. 11 : 135., Gönczi 337., Szombathely, Nyr. 16 : 329., Vas mon. 374., Csöngye, NyF. 33 : 36. A kocsisra mondva: Vas mon. 372. — ³³ Bessenyő, Ethn. 16 : 152. — ³⁴ Szarvaskend, Nyr. 16 : 430.

5. *Menetdícsérők*. Egy részük magára a lakodalmas menetre vonatkozik:

Piros rózsza, pomádé,
ez a szám a szép parádé.¹
Sárgarépa, csinyát virág,
ez a sereg tiszta virág.²
Ez az utca véggé erre,
de szép csapat mén é erre.³

Más részük pedig személydícsérő, és pedig a nyoszolyólányra:

Koszorúlyán szerelmé
korpábó van kevervő;
miné jobban keverik,
anná jobban szeretik.⁴

a vőfélyre:

Körű csipkís a kötényem,
derik gyerek a vőfélyem.⁵
Fodros szoknyám kilenc szél,
vőfély uram de kevély.⁶
Csinát virág bokréta,
a vőfényem kidugta;
ha kidugta, jól tette,
csolkot kapott érette.⁷

vagy együtt mindkettőre:

Nyoszorúlán még a vőfén
ut tündöklök mind a napfén.⁸

De van néhány öndícsérő is:

Azért vagyok olyan nyalka,
a koszorúm piros tarka.⁹
Azér vagyok ollan víg,
a koszorúm virágzik.¹⁰
Piros az én keszkenőm,
vőfély az én szeretőm.¹¹

Végül a menetdícsérők közé tartoznak a lakodalmások közt haladó kedveshez intézett dícsérő rigmusok is:

Az én rózsám olyan szép,
mint üveg alatt a kép.¹²
Úgy szeretem a szépet,
rúzsmaimom tégedet.¹³
Szeretem a termetedet,
gyöngyből kimetszett mejjedet.¹⁴
Csinált virág bimbója,
szívem vígasztalója.¹⁵

¹ Göcsej, Ethn. 11:134., Gönczi 338. — ² Uo. — ³ Ada, Nyr. 29:95. — ⁴ Göcsej, Nyr. 8:468., Gönczi 11:137. — ⁵ Uo. — ⁶ Szalonta. (sgy.) — ⁷ Sorkitótfalú, Ethn. 7:67. — ⁸ Göcsej, Nyr. 8:468., Ethn. 11:135., Gönczi 338. — ⁹ Sorkitótfalú, Ethn. 7:67. — ¹⁰ Szarvaskend, Nyr. 16:430. — ¹¹ Sorkitótfalú, Ethn. 2:67. — ¹² Miriszló, Lázár 83. — ¹³ Uo. — ¹⁴ Uo. — ¹⁵ Göcsej, Nyr. 8:468.

6. *Hívogatók.* A szeretője háza elé érő lakodalmas az utcára hívja szeretőjét:

Ez az ucca "ére ki,
barna babám, gyere ki.¹
Aki kinéz az ablakon,
talán az az én galambom;
rikojeds el, babám, magadat,
megösmérem a szavadat,
karcsú, vékony derekadat.²

Az ablakba, kiskapuba, utcára gyűlt nézőkhöz szóló biztatók, hogy csatlakozzanak hozzájuk:

Kopasz csirke, vadliba,
gyere pajtás lagziba.³
Akinek nincs semmi dolga,
jőjjön a lakodalomba.⁴
Ez az élet a gyöngyélet,
kinek tetszik, ide jöhet.⁵
Aki közénk adja magát,
huszas, tallér veri markát.⁶

¹ Abafi—Székely 2:160., Göcsej, Ethn. 11:131., Gönczi-336. Mezőlak, NyF. 17:61., 34:157. — ² Sorkitótfalú, Ethn. 7:67. — ³ Bács mon. 348. — ⁴ Szabolcs mon. 164. — ⁵ Bács mon. 348., Szombathely Nyr. 16:330., Sorkitótfalú, Ethn. 7:67.; tulajdonkép verbungos rigmus: Abafi—Székely 2:166. — ⁶ Szabolcs mon. 164.

7. *Házasságdícsérők.* A házasság az okos fiatalok jussa.

Ez az ílet minket illet,
nem a régi öregeket.¹
Ez az élet úgy se sok,
használják az okosok.²

Mindenki a lakodalmasokat nézi, közülük kívánczik, a lakodalomnak örvend:

Pipafödél, piparéz,
minden ember minket néz.³
Aki miránk báméskodik,
a lagziba kívánczik.⁴
Akinek most kedve nincsen,
annak egy csepp esze sincsen.⁵

A lakodalmas nép köszönete ezért az érdeklődésért és örömért:

Jaj de sokan néznek minket,
álgya még az Isten őket.⁶
Aki kinéz az uccáro,

szállon adás a házaro.⁷
 Aki kiáll az utcára,
 rozmaringszál a markába.⁸

Ugyanilyen, de személyhez szóló hála-dícséreték:

Magas kapú, nagy kutya,
 ott lakik a jó gazda.⁹
 Ez az ucca keskeny árak,
 itt teremnek karesú jányak.¹⁰

Házasságra való biztatók s az elszánás hangoztatásai:

Házassoggyál, ne válogass,
 ne okoskoggy, ne halogass;
 mán biz én nem válogatok,
 tásat vőszők, mihent kapok.¹¹
 Uccu bizony lakodalom,
 magam is megházasodom.¹²
 Ingem, gatyám eladom,
 mégis megházasodom.¹³

A házasságtól óvó gonoszkodók válasz-rigmusa:

A házasság kaloda,
 ne tedd lábodat oda.¹⁴

¹ Tokores, NyF. 33 : 36., Lovászpato, NyF. 34 : 157. — ² Alföld, Koszorú 1864. 2 : 19., Részó 44., Kiskanizsa, Ethn. 7 : 191., Lovászpato, NyF. 34 : 157. — ³ Vas mon. 374. — ⁴ Alföld, Koszorú, 1864. 2 : 19., Részó 44., Batonya, KálmK. 2 : 160., Bács mon. 348., Göcsej, Ethn. 11 : 134., Gönczi 330., Csöngé, NyF. 33 : 36., Mezölak, NyF. 17 : 61. — ⁵ Alföld, Koszorú, 1864. 2 : 19., Részó 44., Visk, Vas. Ujs. 1863 : 371., Részó 334., Rábaköz, Nyr. 18 : 476. — ⁶ Ada, NyF. 37 : 61. — ⁷ Kemenes-Mihályfa, NyF. 33 : 36. — ⁸ Somogy mon. 209. piros rózsa, Göcsej, Ethn. 11 : 133., Körmend, Nyr. 2 : 469., Szarvas-kend, Nyr. 16 : 430., bazsarózsa, Abafi-Székely 2 : 100. piros óma, uo. 2 : 99. — ⁹ Debrecen, Népr. Ert. 1912 : 173. — ¹⁰ Jánosfalva, NyF. 29 : 39. — ¹¹ Keresztúrfiszek, NGy. 11 : 451. — ¹² Erd. Közm. 256., Tokores, NyF. 33 : 36., v. ö. Lovászpato, NyF. 34 : 157., 159. — ¹³ Diósd, Nyr. 28 : 380. — ¹⁴ Kaál, Ethn. 13 : 460.

(Folytatjuk.)

Szendrey Zsigmond.

A békési pásztorok élete a XVIII. században.

(3-ik [közlemény])

A currenslevél a rendelet közlését nagy cikornyás betűvel kezdi, mondván:

„Következnek a mindenféle pásztoroknak zabolázására s úgy helye élethez szokott fel s alá járó Betyároknak és egyéb gonosztévő személyeknek is hamarabb lejendő kézrekerítésére szerzett Punktu-mok“. Aztán jönnek egymásután az intézkedések, melyekből csak azokat említjük itt meg, amelyek a pásztorokra vonatkoznak.

Elterjedt szokás volt, hogy az elhullott állatok faggyúját a pásztorok feleségei gyertyának vagy szappannak dolgozták fel s nem kis haszonnal árusították. Ugylátszik az is előfordult, hogy e célból az állatokat elpusztították. Azért „mindennemű pásztoroknak feleségei a szappannak és gyertyának árulásától eltiltatnak, mivel gyakori alkalmatosságokkal tapasztaltatott, hogy az ebből származott nyereségeknek kívánsága őket a lopásra ingerelni szokta“.

A természet fiai közül rekrutálódott a betyárság. Mi sem volt könnyebb, mint betyárrá lenni. Ha valaki a gondjaira bízott állatokról beszámolni nem tudott, vagy a katoná bakancs nagyon szorította a lábát, kénytelen volt a becsületes életet otthagyni s elhúzódni oda, ahol csak a hasonszőrű pásztorokkal vagy a szabadélethez szokott csárdabérlőkkel volt dolga.

S hiába volt minden tilalom, mind a két fajta ember befogadta, rejtegette s ha kellett, védelmébe is vette a száműzöttet. Maga se tudta soha, mikor kerül rá a sor. Ezért rendelték el: „ha hogy valaki a kóborló és gyanús személyeket szállására bevinné, azokat eleséggel táplálná s tanácsadással segítené, akármin módon tapasztaltatnék, vagy az olyaténok iránt a helységek előljáróinak hírt adni elmulasztaná, a dolgok mivoltához képest büntettetik. A tolvajoknak, kóborlóknak és akármi gyanúba vett személyeknek elfogatásukban nemes vármegye kerületében lévő pusztákon és mezei csárdákban az azon végett kiküldendő katonaságnak, vagy akárminemű arra rendelendő személyeknek senki gátlást ne tégyen“.

Bár az 1795. évi limitáció szerint a marhahús 4, a borjú 5, a bárány pünkösdig 4, azután $3\frac{1}{2}$, a disznó 5, a szalonna 15, a faggyú 10, a háj 20, a gyertya $16\frac{2}{3}$, a szappan $11\frac{2}{3}$ krajcárban volt fontonként megállapítva, mégis a mészárosok sohasem voltak a haszonnal megelégedve s így kéz alatt vásároltak. Ami más szóval körülbelül annyit jelentett, hogy lépten-nyomon az orgazdaság bűnébe estek. Rendes árnál olcsóbban csak pásztortól vagy bojtártól lehetett vásárolni. S bizony az egy se árulta a magát. A mészárosok pedig nem nagyon érdeklődtek az olcsó állat bélyege iránt; ez volt az oka annak a rendelkezésnek, hogy „a mészárszékre vitt marhát a mészárosok mindaddig leütni ne merészeljék, míglen a helység bírása, vagy esküdtje által megvizsgáltatván a marhának jegye s bélyege tökéletesen feljegyeztessék“.

De még ez az intézkedés sem volt elegendő magában, mert ha a megyei mészárosok nem merészeltek is olcsó jószágot venni, még mindig megvolt a lehetősége annak, hogy a vízállásos helyekről a vizeken át idegen területre vihessék. Elrendelték tehát, hogy „az alacsonyabb rendű nép közül a hajósok senkit a réven általköltöztetni kemény büntetés alatt ne merészeljenek egyébként, hanem ha marhajoknak számát és nevét magában foglaló hiteles passzust, melyen a közelebbi lévő helység bírása, vagy magistratuális tisztnek vízója is elkerülhetetlenül megkíváncsatik, mutatnak“.

A lopásokat, útonállásokat nem igen követték el gyalogszerrel, állatot elhajtani meg épen lehetetlen volt. Adtak is ki már jóval előbb lótartásra vonatkozó rendeletet, de ez úgylátszik, csak írott másolt volt s továbbra is feles számmal tartogatták a mindig szükséges lovakat. Most tehát a nyomravezetőnek is jutalmat helyeztek kiállításba, elrendelvé, hogy „a pásztoroknak és betyároknak sükségen felül tartott tulajdon lovait, aki feladja, árának harmadrészével jutalmaztassék meg, kétharmadrésze pedig nemes vármegye kasszájába vitessék, úgy hasonlóképen a sükségtelen nyergek is confiscáltassanak“.

A bújdosó betyárok „lappangatásának“ legkönnyebb módja volt, ha a pásztor bojtárjaként kerülgette a nyáját. Mindenki tudta ugyan, hogy nem tartozik a pásztorok közé, de azért, ha a hatóság kereste, csak bojtár volt. De a hatóság erre a turpisságra is rájött s kimondta, hogy „ha valamely pásztor több bojtárt tartana, mint amennyi a csordának, gulyának vagy ménesnek számához képest sükséges, abban akadályoztassék, ha pedig engedetlen lenne, fogóságba vitessék“.

Szó volt már arról, hogy a pásztorok igen kedvelték a kocsmába járást, akár bent a falvakban, akár a mezei csárdákban. A felírással ivás vagy rovásra ivás nagyon el volt terjedve. Természetes, hogyha már igen sok volt a rováson, fizetni is kellett. Pénze pedig nem igen volt a juhásznak s ilyenkor a rovás hosszúsága szerint egy-két birka vagy borjú került a kocsmáltató istállójába. A pásztor nem igen nézte meg, hogy kinek a bélyegje van az állaton, a csárdás nem igen törődött vele. Ezt tiltotta be egyszersmindenkorra a rendelet: „a pásztoroknak hitelbe való kiadás, vagy annak árában akármely báromnak vagy jószágának lejendő átalvétele kemény büntetés alatt tilos“.

Szokása volt a pásztoroknak, hogy idegen jószágot terelt a maga nyájába. Sok nyáj legelészett szerteszéjjel, volt miből elhajtani. De annyi esze mindegyiknek volt, hogy nem a legközelebbiből hajtott, hanem más község, sokszor más megye területén legelészöböl. Mikor aztán a felülvizsgálat jött, mindig feles számú volt a jószág. Ez a felesleg a pásztoré volt, akármilyen idegen bélyeg volt is az állatokon. A gazdák, akiknek az állatait őrizte, nem igen tarthattak számot az ilyenfajta állatra, mert az övéik a saját bélyegükkel voltak ellátva. Természetes, hogy az ilyen jószág csak úgy véletlenül került a többi közé. Ezt a véletlent azonban már nagyon jól ismerte a vármegye s megszüntetése iránt intézkedett is: „A pásztorok tulajdon marháit különös bélyeggel süttessenek meg, amely a nemes vármegye katonáinak tudokra legyen, különben, ha más jegy vagy billeg alatt találatnak, mint nem sajátjuk, confiscáltatni fognak“.

Nemcsak az eleven jószág elhajtása volt divatos, hanem az elhullott jószággal is nagy üzérkedések folytak. A bőr és a faggyú is igen jó jövedelmi forrása volt a pásztoroknak. Természetes, hogy

minden elhullt állat bőr és faggyú nélkül került a föld alá, de azért a bőrrel nem igen történt elszámolás. Nagyon sok lehetett ebben az irányban is a visszaélés, mert csak így érthető meg a tilalom: „Azon eseten kívül, mikor tudniillik a marhadög közönségesen uralkodik, hiteles bizonyosság nélkül a pásztoroknak a marhát megnyúzni épen nem leszen szabad; annak faggyát bőrével együtt egy hétnek elfolyása alatt gazdájának általadni kötelesek lesznek, mely alkalmatossággal billeg nélkül való, vagy fülektől csalárdul megfosztott bőröknek kézhezvétele tilalmaztatik. Különben ez olyatén gazda vétkes cimborálásnak gyanúságába keveredik; úgy példás büntetését el nem mellőzi“.

Nem tartozhatott a legtisztább dolgok közé a mezőn folyó adásvétel sem, mely alkalommal a tulajdonos távollétében is gazdát cserélt az állat s haszón is a pásztor zsebében maradt; ezért rendelte el a megye, hogy „a helybeli lakosoknak jelenlétele nélkül, a mezőben minden eladás, vétel, csere, nemkülönben akárminemű baromnak netalán okozott kárának megtérítése fejében leendő kézhez vétele, úgy a pásztoroknak, mint más egyebeknek is büntetés alatt tilalmaztatik“.

A pusztai élethez szokott emberek nagyon szerették, ha kint a puszták csendjében, távol a világ mindenfajta híreitől, emberek vették közájuk, akik ismerték a világi „környülállásokat“. Ha ilyenek jöttek, vagy a szomszédos pásztorok felkeresték, magyaros vendégszeretettel fogadták őket; ami nem eshetett meg nagy lakomázás nélkül. Ilyenkor bizony nem igen nézegették az állatok billegét, hanem az került a bográcsba, amelyik leginkább megfelelt a vendégek számának s a mindenkor magukkal hozott jó étvágyának. Azért hozták a végzést, hogy „a bojtárok proporcióját felülhaladó mindennemű főzőedények összetöressenek, ha pedig vasból készítettettek volnának, confiskáltassanak“.

Említettük már, hogy a betyárokat bojtárként tartogatták a nyájak mellett. Hogy ezt a családtságot megnehezítsék, a már fentebb említett tilalmon kívül kötelezték a helységek bírait, hogy „a pásztoroknak kiadott conventiójukon kívül, minden esztendőben Szent György nap táján egy különös árkus papirosra a számadóknak s bojtároknak neveit, azoknak személyek leírásával és marhájuk számának specifikációjával, hiba és hátramaradás nélkül feljegyezzék, hogy azok az illetén jegyzést annak idejében kiküldendő nemes vármegye katonáinak vagy arra rendelendő embereknek bemutatassák“.

Hogy a feles számmal való lóval elkövetett visszaéléseket megszüntessék, pontosan megszabták, hogy ki mennyi lovat tarthat: „Minden háromszáz darabból álló csorda, gulya, vagy ménes mellett a számadónak egy, a második pásztornak is egy nyerges lónak tartása engedtetik meg; ha pedig a megengedett kétdarabon kívül va-

lamely barom állásnál több hátaslovak találtatnak, azonnal confiscáltván, azoknak ára osztassék fel“.

A városok és falvak igen messze estek a rétes legelőktől s a pásztor emberek nem nagyon gyakran keresték fel azokat; de ha már valami ügyes-bajos dologban, vagy éppen vásár alkalmával bejöttek, felcicomázták magukat is, de a lovakról, nyergekről sem feledkeztek meg: Sallangok, lelógó szíjjak díszítették a szerszámokat.

De a cicomázásnak megint csak az adta meg az árát, aki a pásztor kezére bízta a jószágot. A sallang, a szíjj, annak az állatából került a lószerszámra, nyeregre. Szigorú büntetés alatt el is tiltották a cifrálkodást: „A mulandó hiúság és magamutogatásnak helytelen kívánsága a nyergeknek hosszú sallangos szíjakkal való felkészítésében főként a pásztorokat és gonoszindulatú fel s alá csavargó betyárokat arra ingesztelni szokta, hogy egy-két darab lefüggő szíjnak kedvéért egy lovat megfojtani, vagy marhát (melynek döghúsából torkig laknak) csak csekély állapotnak vélik, arravaló nézve, valamint az említett haszontalan szíjjak, úgy a saruknak viselése a pásztoroknak 50 kemény pálcabüntetés alatt tilalmaztatik“.

A legtöbb bajt, a legtöbb kárt a gazdáknak mégis a nagy távolság miatt majdnem lehetetlen elszámolás okozta. Ha a pásztor azt mondta az állatra, hogy megdöglött, azt ellenőrizni nem lehetett. A gazdák nem tudtak minden pillanatban kimenni a legelőre, a pásztoroknak meg jó kifogás volt a nagy távolság. A sok kárnak azonban valahogy elejét kellett venni. Elrendelték hát, hogy „ha valamely marha hirtelen dög által el nem vész és a pásztor annak nyavalygó voltát gazdájának hírül nem adja, büntetésre méltó lészen“.

A csikósoknak egyik legnagyobb jövedelmi forrása az volt, hogy a gondjaikra bízott lovakat pénzért munkára kiadták s ha véletlenül a gazdája kereste volna, különböző hazugságokkal igyekeztek falhoz állítani. Ezt a visszaélést is megtiltották: „Gyakor tapasztalatból származott bizonyosság, hogy a csikósok gazdáiknak lovaikat csekély bérért munkára kiadni minden tartózkodás nélkül bátorkodnak; és amidőn a gazda lovainak hiányosságát a ménes közt tapasztalja, azok azt eltévedetteknek lenni megtanult álnok mesterségek szerint állítják; ha azért ezentúl a csikósok az ilyen káros ravaszágban tapasztaltatnának, pálcabeli kemény büntetésen kívül, az általuk ily módon kiadott, vagy tulajdon munkájuknak végben vite-lére és marhák haszonvételének illendő megtérítésére köteleztetnek“.

De volt a csikósoknak a lólopás körül is elég nagy gyakorlata, melynek elbeszélését magára a punctomra hagyom: „Minémű ravasz mesterséget szoktak elővenni a ménes pásztorok a csikóknak bélyegzés előtt való eltulajdonításában a közönséges tapasztalatból kiteszik, amidőn tudniillik tulajdon gazdájuknak billegét azoknak tomporára úgy kiborotválják, hogy azok a szemesen vigyázók előtt is vassal megsüttetve látszanak és hogy gonosz igyekezetükben bátrabban megmaradhassanak, azokat közellévő ménesekben iktatni szokták,

oly véggel, hogy azok iránt kérdezkedő gazdákat hirtelen előállítással sokkal annyival inkább megcsalhassák, minél bizonyosabbak abban, hogy tomporaiknál gonoszul kiformált billegnek benövésével azokat sajátjoknak tartani nem merészelik; arranézve a csikósoknak ily gonoszságokból eredő károknak eltávoztatására szükségesnek ítéltetik, hogy a helységek bírái maguk közül rendelendő egy hites személy által a méneseket gyakrabban megvizsgáltatván a jelentett gonoszságnak szorgalmatos vigyázat által eleitvenni igyekezzenek; ha kik pedig a tolvajlott csikóknak duggatásában tapasztaltatnak, példás büntetés alá vétessenek“.

Egészen természetes, hogy a legtöbb csiny elkövetése az öreg pásztorok távollétében történt. Az öreg pásztorok, a számadók nagyon vigyáztak a kezükre bízott állatokra már csak azért is, mert a kárt sajátjukból kellett megtéríteni. A marha leütések, szíjj hasítások, lakomák leginkább csak akkor történhettek meg, ha az öregek nem voltak otthon. Ezt tudta a vármegye is, ezért rendelte el, hogy: a „számadó pásztoroknak a gulya csorda, vagy nyáj mellől való további eltávozásokkal a bojtárok bátorságot vevén magoknak, azok közül olykor több daraboknak szántsándékos megölésében és eltékozlásában minden tartózkodás nélkül bocsátkozni merészelnek és mivel azok leginkább rideg legényekből állani szoktak, akiknek csekély fizetéseken kívül semminemű jószáguk nem található, a megkárosított gazdák károknak megtérítéséhez nehéz móddal, vagy épen nem juthatnak arravaló nézve rendeltetik, hogy minden három hónapoknak elfolyása alatt a számadó a gondviselésére bízott barom mellől két napnál tovább, a megtörténhető károk megtérítése és 24 pálca büntetés alatt elmaradni ne merészeljenek“.

Végignézve az itt ismertetett főbb pontokon, nem lehet mondanivaló, hogy még ezután is valami nagy szabadsága maradt volna a pásztoroknak. A szerencse csak az volt, hogy az a sokszor megígért szigorú ellenőrzés az év legnagyobb részében járhatatlan utak miatt csaknem keresztülvihetetlen volt. Maga a katonaság sem vette valami túlszigorúan a hivatását. Ha előfordult, hogy már csak a példaadás kedvéért is keményen megbüntettek egy-egy számadót, a pásztoréletet nem lehetett rendeletekkel szabályozni. Nem a megye volt a pásztorélet pusztító ellensége, hanem az eke, amely lassan-lassan felhasogatta a szárazföldeket és a vízszabályozás, amely agyonszáritotta a regényes élet színterét. Fogyott apránként a legelő s a különféle pásztorok állataik érdekében nagy harcokat vívtak a mezőért.

Ameddig sok volt a legelő, könnyen elfért egymás mellett a sok különböző nyáj, de mikor mindig szűkebbre szorult, szívesen leetette egymás elől a füvet, feldúratta a mezőt. Ez volt az oka az örökös csetepaténak, huzavonának. Legtöbb baj e téren a kanászpásztorokkal lehetett, akik a legjobb legelőkre is szívesen hajtották nyájaikat, pedig a disznó szívesebben durkált a föld alatt. Ezért már 1778-ban kiadja a megye a rendeletet, miszerint „szarvasmarhák, lovak, juhok

sértésekkel együtt nem legelhetnek“. De ugyanakkor a legelő minősége szerint is megállapítja a sorrendet, kimondván: „sorrend szerint mint írva vagyon, sertések pedig Berekben, nedves és rétes helyeken“.

De a sok rendelet, amely a pásztor életét görbe paragrafusokba szorította mindaddig rendelet maradt, míg a bogárhátú tanyák mindig sűrűbben telepítették be a felhasogatott mezőket. Pedig a megye gondoskodott róla, hogy mindig sűrűbben jelenjenek meg a tilalmak. 1795-ben, mikor a franciák ellen szedték a katonákat, újra szaporodott a betyárok száma. A magyar puszták szabad embereinek jobban tetszett a csákós süveg az osztrák csákónál, szebb volt a bocskor, meg a bürkapca a kifényesített bakkancsnál. A betyárok hajszolása megint a pásztorokra fordította a hatóságok figyelmét. Újabb rendeletekkel szorították a hurkot a szabad emberekre. És mikor betyárüldözés címen gyakrabban nézegettek a betyár-rejtegetők után, tapasztalni kellett, hogy a pásztorélet természet alkotta szabályai jobban illettek a kint való életre, a zöld asztaloknál készült minden punctomoknál. Fel kellett újítani a rendelkezéseket s valami olyannal betetőzni, ami egészen új volt s aminek a hatása nem maradhatott el. Megszámolták a pásztorokat. Amit olyan nagy szakértelemmel ütöttek az állatok tomporára, a billeg, rákerült a pásztor csákós süvegére. De beszéljen maga a rendelet:

— A bírák és földesuraság tudta nélkül a pásztor magához jószágot nem vehet. A bérükbe járó számos jószág a községen bejelentendő és arról jegyzék vezetendő. A pásztor a bírák tudta nélkül sem zsidónak, sem mészárosnak marhát vagy bőrt el nem adhat. Utonútfélen, vagy csárdában senkinek sem szabad vásárt vagy cserét csinálni. A pásztorok vigyázói kötelesek hetenként megnézni, hogy nincs-e bitang jószág a pásztor keze alatt. Ha bitang jószág kerül a nyájba, köteles azonnal jelenteni, mert különben úgy tekintik, mint ha orgazda volna. A pásztorok megtiltatnak minden kóborlástól, s a határból, ahol marhájakat legeltetik, különös ok nélkül kimenni kemény büntetés alatt nem szabad.

Minden község tartozik a kicsztott bélyegzővel az összes marhát megbélyegezni, aki azt elmulasztja, maga felelős káráért.

Tilalmas volt eddig is, hogy senki szőrös bocskort viselni, vásárolni ne merészeljen; ezen tilalom most megújítatik, mert számtalan szomorú példák bizonyítják, hogy a gonosz emberek csak a bőre kedvéért is a marhát lerontják, némely szegény embernek olyan kárával, hogy abból életében is nehezen veheti fel magát. Azért a nyers bőröknek eladása is passzus nélkül nem engedtetik.

Mivel az e féle gonoszságok leginkább az olyatén emberektől származnak, kik minden isten és ember félelem nélkül a pusztákon és szállásokon vagy szolgálta, vagy pásztor, vagy betyárképen tartózkodnak, járásbeli szolgabírák meg fogják hirdetni, hogy minden ember legalább esztendőben egyszer templomba menjen és arról lekipásztorától bizonyáglevelet vegyen, azt járásbeli tiszt-

nek bemutassa, mert aki ilyen levelet nem tud mutatni, keményen büntetik.

„Nemes Biharvármegyének ez iránt tett tudósítása, hogy a pásztorok mellett tártózkodni szokott korhely cimborák iránt, kiket *Lesáknak*, szegény legényeknek neveznek, elvégezte legyen, hogy minden uraságok, gazdák s komitatusok a maguk gulyásának, kondásának, pásztorának a felső gúnyájára kívülről sárgaréz pléből, amelyre a gazda kereszt- és vezetékeve első betűi és a helység numerusa metzve legyen, címert csináltasson, hogy ezen esmértetőjel által, a nem cseléd lesákok az igazi cselédektől megismertethessenek és annál könnyebben elfogattassanak. Végeztetett: „hogy mivel úgy látszik, hogy ezen rendelése nemes szomszéd Biharvármegyének egy alkalmas eszköz a tolvajlások meggátlására, melyre nézve tehát ezen vármegyében is bébocsáttatik és mind a földes uraságoknak, mind pedig a helyiségeknek ezennel meghagyatik, hogy a pásztoembereknek, sőt más külső cselédjeiknek is egy réz pléhet, melyen az uraság vagy helység neve első betűi legyen, nyomban vetessenek süvegekre, mert akiknek a mai naptól számlálván négy hét alatt ilyen réz nem leszen a süvegén, az mint gyanús ember elfogattatik és mind magá, mint gazdája megbüntetik“.

Ez a sárga réztábla megadta a kegyelemdőfést a pásztorélet romantikájának, melynek szépségéről, vonzó voltáról sokat tudnának beszélni a kiszikkadt rétek, elpusztult nádasok; az egykori szemtanúk. Hogyne tudnának, mikor a gúzsbakötő paragrafusok is annyi szépet beszélnek róla.

Banner János.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Óvakodik.

Hegerger említette az *óláikodik* szóról írtában (MNy. XXIII, 50), mely az ő magyarázata szerint az *óv* ige gyakorító képzős származéka, hogy ugyanennek az igének visszaható képzős *óvakodik* alakja a köznyelvben 'sich hüten, sich in acht nehmen' értelmű ugyan, de a nép nyelvben 'schleichen' jelentése is van, mely csak a régebbi 'lauern'-ből fejlődhetett. Az *óvakodik-nak* 'schleichen' jelentésére azonban csak emlékezetből idézi az *utánam óvakodott, beóvakodott a házba-féle* kifejezéseket.

Sajátságos, hogy az *óvakodik-nak* ezt a jelentését sem CzF., sem a MTsz. nem említi, holha pl. az alföldi nép nyelvben igen elterjedt ebbeli használata. Hogy a MTsz.-ban nincs meg, annak talán az lehet az oka, hogy népnyelvi gyűjtőink az *óvakodik*-ot ebben a jelentésében nem is tartották tájszónak, mert jól tudták, hogy az irodalmi nyelv, legalább is népies íróink nyelve, már jó ideje pártul fogta ebben a minőségében is. Népnyelvi előfordulására nem idézek adatokat. Nagyon szeretném, ha ezt a feladatot folyóiratunk olvasói végeznék el helyettem: sok és beszédes példában mutatva meg vidékük nyelvben való alkalmazását a cím-

beli szó itt tárgyalt jelentésének. Én a helyett és e helyütt inkább a nagy szegedi írónak, *Tömörkény Istvánnak* munkáiból hozok fel reá néhány adatot; igaz, hogy ezek egyúttal bátran példái lehetnek szegedvidéki használatának is. *Tömörkény* gyakran él vele, pl.: „... a szobába *óvakodott* és sunyi csenddel fészkelte be magát a divánra (Gerendás szobából 114). Belegrádba sok olyan magyar állampolgár *óvakodott átal*, kit némi büntetés terhelt volna itthon (uo. 145). Nini, hát csak *beóvakodunk* — nevetik egymást a vén fiatalok (Népek az orsz. haszn. 38). Csakugyan *óvakodik be* az ajtón két szakállas öreg ember (uo. 162). Sáros időben azután a fórum közönsége *fölóvakodott* a saratlan gyalogjárókra (Egyszerű emberek 159) ... hegyei közül *leóvakodott* a tót aratásra“ (Homokos világ 166) stb.

Más népies írónkból is lehetne még idézni példát az ezen értelmű *óvakodik*-ra; de sem a mai, sem a régi nyelvből nem tudom kimutatni a fentebb föltett 'lauern' jelentését. Azonban érdekesnek tartom megemlíteni, hogy a Családi kör egyik sorában a címbeli ige nézetem szerint 'sich hüten'-t is jelent, meg 'schleichen'-t is: Ballag egy cica is — bogarászni restel — / *Óvakodva* lépked hosszan elnyúlt testtel.

Csefkő Gyula.

Ácsorog.

Ma már tudjuk, hogy ez az igeink, melyről nemrégiben még némelyik nyelvészünk is azt hitte, hogy az *áll* ige gyakorító továbbképzése (*állcsorog > *ácsorog > *ácsorog*), voltaképen az *áhit* (< *áh* indulatszó + *ít* képző), *ásít* (< *áh* ~ *á* + *s* gyakorító képző + *ít*) igeinkkel fadakt egy töről, és az volt az eredeti jelentése, hogy 'szájtátva bámul' (vö. MNy. IV, 39, 80). Mivel azonban a nagyobb fokú elbámulás rendszerint testi mozdulatlanlansággal jár együtt, azért lassanként az eredeti képzetkomplexumnak ez a mellékképzete vált uralkodóvá, ennek következtében az eredeti jelentés elhomályosult és az *ácsorog* a mai köznyelvben már a. m. *álldogál*. Eredetét illetőleg pedig a legtöbb művelt magyar ember egészen természetesen azt véli, hogy az *áll* ige származéka, ennél fogva nyelvérzékük így tagolja elemeire: *áll* + *csorog*.

Ez a *-csorog* szóvég, mely megvan a *küll-og*-ból származott *kuncsorog* szavunkban is (MNy. IV. 39), újabban az *ül* ige mellett is képzőként szerepel. A Nyugat-ban (XX, 551) olvasom: „... ezzel kiváltanám magamat az Ady s a Bartók genie-lábainál *űcsörgő* [< *ül* + *csörgő*] társtalanságból“. Világos, hogy ha az *ácsorog* a. m. 'álldogál', akkor az *űcsörgő* sem lehet más, mint 'űldögél'. Tehát az illető helyen bizonyára a genieik lábainál *űldögélő* társtalanságról esik dicsekedve panaszkodó szó. Az *űcsörgő* ige állítólag megvan a nép nyelvében is, mert Bajáról közli egy gyűjtő, hogy ott az *űcsörgő* = 'űldögél'. (Nyr. XLII, 43).

Ez a két példa is azt bizonyítja, hogy az *ácsorog* nyelvérzékünk szerint az *áll* ige családjába tartozik, ennél fogva jó példát szolgáltat arra a nyelvi jelenségre, melyet *Horger*, mint az elszigetelődés ellentétét *családosodás*-nak nevez (A Nyelvt. Alapelv. 273). De a népszerű és gazdag *áll* családdal nemcsak az *ácsorog* atyafiságosodott össze, hanem az utóbival közel rokon *ácsong*, *ácscri* (vö. MTsz.) szavakon kívül a velük szintén egy fészekben költ *ácsingózik* is, melynek ma már nemcsak az a

jelentése van, hogy 'erősen vágyakozik, sóvárog, áhítozik', hanem azt is jelenti, hogy 'álldogál'. A kitünő magyarságú *Móra Ferenc* egyik kedves elbeszélésében találtam ennek példáját. Ime: „Ballagtak tovább, be a falu közepére, ahol nyitott ajtóju ház ajtófélfáján forgácscégért lobogtatott a szél. Ott is *ácsingózott* egy-két ember“ (Véreim 101). Magának az írónak szíves közléséből tudom, amire nézve egyébként a szöveg sem hagyja kétséghen a figyelmes olvasót, hogy az *ácsingózik* az idézett helyen a m. *ácsorog*, azaz *állingál, álldogál*. *Móra* szerint ebben a jelentésben használja ezt a szót a félegyházi népnyelv is.

Csefkó Gyula.

Hátibőr.

A hátibőr a magyarságnak egyik igen ősi ruhaféléje. Az irodalomban inkább *kacagány* néven ismeretes s így is jóformán csak mint a vitézi öltözet része, holott pásztorságunk, nevezetesen a tiszántúli, mai napig is használja s mind *kacagány*, mind *hátibőr* néven emlegeti. Régen farkas bőre is szolgált vitézi kacagányul, sőt a „kacagányos apák“ talán párdueot is viseltek. Ujabban — úgylátszik a XVIII. sz. vége felétől kezdve — már csak juhbőrből való a kacagány, hátibőr, s csak pásztorok viselik, minthogy a kuruckor letűntével vitézi öltözet volta megszűnt. A NySz. idézete szerint 1808-ban Sándor István is már csak így magyarázza a *kacagányt*: *pellis ovilla dorsualis*. Ekkor tehát már csak pásztori viselet, amiről Gvadányi is megemlékezik: „*Katzogánt viselnek a pásztorok, mások is az Alföldön párdutzbőr helyett, juh bőr ez*“ (NySz.)

Mindezt azért tesszük szóvá, mert a hátibőr — nagy multja ellenére — annak rendje-módja szerint, helyes értelmezéssel egy adattal sinces képviselve a NySz.-ban, csupán a bőr vezérszó hátibőr, háti bőr mutatószava alatt ezzel: „Nem igazán írják a mi kép-íróink keresztelő Jánost egészen tevébőrbe, mint valami vadembert, vagy valami kúnsági juhászt. *hátí bőrb*e öltözve“ (Miskolczi: Egy jeles vadkert., 1702.), azonban ilyen helytelen értelmezéssel: „*pellis dorsualis, Rückerhaut*“. Ez egyetlen, de rosszul értelmezett adat mellé még kettőt idézhetünk ugyancsak a NySz.-ból a *kacagány* és *mente* címszó alól. Az előbbi alatt Szabó Dávid Kisded szótárából idézve ezt találjuk: *katzogány, hátí-bőr*; — a *mente* címszó alatt pedig (— nemkülönben a *ködmön* alatt —): „*Mente bérlelésnek volt ideje uraktól, cifra ködmönöknek és hátí-bőröknek végbéli katonáktól*“. (Az ötves mesterségről való vetélkedés. 1716.)

Viski Károly.

Csongrádmegyei helynevek.

Algyő. Szántók: Szomolya, Kenderesi d. Peresér (Tápé határában), Péterlaka, Szarazhádi d. (azelőtt víz járta), Nagyszénáság, Kiszénáság (kaszálók), Kenderföld, Káposztásföld (a falu mellett, 1864-ben már burgonya- és vetemény-földek), Kúnhátföldi d. (halmos szántó), Sővényház, részei: Akasztódombi d., Tófoági d. (hajdan víz járta), Szaporhegyi d. (a víz sűrűn reá jön), Bezurszéki d., Romafű d., Kecehalomi d., Eperjesi d., — Serkédi p., Nagycsúzd, Kiskapraszák.

Csany. Község részek: Nagytized (belsőrész), Kistized (iparos-rész), Rétoldal (v. Pieskaváros, lakói molnárok és halászok, „a tétlen-

ségük nejeiknek haza szerte ismeretes"), Szentkút (egyik kutjának „vize gyógyerővel birt, ezen kutat, amennyiben a nép seregeesen vándorolt oda, a felsőbb hatóság betömeté, bámulatára a népnek azonban másnap reggel a kutat egészen tisztán és még üdítőbb vízzel ellátva találták"), Ráivágy („az uradalmi tiszt részére adatott darab földet a köz lakosság vissza venni óhajta"), Zsigerhát. D ü l ő k: Síróhegy („hajdanta egy elszegényedett fiatal nemesi család birta, a férj imádta nejét, de ez beteges lévén, csakhamar elhalt, a bánatos férj nejét egy közeli magaslaton temetteté el, hová naponként a hajnali órákban kijárt s . . . hangosan zokogott, . . . s hová rövid időn bánatában kimúlt urukat is temették").

Csongrád. D ü l ő k: Böld, Felgyő, Szántó, Ellés, Máma, Gyója, Ujfalu p., Ibolyás, Halesz („Uj szőlő, nevének eredete „ha lesz“, azaz ha terem rajta, akkor lehet szőlőnek nevezni"), Konya-szák („eredetileg konyha szék, székes legelő, mely a mézszárszékkal együtt adatott haszonbérbe a vágó marha feljavítása végett"), Lófógó („keskeny zug roppant náddal benőve, hajdan a csikósok a megfogdosni nem birta lovakat ide hajtották, hol a legszilajabb csikót is megfoghatták"), Bokros („sanyargó galagonya bokroktól"), Kilences („legelő a rajta átvonuló kilenc értől neveztetett így"); h á t a k a réten: Várhát („a legmagasabb s legterjedelmesebb hát messze földön, az 1855-iki árvíz . . . egy földalatti boltozatot mosott ki . . . e hát oldalán"), Záptető, Bő-telek („széna termékenységről"), Vajhát („gyenge szénájáról"), Rókalikas („az egykor benne tartózkodott rókákról nevezetes") z u g o k: Mámái zug („a mámai réten), Kesely zug, Sárga zug (füzeik s virágaik színéről"); h a l m o k: Vid halma, Test h. („a benne található csontokról"), Köhalom („ezen állott egy pár század előtt az ujfalusi templom, . . . rajta most is sok elszórt kő hever"), Cigányhalom (rajta letelepedett cigányokról"), Kettős halom, Keselyes; e r e k: Vidra („a nép nyelvén vidre; tőle nem messze fekszik az u. n. Vid-halma"), Csukás, Kereszt-ér („alakjától"); t a v a k és mélyebb fenekek a réten és mezőn Fejértő, Görjen, Dada, Maros-kereke, Győrfös, Pandur, Picsor, Szivágy („ . . . a belvárosiak, melynek közelében fekszik, igen vágytak a tó melletti terjedelmes háton legeltetni, mely magas fekvése miatt az árvíz alól hamar kiszabadulva igen jó korai szénát és legelőt nyújtott"), Sós tenger, Dünnyés, Dávidtó, Saraló („sáros fenekéről"), Görbe tó („alakjáról"), Paptava, Fényes tó, Libuj tó; v í z f o k o k a réten: Hámnas fok, Sebes f., Nagy f., Libuj f., Rühes f.; u t a k: Császárszár út („II. József császárnak azon tett utazásáról, mely út ez alkalomra rögtönöztetett"), Sárkányfark („a külváros nyugoti részén egy hosszú utca, mely alakjánál fogva a hosszú fekvésű városnak mintegy a farkát képezi").

Derekegyház. D ü l ő k: Paptelek, Kéktó („jó szénát termő kaszáló"), Tompahát, Ördögös („rossz rögös útjáról"), Nagy-Ujváros („állítólag régi község"), Kis-Ujváros, Kis- és Nagykirályság, Terehalom, Hegyes.

Fábián-Sebestyén. D ü l ő k: Belső-Külső Fábián, Mucsihát, Reketyés, Lapostó; k u n h a l m o k: Bazsó h., Erdey h., Dobossy h., Fekete h., Fábián h.; c s á r d á k: kórógyi cs., Kukuricza és Miketzi cs.

Fehértó: D ü l ő k: Torbágy, Csárda d., Közép d. v. Kereszt d., szák d. vagy kétárokköz („két oldalról fel van árkolva"), kákás oldal, dulhát domb.

Felgyő, Vidratorok: nincs helynév.

Hódmezővásárhely. Dülők: Mártély, Körtvélyes, Rét-Kopáncs, Gorzsa, Batida, Szent-király, Földvár, Kovázd, Szikáncs v. Szikkanés, Gingéc v. Kingéc, Férge, Szent-Erzsébet, Csomorkány, Rárós, Sámos (egy része Kís és Nagy Hajlás) s a hozzátartozó Tótkútás („mondják, hogy rajta sok baromkutak voltak, Tótnak a vele épen határos Tót-Komlós helységről nevezik megkülönböztetésül a Veres, vagy Peres Kutastól”), Szöllös („benne a nagy és kis tatár nevezetű sáncok, a tatárok ottan volt tartózkodásának tanújelei”), Veres v. Peres Kutas („baromkutakról, Veresnek a Kütasi család egykor veresre meszelt falától, peresnek pedig azért neveztetett, mert egy különösen bővízű kút felett a pásztorok rendszeren civódtak, pereskedtek”), Fecskés, Derekegyháza, Ujváros, Mágocs, Solt. „Mindezek elpusztult helységek, s ezek neve maradt fenn az egyes dülő részek neveiben, de ezek részei ismét külön elnevezéssel bírnak:” Klendertóhát („a lakosság kenderáztató taváról”), Darvas („a darvaknak hajdan kedvence legelőhelye”), Szekhalom, Fekete h., Tüske h., Tege h., Bőve h., Őt h., Véres h., Sós h., Apró h., pusztai Fekete h., Kis h. Kakasszék h., Pósa h., Szőke h., Kavász h., Sóstóparti h., Mózes h., Aranyad h., Mátyás h., Tánzos h., („hasonló nevezetű halmokról vagy dombokról nevezve”), Baratys, Csicsatér, Szórhát, („hajdan e helyen sok u. n. szőrű termett”), Borosszék, Lebuki („hasonló nevű csárdáról”), Hármashatár („Szentés és Vásárhely közti hármasszerű határhalomról”), Laczitelek, Kútvölgyeszék („hasonnevű kiszáradt szikes talajú érről”), Kápolna („hajdan ott létezett Kápolnáról”), Csárpatelek, Nagy Bogárvölgy, Kis Bogárvölgy („hasonló nevű kis tócsákról, melyekben a marhák bogárvölgyeztek”), Czinkus, Aranyos („hasonló nevű erekről”), Kardos kút („Kardos nevű ember barom kútjáról”), Péczérezéshát, Hatablakai-kápolna („egy hatablakkal épült kápolnáról”), Barackos („a rajta tenyészett törpe, hanga-barackfákról”), Sásos-bogárvölgy („sást termő hely, s a marhák bogárvölgyeztek”), Serházoldal („a város szélén levő s az ország egyik legnagyobb sűrűségű kútja, Kistóvölgy, Cziriák, Szárazér („hasonnevű erekről”), Hátronyos („állítólag hajdan létező hasonnevű faluról”), Csókás, Nyéktelek, Sarkaljer („erekről”), Katraszél, Dilinka („egy kitűnő szépségű leányról. A határbeli egyik helység bírájának volt egy Dilinka nevű híres szép leánya, ki egy szegény pásztorlegényt szeretett s egymásnak holtig tartó hűséget esküdtek. Azonban a szomszéd helység gazdag bírájának fia megkérte a lány kezét s a pénzre szomjúhozó atyától meg is nyerte. A lány tudta, hogy atyjának nyíltan ellent nem mondhat, szeretőjével a gazdag vőlegény ellen tervet forraltak. Megtörtént az esküvő s visszaindultak a vőlegényi házhoz. Azonban hirtelen nagy hőforgeteg támadt s a különben is bosszút ferraló szerelmes pásztorlegény vezetése alatt haladó násznép eltévedt s egy gyengén befagyott érbe pusztultak, erről vette a hely a dilinka nevet”), Sajtihát, Répáshát, Körömcúcs („hasonló nevű emelkedettebb helyekről”), Hódködökhát („a Hód-tavától kanyargósan kijövő érről”), Disznóérhát („hajdan sertés legelő”), Farkashát („hajdan farkasok tanyázó helye”), Antalás („hasonnevű kis tócsáról”), Ménesesapás, Csárpahegy, Pirhandi, Nagyszékhat („szikes legelő”), Gyulóhát, Jérehát („ily nevű erekről”), Pörnyedomb, Vajhát, Vajkutykó, Nagy-pörjés, Kis-pörjés, Ludvár („sok vadlúd tanyázott”), Szűnyogos („monda szerint vidékén annyi szűnyog volt, hogy egy oda

kikötött bűnöst egy éjjel halálra csipdestek“), Mélysár („feneketlen saráról“), Atka, Atkasziget, Barezirét, Tűfarok, Térefok („a Tére torkolatáról“), Bundahát, Sulymos („sulymot termő tó“); erek: Szárazér, Porgányér, Kéró s Kelemen ér, Kenyere v. Könyere, Kin-ere („a tatárpusztítás idején a lakósok nejeiket, gyermekeiket s podgyászaikat annak partjára vitték, a tatárok azonban leölték őket s vagyonukat elvitték, s amikor a férfiak visszatértek, csak pusztulást találtak s fájdalom könnyeiket hullatták, — innen Könyere; Kin-erének pedig azért nevezik, mert leapadásakor oly nagy sár van medrében, hogy a kocsival való átkelés valóságos állatkínzás volt; a partján levő tányákat is Kenyere parti tányáknak nevezik s a Károlyiék majorját Kenyerei majornak, ezt azonban, minthogy az úrbéres sessiók kiosztása alkalmával fölmaradt s tagosított földekből alakult remanentionalis s összevonva rémális név alatt ismerik“), Tére, Kistó ér, Kútvölgy ér, Gyáló ér, Kövecs ér, Sarkoly ér, Csiziák ér, Czinkus ér; halmok: Héthalom („egykor a magyar vezérek táborhelye, azért Árpádhalmának is nevezik“), Pósa h. („egy régi híres pásztor nevééről“), Fecskés h. („a hajdani Fecskés helységről“), Kenyerváró h. („a pásztorok innen lesték, hogy hozzák-e számukra a kenyeret s egyéb ennivalót“), Fecskés h., Mátyás h., Tancos h. („hajdan szokásban volt, hogy itt a Makóról hozott menyasszonyokat megtáncoltatták“), Gorzai h., Batidai h., Nádos h., Sajti h., Vermes h., Szőlő h.

Horgos. D ü l ö k: Kúntó („nádtermő tó volt a lecsapolás előtt, most kaszáló“), Kenderföld, Nekaszáld d. („silány kaszáló föld“), Hosszú és Kietrec d., Kőrös, Császár Miklós, Mollnár, Galambos, Császár Mihály, Szilvás és Szűtshalom, Kis kaszálló, Tévedő („szőlő“), Kapros, Fodor; m a j o r s á g o k: Buzgány, Buzsák, Kis Horogs (ez utóbbihoz tartozik Ördögluka és Rózsamajor), Kis Kőrös („község és majorság“).

Mindszent („hajdan Apor-Mindszent“). D ü l ö k: Kápolnatér („e helyen hajdan kápolna állott“), Horgolat, Kistó alj, Nagytó alj, Halastó, Telek („hajdan falvak“), Tömörkény, Csókásfok és Piesófok („régén erek voltak“), Kerekítő, Szurtos tó, Bába ér, Sáros fenék, Hosszúvölgy, Gámesztó („ezelőtt mocsáros vízállások, ma szántóföldek“), Kurcza, Ludas, Koszorús, Elege, Bánomhegy, Kápolna, Bogárvíz, Paperdeje („réti kaszáló“), Kistisza, Keskeny és Hosszú Morotva, Tökös, Hattyús, Lovagló, Békás, Görbeér, Naszta, Paptava, Tintafor, Madarító, Hosszúvölgy („ezelőtt vízállások erek, most szántó és kaszáló réti földek“), Baks, Szentgyörgy, Dongérhát (régén kertészség, most szántóföldek“), Aranyosszék, Szilos, Ludas, Tege, Dobsa, Juhkút ere, Lókkút ere, Akószeg („vízállásos kaszálók“), Szőlőshalom; e r e k: Dongér, Csaj; h a l m o k: Nagyhalom, Morján, Ludas h., Hegyes h., Koszorús h., Tege h., Csonkaegyház, Juhász h., Kis- és Nagycsászárné, Lukás, Kis és Nagy Tólasné, Kettős; Hármás („közlekedési úttal szolgáló mentőgát a Tisza jobb partján“).

Sövényháza. D ü l ö k: Homok, Roma fej, Macskás, Rákos, Hatrongyos, Szokony s ennek részei Liliomos semlék („sok vadlilium miatt“), Sötét fok („Szokonyinak egy ere“), Nagy solymos („legmélyebb tó állás“), Nagy vaskapú, Kis vaskapú, Nagy csikosd, Nagy farkasd, sas (!) érte kerület („nadas hely, fákkal van körülültetve“), Sörkéd; Dócz, Kötörös, Percsora, Külső Dócz, Sasülés, Szent Ferencz („Sz. F. kőszobráról“), Sipcs kútja, Csúzdi halma, Hantháza, Szántói rét, Jézus foka, Görbe fenék

s Czombos fok („hajdan vízfennék, ma szántó”); erek: Farkastó ér, Karancsok ére.

Szeged. Városrészek: Palánk („a belváros”), Rókus város, az Alsóvárosban: Paprikaváros, Móraváros. Kertészségek: Szt. Mihálytelek, Röske; Bánomkertek („a Tisza sok árvize miatt tulajdonosai megbánták itt nevelt kertjeiket”), Boszorkánysziget („itt égették el a boszorkányokat”), Hattyasi föld („hajdan tó volt s hattyúk fürödtek benne”), Ballagítói terület („a tóban Attilának Ballagi nevű embere veszett el”), Tompai sziget („a Tisza nagy kanyarodást vesz, mintegy megtompul”), nyomási földek: Roma, Kálvária, Jerikó, Hernyós, Delelő, Hosszú, Lapos, Halaszta, Vágójárás („mészárosok által vágó marháknak bécelni szokott legelő”), Levelesi puszta, Zákány, Bördány, Farkas, Fúrús, Dobó Tári, Börcsök, Barát; Balástya, Gajgonya, Ebherelő Gajgonya, Battó, Kétköz, Rácok kertje; halmok: Tere h., Bodon h., Pap h. („Rákóczi lázadás idején egy papot akasztottak fel”), Kurvadomb („juhászok feleségei, szeretői jártak ide”), Asott h. („kincseket kerestek benne”), Móra h., Bojár h., Kún h., Csizik h., Öth., Kettős h., Ör h., Ünge h., Szék h.; tavak: Madarásztó, Sárosvölgy, Széksóstó, Fejértó, Fertő; széksó seprésre szolgáló tavak: Domaszék, Kancsalszék, Abrahám sz., Kisiván sz., Móra sz., Matra sz., Öszesz., Győri sz., Szirtos sz.; erdők: Makkos, Rívó, Kőrösi, Asóthalmi, Átokházi, Csorvai, Csengelei erdőségek; szőlőhegyek: Ballagítói, Nagytarjányi, Kistarjányi, Szilléri, Szt. Mihálytelki, Béró-hegy, Velez h., Gácsér h., Lovászi h., Lengyel h., Jámorka h., Csamangó h., Kászonyi h., Nyári h., Szélpál h., Nagy Mátyás h., Ludányi h., Móra h., Alpári h., Szatymazi h., Francia h., Neszűrj h. („silány homokba ültetett szőlő”).

Szegvár („a községnek hagyomány szerint 1700. év előtt Zugvár volt a neve”). Dülők: Contra, sápi legelő, Kórogy („ér medre”), Zsigerhát, Cziezka zúg, Halálhát, Piti, Dakó, Ráczfennék („ily nevű lakósról”), Tételehát, Lándorhát, Körtvényhát, Macskás, Zsuzska, Giliczés, Sámsonhát; Lándor, Osztona, Kétágú, Kutykó, Karaványos, Gyulai fennék; fokok: Károlyi fok, Sebes fok; halmok: Tanyás, Ludas („lapályán vadludak tanyáztak”), Győre, Balácsa; Vonogató („a tiszai szállítmányokat a fokon vontatták a Kurezába”).

Szentes. Dülők: Ecsér („Kis-Ecsér név alatt hajdan falu volt”); Szt. László, Veresegyháza, Királyság, régen Királyhegyes, Tőke, Dónát, Bölkény, Derekegyháza, régen Gyerekegyháza, Héked, Szt. Mihálytelek vagy Lapistó („négy falvak voltak”), Szt. Ilona, Pékváros, Dánháza, hajdan Dániháza („Dániel nevű birtokosáról”), Karácsonytelek („népmonda szerint oldalában sok kincs volt elásva s a kincskeresők karácsony éjjelén jöttek ki”), Tees, Várhát, Zalota vagy komisszárius hát („zavaros időben menhelyül szolgált”), Berekhát („fűzfa berkekről”), Bánomhát („rendesen megbánta, aki menedékhelyül választotta”), Lőrinczhát („hasonló nevű kanászlól; az eddigiek hajdan víz által körülvevett szigetet képezték”); régen erek voltak, ma szántók, kaszálók: Kureza („egy főtörök fia vagy felesége fürdés közben belefulladt s az jajveszékelve azt kiabálta: oh kuresa! oh kuresa! — innen a neve”), Kórogy („hajdan halas vagy potykás érnek nevezték sok halairól”), Veker hajdan Ikere („nevét a benne levő sok hal ikrezése vagy ivásától vette, némelyek szerint „ikre” tatár szó, rákot jelent s ezek sokaságától nyerte elnevezését”), Nagyvölgy

vagy Sebes-ér, Rác-ér, Piponya- vagy Fertő-tó, Kis- vagy Bekerítő-ér; halmok: Vigyázó h. („régén őrhely volt“), Veres v. Vár h. („ide temettek a csatában elesetteket“), Orgovány h., Kereszt v. Sáp h. („keresztbe véve fele a szentesi, fele a szegvári határba esik“), Püspök h. („püspöki birtok volt“), Kápolnás v. Rác h. („hajdan kis kápolna állott rajta“), Kántor v. Sz. Mihály h. („r. kath. kántor földje“), Piponya h. („rajta temett piponya nevű fűtől“), Szil h. („szilfákról“), Csoma h., Józsa h. („Józsa család birtoka“), Nádas h., Seprű h. („az ott termett seprű kórótól“), Királysági h., Pankotai h. („a régi faluk telkén“), Jámbor h. („birtokosa nevééről“), Tüzkövesi h. („sok tüzkövet találtak ott“), Kettőshalom („monda szerint egyikben török, másikban keresztyén holttestek vannak eltemetve“).

Tápé. Dülők: Benczfa, Asványhát, Kis Tisza oldal, Kiskemes, Tápai szék, Szili Szék, János erehát, Völgyköz, Kerekgyep, Tápai szék-hát, Tápai székoldal.

Teés. Dülők: Döncőzhát, Hosszú- és Kishát, Comissariushát („itt lesték a csendbiztosok a nádasok közt bújkáló betyárokat“), Magas part („árvíz idején ez volt az egyedüli szántóföld“); tavak, erők: Dinnyéstó („egy ízben a víz leapadása után dinnyével ültették be“), Kenéktó, Keskenyér, Kis zug v. haresás zug („aradás idején haresákat fogtak benne“); Tatárkelő („porondos hely a Kurezában, hagyomány szerint itt keltek át legelőször a tatárok“).

(Pesty Frigyes. Helységnévtár 1864. XIV. k. I. r. A Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárában. Fol. Hung. 1114.)

Szendrey Ákos.

A kocsi és a szekér részei.

Cegléden különbséget szoktak tenni a *kocsi* és *szekér* között. Az első különbség közöttük az, hogy a szekeret ökrök vagy bivalyok húzzák, a kocsit ellenben lovak. A második pedig az, hogy az ökrök vagy bivalyok a rúdjánál fogva húzzák a szekeret, a lovak ellenben a hámfánál fogva húzzák a kocsit. Van még egy harmadik különbség is, és pedig az, hogy a rúdszárny a kocsinál kinyúlik a tengelyen túl s a két végén, a nyújtó alatt, összeköti a *juhafa*. A szekérnek nincsen juhafája, ezért van az, hogy a szekérnek a rúdja, ha nincsen rajta fogat, a földön fekszik.

A szekérnek a rúdja vége ágasszerűen végződik s e közé teszik a *járomfát*, amit a *nyakasszeggel* erősítenek oda. A járomnak az *alsófája* a rúd alatt van. A *járomfát* és az *alfát* (*alsófát*) a két *bélfa* köti össze. Az ökörnek vagy a bivalynak a *nyaka* a *bélfa* és *járomszög* között van. Ha fiatal tinó v. rossz ökör ki akar szabadulni a járomból, akkor a nyakát a járomszögnek feszíti. Ilyenkor mondják, hogy: *szögre húz*.

A kocsi-rúd végén van a *kakasszög* vagy *lánc tartószög*, amibe a *nyaklót* akasztják.

A kocsi első tengelye. A *vastengő* be van vésve egy keményfába, az *akstokba*. Az *akstok* fölött van a *símej*, s e kettő közé van pántokkal odaszorítva a két *rútszárny*. A símej fölött van a *förgetyű*, a két végén egy újjnyi vastagságú és hosszúságú *rakoncá*-val. Ha szállítanak a kocsi-ra, akkor oldal nélkül használják. S hogy a szálfá le ne szóródjék, kb. 80–100 cm. hosszú rakoncát használnak. Tehát a *fát* *rakonca* közé,

vagyis 'határok közé' rakják. A rakoncátlan kocsiról a fa könnyen ledül: innen van a mai köznyelvi *rakoncátlan* szavunk, amelynek a jelentése 'féktelen'. A símej és a fürgetyű közepén át van lyukasztva, ebben van a *derékszeg*, s e körül fordul el a fürgetyű. A rúdszárnyak elülső részén a juhafával párhuzamosan van a *förhéc* (*fürhéc*, *fölhérc*). A förhéc két végét az első tengely két végével a *csatlás* köti össze. A csatlásnak nyerges része, amely a fölszállónak lépcsőül szolgál, a *hákcsó*. A förhécre vannak karikákkal ráakasztva a *hámfák*. A hámfának a két vége be van faragva, hogy az istráng le ne csúszhassék róla. A mozgatható, förhéceket *kisefának* hívják. A kisefát használják négyes fogatnál, szántásnál, boronálásnál stb. A rudas ökrök vagy bivalyok elé a másik párt *cisikojtó*-ba fogják. Ha három lovat fognak egymás mellé, akkor a harmadikat *lógóra* fogják (*tézlának* is hívják). A lógó a nyújtóágashoz és az első löcsőhöz van kötve.

A hátulsó tengely annyiban tér el az elsőől, hogy ennek nincsen fürgetyúje. Itt a rakonca a símej két végén van. — Az első és hátulsó tengelyt a *nyújtó* köti össze, amely a hátulsó tengely akstokja és símeje közé van erősítve és a rúdszárnyaknak megfelelő *nyújtóágások* merevítik. A nyújtó másik vége a juhafa fölött a derékszeggel van oda akasztva az akstok és símej közé.

A kerék része: az *agy*, a *küllő* (rendesen 13.), a *talp* a *rájjal*. A küllőt az agyba az *atycsap*-pal erősítik bele. Az agynak a lyukában van a *puska*. Az agy két végén van a tenyérsíni szélességű *sipkakarika*, a küllők tövénél az újjnyi vastag *atykarika*. A *tengőcsap* végén van a porvédő *tészli*, ezen van a *borító szeg*, s mindkettőt a tengelyre erősíti a *kerékszeg*. Ha a tengely nem jól van beállítva, akkor a kerék vagy *szög*re jár vagy *tövíre jár*.

A kocsinak a felső része: a *kocsifenék* vagy az *alsóvíz*, az első és hátulsó *saragja*, az *oldal* és az oldal támasztására szolgáló *lőcs*. Az oldalakat az alsóvény alatt a *hasló* köti össze. A haslónak a végei a hátulsó csatlással a hátulsó tengely végeihez vannak kötve, s ez hágsóul is szolgál. Az oldalnak a fontosabb vasalásai: a *rakoncagyűrű* vagy *rakonca-fészék*, amelybe a rakoncák illelnek bele, az alsó és felső oldalfán a *villatartó karikák*, a felső oldalfán a *lőcsgúzs* és *gyöplőtartó*. A saraglyák az alsó oldalfának a kapesaiba kapcsolódnak, a felső részük pedig a felső oldalfában levő karikákba, mégpedig az első saraglya kapoccsal, a hátulsó láncsal.

Ha *rakodnak* vagy *hurcolkodnak* (kereszteket asztagba hordják), akkor a szekéroldalra keresztbe teszik az első és hátulsó *keresztfát*, ezekre pedig a *vendégoldalakat* kötik a *vendégódalgúzzsal*. Ha szalmával v. szénával rakják meg a kocsit, akkor keresztfát nem használnak, hanem a vendégoldalt leeresztik a löcsre.

A koci alkatrészei közül leginkább a kerékét emlegetik szólásaink. A kocsinak négy kereke van. Az ötödik fölösleges. Tehát a hitvány, haszontalan emberről azt mondják, hogy *csak ötödik kerék*, v. *ötödik kereke a kocsinak*. Viszont ha hiányzik a kocsinak egy kereke, akkor használhatatlan, tehát a bolond embernek, akinek nincs ki a négy fertály, azt mondják, hogy *hibázik éty kereke*. Ugyancsak a hibbant eszű emberrel mondják hogy *kiesett a kerékszege*.

A kerékszeggel kapcsolatban közlöm befejezésül még a következő

mondát, melyet a ceglédi nép Mátyás király nevéhez fűz. Lehet, hogy ez csak irodalmi úton került aránylag újabb korban a nép közé.

Mátyás kiráj korába vót egy némés embër, akinek évették a föggyit, mék hozzá a kutjabör is éveszett, amivé igazóhatta vóna magát. Ennek a zembërnek vót egy mamlasz, nyurga fija. Eccé aszonta neki a zapja: énnye fijum, ém má öreg vagyok, de tē visszaszerészhetnéd a földünket, ha émenné a fekete sërégbe. Osztán ha kitüntetnéd magad, oszt a kiráj még akarna jutalmazni, kérjé kutjabört még egy nad darab földet". — A gyerek é jis mënt. Ahogy mëndégél, találkozik a kirájja, aki éty hintóba alszik. A hintó mellett lovagónak a testörjei. Mekszóllittyák a gyereket, hogy mit akar. Az émonygya, hogy katona akar lenni. Mínygyú egy lovat attak alá, de még jóformán fő sē üt, mán is lēvellette. A katonák kinevették, hogy katona akar lenni, osztán még a lovat sē tuggya megüni. A gyerek asztán csak gyalogossan lohót a hintó után. Eccé csak azon vették észre magukat, hogy kiesett a kerékszeg. A kapitá fűhófáhó kapkodott, hogy mos micsinájjon, hogy a kiráj fő nē ébreggyën. Akkó ez a gyerek belegyukta a zújját a tengő végibe, osztán ot lohót a hintó mellett, mék csak a kiráj fő nem ébrett. Mikó a kiráj főébrett mék-kérdeszte tülle, hogy mit kíván. A gyerek csak kutjabört kért, mán éfelejtette, amit a zapja a szájába rágott.

Túri Károly.

NÉPNYELV ÉS NÉPHAGYOMÁNY.

Régi gyulai népdalok.

(Ma már javarészüket csak az öregek éneklik.)

1.

Repűjj, madár, repűjj naty Törökországba
Szájj le jeggy rablegín börtönablakára,
Verd le ja vazsbikót kezirül-lábárul,
Dalójj, kis madárka ety szíb barna jánrul.

Mom mek, hoty szeretem, mom mek, hogy imádom,
Nehiz rabságábül kiucsekír kiváltom,
Hogy írte örömet kódusbotra jutnék,
Midón nem láthatom, mekhalni se tudnék.

2.

Harangozuak a toromba,
Cinnádiba.
Mén a kisjány a templomba,
Cinnádiba.
Két szál kötő van előtte,
Maj megvesz a legíny írte,
Cinnádi, Cinnádi, Cinnádiba.

Mindig rovom idesanyám
 Cinnádiba.
 Hogy vínembert várt inhozzám
 Cinnádiba.
 Alig várom az ördögöt,
 Hogy elvigye a vín dögöt
 Cinnádi, Cinnádi, Cinnádiba.

(Gyula.)

Feljegyezte: *Implom József.*

Csikós betlehemezés.*)

Szerepelt benne két csikós; két angyal és egy juhász.

(A csikósok bő, ráncos gatyába, pitykés, piros lajbiba voltak öltözve. Ingük bornyúsájú volt. Oldalukra színes kendő volt kötve. Fejükön pörge kalap volt. Viseletüket sarkantyús csizma és karikásostor egészítette ki. — Az angyalok ruhája hosszú fehér ingből, aranyos süvegéből és aranyozott fakardból állott. Ők vitték a templomalakú betlehemet. — A juhászon kifordított bunda és kucsma volt. Hatalmas bundaszőrbajusza, szakálla és szemöldöke volt. Kezében hosszú, görösös botot vitt.)

I. csikós: Jó estét, jó urak, kik e házba laknak,
 Társaim kint vannak, kik szép csikósbetlehemmel járnak.
 Behívnám őket, mer igen nagyon fáznak,
 Mit teccik mondani ezen hírmondásnak?
 Szabad-i vagy nem?

(Ha be szabad menni, bejön a másik csikós is, meg a két angyal a betlehemmel. Eléneklük négyen a Csordapásztorok-at. Erre bejön a juhász is és ajándékot hoz a Jézuskának.)

I. csikós: Csikós vagyok, tágas puszták mezején,
 Ezer darab csikó ménest őrzök én.
 Amej csikót a ménesből kiváltok
 Felpattanok a hátára,
 Bevátkatok Egerbe,
 Jó bort inni kedvemre.
 Korcsmárosné, parancsolom,
 Bort ide, bort ide a kupámba,
 Had' igyon ez a két csikós
 Búja-bámatában.

II. csikós: Hej, de mektecett nekem ez a csikósélet,
 Áldom is az Istent, hogy annak teremtet,
 De én juhász-nem lennék semmi áron,
 Az apám se járt nagyfülű számáron.

I. csikós: Angyalok, angyalok, hány óra?

I. angyal: Ződ erdőbe ződre, féltizenkettőre.

*) Csupán a gyulai öregek tudnak róla. Metrikailag hibás. Első fele ismeretlen, második fele (az angyalok énekétől kezdve) Békésben, Biharban általános, több helyről feljegyezve. *Szerk.*

II. csikós: Feküggünk le ety kicsit a földre!
(A két csikós lefekszik.)

Az angyalok: Keljetek fel, jó bojtárok,
Az angyalszót halgassátok.
A Messiás született,
Akit jövendöltetek (!)
Ez hát nekünk nem hajnal,
Inkább szép nappal.

I. csikós: (költögeti a másikat)
Hallod-e pásztortárs,
Ez nem ój szó mint más,
Emeld fel a fejedet,
Nyútsd ki ja két kezedet.
Kejjünk fel és mennünk el.

II. csikós: (énekli) Kejjünk fel tehát
Látni egy csodát,
Kit szült Mária
Betlehembe kis Jézuskát.

(Felkelnek és a juhással együtt éneklik.)

Tételi bojtárok, bojtárok!
Ved rád juhász a bundát, a bundát,
Fogjunk göndör báránkát, báránkát,
Vigyük haza anyyának, anyyának,
Főzze meg a fijának, annak a kis Jézusnak.

Ha valaki vígan él, vígan él,
A pásztor éppen úgy él,
Sétál, dudál, furujál, furujál
Billeg-ballag, meg-megáll.

II. angyal: Kérjük a háziasszonynak szíve szándékát,
Forgassa kezében erszénye kulcsát,
Tizest is, huszast is elfogadunk,
De a máriásnak legjobban örülünk.

(Mindnyájan éneklik):

Máriások adatnak,
Tallérokka megraknak,
Kaláccsal, jó borral,
Megajándékoznak.

(Gyula.)

Feljegyezte: *Implom József.*

At tatár rab.

Af futás idejin törtint, ides apámtúl sokat hállottam, hogy ammint híre jöt, hogy gyön at tatár, mindenki azoⁿ vaot, hogy öldugja ammiye vaⁿ, oszt meneküjjik ki mēre lát. Akki tudott élszalatt, akki nem tudott, meg élbútt a rítbe, vere^mbe, imide amoda. Hát vaot Szoboszlaon egy legi~ Gábörnnek hitták, ű is él akárt szaladni, de az apját, annyát sájnálta

othagyni, mēr máⁿ nagyⁿ öregek vaotak, oszt nem tuttak vaona velle menni. Bizcⁿ nem lehetett akkör szekérem menni, mēr az út mindenüt rakva vaot tatárokkal, akkik mekfoktak mindenkit akki elébök került, oszt szökötérre füsttik őket, oszt úty hájtották, mint am márhát. Ez a Gábör osztáⁿ kötelet kötött az apja derekára, oszt lejeresztette av verembe elébb az apját, aután meg az anyyát. Azután deszkát rakott av verem szájára oszt földet hōrdot rá, mektapotta jaol, osztá^m pērnýével, meg gezemicével úgy beszōrta, hoty senki se monta vaona meg, hogy ot még valami vaⁿ. Osztán ű is kapta-fokta magát, élbútt, nehogy ot tanáják at tatárok, mēr máⁿ hallaccott a hemzsegésök. Na jao vaⁿ. At tatárok begyöttek, oszt akkit av városba tanáltak, mindenkit megöltek, nem nisztek azok se öreget, se fíjatalt, osztáⁿ félvértik a házakat, ki mit tanált, élvitte, megásták ap pincéket, teleitták magokat bōrral, oszt ammit meg nem ittak, kieresztették. Pocsíkba ment ot mindeⁿ. An níp meg a rítbúl niszte. Úgy rittak az asszonyok, meg agy gyerekik. Na jao van. Eltakarottak at tatárok ára ak Kunlaposs eránt, de ennyiháⁿ tatár, akki ríszegeⁿ fekütt, av város szilim, ekkorára máⁿ kijaozanodott, oszt Gábört mekfokták, akki síjetet haza, hogy az öregeket kiszabadíccsa, mēr szegínyek māj mekfúllattak odale av verembe an nagy melegbe. Gábört osztáⁿ élvittik. Az öregek mek csak vártak, csak vártak. Mikör oszt láták, hogy máⁿ csakugyan nem jōⁿ, kimásztak, de nagy nebezeⁿ

Télt-múlt az ideő. Gábört élvittik Tatárországba, ahun ety tatár papnak lett asz szógájja. Egísz nap az érdeőbe járt fát vágni, csak este jōt haza. Vaot at tatár papnak keét fíja, az egyyk mēk csak ojaⁿ sūldeő legi~, de am másik máⁿ embēr, oszt ez összekomásodott velle. Estendenn él-elbeszilgettek, Gábör élmonta neki, hogy néki felesíge maratt othoⁿ, akkivél csak ety feél esztendejig ilt, mēr at tatárok élszakították túlle. Mek, hogy apja anyya is vaⁿ, ha ugyan oda nem vesztek szegínyek av verembe. Sokszōr rini kezdett, oszt úgy vígasztálta ak komájja.

Szerette at tatár pap is, mēr kegyetle: jao daogos vaot, nem vaot ojan nehéz munka, hogy ű sājnalta vaona hozzátenni at testit. Eccēr, mikor hazajōtt az érdeőbūl, aszongya néki at tatár pap: Na fíjam, aszongya, meg vagyok velled elígedve, mēr minden daogodat tisztessígesenn élvígezted, eliⁿ vaⁿ ety pár bocskōr, ha eszt élnyōvōd, nem bānom haza mehecc. Oszt adot néki ety pár új bocskōrt. Télt-múlt az ideő, de ab bocskōr vadonmat új maratt, pedig reggēltūl estik kuzbitōlta, akármit csinált neki, nem nyūtt az az istennek se. Eggy este megiⁿ csak ot kucorog az aol víginél, oszt odamegy ak komájja, oszt kérdezi: Mír būsūlsz komám? — Hadd él ne beszíjj, van nekem mimn emíszteni magam, — az^m būsulok, hogy apád eszt ab bocskōrt atta, akki al lábomoⁿ va, oszt aszonta, ha esztet élnyōvōm, hazaereszt, de látot, hogy most is egíszszenn újj. — Sose būsūjj, ídes komám, megmondom ém miesináj, de az apámnak meg ne mond, mēr agyonvág, ha mektuggya. Huggyozz úgy, hogy a húgy a lábod szárán főjjik le ja bocskōrba, māj meglátot, hoty hārmadnapra jukass lessz ab bocskōrr. — Csakugyan úty tett, ahogy ak komájja monta, oszt ki is jukat ab bocskōr hārmadnapra, csak úgy virítot belülle al lábā. At tatár pap csak nagyot nízett, ammikör meglátta. Nem tutta élgondōlni, hogy nyūtte él ab bocskōrt, mikör élnyūhetetlen búrbūl vaot. Na de hát szavát akārta tártani, oszt aszongya, hogy aszongya: Na hát jao vaⁿ fíjam, élnyūtted ab bocskōrt, mos máⁿ haza mehecc, nem tártōsztatlak, de útravalōnak keét jaō tanácsot adok: ha mekharak-

szól valakire, lıp hármát hátra, osztám mek hat hónapra ah haragodat. Ha esz mektártod, bôldog leszel. Erigy válasz ki magadnak aszt a lovat az aolból, ammek legjobban teccik, oszt erity haza, tisztelem ides apádat, anyádat, neked mek szerencsét kívánok. — Gábôr osztáⁿ kiment az aolba, ippen ot vaot ak komájja is. — Na komám eleresztett apád, hát mos mán élmegyek. Az isten álgyon meg! Köszönöm a jaoságotat. Asz monta apát, hogy aszt al lovat válasszam az aolból, ammek legjobban teccik. Legjobban szeretem at te lovadat, de aszt nem viszem el, mēr mindig jao komám vaotál, hanem az ecsédét, mēr az mindítig ellenem vaot. Avval kivezette az eccse lovát, félnyêrgélte, ak komájja meg útravalaot is adott, kenyeret, szalonnát, meg ety kulacs bört. Félkötötte a hêrmec-szíjjára, oszt élkösönt ak komájjátul, oszt félkavarodott al lovára, oszt alaó! Három heétig íjjel-nappal mindig jött, az útát nem tutta, csak a csillag eránt igazodott. Hármadik heéteⁿ kijött at tatár grániconn. Másnap mán egy magyar faluba hált, egy darabig csak próbálgatta am magyar beszídet, mer jaoformánn élfelejtette a tizenhatesztendeji rapság után, de osztá^m megjött asz szava. Elösszôr tatárnak nisztík, de osztán élhitték méki, hogy rab vaot, utaojára még útravalaot is attak néki.

At takarodaot húszták, mikôr Szoboszlaora írkezett. Ammint mektanálta ah házokat, leszállott al lúrúl, ki akarta nyitni ak kaput, de ab be vaot zárva. Megy az ablakra, hogy bekopogtassík. Hát ahogy beníz az ablakonn, ugyan csak mekfélhóddzik, mēr af felesige odabe keét úrfival csaokolaoddzik. Rettentő mekharagudott, be akárt ak ákerítisem mászni, hogy megőjje az asszont, de oszt eszibe jutott, ammit at tatár pap mondott, hogy aszongya: ha mekharakszól, lıp hármát hátra, osztám mek, hoty hat haonapra ah haragodat. Úgy is tett. Fokta ak kantárszárat, oszt átment asz szomszídba, oszt ott az aolba bekötötte al lovát, avvál bement, de as se monta jao estét, hanem leült ap patkára. Eleösszôr megíjjetek az öregek, de aután látták, hogy nem bánt senkit, mekkérdeztík, mi járatba vaⁿ. De Gábôr nem szaolt ety szaot se, mint ah hogy az ak kenyírkosár nem szaol ot la! Na jao vaⁿ. Mekkinálták oszt lefekütt. Az öreg embêr enni tett al lúnak is. Autám mindítik csak azonn árbuválaotak, hogy kiféle-miféle lehet ez az embêr, de is cíloztak rá. Reggél osztáⁿ félkêlt, megmozsdott, megberetvâlkozott, mektisztâlkodott, oszt hazament. Az asszⁿ röktôn megismerte, megölélte, megcsaokolta, de ú éllokte magátul, oszt rákijátott: At teremtisedet, miféle úrfiakkal csaokolaotál az este? Miféle úrfiakkal? Hát at te keét fíjaddal, nem tudod, hoty terhêrbe hattál itt? Keét fíjám született eccêre, oszt az eskolába attam, hoty tanújjanak, most vakácijó vaⁿ, oszt hazajöttek. — Na osztá^m vaot öröm! — Láttjátok, mijk n jao vaot, hoty mekfogatta at tatár pap szavát!

Györffy István és Viski Károly.

(Szilágyi János 89 éves református földmíves elbeszélése. Karcag, 1908. — Ugyarakkor lejegyezte a karcagi születésű Györffy István. Az ő olvasata szerint 1913-ban Viski Károly írta le nagyot fonetikus írással.)

A csantavéri nyelvjárás.

(Harmadik közlemény.)

Mássalhangzók megnyúlása.

29. Mint minden nyelvjárásunkban, itt is sokkal nagyobb szerepe van a pótlónyúlásnak, mint a köznyelvben. Nevezetesebb esetei a következők:

rl > ll: *angyalbögyöllő, babéllevél, pállik, sállik, salló, supéllát, talló, tölleszt, ullap, vitolla, vándolló, mángolló, mégvellek (condollik?)*. Kétséggkívül ilyen nyúlás ment végbe a *mángol, vásál, abál* szavakban is, de ezek később megrövidültek (vö. 34. §.).

A *ty, gy* hang a szó tövében vagy a szó végén gyakran kiesik s az utána következő mássalhangzó nyúlást szenved: *haggyűjjön (< hagy gyűjjön)*, *haszszalaggyon, hanném, hallám, léfottam, írillel, léfonná, nasszájú, naffejú, hattam, hannák, Naffin (< Nagyfény > Napfény)*, stb. Ilyen helyzetű *ty* gyakran affrikátává válik a rákövetkező sziszegő mássalhangzóval: *hacc, focc, éccé*.

lj > jj: *hajja, tanájja, dērēkajj, fejj, emejje*, stb.

lr > rr: *kazarra, némērrésze, barra*, stb.

dn > nn: *alumnának, anni, marannánk, szalanni, viszkenni*, stb.

nyl, nl, nl > ll: *fillik, remill, ajáll, kállódik, hál, ló van itt, hul lakik*, stb.

dl > ll: *pallat, palló, pallás (de budli, bidli)*.

Az *az, ez* mutató névmás *z*-je mássalhangzó előtt kiesik s az utána következő mássalhangzó megnyúlik: *evvē, avvā, em mēg, am má, ammondó* vagyok, *en nem az*, stb.

Előreható pótlónyúlás történik a *-val, -vel* raggal képzett határozó igenevekben: *üttē, zárrá, vágga*, stb. (vö. 66. §.).

Az affrikáták intervokális helyzetben mindig nyúlt alakban mutatkoznak: *kőccsön, kőccsig, éccé, kéccé*, stb. (de *aci, hoci*).

Egyebekben a pótlónyúlás ugyanúgy folyt le, mint a köznyelvben; szórványosan még előfordul egy-két esetben a köznyelvtől eltérőleg: *hummi (< hun mi 'holmi', mámma, rittig, tēnnap, possad)*.

30. Meglepő, hogy az *-l* tövű igékből képezett mult idejű igenévben a kiesett *l* hang után *tt* hangot találunk, holott szabályszerűen csak *t-t* várnánk, pl. *sütt, főtt, avitt, csurdúttig, tanátt, a múltt év* stb. Ez nem pótlónyúlás, hanem az *adott, látott, halott*-féle kötőhangzós participiumok analógiás hatása alatt bekövetkezett nyúlás. A mult idő többi alakjaiban azonban, mivel ezeket sűrűbben használják s ennél fogva hangsoruk emlékképe állandóan erősebb, nem következett be ez a nyúlás: *tanátam, kapátam*, stb. Analógiás megnyúlás eredménye a *csinádd, emēdd, tanádd, kaszádd, pörōdd, nyergēdd* stb. felszólító módú alakok hosszú mássalhangzója is a *tudd, tēdd, vēdd, szēdd* analógiájára.

31. Intervokális helyzetben megnyúlt az *l* a következő szavakban: *élleszt, bíleg, búvellēm, dúlleszt, fullad, kapállódzik, débella, kevesellēm, kēzellō, kiesillēm, kímilli, nagyollom, négyellō, némēllik, nyúllik, sokaltom, sokállom, spillēr, szakállā, szallag, talpallō, vállik, szűkellēm, füllik, müllik*.

32. A sziszegő hangra végződő tövek magánhangzóval kezdődő szuffiksuum előtt megnyújtják végső mássalhangzójukat: *magossan, alaposan, szélēssen, egēsszen (> egissz), bajjssza, tojássza, pirossabb, essō*, stb.

33. Egyéb megnyúlt alakok: *ammën, nincsennek, kaccsint, sërgettyü, vánnyatt, koccs (> koccsa), kocscnnya, pëcsënnye, utánna.*

Mássalhangzók rövidülése.

34. Kivétel nélküli hangtörvény, hogy a magyar nyelvben közvetlenül mássalhangzó mellett hosszú mássalhangzó nem állhat. Ha összetételben, vagy a ragozás folyamán ilyen helyzet áll elő, akkor a hosszú mássalhangzó megrövidül.

A község nyelvében megrövidült mássalhangzók legnagyobbbrészt így keletkeztek. A tölgyfát pl. ezen a vidéken nem ismerik, ennél fogva a *makk* szó is csak a kártyajáték *makhetes, magdisznó, makfölső* stb. műszavából ismeretes; mivel pedig e műszavakban a *kk* többnyire mássalhangzó előtti helyzetben áll, a *makk* szó ezekből elvonódva önmálló alakjaiban is rövid tővégi mássalhangzót kapott: *mak, makot*, stb. Teljesen hasonló elvonás eredménye a helység nyelvében ritkán előforduló *bik* (< *bikfa*) szó is. Szintén az utána következő mássalhangzó miatt történt rövidülés az *áprëndál, cakompak, cakni ~ cakli, csat, kravál, kint, bënt, lag (= lakk), szij, új* 'digitus' szavakban is úgy, hogy összetételből vagy ragos alakokból elvonták őket. Valószínűleg az *ál, szál* 'volat' *sikál, vásál, abál, ósál, mángol* szavak eredetibb *-ll-*jének megrövidülése is ide vezethető vissza. (Mássalhangzó szomszédságában persze az affrikáták is megrövidülnek: *döncöl, nyújtóckodik, húzóckodik*, stb.)

35. Intervokális helyzetben is történt rövidülés. Néhány szóban a köznyelvi ikerített *-rr-* helyén rövid *r* hangot ejtenek: *fóró, főrás, főrás, főradalom, főr ére, ára ~ ára, amëre, amára, mëre ~ mëre, var, varás, virad.*

36. Egyéb intervokális rövidülés: *adi, adide, aci, hoci, afëktál, akurátus, Anica, bëzëg, bisalma, cakompak, fiákër, gumi, kána, komënció, komndál, milió, mutër, porcolg, rëport, válal, ubg (= zubbony).*

Az *élop, élüni, fölëpni* szavakban a rövid *l* nem rövidülés eredménye (vö. 39. §.).

Mássalhangzók fejlődése.

37. A hiatus elkerülése végett *v, h, i* hang fejlődött két magánhangzó között: *csivet (:> csiv), hivelk, Blaho (< Blau) fuhar, koha, szuios (:> szui) küjë vát, sójë vát, aïis, eïis, peïg (= pedig).*

38. Szórványos mássalhangzó fejlődések: *kulimajs, majzol, majzos, pranda, rozmaring, tulipánt, rubint; trücsök, trüsszent, encsem-bencsem, szëdëgël-bëdëgël, zárja (< a nótának az áriája).*

Mássalhangzók kiesése.

39. Leggyakrabban kiesik az *l* hang és pedig 1. szó belsejében, 2. szó végén.

1. Szó belsejében kiesett az *l*, ha azonszótagú helyzetben volt: *ádó-más, átat, asztára, avitt, bóha, bót, fódóz, fót, főd, böcső, csipőni, csudákozik, csurdúttig, dére, dógozik, éhetetlen, fére, gyócs, gyümöcs, halámadár, hëre, incsekëdik, këteni, kerüni, köcsön, ködök, küdús, kúcs, mónár, mitugrász, mütkő, müva, nyíva, ólákodik, ódóz, ódárú, ótani, ükëme, öteni, páca, pokóvár, péva, rosszákodik, sivákodik, südő, száka, szëmöcs, szëső, szögál, tót, tód, túsó, urátat, ütet, vögy, stb.* Ez a hangvesztés érvényesül az ige- és névragozás folyamán is, pl. *kapálunk, de kapányi, kapátam*, stb. Előfordulnak azonban olyan esetek is, amelyekben az ilyen helyzetű

l megmarad, de annyira következtelenül, hogy kivételmélküli szabályt belőlük levonni nem lehet: *alkunni, balta, alszik, alma, áldani, avélni, csülközni, gélva, Kálmá, kinyelmes, pöhölbü, pöndölbe, pilka, szalma, szilvá, szélke, talpam, tolni, Palcsi*, stb. Egyáltalán nem esett ki szó belséjében az ilyen helyzetű *l* a *p, f, j, l* hangok előtt s csak igen ritkán a *k, b* előtt. (Ennek nem mondanak ellent az *éfogy, fópiszkál, féltér, hátúja, ébeszél, élop*-féle alakok, mert az *é* (= el) és *fő* (= föl) igekötők, valámint a *hátú, fé* (= fél) szavak már önnálló használatukban is megrögzött *l* nélküli alakok.

2. Szóvégi *l* kiesett a) az igék második személyében kivétel nélkül (*észó, énné, láttá, ígyá, lészó*, stb.), b) az *-ú, -ü* (< *-ól, -öl*), *-ná, -né, -vá, -vé* (~ *-vát*), *-bü, -bú, -tú, -tű, -stú, -stű, -rú, -rű* és *-l* határozóragok végén (*attú, ebbü, embértú, tövestü, kézrű, réggé, jó, rosszú, közé, tavá, nélkü, hazúrú, úta* stb.; de: *túl*), c) a határozó igenév hagyományos *-val, -vel* képzőjéről: *ütté, vágga, zárrá, essé*, stb.

40. Megmarad azonban a szóvégi *-l* igeképző a jelentő mód jelen idő egyes 3. személyében, pl. *kapál, kerül, szál, ál, szagul, fűsül, köll* (~ *kő*). Megmarad továbbá az *l* végű főnevek alanyesetében, pl. *hal, szél, szál, pöhöl, kanál, hel*, stb., de a *bagó, borbé, fertá, Gergő, kirá, rászb, garabó, törkö* szavak végéről eltűnt.

E hangvesztés korára vö. 2. §.

41. Az *l* hangon kívül még a következő hangok estek ki:

j: *bütöl, büt, nyút, nyútockodik, gyút, gyútó, gyüt, gané, karé, paré, zsétár, fúr* (= *fűrj*), *férhő, únyi* (= *újjnyi*).

n: *-ba, -be* (= *-ban, -ben*), *bombó, hászé, nyilvá, tá, má* (< *mán*), *píz, ikább, asztá* (= *asztán*). Legtöbbször azonban úgy esett ki a szóvégi *n* és *ny*, hogy az előttük álló magánhangzó nazalizálódott, pl. *ártá, bizq fősvi, döbő, cigá, csirí, edí, fe, fq, göldi, gyíki, Kálmá, katla, kemí, keskő, köröszti, Márta, porcolá, szegi, vq, halovq, ködmő, lepi, mellí, orosz-lá, papla, potká, sirí, szerviá, törvi*, stb. Szótagkezdő helyzetben természetesen megmarad az *n* vagy *ny*, pl. *ártá: ártányok*.

(Folytatjuk.)

Köműves Géza.

NÉPFOGLALKOZÁSOK, NÉPSZOKÁSOK, NÉPJELLEM.

Régi utazások Magyarországon.

(3-ik közlemény Kohl J. Georg. *Reise in Ungarn 1842. c. művéből*. 1. és 2-ik közlemény a N. és Ny. 1. és 2—3. füzetében.)

169. 1. *A pesti vásár*. Pest, mint az ország geográfiai középpontja, középpontja az egész magyar kereskedelemnek is. Négy nagy vásárja van, melyeket jelentőségük miatt jogosan neveznek országos vásárnak. A legfontosabb augusztus végén kezdődik, mert ekkor van a legjobb állapotban az ország minden közlekedő útja, a Duna hajózható, az országutak szárazak és ekkor történik legtöbb bevásárlás télire.

Szerencsém volt, hogy éppen ekkor érkeztem a városba és megkísérlem leírni a vásár okozta, feljegyzésre méltó forgalmat, amelyet nálunk sohasem lehet látni.

A vásári forgalom legnevezetesebb helyei a következők: első a dunaparti hosszú rakodópart, ahol a hajók kikötnek és egy sor raktár húzódik; második a zsidónegyed, ahol minden udvaron nyüzsögnek az árúk és az emberek; harmadik a belsőváros sátorokkal telt piactere és végül negyedik a Józsefváros szabad tere, a hatvani út előtt, melyet lóvásárnak, vagy parasztvásárnak neveznek . . .

Reggel az egész rakpart a kereskedő emberek ezreivel volt tele. Hajók, gőzösök, tiszai járművek, osztrák csónakok a felső Dunáról és mások Zimonyból, Belgrádból, Eszékről stb. sorakoztak a parton. Árújuk részben a szabad téren volt felhalmozva . . .

174. I. Nincs módomban megállapítani, hogy mint aránylik egymáshoz a szárazföldi és vízi út. Az bizonyos, hogy a vízi forgalom növekedőben van. A rációk a Duna ezen részén a legjobb hajósok s a hajósok legnagyobb része közülük való. A hajókhoz legközelebb volt a fazékpiacon és mondhatom, hogy még soha életemben nem láttam egy helyen oly sok fazékarút és különösen oly sok csodálatos, szokatlan és eredeti agyagkészítményt. Némelyiket leirom, mert alkalmat adnak a magyar erkölcsök és szokások megemlítésére.

Legelől állottak hosszú sorban az óriási nagy fazekak és tálak, melyekben a szalonnát olvasztják s a megolvasztott disznószalonnát tartják, mely háztartásukban és konyhájukban igen nevezetes szerepet játszik.

Távolabb a hússütésre való agyagcserép serpenyőket láttam. Erre gyakran van szükségük a magyaroknak, mert sok húst esznek. Nálunk hússütésre vasserpenyőt használnak. Azt hiszem a mi szegényeink is szívesen vennék a durva magyar cserépsütőt, ha hús lenne benne.

Odébb nagy halom laskaszűrő volt, ezeknek az alja át van lyukasztva. Ebbe teszik a magyar parasztok a vízbe főzött laskát, hogy a víz lecsepegjen róla . . .

Nagy tömegben voltak a Magyarországon használatos vizes korsók. Ezek igen különös berendezésűek: nyakuk, melyen át a vizet betöltik, szűk, egy kis szűrő van bele rejtve, szintén agyagból. A szűrő arra való hogy semmi piszok és állat ne kerülhessen bele. De inni nem a nyakán szoktak, hanem a füléből. Ez nagyon különös volt előttem, mert visszás dolog, de így van. A fül ugyanis, mely az edény megfogására való, üres és ürege összefüggésben van belsejével. Kívül lyuk van rajta és ezen keresztül iszik a magyar az edényből. Ők nagyon dicsérik, hogy az edény berendezése és minden oldalról elzárt volta miatt hidegen tartja a vizet, de fogalmam sincs róla, hogyan lehet a korsó belsejét alaposan kimosni.

Épen ilyen különös, de mégis célszerűbb az agyagkorsónál, híres csutorájuk, mely a magyarok, németek, oláhok, szlávok háztartásában, utazásaik alkalmával, mezei munkánál és a legelőkön tesz jó szolgálatot. A pesti vásáron nem kevesebb, mint 1000 ilyen edényt láttam s itt alkalmam van egyet leírni. A csutura fából készült, hasas flakó, két oldala síma, kis szűk nyaka van; egy darab fából van kifaragva, fent és lent lyuk van hagyva rajta, melyen keresztül készítője belsejét kiüregesíti. A felső lyukra helyezi a nyakat, az alsót egy pontosan beillesztett fadarabbal elzárja és reá tarka bőrdarabokból csinos rózsás dísz szegez. A csu-

torát rendesen bevonják csikóbőrrel, hogy vékony faoldalait erősebbé tegyék; ezenkívül szíjjal is díszítik és szíjjal akasztják a nyakukba. Van azonkívül négy kicsi, nagyon rövid lába, majdnem egészen egymás mellett, amelyen ez a kis hasas masina époly kevéssé áll szilárdan, mint a tulajdonosa két hosszú lábán, ha kiürítette. Nincs olyan magyar ház, amelyben ne lehetne csutorát találni, mindenféle nagyságban; némelyik olyan nagy, hogy kisebb hordóhoz hasonlít. Az előkelő magyarok is úgy megszerették a csutorát, hogy utazáskor, vadászaton és más hasonló alkalmakkor gyakran használják. Ebből a flaskóból isszák a magyar italokat a legértékesebbtől a legsilányabbig, a legfinomabb tokajitól a mocsári sós vízig — melyet a pásztorok isznak a pusztán.

Végül, hogy az edényeket befejezzem, megemlítem a magyar pusztákon igen hasznos tarhonya készítésére való agyagedényt. Ez a tarhonya savanyú tejjel készített tészta, melyet a tarhonyakészítőben a tűz fölött szárítanak meg, szétdörzsölik és megpirítják. Így hagyják egész nyáron s ha a nedvességtől megóvják, 2–3 évig is eltartható. Bőrzsákban viszik magukkal a pusztára és egy tele marékkal tesznek a disznóhúsból készített ételbe. A pásztoroknak és a magános pusztai lakóknak nagyon jó szolgálatot tesz a tarhonya. Különösen azért, mert mérsékli a sok zsírosat és némileg megóvjá őket a sajátságos magyar betegségtől, a csömörtől, mit a sok hús- és szalonnaevéstől kapnak.

Ez a csömör Magyarországon oly általános és mindennapi, hogy nem mulaszthatom el megemlíteni, annál inkább, mert épen itt láttam reá példát. A cserépfazekak között szánalmasan nyögött egy öreg magyar. Megkérdeztem, mi baja, mire síró hangon válaszolta: „őh Jézus-Mária megcsömöröltem! . . .“ Tulajdonképen nem jelent egyebet, mint undort, rosszullétet . . . a sok húsevéstől kapják, néha igen gyorsan föllép. A benne szenvedő elveszti étvágyát, akaratlanul is ásítania kell, erőtlennek érzi tagjait, merevedettnek a hátát, bőrén kis pattanások és csomók keletkeznek . . . Azt állítják, hogy semmiféle orvos és gyógyszer nem segít, és a betegség elmulaszthatatlanul tart 3 napig, amit állandó ásítással és koplalással kell eltölteni. Főnyhülést nyújt a hát dörzsölése a hajlatok és ízületek megnyomkodása. A közönséges emberek igen szívesen veszik ha oldalba lökik, rálépnek, karjait felemelik és gorombán visszadobják, vagy ehhez hasonlókat. Azt állítják, hogy ez csodálatosan jól tesz és egyedül ez úzheti el a betegséget. A magyarországi németek — amint mondják — nem kapják meg a csömört, de a kisnemesek, kik majdnem munka nélkül és nagy kényelemben élnek, épen úgy szenvednek benne, mint a parasztok . . .

183. I. Igen jelentős cikk volt a vásáron a valódi magyar szappan. Bámulatos nagy mennyiségben volt. Ezek a szappanok mind a magyar pusztákon készültek, főleg a Tisza mellett Debrecenben és Szegeden. Legfinomabb a debreceni „tőkeszappan“, nagy, hosszú, téglalakú darabokban. A belseje olyan, mint a limburgi sajté, némelyik sárga, mint a viasz, másik fehér, mint a faggyú. Igen könnyű és száraz. A háziasszonyok mind ebből igyekeztek vásárolni. Debrecenből jön minden valódi magyar cikk . . . Ugyanitt virágzik a „magyar hit“, a reformátusok vallása, a lutheránusok „német hitével“ szemben. A debreceniek azt hitték a pestiek nyelvújítása előtt, hogy ők követésre méltóan beszélnek magyarul . . . Debrecenből jönnek tényleg a legjobb magyar készítmények, mint a

szappan is, amit ott körülbelül 1000 szappanfőzőben készítenek. Debrecenben 210 szűrszabó és 700 csizmadia van.

Debrecenben készítik a valódi magyar pipákat, mégpedig — amint a legújabb magyar statisztika állítja — évenként 11 millió darabot, amiből az ország minden lakására jut 1. Sokan mondták nekem Pesten: „Menjen Debrecenbe, ha Magyarországot meg akarja ismerni“ Debrecenben nőnek a legszebb és legnagyobb dinnyék ami szintén valódi magyar gyümölcs. A dinnyetermesztést különösen a görög dinnyéét, vagy legalább is a nagy hajlamot hozzá, a Fekete és Káspi tengeri országokból hozták magukkal a magyarok, mert ott van ennek a gyümölcsnek a hazája; az uborkát és más hasonló növényeket, melyek ott szintén nagy tömegben vannak, mint nálunk a borsó és a bab, a szántóföldeken termelik. Majdnem egész Magyarországon el van terjedve, a magyarok a főtermelői. A pesti vásáron különösen nagy mennyiségben volt görög-dinnye, ami itt drága; rendszerint az augusztusi vásárra érik be, amiért dinnyevásárnak is nevezik. A görög-dinnyét Magyarországon másképpen eszik, mint Oroszországban. Ott cikkekre vágják, a hozzátartozó részt a héjában hagyják, s úgy harapják, mint egy darab kenyeret. Magyarországon azonban az egész dinnyét maguk elé teszik, kanállal kivájják, közben egy-egy darabot kitörnek belőle és nedvét kanállal meritik. Ez a mód jobban tetszett nekem, mert a dinnye jellegéhez jobban illik. Láttam Pesten egy 60 fontosat a mezőgazdasági kiállításon. Egy debreceni magyar mondja, hogy ott a görög-dinnye gyakran 100 fontosra is megnő. emellett — ami a fő — nagyon édes és ízletes. Debrecen mellett Sámson községben vannak a legjobbak, itt van a magyar dinnye fő termelő helye. A sütőtök is mázsásnál nagyobbra nő meg; de láttak 200 fontosat is. A szegény emberek Magyarországon sok sütőtököt esznek; cikkekre vágják, megsütik, mint a gesztenyét és az asszonyok árulják az utcákon.

A pesti vásár nemcsak egész Magyarországra nagy fontosságú, mert az ország különböző részeinek alkalmat nyújt árúik kicserélésére, hanem méginkább az országgal határos tartományokra, így délen a törökre, északon a német és lengyelre. A német provinciák Ausztria, Szilézia és Galicia nyugati része láncként veszik körül a nyers terményekben gazdag Magyarországot; bőr, gyapjú, gyapot, selyem és más ilyen cikkeket feldolgozó iparos városok, melyek Pécsnél kezdődnek, Németújhelyen keresztül Bécsben, Bécsből Brünnön keresztül Teschen felé, végül Bialán át Galicia felé haladva végződnek. A főcikk, amit ezen vidékekről Pestre hoznak a gyapot, gyapjú, dohány, bőr, viasz, bor, gabona és még sok kevésbé jelentős dolog, mint a gubacs, fa, makk stb. . . .

188 I. Aug. 29-én, vasárnap reggel mentem ki erre a nevezetes vásárra, ez volt a vásár első napja, néhány cseh iparos társaságában. Bizonyára ez volt a legjobb kíséret, amit csak választhattam, mert ami az angol Európában, az a cseh az osztrák monarchiában. Minden ipari vállalkozásnak a lelke s új találmányok létesítője. Állandóan dícsérték hazájuk iparát és éles ellentéteket adó megvilágításba helyezték az itteni nyersterményekkel . . .

Egy nagy téren, melyen keresztül mentünk, találtuk a tollpiacot. Ez ismét olyan része volt a vásárnak, amit még soha sehol nem láttam. Párnákba volt csomagolva a sok ágytoll s az egész tér egymás fölé ra-

kott párnákkal volt borítva. Az eladó az arramenőeknek azonnal kinyitotta párnáit s megmutatta a finom tollat . . .

190. l. A vásár egyik bejáratánál a fal mellett ültek hosszú sorban a paprika elárúsítók. Csodálkoznom kellett, hogy ilyen nagy tömegben árúsítják ezt a csípős anyagot. Egész lisztes zsákok voltak tele piros paprikaporrall, amiből a mi ízlésünk szerint késhegynyi is elég az ételt elrontani. Így van ez általában minden magyar parasztvásáron. A magyar városok szállodáiban annak, aki akarja, minden ételt paprikával szolgálnak fel, pl. paprikás húst, halpaprikást, paprikás szalonnát. A közmépnél a paprikahasználat magától értetődik, s úgy látszik, mintha a magyar pincében, konyhában, istállóban és földeken minden paprikával keveredne magától. A kenyér az egyetlen, amit nem paprikával sütnék.

191. l. A tótok híresek a vásáron vászonárúikról. Ezt a cikket ők maguk készítik. Magyarország északnyugati részében laknak, Szilézia és Morvaország határán és ezekből az országokból több iparcikk kerül át a hegyeken hozzájuk. Körülbelül ugyanazt képviselik a tótok Magyarországon, amit a csehek a Monarchiában. Több gyár és ipar van náluk, mint a birodalom bármely más részében.

A magyarok mindenütt a lovak és szarvasmarhák körül láthatók. Elég alkalmam nyílt megcsodálni a csikósok lovas mutatványait, kik keresztül-kasul lovagolnak az embertömegben át, hogy a vásárláshoz kedvet csináljanak. Egyik közülük különösen ügyes volt; a vevő, aki előtt lovával parádézott, megjegyezte, hogy neki úgy tetszik, mintha a forduláznál lova nem forogna egész ügyesen. „Mit? nem fordul?“ kiáltott a csikós s úgy megsarkantyúzta lovát, hogy az a levegőbe repült, felállt a hátsó lábára s mint egy pergettyű forgott maga körül, három piruettet vágott ki. A magyar tulajdonkép lovas nép, habár a nomádkodást régen abbahagyta és földet művelve élt hazája határain belül, ezt a jeles hajlamát nem vesztette el, mert még Ázsiában való vándorlása közben sajátította el. Habár különböző származásúak, velük sok tekintetben rokonok szokásaikban a lengyelek, kik éppolyan nagy és jó lovasok. Mindkettőtől, a magyartól és lengyeltől átvett Európa egy kiváló lovassági ágat, egyiktől az ulánusokat, másiktól a huszárokat. A huszárság tiszta magyar eredetű, amit a huszból, ezen eredeti magyar szóból fel lehet ismerni. (Húsz, annyit jelent, régi katonai törvény szerint, hogy minden 20 ember után egy lovast kellett állítani, miért is a huszár kb. annyit jelent, mint huszadik.) . . .

203. l. . . . este végigsétáltam egyedül a rakparton a vásárosok között s láttam, hogy asszonyok, lányok és férfiak tömege aludt kabátokba bürkolözva, összekucorodva . . . Csak a módosabbak és elpuhultak eresztették le sátraikat hálólhelyükre és minden holmijukkal a sátor védelme alatt feküdtek, mely szárnyait sas módjára terítette ki. Ez a magyar piaci sátor ősrégi magyar sátorforma, négyszögletes, piramis alakban van kifesztve négy rúdra, melyek a vásznat szét tartják. Ezt a négy rudat közel állítják egymáshoz, hogy a sátor magas legyen, vagy távol viszik egymástól, s akkor a sátor alacsony lesz.

Fordította: *Ü. Nagy Jília.*

TÁRSADALOMRAJZ.

Buday György: Ifjúságunk népművelési feladatai és az alföldi rádióleadó. Egyetemi Bethlen Gábor Kör (Kolozsvár-Szeged) Kiadványai. 4. sz. Szeged, 1929. 22 l. — A füzet egy előadást tartalmaz, mely a Dél-magyarországi Rádió Club országos kiállításával kapcsolatosan működő ideiglenes rádióleadóban tartott február 15-én. Ez az okos és céltudatos, lelkes beszéd, melyből a mai szociális felelősségét érző egyetemi ifjúságnak a lelke szólal meg, egy állomása annak a munkának, melyet a Bethlen Gábor Kör tavaly kezdett s mely teljesen egybeesik az Alföldkutató bizottság programjával. Először is megállapítja, hogy az alföldi közvéleménynek sürgetnie kell a szegedi leadóállomást, mert „vannak olyan specialis alföldi feladatok is, melyeket csak egy hozzánk lelkileg és fizikailag közelebb álló leadó tudhat betölteni“. (8. l.) Úgy gondolja a szerző, hogy Szegeden „már a város fekvése, de meg a rádióelőfizetők és hallgatók várható számarányára való tekintettel is, éppen a magyar tanya és falu népére kell elsősorban figyelemmel lenni“. (14 l.) Ezután felveti a kérdést: „mi módon használhatná fel az egyetemi és főiskolai ifjúság a szegedi leadót a maga . . . kulturprogramjának: az alföldi magyar népművelés és népgondozás munkájába való bekapcsolódásnak eszközüül“. (9 l.) A szerző szerint az volna a legjobb, ha minden nap egy bizonyos órát biztosítanának az egyetemi ifjúságnak, amikor az a legkülönbefébb ismeretközlő előadások mellett zenét, szavalatot, „népies meseórát“ (17 l.) szolgáltatna. A kivitelt elvei közül különösen kiemelkedőnek látszik kettő. Az egyik az, hogy az ifjúság e képviselője egyenesen kéri az Alföldkutató Bizottság irányítását, felügyeletét. A másik pedig az, hogy „egyetlen szó se hangozzék el úgy az előadásokban, mintha a mi részünkről „kioktatásról“, „leereszkedésről“ volna szó“. (18 l.) A kis írás olyan programot tartalmaz, aminek a megvalósulását szívből kívánhatjuk.

Joó Tibor.

Buday György: A tanyai agrársettlement. Egyetemi Bethlen Gábor Kör kiadványai 6. sz. Szeged, 1929. 8° 15 l. — Buday Györgynek ez a füzeté is a népművelés kérdésével foglalkozik. Keresve az eszközt, melyel a legjobban lehetne megvalósítani a mai egyetemi ifjúság ama feladatát, hogy „igyekeznék kiegyenlíteni azt a nagy szellemi és fizikai távolságot, sőt ellentétet, mely a közelmúltban, de még ma is őt tátong a városi és a falusi-tanyai ember között és amelyet minden irányú magyar fejlődési és haladási kísérletünk gátló nehezékének ösmertünk meg“, — a settlement gondolatában találja azt meg. (Ez az angol eredetű intézmény abban áll, hogy egyetemi hallgatók a munkások közzé telepszenek és ott a helyszínen fejtenek ki szociális munkát.) A szociális munka ilyen intézményszerű megoldását szükségesnek tartja azért, hogy „ne csak alkalmasszerű, esetleg egyes, valamilyen szempontból kiemelkedő vezetőszemélyiség személyéhez kapcsolódó legyen . . . hanem . . . állandó, intézményszerű, kollektív . . .“ Az eredetileg városi viszonyokra szabott programot a szerző a helyzet alapos ismeretét, élelátást és nagy leleményességet eláruló módon alkalmazza a tanyai viszonyokra. A munkaterv röviden ismertetve ez volna:

Szükség van egy épületre, ahol az intézmény vezetősége székelne, a könyvtárral, orvosi rendelővel, gyógytárral. Innen azonban sűrű kiszállásokban állandóan fent kell tartani az érintkezést minden, a legtávolabbi tanyával is. Mind a központban, mind a kiszállások alkalmával minden ügyes-bajos dologban, jogi, egészségügyi, gazdasági stb. téren, segítségére kell lenni a tanyai népnek. Végül ide tartoznak összejövetelek, előadások rendezése, mint népnevelési munka. Pontos a füzet befejező része, mely részletezi, milyen képességeket kíván ez a munka a vállalkozótól. Mert a jó szándék nem elég, az illetőnek testileg, lelkileg bizalomkeltőnek kell lennie, értenie kell a nép nyelvén és főként rendelkeznie kell mindazokkal az ismeretekkel, melyekkel a parasztember rendelkezik, mert különben nem veszik a tanyák közt semmibe.

Szívből kívánjuk, hogy ez a lelkes és józanul kidolgozott programm mielőbb megvalósuljon.

Joó Tibor.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Keyserling ítélete az európai népekről és Európa hivatásáról.

A trianoni békediktátumnak és az azt követő küzdelmes évek tapasztalatának minden magyar szemét ki kellett nyitnia az előtt a tény előtt, hogy Magyarország a külföldnek, még a Magyarországon kívüli Európának is *terra incognita*. Vagy semmit sem tudnak róla, vagy jobbot volna, ha semmit sem tudnának. A semmittudás közömbösséget, Magyarországnak egy keleteurópai, germán provinciaként való felfogása, vagy a magyaroknak a szlávokkal, máskor meg a cigányokkal való azonosítása, a magyar társadalomnak egy kultúra nélküli, ma is a pusztán betyárkodó, vad, lovas nép „romantikus” képével való felcserélése azonban súlyosabb következményeket von maga után. A közömbösség megtörése, az ellenséges propaganda „átértékelésének” itt nem részletezhető torzításában elesüfított magyarságtól elidegenített külföld rokonszenvének az *igazi magyarság* részére való megnyerése nemcsak a magyar diplomácia feladata, hanem olyan munka, melyet egyúttal az egész magyar társadalom segítő érdeklődésének kell kísérnie.

A félreértések és megtévesztések homályából napfényre törekvő magyarság ezért örömmel kell, hogy figyeljen a híres darmstadti filozófus, *Keyserling* múlt év folyamán napvilágot látott és még ugyanazon évben második kiadást is megért „Európa spektruma” című műve megjelenésére, amely mű az egyes európai népek jellemzése közben behatóan foglalkozik a magyarság jellemével, hivatásával, Európára és az emberiségre vonatkozó jelentőségével.¹ De érdemes megismernünk e művet nemcsak azért, hogy tudjuk, mit írnak rólunk egy nagy érdeklődést kiváltó és a magyarságról az összes népeknek hírt vivő könyvben, hanem figyelemre méltók *Keyserlingnek* a többi európai népről adott jellemrajzai is, melyeket a filozófus az egyes országokat személyesen

¹ Graf Hermann *Keyserling*: Das Spektrum Europas. (2. Auflage. Heidelberg, 1928. Niels Kampmann. 491 l. 8°.) — A mű két kiadása 10,000 példányszámra rüg.

felkeresve, közvetlen megfigyeléseiből, impresszióiból alkotott. Kövesük tehát, ha itt csak nagy vonásokban tehetjük is, *Keyserlinget* végig Európa térképén, s nézzük, milyen szerepet tulajdonít magyarságunknak az európai együttesben!

* * *

Az első nép, melyet *Keyserling* bemutat, az angol. Az angol, a britt szigetek benszülöttje már hazájának földrajzi helyzeténél fogva is a kontinentális Európa népeitől eltérő fejlődésen ment át, eltérő jellemé alakult. Ez angol jellem *Keyserling* szerint abban különbözik leginkább a kontinentális európaiaktól, és ép a franciától, meg a némettől, hogy meghatározottságát nem a tudattól, az értelemtől, hanem a tudattalantól, az *ösztöntől* nyeri. Az ösztönnek pedig a keresgélő és tévedésekbe bonyolódó értelemmel szemben az az előnye, hogy tévedhetetlen *biztossággal* érvényesíti az életösszefüggésben azt, ami szükséges és helyes, miként azt az állatok élete is mutatja. Ebből az ösztönszerű, állatszerű meghatározottságból magyarázza *Keyserling* az angol psziché előnyeit és hátrányait. Előnyeit a gyakorlati életben, a politikai vezetés terén, a társadalmi összeműködésnek az *egyénség* jogait és a közösség *hagyományait* szerencsés egyensúlyban tartó, természetes szabályozódásában. Ezen a téren az angol minden más népet felett áll a szükséges tennivalókat ösztönszerű biztossággal eltaláló *főlényességével*, mint a „politikai állat” (*ζῷον πολιτικόν*) ideálja. És hátrányait a mindig csak a *gyakorlatira*, a megvalósíthatóra irányuló érdeklődésnek a korlátozottságában, az önmagáért végzett elméleti munka jelentőségének, a szellem öncélúságának fel-nem-ismerésében, s ezzel összefüggőleg a szubjektív reflexió elhanyagolásából származó érzelmi szegénységben. Megjegyzendő, hogy az inzulaner angol az 1914 óta bekövetkezett történeti fejlődéssel mind közelebb jut *Keyserling* szerint a kontinentális európaihoz, hogy minden népet felülmúló *átalakulási képességével* az új életviszonyoknak megfelelő új életformát találjon magának. Az előbbi pozitívumokban és negatívumokban körülhatárolt jelentésképlet azonban példát-adóan foglathatni továbbra is Európában, miként hat a klasszikus görögség a klasszikus görög nép átalakulása, megszűnése után.

* * *

A franciát az angollal szemben az jellemzi, hogy nem a tudattalan, az ösztön, hanem az értelem, a *szellem* a meghatározó alapja. Ez a szellem mindenütt arra törekszik, hogy a maga számára megfelelő megnyilatkozási formákat teremtsen a *valóságban*. A legnagyobb szellem, a legmélyebb bensőségeesség sem jelent ugyanis önmagában véve kultúrát, a kultúra síkjába csak az tartozik, ami a valóságban kifejezésre jut, formát nyer. Ebből a szempontból tekintve a francia az európai kultúra legmagasabb megnyilvánulása. Az európai kultúra eredményei benne legkézzelfoghatóbb szimbólumra, világosságban mások által el nem ért, általánosan érthető *formákra* találtak. Innen a francia formák vonzó ereje, a francia *kultúra* világuralma. Ebbe az összefüggésbe tartozik a francia szellemi életnek az a sajátos helyzete, hogy uralkodó jelentőségre az európai szellemi életben mindig akkor tett szert, mikor a kultúrájának valamely fejlődési korszaka *beteljesüléséhez*, befejezéséhez közeledett. Akkor nem volt nép, mely a kulturális fejlődés elért eredményeinek tö-

keletesebb megjelenési formát tudott volna adni, mint a francia; míg új kultúrát kezdő, átmeneti korszakokban (s a miénk is ilyen) a francia háttérbe szorul. — A francia természet jellemzésénél lényeges továbbá a francia jellem *sztatikus* természetének felismerése, mely a *változatosság* keresése és kodvelése mellett is, sőt ép az által mindig fenntartotta magát. Míg azok a népek, melyeknél a változatosság hiányzik, időnkint forradalmi átalakulással tönnek ki életük egyhangúságából, a francia mindig hű maradt önmagához, s forradalma is csak sztatikus egyensúlyának helyreállítása érdekében történt. A francia lényegében *konzervatív*. — Végül jellemző a franciára erős *provincializmusa*. Csak otthon érzi magát biztosan s érthetetlen, sőt ellenszenves minden előtte, ami a francia felfogással nem egyezik, ami a francia nézőponton kívül esik. Ide tartozik az is, hogy erkölcsi felfogása a keresztyénség előtti erkölcs, mely csak a franciára és a franciák „vendégbarátaira“ bír pozitív jelentőséggel, *másokkal*, a „barbárokkal“ szemben azonban minden kíméletlenséget, kegyetlenséget megenged. Ezért nevetséges a francia világuralmi törekvése. Ami az egész világon magát otthon érző s az embereket fölényes biztossággal, de egyúttal megfelelő tapintatossággal vezetni tud angolnak természetes, az sem neki, (s mint látni fogjuk) sem a németnek nem sikerülhet... Ez a francia a maga forma-teremtő tehetségével, sztatikus egyensúlyozottságával, erős valóságérzékelével, ősnégi kultúrtradiciókat fenntartó erejével *Keyserling* szerint egy olyan hatalom, mely ha időnkint vissza is szorul, mindig vezetője lesz a kultúrmépeknek, mikor a történet ritmusa a maga váltakozó árában annak kedvező feltételeit megismétli.

* * *

A gazdag francia természet után *Keyserling* útja a spanyol sivatagba vezet. Milyenek ennek a sivatagnak a lakói? A sivataglakó általában rideg, komoly és akaratos. A férfiúi erő és *férfiúi bátorság* előtte mindennél többet jelent. Hiszen a sivatagban az ember a maga erejére van utalva, veszélyekben magának kell önmagán segítenie. Ezt tapasztalhatjuk az Afrika pusztaságain élő beduinoknál s ezt a spanyoloknál is. Spanyolország Afrikára emlékeztető sivatagos természetével közelebb áll Afrikához, mint Európához. S ez nemcsak földrajzilag értendő. — A sivatag a maga pusztaságában élet után sóvárog, a sivataglakó spanyol *életéhes*. Sóvánogja és igenli az életet s az élet jegyét, a vért, de tudatában van az élet tragikuma, az élők nyomában vágató halál, s ezért az élettel a halált is igenli, a vérrel a vér-ontást is (a bikaviadalok szeretése). A spanyol életérzés tehát nem a szellemre, hanem első sorban a *testre* vonatkozik. A szellemet mint testté vált ígét hiszi, mikép arra őt a katolikus dogma is ránevelte. A spanyol lényegében *katholikus*. A test és szellem egysége a meglevő tragikus életérzés mellett a tudatban azonban legtöbbször meghasad. Eredménye: *Don Quixote* és *Sancho Pansa*, mint az extrém irrealizálás és az extrém realizálás pólusai, melyek minden spanyolban benne rejlenek. A spanyol élet e két pólus közt hullámozik... Mit jelent a spanyol az európai szintézisben? A választ *Keyserling* Oroszországnak, Európa másik határországának idevonásával adja meg. Az orosz irodalomnak Európára tett óriási hatása onnan érthető, hogy az oroszban nincsenek meg azok a benső fixálódások, melyek az európai lelket konstituálták. Az orosz nem élt át sem középkort,

sem renaissancet. Minthogy pedig a fixáltságban meg van kötve a teremtető erő, minthogy belőle semmi új nem nőhet ki, az európai fixáltságot alig ellensúlyozhatta volna jobban valami, mint az orosz szellem. Oroszország ezen hivatását azonban már betöltötte, a régi fixálódások nem sokat számítanak. A változásokban túlbontult-gazdag Európának most másra van szüksége. S ezt a mást jelenti, legalábbis részben, Spanyolország. Spanyolországot az európai szellem két forrása, Logos-a és Ethos-a közül az utóbbi hatotta át erősebben. Ebből az Ethos-ból sarjadt ki az emberi méltóságnak az a tudata, mely a spanyol *magatartást* megteremtette. A méltóságnak, a magatartásnak megnyilvánulásai sehol sem jelentenek annyit, mint Spanyolországban. Ez a Spanyolország ma példát kell hogy adjon a magatartását elvesztett többi Európának, hol minden mozgásban, átmenetben van, s a nemesi formák fennállásának előfeltételei mindinkább eltűnnek. Példája annál inkább hathat, minél inkább nyilvánvalóvá lesz a radikalizmus szellemének csődje.

* * *

Egészen más kép tárul elénk Németországban. Ez az ország a *tudósok* hazája. Nem azért érdemli meg e nevet, mintha másutt nem volnának kiváló, vagy kiválóbb tudósok, hanem azért, mert sehol a tudós nem jelent annyit, mint Németországban. S egy ország jellemzésénél az a döntő, hogy az érdeklődés súlypontja mire van beállítva. A német tudósoknak a német életben elfoglalt ezen kitüntetett helyzete szorosan összefügg a német *idealizmusával*. A német előtt a képzet, az idea mindennél fontosabb. *Keyserling* mint jellemzőt idézi egy angol nyilatkozatát: „Ha két kapu volna, melyek egyike azt a felírást viselné: bejárat a mennyek országába; míg a másika ezt: bejárat a mennyek országáról tartott előadásokhoz, — az összes német a másodikon tudalma keresztül”. A német egy sajátos világot, egy képzetvilágot alkot maga körül és abban él. Gondolatait, ötleteit nem tartja magában, hanem azonnal kivetíti, maga elé állítja, képzetté alakítja. Ezért azok nem is hathatják át mélyebben egész organizmusát. Innen van az, hogy míg ismeretvilága folyton differenciálódik, gazdagodik, érzésvilága, személyisége *primitív* válik. A német szentimentalizmusnak, lírizmusnak, a „német *kedélyességnek*” ez a magyarázat alapja. — A képzetnek a valóságnál való többretartásának idealisztikus gondolata a németnél oly módon érvényesül, hogy a német benne *öncélt* lát. Az ismeretet önmagáért keresi, a dolgokat önmagukért kutatja. Ebből a felfogásból születik meg a német *szakember*, a szakszerűségnek az a felfogása, melyre csak a német képes, midőn a *tárgyat* egyedül önmagáért vizsgálja, minden személyi mozzanatot kiküszöbölésével magát teljesen a tárgynak szenteli. — Ha ezen jellemvonásokhoz még hozzákapcsoljuk *Keyserling*nek azt a megállapítását, hogy minden német *individualista*, egy önmagába zárt világ (gondoljunk a német *Leibniz* monadológiájára!); előttünk áll nagy vonásokban a német jellem, amint az *Keyserling* szemében visszatükröződik . . . Az ekép megismert német jellemből magyarázza *Keyserling* a német-ség hátrányait és előnyeit. Hogy Németországban a tudósoknak döntő szerepe van, meglátszik a német politika baklövészin. A tudós képzeteinek világában élve, ritkán képes a valóság teljességének elfogulatlan megítélésére s azért a tudós német nép ak-

kor haladt legjobban előre, mikor született vezérek, nemtudós arisztokraták kormányozták. A németiségnek szüksége van arisztokrata vezetőkre. A demokrácia által mindenkinek nyújtott *külső* szabadsággal nem tud mit kezdeni. Az elvesztett helyet új kötelékeket keres szervezeteiben, egyesületeiben. (A német egyesületesdi.) Mint *introvertált gondolkodási típus* a külső valóságban *gyámoltalan*. Csak ha arra való vezetők szabályozzák külső életét, tudja *belső* szabadságát teljesen felhasználni a szellemiség szolgálatában. S a német a *szellemiség* népe. Ezen a téren ép úgy első, mint a francia a kultúrában, vagy az angol a politikai vezetés terén. — Mint a szellemiség népe, a németiség *kiváló egyeseket* termel ki. A szellemi haladás teremői mindig kiváló egyesek. Németországban igazán csak e kiváló egyesek számítanak. Ily kiváló egyeseket más nép alig hoz létre. De másfelől igaz az is, hogy a német átlag alatta van a francia, angol, vagy amerikai átlagnak. Mert a tudósnál igazán csak a nagy tudós számít; tudós hajlamú, kis tehetségek, bánmily hasznos szerepük is van az ismeretterjesztés terén, a szellem szempontjából nem sokat jelentenek s mint emberek félszegek; gyámoltalanabbak a többi embertípusnál. — Végül: a német individualizmusból ered a német *partikularizmus*. A német széthúzó, nem ismer igazi közösséget. Ezért ír és sír annyit a közösség mellett. Individualizmusát kompenzálja azonban a német természet *univerzalizmusa*. Egy nép sem képes az emberit, a *humanumot* a maga egyetemességében annyira átélni és feltárni, mint ő. A mindinkább erősödő nacionalista gondolattól uralt Európában ezért a német szellemre vár a hivatás, hogy a nacionalizmus kilengéseit a nemzetek-fölötti, európai eszmével kiegyensúlyozza. Ezekkel a képességekkel a *dinamikus* jellemű német ma mindinkább előre-tör, mint egy nép, mely befejezettséget, célt sohasem ér, hanem célját ép a keresésben, a munkában találja. (*Lessing*.) A történet most neki dolgozik.

* * *

Németországból *Keyserling* kíséretében Olaszországba jutunk. Olaszország egyike Európa legrégebb kultúrországainak. Ami az idegennak benne mégis feltűnik, az a minden *dekadenciától mentes* természetesség és egészségeség, mely az olasz népet jellemzi. Nem egy kifáradt, a fejlődés folyamán erejét elhasznált néppel találkozunk Itáliában, hanem egy olyan néppel, amely a növényzet évenkénti megújlodásához hasonlóan újból és újból megfiatalodik s *ős-természetességgel* jelentkezik. Természetes magától-értetődöttséggel szabályozódik az olasz társadalom élete is. Az olasz nem individualista, mint a német, hanem „*piacion élő*” nép, mint a régi görögök. Míg a német folyton *keresi* a közösséget, az olasz természetesen *benne van* és él. — Az olasz a római szellem, a *római tradíciók* örököse. Róma uralmát az jellemezte, hogy az mindig egy városnak volt az uralma, amely nem rómaizálta el a meghódított városokat, csak belevonta a maga állami organizmusába — sajátos egyéniségük meghagyásával. Ebből a római örökségből két dolog magyarázható. Az egyik az olasz *regionalizmus*. Az olasznak nincs egy olyan városa, mint a franciáknak Párizs, ahol az egész francia élet összpontosul és beteljesedik, hanem az olasz vagy velencei, vagy firenzei, vagy szicíliai stb. Másodszor: Az olasz kultúra regionalista ugyan, de mégis *városi*. Arisztokráciájuk is városlakó. Még a leguniverzálisabb képlet is,

melyet az olasz szellem teremtett, t. i. a katolicizmus, egy városhoz van kötve: Rómához. — Az olasz regionalizmusával függ össze a *személyes vonatkozásoknak* az olasz életben való nagy jelentősége. Erre például vehető a fascizmus. A fascizmus ép oly rendet és fegyelmet teremtett, az államot ép oly tekintélyhez juttatta, mint a porosz ébatizmus. Míg azonban a németnél mindig a tárgy, a tárgynak való odaadás az első, a fascizmust a „respublikáért” való személyes szenvedély mozgatja — akárcsak a régi rómaiak. Itt minden, ami történik, végső indítékát valamely személyiségtől nyeri. A fascizmus *Mussolini* személyén alapul, *Mussolini* hatalma pedig azon, hogy ezer és százezer kis *Mussolini* ugyanúgy érez, mint a vezér. A nagy személyiségeknek az olasz életben való rendkívüli jelentőségével a másik oldalon együtt jár az olasz tömegek rendkívüli befolyásolhatósága. Olaszországban vagy egy nagy személyiség, vagy titkos társaságok kezében van a hatalom, melyek energikusságuk és mozgékonyosságuk arányában lesznek úrrá a magyon könnyen alakítható tömeg felett. — A regionalista olasz, ha kisebb körének intimitásából kilép, elveszti otthoni biztosságát, természetességét és *színészieskedni* kezd. A „*panem et circenses*” ma is jellemző rá. Az olasz vagy színészieskedik a színész játékában vezeti le másutt megakadályozott tevékenységi ösztönét, vagy kenyeret keres. S ahol nem játszik, ott ridegen megfontolt, mint a mindennapi kenyérért folytatott küzdelemben. Minthogy az olasz a kenyér vagy színház mellett más választást nem ismer, a szellemi élet igazi jelentőségét sem tudja felfogni. Ezért, ritka kivételek magy alkotásaitól eltekintve, az olasz átlag rideg pozitívista. — A *fascizma* Itália egy új Itália, mely a régivel teljesen felszámolt. Jelentősége nem abban áll, hogy a liberalizmusnál értékesebb eszméket hozott. Ennek inkább az ellenkezője igaz. Hanem, hogy a rutinirozottsággá merevedett liberális politika kiöregedett szervei helyére új, *heroikus szellemet* teremtett. A routine minden élet ellensége. Németországot a demokrácia szabadtotta meg tőle, az hozta mozgásba az állami életet. Az olasz államot a fascizmus újította meg. S a fascizmus élni fog, míg szelleme bürokratizmussá nem szárad össze. — Ez az Itália a világháború utáni Európában, mely a keresztyénység utáni Európának is mondható, az *antik pogányság* elvének a megtestesítője. A szellem és a test dualizmusát nem ismerő, az életet a maga természetes teljességében fogadó és élő új ember jelentkezik benne. Ennyiben hasonlít a bolsevista tipushoz. Csakhogy míg az orosz kollektívizmus az embert állattá süllyeszti le, egy horda egyéniség nélküli tagjává, Olaszország egyéniségeket, személyiségeket nevel és fog össze egy szerves egésszé. Ez az *Ethos-ban* gyökerező olasz szellem eredménye.

* * *

A keyserlingi spektroszkóp következő tárgya a magyar. A magyar természetet *Keyserling* a magyar *zenéből* kiindulva igyekszik megérteni. A magyar mint harcos, *hódító* nép mutatkozik Európában, zenéje a pihenő harcos szórakozása. Legszigorúbb ritmus és formákba nem fogható szabad csapongás váltakoznak benne, a nomád lovasok zárt előretörésére és szétzúgó visszavonulására emlékeztetően. Ennek a zenének igazi tolmácsolója a magyar cigány. Az összes népek cigányai közül csak a magyar cigány tud így játszani, kinek lelkét a magyar természet inspirálja. Ez a magyar a mai Európa *legarisztokratikusabb* népe. —

Miben áll az arisztokrata igazi jelentősége? Az arisztokrata tudatának súlypontja az ő egyedüliségén nyugszik. Tudja, hogy az a *kvalitás*, amelyet ő képvisel, másodszor nem fordul elő. Ezért nem hasonlítgatja össze magát mással és irigységet nem ismer. Az irigység a demokrácia egyenlőségi igényének a következménye. Az arisztokrata továbbá megköveteli a *hierarchiát*, mert követeli a legjobbak (*ἀρίστοι*) uralmát s mindennek a hozzájuk viszonyított minőség szerinti rangsorozatban, egy hierarchikus sorozatban való elhelyezését. Az arisztokrata a *felelősséget önmagában hordja* s mint ilyen meghatározó erő a társadalmi életben és a történetben. A népek fejlődésük legmagasabb fokát mindig az arisztokratára szellem uralma idején érték el, akár királyságban, akár köztársaságban érvényesült az arisztokrata szellem. Az arisztokrácia ellenlábasa, a demokrácia ezzel szemben „egy kozmikus tévedés”. Mert akárhogy is vesszük, az emberiség kvalitatíve differenciált. „Nem mindenki képes mindenre”. A demokrácia egyenlőségi dogmája, mely mindenki mindeure való képességének illúzióját táplálja, az életben a legnagyobb szerencsétlenségeket szüli s a lelkek állandó irigységének a forrása. A demokráciának jogosultságát a tömegek anyagi és szellemi nivójának emelését célzó követeléseiben nem lehet tagadni. Ezen törekvései bízonyára meg is fognak valósulni. De a demokrácia nem lehet az utolsó szó. *A jövő az arisztokráciáé*, mely ma egyedül Magyarországon bír igazi jelentőséggel. Innen a magyarság *nagy jövője* s példaadó jelentősége egész Európára nézve. — A magyar arisztokrata nem azonos az angol gentlemannel. A gentleman átmeneti típus: arisztokrata ideál mindenki számára. A magyar arisztokrata nem ez a szociális ideál, hanem a *grandseigneur*, ki magasra kiemelkedik a tömegből s a maga szélesebb látókörével, természetes fölényességével annak igazi vezére. Ebből nem következik, hogy Magyarországon az arisztokrata elvnek csak az arisztokraták a képviselői. Ellenkezőleg: a nép maga is úri jellemű s mint ilyen az arisztokratákban a maga természetes vezéréit és reprezentánsait látja.² — Hogy a valóság az ideálnak sokban adós, *Keyserling* figyelmét nem kerüli el. Hiszen ő hangsúlyozza, hogy a jelentéktelen emberek minden típusnál óriási számbeli fölényben vannak a jelentéke-nyekkel szemben. *Keyserling* szerint a magyar arisztokrácia sem az a született vezér már, ami volt. Végso felelősségét elvesztette, s nagy értelmi képességei és pompás temperamentuma mellett is lelkiileg sajátosan primitív. Ezekből érthető, ha egy részük szélsőséges játékokba, fantasztikus politikába tévedt. (Példa: *Károlyi Mihály*.) A magyar társadalomnak egyébként is rendkívül súlyos problémái vannak. Az arisztokrata és a paraszt közt fennálló túlságos nagy távolság annak veszélyesebb, mert a magyar középosztályt a világháború minden más nép középosztályánál jobban tönkre tette. A magyarság száma kicsiny, ellenségek tömegétől övezve, helyzete veszélyeztetett. *Keyserling* mégis hisz a jövőjében, mert a *hódító turáni vérből* sarjadt magyarság szerinte *föleányben van össze s szomszédjával szemben* s politikai ravaszságban sem marad el mögöttük.

² *Keyserling* itt felveti azt a problémát is, mi az oka annak, hogy a *nagytettségű* magyar az emberiségre nézve jelentős szellemi alkotást nem-igen hozott létre. Az oka ennek szerinte abban van, hogy a magyar legjobb erőit semmiségekre, meddő, politikai debattározásra feccsérli el, s közben az alkotó észrevétlen marad, vagy elpusztul.

Igy minden hiánya mellett példát fog tudni mutatni az új Európának. Az élő példa, ha nem is tökéletes, mégis jobban hat, mint a csak elképzelt ideál.

* * *

Az arisztokrata magyarral *Keyserling* a svájciit állítja szembe, hogy az által a svájci *kispolgárnak*, a svájci *bourgeoisnak* típusát jobban kidomborítsa. Svájc ma egy tragédiának a színtere, mely annál súlyosabb, mivel a svájci maga nem érzi, nem tudja. A tragikum abban rejlik, hogy Svájc egy hősi korszak után *megállott a reformációnál* s ma olyan eszméket képvisel és hirdet Európa népeinek, amelyek már közjóvá lettek s így a fejlődés további céljainak nem szolgálhatnak. Értjük alatti a svájci *liberalizmusát*. Nincs jobb véleményvel *Keyserling* a svájci bourgeois másik büszkesége, a svájci *demokrácia* felől sem. Ez szerint nem egyéb, mint a kispolgár irigysége és gyűlölete az úrral, az egyedülálló nagysággal szemben, melytől minden igazi érték származik s származott egykor Svájcban is. Ma Svájcban egy arisztokráciának a maga különvalóságát ép úgy el kell rejtene az egyenlőségi dogmától uralt közvélemény elől, mint a monarchistának Oroszországban a bolseviszták elől. S a közvéleménytől való félelem sajátos farizeizmusra vezetett. Az előkelő rejti előkelőségét, a gazdag titkolja vagyonát. Előttünk áll a svájci kispolgár a maga értelmetlen, mert pénztét használni nem tudó takarékosságával, *fösvénységével*, kicsinyességével. — Hogy Svájc ide jutott, annak nem utolsó oka örökös semlegessége, biztosíthatatlansága. A veszedelem hiánya a hősiesség szellemét eltompította, a harcosból kispolgárt, *vendéglőst* csinált, mely ma az internacionális forgalom kama-taiból él. Ezért nevetséges, ha a svájci Európa központjának hirdeti országát. Legfeljebb központi szállodája! A svájcinak meg kell újulnia, farizeusságát le kell vetnie, hogy a kispolgárság képviselőjében méltóan illeszkedjék bele az újjászülető Európa képebe.

* * *

Keyserling térképének még hátralévő országaival ezek után röviden végezhetünk. Ezt annál nyugodtabban tehetjük, mivel *Keyserling* szerint Európának csak két önálló, szellemi centruma van: a már bemutatott francia és német. Velük szemben a többi nép legfeljebb dialektusbeli jelentőséggel bír. A francia és német kultúrhatások jellegzetes ütközőpontja Németalföld két országa, a *francia jellegű Belgium* és a *germán eredetű Hollandia*. *Keyserlingnek* az utóbbiról rajzolt, érdekes képet talán érdemes lesz felvázolnunk. — A holland *germán nép román kultúrával*. A francia szellem nemcsak külsőségekben hatott rá, vallását is az ősrómai *Kálvin* Jánostól nyerte. Maga a nép *rút*, esetlen és nyers. Rútságából azonban nem lett kultúra-gyűlölet, kultúra-rombolás. (Az utóbbira példát az orosz paraszt mutatott a forradalom alatt minden szépet, mert tőle idegent, romboló gyűlöletével.) A holland a rútságból kultúrát csinált. Művészete pld. nem az ideálisan szépet ábrázolja, hanem előszeretettel a rútat. Gondoljunk csak a nagy holland festők rút emberalakjaira, s különösen csúnya nőire! Ez könnyen érthető. Az ideálisan szépek a képe kellemetlen tükör lenne. A holland kultúra forrása a *rútság*. — Ebbe a gondolatmenetbe talál bele a holland *puritanizmus* is. A modern embernek az élet összefüggéseinek megvilágításában a pogányságra

emlékeztető elfogulatlansága a puritanizmus kereteit ugyan mindinkább szétfeszíti s a holland férfi puritanizmusa ma inkább csak külsőleges, de puritán a holland nő, mely a maga báj-nélküliségében a puritanizmusban megfelelő világnézetre talált. És a holland élet alaphangját a holland nő adja meg a maga óvatosságával, biztosságot utáni vágyával és őszinte puritanizmusával. Nem csoda, ha ez az élet a maga *normális* folyásában oly kevés rendkívüliséget, oly kevés kivételt mutat.

* * *

S most vessünk egy pillantást Svédországra! Svédország *Keyserling* szerint a harminc éves háború után kikapcsolódott az európai történetből. Nyugodt helyzete egy sajátos *probléma-nélküliséget*, feszültség-hiányt eredményezett, mely a svéd pszichére ma oly jellemző. A nép *kedves és barátságos* ellenértékűl vaskos *anyagiasságának*, mely különösen a másutt nem és képzelt *sokat-evésben* mutatkozik. Szellemi problémák iránt nem fogékony, sőt *szellemileg* Európa *legtehetségtelenebb* népe. Tehetsége inkább pszichológiai, amit pld. jó bűnügyi regényei bizonyítanak. — Svédország nem vett részt a világháborúban, pedig az belekapcsolta volna őt Európa történetébe, beleedzette volna az újjáalakuló világba. Ez a *semlegesek hátránya*.³ A nyugodt ország ezzel szemben kétségkívül kiválóan alkalmas jelentékeny, *internacionális súlyú egyesek* kifejlődésére. Nem politikai szellemek növekedését u. i. semmi sem zavarja jobban, mint a mozgalmas élet.

* * *

Keyserling „Európa spektrumának” még két részéről kell megemlékeznünk: a Baltikumról és a Balkánról. A *Baltikum*⁴ az *esztek, lettek és litvánok* hona; népeké, melyek a világháború előtt orosz uralom alatt éltek. Az orosz mellett legjellemzőbb rájuk a *német* hatás, melyet az ott élő német lovagrend gyakorolt életükre. Mindezen hatásokat s az egyes népek divergenciáját is felülmúlja azonban a *balti szellem*, mely az amerikai Unió szelleméhez hasonló erővel egységes balti típusá asszimilálja a Baltikum összes lakóit. Ez a balti a magyarokra emlékeztető, úri, *nemes* típus. A kockázat, a *rizikó* embere, nem pedig a jövőtől való remegése, a „biztosítás”, mint a polgár. Mínt hogy pedig az élet kockázatot, veszélyt jelent, az életnek legmegfelelőbbben alakult típus a nemes. Ezért van jövője a balti embernek, a Baltikum népének, ha kis államai veszélyes helyzetben is vannak. A balti államok ma természetes *összekötő híd Európa és az Ázsiát képező Oroszország között*. Népük története és földrajzi helyzetük egyaránt e fontos szerepre jelöli őket.

* * *

³ *Keyserling*, figyelemreméltóan, nemcsak a semlegesség hátrányairól, de az elnyomottság, a kisebbségi sors előnyeiről is beszél. Az elnyomás sohasem ér célt, az általa kiváltott küzdelem ellenben megadja az elnyomott kisebbségeket, kik a jövőt keresve és a jövőhöz alkalmazkodva az új világ előkészítői lesznek. Ez a kisebbségek *messiási hivatása*, s egyúttal előnye a jelenhez görcsösen ragaszkodó győzőkkel szemben!

⁴ *Keyserling* maga is balti ember, a magyarokkal rokon esztek orszagából.

És végül lássuk Balkánt! Ez a terület mindig kettőt jelentett. Egyfelől kiegyenlíthetetlen ellentéteket, *népek elemi*, fajirtásig menő *gyűlöletét*. Másfelől, az előbbiből következőleg, *Európa lőporos hordóját*. Azért alkalmas a Balkán arra, hogy nagyhatalmak előcsatározásukat a Balkán népeivel csémáltassák meg, esetleg egész összeütközésüket velük vívassák végig. — Ez a Balkán tulajdonkép *Európa prototípusa*, hiszen Európát is az ellentétek gazdagsága jellemzi. Csakhogy míg az ellentétekből eredő feszültség egy magasabb síkon áldásos, a Balkánon emberirtó komitácsiskodássá torzul. *Keyserling* óva inti Európát, nehogy mérges gázaival, vagy még rosszabb szellemi mérgezéssel a Balkánhoz, esetleg a Balkán alá süllyedjen.

* * *

A nagy európai körút után *Keyserling* felveti a kérdést: Miben is áll hát az európaiság lényege? Mivel jellemezhető ez a sokszínű Európa a maga egészében? A felelet benne lappang az előbbieken. Európa az *ellentétek* legváltozatosabb gazdagsága szemben az egy-típus felé fejlődő Amerikával, vagy Oroszországgal. S ez a nagy gazdagság azért lehetséges, mert Európa az *individualizmus* szellemének képviselője, ismét ellentétben a kollektivistá Amerikával és Oroszországgal (Ázsiával). Innen látható Európa nagy hivatása. A szellemi haladás mindig nagy egyéniségek, individuumok műve. Európa nagysága mindig *szellemiségében* rejlett. Természetesen Európa is szocializálni fogja, ami szocializálható. A szocializmus jelentősége, a nagy tömegek előbbi nyomorát tekintve, tagadhatatlan. És amerikaizálni fogja, ami amerikaizálható. Ez az anyagi jólét és a technika kérdése. Mindez magától-értetődő, természetes valami. Az európai azonban nem ezzel büszkélkedik, nem áruházaiban van a súlypontja, hanem szellemiségében. Hogy ez az Európa meg fog-e maradni, arra *Keyserling* nem választ adni, nem mer jóslatot mondani. Mert „az emberek ostobasága és lustasága” — írja szorongó szívvel könyve végén, — „mérhetetlenül nagy”.

* * *

Keyserling műve ráeszméltet arra az igazságra, hogy az emberiség teljessége egy napban sem nyilvánul meg egészen. Csak az összes népek együttvéve közelítik meg azt. A különböző népek különböző tehetségeiben az emberiség más és más értékei domborodnak ki, egymást kölcsönösen kiegészítve. Ebből a belátásból új szellemnek, új Európának kell fakadnia, melynek *Keyserling* egyik kiváló előharcosa... A mű Európát tárja fel szerzője egyéniségének visszatükrözésében. Vajjon hihetünk-e a tükörnek? Nem torzít-e sokat el *Keyserling* erőteljes egyénisége? — *Keyserling* kétségtelenül benne van könyvében, azt mondja el, amit ő lát. Olyan látomást közöl, amilyenre egyénisége képesíti. De ha sok dolgot másképp is látunk, ki kell ismernünk, hogy *Keyserlingtől* sokat lehet tanulni. Régi gondolatok új erőre ébrednek, homályos élmények világos felismeréssé változnak nyelve kohójában, merész képeiben. — Szavait, mondatait nem lehet a logikus rideg szigorával mérni. Ellenmondásokat nem nehéz kimutatni bennük. A szavak, színek, a nyelv művészi ábrázolások anyaga, melyet ő szuverén fölényel használ fel gondolatai kifejezésére. Sokszor könnyelműnek találjuk, ki nagy kérdésekkel, a népi élet legfőbb problémáival játszik. A mű végén adott jellem-

zések (pld. Hollandia, Svédország) kevésbé elégitenek ki. Ne feledjük azonban el, hogy a karakterológia nem exact tudomány, s *Keyserling* itt óriási munkát végzett. Munkája gondolkodásra készítet az európai élet legsúlyosabb kérdései felől s közelebb juttat a népek megértéséhez.

Varga Sándor.

KÉRDÉSEK.*)

11. kérdés. Ismeri-e az alföldi magyar nép a *kúnhalom* szót? Hol ismerik és mit értenek rajta?

12. kérdés. Ismerik-e valahol e kifejezéseket: *Rád nézett a Temartn-ga. Kergesd ki azt a Temaringát.* Varga Bálint.

13. kérdés. Mit jelent a nép nyelvében a *kúpol* ige? Varga Bálint.

FELELETEK.

Feleletek a 2. kérdésre (l. N. és Ny. I, 67). A *szuszék* szó az én hazámban, Szabolcs megyében, a tiszai járásban ma még egészen használatos szó, kifejezés és fogalom. Értik alatta azt a rendkívüli nagy formájú gabona, vagy búza elraktározására alkalmas ládát, amely leginkább tölgyfából és bükkfából készül és pedig úgy, hogy nem szöggel szögezik össze, hanem szétszedhető és összerakható. Mindenütt fa vésések és fakapcsok vannak benne és azok fogják össze. Sok helyen faragásokkal is díszítik ezt a ládát. Igen sok helyen láttam olyan szuszéket, amelyet beépítenek egy nagy kamrába, sokkal nagyobb, mint amilyen az ajtón befér, ami csak úgy lehetséges, hogy szétszedhető és darabonként hordható ki, vagy be a kamrába. Gyermekkoromban még nem voltak magtárak és kamrák a kisebb gazdáknál és így majdnem minden házában, ahol szuszék volt, a tornác végébe volt beépítve és ott állt benne a búza vagy rozs állandóan. Kisebb gazdáknál, ahol 10—15 q. búza vagy rozs terem, a szuszék belül különböző-rekeszekre volt osztva szintén be- és kirakható deszkákkal. Nekünk is volt és ma is van még szuszékünk, amiket így hívnak és így használnak Lövöpetriben, Szabolcs megyében és a környéken.

Dr. Gesztelyi Nagy László.

Tiszaföldvár, Cibakháza, Tiszakürt, Nagyrév és környékén ma is használják a *szuszik*-ot. Ez rendszeren a terjedelmes kamrák egy elkerített részét alkotja. A kamra nagy részében, sarkában építik kb. 20 cm. magas 4 lábra, hogy a macska mozogni tudjon alatta. Téglalap alakú, magassága 180—250 cm., hosszúsága 250—300 cm., míg szélessége 200—250 cm. között váltokozik, a kamra nagysága szerint. Kivitele nem egyforma. Tiszaföldvárott, Cibakházán az összerótt szuszik homlokzatán nincs ajtó, ha-

*) Ismételtén kérjük Szakosztályunk tagjait és minden dolgozótársunkat, hogy szíveskedjenek *nyomatásra szánt* közléseiket a *papirosnak csak egyik lapjára* írni. (A papiros háta tehát maradjon üresen.)

nem a homlokzati két gerenda bevéssett csatornájába csúsztatnak be megfelelő hosszúságú deszkákat és pedig annyit, amennyi elegendő arra, hogy a búza kiömlését megakadályozza. Tiszakürtön és főleg Nagyréven a szuszik alapdeszkázata nem 20 cm. magas, hanem kb. zsákmagasságú, mert e helyeken 30 cm. magas 20 cm. széles bádogajtó zárja el a szuszik száját és annak felnyitásával folytatják az aláhelyezett zsákba a búzát. A szuszik felül rendesen szabad, de van fedett is. A felül szabad szuszikba kívülről öntik be a búzát, míg a fedettbe zsákkal hordják be.

A szuszik mindig fenyődeszkákból készül. Négy oszlop tartja össze, melyeknek bevéssett árkolásába vannak a deszkafalak becsúsztatva. Az itteni szuszik nincs díszítve, legjobb esetben sötét zöldre festik.

A szuszik rokona a *hombár*, amely kisebb gabonás láda és amely magyar motívumos festéssel van díszítve. Ma alig található.

Domokos Sándor.

A *szuszek* nevű bútordarab arra a célra szolgál, hogy a polgárember különösen a tanyán, ahol rendesen nincs szekrény, a ruháját tegye bele. A szuszekben van egy kisebb elválasztott rekesz, ahová sót, lisztet szoktak tenni. A szuszek lehet egyszerű vagy díszes. A díszítés leginkább magyaros motívumú (tulipán). Alakja négyszögletű, deszkából vagy diófából készítik. (Baja.)

Bauer, Mihály.

Szuszek. Udvarhely megyében használják, gabonát és lisztet tartanak benne. Kemény fából (tölgy, bükk) faragják az egyes deszkákat, de nem gyalulják meg. Úgynevezett farkasfog-eresztéssel rójják össze. Alul széles téglalapalakú és felfelé mindig keskenyedik. Tetejét fölfelé nyitják. Rendszerint a padláson helyezik el.

Horváth Rezső.

Szuszek. Alakja: Négy lábon álló négyszögű láda, de van hasáb alakú is. Anyaga: diófa (úgy gondolom). (Ez nem valószínű. A szerk.) Beosztása: felül két oldalt van két kis fiók, (Fogkefe, beretva; szappan s mindemféle apróság helye) ezután következik a felső rész, (a zsebkendők, törülközők, apróbb fehérneműek helye), végül az alsó rész, amelybe a subát, csizmát, néha az ünnepi, szebb lószerszámot teszik. Díszítése: egészen síma, díszítés nincs, sőt legtöbbször be sem festik, hanem marad a fa színe. El van helyezve a kamrában, a konyhában és ritka helyen a szobában. (Bács-Bodrogszegy.)

Muity Iván.

Feleletek a 4. kérdésre. (I. N. és Ny. I, 135.) A bördő szót ismerik és használják is Hódmezővásárhelyen, még pedig a felmagzott hagymának az egyébként üres, de kemény szárát hívják így. A vásárhelyi nép a tompa, mély emberi hangot is *bördös hangnak* nevezi. A *borgó*, *burdó* és *bérdó* szavakat nem ismerik, tehát nem is használják. A *borda*, amely tudvalevőleg az emberi és állati csontváz mellkasi része, egyúttal a szövőszék egyik alkotórészének is a neve. Régen és az egyszerűbb szövőszékeken még ma is nádból készítették a fogait. Az elhasznált bordákat aztán kisebb 8–10 cm.-es darabokra vagdalták és azokon egy levesbe való tésztafajtát, az úgynevezett *csigatészta*t sodorták és sodorják az alföldi helyeken ma is. Ha tehát Vásárhelyen bordáról van szó, a nép ezt a *csigacsináló bordát* (saját kifejezésük) érti alatta. *Bányai Péter.* — Dunavessén *bördő* a m. leveleitől megfosztott kukorica-

szár. *Bak Antal.* — *Borda* Mezőtúron 1. csigatészta-csináló barázdás házi készülék fából vagy rézből, 2. szövő-fonó készülék. *Bördő* a felmagvadzó vereshagyma kemény szára. „*A hagyma bördője. Em már nagyon bördős. De felbördődött!*” *Dr. Boross István.* — *Bördő* Békéscsabán a hagyma virágos szára. A télire eltett hagyma, ha tavasz felé kihajt: *megbördösödött.* *Borda* néven csak a csigacsináló bordát ismerem, meg a szövőszékét. *Banner Benedek.* — *Bördő* Gyomán a töklevél szőrös, üres szára, melyből hangszert csinálnak a gyerekek. Aztán a vöröshagyma magbamenő szára, melyre azt mondják az asszonyok, hogy: *A fene egye ezt a hagymát, bikásodik már!* *Borda* a szövésnél használt azon szerszám, mellyel a fonalat ráverik és azon téglány alakú bordázott kis lemez, melyen a levesbe való csigát sodorítják. *Kner Izidor.* — Túrkevéen *berdőnek* a vereshagyma virágos szárát nevezik. Ezt akkor, midőn a virág még egészen kicsi bimbó, letörik és mint a zöld-paszulyt megfőzik ecetes és cukros vízben bő rántással, vagy pedig habarva. Az így elkészített étel: *hagymabördő-leves.* *Minay Lajos.* — Csanádapácán minden gazda és gazdasszony ismeri és használja *bördő, bordó* és *burdó* alakban a kérdezett szót, mellyel a vöröshagyma azon részét jelzik, melyben annak magja képződik. Ha a mag fejlődését a hagyma érdekében megakasztani óhajtják, akkor a mag szárának eltörésével *bördözik* azt. Ha épen rajta hagyják, akkor a hagyma *megbördösödött.* *Sulyok István.* — Kiskörösön *Bucsek Gizella* és Mezőtúron *Dr. Vörös István* szerint nem ismerik a kérdezett szót. — A *bördő* szót a debreceni ember is gyakran használja. A szalonnához való tavaszi hagymánál nagyon vigyáz arra, hogy az új vereshagyma *bördős* ne legyen. A földben hagyott telelő apró vereshagyma vagy a dughagyma szára nagyon erős, húsos; sőt a közepében van egy megkérgesedett rész, melyre a szár-rétegek borulnak. Ezt a kemény belű, dús rétegzetű vereshagymaszárat nevezi népünk *bördőnek.* Ez a kemény szár nem törik el, nem hajlik le, hanem egyenesen áll. Sőt meg is nőhet 30—40 centiméter hosszúra is, kivirít, magot hoz. A *bördős* hagyma mindig olcsóbb, mint a *bördőtlen,* még is kelletlen portéka. A magyar szívesen veszi és eszi a magról költ új dughagymát. Ennek nincs *bördője;* kellemes, édeses ízű, nem erős, rágós, mint a *bördőshagyma.* *Ecsedi István.* — Hatáson *borda,* Torontálvásárhelyen *bördő* a. m. a vöröshagyma zöldszára. *Dékan Sámuel.* — *Bördő, bordó* stb. Főlegyházán ismeretlen. *Toldy Jenő.* — Tiszaföldvár, Cibakháza, Tiszakürt, Nagyrév és környékének lakossága ismeri a *bördő* és *borda* szavakat. *Bördőnek* nevezi a hagyma virágzatának kocsánját. A *bördőjét* nem hagyják meg minden hagymának, hanem összeaprítva a kis pulykáknak adják eleségül. *Bordának* hívják azt a konyhaeszközt, melyet az u. n. csiga készítésénél használnak. A csiga bordázott csőalakú tésztaféle, amelyet ünnepélyes alkalmak tyúkhús-levesébe főznek bele. E tésztát a bordán készíthetik. A *borda* nádból készül. A hasítatlan nádszálból készült keretet, részben, hogy összetartsa, részben, hogy díszítse, bársonnyal vagy selyemmel vonják be. A keret között hasított nádlécecskék vannak egymástól kb. 2—3 mm. távolságban. Ismerek egy régen használt bordát, amely teljesen sárgarézéből készült és stilizált szívalakú. Özv. Gecserné tulajdona, aki kb. 80 esztendő és dédanyjától örökölte. E *borda* — hasonlő alakúttöbbet nem láttam — kb. 150 éves lehet. Négy kb. 3—4 cm.-es lábán áll. *Domokos Sándor.* — *Bördő* Szentleányfalván (Aradmegye) a

vereshagymának újjnyi vastag, lyukas szára: hagymabördő. Olvastam valahol, hogy a töklevél üres szárát is hívják így. *Varga Bálint*. — A *bördő* (*bordó* stb. alakú) tájszó a Künságban ismeretes, még pedig két változatban: 1. *bördő* Kísújszállás és Karcag vidékén, sőt több szolnoki lakos előtt sem volt ismeretlen, 2. *gordó* Ujszászon és környékén. Jelenlése mindenütt azonos, t. i. így nevezik a hagyma felmagzott szárát, melynek a mi vidékünkön gyakoribb neve: *duda*. *Bethowski Jenő*. — A *bordós* szegedi tájszó olyan hagymát jelent, amelyben a kocsányképző közepe csíra benne van. *Lőw Immánuel*. — *Bördő*, a vöröshagyma csöves termőszára, amely — ha idejében le nem törik — később a hagymában megfásodik. Békésmegye, Gyula, Gyulavári, Köröstarcsa; Aradm. Nagyzerénd. ((Gyulán *bördő* vagy *bördő*.) *Bördös* (Gyulán *bördös*) hagyma, amelynek a vastag, csöves termőszárát nem törték le, felvirágozott és megfásodott. Békésm. Gyula, Aradm. Nagyzerénd. *Megbördösödik* (*megbördösödik*, Gyula), az a hagyma, amelynek bördőjét nem törték le, megfásodik. Békésm. Gyula, Aradm. Nagyzerénd. *Implon József*.

Feleletek az 5. kérdésre. (I. N. és Ny. I, 135.) A Szendrey Zs. cikkében említett fogadalmi napokkal a Ruthénföldön találkoztam (Bereg, Ugocsa, Máramaros). Ottjártomban és laktomban gyakran hallottam a gör. kath. papoktól, hogy a ruthénség a nagy ünnepeken kívül csak azoknak a szenteknek ünnepét üli meg munkaszünettel, misehallgatással, sőt néha körmenettel, akiknek a nevenapján valami csapás (tűz, árvíz, jégverés) sújtotta az illető falut. Így lesznek aztán az egyes falvaknak külön „házi szentjeik” s az üdvös félelemből fakadó házi ünnepeik. — Egy alkalommal kifejezést adtam azon való csodálkozásomnak, hogy a nemzetiségével sohasem tűntető, derék, jóra való s a magyarsággal igazi testvéri szeretetben élő ruthén nép Szt. István királyunk napját nem üli meg. Házigazdám, egy gör. kath. pap, nevetve válaszolta: Egy kiadós jégverés kéne egyszer Szt. Istvánra s attól kezdve úgy ünnepelnének, mint a parancsolat. Fel is sorolt annak idején egypár ilyen haragos természetű szentet, akiknek a jámbor ruthén nem győz elég vastag gyertyát gyújtani, de ma már bizony elfeledtem őket.

A Szendrey Ákos által említett *utcakapitányi* hivatálnak még ma is él két emléke a Künság egynehány községében (Fegyvermek, Kísújszállás stb.). Egyik a kutak mellé tűz esetére hordóban odakészített víz, melyet máig is *Kapitányviznek* neveznek (hogy miért, azt már nem tudják). A másik egy mondás, mellyel a részeges embert szólják meg: *Meginná az a kapitányvizet is!* T. i. a hordóban álló víz poshadt, hűdös, kellemetlen szagú folyadék s ezért szolgálhat az itókában nem válogatós, mindig italos atyafi megbélyegzésére.

Bethowski Jenő.

A Szegedi Alföldkutató Bizottság Néprajzi, Társadalomrajzi, Nyelvészeti és Irodalmi Szakosztályának közleményei.

† *Vargha Gyula*. A Népünk és Nyelvünk — népünk és nyelvünk ügyét szolgálja. Nemzetünknek harcosául becsül mindenkit, aki ennek az ügynek előbbrevívója. Nemzetünknek és eszményeinknek elesett hőseül gyászolja Vargha Gyulát, mert népünk és nyelvünk mellett senki nagyobb tudással és elszántsággal nem küzdött, mint ő, az ő egyre magánosabbá váló magányosságában. Magyar volt születése szerint és a megalkuvókkal meg nem alkuvó lelke szerint; magyar maradt művészetében, megmaradt népünk népmegértő tagjának és nyelvünk legszebben zengő énekesének olyan időben, melyben többféle eredetű és nyilvánulási nemzettelenség jutalmat lelve munkálkodik az ép magyar lélek megbontásán, s melyben a nyelv tisztaságának nem tudva vagy tudva való megrontása érdem írói táborokban. Vargha Gyulában az államférfi, a tisztviselő, az író — mint ezt megörökítette kultuszminiszterünk gyászbeszéde is — egy volt: magyar. Banne ugyan nem kell a költőt a magánembertől vagy a politikustól különválasztani, mint nem őszintevátesz-avatók szokták tenni álszent verskereskedőkkel, beteg korunknak dicsért púposaival. Vargha Gyula az örök magyarság hordozója ebben az átmeneti korban és örök magyar értékek átmentője egy szebb jövő számára.

A mi folyóiratunkat különösebben érdeklő tárgyaknak nagyobb hűséggel és művészettel való költője nincsen irodalmunkban, mint ő. A szárazmalom, szélmalom, búzamosás, eséplés, szénagyűjtés, szüret stb. az ő tollán oly igazak, mint a néprajztudós tollán s oly költőiek, lírai jelentőségűek, mint senki más költő lantján. A kora hajnal harmatos réjének glóriája, a forró nyári dél, a falusi tavasz, a síkon támadó vihar, az őszi eső csepergése, az ugarokon az alkony, a nyugvó nap és kelő hold kettős fénye a pusztán — hogyan tudnám mind elsorolni? — a bárbárnak egyhangú, az érző magyar szemében ezerféle honi föld és ég olyan meglátójára nem akadt Petőfi óta, amilyen Vargha Gyula volt s megmaradt ő Petőfi után is a magyar tájak egyéni lírikusának, mert ihletet nem az irodalmi elődöktől, hanem a közös ideáltól, a hazai tájtól vesz. Magyar életképeiben kávéházi népszakértők édeskészsége vagy dagályos torzítása helyett megvan az elhíttetésnek és a hangulat közvetlen érzetetésének legfőbb eszköze, a megjelenítő igazság. A nyelvet nem harmóniátlan furcsaságokkal rakta meg, mint e korszakkal elmúló stílusukat nyelvalkotóknak tartott papirosízű íróink. A végbeli vitézek ivadékának szájából az a magyar ige folyt, melynek forrása az idők végtelenségébe nyúlik vissza, s mely az ősi mederben haladva mindig több színben ragyogóvá fejlődik. És szó a mondatba, mondat a ritmusba népballadáink ismeretlen szerzői óta egy magyar költőnél sem illeszkedik olyan művészien, olyan egyszerre születve, mint Vargha Gyula. Iebegő dalaiban.

A Népünk és Nyelvünk azon eszmények híve, melyekért küzdő volt Vargha Gyula is, az ő személyében, munkásságában, gazdag irodalmi hagyatékában. Életében velünk volt — holtá után az ő szellemével maradunk.

M. G.

† *Túri Mészáros István*. Hetvenkét éves korában elhunyt az Alföld magyar népének és nyelvének egy fél századon át buzgó kutatója, *T. Mészáros István*. 1857-ben született Mezőtúron. Középiskolai tanulmányainak befejezése után jogásznak ment ugyan a budapesti egyetemre, de philológiai hajlamaitól indítatva *Budenz* és *Simonyi* magyar nyelvészeti előadásait is szorgalmasan hallgatta, s ezek annyira hatottak rá, hogy közigazgatási téren (előbb a közoktatásügyi minisztériumban, később a budapesti pénzügyigazgatóságnál) teljesített állami szolgálata mellett élete végéig mindig *szívbeli* ügye maradt a magyar nyelvészet és a magyar folklóre művelése. Már a 70-es évek vége óta megjelent számos kisebb-nagyobb cikke előbb a Magyar Nyelvőrben, később a Magyar Nyelvben, s ezeknek még legkisebbike is mindig gazdagította valamivel az Alföld magyar népéről és nyelvéről való ismereteinket. Megjelent egy önálló munkája is: (A nép nyelvének ügye a nyelvújítás óta Budapest, 1885), de egész philológiai munkásságából legértékesebbek a mezőtúri nyelvjárásról írott tanulmánya (Nyr. VIII. k.) és a Magyar Nyelvtudományi Társaság megbízásából a Hortobágyon és Bugacon végzett tájszógyűjtése, melynek egy része még kiadatlanul fekszik a M. Ny. T. néprajzi kéziratok között. A megboldogult élete fénylő példája annak, hogy magyar nemzetét igazán szerető ember terhes hivatali elfoglaltság mellett is hogyan áldozhat időnként két legértékesebb kincsünk, nyelvünk és néprajzunk oltárán. Bár akadna az ő példájának az Alföld magyar értelmisége között mennél több követője. Mi, az Alföld magyar népének és nyelvének hivatásos kutatói, mindig hálás kegyelettel fogjuk megőrizni e derék társunk emlékét. H. A.

*

Beszámoló az 1929. május 29-én tartott közgyűlésről és szakosztályi ülésről.

A Szegedi Alföldkutató Bizottság 1929. évi rendes közgyűlését Kecskemét törv. hatóságú város meghívására Kecskeméten tartotta meg. Ezen gyűlés keretében alakult meg a Bizottság és egyes Szakosztályok helyi csoportja. A Nép- és Társadalomrajzi, valamint a Nyelvészeti és Irodalmi Szakosztályok helyi csoportjának elnöke Dr. Hajnóczy Iván felsőkereskedelmi iskolai c. főigazgató lett. A szakosztályi ülés lefolyásáról az alábbi jegyzőkönyv számol be.

Jegyzőkönyv.

Felvétetett a Szegedi Alföldkutató Bizottság Nép- és Társadalomrajzi, valamint a Nyelvészeti és Irodalmi Szakosztályainak 1929. évi május hó 29-én Kecskeméten megtartott szakosztályi üléséről.

Jelen vannak: Dr. gróf Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter, Dr. Magyar Zoltán, Dr. Banner János, Dr. Bálint Alajos, Dr. Bálint Sándor, Dr. Bátty Zsigmond, Dr. Bibó István, Dr. Cs. Sebestyén Károly, vitéz Csobán Nándorné Willer Gizella, Dr. Dékány István, özv. Dénesné Bopp Janka, Dr. Eperjesy Kálmán, Dr. Fehér Ede, Fuderer József, Gáspárics Lajos, Dr. Garzó József, Dr. Hajnóczy Iván, Hatvany Pál, Dr. Horger Antal, Dr. Illyés Endre, Dr. Jobbágy Anna, Dr. Kati Erzsébet, Dr. Kiss Endre, Kovács Sándor, Linka Ferenc, Lukács Géza, Dr. Mann Alajos, Marton László, Nagy József, vitéz Orbán

Nándor, Dr. Papp László, Dr. Ságthy Sándor, Dr. Szabó Kálmán, Szalay Gyula, Dr. Szalay József, Székely Jenő, Dr. Szmódiss Mihály, Szombatfalvy György, Dr. Takács Lajos, Timár Alajos.

A jegyzőkönyvet Dr. Gerhauser Albert vezeti.

Dr. Bibó István a szakosztályok társelnöke megnyitván az ülést, annak vezetésére Dr. Hajnóczy Iván felsőkereskedelmi iskolai c. főigazgatót kéri fel.

1. Hajnóczy Iván dr. a jelen voltak általános figyelme és érdeklődése közepette tartja meg székfoglaló előadását a kecskeméti magyar-görög egyházak története címen.¹

2. Az elnök felkéri Bibó István dr.-t a szakosztályok évi működéséről szóló jelentésének előterjesztésére.

Dr. Bibó István a szakosztályok működéséről következőképpen számol be:

Az Alföldkutató Bizottság Nép- és Társadalomrajzi, továbbá Nyelvészeti és Irodalomtörténeti Szakosztályai 1928 május hó 4.-én tartott alakuló ülésükben engem bíztak meg az egyesült szakosztályok adminisztratív ügyeinek vezetésével, egyúttal azzal is, hogy dr. Horger Antal egyetemi tanár és dr. Cs. Sebestyén Károly múzeumi h. igazgató közreműködése mellett szerkesszem a szakosztályok által megindítandó Népünk és Nyelvünk című közérdekű folyóiratot.

Mindhogy a Szakosztályok megalakulása óta épen egy év telt el, a Szakosztályok működéséről és a folyóirat szerkesztéséről a következőkben vagyok bátor beszámolni.

A Szakosztályok adminisztratív ügyeinek megszervezésében mint adminisztratív vezetőt magam mellé vettem szakosztályi titkári minőségben dr. Gerhauser Albert felsőkereskedelmi iskolai tanárt és egyfelől az ő buzgó működésének, másfelől szerkesztőtársaim segítségének köszönhetem azt, hogy folyó évi január hó elsejével megindíthattuk a Népünk és Nyelvünk című folyóiratot, amelynek most megjelent harmadik összevont számát tisztelettel bemutatom. A folyóirat évi 12 füzetben 20 íven jelenik meg, az Alföldkutató Bizottság jelentős anyagi segítségével s munkatársai közé igyekeznek toborozni mindazokat a szaktudósokat, akik az Alföld nép- és társadalomrajza s nyelvészeti problémái iránt érdeklődnek. A folyóirat célja, hogy munkatársai között a legkiválóbb szakemberek ép úgy szerepeljenek, mint mindazok, akik az Alföld nép- és társadalomrajzi és nyelvészeti problémáit földolgozzák s azok iránt érdeklődnek (és éppen ezért az egyes cikkeket, ha szerényen bár, de díjazzuk is). Arra törekszünk továbbá, hogy a folyóirat minél szélesebb körben, minél jobb kiállításban, lehetőleg a népi kutatásokra vonatkozó, rajzokkal jelenjék meg. A legközelebbi adminisztratív feladat az volt tehát, hogy az anyagi segítséget fokozzuk az előfizetők gárdájának megszervezésével. Több hónapi folytonos aprólékos munka, több mint ezer levél, körlevelek elküldése útján írásainkkal felkerestünk minden az Alföldhöz tartozó polgári és középiskolát, nyilvántartottunk minden tanárt, felszólítással fordultunk az iskolák igazgatóságához, hogy ajánljanak adatgyűjtésre vállalkozó tagokat, felkerestük a szegedi tanfelügyelőség körzetébe eső nép és polgári iskolák igazgatóságait, hogy a

¹ A szerző nagyértékű tanulmányát folyóiratunkban részletesebben ismertetni fogjuk.

tanítótestületek körében ajánljának adatgyűjtőket, az így szerzett tagokhoz könnyen megválaszolható körkérdésekkel fordultunk, a körkérdések eredményét lapunkban feldolgoztuk. Jelenleg már ott tartunk, hogy a lapnak két alapítója, öt pártolója és 303 előfizetője van, ami a csupán négy hónapi szervező munka, a sanyarú gazdasági viszonyok mellett, és tekintetbe véve azt, hogy az előfizetők jórésze a tanárok és tanítók köréből kerültek ki, igen nagy eredmény.

Az előfizetők megszervezésével karöltve járt a nép- és társadalomrajzi és nyelvészeti szakosztályok tagjainak toborzása és kartotékokban való nyilvántartása is. Jelenleg a szakosztályi tagok száma 251, s azoknak az alföldi községeknek, ahol tagjaink vannak, száma 109 s a községek és a tagok száma naponként szaporodik. A szakosztályok adminisztratív vezetői és szerkesztői legközelebbi feladatukul a következőket tűzték ki:

1. Hogy a tervezett 20 ívnyi terjedelemnek megfeleljünk, ez évben még 2 számot, 7 ívnyi terjedelemben adunk ki.

2. Szaporítani próbáljuk a tagok és előfizetők számát, úgy, hogy lehetőleg az Alföld minden községében legyen tag, előfizető és gyűjtő.

3. A szegedi tanfelügyelőség mintájára az Alföld többi tanfelügyelőségeinek körzetében is kiépíteni akarjuk a megfigyelő hálózatot.

4. Az alföldi tájszótár ügyében a gyűjtési irányelveket megállapítottuk és azok a folyóiratban és külön kiadásban is megjelentek s minden érdeklődőnek rendelkezésére állanak. Folyamatban van több hasonló útmutató összeállítása és a folyóiratban való közlése és terjesztése a néprajzi és társadalomrajzi gyűjtések tekintetében is.

3. A jelentéshez Dr. Bálint Sándor szól hozzá és felhívja a figyelmet arra, hogy a Bizottságnak ki kell terjesztenie kutatásait az Alföld intenzívebbi vallástörténeti kutatására, mint az alföldi parasztkultúra egyik fontos tényezőjére. Kutatni kellene, van-e a magyar lélekben ősi vallási örökség, ázsiai hagyomány, továbbá azt, hogy akár protestáns, akár katolikus szempontból micsoda módosulást, lokális szint mutat az univerzális katolikus vagy protestáns principiumhoz képest. Kutatnunk kellene az eretnekségek mévöltát, mint az alföldi magyar lélek spirituális kereséseinek megnyilatkozását. E most felvetett komplexummal rokon a szellemtörténeti kutatás problémája, ami annál inkább égető kérdése az Alföldkutatásnak, mert véleménye szerint a múltban az Alföldön sokkal magasabbfokú szellemi kulturát kell feltételeznünk, mint általánosságban szokás.

4. Horger Antal az alföldi magyar tájszótár ügyét ajánlja a szakosztály tagjainak figyelmébe, amely csak a szakosztály tagjainak vállalt munkája után valósítható meg. Kéri a szakosztály tagjait, tanulmányozzák át az Utmutató az alföldi tájszótári gyűjtésekhez c. füzetet és az ebben foglaltak figyelembevételével végezzék adatgyűjtéseiket.

5. Elnök a jelenvolt dr. gróf Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter és dr. Magyary Zoltán miniszteri tanácsos üdvözlésével az ülést bezárja.

A magyar nép lelkivilága.

Ha az ember a világváros lüktető forgatagából, máról-holnapra, minden átmenet nélkül, valamelyik kisváros boldog csendjébe hurcolkodik át, olyanféle érzés hullámszik át a lelkén, mint amikor rohanó vonaton, napokon keresztül utazott és egyszerre csak mezei virágokkal kitarkázott, napfénnel átitatott rétre került, ahol szépen-csendesen leheveredik és megtelik a tájék hangulatával. Ilyenkor minden új. Alig győzünk betelni a sok látnivalóval, mely mellett pedig százan és ezren, talán mert mindennap látják: közönyösen haladnak el. Annyira megszokták, hogy hétköznapivá, közönségessé vált előttünk. Innen van, hogy amikor például a pesti ember két napra lekerül a faluba: hetekre való benyomást visz magával és megfordítva, mikor a falusi ember két napig bámészkodik a világvárosban: hetekig beszél róla, sőt néha még évek múlva is emlegeti.

Mikor lekerültem az Alföldre, sohasem fogom elfelejteni a legelső hét átéléseit. Egyik benyomás kergette a másikat. Életem addig rohanó-vonaton száguldott. Most egyszerre, mintha virágos rétre jutottam volna. Ilyenkor az ember — akár akarja, akár nem — mindent meglát. A borbély-üzlet előtt a falra szögezett festmény, mely egy hosszúszakállú urat ábrázol és majdnem megijedünk tőle; az alacsony nádfedeles házak egymás mellett; a boltok kirakatainak egyszerű igénytelensége és a legtöbb utcára ráboruló csend: mind-mind megkapja a lelket. Azután a város közepe, ahol már emeletes házak vannak. A nagyutca, amelyre mindenki büszke. A középületek, amelyeket képes-lapon ismertetünk meg a nagyvilággal. Mindez belefotografálódik egyszerre a szívünk közepébe. Nekem azonban kimondhatatlan gyönyörűségem az volt, hogy találkoztam a néppel. A magyar emberrel. Még nem sokat beszélgettünk. Az első benyomásom mégis felejthetetlen maradt. Naponként be kellett mennem a város közepébe, ahol a piac van. Ez az út félórámra került. Amikor elindultam hazulról, előttem — különböző csoportokba verődve — haladt a nép. Asszonyok, emberek, fiatalok, öregek. Mire én a piachoz értem, akkorra legalább nyolc, vagy tíz csoportot elhagytam. Egyiknek sem volt sietős az útja. Szépen, kényelmesen, komó-

tosan haladtak. Amint elsiettem mellettük, mindegyik azt kérdezte: ugyan hová tetszik úgy sietni? Szokatlan volt az én ideges sietésem nekik, nekem meg szokatlan volt az ő tempós mozgásuk. Volt köztük, aki a piacon árulni akart valamit. Volt, aki koporsót ment venni. Volt, aki a menyasszony-lányának a bútora ügyében törekedett befelé. Volt, aki adófizetés végett szánta el magát a hosszú útra. Volt, akit a kíváncsiság vitt, hogy halljon benn egy kis friss hírt. De mindegyiknek a járásában, mozdulatában nyugodtság, komolyság. Semmi izgalom. Kevés szó. Legfeljebb néhány bőbeszédű asszony kerepelése.

Igy haladtam el mellettük. És magamban szavalgattam Petőfi csodálatos meglátással írt versét:

Magyar vagyok. Természetem komoly;
Mint hegedűink első hangjai;
Ajkamra fel-felröppen a mosoly,
De nevetésem ritkán hallani.

Mikor aztán közelebbi barátságot kötöttem a néppel, akkor ámulvascsodáltam a lángelme meglátását. Ime: egyetlen vers és összesűrítve adja azt, amiről köteteket lehetne írni.

Majd hamarosan követte a másik benyomásom az elsőt, amely — igazat megvallva — még inkább csak a külsőből szűrődött le és nem a lélek mélyeire hatolásból. Ez a második azonban már kezdett közeljárni ahhoz. A világváros népe — tapasztalás szerint — könnyen lelkesedik. Vérbeli impresszionista. A legparányibb szikra lángra lobbanthatja. Úgy tapsol, ha lelkesedik, hogy tüzesre veri össze a tenyerét és úgy dübörög, ha dühöng, mintha a világot akarná kimozdítani a helyéből. Olyan kíváncsi, hogy egy döglött macska körül egész tömeg verődik össze és az ujságok ökölnyi betűiből feléordító szenzációt úgy szívja magába, mint valami édes italt. Az alföldi magyar, vagy mondjuk inkább: a nagyváros forgatagától még át nem gyúrt magyar ember már nem veri olyan könnyen össze a tenyerét. Nem lelkesedik az első szóra, hanem alaposan meggondolja, hogy mikor harsogja el az éljent. A szenzációra nem éhes. Ha hallja, sokszor csak annyit mond rá, hogy: ájnye! Nem is kíváncsi természet. Legfeljebb az asszony. (Ez sem magyar vonás, hanem inkább egyetemes női tulajdon.) A tömeg-fanatizmusnak nem esik áldozatul, vagy ha mégis elsodorja az, hamarosan kievickél belőle.

Tehát: nyugalom, komolyság, hallgatag elmélyedés és nehezen mozdíthatóság. Mind: jellemvonásai. Akár az étellel, akár a boldogsággal, akár a szenvedéssel, akár a halállal szemben.

Az első néhány hét után már kezdett kibontakozni előttem a magyar néplelek csodálatos világa. Igazán: virágos rétre jutottam. Pedig keserőségem is akadt.

A néplélekben gyakran évtizedeken keresztül olyan csend van, mint amilyen hangtalan némaság uralkodik egy sötét sirboltban. Ritkán viharzik úgy, mint a tenger, de ha egyszer vihar zúg át rajta és a fergeteg belekapaszkodik, akkor recseg-ropog minden és olyan irtózatosan lép fel, hogy megremegünk a láttára, mert mindent el akar söpörni. A magyar nem sötéten-látó. Igaz, hogy nem is optimista. Valahogy a kettő közti úton jár. A túlárado öröm hangja alig-alig csendül ki a beszédéből, még ha a szíve telve is van boldogsággal és nagy, zokogó fájdalom száva sem tör ki a lelkéből. Mélységesen érez. Könnyeit azonban nem mutatja a világnak. Lakodalmi vígasságban az örömapa, vagy a hivatal-viselő násznagy, vagy a vendégkoszorú bármelyik meglett-ember tagja éppen akkora komolysággal viselkedik, mint ahogy a gyászháznál illik. Csak ha már többet ivott némelyik, mint kellett volna: akkor felejtkeznek el magáról. Ennek is a bor az oka. Ez a komolyság átöröklődik apáról fiúra és akkor sem hagyja el a magyart, amikor a képviselőjelölt zászlaja alatt vonul a szavazásra, vagy amikor például tűz van a másik utcában és az oltásnál akar segédkezni. Ez a megfontolt nyugalom és rendíthetetlen komolyság visz aztán zord fenséget a haldoklásába.

Egy alkalommal püspököt vártunk. Fogadására megmozdult a város. Óriási tömeg hullámozott a bevonulási útvonalon. Az üdvözlő beszéd arról szólt, hogy a nép nehezen mozdítható, de a szeretet mégis megmozdította a várost és kirántotta a szíveket a közöny halálos vizeiből. A püspök kitűnő jellemzést adott válaszában: azt lehet nehezen kimozdítani a helyéből, aminek *súlya* van. A magyar néplélek valóban nem árvalányhaj, amelyet a legerőtlenebb kis tavaszi szellő-csemete ide-oda fujdogál, hanem égbenyúló sziklaorom, amelylyel szemben a vihar is megtalálja a maga dolgát, ha birokra kél vele.

A magyar történelmet mindig szenvedéllyel tanulmányoztam. Legtöbbször gyötrő problémákra kerestem, vagy próbáltam találni, választ. A honfoglalást és a szabadságharcot azért szerettem annyira olvasni, mert ez a két dicsőséges korszak a nemzet valamennyi tagjának volt a műve. Ebben mindenki szerepelt. Talán kicsi, jelentéktelen szerepben, de mégis csak részt kért belőle. A honfoglalás közben van előttünk. Pedig, ha pusztán a szépség szempontjából nézzük is: nincs ehhez fogható. Még a madár is örömprepsve rakja a fészket, hát még egy nemzet! Milyen lehetett a magyar néplélek ebben a nagyszerű fellángolásban? Amikor *a tiszta magyar vonások ragyogtak az arcokon és a szíveken*. A szabadságharc még közel van hozzánk. Nyitott könyv előttünk. Itt már tudjuk, hogy milyen volt a magyar. Kipirult arccal, dicsőséges eszménytől áttüzesítve, izzó lelkesültségben, a félvilággal birkózva harcol. *A szabadságharc: az egész nemzet ügye*. Évszázadok multanak el, amíg ezt megérhette a magyar. Ez a csodák kora a nemzet életében. Itt látszott meg, hogy *súlya van*. Zúg a vihar körülötte, felette; mennydörgés, földrengés

rémísztené, de hiába! Ilyenkor a halk suttogásokra, érzelmekre nincs szükség. Senki sem hallgat rá. Ilyenkor a szónak: mennydörgés szavának kell lennie.

— Rabok legyünk, vagy szabadok?
Ez a kérdés, válasszatok!

A magyar lélek csak ilyenre válaszol nagy időkben. Mennydörgés szavára. Ez süvit át az egész szabadságharcon. Itt már nem a hallgatag, komótosan haladó, nehezen-mozduló néppel állunk szemközt, hanem azzal, akinek a szívébe belekapaszkodott a fergeteg és azzal viaskodik. Aki tudja, hogy: élet vagy halál.

— Sehonnai bitang ember,
Ki most, ha kell, halni nem mer.

Ez már beszéd. Le kell mosni a gyalázatot. A hétköznapi ünnepnappá változik. A nemzet egére felragyog a dicső eszmény. Élet vagy halál! Milyen volt akkor a magyar? Azt mondja Petőfi:

— Szétszórt hajával, véres homlokával
All a viharban maga a magyar.

Milyen érdekes, hogy „vad zivatar“-ban fakó, színtelen dikciókat meg sem hall a magyar nép. Azt várja, hogy a szívét rázzák fel. Nehéz, súlyos, kemény szavakkal. Ma sincs különben. Szereti a színes, keleti pompában ragyogó beszédet, de csak nehéz, határozott, szívből előtörő, lázban égő szavak mozdítják ki a közönyéből. Mikor Kossuth a hon védelmére kétszázezer katona megszavazását kérte, a bevezetésben azt mondotta:

— Úgy érzem magamat, mintha Isten kezembe adta volna a tárogatót, mely fölkiáltsa a halottakat, hogy ha vétkesek, vagy gyöngék, örök halálba sülyedjenek; ha pedig van bennük életerő, örök életre ébredjenek. Úgy áll e percben a nemzet sorsa, Uraim! önök kezében; és Isten kezökbe adta a mai határozattal a nemzet életét, de kezökbe adta a nemzet halálát is.

Ez a próféták szava. Csupa tűz, láng, mennydörgés és halottakat ébresztő szó!

Diákkoromban áhítattal néztem fel egy-egy öreg honvédre. Az a gondolat, hogy a harcok tüzeiben járt: valami megnevezhetetlen titokzatossággal vette körül képzeletemben. Most pedig vitézek, hősök, harcban edzettek, harcban megrokkantak járnak mellettünk és közönyösen haladunk el mellettük. Mekkora kanyarodott a világ a szabadságharc óta. Milyen irtózatossá iramban haladt az emberiség élete. A halványan pislákoló mécsestől a földet bevilágító villany-

fényig; a levelet-hordó cigánypostástól a távolságokat lerontó rádióig; a sárban vergődő parasztszekértől az Oceánnal viaskodó repülőgépig micsoda szédületes előretörés. Évezredek alatt nem történt ennyi minden. A nép lelkivilága sem zárkozhatott el a XX. század csodái előtt. Úgy látszik sokszor, hogy minden átformalódott. A tanyai parasztlány magassarkú cipőben billeg a korzón. A tanya úgy kezdi megismerni a párizsi divatot, mint egy vérbeli francia kisaszszony. A moziban eltanulja az előkelők mozdulatát. A beszédjébe rosszul használt idegen szavakat kever. És mégis! Csodálatos az, hogy az évezreden át beidegződött világnézet lényegében nem sokat változott a népnél. Külső mázzal van bekenve, de a tartalom — egy kicsit modern köntösben — megmaradt. Mert amit a gyerek az otthonában beszív: azt nehéz onnan kiírtani. Vizsgálódó szemmel jártam a nép között békében, háborúban, harctéren, forradalom alatt, kommunizmus idején, oláh uralomban; tanulmányoztam a kultura által gyújtott ragyogó fényben és boldogan láttam, hogy az *ősi magyar vonások megmaradtak*.

A magyar sohasem volt dicsekvő nép. Végigverekeedett egy háborút és azután úgy hallgat róla, mintha ott sem lett volna. A szemérmessége tiltja, hogy hősiességéről mesélni kezdjen. A háborút jártak nagy seregével volt találkozásom. Hősökkel, vitézekkel, rokantakkal kerültem össze az élet különféle változatai között, de beszélni alig hallottam őket a világháborúról, vagy hősi tetteikről. Amelyik nép nyugodtan néz a halál szemébe, annak az élet nagy és komoly dolog. Legutóbb olyan vidéken jártam, amelynek a népét nem ismerem. Természetes, hogy a legsúfoltabb harmadik osztályra ültem be. Pompás dolgokat hallottam. Ott volt például egy parasztember. Olyan harmincévesnek látszó, erős magyar. Ez panaszkodott a többinek.

— Tizennégyben, tudják, édesapám bevonult, Tizenötben már kitüntetést kapott. Még abban az esztendőben meghalt, szegény. Nyugodjon. Tizenhatban meg én vonultam be, mint tizennyolc esztendő. Minden kitüntetésem megvan. Nem dicsekvésképpen mondom. Isten őrizzen. De lássák! nem kaptam mégsem ingyen házhelyet. Hát nem érdemeltem volna meg? Most aztán vettem házhelyet. A magam emberségéből. Nem zúgolódom. A gyüvő két esztendő majd jóra köszörül mindent.

Mikor ezt elmondotta, a nép helyeselt körülötte. Ő pedig újból meg újból rákezdte.

— Tizennégyben, tudják, édesapám bevonult . . .

A háborúról azonban egy szót sem szólt. Csak a házhelyről. Ez volt a sérelem. A háború elmúlt. Miért arról beszélni? De a házhely valóság.

Egy darab föld! Akármilyen kicsi, szikes, nehézmunkálatú, de mégis: föld. Ez a legnagyobb valami. Ez a földszeretet, igaz, könny-

nyen elszakítja az Égtől. Megnyeri a földet és miatta sokszor elveszíti a mennyet.

Sokan szemére vetik a magyarnak, a *mai magyarnak*, hogy fásult, közönyös. De ne felejtjük el, hogy világháború, forradalom, kommunizmus, oláh uralom és Trianon tépte, szaggatta és az élet ezer gondja, nyomrúsága tépi, szaggatja ma is. Ilyen időkben nem lágy, halk szavakra van szükség, hanem prófétai szóra, mennydörgés szavára. Nagy hatalomnak kell belenyúlnia a lélekbe. Ilyen pedig kettő van: a vallás és a haza. Az irredenta-gondolat tüzének kell magas, égisz erő lánggal égnie. A hitet: Istenbe és a nemzet jövőjébe vetett hitet kell ápolni és nagyra növelni. A szobrász veszi a halott márványt. És életet lehel a halott kőbe. A festő a vászonra viszi a vízesést, vagy a virágos rétet, vagy a zivatart, vagy egy mosolygó gyermekarcot. És a halott vászon megbörzong a boldogságban, hogy életet hordoz. A magyar nép lelke csodálatos hangszer. Játsszani kell tudni rajta. Felséges melódiák hangoznak belőle. A néplélek áldott termőföld. Virágníllásra épűgy alkalmas, mint arra, hogy drága aranykalászt teremjen. Mennyi magot kell belehinteni! És akkor minden megszépűl!

Most borongás űl a tájon. Mindnyájunknak dolgoznunk és nűpűnket, feltű szeretettel, ápolnunk kell, hogy eljűhessen a hajnal és nyomban utána felragyogjon a nap. A feltámadás!

Bűszűrműnyi Jenű.

A magyar parasztbűtor.

A parasztház ethnographiai leírásának egyik lényeges és érdekes része a ház belsejének, nevezetesen mozgatható felszerelésének ismertetése. Ezt a bűsű házberendezést általában *bűtornak* nevezzűk s tanulmányozása fűleg azért érdekes, mert művelűdéstörténeti és ethnographiai irányban is műly bepillantást enged a népek házi, otthoni bűsű életébe. Mert nem minden igazság nélkül mondűjk, hogy a bűtor a ház lelke.

Hogy milyen volt a parasztbűtor a régműlt idűben, arról majdnem semmit sem tudunk. Régibb korokból ugyanis nem maradtak fenn ilyen bűtordarabok, sűt leírások és ábrázolások sem igen, mert a paraszttal a régi idűben még sokkal kevesebbet tűrűdtek, mint ma. A parasztok osztűlya a korai kűzűpkorban még nem lépűt a történelmi emlékezés fűnykűrűbe; még Nűmetországbán is csak a XV. és XVI. században kezdűdik a paraszti rend elkűlűnűlése a nagy nűmet

néptestből, (a legrégibb német parasztbútorok is csak abból az időből származnak), nem csoda tehát, ha régebben se az irodalom, se a tudomány, se a művészet nem törődött vele.

A régmúlt idők parasztbútora tekintetében tehát inkább csak következtetésekre vagyunk utalva. Így általánosságban először is feltehetjük, hogy nagyon egyszerű és dísztelen volt, olyan mint amilyen ma már csak nagyon félreeső hegyvidékek kunyhóiban található. Egészen bizonyosnak vehetjük azt is, hogy régente a paraszt mindig maga készítette házának minden bűtorát, mint ahogy ez nagyon félreeső és elmaradt szegény vidékeken még ma is észlelhető. És általánosan jellemző vonásként megállapíthatjuk azt is, hogy a parasztbútor sokkal konzervatívabb természetű, mint az utóbbi századok polgári bútorzata. Pl. még a XIX. században is néhol olyan bútort készítettek a parasztok, amelynek nyilvánvalóan középkori volt a formája és díszítése. Sőt van nekünk egy olyan ládafélénk, amelyet — egyedülálló kuriózum — még mai nap is teljesen középkori formában és szerkezetben készítenek. Reánk maradt igen régi eredeti darabok és tudományos feljegyzések hiányában tudományos szempontból nagy szerencse a parasztságnak ez a konzervatív természetű, ragaszkodása a régihez, mert megtartott az utókor részére sok olyan régi jellemvonást, amelyeknek segítségével legalább nagyjában, többé-kevésbé pontosan mégis meg tudjuk állapítani a parasztbútor eredetét és történeti fejlődésének útját.

Valamikor azt hittük, hogy a mai magyar parasztbútor őseredeti magyar népi származású és főleg díszítéseiben valódi nemzeti stílusú, amelyet őseink tán még a keleti őshazából hoztak magukkal. Ez azonban, sajnos, nem egészen így van. Ez a hit csak azért keletkezhetett, mert régebben hiányzott az egykorú összehasonlító anyag, ennek hiányában pedig lehetetlen volt az eredet kérdésének tudományos vizsgálata. De ma már tudjuk, hogy a nyugati országok néprajzi, iparművészeti és művelődéstörténeti múzeumaiban megtalálhatjuk majd minden egyes fejlettebb bútorunknak az őst, és rokonait.

Régebbi korok napjainkig megőrzött bútordarabjainak, valamint más-más népek és más-más vidékek ma használatos bútorainak összehasonlító tanulmányozása először is kiderítette, hogy a mai parasztbútor általában nem önálló fejlődés eredménye, hanem az úri osztály bútorainak leszegényedett, egyszerűsített, elparasztosodott másolata. Ez a megállapítás vonatkozik nagyjában a magyar parasztbútorra is, mert a ma, vagy a közelmúltban nálunk használt parasztbútornak is majdnem minden egyes darabjáról ki lehet mutatni az úri vagy polgári rend házaiból való eredetet. Ezek mellett találunk azonban nálunk még olyan kezdetleges bútorfélét is, amelyek nem lehetnek mai fejlettebb bútorainknak sem elődjai, sem elszegényedett, elparasztosodott példányai. Jogos tehát az a feltevés,

hogy ezek talán a mi népünk *ősi hagyatéka*, amelyet a régmúlt időből átmentett s megtartott az évszázadokon keresztül. Néprajzi és művelődéstörténeti szempontból persze leginkább ezek érdekelnek bennünket. Az úrrend egy-egy bútorának vagy bútorformájának az utánzása éppen a parasztosztály konzervativizmusa miatt, mindig csak akkor kezdődött, mikor az úri rend házaiban már egészen általános, közhasználatú volt. A parasztok körében való divatja tehát mindenütt elmaradt ötven vagy száz évvel az úri osztályban való divatja mögött. Nálunk Magyarországon azonban még ennél is nagyobb az egystilusú úribútor és parasztbútor különbsége, mert hozzánk a művészi és iparművészi stílváltozatok régebben mindig csak 100—150 évvel később értek el. Ez magyarázza meg azt, hogy nálunk még a közelmúltban is lehetett találni olyan bútorfélét és formákat, amelyek a nyugati népeknél már száz és kétszáz év óta ismeretlenek voltak és csak múzeumokban voltak találhatók.

Miután tehát tudjuk, hogy a parasztbútor mindenütt a világon, tehát nálunk is csekély kivétellel, csak az úriházak bútorának másolata és utánzata, előbb meg kellene nézni, milyen is volt ez az úri bútor a régi időkben. Sajnos ebben a tekintetben is csak szegényes maradványokra vagyunk utalva, mert régebben nemcsak a parasztbútort, de még a polgári és úri osztály házberendezését sem tartották megőrzésre érdemesnek és az utókor számára fenntartandónak. Csak azon darabokat őrizték meg, melyek különösen értékesek vagy díszesek voltak, vagy amelyeknek valamely család-történeti vonatkozásuk volt. Ezért van az, hogy míg a mindenféle fejedelmi és iparművészeti díszbútorokban bővelkednek a nagyobb múzeumok, a régi időnek mindennapi közhasználatú bútoráról alig van fogalmunk, mert az mind elpusztult, mind tűzre került. A múzeumokban fennmaradt kevés számú, inkább különleges díszpéldányt mutató, mint tipust megőrző bútoron kívül, leginkább írott emlékekre és kevés számú ábrázolásokra támaszkodhatunk. A mi írott emlékeink anyagát (a XVI. és XVII. századból) *Radvánszky* kitűnő művéből ismerjük.¹

A gyéren fennmaradt emlékek alapján azt mondhatjuk, hogy a magyar úri bútor formáinak kialakulásában (éppen úgy mint általában is a magyar iparra és művészetre) főleg két kor és két művészeti irány volt nagyobb és különösebb hatással: az Anjouk és Mátyás király idejében az olasz renaissance, Mária Terézia korában pedig az osztrák barokk-rokókó, amikor az osztrák polgári elem és az osztrák ipar térhódításával az a stílus valósággal elárasztotta egész Magyarországot.

Az előbbi hatásnak csak kevés nyomát találjuk hazánk régi bútorain: ennek köszönhető a mi híres tulipános ládánk, a háttámlás parasztszék, s ezeken kívül a magyar népies ornamentikának, a hímzett és festett díszítéseknek alaprétege. Ezzel szemben az utóbbi

hatásnak, amely nálunk a legújabb korig tartott, lépten-nyomon láthatjuk az eredményeit. S ezen nem is lehet csodálkozni, mert a barokk stílus jelentősége Ausztriában egészen rendkívüli: az osztrák nemzeti fellendülés korszakának stílusa ez, azé a koré, midőn Ausztria kelet és nyugat ellen vívott diadalmas háborúiból politikai és művelődési szempontból egységes egészként került ki. Ez a barokk tükröződik leginkább az osztrák népművészetben is és hatása igen soká érvényesült benne még akkor is, mikor az általános művészi ízlés már régen napirendre tért fölötte. S ha tekintetbe vesszük az akkori Ausztriának hazánkra gyakorolt rendkívül erős, politikai, gazdasági és művelődéstörténeti hatását, nem fogjuk csodálatosnak tartani, hogy ez az osztrák-barokk népművészet hazánkban is annyira elterjedt.

A magyar parasztbútoron azonban észrevehető még egy harmadik hatás is, amelynek az úri rend bútorán már régen nincsen nyoma. A magyar parasztbútor ugyanis még ezeken a kétségkívül barokk-rokoko eredetű bútorokon is megőrzött némely középkori vonásokat is, amelyek egyes bútordarabok szerkezetében és díszítő-részleteiben mutatkoznak. Ezeket a középkori nyomokat is a parasztságnak ősi konzervativizmusa őrizte meg. Nem lesz azonban fölösleges ezzel kapcsolatban megjegyeznünk, hogy a parasztságnak a régi formákhoz való e szívós ragaszkodása inkább passzív, mint aktív természetű: alapoka ugyanis az, hogy a nép életkörülményei és lakásszükséglete (a legutóbbi 60—80 esztendő megelőzően) évszázadokig alig-alig változtak; sokkal csekélyebb mértékben és sokkal lassúbb ütemben, mint az úri osztályé.

Egyébként azonban Európa minden népének népművészete — bizonyos határokon belül — belső rokonságot mutat, amelyet a gyakorlott szem mindenütt első pillanatra felismer. Oka ennek az, hogy a nép mindenütt egyforma és az alap is, amelyből a népipar és népművészet fejlődik, mindenütt ugyanaz; elkülönítő speciális nemzeti vonás inkább csak külső dolgokban, némely alaki hagyományban nyilvánkozik meg.

Mikor a következőkben a magyar parasztbútorról beszélek, nem a *mai*, már városi vagy falusi asztalosmesterek műhelyeiből kikerült flóderes-pulituros vásári tömegbútorról lesz szó, hanem a közelmúlt idő, sajnos már inkább csak múzeumokban feltalálható, *régibb* magyar parasztbútoráról. E bútorok napjainkig fennmaradt darabjai körülbelül 50—100 évvel ezelőtt készültek, s így általában a fentebb említett barokk-rokoko ízlés hatását mutatják. A rajtuk itt-ott mutatkozó már említett régibb (középkori) nyomokon kívül, az e kort megelőző időből nem maradt reánk sem kész bútordarab, sem róluk szóló irodalmi adat. Azt a sok évszázadot, amely a magyarság nomadizáló életmódjától körülbelül 1800-ig eltelt, a bútorok története tekintetében tehát szinte teljes homály fedi. Pedig bizo-

nyos, hogy már a honfoglaló magyarságnak is volt olyan házberendezése, amilyent ma bútornak nevezünk. Mert bár a magyarság a honfoglaláskor s még azután is sokáig ú. n. sátorlakó volt, volt ezeknek a nyugati kultúrából olyannyira eltérő keleti sátorlakásokban is olyan kényelem, sőt fényűzés, amely feltétlenül feltételezi a bútorfélék használatát. Egy pozitív adatunk is van erről. *Gurdezi* perzsa földrajzíró ugyanis a XI. században azt írja a magyarokról, hogy a vőlegény házassági ajándéka marhából, pénzből és bútorokból áll.² (Az ősi magyar sátorlakást a *Napkeletben*, IV, 691. megjelent „Milyen házban laktak a honfoglaló magyarok” című tanulmányomban igyekeztem rekonstruálni.)

Kalotaszegi lakószoba. (Magyar Népműv. 142.)

Arra kell tehát szorítkoznunk, hogy a XVIII. századból és a XIX. század első feléből reánk maradt parasztbútorok jellemző vonásait vizsgáljuk, de ezen vizsgálat eredményei több esetben lehetővé teszik, hogy régiebb korok tényeire is visszakövetkeztessünk.

*

A magyar paraszt — ünnepélyes alkalmakat kivéve — csak télidőben lakja házának szobáját, főképen az ú. n. *tiszta szobát*, *tiszta házat*, *első házat*, *nagy házat*, ahogy azt vidékenként máskép és másképp nevezik. Nyáron a férfinép kint a jószágnál, az udvaron, az ólban, vagy a tornácon alszik, a gyerekek és a nők pedig többnyire a *kamrában*, vagyis a ház második, udvar felőli szobájában. Étkezni

pedig nyáron a konyhában szoktak. Csak télen, mikor rossz az időjárás, szorítja be az embereket a hideg és a téli munka vagy a téli munkátlanság a házba. Csak akkor kerül élet a szobába, ez is főleg a kemence kedvéért. Hogy milyen a magyar paraszt szobája, berendezése és a bútorzat elhelyezése, arra általános tájékoztatás céljából idézzük itt a következőkben némi rövidítéssel *Győrffy István* a Nagykúnság népies építkezéséről írt kitünő tanulmányának idevonatkozó leírását.³

„A szobában az élet, különösen télen, a kemence körül foly. Napközben a *patkán* ülnek, tengerit hántanak, a fehérnép tollat foszt, régebben itt font. A patka ajtófelőli végén 3—4 tenyérnyi magas ülőke van a *kuckó* vagy *kucik*, ez az öregasszony helye. A kemence és a hátsó fal között van a *sut*. Ez az öreg gazda tanyája. Az öreg lábainál a gyerekek hancuroznak a sutban. A kemence a konyhafallal a *torok* által közlekedik. A torkon szárad a nedves lábbeli, a kapca, tökmag, itt van a macska háborítatlan otthona, ahová már a gyermekkéz nem fér el; újabb házaknál a sutnak már csak a helye van meg, s lomtárnak használják. A kemence tetején szintén tökmagot szárítanak, itt szárad a kovász is, nagy lapos gyékénykosárban. A kemence körül a gerendákról szárító lécek függnék le, ezeken szárad a nedves ruhanemű, a *csirköles* pálcákon, a *lebbencstészta*, itt csüngenek a felfűjt disznóhólyagok, s a juhtejhez való *otó*. A ruhafogas is a sut felett szokott lenni.

A *sut* a *vacokkal* folytatódik, ezen alusznak a nagyobb gyerekek, a kisebbek pedig a sutban. A kemence mellett fekvő mindkét sarokban egy-egy *ágy* van, és pedig az ajtónál levő ágy az asszonyé, a másik ágy pedig, mely a vacok folytatásában van: a díszágy vagy *vendégágy*. Ez majd a padlásig ér, úgy meg van rakva lúdtollal jól megtömött párnákkal. A jobb módúaknak régebben mennyezetes volt a vendégágyuk, ez volt a *supellátos ágy*. Ebben az ágyban azonban nem szoktak aludni, csak ha valami kedves vendég jön, annak bontják fel. Mindkét ágy végénél a falnál egy-egy *tulipántos láda* van, ebben van a fehérenemű, selyemkendő és egyéb ünneplő ruha. A kemencével szemben levő sarokban van a *sarokpad*, előtte az *asztal*, a sarokpad felett pedig a *tálas* megrakva tálakkal. A vendégágy előtt néha *kanapé* is szokott lenni. Van a szobában még rendesen két *kar-szék* és 2—4 *gyalogszék*. Ilyen régimódi házból nem hiányzik sohasem a *téka*, mely a végső falba van befalazva a díszágy mellett. Ebben főként üvegek vannak különféle orvossággal vagy üresen, itt áll a pálinkás üveg, az egyes is. A tékában van a könyvtár is, mely áll a régi naptárakból, bibliából, régi iskolakönyvekből. A téka, valamint minden egyes bútor a tálastól a gyalogszékig régimódi házakban szépen ki van festve. A *tükör* a téka mellett, a mestergerenda alatt szokott lógni. Háta megett van a kalendárium és álmoskönyv. A téka és a tükör között van az öreg *óra*. A láda felett s a tükör

alatt levő térséget aztán apróbb *képek* tarkítják: fényképek s más színes reklámképek. Régen azonban semmi kép sem volt a szobában. A saroklóca sarkában áll a gyékényből font nagy *kenyérkosár*, az asztalfiókjában vannak az evőeszközök. Enni azonban csak télen szoktak az asztalnál, mert a konyhában hideg van. A korsó az asztal keresztfáján áll, olykor a lóca alatt van egy deszkán. Az ágy alatt szokott lenni a meszes fazék, továbbá a *fakutya*, és a tojásos *kupujka*. Ez a régimódi parasztszoba berendezése“.

Amint ebből a leírásból látható a nagykúnsági (s vele együtt a többi vidék) magyar parasztszobája nem mérkőzhetik a nyugati országok parasztságának hajlékával sem dísz, sem kényelem dolgában. A legfeltűnőbb különbség e tekintetben a földes padló és a többnyire

Apátfalvi szoba. (Szegedi múz. felv.)

festetlen, illetőleg síma fehér meszelésű falak. Ez bizony elmaradottság. Különösen a földes szobapadló az, ami valóban középkori szokásként maradt meg napjainkig. A nyugati országokban már régen elhagyták ezt, bár ott is divatban volt, mert az egész középkoron át a lakóhelyiségek ott sem voltak deszkával padlózva, hanem agyagos földdel voltak borítva. Még a cölöpökre épített, tehát szükségképen fából készített padlóval bíró épületekben is agyaggal volt befedve ez a fapadló. Tehát úgy látszik ezt a nyugati középkori szokást őrzik meg a lakóházukban napjainkig a mi parasztjaink.

A magyar parasztszobának kissé rideg benyomását azonban enyhíti az a sok minden egyéb, ami a szoba berendezéséhez tartozik s aminek előteremtésében és elrendezésében a magyar fehérnépek

kiválóak. Az ablakokról soha sem hiányoznak a tiszta fehér *függönyök* és az elmaradhatatlan *virág*; a szoba minden részében alkalmazott sok színes és fehér *takaró* és *kendő*, (a székelyek és csángók *festékesei* és *rúdi kendői*), a díszes ágynemű és sok mindenféle apróság az, ami kiegészíti a szoba berendezését s mindez a szobát mégis kedvessé és lakályossá teszi. Az ablakfüggönyök, asztalterítők és virágok alkalmazása nem régi keletű, s szerintem nem lehet régiebb a XIX. század első felénél, mert ezt az Európaszerte akkor uralkodó ú. n. Biedermeier-stilus hozta általános divatba.

Vidékenkint — az előbb említetteken kívül — kevés különbség van a szobák berendezésében. Inkább a jólét vagy a szegénység az oka a különbözőségeknek. A szegénység inkább megtartja a régi öröklött berendezést, mint a jómódú parasztok, akik jobban utánozzák az úri rend szokásait lakásban, bútorban is. Vidékek szerint nagyjában négy nagyobb csoportra osztható a magyar parasztház bútorzata. A dunántúli, inkább nyugat felé gravitáló jobbmódú parasztság szobaberendezése a legmodernebb s így természetesen leginkább eltávolodott a régi iránytól. (Ámbár a Dunántúl déli szélén, Göcsejben és az Ormányságban sok régiség található még a bútorban is.) A második csoportba sorolható az alföldi nép szobája, melynek berendezése, ha nem is mondható szegényesnek, mégis inkább mutatja az elmaradottság jeleit, benyomása kissé józan, rideg. Harmadik csoportnak vehető a Felvidék (palócok, matyók) házai, amely sok régiséget őrzött meg, negyedik pedig az erdélyi magyarság szobája, mely tagadhatlanul színesebb, kedvesebb és hangulatosabb akármelyik más vidékénél.

Azt mondják, minden ház olyan, mint a gazdája, minden szoba olyan, mint a lakója.

Jegyzetek: ¹ Radvánszky Béla, Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. — ² A magyar honfoglalás kútffői, 173. — ³ Néprajzi Értesítő, X, 75—77.

Cs. Sebestyén Károly.

Lakodalmi kurjantások.

(2-ik közlemény.)

8. *A nézők gúnyolódása.* Az utcára kanyarodó násznépet azonnal körülveszi a gyereksereg; a vőfély apró kalácsot, perecet szór közéjük, de ha nem, vagy keveset szór, azonnal felhangzik a csúfolódás:

Azért nincsen kalácsok,
nem kelt meg a kovások.¹

Ha nem annak perecét,
 düllön föl a szekerék.²
 Szegül lakodalmások,
 de üres a hasatok.³
 Uccu bizony fakilincs,
 az asztalon sémmit sincs.⁴
 Tál, tángyér elég legyen,
 komlóscipó kevés legyen.⁵
 Gyerünk, menyünk vendégségbe,
 három hétig tart egy végbe;
 vigyünk é egy rosta-vizet,
 a nagyharang maj mégfizet.⁶

Egy egész nagy csoport ilyen menetcsúfolót nem igen szabad túlságosan komolyan venni; jórészt inkább pusztán tréfa- és szórakoztatás, hogy a menetben résztvevőket hasonló tréfás visszavágásokra készítessék, tehát a nép tréfásan kötekedni szerető s az elmés visszavágást élvező természetének megnyilatkozásai. Egy részük menyasszonycsúfoló, és pedig külsejére:

Almárium kis kulcsa,
 a menyasszony de furesa.⁷
 Ez az ucca bírkaesapás,
 menyasszonyunk jaj de csipás.⁸
 Száraz kóró, reszelő,
 férhez megy a meszelő.⁹
 Ez az ucca homokos,
 menyasszonyunk pocakos.¹⁰
 Alig megyünk három házig,
 a menyasszony megbabázik.¹¹

természetére:

Ez az ucca meszeletlen,
 menyasszonyunk de kedvetlen.¹²
 Menyasszonyunk azít kényes,
 miét a cipője fényes.¹³
 Ez az ucca végig szakos,
 menyasszonyunk akaratos.¹⁴
 Ez az ucca ére, óra,
 a menyasszony kelekóla.¹⁵

korára:

Akármilyen vinné az asszony,
 ha férhöz megy, csak menyasszony.¹⁶
 Öreg asszon, rossz vinné karú,
 szegén legén szomorittu.¹⁷
 Ez az ucca végig sáros,
 a menyasszony jaj be ráncos.¹⁸
 Ez az ucca de gödrös,
 a menyasszony de göthös.¹⁹

Hasonló motívumok vannak a vőlegény-esúfolókban is, azaz külső-esúfolók:

Ság, Sitke, Simonyi,
kapot léánt a Laci.²⁰
Ez az ueca bazsarúza,
a vőlegény jaj de csúnya.²¹
Ha kicsi is a legíny,
mégis lehet vőlegény;
széket tesznek alája,
úgy megyen fel az ágyra.²²

Ha kicsiny is a macska,
mégis föláll a farka.²³
Ez az utca de dombos,
a vőlegény potrohos.²⁴
Ez az utca de güdrös,
vőlegényünk de rücskös.²⁵
Szép szénye van a leánnak,
mind a patyolat rózsának;
nincsen szénye a legénnek,
mind a csepű-lepődőnek.²⁶

kor-esúfolók:

Özvegy embér sz^oarázmalom,
nincs is abba nyugodalom.²⁷

Az együttes menyasszony- és vőlegény-esúfolók a külsőre vagy korra vonatkoznak:

Sárga virág, pipitér,
mi seregünk, amit ér.²⁸
Házasodik a lapát,
elvette a pizskafát.²⁹
Házasodik a katlan,
vöszi a sok mosatlant.³⁰
Vőlegénnek bajca nincsen,
menyasszonnak foga nincsen.³¹
Sose láttam olyan csudát,
vén tehénnek tulok párját.³²
Olyan legyen a vőlegény f . . ka
hogy beérje a menyasszony marka.³³
Kicsi legény, nagy puska,
nagy a hágó, nem bírja.³⁴

Vőfély- és nyoszolyólány-esúfolók:

Fejirtányír mosatlan,
ésű vőfír gondatlan.³⁵
Fejír kendű kékvirágos,
nyoszorulián gyalázatos.³⁶

A menet-csúfolók egy része közvetve menyasszony- vagy nyoszolyóleány-dicsérő:

Fejér virág, pipitér,
menyasszonyuk amit ér.³⁷
Sárgo virág, pipitír,
menyasszonyuk amit ér;
vőlegényük annyit sē,
a vőfirek sēmics csē.³⁸
Fejér virág, pipitér,
nyoszójolány amit ér.³⁹

A többi a menetet szegényességgel csúfolja:

Hosszi bunda, b^üörtarisznya,
gyalog mēnnek, mind a kutya.⁴⁰
Ijuju, lakodalom,
nálunk is lesz, ha akarom,
kutyát, macskát férhő adom.⁴¹

¹ Somogy mon. 209., Göcsej, Ethn. 11 : 133. — ² Göcsej, Nyr. 8 : 468., Ethn. 11 : 132., Alsólendva, Nyr. 27 : 94. — ³ Mezőlak, NyF. 17 : 62. — ⁴ Lovászpátona, Nyr. 34 : 159. — ⁵ Székelység, Nyr. 31 : 115. — ⁶ Kiskamizsa, Nyr. 9 : 180. — ⁷ Hegyhát vid., Ethn. 11 : 313. — ⁸ Göcsej, Ethn. 11 : 14., Gönczi 339. — ⁹ Diószád, Nyr. 28 : 381., Debrecen, Nyr. 13 : 46. — ¹⁰ Göcsej, Gönczi 338., Lovászpátona, NyF. 34 : 158., Mezőlak, NyF. 17 : 61. — ¹¹ Körmend, Nyr. 2 : 469., Ethn. 11 : 134. — ¹² Göcsej, Gönczi 338. — ¹³ Göcsej, Ethn. 11 : 136. — ¹⁴ Örség, Nyr. 4 : 184. — ¹⁵ Mezőlak, NyF. 17 : 61. — ¹⁶ Nagylózs, Nyr. 31 : 49., Lovászpátona, NyF. 34 : 157. — ¹⁷ Göcsej, Nyr. 8 : 41., 468., Ethn. 11 : 134., Görczi 339. — ¹⁸ Ada, Nyr. 29 : 94. — ¹⁹ Uo. — ²⁰ Lovászpátona, NyF. 34 : 159. — ²¹ Batonya, KálmK. 2 : 160. — ²² Csenger (sgy.), az I. két sor: Mezőlak, NyF. 34 : 158. — ²³ Lovászpátona, NyF. 34 : 158. — ²⁴ Ada, Nyr. 29 : 94. — ²⁵ Ada, Nyr. 29 : 95. — ²⁶ Udvarhely m., Nyr. 11 : 40. — ²⁷ Csitár, Nyr. 29 : 283. — ²⁸ Göcsej, Ethn. 11 : 135. — ²⁹ Felsőbánya, Szmk 365, veszi a szurkálófát, Aranyosszék. Nyr. 4 : 237., Udvarhely m., Nyr. 11 : 40. — ³⁰ Keresztúrfiszek, NGy. 11 : 444. — ³¹ Göcsej, Ethn. 11 : 134., Gönczi 339. — ³² Sorkitótfalú, Ethn. 2 : 68., 7 : 67. — ³³ Bény, Népr. Ért. 1913 : 41. — ³⁴ Kaál, Ethn. 13 : 460. — ³⁵ Göcsej, Ethn. 11 : 134., Gönczi 338. — ³⁶ Uo. — ³⁷ Göcsej, Nyr. 8 : 468., Gönczi 338., Körmend, Nyr. 2 : 469., Hegyhát vid., Ethn. 11 : 313. — ³⁸ Göcsej, Ethn. 11 : 134., Gönczi 338. — ³⁹ Örség, Nyr. 4 : 184. — ⁴⁰ Uo. — ⁴¹ Zenta, MNy. 2 : 420., Bács mon. 348.

9. *A menet visszavágása.* Az ablakban vagy a kisajtóban részvétlenül, gúnyosan vagy nevetve nézőkhöz:

Aki kinéz az ablakon,
istennyila üsse nyakon.¹
Aki minket onnan néz,
leptye még a ződ penisz.²
Aki kinéz a deszka köszt,
viszket annak a lába köszt.³
Aki kiáll a kapuba,
hájjak vele az éccaka.⁴
Aki kiáll az uccára,
birkaharang a nyakára.⁵

Á nézők viselkedésére vonatkoznak:

Aki minket nem dicsér,
pokóba legyen gerencsér.⁶
Aki minket nem szeret,
egye meg az egeret.⁷
Aki esztet irilli,
keze, lába törjön ki.⁸
Ki irígyli életünket,
szopja meg az üvegünket.⁹
Aki minket megítél,
pokalba legyen sintér.¹⁰
Aki minket kicsúfol,
pokolba hason csússzon.¹¹
Aki minket legyaláz,
pokolba legyen kanász.¹²
Aki minket megutál,
nyomja meg a boszorkány
csütörtökön délután,
háromszor egymásután.¹³

Személyeskedő visszavágások:

Ez az ucca kanyarulás,
itt lakik az emse takács.¹⁴
Ez az ucca gidrézs-gödrös,
itt lakik a nak kőgyökös.¹⁵
Ez az utca olyan helység,
körülvette már az inség;
égeti az Isten tüze,
mert sok rossz lány lakik benne.¹⁶

Szajbefulgók:

Eje-huja büdösféreg,
haza menny, te éhes lélek.¹⁷
Ne jem marok vadóma,
hágass, tetű-kápolna.¹⁸
Cseriptányírt törd össze,
csempe szádot fogd össze.¹⁹
Kis csutora kobakos,
nő beszill, té pocakos.²⁰
Háromszögletű hidas,
idő, kutya, nő ugass.²¹
Kalha vállán a tetű,
ne csahó, te naf fülű.²²
Sárgorlépa, réztekenyű,
nő csahu, té csúcsos fejű.²³
Három réfés nyakravaló,
ne csahó, te takonynyaló.²⁴

Eje rare, rare, ré,
ne csahoj, te ganélé.²⁵
Háromágú vasvélla,
rikics, világbolongya.²⁶

¹ KálmK. 2 : 160., tarka kutya fossa nyakon, Bács mon. 348., Gönczi 339., forduljan még az ágyaman, Jánosfalva, NyF. 29 : 239., ablakán, tájog nőjön a homlokán, Vas. Ujs. 1863 : 371., Részó 333. — ² Kőrmend, Nyr. 2 : 469. — ³ Jánosfalva, NyF. 29 : 39. — ⁴ Ada, NyF. 37 : 61. — ⁵ Göcsej, Nyr. 8 : 468., Ethn. 11 : 134., Gönczi 339., Szombathely, Nyr. 16 : 329., Kőrmend, Nyr. 2 : 469. — ⁶ Vas mon. 374. — ⁷ Abafi—Székely 2 : 99., Kiskanizsa, Ethn. 7 : 191., Bessen-yő, Ethn. 16 : 152., kinevet, Göcsej, Ethn. 11 : 135., Gönczi 339. — ⁸ Ada, NyF. 37 : 61., Bács mon. 348. — ⁹ Bács mon. 348. — ¹⁰ Jánosfalva, NyF. 29 : 39., Göcsej, Ethn. 11 : 135., mel a pokó, belefér, Abafi—Székely 2 : 100. — ¹¹ Alföld, Koszorú, 1864. 2 : 19., Részó 44. — ¹² Batonya, Kálmk. 2 : 160., Bács mon. 348., Somogy mon. 209., Felsősegesd, Ethn. 11 : 400., Göcsej, Ethn. 11 : 135., Gönczi 339., kovács, finác, Bessen-yő, Ethn. 16 : 152., akasztófán legyen váz, Alföld, Koszorú, 1864. 2 : 19., Részó 44., aki miránk ránk vigyáz, Abafi—Székely 2 : 100., 3—4 sorral is: ott se legyen egyebe, csak e kuli tehene, Kőrmend, Nyr. 2 : 469. — ¹³ Sorkitótfalú, Ethn. 7 : 67. — ¹⁴ Tokores, NyF. 33 : 35. — ¹⁵ Lovászpátona, NyF. 34 : 157. — ¹⁶ Visk, Vas. Ujs. 1863 : 371., Részó 333. — ¹⁷ Abafi—Székely 2 : 101. — ¹⁸ Uo. — ¹⁹ Gönczi 339., nyálos, uo. — ²⁰ Uo. — ²¹ Uo. — ²² Abafi—Székely 2 : 100. — ²³ Gönczi 339. — ²⁴ Abafi—Székely 2 : 101. — ²⁵ Uo. — ²⁶ Uo.

10. Házasság-bejelentők: a házasság megkötése után a templom-ból hazamenet. Búcsú az eskető paptól:

Ez az utca piktoros,
istenvéle, plébános.¹
Fejír galamb lészállott,
isten véle plébános.²
Áld meg Isten azt a papot,
aki minket összeadott.³

A gyűrűadás és áldás megtörténtének bejelentései:

Mindén miadár párat kap,
gyűrűt adott ma a pap.⁴
Suosé ösmertük egymást,
mégis ránk atta az áldást.⁵

A kötés erősségét hangoztatják:

Összekötték a kezöket,
összekapcsolták szívöket.⁶
Paptyok előtt azt fogatták,
hogy úk émmást e nem haggyák;
ásó, kapá emisz még,
fekete főd válasz még.⁷
A nagy harang s a nagy kapa
válassza el őket,
hégyses ménkő, záporosó
üsse össze őket.⁸

Három falú, hat határ,
 a mü szüvünk is egy már,
 sem a bíró, sem a pap
 münköt el nem választhat.⁹
 Sēm a borát, sēm a pap,
 minket el nem választhat;
 ásó, kapa váloszt el,
 fekete föld hervaszt el.¹⁰

A vőlegény és menyasszony megváltozott állapotát hirdetik; az előbbi csak igen egyszerűen:

Ez az utca jaj de sáros,
 vőlegényünk most lett páros.¹¹
 Kicsi csupor, új lábos,
 ez a legíny új házós.¹²

a menyasszony asszonnyá levésének bejelentése azonban sokkal változatosabb:

Itt az öröm, itt a haszon,
 megesküdött a menyasszon.¹³
 Sárga selyem sujtás,
 férjhez ment a pajtás.¹⁴
 Kicsi csupor cserésnye,
 ez a kis jám menyéske.¹⁵
 Sē nēm asszon, sē nēm lián,
 fejr gyöngy van a nyakán.¹⁶
 Barabási szentegyházbo,
 itt maradt a levánságom.¹⁷
 Jól megnézzik a menyasszont,
 lyánbú csinyátunk mink asszont.¹⁸
 Bundás kutyát sē láttunk,
 lánybul asszont csinyátunk.¹⁹
 Most láttunk egy pörge kecskét,
 lánybúl csináltunk menyecskét.²⁰

Az új házások név szerint való bejelentései:

Kisujjamon a köröm,
 Káliékná az öröm;
 uccu, uccu szilvalé,
 Róza lett az Andrásé.²¹
 Levendula mégágosut,
 Vörös Örszi megpárosut;
 de sok legén járt utánna,
 Mileji Káro lett a párgyo.²²

¹ Göcsej, Ethn. 11 : 153. — ² Uo. 133., Gönczi 337. — ³ Uo., Kőrmend, Nyr. 2 : 469., Csitár, Nyr. 29 : 283. — ⁴ Szalonta, NGy. 14 : 124., Göcsej, Nyr. 8 : 468., Ethn. 11 : 131., Gönczi 337. — ⁵ Göcsej, Ethn. 11 : 132., Gönczi 337. — ⁶ Szombathely, Nyr. 16 : 329. — ⁷ Uo. — ⁸ Székelység, Nyr. 1 : 327. — ⁹ Mi-

riszló, Lázár 83. — ¹⁰ Göcsej, Nyr. 8 : 468., Ethn. 11 : 132., Körmend, Nyr. 2 : 469., Szarvaskend, Nyr. 16 : 235. — ¹¹ Ada, Nyr. 29 : 95. — ¹² Diósd, Nyr. 28 : 381. — ¹³ Szalonta, NGy. 14 : 124., Göcsej, Ethn. 11 : 132., Gönczi 337., Szarvaskend, Nyr. 16 : 235. — ¹⁴ Bács mon. 348. — ¹⁵ Diósd, Nyr. 28 : 381. — ¹⁶ Göcsej, Ethn. 11 : 132., Gönczi 337. — ¹⁷ Uo. — ¹⁸ Göcsej, Ethn. 11 : 136., Körmend, Nyr. 2 : 469., Szarvaskend Nyr. 16 : 235., Szombathely, Nyr. 16 : 329. — ¹⁹ Tokorcs, NyF. 33 : 36. — ²⁰ Sorkitótfalú, Ethn. 7 : 67. — ²¹ Zenta, MNy. 2 : 420., Bács mon. 348. — ²² Göcsej, Ethn. 11 : 132., Gönczi 337.

11. Leánybúcsúztatók. Rendesen a II. koszorúslány szokta kiáltani, amikor a fiatalasszonyt az anyai háztól ura házához viszik. Ezek a kiáltások tehát búcsúvételek az édesanyától: a felnevelés megköszönése és bocsánatkérés, hogy a házat elhagyja:

Sárgo madár a víz mellett,
 ídesanyám, Isten veled;
 úgyis tudom, fáj a szűved,
 de azér csak Isten veled.¹
 Sárga virág, sárga sás,
 édesanyám, megbocsáss.²
 Kustán Ferenc fejír házo,
 fiérho mēnt a Lidi lányo;
 álgyo Isten házigazdát,
 evüsszük a Lidi lányát.
 Fejír galam száll a házro,
 ídesanyám, megbocsásson;
 köszönyöm a szűvességit,
 eddig való nevelésit.
 Lovank lába induluba,
 menyasszonyunk bucsuzuba;
 elig vuót má a kösergis,
 köszönjük a főnevelist.³

¹ Göcsej, Ethn. 11 : 136. — ² Vas mon. 372. — ³ Gönczi 349., v. ö. még a 2. vsz.-ra Ethn. 11 : 136., 16 : 152.

12. Újasszonyvivők. Az új férj házatól menet indul az új asszonyért, s ezt ilyenféleképen jelentgetik:

Az én csizmám csikorgós,
 menyasszonyhoz masíroz.¹
 Végig mēnünk az uccábo,
 menyasszonyunk hajlékábo.²
 Sárga csikó, csengő rajta,
 menyasszonyé mönyünk rajta;
 maj mégálunk egy uccábo,
 a gálambom udvarába.³
 Ere folyik a Gyöngyös,
 ére gyünné öröms.⁴
 Ez az ucca sikeres,
 engēm fene sē keres.⁵

Az anyai háztól visszafelé menet hangoztatott rigmusaik az újasszony hazaviteléről szólnak:

Ez az ucca szöglet,
beleménünk, ha lehet.⁶
Ez az ucca kerékbe,
menünk a közepibe.⁷
Ész szēm búza, ész szēm rozs,
a menyasszont visszük most.⁸
Sárga csiku, csöngű rajta,
hazafelé menünk rajta.⁹
Hazaménünk vacsoráro,
apró mizes pogácsáro.¹⁰
Arany bárány, arany kos,
mindjárt összemennek most.¹¹
Kinyílott a piros rózsa,
menyasszonyunk szakít róla.¹²
Ez az ucca de sáros,
talán királi város.¹³

¹ Somogy mon. 209. — ² Göcsej, Ethn. 11 : 133., Gönczi 337. — ³ Magyar-Bánhegyes, Kálm.K. 2 : 120. — ⁴ Abafi—Székely 2 : 101., Mezőlak, NyF. 17 : 61., Csöngö, NyF. 33 : 36. — ⁵ Lovászpátona, NyF. 34 : 158. — ⁶ Göcsej, Nyr. 8 : 468., Gönczi 337., Simonyi, NyF. 33 : 35. — ⁷ Abafi—Székely 2 : 100. — ⁸ Ada, NyF. 37 : 61., mimgyá haza érünk mos, Batonya, Kálm.K. 2 : 160. — ⁹ Göcsej, Ethn. 11 : 133., Gönczi 337. — ¹⁰ Csöngö, NyF. 33 : 36., Göcsej, Ethn. 11 : 133., Nyr. 8 : 468., Gönczi 337. — ¹¹ Dugonics Példabesz. 2 : 257., Erd. Közm. 31., Fehér m., NGy. 1 : 322; mint gyermekvers, Nyr. 36 : 92. — ¹² Somogy mon. 209. — ¹³ Tokores, NyF. 33 : 36., Somogy mon. 209., Göcsej, Ethn. 11 : 132.

13. *Újasszonybejelentők.* A menyasszonynak ura házához érkezésekor:

Sárga mdár kalitkába,
új menyecske száll a házba.¹
Nyiss ki, rózsám, ki bézártá,
még hoztuk, kít régén vártá.²
Nyisd ki, rózsám, a kapudat,
most visszük a galambodat.³
Nénemasszony, aggyonisten jóestét,
mék hoztuk a barnapiros menyecskét.⁴

¹ Szombathely, Nyr. 16 : 329., Körmend, Nyr. 2 : 469., Szarvaskend Nyr. 16 : 235., Vas mon. 372. — ² Göcsej, Ethn. 11 : 135., Gönczi 339. — ³ Uo. — ⁴ Tokores, NyF. 33 : 36., Göcsej, Ethn. 11 : 136.

14. *Lakoma-kurjantások.* Egy részük az új párral foglalkozik:

Iszik, észik az urávo,
mint a galamb a párjavo.¹
A menyasszon áldomását
mostan isszák s észnek kását.²

Ez ám a finom metit,
kit a menyasszony mégmetit;
itt a káso levő n'ékü,
mégílek én legin n'ékü.³

A násznagy és vőfély gondatlansága miatt panaszkodnak:

Gyertyatartó, koppantó,
vőfén uram hallgató.⁴
Fehér szoknya mosatlan,
vőfény uram gondatlan.⁵
Fehér galamb, fehér lúd,
násznagy uram elalutt.⁶
Körű fodros a szoknyám,
vőfény uram, ihatnám.⁷

Bücsúzó:

Má ettünk, ittunk elégét,
itt hagyjuk a vendégeket.⁸
Menyasszonynak, vőlegénynek,
jót kívánunk mindenkinek.⁹

¹ Kliskanizsa, Nyr. 9 : 180. — ² Uo. — ³ Gönczi 339. — ⁴ Órség, Nyr. 4 : 184., Szarvaskend, Nyr. 16 : 235. — ⁵ Körmend, Nyr. 2 : 469., Göcsej, Nyr. 8 : 468. — ⁶ Órség, Nyr. 4 : 184. — ⁷ Göcsej, Nyr. 8 : 468., Ethn. 11 : 137., Órség, Nyr. 4 : 380. — ⁸ Kiskanizsa, Nyr. 8 : 181. — ⁹ Órség, Nyr. 4 : 380.

15. *Stáció-rigmusok.* Útközben u. n. stáció-táncokat tartanak s az ekkor elhangzott táncrigmusok a rendes táncszók, vagy azok a lakodalmi táncszók, amelyek a lakodalmi tánc alatt szokásosak. Teljesen különálló stáció-rigmust csak kettőt találtam. Mindeniket akkor éneklik a lányok, amikor az új asszonyt ura házához vezetik:

Járjunk, járjunk dali táncot,
fűzzünk, fűzzünk rózsaláncot
menyasszonynak, vőlegénynek,
kösse össze őket.¹
Oda menjünk, ahol köllünk,
ahol helyet adnak nekünk;
ahol a bor legédesebb,
ott a kis lány legkedvesebb;
ahol a bor legsavanyúbb,
ott a kis lány legszomorúbb.²

¹ Jókai Ő. m. 11 : 68. — ² Nyitra mon. 187.

16. *Lakodalmi táncszók.* Kötődések a menyasszonnyal:

Rózsavirág-koszorú,
menyasszonyunk szomorú.¹
Arany bárány, arany kos,
a menyasszony jaj de bús.²

Ez az utca végig sáros,
a menyasszony nagyon álmos.³
Ez a szoba pántlikás,
menyasszonyunk de cáfrás.⁴

vagy a vőlegénnyel:

Víg a gazda, víg a vendég,
de még vígabb a vőlegény.⁵
Fekete tik tollatlan,
vőlegényünk párotlan.⁶
Öveg pohár homálos,
vőlegényünk de álmos.⁷
Ördög vigye a vendéget,
másnak vettem feleséget.⁸

Táncbízttatók:

A menyasszon legelű ül,
bizonyossan táncra készül.⁹
Csípős csollán az árokba,
a menyasszon a sorokba.¹⁰
Cinó, cinó, hegedeszó,
a menyasszonnyâ lenni de jó.¹¹
Kiki táncol a máséval,
vőlegény a magáéval.¹²

Táncrigmusok:

Uccu, lábom, ne hibázz,
mer lakodalomba jársz.¹³
Ez az utca szegelet,
táncolhatsz itt eleget.¹⁴
Az uram a malamba,
én a lakodalamba.¹⁵
Ép fill, kutya fill,
míg a kopasz ipam ill.¹⁶
Csib mēg, fog mēg, harab mēg,
mēr nem házasodik mēg.¹⁷
I, nem a tavali,
nem kapot lánt a Jancsi.¹⁸
Fejér szoknyát ránculok,
vőlegénnyē tánculok.¹⁹
Piros az én keszkenóm,
vőfély az én szeretóm.²⁰
Fényes csizmám térdig ráncos,
nyoszolyólány kevély táncos.²¹

¹ Göcsej, Nyr. 8:468., Ethn. 11:136., Gönczi 348., Körmend, Nyr. 2:469. — ² Lovászpátóna, NyF. 34:157. — ³ Bács mon. 348. — ⁴ (Borzas.) Őrség, Nyr. 4:184. — ⁵ Őrség, Nyr. 4:380. — ⁶ Göcsej, Ethn. 11:132. — ⁷ Göcsej, Nyr. 8:468., Gönczi 348., ez az utca de sáros, uo. — ⁸ kiáltják a vőlegény felé menyasszony-táncoltatás közben, Háromszék, NGy. 11:435.,

Örség. Nyr. 4:380. — ⁹ Kiskanizsa, Nyr. 9:181. — ¹⁰ Szarvaskend, Nyr. 16:235. — ¹¹ Kiskanizsa, Nyr. 9:181. — ¹² Sorkitótfalú, Ethn. 7:67. — ¹³ KálmiK. 1:175. — ¹⁴ Szabolcs mon. 164. — ¹⁵ Lázár 60. — ¹⁶ Lovászpátona, NyF. 34:157. — ¹⁷ Uo. — ¹⁸ Uo. 159. — ¹⁹ Szombathely, Nyr. 16:330. — ²⁰ Sorkitótfalú, Ethn. 7:67. — ²¹ Szalonta. (s. gy.)

A lakodalmi kurjantások tehát a helyzet szerint, amelyben elhangzanak, 16 csoportba sorakoznak: menetindítók, célbejelentők, párbejelentők, párdícsérők, menetdícsérők, hívogatók, házasságdícsérők, a nézők gúnyolódásai, a menet visszavágása, házasságbejelentők, leánybúcsúztatók, újasszonyvivők, újasszonybejelentők, lakomakurjantások, stációrigmusok, lakodalmi tancsók.

Szendrey Zsigmond.

Urál-altáji szó-e a lili vagy lilik madárnév?

Leconte de Lislenek szép költeménye az, melyben a szabadon, magasan szálló vadludak szavára fájón, vágyón figyelnek föl a repülni már nem tudó, rab házi ludak. Börtönömmek, a városnak kövei közül esti sétáimkor így öszfűlen sokszor hallgatom én is a látatlan magasságból hangzó gágogást, amint egyik mezőről húznak a vadludak másik mezőre.

Ilyenkor aztán néha nem azt a szokott vadlúdbeszédet halloim, azt a — mondhatnám — kedélyes társalgást, amely a sötétben utazó lúdfalkát annyira jellemzi. Néha, ritkábban ilyen elevenebb, vékonyabb sipogást hallok: *lili, lili, lili* . . .

Mik ezek a virgoncabb szavúak?

A *lilik*.

Most pedig megkövetem az olvasót, ne vessen meg azért, hogy engem, az egykori tanyai lakost, úgy elcsábítanak ezek a tócsa-tükrös Alföld szabad csapatai, hogy a tudományos értekezés kötelező stílusából szinte kiragadnak magukkal. Ennyi fogatkozást még ne hányjanak szememre, hiszen más nyelvészeket ugyan messzebb elragadtak ezek a pajkos lilik. Elragadtak komoly tudósokat oda, hol maguk a lilik is költeni szoktak, az obi-ugor népek északi tájékaíra. Jeles nyelvészek odáig szálltak utánuk kutatásaikban s ott költöttek ők is: ott költötték ki a *lilik* hibás szóegyeztetését.

Anas albifrons, ez Chernel szerint magyarul: *lilik* (egyes szám!). Chernel szép könyvében ezt olvashatjuk róla (Chernel: Magyarország madarai 130. l.):

„Nálunk a *lilik* nem közönséges, bárha őszi vadlúdjáráskor itt-ott akad belőle egy-egy kisebb-nagyobb csapat. Kisebb termete, könnyebb repülése, de meg *klilik, klilik, klek, klek* vagy *klíklík, klíklík* hangja — amitől magyar nevét is kapta — vonulás közben a magasban is megkülönbözteti a többi vadlúdfajtól. Inkább magában, fajtársaival jár, vagy a vetési ludakhoz csatlakozik, de akkor is külön csapatban marad s nem vegyül igen a nagyobbak közé. A Tisza mentén, Fertőnél, Tisza-

és Duna-közben, a Balatonnál több példányt lőttek; a Velencei tavon magam is lőttem egy ízben. A kis lilik, mely *Petényi* szerint közönségesebb volna, mint az izlandi, szintén került a Fertőn, Szeged vidékén, Pest és Moson megyében, úgy Erdélyben is; utóbbit 1894 máj. 21-én Megyerénél három darab közül lőtték. Alföldi népünk ismeri a liliket s azt is tudja, hogy nem nálunk fészkelő madár, amit azzal, hogy *lengyel lúd* — a lengyel nyilván északi értelemben szerepel — fejez ki; de meg ezzel a régi közmondással is: *majd tojik neked a lilik*, vagyis: hiába! — mert nálunk nem tojik“.

Simonyi fülét bizonyára *Chernel* könyvéből ütötte meg a liliknek *klilik* szava, de egyúttal megütődött *Chernel* laikusnak látszó etimológiáján is. Elment tehát a lilikkel a vogulokhoz és osztjákokhoz, sőt elkanyarodott a jakutakhoz és tunguzokhoz is: ott kereste és gondolata szerint meg is lelte mindenütt a *lilik* párját, mint következő soraiból látjuk (Nyr. XXXIX : 438):

„*Lilik* anser albifrons, *lile* charadrius: vö. vogul *lülj', lölj' (löljy')* és osztják *lula, lüle* 'colymbus cristatus, vöcsök'. Három különböző madár, de a nevek annyira hasonlóak, hogy egyeredetűeknek tarthatjuk, s akkor a m. *lilik* őrizte meg az eredeti jelentést, mert ennek a lúdfajnak *klilik*-féle hangja van. Innen aztán átmehetett a név a vöcsökre, mely szintén vízi madár, s a lilére, mely ugyancsak a vízparton és tócsákon él. Vö. még jakut *liglik* Baumgans, Anas erythropus, tunguz *leglaki* „Gans, Anas casarea“, l. NyK. 32 : 194“.

Most pedig nemrég *Zsirai Miklós* is utána ment *Simonyi*nak s elfogadta a *lilik* szónak vogul és osztják rokonságát, sőt az ő nagy tudományos tárházából az ő apróra vizsgáló tekintetével előkeresett a *lilik*-nek még zürjén, finn, észt, lapp megfeleléseket is (MNy. XXIV:298—301). De ő már szigorú önkritikával megjegyzi, hogy a finn, észt megfelelés „szokatlan“, a zürjén meg „gyanús“. Kellő óvatossággal azt is kijelenti, hogy a *lilik* csak „valószínűleg“ és csak „akkor finnugor örökség“, tehát a rokon nyelvi alakokkal csak akkor „volna“ egyeztethető, ha „Ha a *lilik* nem sajátos magyar nyelvi hangutánzó“.

Zsirai tehát föltételezéssé szállítja le *Simonyi* egyeztetését; én pedig megpróbálom, nem juthatnánk-e föltétlen bizonyosságra?

Nem mondhatnám, hogy a *lilik* „meglehetősen kis nyelvterületen ismert madárnév“ (*Zsirai*). *Zsirai* is említi a Hegyaljáról és Türkevéről való adatokat, de ismerik a *lilik* elnevezést az én értesülésem szerint Künszentmiklóson is: ez a három földrajzi pont pedig nagy területet jelent. Továbbá nemcsak *lilik*-nek, hanem *lili*-nek is nevezik ugyanazt a „kis vadlud“-at, az anas albifrontst, még pedig az én tudomásom szerint Künszentmiklóson és Szegeden — bizonyára másfelé is az Alföldön.

Lilik — *Chernel klilik*-nek hallja a szavát; *lili* — én *lili*-nek hallom a szavát. De azért még nem szabad ennyiből ráfognunk, hogy ezek a madárnévek hangutánzók. Nem szabad úgy ámitanunk magunkat, mint például kétszáz esztendőnél régebben ezelőtt *Miskolczi Gáspár* uram, ki nek könyve szerint (Egy Jeles Vad-Kert, 1702.) a gólyát „A' Magyarok... a' maga szava járásáról... *Gólyának* nevezik, mivelhogy szólása közben mind tsak *galya-galyát* láttatik zengeni“ (330. l.), a bűdös banka pedig „szüntelen kiáltván *pu-pu-pu*... Deákul *Upupának* is neveztetik“ (441. l.).

De ne mosolyogjunk ezen, hiszen sokáig hirdették nyelvtudósok azt is, hogy a *fecske* azért *fecske*, mert sokat *fecseg*. Hiszen azt írja róluk a régi versszerző is.

Azonközben az nap az eget festette,
Az éjet fényével földről elkergette,
Csácsogó *fecskéket* házon *fecsegtette*,
S az tengerek mellől már megtérítette.

(*Köszeghy*: Bercsényi házassága VI: 57.)

Pedig most már tudjuk, hogy a *fecske* finnugor eredetű, nem hangutánzó szó; valamikor sem az *f* hang, sem a *cs* hang nem volt meg benne, hanem ilyenformán hangzott: *pesi.

Nem merem egy madár nevét sem hangutánzó szónak tartani mindaddig, míg meg nem győződöm róla, hogy az a szó előfordul, mint madárszólító is. Mert ha előfordul madárszólítóul is, ez azt jelenti, hogy bizonyos nyelvterületen beszélők mindnyájan bizonyos közös szóval utánozzák az illető madár szavát, tehát az a hangutánzó szó nem egyéni szokás, nem pillanatnyi alkotás, hanem többek egyező megfigyelésének nyelvi kifejezése, a nyelvkincs hangutánzó részének eleme. Szükséges az is, hogy a madárszólító szó csakugyan olyan hangzású legyen, mint a madár szava, mert hiszen állatszólító szó alakulhat az illető állat nevéből is, mint a *borjú*-ból a *boci*. Ha tehát egy madárszólító szó megegyezik egy madár nevével, de nem egyezik meg a madár szavával, akkor ez annak a jele, hogy nem a madárszólítóból lett a madár neve, hanem a madár nevéből a madárszólító szó.

De ugy-e, a *lili* madárnév, az anser albifrons (finnmarchicus) neve, csakugyan hasonlít annak a madárnak szavához? No mármost azt is mondhatom, hogy a *lili* mint állatszólító is él Dunántúl nagy részében. Az én szülőfalumban, Tabajdon, így hívják az ételre a még nem hápogó, hanem sípogó kis kácsákat: *lili*, *lili*, *lilike*! A totyogó kis gyerekek is így mutogatják a „helés” kis jószágokat: „nidd, a kis lilikék, ahun a!” Még a szolgálonak is mondja a gazdasszonya: „Addtál-e már enni a *lilike*nek?” Tehát sok helyen a *lili* szólító szóból a dajkanyelvben madárnév lett, a kis kacsa neve. Kétségtelen tehát, hogy a szintén nem hápogó, nem gágogó, hanem sípogó vadlúfajtának *lili* neve azonos ugyanevvel a hangutánzó szóval.

Ez a kolumbusi megfejtése az anser albifrons *lili* nevének.

És mivel annak a madárnak *lilike* neve sem lehet más eredetű, mint *lili* neve, nyilvánvaló, hogy a *lilike*, *lillike* sem urál-altáji, nem is uráli, nem finnugor, nem ugor, hanem magyar eredetű.

Igaz, hogy a madár, akármilyen messziről röpül is hozzánk, nem hágy nyomot a levegőben. De a neve nyomot hagyta régi könyvekben, írásokban. Mégvan a régi könyvekben a szlávoktól jött *golya*, *csóka*, *veréb*, a törökségből került *gém*, *gödény*, *túzok*, a finnugor őshazából hozott *darú*, *holló*, *varjú*, de sehol nincsen nyoma a *lilinek*, *lilikeknek*. Ez a jelenség arra vall, hogy ez a szó nem régi. A *lilire* és *lilike*re is szól *Gombocz Zoltán* tanulmányos cikke: *Allathívogatók és állatnevek* (MNy. VII: 353), melyből csak e következőket idézem:

„Snolahti a német madárnevekről írt terjedelmes monographiájában (Die deutschen Vogelnamen. Strassburg, 1909) több ízben figyelmeztet

tet bennünket arra, hogy a német nyelvjárások gazdag s szinte a tarkaságig változatos madárneveinek jelentékeny része nem tartozik a hagyományozott szókészlethez. A hagyományos madárneveket újabb helyi alakulatok szorítják ki, amelyek részben hangutánzó természetűek, részben — különösen a baromfiaknál — az illető vidéken szokásos hívogató szókon alapulnak (229. l.). Ha a MTSz. idevágó anyagát összevetjük nyelvtermékeink készletével, ugyanerre az eredményre jutunk. Régi szójegyzékeink állatnevekben éppen nem szegények; hogy csak egy példát említsek, Szikszai Fabricius latin-magyar szótára 21 lapon kb. 350—400 különféle állatnevet sorol fel. Alig lehet tehát pusztá véletlen, hogy azon állatnevek feltünő nagy részét, amelyek a MTSz. tanúsága szerint az ország egyik-másik vidékén ma járatosak, régibb szógyűjteményeinkben és gazdaságtörténeti emlékeinkben hiába keressük . . . Igaza van Kertész Mánónak, kétszer is meg kell gondolnunk a dolgot, mielőtt az efféle szavakat finn-ugor, török vagy kaukázusi eredetűeknek magyarázzuk!“

Horváth Endre abban, hogy Lovászpatonán a kacsának gyermeknyelvben *lili* a neve; bizonyítékát látja *Zsirai* azon állításának, hogy a *lilik*, *lillik* végén a *-k* kicsinyítő képző van. (MNy. XXV : 240.) De mivel a *liliről* és *lilikről* kiderült, hogy nem régi szavunk, nem lehet ama szóvégi *-k* magyarázata sem helyes. Hiszen a *-k* kicsinyítő képző csak az ómagyar korban volt eleven képző, de már kihalt akkorra, mire a *lili* megszületett: így hát ez a kettő nem is találkozhatott, nem társulhatott. Ma már *-cska*, *-cske*, *-ka*, *-ke* az élő kicsinyítő képző s a *lili* becéző alakja nem *lilik*, hanem *lilike*. Más a *lilik* magyarázata!

Geleji István barátomtól, ki sokat járja a mezőket, hogy az állatok életét kémlelje, megkérdeztem, ismeri-e azt a madárnevet, hogy: *lilik*. Azt felelte: ismeri Szegedről. Kérdeztem: egyes szám-e a *lilik*, vagy többes. Ő elgondolkozott s azt mondta: nem tudja. Mert egy parasztembertől így kérdezte a határban, mikor azok a kis vadludak fölkerekedtek: „Miféle ludfaj az ott?“ A felelet pedig ez volt: „Lilik“. Ezt pedig úgy is lehet érteni, hogy: „azok ott a *lili-k*“, úgy is, hogy: „az a ludfaj ott a *lilik* ludfaj“.

Ime, ez a kettős érthetőség azt bizonyítja, hogy a *lilik* szó a hangutánzó *lili* szó egyes számúnak elértett többes számú alakja. A *lilikkel* visszája történt annak, ami a szlávból került csárdák szóval történt. Ezt az egyes számú alakot többes számú csárdák alaknak értették el s abból vonták el egyes számú tőnek a csárda szót.

A *lilik*ből pedig a *lillik* hangnyújtással lett, mint *halad*-ból a *hallad*, *szalag*-ból a *szallag*.

A *lilik*-et finnugor deminutivumnak fogni föl azért is helytelen, mert akkor ilyen továltakozást várhatnánk: *lilik* — *lilké-t*, mint *lélek* — *lelké-t*, *torok* — *torko-t*, *farok* — *farka-t*, *tüsök* — *tüskö-n*, *török* — *törkö-t*. A megfelelőkül felsorolt ugor szavak többeli magánhangzója hátsó hangrendű (velaris), a *lilik* szóé pedig első hangrendű (palatalis). Ez a különбөзés is gondolkodóba ejthetne bennünket. Úgyhogy, ha a *lilik* nem volna is hangutánzó eredetű, én még akkor sem tartanám az emlegetett vogul és osztják szavakkal egyeztethetőnek. Nem is szólván a többi finnugor és altáji szavakról.

Mészöly Gedeon.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Töszméköl, gyüszméköl, gyüsménkedik.

A napokban egy érdekes, előttem addig ismeretlen tájszót hallottam itt Szegeden, a *töszméköl* igét, amelynek jelentése: 'tesz-vesz'. (Hazaérkezésem után) *mék töszméköltem éty kicsit, asztán léfeküttem*, mondta az a szegedi születésű úr, akitől hallottam. Mivel *-méköl* igeképző nincsen a mi nyelvünkben, de 'tesz-vesz' és 'jön-megy' rokonértelmű fogalmak, azért nyilvánvaló, hogy ez a *töszméköl* ige nem szóképzés, hanem képzetvegyülés eredménye, vagyis a köznyelvi *tész-vész* ige nyelvjárási *tösz-vösz* változatának és a 'jön-megy' jelentésű *gyüszméköl* tájszónak összevegyülése, amit a nyelvészetben így szoktunk jelezni: *tösz-vösz* $\times$ *gyüszméköl* $>$ *töszméköl*. De hogyan keletkezett ez a Szegeden szintén használatos *gyüszméköl* ige, amelynek emlékképe a beszélő lelkében összekeveredett a *tösz-vösz* ige emlékképével?

Próbálták ezt már többször magyarázni. *Rubinyi Mózes* az elhomályosult összetételekről írva (Nyr. XXXVI, 350) ezt mondja róla: „Félegyházán mondogatják: *Mit gyüszmékölsz?* Mit jelent ez? Igen egyszerű a magyarázata. A *jő-megy* alak egybeolvadt alakjában már gyakorító képzőt is vett fel. Veszprém-ben is mondanak hasonlót: *járkélók*“. Ezt a *járkélók* igealakot kétségkívül helyesen magyarázta *Rubinyi*: a gyakran egymás mellett használt *jár* és *kél* ($\sim$ *kel*) igék elhomályosult összetétellé váltak, s ennek megtörténte után az így keletkezett vegyeshangú *járkél* igehez természetesen csak mélyhangú szuffixumok járulhattak. Vö. pl. ugyanígy *alél*: *alélók*, továbbá *tanít-unk*, *várni-a*, *bá-mész-kod(ik)*, *húsvét-ra*, *kávétól*, *hóhér-ok* stb. De ha *gyüszméköl* a *jő-megy* ige elhomályosult összetételű *jőméggy* $>$ *gyüméggy* alakjának gyakorító *-kol*, *kél*, *-köl* képzős származéka volna, mint ahogy *Rubinyi* gondolja, hogy került volna hangsorába a rövid *ü* és az *sz*, és hogy volna magyarázható a *méggy* *é*-je helyén álló *é*? Mert hiszen a *méggy* igeének sohasem volt egyes 3. személyű (ő) *méggy* alakja. — Látnivaló, hogy ez a *Rubinyi*-féle magyarázat elfogadhatatlan. De még ennél is kevésbbé fogadható el egy más magyarázó-kísérlet, *Erdélyi József*-é.

Erdélyi, ugyancsak a Nyr.-ben (XLIV, 187), ezeket írja róla: „Szeged-alsóvárosi embertől hallottam. Jelentése: sétálni olyan úton, amelyen a sétálók egyik oszlopa a másikkal mindig szembe mozog. Jelentése tehát ugyanaz, mint a „korzózni“ igeének. Alakjára nézve összetett szó a *gyüsz* és *mék* = *jösz* és *megyek* szavakból. Úgy keletkezhetett, hogy szembejövő ismerősök odaszóltak egymásnak: *te gyüsz, én mék*, azaz: *gyüszmékölünk*“. Erre nézve először is megjegyzendő, hogy *Erdélyi* egészen önkényesen korlátozza a *gyüszméköl* ige jelentését a 'korzóz' fogalomra, mert a *gyüszméköl* tájszó egészen pontosan ezt jelenti: 'komoly ok és cél nélkül, feleslegesen, minduntalan jön-megy'. Tehát esetleg a szegedi *korzón* is *gyüszmékölhet* ugyan valaki, mint akár az utcán, vagy a házban, vagy a gazdaságban is, de maga a *gyüszméköl* ige semmiesetre sem jelenti azt, hogy 'korzóz'. Tévesnek bizonyulván eszerint a *gyüszméköl* igeének *Erdélyi*-vélté jelentése, magától összedől *Erdélyi*-nek erre alapított (különben is teljesen elfogadhatatlan) szófejtése is.

Figyelembe véve egyrészt a *gyüszméköl* ige jelentését, másrészt hangsorának rövid *ü*, *sz* és *é* hangjait, nem magyarázhatjuk keletkezését másként, mint csakis úgy, hogy képzésekor a *jő-megy* igének 2. személyű (nyelvjárási) *gyüsz-mész* alakja szolgált megindító képzet gyanánt. Ez olvadt össze elhomályosult összetételle (nem pedig a 3. személyű *jő-megy* alak, mint ahogy *Rubinyi* gondolta), s ezen egységesse vált 2. személyű *gyüszmész* igealakból a következő módon teremtette meg az analógia érzéke a *gyüszméköl* igét. Mivel más 2. sz.-ű igealakoknak is volt (más-más képzős) gyakorító származékuk, pl. *ülsz* mellett *üldögélsz*, *lépsz* m. *lépkédsz*, *sétálsz* m. *sétálgatsz*, *jársz* m. *járkálatsz*, *szaladsz* m. *szaladgálatsz* stb., azért ezek analógiájára az egységes 2. sz.-ű igealaknak érzett *gyüszmész* mellé is keletkezett egy gyakorító származék: a *-kol*, *kél*, *-köl* képzős *gyüszméköl* alak. S mivel az *üldögélsz* alak mellett van *üldögél*, *lépkédsz* mellett *lépkéd* stb., azért az analógia érzéke természetesen a *gyüszméköl* alak mellé is csakhamar megteremtette a szócsalád alapját, a 3. sz.-ű *gyüszméköl* igealakot. Ennek ily módon való keletkezését már megemlítettem egyszer röviden A Nyelvtud. Alapelvei c. könyvemben (2. kiad. 85. §.) éppen annak megvilágításául, hogy analógiás képzések alkalmával az igének nemcsak alanyi ragozású egyes 3. személye (pl. *jár*) vagy főnévi igeneve (pl. *járni*) szolgálhat megindító képzet gyanánt, mint ahogy a nyelvészek régebben gondolták, hanem szolgálhat ilyenül az igének bármely más olyan alakja is, amely gyakori használatú, s amelynek emiatt erős a lélekben visszamaradó emlékképe. Már pedig az nyilvánvaló, hogy a *jő-megy* (nyelvjárási *gyün-megy*) igét sokkal gyakrabban használja a nép (rendesen rosszalóan, rendreutasítólag) 2. személyhez (pl. gyerekhez vagy fiatalabbhoz) intézve, tehát *gyüsz-mész* > *gyüszmész* alakban, mintsem valamely 3. személyről. De még ha nem használnák is gyakrabban a 2. sz.-ű igealakot, mint a 3. sz.-űt, akkor is erősebb az előbbinek a lélekben visszamaradó emlékképe, mert a szemtől-szembe való használattal és a rosszalással, rendreutasítással kapcsolatban érzelmi tényezők is fűződnek a 2. sz.-ű alakhoz, melyek a távollevőkről, tehát hűvösebb lelkiállapotban használt 3. sz.-ű igealak jelentéstartalmából hiányoznak. Ez teszi érthetővé azt a jelenséget, hogy a gyakorító származék ebben az esetben nem az alapigének egyes 3. sz.-ű *jő-megy* (nyj. *gyün-megy*) alakjából képződött, mint ahogyan ez rendesen történni szokott, hanem egyes 2. sz.-ű nyj. *gyüszmész* alakjából.

A címül írott harmadik tájszót *Gellért Pál* közölte (Nyr. XLVI, 70) ilyen formán: „*Gyüsménkedni*. Velencében (Fehérm.) hallottam így: az ispány úr szokott gyüsménkedni (a. m. tesz-vesz)“. Elrhez *Löv Immanuel* (Nyr. XLVI, 295) igen helyesen ezt a megjegyzést tette: „*Gyüsménkedni* alighanem *gyüszménkedni*, mint Szegeden *gyüszméköl* = jönmegy“. Szerintem is valószínűleg téves a *gyüsménkédik* (nem pedig *gyüsménkedik*) igének *Gellért* közölte 'tesz-vesz' jelentése, de hangsorának s hangja talán hiteles lehet, mert az *sz* > *s* változás nyelvjárásaink hangtörténetében nem éppen ritka jelenség. E *gyüszménkédik* > *gyüsménkédik* (?) ige η hangja azonban nyilván inetimologikus mássalhangzó. Ilyennek pl. (és *g*) előtt való fejlődése más esetekben is elég gyakran észlelhető. Pl. tót *božekat* > palóc nyj. *bozsénkol* 'búsul, panaszkodva

sajnál vmit' (EtSz.), *cikó* > *cinkó* 'a vöröshagyma csira-szára' (EtSz.), cseh *cikota* > *cinkota* 'húros rigó' (? EtSz.), *esekedik* > *esenkedik* 'erősen vágyik, sóvárog' (MTsz.), *furakodik* > nyj. *furankodik* (MTsz.), *futrika* > *futrinka* 'futkározó, fürgé' (MTsz.), *izék* > *izénk* 'takarmány-hulladék' (MTsz.), *kukorodik* (MTsz.) > *kunkorodik* (Mészöly: MNy. VII, 340—42), *lesekedik* > nyj. *lesenkedik* (MTsz.), *pérlekedés* > nyj. *pörlenkedés* (MTsz.), *pufákol* > nyj. *pufákol* (Pais: MNy. XXIV, 38), *silák* > *silánk* 'gyengén pislogó tűz' (MTsz.), (szl. *svlak* >) *szulák* > *szulánk* 'kúszó, földfutó v. a földön elfutó, elterjedő gyom, gaz, convolvulus' (ennek η hangja azonban talán a *fulánk* szó hatása; vö. *Simonyi*: Nyr. XLI, 187) *szuszek* > *szuszink* 'gabona v. lisztartó faláda' (MTsz.), *valaki* > nyj. *valanki* (MTsz.), (*zömök* <) nyj. *zomok* > *zomonk* (MTsz.). Eredeti alakja tehát ennek is csak *gyüszmékedik* volt, s ez éppen olyan analógiás hatás alatt keletkezett a 2. sz.-ú *gyüsz-mész* > *gyüszmész* igealakból, mint a fennebb tárgyalt *gyüszméköl*, csak hogy nem a gyak. -kol, -kél, -köl, hanem a gyak. -kod(ik), -kéd(ik), -kőd(ik) képző járult hozzá.

Mivel sem a *töszméköl*, sem a *gyüszméköl*, sem a *gyüszmékedik (> *gyüszménkedik és esetleg, ha az adat hiteles, > *gyüsménkedik*) tájszavak nincsenek meg *Szinnyi* MTsz.-ában, azért tisztelettel kérem e cikk olvasóit, szíveskedjenek e folyóirat szerkesztőségével közölni, hogy hol, milyen hangalakban és milyen jelentéssel használja őket az alföldi magyar nép.

Horger Antal.

Bia és Bega.

Az előbbiről, *Bia* faluról, *Csánki*-ban mindössze ennyi van: 1446, *Bia*, *Bya*. Nyomban megmondjuk, hogy török nevet gyanítunk benne.

Ha a gömöri *Beje* (Beye), a *bej*-ből (= főnök) van -e képzővel (M. Ny. 1929 : 121), akkor e *Beje* alakhoz föltételezhetünk egy *Beja* alakot is (l. pld. *Cseke* és *Cseka* F. és E. 1929, *Szepe* és *Szepa* M. Ny. 1929 : 39 stb.). Ilyen alak a régiségben elő is jön, mégpedig személynévképpen (1208: *Beya*, Gamáson). Ennek a *Beya* alaknak már most *Bija* alakja is lehetséges s ebből viszont *Bia* is (v. ö. pld. *Buadi* és *Buiad*, szolganevek, *Meád* és *Majád*, falu Somogyban, *Kovács*: Index). Különböznünk tudjuk, hogy a *beg*, *bej*-nek van *bij* és *bi* alakja is s föltehetőleg ebből lett nálunk *Biborc*, *Biborcfalva* (< *Bij* + barsz > *Bibarc* > *Bibarc*).

A gömöri *Beje* (mely korábban talán *Bejé* volt, s ebből lett a név elhomályosodása után *Beje*) bizonyára egy hasonló nevű embertől kapta nevét. (l. *villa Bey*, 1216: *Kovács*). *Forgon Mihály* munkája szerint (Görmör m: nemes családai I:114) a községet már a XIII. sz.-ban a *Bey* (*Be* + *i*, *Be* + *ji*) család bírta. Ez a név azonban már alkalmasint a *Bejé* > *Beje* falu nevéből származott ilyenformán: *Bejey*, *Bejy*, *Bey* (v. ö. ehhez: *Bátkay* > *Bátky* v. *Dapsay* > *Dapsy* gyökeres családok ugyanott).

Egy *Bey* család Békésben is élt a XV. sz.-ban. Ez *Bő*-ről származott oda (*Karácsonyi*: Békés m. tört. I: 25). minthogy *Bő* (*Bé*) a *Beg* (v. *Bej*) személynévből származik, ez is alkalmasint *Bő* + *i* < *Béj* + *i*, *Bé* + *y*.

Ugyanott és ugyanakkor szerepel egy *Bek* és *Bekfy* család is. Aligha kétséges, hogy ezek meg a *bég* alakokkal kapcsolhatók össze. *Beg* és *Bek*, meg egész sereg továbbképzésük, gyakori személy- és helynév a

régiségben. Ezzel kapcsolatban azt a gondolatot vetjük fel, vajjon nem ez van-e bent *Békés* nevében is (v. ö. talán: *Bekes*, *Bekus* eques in Forkosig, *Kovács*; *Beges*, Biharban; *Bekes* Baranyában, *Csánki* stb., vagy *Szep* > *Szepes*, M. Ny. 1929: 39. Az Etym. Sz. *Békés* nevét a különben szintén török eredetű *béke* szavunkból magyarázza).

Kovács Indexében egy adat így szól: „*Beke* filius Lechk, bisseus, testis 1270—1290“, vagy u.-ott „*Itce*, fil. *Itemir* bisseus testis“ stb. Föltehető ezek alapján, hogy *Beke* besenyő név (v. ö.: *Mahmud al Kasgari*: *bäki* = Männername. Ugyanott *bäklün* = Männername). Érdekes adat, hogy a baranyai *Bejke*, *Beke*-nek is van írva (*Csánki*. A *Beke* tehát kicsinyítő alak volna. Lehet, hogy idetartozik a baranyai *Bélye* is). Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ezek a törökös személynevek nem takarnak feltétlenül török etnikumot, mert sűrűn látjuk, hogy idegen nemzetségek tagjai is viselnek, pld. *Beke* nevet, ami vagy arra mutat, hogy némely személynevek divatosak voltak, vagy arra, hogy az idegen nemzetségbeli egy török hagyományt őrző családba házasodott be. Erre a kérdésre igen tanulságos és a fajkeveredés szempontjából is értékesíthető adatokat lehet találni.

Egy *Bek* nevű ember 1277-ben a török nevű *Csekén* (Somogy) lakott. (I. F. és E. 1929: „Cseke“). Más helyen (F. és E.) több példát hoztunk fel rá. Most egy idevágót említünk. *Kovács* Indexében találjuk ezt az adatot: „*Beyä* caput mansionis in villa Gamas 1208“ (Somogy). *Beyä* tehát magyarul a „falu v. nemzetség hadnagya“, amit törökök *ülbeg*-nek, vagy *tudbeg*-nek mondanának. Ehhez szépen illik az, hogy Gamástól nem messze bukkan fel *Torvaj* falu nevével kapcsolatban (ez alkalmasint szintén török név) egy *Tudbeg* nevű ember (= a nép bég-je, basá-ja, főnöke, feje) vagy hogy a Fejérmegyei *Besenyő* falu közelében szereplő *Tudbeg*-nek fiát *Ilbeg*-nek (= a nép v. vidék bég-je) hívták (I. F. és E. 1929: „Ok és Ugocsa“). Hogy *Gamas* alkalmasint törökből magyarázható, arról egy kérdésre adandó válaszomban máshol szölok.

Még gyakoribb eset az, amit más alkalmakkor többször hangoztatunk, hogy ezek a törökös helynevek csomósan fordulnak elő, aminek ismét van településtörténeti értéke. A gömöri *Beje* közelében volt pld. *Tukaj* (*Csánki*; F. és E. 1928: 204), aztán *Keszi*, *Baraca*, *Gömör* (terra) és *Bozókháza*. A megye nógrádi határán van *Bód + falva* (ma *Bójtfalva*). Közvetlen közelében van *Bolgárom*, innen nem messze *Bást* és *Tajti*. Az előbbi a török *bas* 'fej', az utóbbi a *taj* 'csikó' szóból. A *Básty* család őse a török nevű *Itemir* (I. F. és E. 1929: „Bas“).

Bia (Bija) tehát eszerint török sz.-név volna. Talán támogatja ezt az is, hogy közvetlen szomszédságában van *Kozár* (ma *Kozárom*) puszta. Azt hisszük, hogy a szomszédos *Torbágy* (Anonymus *Turobag erdeje*) is török név. (Erről máskor.)

Korábban megírtuk (F. és E. 1929: „Ok, Ugocsa“), hogy Fejérben kedvelt, vagy hagyományos családnév volt a *Beg*. A Biától nem messze fekvő Diós is följegyzik 1326-ban *And beg*-et, akinek fia meg *Ilbós* volt. (U.-ott.) Érthető tehát, hogy Diós határában *Kawil*, szerintünk töröknevű puszta volt (I. F. és E. későbbi számában: „Kab és társai“).

Az elmondottak alapján azt gondoljuk, hogy a torontáli *Bega* folyó nevében is a *beg* szó rejtőzhet. *Anonymus* „partes Begej“-t mond ugyan,

de bizonyos, hogy a folyót is így hívhatták, talán a *Beg* törzs bírt föld után (v. ö. *terra Burza*, vagyis *Bursza földje* s utánna *Bursza*, *Barca patak*). *Begej* magyar v. török kicsinyítő képzős alak a *beg*-ből.* (Bizonyára ilyen lesz a *partes Kemej* is.) Talán az se véletlen, hogy a *Bega* mellett fekszik *Ittebe*, mely már 1221-ben az *Ite* + *bő* család monostoros faluja (l. fentebb *Ite* + *mir*).

Bega folyás (ú. n. „bara“, *Alparska bara* = Alpári bara néven) Bácsban is van, szép, törökös helységek között. *Iványi* mondja (Bács-Bodrog m. helyn. I.), hogy ezt a *Begát*, ma is hívják Begej-nek. Úgy látszik tehát, hogy *Bega* kicsinyítő képzős alakja a *Beg*-nek. Egy *Békatorok* nevű falu is van itt. Ez korábban *Begatorok* volt. Mivel Baranyában is volt egy *Békatorok* (Csánki: 1341-ben), föl kell tennünk, hogy itt is volt egy *Bega* patak. *Fejér*, (VII:2, 89) említi egy *Begallya* = *Begalja*? nevű baranyai terra-t, Beremend közelében, amit *Beke* mesternek adtak át, de erre egyéb adatot nem találunk. Nem tudjuk tehát, hogy a név miképpen tagolandó. Alkalmasint *Beg* + *alja*.

Bátky Zsigmond.

Közöli a vágást.

A gyökeres, romlatlan magyar nép mindennapi beszédében sokkal gyakoribb ez a szólás, mint a műveltek vagy az irodalom nyelvében. A népnyelvben egyáltalán nem jártas-költés vagy vele csak kevésbé ismerős tanult emberek legfőljebb a Buda Halálából ismerik, ha ugyan ismerik, de érteni ez ismeretség ellenére is bizony sokszor vagy nem értik, vagy félreértik. A MNy. első évfolyamában (228—9. l.) *Lehr Albert* ejtette sorát számos példával megvilágított magyarázatának; s aki máshonnan már előzőleg nem tudta, onnan megtanulhatta, hogy a rossz, kátyús úton az ügyes kocsis szokta *közölni*, azaz a kerekek közé fogni a *vágást*, t. i. a kerékvágást, mert így elkerülheti az embernek módfelett kellemetlen, a kocsinak, szekérnek igen káros zökkenőket. Átvitt értelemben használva pedig akként szoktuk *közölni a vágást*, hogy 1. alkalomadtán úgy ügyeskedünk, úgy forgatjuk magunkat, hogy lehetőleg, módjával mindenkinek eleget tegyünk, 2. vitás v. peres ügyekben akként járunk el, hogy egyik félnek sem adunk egészen igazat, hanem mivel a szokásmondás szerint is középütt az igazság, akárcsak a *közölt vágás* a kerekek között, azért okos mértéktartással, megértéssel, a kardoskodó felek engesztelésével igyekszünk köztük igazságot tenni. Mert csak ekkor cselekszünk úgy, mint ahogy *Arany* mondja: „Mértékkal a bíró feleket juháztat, / *Közöli a vágást*, engedve hibáztat“ (B. H.).

Körülbelül így magyarázta ezt annak idején *Lehr A.*, de úgy látszik nem mindenki számára, vagy legalább is nem mindenkinek egyenlő tanulságul. Mert pl. a Nyugat 1925. évfolyama egyik könyvismertetésének írója *Arany* idézett helyének a legtökéletesebb félreértésével oly visszásan alkalmazza a címül írt szólást, hogy cikkének ezt a részét már csak a belőle fakadó önkéntelen komikum miatt is érdemes idézni ebben a szomorú világban. Ezt mondja amaz írás: „Olyan ő (t. i. *Steiner Lajos* Görgei és Kossuth c. könyvében), mint az igazságtevő, aki

* *Melich* azt mondja róla, hogy nem szláv eredetű („Honfogl. Magyarország, 193“).

Arany János szerint: „közöli a vágást“, azaz hogy közössé teszi vágásait, de ha kénytelen-kelletlen ide is vág, meg oda is, ezt nem gonosz örömmel cselekszi, hanem szeretettel: „engedve hibáztat“ (284. l.). Valóban, nagyon termékeny fantázia kell hozzá, hogy elképzelhessük a pörös atyafiak között jobbra-balra vagdalkozó bírót, aki a világért sem kaján kedvtelésből, hanem bizonyára merő emberségből „Csak a fejét!“ jelszóval osztogatja igazság helyett a — vágásait s aztán a sebek sajgását szeretettel enyhítgeti.

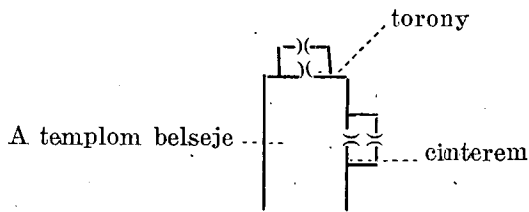
De hogy némi haszna is legyen ennek a kis közleménynek, befejezősül a szólás történetéről mondunk valamit *Lehr* adatainak (vö. MNy. i. h.) kiegészítésére. Pár évtizeddel *Arany* előtt már átvitt értelemben használja szólásunkat a *Kazinczytől* nem sokra tartott, de viszont mások részéről annál nagyobbra becsült poéta, a kitünő magyarságú *Mátyási József*, akinek nyelve és költészete *Arany*éra is hatással volt. Nála olvassuk 1821-ből: „Koránt sem — itt vágást közöl egy Regula, / Mellyet az Okosság a' szívtől tanulta: / Hogy magasságból Nagy lejjebb hajoljon, / Vagy Adatszonyabbat fel felé poltzoljon“ (A' barátság és annak mestersége 139). Ennek az átvitt használatnak tudtommal legrégibb előfordulása 1767-ben *Halmágyi István* írásaiban található. Ime: „Felolvastatván ezeknek írásban beadott votumi, megoszlék a gubernium is. *Gr. Bethlen* és *Haller Hutter*hez állá, *Teleki Nemes*hez; *Bánffi* medius volt, a thesaurarius is közlé a vágást“ (Mon Írók XXXVIII, 315).

Csefkó Gyula.

A „Cinterem“ cikkhez. (N. és Ny. 109.)

Szüülőhelyemen, Ramocsaházán, a református templom pitvarát nevezték cinteremnek. Nagyatyámtól, Nyárády György 1848/49. századostól, — aki 110 évvel ezelőtt született, — sokszor hallottam ezt a szót. Mindig a templom udvarára vonatkoztatva. A templomnak két bejárata van. A torony és a cinterem felől is van egy-egy ajtaja. A cinterem mégsem a Jókai cinterme. Nem volt, — nem lehetett — sekrestye. A templom XVIII. századvégi református építmény. Fatemplom helyébe építették. A temető is messze esett tőle.

(A templom alaprajza):

A ramocsaházi „cinterem“ is vonatkozásban van azonban a halállal, — a temetkezés révén. Az előkelő családok halottait temetés alkalmával bevitték a templom pitvarába, a cinterembe. Ott asztalra helyezték. A nép bement a templomba; énekelt, imádkozott. Istentisztelet végétével a halottat kivitték a temetőbe.

Mindezeknek én is szemtanúja voltam.

Nyárády Mihály.

NÉPNYELV ÉS NÉPHAGYOMÁNY.

Szegedi népelemek.

I.*

1. Rín egy kislány kinn a temetőbe,
Jaj szavakká' rín az keservibe.
Möghalt néki mán az édosannya,
E világon nines vígasztalója.
2. Imádkozik éppen éjféltájba,
Lészáll hozzá a Szép Szüz Mária.
Hozott neki mönnyei virágot,
Igy szól hozzá: nē sirasd anyádat.
3. Szüz Mária de nines édosanyám,
Ki e földön gondot viselne rám.
Ó de ojan mustoha e világ:
Ki lēköpdös, ki pedig areul vág.
4. Nē ríjj lányom löszök édosanyád,
Aki mindég gondot visel réád,
Mögnytom a mönnyeknek kapuját,
Mögtanálod ott az édosanyád.

II.**

1. Mikor az Ur Jézus ezön a földön járt,
Szögényös ruhába kúdulni is éjárt.
Béméne egy házba Rēgina asszonhon,
Alamizsnaképpen kinyeret kére ott.
2. Szent Rēgina asszon keservessen síra,
Mé' hetedmagává árvaságra juta.
Nines több egy péziné', azt is mástú kapta,
A Jézus nevibe azt is odaatta.
3. Mönny ki Pétör, mönny ki, mit láce fönn az égön?
Látom Uram, látom mönnyeknek országát,
Ögyvez Rēginának terített asztalát,
Szent alamizsnának drága szép virágát.
4. Aki a szögénnek jobb kezit kinyúttya,
Annak lészen mönnyben terített asztala.
Kivirágzik rajta a szent alamizsna,
Annak a virágja a mönnyet illasztya. (!)

* Siratóének. Fiatal árvának virrasztáskor szokták volt énekelni.
— Jóval bővebb változata a „Kalotaszeg“ c. hetilapban 1890. 56 l., de
azért földrajzi elterjedése miatt igen érdekes. Szerk.

** Koldusének. Változata Kiskülfélegyházáról Budapesti Hírlap
1883 jan. 4. Innen hiányzó strófájának töredéke Gárdonyi G. Az én fa-
lum. 1 : 28. Szerk.

5. A sok szép virágot angyalok lészödik,
A szép menyországot úgy örvendőztetik.
Szent Rägina asszon, tē vagy boldog asszony,
Példádat küvesse tehát mindön asszony.

III.*

1. Szent János áldása Szájjon ezön házra, A bennelakókat Fordiecsa vigságra.	3. Szent János áldása Szájjon a fejünkre, Búnkat, bánatunkat Fordiecsa örömrre.
2. Hogy a kised Jézus Tüllünk szállást kérjön, Istennek áldása Mindég rajtunk légyön.	4. Bor, búza és gyümöles Hogy büven terömjön, Istennek áldása Mindég rajtunk lögyön.

Feljegyezte: *Bálint Sándor.*

Magyar adomaváltozatok. I.

Az adoma a legerterjedtebb és legkisebb folklórismisztikai műfaj; szét-szórva, más műfajokba illesztve, gyűjteményekben, mindenhol találunk adomát. Talán ez az oka annak, hogy az adomakutatás nálunk még iradatlan bozót; aki egy adomával akar foglalkozni, az egészen át kell vágnia magát: hiányzik a rendszerezés. Céлом néhány eldugott magyar adomaváltozat közlése, hogy ezzel a pár példával felhívjam a figyelmet ezen a kiaknázatlan területen kínálkozó munka fontosságára.

1. Versenyhazugságok.

Honti János nemrégén megjelent magyar népmesetípus gyűjteményében (Verzeichnis der publizierten ungarischen Volksmärchen. Helsinki, 1928., FFC. 81. sz.) az 1920. sz. „Versenyhazugságok“ típusnak csak a Merényi: Sajóvölgyi népmesék. I. 169. lapján található változatát jelzi, a Kálmány: Hagyományok. I. 177. l-on levő, „A szabadságos katona és a cigány“ c. népi közlés — úgy látszik — elkerülte figyelmét. Pedig ez a típus sokkal elterjedtebb, mint ezek után gondoljuk. Régi kalendariumainkban két változatra is találtam, melyeket fontosaknak tartok, mert a nép között való elterjedés útjára utalnak.

A Budai kalendárium 1807-es évfolyamában olvashatjuk a következő kis történetet: „Egy új kohóból támadt Nemes ember bizonyos summa pénzt fel-tévé, egy Parasztal felfogad, hogy a' legyen a' nyertes, a' ki leg-nagyobbat tud hazudni. Erre el-kezd a' Nemes Ember, hogy ő olly nagy ökröt látott, hogy egy fetskének három nap kellett repülni, míg egyik szárvatul a másikig ért. Azt el-hiszem, mond a' paraszt, mert az én Atyám is sokszor emlegette azt az ökröt. De Uram! mond tovább hallotta é az Úr azt, hogy az én Atyám olly nagy fát ültetett, mely az

* Halotti torban szokták énekelni. — Jellege szerint inkább névnap-i köszöntő, a 2. strófa pedig karácsonyi vers jellegű. Így minden-esetre zavaros tartalmú, az pedig, hogy *torozó* ének volna, tartalmából nem tűnik ki. A torozó dalok ritkaságuk miatt érdekesekek. Szerk.

Egekig ért. Egyszer nékem kedvem jött hogy egy kevesbé-kúkkantsak az égbe; fel-felmászkalván reája, bé-tekintek az égbe, és ott láttam az Úrnak boldogult Attyát, ki egy sarokban ült, és a' szegény embereknek tszimat foltozott. Az nem igaz! fel-kiált a' Nemes ember mérgesen, mert az én Atyám nem-is szenvedhette a' szegény embert. Így a' paraszt meg-nyerte a' fogadást, és a' mai sült Nemes embert-is jól meg-vágta". A Váci kalendárium 1829. évfolyamában ez a történet a következőképen hangzik: „Három Katona együtt utazván, kik közül kettő újj Magyar, egy pedig született Magyar volt", találtak egy „selyem Kendőt". Az egyik azt indítványozta, hogy hármuk közül azé legyen, aki nagyobbat hazudik. Az első: Apám elvetett három mérő kendermagot, arról akkora szál nőtt, hogy az égig ért, s ha akart, felmehetett rajta. A második: Apámnak olyan tehene volt, hogy gödörbe kellett szűrni a tejét. Egyszer egy farkas esett a gödörbe, utána abból a tejből sajtot készítettek, s mikor megszegették, a farkas kiugrott belőle. A harmadik: „Az Apámnak Ménesében volt egy tsákó fülű Kantza, egy bagoly reáment, és minnekutánna meghágtá azt, Cigányt ellett". Ezt hallván az újj Magyarok kiáltották nagy méreggel: „Legyen tiéd a' Kendő" Ehhez hasonló változatot találunk Hegedűs Lajos adomagyűjteményében: Eredeti tréfák, adomák s mondák a cigány életből. Pest, 1864. 23. l. Ide sorolhatjuk még Vörösmarti Mihály „A holdvilágos éj" c. novellájának azt a részét, ahol 3 tót deák — a novella hősei — megegyeznek abban, hogy elmesélik egymásnak nagyapjuk halálát, s amelyiknek előde a halál különösebb nemével halt meg, azt a másik kettő bárholnan szerzendő vacsorával tartozik megvendégetni.

A versenyhazugságoknak érdekes és nálunk egyedülálló változata van az 1861-ben megjelent Komáromi kalendáriumban: „Bizonyos úr három inasa közül annak, ki legnagyobbat tud hazudni jutalmat ígért. Az első mondta: Életemben soha nem hazudtam! — A másik: Nem is tudok hazudni! — A harmadik végre így szólt: Ők igazat mondanak — s megnyerte a jutalmat".

2. A kakuk-per.

Arany János „A fülemüle" c. költeményének igen közeli változata van a „Grün Orbán" betűivel 's költségével" megjelenő, s a borítéklap tanúsága szerint az ország minden nagyobb városában árúsított Szegedi kalendárium 1824. évfolyamában: „Két Paraszt Gazda, egy Kakuk felett, mely az ő szomszédságokban szállamlott, úgy össze vezett, hogy utóljára a' Bíróhoz került a' pörök. Ennek úgy látszik nem tsapták tökkel a' fejét: mert midőn meg hallgatta a' Paraszt Gazdákat, sopánkodván a' terhes bajon, tizenöt napra halasztotta az ítéletet, hogy mindeneket a' törvény szerint számba vehessen. Az alatt mind a' két résznek erszényét jól meg fejte, és midőn a' ki szabott nap el érkezett, a' következendő végzéssel állott elő: Halla kentek, a' Kakuk sem egyiknek, sem másiknak, hanem nekem szólt" (A csattanó az eredetiben is ritkított szöveg!)

3. Még a kapanyél is elsül.

Érdekes még a következő kis történet is, melynek csak két külföldi változatát ismerem (Philipp Hoffmeister: Hessische Volksdichtung.

Marburg, 1869. 98. l. és Friedrich S. Krauss: Zigeunerhumor. Leipzig, 1907., 188. l.), míg a magyarban háromféle változattal is szerepel. 1. „Egy paraszt az erdőben apró galyakat gerebelt. Ezen foglalkozása közben egy őz kiugrott a' sűrűből, 's előtte lejtett el. A' paraszt minden rossz cél nélkül a' gereblyét orcájához tartotta mintha az őzre akarna lőni, azon pillanatban az őzet egy lövés földre terítette. A' szegény paraszt magán kívül volt az ijedtség miatt, de még nagyobb lón ijedsége midőn a' bokorból ki ugrott vadász nyakon kapta, 's haragosan így szólott hozzá gazember! börtönbe mégy hogy merted az őzet meglőni? Szívszorongások közt nézett az együgyű paraszt gereblyéjére, 's a' tetszőleg haragos vadász felé fordúlván így szólott: tekintetes uram! nézze el most ezen tettemet, hiszen ki hitte volna, hogy ez az átkozott gereblye meg van töltve“. (Szegedi kalendárium. 1841.) 2. „Közelebbi télen egy szegény lengyel zsidó egy erdőn keresztül gyalog utazván, éhes farkas rohan reá. Ijedtében csak vándorbotját tartá elébe az állatnak. Azalatt azonban egy lesben álló vadász a' farkast lelövé. Isten' csudája — felkiált álmélkodva a' vadászt nem sejtő zsidó — már húsz esztendeje, hogy magammal hurcolom e' botot, 's mind eddig nem tudtam, hogy töltve van“. (Nagyvárad kalend. 1844.) Ezt a változatot Vas Gerebennél is megtalálhatjuk. (ÖM. X. 420—1. l.) 3. „Egy kertész nyulat látván az urasági kertben, gereblyét ráemelé tréfából, és csózott, mintha lőni akarna. Ekkor észrevétlenül megjelent háta mögött az úrfi, a' nyulat meglőtte, puskáját gyorsan a' bokorba veté, és mérgesen kiálta a' kertészre: „Gazember, nem tudod, hogy a' cselédségnek nem szabad lőni?“ — Engedelmet instállok alássan, — szóla rémülten a' kertész, — hiszen nem tudtam, hogy a' gereblye is elsülhet!“ (Komáromi kalend. 1848.) Ez a változat van meg Hegedüs Lajos említett adomagyűjteményében (63. l.) a következő csattanóval: „ime! ha az Isten akarja, még a kapa nyele is elsül“.

Úgy látszik, az adomával összefügg a következő alakokban ismert szólásunk, mely a különös, váratlan véletlent tréfás módon fejezi ki: Dugonics András: Magyar Példabeszédek. Szeged, 1820., II. 275. l. Ki szerencsés, annál kapa nyél is elsül; III. 289. l. A ki szerencsétlen, bottal is agyon lövi magát. Erdélyi János: Magyar közmondások. könyve. Pest, 1851., 4131. sz. Néha még a kapanyél is elsül. (Magyarázatul a 6063. sz. Nem alszik az ördög — szólásra utal.) 3923. sz. Ha Isten akarja, a kapanyél is elsül. Erdélyi J.: Válogatott magyar közmondások. Pest, 1862., 3313. sz. Lehet, hogy a kapanyél is elsül. Sirisaka Andor: Magyar közmondások könyve. Pécs, 1890., 65. l. Ha Isten akarja, az aludt tej (kapanyél, gereblye, bot, puskatok, puskavessző) is elsül, 172. l. Néha a disznóláb is elsül. Margalitsnál nincs meg?

Ha végignézzünk adatainkon, úgy tűnik fel, hogy szólásunk az adomának mintegy lekopott, levált, önállósult csattanója. Én azonban lehetetlennek tartom, hogy Dugonics, aki oly sok szólásunkat magyarázta gyakran önkényesen, kitalált történetekkel, ne használta volna fel ezen adomát, ha ismeri, szólásunk magyarázatára. Az egymásutáni években megjelenő adomaváltozatok is az adomának a 40-es években való felkapottságát, divatosságát mutatják. Az adoma ekkor kerülhetett hozzánk, ekkor keveredhetett össze már meglevő szólásunkkal. Az adoma a szó-lással más, közelebbi kapcsolatba nem hozható.

Dömötör Sándor.

A csantavéri nyelvjárás.

(Negyedik közlemény.)

Az *n* kieséséhez sorozandók a nyelvértékesalódás útján keletkezett *vőfő* (= vőfély), *seregő* (= seregély) és *gurbitő* (~ *gurbitás*) szavak is.

Kiestek még azonkívül:

r: -*kó* (<-*kor*), -*szó*, -*szé*, -*sző* (<-*szor*, -*szēr*, -*ször*), *hama*, *gilice*, *szácsa*, *bisalma*, *réguta*.

rt: -*é* (<-*ért*; *ezé*, *mé*, *azé*, stb.), *mingyá* (= mindjárt).

t: a *mégén* ~ *megin* és *Gellér* szavak végéről, továbbá a mássalhangzótorlódás kikerülése végett a *dülleszkedik*, *iringál*, *dunc*, *kaszni*, *rohad*, *tesvér*, *rityi* (= trityi) szavakból.

z: a -*hó*, -*hő* rag végéről, az *ajis*, *ejis* (= az is, ez is) kapcsolatból és analógiás kikövetkeztetés útján az *ászló*, *acskó*, *álog*, *áp* (= záp), *ubo* (= zubbony) szavakból.

Kiestett még a *széd* ige tövéből a ható képző előtt a (*d* >) *t* (*széhet*, *széhedd*, *széhettyük*). Ugyanez a hang esett ki a *pejig* (= pedig) és *mer* (< *mert*) szavakból is, továbbá az ilyen kifejezésekből: *maj ha mēgebédőtem*, *maj mēgmondom*, stb.

Mássalhangzók palatalizációja.

42. Az *n* hang magánhangzók között sok esetben palatalizálódott: *csónyik*, *fonyatos*, *gerebényéz*, *igényēs*, *kappanyóni*, *katlany* alatt, *kenyőcs*, *paplanyok*, *porcolányedinyék*, *rokonyok*, *teknyő* (< *tekenyő*), *uzsonnya*, *vonyít*, stb. Szókezdő helyzetben történt meg ez a változás a *nyől*, *nyősti* szavakban. A -*nyi*, -*nya* főnévi igenévképző az öregek nyelvén gyakori.

43. Egyéb palatalizált hangok: *d* > *gy*: *aggyig*, *gyug*, *gyugó*, *szungyikál*, *szungyít*, *szurgyik*, *térgy*, *térgyepül*, *uzsgyi*, *ügyvégy*; *g* > *gy*: *gyurgyina* (= georgina); *j* > *gy*: *gyün*; *j* > *ny*: *bornyú*, *varnyú*, *pērnye*; *j* > *ty*: *tertyed*; *i* > *j*: *almárjom*, *kalandárjom*, *pētlórjom*, *parokja*, *zárja* (<: az *ária*); *l* > *j*: *karkujál*, *sajáta*; *ll* > *jj*: *mejj*; *ly* > *j*: *csoboja*, *mijen*, *hójag*, *muja*, *nyoszojú*, *zsēmje*, *kiráj* (~ *kirá*), *komoj*, *tengēj*, *vájok*, *gurgujáz*, stb.; *t* > *ty*: *fityogtat*, *herkentyű*, *tetyű*, *töpörtyű*.

44. Nem palatalizálódott az *l* és az *ll* a következő esetekben: *hel*, *hivelk*, *kovártél*, *luk*, *méhel*, *pöhöl*, *pöndöl*, *selēm*, *taliga*, *sindél*, *billeg*, *mēllik*, *nēmēllik*.

Egyéb mássalhangzováltozások.

45. Helycsere: *döbön*, *prosēcío*, *faricskál*, *viack*, *csanál*, *karaláb*, *korēla*, *pētlórjom*, *lékri*, *lėvor* (= revolver), *seléresztő*, *cutat*, *pacsít*, *vėrnyog*, *guzsgol*.

46. Folyékony mássalhangzók egymásrahatása: *danol*, *tanál*, *terhetlen*, *türköl*, *karkujál*, *ladír*, *rifėrál*, *észontyorodik*, *ráfanyarodik*.

47. Szórványos változások: *d* > *t*: *bátok*, *passzėnt*; *k* > *g*: *guzsgol*, *ágác*, *agáca*, *bangó*, *cikória*, *gandzsi*, *segrestye*, *grajcár*, *grėta*, *lag* (= lakk); *n* > *m*: *miliom*, *vagyom* (= vagyon), *külömös*; *m* > *n*: *csán-csog*, *nedve*; *s* > *cs*: *fucsėrál*, *pacskol*; *s* > *zs*: *Balazsa*, *zsėtár*; *sz* > *c*: *at-rēc*, *cufła*, *viack*, *Pėtrovacėlla*, *vāncorog*, *cocilista*, *bocfa*; *t* > *d*: *fódoz*, *halándék*, *dqbzódik*, *garad*, *undėr*, *undėrcukk*, *Mėnyhárd* (<: *Gáspár*

ményhárdboldizsár) és a locativus *t*-je az *innend*, *onnand*, *amonnand*, *ittend*, *ottand* szavakban; $t > k$: *pamuk*, *svarkli*; $gy > j$: *hajma*, *kijó*.

Itt említendők még: *abriktol*, *bazsalika*, *csērésznye* ~ *csērésznye*, *csizsma*, *dufla*, *emēddzeni* ~ *eveddzeni*, *gandzsi*, *haluska*, *heptike*, *jáddzik*, *Józsép*, *göröncs*, *kalicka*, *kópé*, *kóstál*, *kupërta*, *rózan*, *salugátër*, *sindël*, *Szénta*, *tróba*, *tróbál*, *uborka*, *tepsi* ~ *tepszi*.

A köznyelvi $d > t$ és $k > g$ változás egy-két esetben nem ment végbe: *viszked*, *részked*; *bátok*, *üszök*, *vályok*. Épen így megőrződött az eredeti *j* a *szijártó* összetételben s az *m* a még hallható *töröm* (= *torony*) szóban.

Szótövek.

a) Igetövek:

48. A köznyelvi *állítgat*, *tanítgat*-féle gyakorító igék helyett *álí-gat*, *borígat*, *fenyíget*, *meríget*, *öblíget*, *tanígat*, *teríget*, *szárigat*, *hajligat* alakok használatosak (vö. 59. §).

49. A *hív*, *nő*, *szi*, *ri*, *lő* igék analógiás hatás. következtében *l* tövűekké váltak: *híl*, *nyól*, *szíl*, *ril*, *lül*.

50. Gyakoriak a *t* végű igék mult idejében a kötőhangzó nélküli alakok: *üttem*, *nyittam*, *juttam*, *süttem*, *köttem*, *vettem* (= *vetettem*).

Az *ál*, *szál*, *kő*, *abál*, *vásál*, *l*-jére nézve vö. 34. §.

51. A váltakozó tövű igéknél gyakoriak az ilyen köznyelvtől eltérő tövek *ugortam*, *söpreni*, *fürdöttem*, *könyörgeni*, *vérzeni*, *örzeni*, *ko|ani
| |* (vö. még *abál*, *vásál*, 29. §).

52. A ható igék jelentő mód jelen idejének egyes második személyében kiesik a kötőhangzó s a képző *t*-je a tárgyas ragozású személyraggal *-dd*-vé egyesül: *láthadd*, *nézhedd*, *téhedd*, *széhedd* (vö. 41. §), *tudhadd*, *mégéhedd*, stb. Gyakoriak a *tanúhadd*, *meríhedd*, *segíhedd*, *lészakajhadd*-féle alakok.

53. A felszólító mód második személyében a *-t* és *-ít* tövű igéknél gyakran előfordulnak a *nédd*, *ládd*, *tanídd*, *hajídd*, *segídd* *ja-vidd*-féle alakok (vö. 69. §). A tövégi mássalhangzó gyakran kiesik mássalhangzók közül: *hortam*, *bánd* (= *bántsd*), stb.

A kötőhangzó néha zártabb, mint a köznyelvben: *aggyonak*, *írjonak*, *lássanak*, *tanácsanak*, *tálol*, *lából*.

Köznyelvtől eltérő tövűik van még a *jáddzik* és *óhatatlan* szavaknak.

b) Névszótövek:

54. Hosszú magánhangzót ejtenek a *búza*, *tükör*, *csív*, *szív*, *cúkor* szavak összes alakjaiban, viszont a *dërëkajj*, *hanyadik*, *hetfü*, *meszet* 'mész' alakok a rövid tőalakot őrizték meg, (vö. 6. és 7. §). A *marok* és *könyök* szavaknak *marék* és *könyék* változatuk is van.

55. A köznyelvinél teljesebb tövűük van a *tolú*, *könyv* (= *könny*), *méhe* szavaknak (vö. még *redves*).

56. A kötőhangzó zártabb a *lábos*, *lábom*, *lábod* szavakban. a tövégi *j* kiesett a *karé*, *paré*, *gané*, *nyút*, *bút* szavakból (vö. 41. §).

Igeképzők.

57. Jellemző a község nyelvére, hogy az *-ít* végű igék gyakorító származékában a *-gat*, *-get* és *-gál*, *-gél* képző előtt a *t* hang kiesik, az *i* pedig megrövidül: *álígat*, *borígat*, *fenyíget*, *feszíget*, *hajligat*, *hasígat*,

öbliget, szőliget, szárigat, tanigmat, teriget, taszigál, gurigál (emellett azonban használatosak a *borogat, álogat, teréget, szárogat* változatok is). A *-gat, -get* néha névszóhoz is járul: *babuzsgat, előget, luggat, nyaggat*; előtte a *tő* gyakran rövidülést szenved: *bizgat, csigat, zargat, gyuggat, raggat, aggat*.

58. Az *-ít* képző funkcióját sok esetben az *-ajt* és *-iszt* képzők végzik: *akajt, fakajt, szalajt, lukajt, szakajt, hullajt, fullajt*; *fáriszt, repiszt, fakíiszt, rémíiszt*.

59. Rendkívül gazdag a visszaható képzők készlete. Nevezetesebbek: *-ddz: ágaddzik, bogaddzik, bornyaddzik, csirkáddzik, eméddzeni, füddzik, gyürkóddzik, hánkolóddzik, hibáddzik, húzóckodik, kéreddzik, leskelóddzik, leveddzik, lügdelőddzik, nyútóckolni, óddzik rugdalóddzik, sugdalóddzik, szedelőckodik, vetkóddzik (~ vetkóddzeni), stb.*

-koz, -kéz, -köz: birkozik, heverkézik, mérekézik, válačkozik.

-kod, kéd, -kód: dülleszkedik, embérekedik, erőskodik, gubbaszkodik, lesekedik ~ lesékedik, pipiskedik, lánkodik, leginkedik, nekivesékedik, sivákokodik, keminkedik, széginkedik, stb.

-ód, -őd: halódik, kocódik, öddződik, ökrődik, évelődik, stb.

éd: megveszédik, előgyelődik, évégyelődik, beleizelődik.

60. Gyakran alkalmazott képzők még:

-at, -et, -tát, -tet: átat (= állít), baktat, csörtet, értet (= érint), fójat, fujtat, hágat, jártat, kantat, stb.

-d: cséndít, csipéd, rándít, sejdit.

-dal, -del: fájdal, lügdelőddzik, sugdalóddzik.

-g: csépérég, kódorog, koncsorog, ácsorog, picsorog, vicsorog, pércég, përség, picsog, seppég, stb.

-gál, -gél: gurigál, iringál, méridzsgél, nyüzgél; taszigál, stb.

-kál: fujkál, piskál, vájkál.

-kol, -köl: bözsékol, csipákol, fullákol, nyarvikol, nyérvákol, pislákol, prëcköl, pócköl, sivákol, tapsikol (leskelóddzik), veszkölődik.

-l: (rövid zárt kötőhangzóval) ízöl, karistol, köhécsol, kahácsol, lefe-työl, láböl, seftöl, szentöl, tálöl, tisztöl, ünnepöl; (rövid nyílt kötőhangzóval:) válal (= vállal), kezel, vizez, visel, szemel, fejel, nádal, szájal, képel, évelődik; (hosszú kötőhangzóval) dängobál, karmizsál, kóstál, nyögdiscél. Igen használatos e képző megnyúlt alakja 'valaminek tart' jelentéssel: búvell, hamall (< hamar + ll), kevesell, kicsill, koráll, messzill, nagyoll, sokall, sokáll, szükell, vétzell.

-nt: firkant, pislant, irint, galabint.

-szol, -szöl: döncöl, ugráncol (viháncol, gubancol?).

-t: ktsírt, nyest.

-z: kédéz, hancúroz, rajcsúroz, stb. Az *-éroz* végzet gyakori a németből átvett igéknél: *afëktéroz, egrecéroz, szalutéroz, székéroz, komëndéroz, részkéroz, staféroz, stb.* A denominális *-z* képző helyett gyakran *l* használatos: *pipál, tréfál, vacsorál, fölöstökömöl, himöl-hámol, stb.*

Sajátságos a *mëggazdul* származékige (vö. a szótárban *gazda*).

(Folytatjuk.)

Körműves Géza.

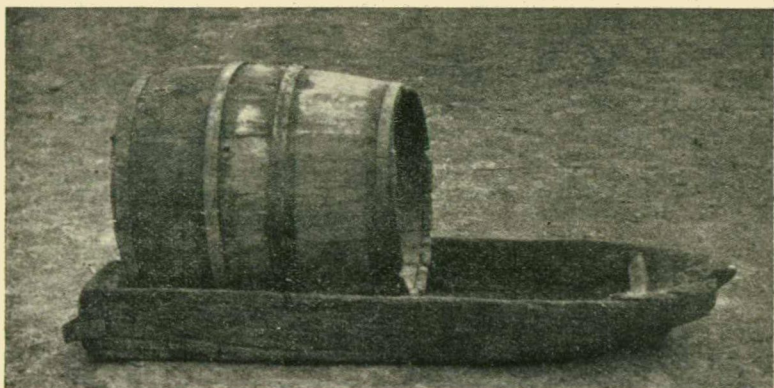

NÉPFOGLALKOZÁSOK, NÉPSZOKÁSOK, NÉPJELLEM.

Ősi szállítóeszköz az alföldi lápokon.

Az ember a teherhordás megkönnyítésére kétségtelenül legelőször a nyers lombos faágakat használta. Erre rakta a terhet s csak hozzá kellett kötnie igayonó állatát, hogy készen álljon a legprimitívebb szállítóeszköz.¹ Haladást jelentett a teherhordásban a kivájt fatörzs alkalmazása, amivel az eszközt is könnyebbé tették, másrészt benne alkalmasabban helyezték el a terhet. Így formálódott ki a hajóalakú szállítóeszköz, mely még ebben az alakban maradt meg az északi lappoknál mint havon-sáron egyaránt használt, rénszarvasokkal vontatott készség.²

Más irányban tovább fejlődött ez az eszköz az által, hogy alája hengereket helyeztek a vontatás megkönnyítésére és csak hosszú fejlődés során alakult ebből a kerékek ellátott tengely, ami kezdetben együtt volt egy tömör fából kifaragva. A görög istenek mitologiai hajó ko-

1. ábra. Vontató.

csija, melynek bizonyára volt reális tárgyi alapja is, ezt a fejlődésmenetet dokumentálja. Nyilvánvaló, hogy az isteneiket emberi tulajdonságokkal felruházott ősgörög is előbb használta a kocsi hajót és csak azután képzelte, hogy istenei is ezen járnak, amiből biztosan következethető, hogy ez a fejlettebb jármű már az ősvilágban megelőzte a szekeret.

Ezt a természetes és ma is beigazolható fejlődésmenetet látja Schurz³ is, mikor arra a véleményre jut, hogy a kocsit megelőzte a keréketlen szánkó alakú vontatóeszköz, melyet még ma is használnak

¹ Sirelius. Über einige Prototype des Schlittens Fig. 1. mutat ilyen egyszerű szállító berendezést a lavitaipalci lappoknál. Extrait du Journal de la Société Finno-Ougricune.

² I. Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat IV.: Tartu 1928 101 old. Bilt. 63, Julius Mark Lapi pulma kommetest-ben ábrázolt, lakodalmi vontató szánkát.

³ Schurz: Völkerkunde 1903. 108 old. Fahren und Reiten.

egyes helyeken terhek elszállítására és hogy ennek ősalakja valószínűleg egy lombos faág lehetett, amint azt ma is használják nálunk is a mármarosai huculok és breznóbányai tótok hegyes vidékükön a széná vontatására. Ebben az ősi primitívségben találjuk az aranyosmenti mokányok szénaszállító eszközeit is és amint P. Vajna Ferenc⁴ leírja, a gúzszal összekötött dúsan elágazó husángokat, amelyekre a szénát rakták és ökrökkel vontatták a boglyákhoz.

Ha már nem is ezt a primitív ősalakot, de mindenesetre nagyon kezdetleges szállítókésztséget találunk még elvértve Alföldünk mocsaras vidékein a hajtószerű *vontató alakjában*. Néhány évtizeddel ezelőtt még általánosan elterjedt szállítókésztség volt ez a kiöntések idején a Tisza mentén és a dunamenti Sárközben, ahol a községek utcáinak sarában, semmi más járművel nem lehetett közlekedni s minthogy a lápok a belvizek lecsapolásáig ilyen állapotban voltak, joggal feltehetjük, hogy, mióta ember él ezen a területen, használja a mai vontatót.

2. ábra. Lóval huzatott vontató.

Ez a szállítóeszköz éppen úgy átmenet a vízi közlekedési eszköztől a szárazföldre, mint a betakarásra alföldszerte használt vontató vagy bolondkocsi és a csámesz, melyeknek elődje is bizonyára vízi jármű lehetett, aminek alapját Győrffy⁵ abban látja, hogy a csámesz a Tisza alsó folyásán még ma is dereglyét jelent.

A lápokon való közlekedésben egyébként a szekérnek még újabb időben igen alárendelt jelentősége volt a csolnak és vontató mellett s így feltehető, hogy régebben még kevésbé volt a szekér használatos, hiszen az ekeszerszámot is csolnokon szállították egyik homok gorondról a másikra és a kevés termény betakarítására is inkább a csolnakot

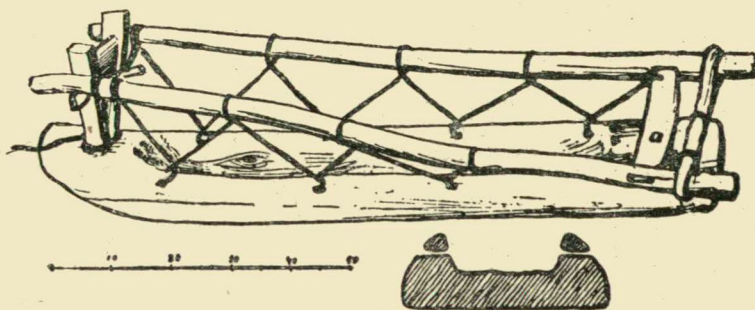
⁴ Pávai Vajna Ferenc: Ösegyszerű szállítási mód Erdélyben. Néprajzi Értesítő 1909 240 old.

⁵ Győrffy István: Takarás és nyomtatás az Alföldön.

és vontatót használták, mikor a víz elöntötte az árterületet. Így a *vontatóban* különleges érdekességű ősi közlekedési eszközt látunk, ami jóval megelőzte a szekeret Alföldünkön is s annál becsebb az a néhány, ma már használaton kívül álló eszköz, melyről öregektől még egyet s mást hallhatunk és feljegyezhetünk. Tiszakarádon, Cigándon, Ricsén még találunk elvéve egyet-egyet mutatóba, de használatáról egész Bodrogközön tudnak, Banner János⁶ Békésből, mint félhajót írta le, s Győrffy a sárreuten sárhajó⁷ néven említi, bár más helyről nincs írásbeli adatunk, elbeszélések alapján tudunk a dunamenti sárközben is használatáról. A kiöntések idején pedig általánosan elterjedt eszköz volt.

A bodrogközi vontató (1. ábra) orrától a faráig 1.5 m. hosszú, hátulsó része mintegy 60 cm. széles, a *faránál* 25 cm. magas, előre felé úgy magasságban, mint szélességben egyenletesen keskenyedő. Az orra mögött van a *ragasztó szeg*, amelyhez a lószerszámot kötik, mikor eléje fognak. Az elején keresztbe egy vastagon kidomborodó arasznyi széles pántot hagynak a tölgyfában, az u. n. *balkont*, ami a vontató orrának erősítésére szolgál. Ezen húzták a gabnás zsákot a malomba. A Tisza vizét hordóban rajta vontatták haza (2. ábra), de ezen vitték a gyerekeket is az iskolába, amint felvételünk mutatja.

3. ábra. Lapp szánkó.

Meglepően érdekes analógiára bukkanunk, ha összehasonlítjuk primitív ősi szállító eszközünket a finnugor népeknek ősi szánjaival, melyeket Sirélius fennidézett művében ismertet. Különösen a Cseremiszek jégi szánkájának alja, (3. ábra), melyhez hasonló leleteket a tőzegen találtak, csaknem tökéletes mása a mi vontatóknak azzal a kis különbséggel, hogy annak feneke jóval vastagabb.

Alakjára nézve azonban még hasonlóbb az ilitorniói vadász szánka, bár ez már fejlettebb típus, minthogy több dongából van összeróva.

Nagy hiányt pótolnánk tárgyi néprajzi ismereteinkben, ha e magyar közlekedési eszközök fejlődése szempontjából ezeket a primitív alföldi szállítóeszközöket, mint azok használatának módját a hozzáfűződő nyelvi anyaggal együtt részletesen és alaposan leírnánk.

. Ébner Sándor.

⁶ Banner János dr.: Népr. Ért. XIII. 39.

⁷ Győrffy I.: Nagykovácsokról: Rétes emberek fejezetében.

A nótás csikós számadó.

Az elmúlt hetekben találkoztam az öreg csikósgazdával, Kardos Jánossal. Régi ember, csaknem félé századot töltött el mint számadó a hajdúböszörményi Pród pusztán. Mindig becsülettel szolgált. Szerette a pusztát, szerette a lovat, a szép asszonyt; soha hibába nem esett, „ezért nagy becsülete van a böszörményi gazdák előtt. Most már nem számadó. Nem bírja már a munkát, az „üdő“-t; kicsiny vagyonkájában él. Nem pihen“. Lovakat gyógyít, herél és különösen lófogat szed. Magát „lúfogszedő“-nek nevezi.

Ha a lónak a koronás foga a zápfogra nő és nem tudja elhányni, nem eszik, fáj neki; kezd a ló soványodni. Ilyenkor viszik Kardos Jánoshoz. Ő a fogójával lecsípi a koronát a fogról, a fogó véső alakú nyelével kiüti a farkas fogat és a ló vígan eszik. Nagy forgalma van az öreg „rendelőjének“.

Az öreg, mint amolyan virtuosus pásztor ember, ma is megissza a jó bort. Nehány pohár bor felvidítja lelkét, szeme előtt elvonul a jó, a vidám, szép mult és gyenge hangjával nótába kezd:

Nagy Poródnak van egyenes úttya . . .
De sok fáraacságom maratt rajta.
En a fáraacságomat nem bánom,
Csak a régi szeretöm sajnálom!

Vagy a másik betyár nótát ugyanarra a dallamra:

Komiszáros miféle fán terem?! —
A' se tudom, csak nevét esmerem.
Fújjik meg a szemítül egy varnyú . . .
Nem sült én rám csak egy veres bornyú.

De a régi szerelem emléke is felsír az öreg nótájában:

Hüvös nótát füttyörísznek a szelek . . .
Lelkem, testem maj' megveszi a hideg.
Csaplárosné eressen be hozzája . . .
Felmelegít kökin szeme ságára.

Az öreg már bent is van és kacsint egyet:

Kocsmárosné de meleg a kebele! . . .
Engedgye meg hadd feküggjek melléje.
Úgy is kemény ágyam vót az íccaka,
Messzi lakok, nem írek én ma haza.

Majd vígabba kezd. Ezt meg ő költötte fiatal korában:

Nagy-Poródnak vagy egy tava,
Azt a Szóke körülfojja.
Abba' fürdik vagy két dáma:
Csikósgazdát odavárja.

A csikós mikor oda ír,
A hátassát lenyergeli.
Kipányvázza a hátassát . . .
Úgy öleli a két dámát.

„Így vót az uram, de rígen vót, akkor még a legin' fiatalabb vót!”
— mondja búsan.

Újra eszébe jut a régi jó világ, elkezd halkan:

Fekete szemöldöke ragyogása . . .
Kökin' szeme sűrű kacsintása.
Nem választ el tőled' egyéb az halálnál;
Mer' a szívem nem tanál nyugvóhelyet másnál.

Vessél ágyat nékem falevélből.
Ráfekszek én arra csak magam egyedül.
Gyenge testem nyárfalevél párnán nyugszik.
Az én szívem csak terülád gondolkozik.

Ezt is maga csinálta. Kérem, hogy még egyszer dalolja el. Ő mély
érzéssel dalolja, én dúdolom, a fonográf közben jár és felveszi az öreg
Kardos nótáját.

Ecsedi István.

KÖNYVISMERTETÉSEK. FOLYÓIRATSZEMLE.

Böszörményi Jenő: Magyar ég alatt. Elbeszélések. Szentes, 1929. 8° 125 l.
— Mi itt nem a kitünő novellairóval foglalkozunk, hanem a néplélektani gyűjtővel. Böszörményi Jenő ugyanis alapjában véve, eredetileg néplélektani gyűjtő, amint ezt ő maga kereken megmondja folyóiratunk ez évi folyamának 160 sk. II.-n közölt tanulmánya bevezető soráiban. Ő nem azért fogott neki a népi esetek feljegyzésének, hogy novellatárgyakat szedjen össze, hanem egyszerűen azért, mert megragadták ezek az esetek, szerette ezeket a köznapi és mégis oly csodálatos embereket, megérezte, hogy itt olyan dolgokról van szó, melyeket nem szabad veszendőbe hagyni. A novellairó csak később született meg, amikor a formát kereste, melyben megfigyeléseit közreadja.

E kötet tizenhat elbeszélése közül is nyolc biztos és hozzáértő szemmel felvett rajz az alföldi magyar, a szentesi parasztember lelkivilágáról. Előttünk gondolkoznak, tesznek, beszélnek, élik életüket ezek az emberek nyersen kitépve az életből, teljes objektivitással elénk állítva. Az aztán nem tartozik rájuk, hanem az irodalmi kritikára, hogy Böszörményi Jenő a történetet, melynek fonalán elébe kerültek figurái, novellává „kerekíti ki”. Ránk az anyag maga tartozik, és a mi szempontunkból nagy szerencsének mondhatjuk azt a ritka írói tulajdonságot, mely Böszörményiben megvan, azt, hogy objektív: nem akar alakjaival semmit önmagából kifejezni, csak őket magukat megmutatni.

Ezért különösen becsesek számunkra ezek a novellák. Többnyire humor lengi át őket, de e fátyol alatt nagyon komoly megfigyelések húzódnak meg. Egyikben a paraszt csárdás találomra választ magának nagyapát az anyakönyvből, mikor annak anyakönyvi kivonatára van szükség az italmérési engedélyhez, s noha később rájön, ki volt az igazi nagyapja, nem mond le a találomra választottáról, mert „ez húzta ki a bajból”. A másikban a násznagy azzal nyugtatja meg a menyasszonyt, aki vonakodik a házasságtól, mert nem ismeri a vőlegényt, hogy ott lesz az egész élet a megismerésre, s ebben mindnyájan megnyugodnak. Egy harmadikban mélységesen megbotránkozik a Kovács és a harangozó azon az erkölcselenségen, hogy a kovácslegény verset ír egy lányhoz, mindamellett, hogy a vers tulajdonképen tetszik nekik. A negyedikben az öreg magyart tévedésből az öccse helyett idézik meg a bíróságra tanúnak, ez a tévedés a tárgyalás elején rögtön kiszül s haza küldik az öregget. Ennyi az egész „bűnügy”. Am ő mégis egy nagy viszontagság hőségének érzi magát, melyből ime „ügyvéd nélkül” szabadult. De a legmélyebb az a történet, melyet a kötet címadó novellája beszél el. Haragban élt a két testvér. Olyan haragban, hogy megfogadták, még egymás temetésére sem mennek el. Mikor az egyik meghalt, a másik állta a fogadalmat. Am éjjel ünneplő ruhába öltözött, kiment a temetőbe és a frissen hantolt sír előtt állva hangosan bocsánatot kér a halottól.

Ezeknek a történeteknek a hősei néha mulatságosak lehetnek a városi civilizációjú ember előtt, pedig valójában tiszteletet keltő alakok. Egy ősi lelki kultúra kisarjadzásai. Józanok, megfontoltak, bölcsök, mérsékletesek, szemérmesek szívűek, önérzetesek, bátrak és melegszívűek. Egyikükről írja Böszörményi, de valamennyiükre illik: „A népek úgy ismerték, mint hallgatag, megfontolt embert. Ha öröm érte: azt ugyan le nem olvasta volna földi halandó az arcáról. Ha nagy bánat megszaggatta lelkét: akkor a tanyából sem mozdult ki, nehogy meg-lássék rajta a szomorúság. Am azért a szíve nem kőszív volt . . .”

Záradékkul még csak annyit, hogy nagyon öröndetes volna, ha Böszörményi a novellisztikus feldolgozás mellett olyan formában is folytatná megfigyelései értékesítését, amint folyóiratunk fentebb említett cikkében elkezdte, — „A magyar ember és a halál” — vagyis egy-egy szellemi jelenség köré rendszerezné az oda vonatkozó adatait. Ezzel nagy szolgálatot tenne az eléggé nem sürgethető magyar néplélektani szintézis ügyének.

Joó Tibor.

Szentesi Tóth Kálmán: Lakodalmi szokások a Nagykünságban. Karcag, 1929. — Előszavában a kúnok eredetét és kereszténységre térítését fejtegeti azzal a végső konkluzióval, hogy a magyar, kún és a hun egy nép volt s egy nyelvet beszélt. A szerző 50 esetben volt násznagy, sokszor és alaposan megfigyelhette tehát a künsági lakodalmak leírását. S valóban, leírása a legbővebb és a legalaposabb eddig ismert összes lakodalmi leírásaink között, és — ami fő — pontosan betartja az időrendet: Ismertetésemben csak a feltűnőbb és érdekesebb részletek kiemelésére szorítkozom. Ilyen mindjárt az obligát lakodalmi levestészta, a *csiga* kalákaszerű készítése. A vőlegény és legénytársai *lőháton* mentek a templomig s onnan vissza a vőlegényesházhoz, míg a cigányok s a menyasszony és kísérete kocsin követte őket, de az örömszülék nélkül, mert

ezek sohasem tartanak a menettel. Sajnosan rövid és a részleteket épen csak érintő a *felkontyolás* — máshonnan sem ismert — leírása, pedig épen itt kellene a házasság legősibb és etnológiailag is legjelentősebb elemeit keresnünk. A leány *kézadással* kötelezi el magát! Részletesen ismerteti az *ágyvitelt*, az ekkor szokásos szimbolikus tréfákkal együtt. Folklorisztikai szempontból különösen érdekesek a *menyasszonyi búcsú-versek*, a *násznagyi mulattató versek* (a nőtlen ember töprengése, az aszszonyok privilégiuma, a csizmadia és baka Miatyánk, Üdvözlégy és Hisszekegy), s aztán a *játékleírások* (femetés, toborzás, patkolás, mókusok, papolás, drótotstót, cukrot vegyenek, lovazás, vízeresztés, élő tyúk feltalálása, galamb a levesestálban), mert ezek az eddig jórészt ismeretlen játékok más társas összejöveteleknak (pl. a fonóknak) is időtöltései voltak. Lakodalmi ismertetéseink eddigi anyaga szerint új a *juhász* (szamaras) lakodalom leírása is. Sok megvilágító adattal járul a *hivatlanok* szerepéhez. De kár, hogy a lakodalmi kurjantásokra és babonákra kevés súlyt fektet, — kár, hogy sok részletet csak épen érint, sokra épen csak céloz, de le nem ír — s kár, hogy az eddig ismert kún lakodalmi leírásokat egyáltalában nem veszi számba. Odavetett célzásai azt mutatják, hogy ezekből a szempontokból rendkívül sok értékes dolog maradhatott tollában.

Szendrey Ákos.

Móricz Pál: Magyar sirató. Feljegyzések, történetek a régi magyar életből. Szerző kiadása, a Tahitótfalusi Sylvester nyomdai műintézet nyomásában, 8°, 272 l. — **Hortobágyi legendák.** Elbeszélések, rajzok, történetek a pusztá XIX. századbéli multjából. Debrecen, Városi Nyomda, 8°, 180 l.

A magyar mult szeretete, a régi magyar élet szépsége elevenedik meg e két könyvben. Írója: Móricz Pál, régi szerelmese, festője az alföldi népeletnek, Biharországnak, a Hajdúságnak, a tiszavidéki magyarságnak, a Hortobálynak, az eltűnőben lévő régi magyar életnek, a magyarság kivészőfélben levő ősi foglalkozásainak. „Fájdalmas gyönyörűséggel” írja legendáit, elbeszéléseit, abból az időből, amikor a „büszke régi magyarok még éltek érintetlennek tetsző, külön, ősi zamatú, hímes, őszinte magyar életüket”, írja a Legendák előszavában.

Már a századeleji bírálói, ismertetői megállapították, hogy Móricz Pál nyelve rendkívül kifejező, szeme éles, alakjait az életből meríti. A reális látású, szintiszta magyar színekkel festő, alakjait szelíden idealizáló Tömörkény és az egészen mély lelki alapot és felépítést adó, a lelki élet ezer megmozdulását híven jellemző Móra Ferenc (Ének a búzamezőkről) mellett külön világ az övé. A XVIII. és XIX. század világát tárja elének e két kötetnek minden része. Mindegyik etnográfiai, etnológiai szempontból egyaránt becses.

A *Magyar sirató* minden fejezete egy-egy darab magyar művelődéstörténelem. Takáts Sándor történeti korrajzai, életképei jutnak eszünkbe. Takáts, a költői leíró-művészetű tudós, Móricz Pál a régi krónikákat, családi feljegyzéseket forgató, családi hagyományokat ügyesen felhasználó író-művész. Bár minél többet tanulmányok fiatal íróink Takáts jellemző erejétől, Móricz Pál tömör, zamatos nyelvezetétől, lelkes magyarságától! Debreceni, hódmezővásárhelyi, szegedi, szegedvidéki

történetek, családtörténeti rajzok elevenednek meg a Magyar sirató lapjain. Régi kereskedő családokról, református papokról, kollégiumi tanárokról, debreceni fazekasokról, magyar szabó céhekről, híres szücsökről, csándásokról, sárnéti magyarokról, a debreceni Arany Bikáról, a kövesdi híres szücsök pusztulásáról, a matyók virágvarrólányairól, asszonyairól ír Móríc elmélyülő szeretettel, szinte rajongással. A harmonikus alapakkord: a mult, a tűnőben levő magyar élet képeinek feltárása, megmutatása, azzal a szomorú kísérő zenével, hogy minden, ami ősi, lovagias, faji, tisztaszívűen magyar volt társadalmi, családi, köz- és magánéletünkben, veszendő félben van; új kor, új érzmények, új átértékelések, új emberek jönnek a régiak nyomába. A nemesvonalású Horthy urak, Döry Etelka, a konzervgyáros nagyasszony, Wolačka Nándor „pápista” püspök, a nótaszerző Dóczy Jézsi, mind patinásan szép magyar alakok. A Dóczy-bácsi az iskolájával c. fejezet a régi magyar nőnevelés ideális képét mutatja be. Lázár György szegedi polgármesterről, Bálóné-ról, a csöngőli vadásztanyáról, a szegedi juhászokról, a Kállayakról szóló szegedi vonatkozású történetek, rajzok; — valamennyi át van szövé melegszívű, költői lelkű, az alföldi nép életéért, erkölcsi világáért, nyelvéért való lelkesedéssel.

A *Hortobágyi legendák* kötetében részint újabb, részint már más kötetekben (pl. Pusztuló világ) megjelent írásait adja. Az egész könyv lelke harmonikus, szelleme egységes. Minden fejezete a Hortobágy embereivel — egypár alak az urak rendjéből, nagyon sok a juhász, csikós, gulyás, betyár, pandúr, cigányi rend alakjaival — foglalkozik. És mindennek a kezdete és vége, talaja és levegője a Hortobágy, a puszták összhangos élete. A hortobágyi fogadás, kondás, betyár Sós Pista, a hortobágyi pásztorok egyenes, ősbecsületes gondolkodása, vendéglátás, Debrecen, a Város, amelynek hatalmas kezét érezzük itt is, ott is, a puszták és lakói fölött, és mindenekelőtt Dely Mátyás hortobágyi állatorvos, a puszták lelke, a betyárt és a magyar urat egyaránt megértő alakja népesíti be ezt az egyhangúságában is ezertörténésű, ezerarcú földdarabot.

*

Kíváncsian fogadtuk e két könyvet. Móríc Pál sok helyen jogosan kifogásolt írói művészete megállapodott-e vajjon eredeti hibáival: fantázia-hiány, a szerkesztés kezdetlegessége, kevés az egyéni hőseiben, meséje rendkívül egyszerű, nyelve szokatlan tájszavakkal telítődött, mondatszerkesztése gondtalan és a mindezeket elhomályosító előnyekkel: alakjai igazi emberek, közel állanak a természethez, az életet, a természetet élénken tudja megfigyelni, szinte fényképezi alakjait és a milieu-t, a magyar fajt rajongóan szereti, — nyelve természetes és kifejező, a magyar gondolkodásnak megfelelően világos, egyszerű.

Mint népe, a hajdúk szabad rendje, századokon át sziklaszilárdan állt minden viharral szemben, változatlanul, — a belőle kisarjadzott ősmagyar Móríc Pál hibáival, erőnyeivel az maradt, ami volt századunk elején: egyik tagja a „mulandóságnak feláldozott régi tiszta magyar népnek”, annak „fájó gyönyörűségeit, lelke kincseit tovább megőrzendő örökségül írásba foglaló művésze”.

Mindkét könyve így is, a Hortobágyinak, a dicső magyar multnak értékes emléke.

Szőke Mihály.

Ethnographia 40. évi. 1. és 2. szám. A Magyar Néprajzi Társaság és a folyóirat alapításának negyvenedik évfordulóját ünnepli ez a két szám. Az első *Homan* Bálint és *Madarassy* László, a második *Solymossy* Sándor ünnepi beszédeit közli. A két szám gazdag anyagából folyóiratunk közönségét főként a következő közlemények érdeklik: *Bartók* Béla tart beszámolót arról a megbecsülhetetlen értékű zenefolklor kutatásról, mely az ő és *Kodály* Zoltán vezetésével 1905 óta folyik. 1918 őszéig 8000 magyar, 2800 tót, 3500 oláh dallam volt összegyűjtve. 1918 óta ezek tudományos feldolgozása is folyik: rendszerezés, sajátságok megállapítása stb. Ez a munka azonban csak akkor lehetne kielégítő, ha a zenefolklor kutatói közt nemzetközi érintkezés jönne létre összehasonlító tanulmányok érdekében. *Solymossy* Sándor Lél vezér kürt-mondájának eredetét nyomozza és találja meg egy ősi keleti Salamon-mondában. Ennek a mondának az útját vázolja nyugatra, Anonymus krónikájáig, hol Lél kivégzése először szerepel. *Ébner* László a mezőkövesdi matyók bethlehemjárásának a szövegét közli. Ugyancsak ő írja le az alföldi dinnyések, dohányosok, azaz falujukból nyári munkára menők földházát, földólat. A földőlről és tüzelősőlről ír *Bátky* Zsigmond is. Szerinte a földólat őseink magukkal hozták Ázsiából. *Bátky* egy másik cikkében megjegyzéseket fűz Cs. Sebestyén Károlynak folyóiratunk első számában megjelent „A magyar parasztház ablaka” c. közleményéhez. Szerinté a honfoglalás korában felsőnyílású, okná-val, akná-val ellátott házak nem voltak. Hogy a kéményt a Dunántúlon mégis aknának hívják, azt így magyarázza: az akna szó már régóta használatos volt lyuk jelentésben, s mikor a kémény használatba jött, akkor azt is lyuknak, aknának nevezték el. A magyar ház ablaka nem a füst-nyílásból, az oknából fejlődött tehát ki, mert ilyen nyílása eredetileg nem volt, hanem egyenesen mint igazi ablakot vette át a nép is az urak építkezéséből. *Ecsedi* István cikke arról szól, hogyan készül az ótó, a gomolya és a zsendice a szilaj pásztorok kezén és hogyan készítik a juhászok a rühkenőt, továbbá ismerteti az éjjeli legeltetés és pásztortűz szokását a Hortobágyon. *Túri Mészáros* István az alföldi gazdálkodásról szolgáltat adatokat, folytatván az Értesítő múlt évi folyamában megkezdett dolgozatát. Most a nyomtatás egyes nemeit és fázisait ismerteti részletesen, a vidékenkénti változatokra is kiterjeszkedve.

Joó Tibor.

KÉRDÉSEK.

14. kérdés. „*Leánycégér*. A régieknél nemesak az eladó bornak, szénának, stb. volt cégére, de volt az eladóleánynak is. Ősszel, takarás után, újborkor, szüret után, ahol eladóleány volt, cégért csináltak neki s ilyenkor már szabad volt a legényeknek leánynézőbe járni. Leástak az utóán a háznak eleje ölnyi magas oszlopot, végre kis deszkácskára cifra korszót helyeztek, a korszóba azon forrás vizéből vizet, amelyből a leány nevelődött. A korszót felpántlikázták fehér-piros-zöld szalagokkal, melyek végei lenyúlva ide-oda himbálóztak s a kis deszka szélit körülaggatták piros kukoricacsövekkel. A korszóba tett vizet (szerelemvizet) háztűznézéskor a tűzhely megáldásánál használta a nászmagy. A leánycégér oszlopának különös hegye vasból volt, melyet használat után a tulajdonosnak, a falu kovácsának visszaadtak”. (MNyr. 34:222.) — „*Kendőfa*.

Egy magas szálf a tetején kendővel, perecekkal, melyet az udvaron állítanak fel s ebből látják a faluban, hogy azon a helyen lakodalom van". (Tud. Gyűjt. 1827. III. 43.) — Szokásos-e valahol ma is még ez a *kendőfa*, de különösen a *leánycégér*, hogyan és kik csinálják, készítéséhez és felállításához fűződik-e valami szokás, babonás hit? *Szendrey Ákos.*

FELELETEK.

Felelet az 5. kérdésre. Szendrey Zsigmond Apróbb népszokások, népszokás-töredékek c. tanulmányával kapcsolatban a következő adatokat gyűjtöttem:

Környékünkön a cikkben említett *fogadalmi napok* ismeretlenek, hacsak nem tekintjük ilyennek azt, hogy Tiszaföldvár protestáns (ref. és evang.) lakossága Urnapján szigorú munkaszünetet tart annak emlékére, hogy e napon Patkós Lajost és társát, akik szénát gyűjtöttek, a villám megölte, míg a mellettük álló kis lány sértetlenül maradt.

Egyidőben szokásos volt az idősebb fiút *Benjámín* névre keresztelni, hogy miért, nem sikerült megállapítanom. Ma már kiment divatból e szokás, mindössze néhány idősebb ember őrzi e hagyomány emlékét nevében is.

A *leánycégér* nálunk ismeretlen, ellenben a *fosztokából* télen hazatérő legények a pihétől megfosztott tollat az eladósorban levő lányok ablaka alá szórják és azt vízzel jól leöntik, hogy odafagyjon. Ha másnap hajnalban még ott találják a befagyott tollat, akkor az a lány, aki elmulasztotta eltakarítani azt ablaka alól, abban az évben aligha megy férjhez.

Lányaink, legényeink a vasárnap délutáni istentisztelet, avagy *létánia* után a falumak valamelyik terén gyülekeznek és ott labdázni vagy u. n. „*cica-maca melyik szemed fáj?*“ elnevezésű társas játékkal szórakoznak. A *cicázás*, vagyis a vásár- és ünnepnap társasjáték neve környékünkön: *csiká-mátka*. Pl. *Gyerünk csiká-mátkázni*. A csiká-mátkázás Tiszaföldváron lassacskán kimegy divatjából.

A vasárnap délutáni *legényséta* itt is ismeretes, de csak a falvak külterületein és a tanyák között, mert a községekben a hatóságok a verekedésre vezető legénysétákat eltiltották. A legénysétákat ma már csak a *pusztai tahók* szokták rendezni. Az út szélességében összefogódnak és azt, aki nem kerüli ki őket, közre fogják és nem eresztik tovább. Ilyenkor az első rossz számál, vagy a legénygyűrűből való kitörés első kísérleténél elő kerülnek a füttykösök és kések.

Cibakházán a vasárnap délutáni litánia után a vásártéren a legények *fönnütöcskét* és *rajtaérős*-t játszanak. Az előbbi csak legények játszák. A játék abból áll, hogy egy gumilabdát egy legény bottal magasba üt és azt ki kell valakinek fognia. (Erdélyben ez a játék a: *kukk*.) A *rajtaérős*, vagy *labdánérős* abból áll, hogy a szanaszét álló lányok és legények egymásnak dobják a labdát és azt ki kell fognia az illetőnek. Ha nem sikerül neki, zálogot ad be.

Tiszaföldvár kivételével valamennyi községben ma is divatos a vasárnap délutáni tánc mindig más-más gazdánál. Rendesen 10—20 fillér belépődíjat is szednek, amit a citerás, avagy ahogy itt hívják, a *bucék*-nak adnak a szolgáltatott zenéért.

A *kitáncoltatás* itt is ismeretes szokás. Ha egy lány nem megy el valamelyik legénnyel táncolni, de utána a másikkal elmegy, akkor következik a kitáncoltatás. A legény valamelyik barátja felkéri a lányt és a legények körülállván őket, füttyszóval kísérik az ajtóig, ahol hirtelen ajtót nyitnak és a lányt kitessekelik. Néhol, így pl. Cibakházán a kitáncoltatott, vagy kifütyült lánynak az ajtónál hirtelen seprűt nyomnak a kezébe és ezt kiáltják: *Itt a sepre, táncolj vele!* A kitáncoltatott lánynak nincs többé keresni valója, mert nem akad többé táncosa, ha csak a megsértett legényt meg nem békélteti.

Cibakházán ma is divat az idegen gyerekeknek, vagy legénynek valamilyen trükkel a holt Tiszához való csalogatása és ott *befordítása*. A pénzzel való megváltás itt nem divik.

A leánykérés szokása is érdekes. A házasulandó legény egy öreg rokont kér fel, hogy nevében a megkérést elvégezze. A leánykérő legény nyáron szűrben, télen subában megy a lányos házhoz. A szűrt vagy subát a legény magával viszi a szobába. Megkezdődik a beszélgetés és italozás. Ha a lánynak nem tetszik a legény, mindent elkövet, hogy valahogyan megszerezze a legény szűrét v. subáját s ha ez sikerült neki, akkor észrevétlenül kiteszi a szűrt v. subát az ajtófélfá mellé a földre. Az ilyen legényre mondják, hogy *kitették a szűrét*.

Ha valakinek nem tesszik ki a szűrét vagy a subáját, tehát elhatározzatik a kézfogó, illetőleg kitűzik az esküvő idejét.

Esküvőre menet annak a kocsinak a kerekéhez, amelyen a menyasszony ül, egy rossz cserépfazekat vágnak hozzá. Hogy miért, nem sikerült magyarázatot kapnom rá.

Ugyancsak szokásos cserépfazéknak a szoba közepén a földhöz vérese kereszteléskor is. A tett elkövetője igyekszik a szobából kiugrani, mert ha elfogják a keresztelendő v. megkeresztelt javára bírságot fizet.

A lakodalmi ebéd vagy vacsora után megkezdődik a tánc. Mint érdekes szokást említem meg, hogy ilyenkor a menyasszony-tánchoz feltett kalappal állanak fel a legények. Ha sikerül a menyasszonynak, vagy valamelyik lánynak lekapni valamelyik legény kalapját, az illető legény egy rostába tetszés szerinti pénzösszeget fizet, még ha az illető az ifjú férj is. Ez az összeg a menyasszony, illetőleg az új asszony hozományához csatoltatik.

A vacsora alkalmával az új asszony alá tojáást lopnak, a násznagynak a vőfély lyukas kanalat tesz a tányérja mellé és ha valamilyen előkelőség is hivatalos a lakodalmi vacsorára, az elé külön, csontokból készített paprikást tesznek és a vőfély gallyakkal felcicomázott sárgarépát tesz tányérja mellé, amely répának vékonyabbik végére egy levágott pulykafejet tűznek. Szokásos vacsora alatt a násznagy lábait összekötözni és a torták feltalálásánál korpából készült *násznagyi tortát* kínálni a násznagy uramnak.

A lakodalmi vacsora a vőlegény házában van, de éjjélkor az egész háznép felkerekedik és átmennek az új menyecske szüleihez és ott mulatnak tovább. Ez a szokás a: *hérész*.

A disznótorok sem szoktak vidám versek nélkül eltelni. Jobb helyekre külön főzőasszonyt hívnak, aki minden fogását a vacsorának egy vers elmondásával ajánlja be és a behozott ételt úgy adja át a *bellér*-nek, aki aztán sorba kínálja a vendégeket.

Ime a versek:

Levesnél:

Jó estét kívánok! —

Itt az első tál étel, behoztam,

Hogy el ne ejtsem, mindig imádkoztam.

Jó tojásos csiga

Apróra sodorva,

A csirkehús benne

Rágósra van hagyva,

Ha sós, avagy édes

Arról nem tehetek,

Mert a szakácsasszonyok

Igen részegesek,

Ami pénzt kaptak

Sóra, paprikára,

Nem küldték a boltba,

Hanem a kocsmába.

Igy hát bellér uram

Fogadja el tőlem

És a vendégeket

Kínálja meg bőven.

Jó étvágyát!

De szokásos ez a beköszöntő versike is:

Nem vagyok víg,

Csak jökedvű,

Kicsit főztem,

De jóízú!

Hurkánál:

Jó estét kívánok,

Nézze ki-ki eztet,

Kézemben egy szépen

Megsült „siskagyerek“ (? A szerk.)

Disznóhurka, kolbász

Ennek igaz neve,

Kívánom mindenki

Jó étvágyal egye!

Káposztánál:

Itt a jó káposzta,

Hússal van megtöltve,

Ebből a tányérját

Ki-ki tele szedje.

Tál tisztességére

Ne maradjon semmi,

Gazdánk azt óhajtja,

Hogy mind meg kell enni.

Érdekes szokás vidékünkön az, hogy disznótorra a szomszédok meghívása, hogy úgy mondjam: kötelező.

Ha valamelyik szomszédot elfelednék meghívni, annak joga van ellopnia, ha tudja a sütőből a kolbász-hurkát, sőt az evőeszközöket is. Ha sikerül a lopás, és a sütőből elemelt ételek és villák stb. helyett a szomszéd egy rossz lapátot, vagy rossz istállóvillát tud észrevétlenül hátrahagyni, a disznótoros vendégek vacsora nélkül maradnak és ez esetben a szomszéd hívja meg a lopott hurka-kolbász vacsorára.

Domokos Sándor.

Felelet az 5. kérdésre. 1. Kassán régente Szent Jakab napján az Orbánharang jelzésére a borpincék tulajdonosai Szent Jakab fejét ábrázoló jelvényt dugtak ki házaikon. E naptól (július 25-től) kezdve szüretig szabadon mérhették borukat. E szokás első nyoma már 1369-ben megvolt. Vö. K. L. (Kemény Lajos): Miért húzták meg szent Jakab napján az Orbánharangot? (Abaujtorna vm. Tört. Közl. I. (1910. 78.) — 2: *Gyulán* minden vallásfelekezet megünnepli pünkösöd harmadik napját. A hagyomány szerint valamikor pünkösöd 3. napján borzalmas jégeső verte el a város határát. Ennek emlékére fogadták meg a 3. nap megünneplését. Hogy a szokás mily időben nyúlik vissza, egyelőre nem lehet megállapítani. Scherer Ferenc tanártól, a helyi monográfustól nyert értesülésem szerint a nemrég elhunyt Karácsonyi János püspök, történetíró (városunk szülötte) a 80-as években végére akart a dolognak járni. Öreg emberektől (az egyik az 1790-es évek elején született) úgy hallotta aztán, hogy a fogadalmi napot már az ő gyermekkorában megünnepelelték Gyulán.

Implom József.

ELSŐ ÉVFOLYAM.

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG
NÉPRAJZI, TÁRSADALOMRAJZI ÉS NYELVÉSZETI SZAKOSZTÁLYAINAK
KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRATA

AZ 1929. ÉVFOLYAM NÉMET ÉS ANGOL NYELVŰ ÖSSZEFOGLALÁSA

Volk und Sprache.

Organ der Kommission zur Erforschung
der ungarischen Tiefebene, Szeged.
Sektion für Volkskunde, Sociographie
und Sprachwissenschaft.

Zusammenfassung des I. Jahrganges.

Our People and Language.

Organ of the Committee for Researches
of the Great Hungarian Plain, Szeged.
Section for Folklore, Sociography and
Linguistics.

Summary of the I. Volume.

SZEGED
1929

0

0

0

Volk und Sprache. Zusammenfassung des Jahrgangs 1929.

A Népünk és Nyelvünk 1929. évfolyamának kivonata.

1. Heft. Jänner.

Stephan Bibó: Unsere Aufgaben. Die Wissenschaft hat ausser ihrem zeitlosen, objektiven Ziele auch mit der Zeit sich ändernde Aufgaben, da auch sie in das den historischen Veränderungen ausgesetzten kulturelle Leben der Nation eingebettet ist. Die Zeitschrift ist bestrebt jene Aufgaben der Ethnographie, Soziographie und Philologie zu lösen, die in Ungarn für die Wissenschaften durch den Frieden von Trianon gegeben sind. Das Gebiet Ungarns hat sich auf Westungarn und auf die ungarische Tiefebene zusammengeschrumpft. Im Interesse der wissenschaftlichen Erforschung der ungarischen Tiefebene ist in der Vergangenheit beinahe nichts geschehen. Das Ziel der Zeitschrift ist eine pünktliche und eingehende Psychographie des Volkes auf dem Tieflande und die Sammlung der betreffenden Daten.

Siegmond Szendrey: Kleinere Gebräuche, Sitten-Bruchstücke. Verfasser dieser Zeilen und Ladislaus Madarassy befassen sich im Auftrage der Ung. Ethnographischen Gesellschaft seit vier Jahren mit der Sammlung und Bearbeitung der Volkssitten. Im Laufe dieser Arbeit hat es sich herausgestellt, dass das Material überaus gross, die bisherige Bearbeitung aber sehr mangelhaft ist. Solange aber alles, was sich auf die Volksgebräuche bezieht und ihre Bedeutung und Ursprung erklärt, nicht gesammelt ist, kann man abschliessende Resultate nicht erwarten. Zum Beweis des Gesagten führt er einige Gebräuche an: Gelöbnistage, Weintaufe, Burschenschlag, Mädchenbad, Tanz usw.

Julius Csefkó: Zur Geschichte des Wortes Tulpe und des Tulpen-Motivs. Die Geschichte des Tulpen-Motivs in der Volkskunst ist von der Geschichte des Wortes Tulpe unabhängig. Die Tulpe als Blume des Ostens war durch Vermittlung der Türken schon in der Mitte des 16. Jhds. in Ungarn bekannt. Das Wort kommt zuerst 1646 in einem ungarischen Text vor und zwar in der Form tulipa; in seiner heutigen sprachlichen Form aber 1665. Die Anwendung des Motivs ist zuerst durch eine Aufzeichnung von 1651 bezeugt.

Karl Cs. Sebestyén: Das Fenster des ungarischen Bauernhauses. Auf der primitiven Behausung wurde das Fenster viel später angebracht als die Türe. Es wurde durch eine Öffnung in der Mauer des Hauses oder am Dachfirst vertreten, deren Name „akna“ (Schacht) war. Das Fenster entwickelte sich aus einer Öffnung des Blockhauses (boronaház) durch die stellenweise Erweiterung der Spalte zwischen den die Mauer bildenden Balken. Anwendung und Name des Fensters lernte das ungarische Volk von den Slawen.

Achatius Szendrey: Die völkischen Organe der Verwaltung. I. Neben den Organen der Staatsverwaltung und unter ihrem Einflusse aber doch mit einer gewissen Selbständigkeit entwickelten sich die völkischen Organe. Verfasser führt einige an und erklärt sie.

Kleinere Mitteilungen.

Siegmond Bátky sucht den Ursprung der Ortsnamen Keeskemét, Ködszállás, Domahida, Tomaj zu erforschen. Kecske megye < Kecske-mégý < Keeskeméd < Keeskemét. Das Wort „kecske“ (Ziege) ist aber hier kein Gattungsname, sondern Personen- und daraus Besitzname. Ebenso ist „köd“ (Nebel) in Ködszállás ein Personennamen. Domahida und Tomaj entstammen auch aus türkischen „duman“, „tuman“ (köd, Nebel), die auch als Personennamen gebraucht worden sind.

Julius Csefkó: Markot ver. Verni = lesen auf-, sammeln (sammelt Ähren).

Volkssprache und Volkstradition.

Anton Horger: Mundartenwörterbuch der ungarischen Tiefebene. Schaffung eines solchen ist eines der Ziele der Zeitschrift. Fordert die Leser zum Sammeln auf. Es sollen die eigentlichen Provinzialismen, diejenigen nach Form und Bedeutung, die in der Umgangssprache ungewöhnlichen Ausdrücke, fehlende Gemeinwörter, Vor-, Nach- und Kosenamen gesammelt werden. Die Aufzeichnung soll streng phonetisch sein.

Michael H. Kovács: Ernte-Fachausdrücke von Apátfalva, Bökénypusztá, Királyhegyes und Makó.

Alexander Bálint: Bauernlieder von Szeged und Umgebung.

Michael Bodó: Volksmärchen von Tápé im Komitat Csongrád.

Volksbeschäftigungen, Volksgebräuche, Volkscharakter.

Karl Viski: Die Uneingeladenen. Es ist eine Sitte im Volke, dass bei einer Hochzeit viele von den Dorfbewohnern auch uneingeladen erscheinen und diese haben dann das Recht sich ein Lied vorspielen zu lassen oder einen Tanz zu tanzen; dann müssen sie aber fortgehen.

Johann Banner: Fischerei. An der Körös ist es hie und da Sitte bei niedrigem Wasserstande die Fische durch Pferde gegen das Ufer zu treiben und sie dort mit der Hand zusammenzufangen. Das ist das Fischtreten. Man fängt die ruhenden Fische auch mit der Hand, indem man untertaucht.

Julie Ü. Nagy: Joh. Georg. Kohl, Reise in Ungarn (1842) Besprechung I. Der berühmte deutsche Reisende und Ethnograph schildert die Nationalitäten des zeitgenössischen Ungarns: Charakter, Sitten, Benehmen und wirtschaftliches Leben.

Stephan Bibó: Jahrbuch des munizipialen ausserschulischen Volksbildungsausschusses des Komitats Békés (1928). Auf Grund des Werkes Skizze über den kulturellen Stand, über die Vergangenheit, Entwicklung der Gemeinden des Komitats und über den Einfluss der organisierten Volksbildung in und ausserhalb der Schule.

Rezensionen.

Fragen und Antworten in Interesse der philologischen Datensammlung.

2—3. Heft. Februar—März.

Franz Móra: Vom unbekannten ungarischen Bauer. Über den ungarischen Bauer sind sehr viele Daten in den schöngeistigen Werken zu finden, viele sind durch die Philologie, Ethnographie und Folklore gesammelt worden. Es fehlt aber eine zusammenfassende Monographie des ungarischen Bauers. Ein solches Werk wäre dringend nötig, denn die schöne Literatur kann kein objektives Bild liefern, die bisherige wissenschaftliche Forschung bietet aber nur Bruchstücke. Die wissenschaftliche Erkenntnis des ungarischen Bauers ist aber von eminentem Interesse, denn nirgends hängt das nationale Leben so sehr vom Bauer ab wie bei uns. Der ungarische Bauer ist auf verschiedenen Gebieten von verschiedenem Typ, hat aber auch gemeinsame Züge. Ursprung der letzteren ist der enge Zusammenhang mit dem Boden, die Abweichungen werden aber durch das Spezifische der Gegend und der Rassenabstammung determiniert. Der heute schon einheitliche ungarische Bauernstand entwickelte sich aus den hier wohnenden Dienstvölkern.

Stephan Györffy von Sziget: Der „Summás“ der Matyó-Volkes. Die Mehrzahl des fruchtbaren Matyó-Volkes lebt davon, dass es auf andere Gebiete zur Feldarbeit geht. Solche sich in der Fremde verdingende Arbeiter werden Summás genannt. Die Arbeit wird von ihren Führern (der sog. sommásgazda) übernommen; diese werben dann eine entsprechende Zahl von Arbeitern in die Bande (banda), mit denen sie dann einen Vertrag abschliessen. Die Bedingungen des Vertrages, die Arbeit selbst, die mitgenommene Ausrüstung werden durch uralte Sitten geregelt.

Koloman Szabó: Die Denkmäler aus einer ungarischen Küche des Tieflandes aus dem 16. Jhd. Die Beschreibung der vollständigen Küchen-ausrüstung, der irdenen u. Metallgefässe einer im Mai 1828 in Kecskemét ausgegrabenen Küche. Der Fund ist in seiner Vollständigkeit alleinstehend.

Stephan Bibó: Geographische, literarische und ethische Gesichtspunkte in der gegenwärtigen Beurteilung der ungarischen Seele. Man befasst sich neuerdings immer mehr mit der ungarischen Seele. Für diese Forschungen ist es aber im allgemeinen charakteristisch, dass sie

nicht aus den Daten das Bild der ung. Seele abzuleiten suchen, sondern dass sie aus dem angesammeltem Material ein subjektives, vorherbestimmtes Bild rechtfertigen wollen. Durch solche willkürlich angenommenen, einseitigen geographischen, rassenbiologischen, ästhetischen und ethischen Gesichtspunkte beurteilen sie gewisse Eigenschaften als typisch ungarische. Der grösste Teil der so bestimmten Züge ist aber auch bei anderen Völkern aufzufinden, sie geben also das spezifisch Ungarische nicht an. Aufgabe der Wissenschaft besteht in der eifrigen und pünktlichen Sammlung womöglich der sämtlichen Daten, so der körperlichen wie der geistigen Eigenschaften und daraus objektive Folgerungen zu ziehen.

Achatius Szendrey: Die völkischen Organe der Verwaltung II. Führt weitere Beispiele an und erklärt sie. In der alten Zeit dehnte sich die Staatsverwaltung nur auf einen kleineren Kreis aus. Die Adelsgemeinden regelten besonders ihre wirtschaftlichen Angelegenheiten selbst, für die Lehengemeinden bestimmten teils der Gutsherr teils mit dessen Genehmigung die Gemeinden selbst die Regeln. So entwickelten sich die völkischen Organe der Verwaltung, die mit der allmählichen Verstaatlichung entweder verschwunden sind oder sich veränderten, und in das staatliche Organ einverbleibt wurden.

Kleinere Mitteilungen.

Anton Horger: Vajz. (Gerippe.) In der Umgebung von Szeged spricht das Volk statt „váz“, „vajz“. Eine ähnliche Formveränderung — Entwicklung eines inetyimologischen i-Lautes zwischen Vokal + sz oder z — kommt auch in anderen Gebieten unseres Vaterlandes vor. Z. B.: bluz, blujz (Bluse) csuzli, csujzli (Gummischleuder); kulimász, kulimajsz (Wagenschmiere), mázas, majzos (glasiert, angestrichen). Der Grund dieser Erscheinung ist es, dass bei der Aussprache von fremden oder noch nicht gehörten Worten der Mann aus dem Volke die zur Bildung der Lautreihe nötigen Artikulationsbewegungen unsicher ausführt und mit der Zunge die Stelle berührt, wo wir den i-Laut zu bilden pflegen.

Stephan Györffy (Szeged) und Siegmund Bátky: Polemik in bezug auf den Ursprung des Namens der Heide Bugac. Gy. bezweifelt die Richtigkeit der Etymologie des Wortes, nach welcher die Heide ihren Namen nach ihrem ehemaligen Herrn erhalten habe. Seiner Ansicht nach kann hier ein das Bild, den Charakter der betreffenden Landschaft bezeichnendes Eigenschaftswort in betracht kommen, denn auch in Bessarabien wird eine grosse Steppe Bugeac genannt; und Bungiac, Bugiac ist auch der Name der in grossen Mengen erscheinenden Moos-Massen, die ein schönes weiches Kissen bilden. B. beharrt bei seiner Lösung, indem er sich darauf beruft, dass Bugac wirklich ein Familienname war, dagegen ist Bugeac nach der ung. Rechtschreibung Budzsák.

Julius Csefkó: Cinterem. (Friedhof.) Ursprung des Wortes: koiméterion > coemeterium > cimiterium > cimiteriom > cinterim > cinterim > cinterem; und bedeutet Friedhof bzw. Kirchenhof, da die ältesten

Friedhöfe um die Kirche waren. Die Schriftsteller wenden es aber auch unrichtig an, als Benennung eines Saales (terem = Saal), besonders des Ritter- oder Schildsaales der Burgen oder des Totensaales der Kirchhöfe.

Karl Viski: Wurferde, Wurfmeister. Der Name bezieht sich auf die gelbe Erdart in dem Donau-Theisz Gebiet, die man als Anwurf benützt, bzw. auf den Handwerker der mit solcher Erde arbeitet.

Joseph Bógner: Unangenehmes Geld. Der Ausdruck wird in Torontál, da, im Komitat Torontál im Sinne von überflüssigen Geld gebraucht; hier hat sich nämlich die alte Bedeutung des Wortes „necessarius, nötig“ erhalten.

Volkssprache und Volkstradition.

Johann Banner: Bauernlieder von Apátfalva (Komitat Csanád).

Siegmond Szendrey: Sagen aus dem Komitat Szolnok.

Géza Kómives: Die Mundart von Csantavér I. Phonetische Formen.

Volksbeschäftigungen, Volksgebräuche, Volkscharakter.

Johann Banner: Das Wasserleben in Szeged. Im Jahre 1924 waren von Szeged bis Nagylak noch drei Wassermühlen auf der Maros; heute ist nur eine. Archivarische Daten zur Geschichte der Wassermühlen und der Fischerei zu Szeged.

Stephan Ecsedi: Von der Rolle der Zahl neun in dem Aberglauben des Bauern von Debrecen.

Julie U. Nagy: Joh. Georg. Kohl, Reise in Ungarn II. Besprechung. Die ung. Tänze und die Schweinehirte des Bakonyer Waldes.

Soziographie.

Stephan Bibó: Szentes. Auf Grund der Monographie der Stadt (red. E. Nagy, 1928) skizziert er die historische Psychographie und die Soziographie der Stadt. Das Volk blieb trotz der fortwährenden Veränderungen 9 Jahrhunderte hindurch sowohl in seiner Beschäftigung, wie in seiner Seele im Wesen dasselbe.

Rezensionen.

Fragen und Antworten im Interesse der philologischen Datensammlung.

Heft 4—6. April—Mai—Juni.

Stephan Györffy v. Sziget: Das Matyó-Volk. Das grundlegende Werk über dieses Volk (in Mezökövesd, Tard, Szentistván; Komitat Borsod) ist Istvánffy, Das Leben des M.-Volkes (Miskolc 1897.). Der Name stammt nicht vom König Matthias her („Söhne des M.“, der ihnen viele Freiheiten verliehen hätte), sondern es ist ein Spottname aus Matthias. Das Volk ist röm. katholisch; der Name kommt auch auf der ung. Tiefebene vor und bezeichnet auch dort röm. katholische

Volkselemente. Das Volk ist kumanischer Herkunft und ist nach L. Bartucz anthropologisch nicht einheitlich, nur beschränkt sich die Mischung auf Typen von minderer Anzahl. Das Volk hat in seinen Zügen etwas Mongolenartiges. Seine typische Ansiedlungsform ist die des Winterquartiers der ung. Tiefebene: Im Dorfe ein kleines Grundstück mit Wohnhaus, an der Peripherie des Dorfes ein umzäuntes Grundstück für den ziemlich grossen Viehstand. Hier wurde für das wertvollere Vieh auch ein Stall gebaut, das übrige war auch im Winter unter freiem Himmel. Im Wohnhaus hält sich nur die Frau mit den Kindern und den Alten auf, der Mann wohnt draussen im Stall. Beschreibung des Hauses. Seit der Mitte des vorigen Jhds. wird auch das Wohnhaus neben den Viehstall versetzt. Das Volk befasst sich erst seit der Mitte des vorigen Jhds. mit Ackerbau, es war früher Viehzüchter. Die ältere Viehwirtschaft; der heutige Ackerbau; Ernten u. Dreschen. Das Haus des M.-Volkes u. seine Einrichtung: Kotziegel, Strohdach, Bauart, Räume, Schlafstelle; wie auf den Tieflande. Nahrungsmittel, Ernährungsweise; hauptsächlich Mehlspeisen, wenig Fleisch. Seine Tracht; die heutige bunte Farbenpracht nicht wie man allgemein annimmt, eine ursprüngliche, aus Asien mitgebrachte Erbschaft. Sie entwickelte sich vor unseren Augen gegen Ende des vorigen Jhds. Das älteste Bild der M.-Tracht ist 72 Jahre alt; sie ist ganz einfach und unterscheidet sich von der der damaligen Frohnbauern garnicht. Hemd, Pelzjacke u. Bauernmantel werden erst seit der Mitte des vorigen Jhds. gestickt, so auch die verschiedenen gestickten Tücher der Frauen. Die teuere Tracht u. seine Bekämpfung. Brautausstattung eines ärmeren Mädchens. Die M.-Stickerei ist 100 Jahre alt; früher arbeitete man mit blauer u. roter Baumwolle seit den 80-er Jahren auch mit bunter Wolle später auch mit Seide. Ursprung der M.-Stickerei ist die Kürschnerstickerei. Die Holzschnitzerei der Männer; die schönsten Arbeiten dieser Art sind die Kunkeln. Das M.-Volk ist ein fruchtbares, fleissiges, nüchternes, sittliches, konservatives Volk.

Eugen Böszörményi: Der Ungar und der Tod. Das unwahre Bild des Bauers in der Literatur, das allmähliche Verschwinden der spezifischen, ursprünglich ungarischen Charakterzüge: Daher die Pflicht zum Studium der Volksseele. Erlebnisse u. Erfahrungen des Verfassers im Kriege u. in der Heimat darüber, wie das ung. Volk. sich dem Tode gegenüber benimmt. Erklärung für seinen unerschrockenen Mut: für ihn ist das Leben etwas ebenso Natürliches wie der Tod. Heldenmut u. Zartgefühl.

Johann Banner: Das Leben der Hirten in Békés im 18. Jhd. Das freie Leben der Hirten; Steckbriefe gegen einige. Ihre Tracht, Lebensart und ihre Lohnverhältnisse. Fälle u. Daten. Verordnungen gegen die Stehlereien.

Kleinere Mitteilungen.

Karl Viski: Krebschrift in Kalocsa? Ein Beleg dafür aus dem 18. Jhd. von Johann Papp (Sechsstimmiger Gesang... 1796.). Spricht von der verbotenen alten skythischen Schrift. Hat er ein solches Denkmal.

gesehen? Oder bezieht sich die Bemerkung auf eine damals gleichfalls verbotene zyrillische Schrift, die der Verfasser nach Hörensagen fälschlich gedeutet hat?

Julius Csefkó: Szőlőhártya. Ursprünglich „szőlőhátja“ (Weingartenrücken wie „hegyhát“ Bergrücken usw.) und bedeutet die Erhöhungen zwischen den Weinstockreihen.

Siegmund Bátky: Noch einmal Kecskemét. Auseinandersetzungen mit P. D. (Magyar Nyelv XXV. 80.). Neue Belege zu seiner Erklärung.

Karl Turi: Elsejére, másodjára. (Zum erstenmal, zum zweitenmal) Worterklärung.

Volkssprache und Volkstradition.

Gedeon Mészöly: „Egy Opsitos Katonáról“ (Von einem verabschiedeten Soldaten). Der ung. Soldat als Märchenerzähler. Ein Märchen des Infanteristen Joseph Varga, geschrieben für den Herrn Obersten. Aus dem handschriftlichen Nachlass des Georg Gaal 1820.

Alexander Bálint: Volkstümliche Gebete u. Beschwörungen von Szeged.

Géza Kőműves: Die Mundart von Csantavér II. Konsonantenveränderungen.

Volksbeschäftigungen, Volkssitten, Volkscharakter.

Stephan Ecsedi: Der Wirt für 6 Tage. Eine althergebrachte Sitte aus dem Schäferleben im Zusammenhange mit dem Melken und Milchwirtschaft zu Hajdusoboszló.

Siegmund Szendrey: Volkssitten im Komitat Békés. Gebräuche bei der Entbindung zu Szarvas. Begräbnissitten, der 1. Mai, Ostern, Pfingsten, Erntefest usw.

Rezensionen, Zeitschriftenschau.

Johann Banner: Dr. Ladislaus Nagy v. Gesztely. Die zukünftige ung. Intelligenz und die Tanya- (Gehöft, Meierhof) frage. Verfasser ist ein vorzüglicher Kenner der Frage. Das Heft ist für die Erkenntnis der Tanyawelt sehr wichtig. — *K. Viski: Zenei Szemle (Musikrundschau).* Inhaltsübersicht der Zeitschrift. — *Tibor Jcó: Föld és Ember (Erde u. Mensch), Széphalom.* Inhaltübersichten.

Fragen uns Antworten.

Heft 7—9. Juli—August—September.

Gedeon Mészöly: Seit wann ist das ungarische Volk ein Reitervolk? Es ist eine Frage der Urgeschichte besonders der Sprachgeschichte. Hóman's Auffassung (Hóman—Szegefü, Ung. Geschichte I. 18—19): die Annahme als ob zur Zeit der wog.-ostj.-ung. Sprachgemeinschaft das Urvolk sich zu einem Reitervolke entwickelt hätte, ist unhaltbar.

Die primitive Kultur der sog. Vorungarn hatte nur unter dem ständigen, intensiven Einfluss einer fremden Kultur eine solche Entwicklung mitmachen können. „Auf die Quelle dieses kulturverändernden Einflusses werfen die Lehnwörter altaischen bzw. türkischen Ursprungs ein Licht, die sich Jahrhunderte vor der Landeseroberung in die finnisch-ugrische Grundschrift der Sprache abgelagert hatten“. Gegen diese Behauptung führt der Verfasser einige Daten der Sprachwissenschaft an. Das Wort „ló“ (Pferd) ist ein gemeinsames Wort der ung., wog. und ostj. Sprache. „Csikó“ (Füllen) ist neueren Ursprungs, aber es waren dafür in den drei genannten Sprachen schon vor der Berührung mit den Türken zwei entsprechende Wörter: „gyermekló“ u. „lófi“ (Pferdekübe), dann ein ebenso gemeinsamer Ausdruck für aufsitzen (lóra elleni). Gemeinsam war auch der Ausdruck für das Alter der Pferde: „másodfűló“, „harmadfűló“ (Zweitgrasenpferd, Dritt-). Aus dieser Sprachgemeinschaft sind auch die Wörter entsprungen: „fő-ló“ (Prima-Pferd), „nyereg“ (Sattel) „ostor“ (Peitsche); vor dem türkischen Einfluss besass die ung. Sprache auch die Wörter: „fűk“ (Zaum), „kengyel“ (Steigbügel). Unter den türk. Lehnwörtern ist kein Wort, das sich auf das Pferd oder auf das Umgehen mit ihm beziehe. Es gibt einige Lehnwörter aus den slawischen Sprachen, die sich aufs Pferd beziehen, und doch würde niemand behaupten wollen, dass wir die Reiterkunst von den Slawen gelernt hätten. Es wird auch angeführt, dass in den uralten Volksliedern der Ostjaken und Wogulen das Pferd kein Haustier ist. Ausführliche Beweise gegen diese Behauptung kann nur die Märchenmotivforschung liefern. Es sei aber nur kurz darauf hingewiesen, dass die Rolle des Pferdes in diesen Liedern die Annahme bestätigt, dass die drei Völker schon ein Reitervolk waren. Die angeführten Daten gelten für den östlichen Zweig der fu. Sprachen (wog., ostj., ung.), die westlichen fu. Völker waren nie ein Reitervolk. Es ist also zweifellos, dass das ung. Volk schon vor dem türk. Einfluss, also am Anfange unserer Zeitrechnung ein Reitervolk war.

Siegmond Szendrey: Hochzeitsjaucher (Motiven- u. Typenstudium). I. Hochzeitsjauchzer sind jene sich auf die Hochzeit, auf den Hochzeitszug, und auf das Eheleben beziehende Reime, die teils die Teilnehmer an dem Zuge, teils die Zuschauer hersagen. 16 Gruppen: 1. solche, die den Zug in Bewegung setzen; 2. das Ziel meldende; 3. das Paar anmeldende; 4. das Paar lobende; 5. den Zug lobende; 6. Rufreime; 7. das Eheleben lobende.

Johann Banner: Hirtenleben in Békés im 18. Jhd. II. Verordnungen gegen das Vagabunden- und Räubertum, gegen die, welche solche Leute beherbergen u. bewirten. Gegen die Hehlerei der Fleischer; das Zeihen gegen gestohlenes Vieh. Das fremde Vieh in der Herde. Handel mit dem verendeten Tier. Gastfreundschaft mit gestohlenem Vieh. Schwierigkeiten bei der Abrechnung. Gegen das Pferdestehlen. Unmöglichkeit einer Regelung des Hirtenlebens durch Verordnungen. Nach 1795 neue, strenge Verordnungen: das Numerieren der Hirten.

Kleinere Mitteilungen.

- Julius Csefkó: Óvakodik.* Sich hüten, sich in Acht nehmen. In der Volkssprache in der Bedeutung „schleichen“, aus früherem „lauern“.
- Julius Csefkó: Acsorog.* Lungert herum. Worterklärung.
- Korl Viski: Hátibőr.* Wie „kacagány“, Überwurfsfell. Worterklärung.
- Akutius Szendrey Ortsnamen in Komitat Csongrád.* Aufzählung und teilweise Erklärung der Bezeichnungen für Felder, Gemeindeteile, Wiege, Wasseradern usw.
- Karl Turi: Teile des Wagens.* In Cegléd: kocsi; ein von Pferden gezogener Wagen; szekér; Wagen mit Ochsen- oder Büffelgespann. Volkstümliche Fachausdrücke für die Bestandteile des Wagens.

Volkssprache und Volkstradition.

- Joseph Implom: Alte Volkslieder von Gyula.*
- Joseph Implom: Bethlehemgänge der Pferdehirten.*
- Stephan Györffy und Karl Viski: Der Gefangene in der Tatarei.* Nach der Erzählung eines Landmannes.
- Géza Kőműves: Die Mundart von Csantavér.* Konsonantenveränderungen.

Volksbeschäftigungen, Volkssitten, Volkscharakter.

- Julie Ü. Nagy: Frühere Reisen in Ungarn.* Nach Georg J. Kohl, Reise in Ungarn 1842; 3. Mitteilung. Messe in Budapest.

Soziographie.

- Tibor Joó: Georg Buday: Die volkserzieherischen Aufgaben unserer Jugend und die Funkenstation auf dem Tieflande; derselbe, Das Agrarsettlemeent auf der Tanya.* Rezensionen.

Rezensionen.

- Alexander Varga: Keyserlins Urteil über die europäischen Völker und über die Mission Europas* (des letzteren Werk: Das Spektrum Europas).
- Fragen und Antworten.*
- Mitteilungen der Kommission zur Erforschung ungarischen Tiefebene, Szeged. Sektion für Volkskunde, Soziographie und Sprachwissenschaft. Generalversammlung und Sektionssitzung am 29. V. 1929.*
- G. M.: Julius Vargha. †. A. H.: Stephan Turi Mészáros.*

Heft 10—12. Oktober—November—Dezember.

- Eugen Böszörményi: Die Seele des ungarischen Volkes.* Gegensatz zwischen Grossstadt und Dorf. Eindrücke auf dem Lande. Ernst u. Ruhe, Schwerbeweglichkeit, Wortkargheit, Insichversinken des Dorfbewohners. Impressionismus, Senationssucht u. Neugierde der Weltstadt. In der Volksele oft ein jahrzehntelanges Schweigen: wortlose

Freude und stummes Leiden. Darauf selten aber desto grössere Ausbrüche. Dieselben Züge auch in der Geschichte: im Freiheitskriege und auch im Weltkrieg. Die uralten Züge des ung. Volkes sind auch unter dem angelernten modernen Anstrich erhalten geblieben. Das Volk kennt das Prahlen nicht. Spricht kein Wort vom Kriege, den es mit wahren Heldennut mitgemacht hat. Seine Liebe zum Boden. Man wirft dem ung. Volke vor: es sei gleichgültig und abgestumpft. Man darf aber nicht vergessen, was es gelitten hat und leidet. Diese Seele muss befruchtet werden; zwei Mächte vermögen es: Religion und Vaterland.

Karl Cs. Sebestyén: Das ungarische Bauernmöbel. Kulturhistorische und ethnographische Bedeutung des Möbels; es gewährt einen Einblick in das innere Leben der Völker. Früher glaubte man das Bauernmöbel sei volkstümlichen Ursprungs; vielleicht noch aus der Urheimat in Asien. Dagegen weiss man heute bereits, dass in den abendländischen Museen die Ahnen und Verwandten fast aller unserer Möbel aufzufinden sind. Das heutige Bauernmöbel ist eine vereinfachte Nachahmung der Möbel der höheren Klassen. Auf diese war aber die Renaissance, besonders aber das österreichische Barock-Rokoko von grossem Einflusse. Dabei bewahrte das Bauernmöbel auch einige Züge aus dem Mittelalter. Die alten Bauernmöbel aus dem 18. u. aus der ersten Hälfte des 19. Jhds. Das reine Zimmer (das reine, erste, grosse Haus) wird nur im Winter bewohnt. Männer schlafen im Sommer beim Vieh, auf dem Hofe oder auf der Hausflur. Kinder und Frauen in der Kammer; gegessen wird in der Küche. Beschreibung des Bauernzimmers nach Steph. Gyórfy (Néprajzi Értésítő X, 75—77.). Neben dem Bauernofen in beiden Ecken je ein Bett (davon das eine das Gastbett, früher bei Wohlhabenden ein Himmelbett). Am Ende der beiden Betten je eine mit Tulpen gezielte Truhe. In der Ecke, dem Ofen gegenüber eine Eckbank und ein Tisch über der Bank ein Schlüsselpult, um den Tisch Stühle. Neben dem Gastbett ein Bücherschränkchen, dann die grosse Uhr. Das ung. Bauernzimmer kann sich mit dem des Abendlandes nicht messen. Der grösste Unterschied ist: Lehm Boden, die gemeisselte Wand. Dem unfreundlichen Eindruck mildern weisse Vorhänge, Blumen, viele bunte Decken und Tücher; bes. seit der ersten Hälfte des 19. Jhds. (Biedermeier-Stil). Unterscheidet 4 Typen von Einrichtungen: 1. Westungarn; wohlhabend, am modernsten; 2. Tiefebene; mehr zurückgeblieben, nüchtern; 3. Oberungarn; altertümlich; 4. Siebenbürgen; am buntesten u. stimmungs-vollsten.

Siegmond Szendrey: Hochzeitsjaucher II. 8. Spottlieder der Zuschauer; es werden die Braut, der Bräutigam und die Brautleute verspottet; 9. Antwortlieder des Brautzugs; 10. Heirats-Meldelieder; 11. Verabschiedungslieder der Braut; 12. Lieder, die das Abholen der jungen Frau anmelden; 13. Anmeldelieder der neuen Frau; 14. Schmausjaucher; 15. Stationsreime; 16. Tanzreime.

Gedeon Mészöly: Ist der Vogelname „lili“ oder „lilik“ ein ural-altaisches Wort? Der Name bezieht sich auf eine Art der Wildgänse (anser albifrons). Nach Auffassung älterer Sprachforscher finnisch-ugrischen

Ursprungs. Der Verfasser liefert Belege dafür, dass das Wort ein onomatopoetisches Wort und ungarischen Ursprungs ist.

Kleinere Mitteilungen.

Anton Horger: Töszméköl, gyüszméköl, gyüsménkédik. Bedeutung: tesz-vesz (hantieren). Contamination tősz-vősz $\times$ gyüszméköl $>$ tőszméköl. Ursprung des Wortes gyüszméköl (jön-megy, geht umher, „kommt und geht“.

Sigmund Bátky: Bia und Bega. Ursprung der beiden geographischen Namen. Bia ist ein türkischer Personennamen; ebenso enthält das Wort bega das türkische Wort beg:

Julius Csefkó: Közöli a vágást. Bei Joh. Arany (weise, mit Verständnis, im versöhnlichen Sinne Recht sprechen, die Streitenden versöhnen). Weitere Belege zum Ursprung dieser Wendung.

Michael Nyárády: Zum Artikel „cinterem“. In Ramocsaháza bedeutete das Wort früher die Vorhalle der ref. Kirche.

Volkssprache und Volkstradition.

Alexander Bálint: Volkslieder von Szeged.

Alexander Dömötör: Ungarische Anekdoten-Variationen I.

Géza Kőműves: Die Mundart von Csantavér. Konsonantenveränderungen. Wortstämme. Zeitwort-Bildungssuffixe.

Volksbeschäftigungen, Volkssitten, Volkscharakter.

Alexander Ebner: Uraltes Fuhrwerk auf den Sumpfwiesen der Tiefebene.

Stephan Ecsedi: Der Lieder — kenner Pfedehirten-Meister.

Rezensionen, Zeitschriftenschau.

Tibor Joó: Eugen Böszörményi, Unter ungarischem Himmel. 16 Erzählungen aus dem Volksleben. Mit sicherem Auge geschaute und objektiv hingestellte Skizzen. — *Achatius Szendrey: Koloman Tóth von Szentes, Hochzeitsgebräuche in Nagykunság.* Ausführlich und Grundlegend. — *Michael Szöke: Paul Móric, Ungarisches Klagelied, Legenden aus Hortobágy.* Liebe für die ung. Kulturgeschichte. Beide Bücher vom einheitlichen, harmonischen Geist. — *Tibor Joó Ethnographia* 1. 2. Nummer des 40. Jahrganges. — Kurzer Inhalt.

Fragen und Antworten.

Übersetzt von dr. Béla Tettamanti.

Our People and Language. Summary of the year 1929.

A Népünk és Nyelvünk 1929. évfolyamának kivonata.

Number 1. January.

Stephen Bibó: Our Programm. Scholarship has as its end in view not only the discovery of unchangeable and objective laws but also there come within its scope such problems which are subjected to constant changes. Among these we regard the culture of a nation as being subject to changes of a historical character. The present review professes to go into the discussion of such topics of ethnography, sociology and philology, as come within the scope of social sciences in a Hungary mutilated by the Treaty of Trianon. The territory of Hungary has been reduced to the original western part of the pre-war country and to the Great Hungarian Plain. As to scientific researches into the folk-lore of the Great Hungarian Plain not much has been done in the past. The task, which this review has set itself, is to offer a reliable and detailed account of the psychography of the inhabitants of our Great Hungarian Plain, and to collect data relating to it.

Sigismund Szendrey: Minor Customs and Fragments of Habits. Four years ago the author and Ladislaus Madarassy were charged on behalf of the Hungarian Ethnographical Society to collect material of folk-customs and to prepare it for publication. In course of time the work grew to unworkable dimensions, as up to this time nothing at all in this line has been attempted. Final inferences cannot be drawn before all data referring to folk-customs, their origin and importance have not been carefully collected on a large scale. To prove his contention the author brings forward customs in connection with investing a lad with his manhood, certain baths of girls, baptism with wine, days avowed to certain religious rites etc.

Julius Csefkó: Contributions to the Etymology of Tulip and the History of the Tulipe as a Motive in Folk-art. The history of the tulip as a motive in our folk-art depends largely on the etymology of the word tulip itself. The tulip, a flower of the East, was made known in Hungary already about the middle of the 16th century by the invading Turks. It occurs for the first time in a Hungarian text of 1646, as „tulipa“; its present form „tulipán“ may be traced back to 1665. The use of the tulipe as a motive of decoration can be followed as far back as 1651.

Charles Cs. Sebastyén: The Windows of the Hungarian Peasant Cottage.

Windows have always appeared at a much later stage in the development of primitive buildings than doors. In its earliest form it appeared as a hole in the wall of a house or at the ridge of the roof, as an escape for smoke which admitted some light as well. This hole was called „akna“ (shaft).

The window itself directly devolved out of apertures in the blockhouse by casual enlargement of gaps between the beams which formed the wall. The use and the name of the window itself was handed to the Hungarians by the Slavs.

Ákos Szendrey: Forms of Self-administration of the People. Part I. Forms of self-administration by the people have achieved considerable independence alongside of the organisations of State-administration; and even under their influence. Few instances are given and explained.

Short Notices.

Sigismund Bátky attempts to ascertain the origin and the development of place-names such as Kecskemét, Ködszállás, Domahida and Tomaj. Kecske megye > Kecskemégy > Kecskeméd > Kecskemét. The word „kecske“ (goat) is here a name of a person, and thence it was applied to his property and then to the whole community. In the same way „köd“ (fog, mist) in „Ködszállás“ conceals a person's name. Domahida and Tomaj may be derived from the Turkish „duman, tuman“ (≡ köd, i. e. fog, mist), words which have also been used as proper names.

Julius Csefkó explains the phrase „markot ver“ (he, she binds sheaves). „Ver“ denotes to glean, gather, pick up.

Language and Traditions of the People.

Anton Horger: Dictionary of the Dialects of the Great Hungarian Plain.

The present review considers the publication of such works as one of its most important duties. Readers are invited to supply any material in their possession towards this purpose. This information is intended to include words and phrases peculiar to certain provinces, as regards their form and meaning, idioms not used in colloquial Hungarian, words elsewhere unknown, proper names and terms of endearment etc. Phonetic accuracy is asked for.

Michael H. Kovács supplies a number of technical terms on harvesting from Apátfalva, Bökénypuszta, Királyhegyes and Makó.

Alexander Bálint submits specimens of peasant songs from Szeged and environment.

Michael Bodó provided folk-märchen from Tápé, county Csongrád.

Work, Character and Customs of the People.

Charles Viski: Those who are not Invited. It is a custom among country people that at weddings many of those who are not invited, appear all the same. These guests have the right to command the gipsy-band

to play one of their favourite songs or they may even dance a round. When this is finished they are expected to leave.

John Banner: Fishing. Along the river Körös at a few places it is a custom esp. while shallow water, to drive the fish towards the banks by employing horses. This is called „haltaposás“ (treading fish). Fish at rest are often caught by hands through diving into the water (hal-fogás kézzel = to catch fish with hands).

Julia Ü. Nagy: Johann Georg Kohl's Reise in Ungarn (1842) is introduced and discussed. The well-known German traveller and ethnographer describes the nationalities of the Hungary of his days, the character, the customs, the bearing of the people and their social and economical condition.

Stephen Bibó: Year-book of the Municipal Adult Education of the County of Békés (1928). Author combines with the review of the Year-book a sketch of the cultural niveau, the history and the development of towns and villages of the county. He discusses the influence of State elementary schools on the schools in general and on adult education.

Recensions.

Questions and answers in connection with collecting of linguistic and folk-lore material.

Number 2—3. February. March.

Francis Móra: About the Unknown Hungarian Peasant. There are many observations and particulars concerning the Hungarian peasant in works of fine arts, and many details have been preserved by ethnography, folk-lore and philology. But there is a need for comprehensive study based upon a widely scattered material, which is up to now but a heap of fragments. We expect the above work to offer a comprehensive and objective view such as fine arts, esp. literature, are unable to supply, and ethnography has failed to perform up to the present. The objective knowledge of the Hungarian peasant is a question of national importance, as nowhere does the fate of a nation depend so much on the peasant as with us. The type of the Hungarian peasant differs considerably according to the different regions, but yet there are common features connecting the whole class into one. The common features are the result of the common soil, the differences again are determined by the character of the region in question and by racial origin. The class of the peasants, a clearly definable social entity, developed from different groups of servants and serfs of the Middle Ages.

Stephen Györfly de Sziget: The „Summás“ of the „Matyós“. The prolific people of the Matyós earn their living in summer by harvesting in other parts of the country. Such workmen who leave for the season of harvest are called „summás“. Workers from a village usually form a group or more groups under the management of the „summás-gazda“ (equivalent to a shift-boss in harbours and factories). He is

the contracting party with the employers, but with the workers of his group he is also on contracting terms. The conditions of the contract, the nature of the work itself, the supply of the implements, are established by ancient usage.

Coloman Szabó: Relics of a Kitchen from the 16th century. The article contains a complete description of cooking utensils, earthenware and metal jars, all of which have been found at excavations in 1828 at Kecskemét, a town in the Great Hungarian Plain.

Stephen Bibó: Geographical, Literary and Moral Point of Views in Determining the Hungarian Psyche of our Days. The question of the Hungarian psyche seems to become a problem of growing interest nowadays. Almost all the inquiries, however, have in common a methodical neglect to infer their results from carefully collected facts. They rather attempt to justify a subjective, predetermined view of their authors by an already biased selection of the premises. The typical Hungarian psyche therefore necessarily presents certain qualities, which are the issues of arbitrary inferences drawn from geographical, racial, aesthetical and moral notions and ideas. Features of the Hungarian psyche, as constructed in such a haphazard way, are not essentially differing from portraits of other nationalities, as they lack the outspoken, characteristic Hungarian traits. It should be a duty of scholars to collect eagerly and with all care possible, every available fact, both as regards physical and physical marks, and supply in this way a sound basis towards further conclusions.

Akos Szendrey: Traces of Self-administration of the People. Part II. Some more instances are given and explained. In former ages the central administration of the State was very limited in its scope. The free communities, towns and free villages, regulated mainly their economical administration independently, whereas feudal villages were dependent on their liege. The latter has often consented, however, to feudal villages under his suzerainty, having the right, to some extent to decide their own affairs. This fact established a beginning from which the organs of self-administration developed. Towards modern times these organs show a decreasing tendency, are partly or entirely lost or have been fitted into the present system of State-administration.

Short Notices.

Anton Horger: „Vajz“ (skeleton). In the neighbourhood of Szeged „váz“ is pronounced „vajz“ by developing a sound between a vowel and a following sz(English s) or z. The change is not to be accounted for from the etymological point of view, it has also been observed in other parts of the country. Further examples are blujz for blúz, (blouse) csujzli for csúzli¹ (sling), majzos for mázos (glazed). The explanation of this phenomenon is that foreign or unknown Hungarian words are not articulated with the usual certainty, with the result that the tongue in passing from one sound to the other touches the place of articulation where the i sound is produced.

¹ a kind of sling with rubber strings used by children for hurling pebbles.

Stephen Gyórfy (Szeged) and Sigismund Bátky: Controversy over the Etymology of the Name of the Puszta (heath) Bugac. Gyórfy calls into question the etymology as given by the manager of the puszta, according to whom Bugac is the name of a former owner. Gyórfy contends that the character of the landscape itself may easily have suggested the name, as an extensive steppe in Bessarabia is called even to-day Bugeac. Bungiac, Bugiac is also the name for the innumerable moss-banks which form a nice soft carpet at this place. Bátky adheres to his former solution that the name Bugac preserves a family name, because Bugeac would have been spelt Budzsák in Hungarian.

Julius Csefkó: „Cinterem“ (churchyard). The word goes back to some such form as koimétérion and developed through intermittent forms as coemeterium > cimiterium > cimiteriom > cinterim > cinterim > to the present form cinterem. The word therefore originally meant a cemetery, i. e. a churchyard, as the oldest cemeteries have been built around churches. The word has been used by poets and writers as an expression for a hall of a knightly castle or an armoury, because the second part of the word „terem“ means a hall.

Charles Viski: Csapóföld, Csapómester. The name of „csapóföld“ is used in the region between the Danube and the Tisza for a kind of maraeous yellow clay, which is employed to plaster huts and houses and esp. the ceilings. „Csapómester“ is the worker who does the plastering.

Joseph Bogner: „Kellemetlen pénz“ (unpleasant money). The expression is used in Torontáltorda (county Torontál) in the sense of superfluous money. The old sense of the Hungarian word „kellemetlen“, meaning non necessarius, not necessary, i. e. superfluous, has been kept.

Folk-language and folk-tradition.

John Banner publishes peasant songs from Apátfalva (county Csanád). *Sigismund Szendrey* publishes folk-tales from the county of Szolnok. *Geyza Kómvész* describes the dialect of Csantavér (now in Jugoslavia, former county of Bács), Part I: Sounds.

Works, Customs and Character of the People.

John Banner discusses the life on the river Tisza in the vicinity of the town Szeged. In 1924 there have been still 3 water-mills on the river Maros from its mouth above Szeged upwards to Nagylak. To-day only one remained. He submits some data from documents concerning the history of water-mills and fisheries of Szeged.

Stephen Ecsedi writes on the part number nine plays in the superstition of peasants from Debrecen.

Julia Ü. Nagy continues her recension of *Johann Georg Kohl's Reise in Ungarn (1842)*. In this part she publishes the material contained in the above work about Hungarian dances and the swine-herds of the Bakony Forest.

Sociography.

Stephen Bibó: Szentes. In connection with a just published monography of the town Szentes (edited by E. Nagy, 1928), author of the article enlarges on the psychography and sociography of the town. The inhabitants remained, in spite of the manifold changes of the last 9 centuries, much the same as regards occupation and psyche.

Recensions.

Answers and questions in connection with collecting of linguistic and folk-lore material.

Number 4—6. April. May. June.

Stephen Györffy de Sziget: The Matyó People. Istvánffy's work *The Life of the Matyós* (Miskolc, 1897) is the one authoritative publication of importance on the Matyós, who live in the villages of Mezőkövesd, Tard, Szentistván in the county of Borsód, North-East Hungary. Their name cannot be derived from King Matthias meaning the sons of Mátyás, who granted them certain privileges, but it rather seems to be a nickname of the same Christian name. The people themselves are Roman Catholics, and it is curious to notice that the name Matyó occurs even in the Great Hungarian Plain and stands for smaller groups of Roman Catholics. The Matyós are of Cumanian origin, but though, according to L. Bartucz, they are far from being anthropologically a homogeneous race, they are at least relatively free from crossings with numerous types. The people have a distinctive Mongoloid character in their features. The typical way of their settlements shows the „winter-quarter“ settlement as found in the Great Hungarian Plain. They have little houses on a small piece of ground; outside, though near to the village, they have an enclosed plot of ground where they breed their rather numerous stock of cattle. In some places also stables were built for the more valuable cattle, while the remainder spent the winter in the open air. The houses were used only by women, children and elders, the men sleeping in the stables. Author gives a detailed description of their houses. By the middle of the last century the stables became annexed to the houses and from about the same time onwards the inhabitants took to agriculture in addition to cattle-breeding. A description is given of former methods of cattle-breeding, present agriculture, ways and customs of harvesting and threshing. The houses are built of dried (not baked) brick clay and covered with straw. Styles of the buildings, distribution of the rooms and sleeping accommodation, do not materially differ from those on the Great Hungarian Plain. Ways of nourishment and foods; the main dishes used are a kind of boiled and baked dumplings, soups, a few vegetables and only occasionally meat.

The Matyós are well known on account of their gorgeous style of dressing, which is generally assumed to be an inheritance from

original, Asiatic dresses. This is, however, not the case as their modern costumes developed almost before our eyes towards the end of the last century. The oldest design of their dresses, as we know it, is from 1857, and is quite simple without any suggestion of the magnificent present-day development; really they were in no way different from the dresses of the serfs of those days. This fact is corroborated by the old folk in the villages. Shirts, smock-frocks and a kind of peasant cloak began to be embroidered only from the fifties of the last century onwards, as well as the richly varied embroiderings of women's dresses. A few years ago the Catholic Church had to interfere with the costly way of dressing and this led to good results even from the point of view of folk-art. In the course of the article the dowry of a bride is enumerated.

The style of the Matyó embroidery is, however, about a century old as its origin leads back to the embroidery as done by the village furriers. In former times only blue and red cotton was used, since the '80 more colours have been employed and of lately also silk came into use. Very artistical are the wood-carvings done by the male population and among these the distaffs deserve special mention. The Matyós are a prolific, hard working, sober, moral and conservative people.

Eugen Böszörményi: The Attitude of the Hungarian Peasant towards Death. The false description of peasants in literature, the gradual disappearance of the typical and original Hungarian traits, make it a duty of first importance to study the psyche of our people. Personal experience and scenes witnessed by the author in war and at home prove that there is no fear of death among the peasants because death appears to them as natural as life.

John Banner: Life of the Shepherds in the County of Békés in the 18th Century. The free life of the shepherds can be reconstructed by help of warrants for their apprehension, which have been preserved, showing their reckless, riotous manners, and as dressing was also regulated, their love of gaudy apparel. Decrees of the county also tried to organise their ways of life in several branches of their activity, they fixed their salaries etc. as we learn from the clues given by the warrants and edicts of the county issued against them as reckless thieves and vagabonds.

Short Notices.

Charles Viski: Chip-carving in Kalocsa. John Paap in his *Part Songs for Six Voices*, 1796, mentions the old Scythian writing of which he says that its use was forbidden by the Archbishop of Kalocsa. Did Paap ever come across such letters or did he by mistake refer to the Cyrillic letters which and the use of the Serbian, had been forbidden to the former Slavonic population?

Julius Csefkó: „Szőlőhártya“. The expression is not used to denote the skin of the fruit of the grapes, but was originally „szőlőbátja“ (back of vineyards, in the same way as „hegyhát“ stands for a ridge of a

mountain) and means the small ridges running along between the rows of vines.

Sigismund Bátky: Kecskemét again. Further discussions with P. D. (Cf. Magyar Nyelv, vol. XXV, p. 80 ff.) and new proofs are submitted to defend writer's own position.

Charles Túri: „Elsejére, másodjára“. (i. e. for the first time, for the second time). Gives explanation and etymology of these words.

Folk-language and Folk-tradition.

Gedeon Mészöly: „Egy Opsitos Katonáról“. (About a Discharged Soldier). The Hungarian soldier as a story-teller. A tale told by a foot soldier Joseph Varga, written for his colonel George Gaal, was preserved among other manuscript material left by the colonel to the Hungarian Academy of Letters and Sciences. Some of these tales were published in 1820.

Alexander Bálint: Prayers and Exorcisms from Szeged.

G. Kömüves: The Dialect of Csantavér, II. Changes of consonants are discussed.

Stephen Ecsedi: The Hosts for Six Days. For the lambing season six farmers employ one shepherd for the term of six weeks. He is fed by and milks for a certain farmer always on the same day of the week, e. g. for farmer A on six Mondays etc. On the seventh day the shepherd received no food but the day's milk was his.

Sigismund Szendrey: Folk-customs from Békés. Customs are described in connection with child-bed, funerals, the first of May, Easter, Whitsuntide, harvest festivals, still existing in Szarvas, a village in the county of Békés.

Recensions and Reviews.

John Banner introduces *The Future Hungarian Intelligentsia* and the *Tanyaproblem* by Nagy de Gesztely. (Tanyas are farms in the country at some distance from villages and towns). This work is the foremost publication on the subject and is of fundamental importance.

— *Charles Viski* gives information concerning the contents of the *Zenei Szemle* (Review on Music). — *Tibor Joó* publishes abstracts from the magazines *Föld és Ember* (Earth and Man) and *Széphalom*.
Questions and Answers.

Number 7—9. July. August. September.

Gedeon Mészöly: When Did the Hungarians Become Horsemen? This is a question for ancient history, the solution of which lies partly in philology. The view of Hóman (Hóman—Szegfü, Hungarian History, vol. I, pp. 18—19) will not stand criticism, as he contends that our ancestors developed into some kind of horsemen at the period of the Vogul-Oshtyak-Hungarian language community. Further on he says

that the primitive civilisation of the pre-Hungarians had to undergo a constant and intensive influence by a foreign people in order to be capable of participating in such a development. „Altaic and Turkish loan-words will help us to throw light into the sources of this important factor causing such a change in the civilisation of our ancestors and will show that these loan-words were deposited on a Finnish-Ugrian fundament many centuries before the Conquest“. In opposition to this point of view author places some linguistic data. The word „ló“ (horse) is a name common to the Hungarian, Vogul and Osztyak languages. „Csikó“ (filly) is of later origin, but the three languages had before the Turkish influence two similar expressions as „gyermekló“ and „lófi“ (child of a horse), and an expression common to all three for signifying „to mount on horse-back“ (lóra elleni). The terms used to express the age of horses are also closely related in all these cognate languages: „másodfü ló, harmadfü ló etc.“ second or third grass horse, i. e. grazing for the second or third year. Of the same origin are such terms as „főló“ (head-horse, first quality horse), „nyereg“ (saddle), „ostor“ (whip). Preceding the Turkish invasion we come across words as „fék“ (bridle) and „kengyel“ (stirrup). Among the loan-words from Turkish there is not a single one which would refer to the horse or its management. But there are a few expressions which must have come from the Slavonic languages, and yet nobody would try to make us believe that we were taught the art of riding by the Slaves. According to another argument horses were unknown in the oldest Vogul and Osztyak folk-songs, but researches into the Märchen-motives of these people would probably prove the opposite. Be it enough to state that the rôle horses were playing in these folk-songs justifies sufficiently the assumption that these folks were horsemen already before they came under the Turkish influence about the fifth century of our era. The philological facts, as given above, refer only to the eastern group of the Finnish-Ugrian languages (Vogul, Osztyak and Hungarian), because the members of the western group have never been riders. It is therefore unquestionably proved that the Hungarians were acquainted with the art of horsemanship much earlier than the Turkish influence had begun, that is to say, already before our Christian era.

Sigismund Szendrey: Wedding-rhymes, I. A considerable body of folk-poetry belongs to this class. They are short songs, usually shouted, and they refer to the wedding, the wedding-train and conjugal life, and are recited partly by those in the train itself or by spectators. According to the different stages of the wedding there are 16 groups of songs to be distinguished: 1. such as are to set the train in motion; 2. others give the purpose of the whole procedure, e. g. the train goes for a wedding; 3. other songs announce the arrival of the bridegroom's train at the bride's house; 4. they praise the appearance, dresses, moral qualities of bride and bridegroom; 5. praise of the wedding-train; 6. call upon the bride to leave the house; 7. praise married life.

John Banner: Life of the Shepherds in the County of Békés in the 16th Cent. II. Decrees to combat vagabonds and thieves and such as shelter and feed them; against butchers receiving stolen cattle; against the possibility of selling stolen cattle. Ordinances concerning strange cattle in herds, and trading with stolen property. It was especially forbidden for shepherds to pay their drinkbills in cattle. The county tried to suppress the giving of feasts by shepherds out of stolen property, prescribed different ways to force shepherds to give accounts and limited or even prohibited them the use of horses. The great number of these decrees prove sufficiently that they were of little avail, until one of the neighbouring counties introduced, in the last years of the 18th century, the use of badges on caps for serfs and servants, which lead to the instant conviction of those not being in the possession of such a kind of legitimization.

Short Notices.

Julius Csefkó: „Óvakodik“ (take heed, be cautious). The word is used in dialects in the sense of go stealthily, as an old meaning of it has been to lie in ambush.

Julius Csefkó: „Acsorog“ (he loiters). To-day the word is felt to be in relation to „áll“ (stand) whereas it took its origin from the verb „áhit“ (he looks agape).

Charles Viski: „Hátibőr“ (skin thrown over the shoulders). The word „kacagány“ is its synonym, the latter being in older days made of leopard or wolf skin, whereas „hátibőr“ is used by shepherds and is usually made of sheepskin.

Akos Szendrey: Place-names in the County of Csongrád. Enumeration, and in parts explanation, of expressions used for fields, different parts of the village, roads, paths and rivulets etc.

Charles Túri: Parts of a Cart. In Cegléd there is a distinction between „kocsi“ and „szekér“, the former being drawn by horses and the later not. Several terms are given for the different parts of a cart.

Folk-language and Folk-tradition.

Joseph Implom: Old Folk-songs from Gyula.

Joseph Implom: Christmas Play of Horseherds.

Stephen Györffy and Charles Viski: The Prisoner of the Tatars. This tale has been told by a 89 year old peasant.

G. Kőműves: The Dialect of Csantavér, III. Changes of consonants are discussed.

Works, Customs and Character of the People.

Juliet Ű. Nagy: Travels in the Hungary of the Former Centuries, III. The discussion of Georg Kohl's Reise in Ungarn, 1842, is continued.

Sociography.

Tibor Joó introduces pamphlets by *G. Buday* on the Educational Tasks of our Youth in connection with a wireless transmitting station, and on The Agricultural Settlement of Students on the Tanyas.

Recensions.

Alexander Varga discusses Count Keyserling's last book *Das Spektrum Europas*, and gives the well known philosopher's view on the people of and mission of Europe.

Questions and Answers.

Proceedings of the Committee for Researches of the Great Hungarian Plain, Szeged. Section for Folklore, Sociography and Linguistics.

G. M.: Julius Vargha. †. A. H.: Stephen Turi Mészáros. †.

Number 10—12. October. November. December.

Eugen Böszörményi: The Psyche of the Hungarian People. Differences between town and country are strikingly brought out even on first impressions. Earnestness, tranquillity, slowness, taciturnity and even meditation of the country population is opposed to the town-dwellers, who are rather susceptible to impressions, novel sensations and are of an inquisitive turn of mind. The soul of the country people is reticent and reserved, joy and sorrow are both mute, but on the other hand sudden outbreaks of passion are the more violent. The history of our wars of liberty, as well as the late war, all confirm this feature of the Hungarian soul. The ancient traits of character are preserved below the modern varnish. Boasting is not their custom, for even splendidly decorated ex-soldiers are modest on their heroism. Their only real interest is towards the soil: to possess a patch of ground for a house and for cultivation. The Hungarian folk is blamed for being indifferent and apathetic, but one ought to keep in mind all the sufferings of the past and the present. We have to strengthen the soul of our people and there are two ways to achieve this: by religion and by patriotism.

Charles Cs. Sebestyén: The Furniture of the Hungarian Peasant. We cannot underestimate the importance of furniture from the point of view of the historian of culture and ethnographer, as it often affords valuable clues to the understanding of the home life of the people. It was believed some time ago that the furniture of the peasants was of their own invention and that it was imported from the ancient seats of the Hungarians at the time of the Conquest. It is, however, a well established fact nowadays that the original forms of our peasant furniture may be found in the Museums of all over Europe, as they are simplified forms of the furniture of the higher classes of former ages. These latter have experienced the influence of the Renaissance, and to a still greater extent, that of the Austrian Baroc and Rococo.

Besides these there are some traits preserved reminding one of the Middle Ages, esp. furniture of the 18th and of the first half of the 19th century. The front room is called the clean room (tisza szoba) in the sense of best room; it is also called the first house, the great house, clean house, guest's room etc. and is used only in winter. Children and women sleep in the „kamra“ (chamber, small room). Both first room and chamber are to be entered from the kitchen, which is in the middle, leaving the entrance from the porch, and is also used for taking meals in. Men usually sleep in the stables, in the yard or in the porch. An extract is inserted from Stephen Györfy's article on peasant rooms (published in *Néprajzi Értesítő*, vol., X., pp. 75—77). A big oven (opening from the kitchen) is in one corner; in the corners next to the window are two beds, one for the guests, formerly in the style of a canopy bed. At the ends of the beds are the chests decorated with tulips. In the free corner next to the entrance is a bench, above it a hanging cupboard containing earthenware. A hole in the wall, next to the guest's bed is used for keeping a few books and medicine bottles etc., above is a clock and a mirror. The room of a Hungarian peasant bears no comparison with those of the western countries, its greatest drawbacks are the clay-floor and the whitewashed walls. The dulness of the room is usually tempered by white curtains, flowers, many coloured bed-covers and other embroidered cloth, esp. since the beginning of the 19th century (Biedermeyer style). There are four distinct types as far as furniture is concerned: 1. West of Hungary, where the peasants are well to do and more advanced; 2. Great Hungarian Plain, less advanced and very simple; 3. Northern Hungary has kept to a greater extent the old traditions; 4. Transsylvania, where the rooms are the richest in colour and have an atmosphere of their own.

Sigismund Szendrey: Wedding-rhymes, II. The 8th group comprises satirical songs shouted by the spectators; 9. answers to the former by members of the wedding-train; 10. after the service the marriage is announced with songs belonging to this group; 11. the bride takes leave of her family; 12. songs of the train which goes to fetch the newly-married bride to her husband's house; 13. the arrival of the bride forms the subject of this group; 14. rhymes sung during the wedding-meal; 15. the guests after taking leave stop on the streets to sing; 16. comprise songs to accompany the wedding-dances.

Gedeon Mészöly: Is „lili“ or „lilik“ of Ural-Altai Origin? A species of wild geese (*Anser albifrons*) are called by this name, which is according to older linguists of Finnish-Ugrian origin. Author furnishes various proofs to contend this view and shows that the word is an independent Hungarian development by way of onomatopoeia.

Short Notices.

Anton Horger: „Töszméköl, gyüszméköl, gyüsménkedik“. The word is used to denote „to be astir“. The first is to be accounted for by contamination: tösz-vész (he does — he takes) × gyüszméköl, gyüsz (you come) mék (I go) > töszméköl.

Sigismund Bátky: Bia and Bega. The first is a place-name and the second is used in different parts of the country as a name for small rivers. Bia is to be derived from a Turkish family name and in Bega we have the Turkish word beg.

Julius Csefkó: „Közöli a vágást“. The expression means 1. to behave to satisfaction, 2. to pronounce a sentence so as to make parties meet halfway. Further instances of its use in the latter sense are given.

Michael Nyárády: A Note to the Article „Cinterem“. In Ramocsháza the word means a side entrance to the church not below the tower.

Folk-language and Folk-tradition.

Alexander Bálint: Folk-songs from Szeged.

Alexander Dömötör: Variations of Hungarian Anecdotes, I.

G. Kőműves: The Dialect of Csantavér, IV. Changes of consonants, roots and verbal suffixes.

Works, Customs and Character of the People.

A. Ebner: Ancient Way of Transport in the Marshy Great Hungarian Plain.

Stephen Ecsedi: Songs of an Old Horseherd.

Recensions and Reviews.

Tibor Joó writes on *Eugen Böszörményi's* *Below the Hungarian Sky*. The volume contains 16 well-told stories, results of careful and objective observation. *Akos Szendrey* discusses *Koloman Tóth de Szentes'* Wedding-customs in Nagykovács, which he considers a very valuable publication adding new material to our knowledge of the subject. *Michael Szőke* introduces *Paul Móríc's* *Hungarian Laments* and his *Legends from the Hortobágy*. Móríc is characterised by his love for the past and by his intimate knowledge of Hungarian life. *Tibor Joó* gives short abstracts of the 1. and 2. numbers of the *Ethnographia*, now in its 40th year.

Questions and Answers.

Translation by

G. J. Hetzel, M. A.
Szeged, Horthy-Kollégium.